

T.C
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
SİYASET VE SOSYAL BİLİMLER BİLİM DALI

TÜRK SOLU'NDA AYRIŞMA: 1920-1971

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Burcu ÜNALAN ALTAŞ

Tez Danışmanı
Yrd. Doç. Dr. Belma TOKUROĞLU

ANKARA - 2013

T.C
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
SİYASET VE SOSYAL BİLİMLER BİLİM DALI

TÜRK SOLU'NDA AYRIŞMA: 1920-1971

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Burcu ÜNALAN ALTAŞ

Tez Danışmanı
Yrd. Doç. Dr. Belma TOKUROĞLU

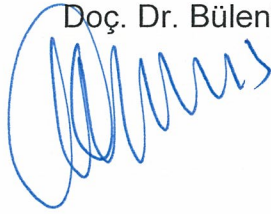
ANKARA – 2013

ONAY

Burcu ÜNALAN ALTAŞ tarafından hazırlanan "Türk Solu'nda Ayrışma:1920-1971" başlıklı bu çalışma, 28/06/2013 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Kamu Yönetimi Anabilim Siyaset ve Sosyal Bilimler bilim dalında yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Doç. Dr. Gonca BAYRAKTAR DURGUN (Başkan)

Doç. Dr. Bülent BAYAT

Yrd. Doç. Dr. Belma TOKUROĞLU (Danışman)

ÖNSÖZ

“Türk Solu’nda Ayrışma: 1920-1971” ismini taşıyan tez çalışmamda temel amacım 1960’lara başlayıp günümüze kadar süren teorik ve pratik ayrışmanın nedenlerini öğrenmektir. Ancak Türkiye’de sol geleneğin köklerinin çok daha derinlerde olması 1920 yılında Türkiye Komünist Partisi’nin kurulmasıyla başlatmayı planladığım çalışmamı Osmanlı İmparatorluğu’ndaki sol hareketleri de incelemeye yöneltti. Zira yaklaşık 40 yıl Türk sol geleneğinin tek partisi olacak olan Türkiye Komünist Partisi Osmanlı İmparatorluğu sol partilerinin özelliklerini taşımaktaydı.

Benim için oldukça eğitici ve meşakkatli olan tez çalışmamda yardımlarını esirgemeyen değerli hocam Yrd. Doç. Belma TOKUROĞLU’na teşekkürü bir borç bilirim. Desteği ve sabrıyla her zaman yanımda olan sevgili eşim Ertunç ALTAŞ ve aileme de ne kadar teşekkür etsem azdır. Ancak asıl teşekkür, manen her zaman yanımda olup, varlığı bana güç veren rahmetli amcam Seyfettin TÜRKER’dir.

Burcu ÜNALAN ALTAŞ

ANKARA 2013

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
İÇİNDEKİLER	ii
KISALTMALAR	vi
GİRİŞ	1

I. OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA SOL AKIMLAR VE İŞÇİ HAREKETLERİ

6

A. Ekonomik Açıdan Osmanlı Devlet Geleneği Sanayileşme ve İşçilerin

Ortaya Çıkışı

6

1. Sanayileşme ve İşçi Sınıfının Doğuşu

8

a. Avrupa'da Sanayileşme

8

b. Feodalite

9

c. Feodaliteden Sanayiye Geçiş

12

2. Ekonomik Açıdan Osmanlı Devlet Geleneği

15

a. Osmanlı İmparatorluğu'nun Toprak Sistemi

16

b. Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik Yapısının Değişmesi

23

(1) Klasik Osmanlı Ekonomi Politikası

23

(2) Lonca Teşkilatı

24

(3) Osmanlı Sanayisi.....

28

i. Klasik El Sanatları

29

ii. Klasik Osmanlı Ekonomik Yapısında Bozulma

31

iii. 19. Yüzyıl'da Osmanlı İmparatorluğu'nun Sanayisi Alanında

Yaşadığı Gelişmeler.....

34

iv. Dönem İtibariyle İşçi Sorunları

42

B. İşçi Hareketleri.....

44

1. İlk İşçi Hareketleri

44

2. Tatil-i Eşgal Kanunu ve Cemiyetler Kanunu

53

3. 1909-1915 Yılları Arasında Gerçekleşen İşçi Grevleri

57

4. Sol Akımlar ve İşçi Hareketlerinin Sol Akımlarla İlişkisi

60

a. Meclis İçindeki Sosyalist Mebuslar	62
b. Osmanlı Sosyalist Fırkası	66
c. Rumeli Sosyalist Akımları	72
d. İşçi Hareketlerinin Sol Akımlarla İlişkisi	83

II. TÜRK SOLU'NDA İLLEGALLEŞME: TÜRKİYE KOMÜNİST

PARTİSİ	99
A. Mütareke Yıllarındaki Gelişmeler (1918-1922)	100
1. Mütareke Döneminde İşçi Hareketleri	102
2. Mütareke Dönemi Siyasi Partileri	112
a. Sosyal Demokrat Fırkası	113
b. Türkiye Sosyalist Fırkası	114
c. Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası	117
B. Anadolu'da Sol Hareketler	121
1. SSCB İle İlişkiler	121
2. Siyasi Parti ve Örgütler	127
a. Yeşil Ordu Cemiyeti	127
b. Halk Zümresi	130
c. Resmi Türkiye Komünist Fırkası	131
d. Gizli(Hafi)/Anadolu Türkiye Komünist Partisi	135
e. Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası	137
C. Türkiye Komünist Partisi'nin Kuruluşu	138
1. Türkiye Komünist Partisi'nin Yurt Dışında Kurulması	138
a. Mustafa Suphi	138
b. Türkiye Komünist Teşkilatları Birinci Kongresi ve TKP'nin Kuruluşu	144
2. Türkiye Komünist Partisinin Yurtiçi Faaliyetleri	147
a. Sola Yönelik Baskıların Artması	147
b. THİF Ve TİÇSF'nin Yeniden Canlanması	151
D. Tarihsel Süreç: İlegal Bir Parti Olarak TKP	161
1. Türkiye Komünist Partisinin İlegalleşmesi	162
a. Türkiye Komünist Partisi'nin 1925 Kongresi	163

b. Takriri Sükûn Kanunu'nun Türk Solu'na Etkileri	164
2. Türkiye Komünist Partisi'nin Gelişim Süreci	168
a. 1926 Viyana Konferansı ve İlk "Kırılma"	169
b. Büyük Kırılma Ve 1927 Tevkifatı	173
c. Geçici Komitenin Oluşturulması	180
d. 1929 Tevkifatı	183
e. Nazım Hikmet Muhalefeti	188
f. 1930-1934 Yıllarında TKP	193
3. Desantralizasyon ya da Legalleşme Süreci.....	200
a. Desantralizasyon ve II. Dünya Savaşı'nda TKP	201
b. Anti-Komünist Mücadelede TKP	209
4. Türkiye Komünist Partisi'nin Fikriyatı.....	221

III. SOLUN LEGALLEŞMESİ OLARAK TÜRKİYE İŞÇİ PARTİSİ VE SOLDA

AYRIŞMA	238
A. 1960 Darbesi ve Sol	238
1. 1950-1960 Yılları Arasında Yaşanan Ekonomik Gelişmeler	238
2. 1960 Darbesi	247
3. 1961 Anayasası ve Sol.....	252
4. Yön Hareketi	258
B. Türkiye İşçi Partisi	265
1. Türkiye İşçi Partisi'nin Kuruluşu	265
2. Türkiye İşçi Partisi Parlamentoda	276
C. Türk Solu'nda Ayrışma	285
1. Türkiye İşçi Partisi'ne Yönelik Muhalefet ve Ayrışma	287
a. 1950-1960 Arası Uluslararası Gelişmeler	287
b. Türkiye İşçi Partisi- Yön Hareketinin Mücadelesi	291
c. Türkiye İşçi Partisi-Milli Demokratik Devrim Hareketi Mücadelesi.....	302
d. Türkiye İşçi Partisi'nde Bölünme	319
e. Türkiye İşçi Partisi'nin Fikriyatı	327
f. 1960-1970 Arasında TKP	340

2. 1968 Hareketleri	346
a. Nedenleri	346
(1) Post-Modernizm	346
(2) Neo-Marksizm ve Avrupa Solu	348
(3) Post-Yapısalcılık.....	351
b. Dünya’da 1968 Hareketleri.....	354
c. Türkiye’de 1968 Hareketleri	360
3. Örgütler	367
a. Fikir Kulüpleri Federasyonu’ndan Devrimci Gençlik Federasyonu’na	368
b. İlegal Örgütler.....	374
(1) Türkiye Halk Kurtuluş Parti-Cephesi(THKP-C)	375
(2) Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu (THKO)	380
(3) Türkiye İhtilalci İşçi Köylü Partisi(TİİKP) Ve Türkiye Komünist Partisi-Marksist Leninist (TKP-ML)	386
4. 9 Mart Darbe Girişimi, 12 Mart 1971 Muhtırası ve Türkiye İşçi Partisi’nin Kapatılması.....	389
SONUÇ	403
KAYNAKÇA	415
ÖZET	430
ABSTRACT	432

KISALTMALAR

AP:	Adalet Partisi
ASÖ:	Almanya Sosyalist Öğrencileri
ATÜT:	Asya Tipi Üretim Tarzı
B.M.M:	Büyük Millet Meclisi
BMEDK:	Bulgar Makedon Edirne Devrimci Komiteleri
BSDİP:	Bulgar Sosyal Demokrat İşçi Partisi
CHF:	Cumhuriyet Halk Fırkası
CHP:	Cumhuriyet Halk Partisi
CIA:	Merkezi İstihbarat Örgütü
CKMP:	Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi
Dev-Genç:	Devrimci Gençler Birliği Federasyonu
Dev-Güç:	Devrimci Güçler Birliği
DİSK:	Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu
DÖB:	Devrimci Öğrenciler Birliği
DP:	Demokrat Parti
DTCF:	Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi
EKKİ:	Komintern Komünist Enternasyonal' İn Yürütme Organı
FKF:	Fikir Kulüpleri Federasyonu
FKP:	Fransa Komünist Partisi
GYK:	Genel Yönetim Kurulu
İKP:	İtalya Komünist Partisi
İTÜÖB:	İstanbul Teknik Üniversitesi Öğrenci Birliği
KİT:	Kamu İktisadi Teşekkülleri

MBK:	Milli Birlik Komitesi
MDD:	Milli Demokratik Devrim
MESDG:	Makedonya-Edirne Sosyal Demokrat Grupları
MİDO:	Makedonya İç Devrimci Örgütü
MK:	Merkez Komite
OSF:	Osmanlı Sosyalist Fırkası
PDA:	Proleter Devrimci Aydınlik
RGASPI:	Rusya Devlet Sosyal Siyasal Tarih Arşivi
SCF:	Serbest Cumhuriyet Fırkası
SBF:	Siyasal Bilgiler Fakültesi
SKD:	Sosyalist Kültür Derneği
SSCB:	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
SSİF:	Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu
TBC:	Türkiye Barışseverler Cemiyeti
TCF:	Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası
THİF:	Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası
THKO:	Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu
THKP-C:	Türkiye Halk Kurtuluş Parti-Cephesi
TİÇSF:	Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası
TİİKP:	Türkiye İhtilalci İşçi Köylü Partisi
TKF:	Türkiye Komünist Fırkası
TKGB:	Türkiye Komünist Gençler Birliği
TKP:	Türkiye Komünist Partisi
TKP-ML:	Türkiye Komünist Partisi-Marksist Leninist
TSEKP:	Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi

- TSEKP: Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi
TSF: Türkiye Sosyalist Fırkası
TÜRK-İŞ: Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu
TÜSTAV: Türkiye Sosyal Tarih Araştırma Vakfı
USB: Ulusal Sosyalist Büro

GİRİŞ

Osmanlı İmparatorluğu'nun özgün koşullarında doğan ve gelişen sol akımlar ve işçi hareketlerinin taşıyıcısı olan Türk solunun 1920 ile 1971 yılları arasında tarihsel, teorik ve pratik açıdan serüveni tezin ana konusunu oluşturmaktadır.

Türk solunun incelenmesinde kaynak taraması yöntemi kullanılarak daha çok birincil kaynaklardan yararlanılmaya çalışılmıştır. Ancak kaynaklara ulaşmada çeşitli güçlükler de yaşanmıştır. Zira özellikle Osmanlı İmparatorluğu işçi hareketleriyle ilgili haberlerin tamamına dönem itibariyle basında uygulanan sansür nedeniyle ulaşmak mümkün olmamaktadır. Bu nedenle işçi hareketleriyle ilgili yansıtılacak veriler “eksik” kalacaktır. Bir diğer güçlük ise Türkiye Komünist Parti'sinin tarihsel sürecinin incelenmesinde illegal bir “örgüt” niteliğinde kalması nedeniyle parti ile ilgili yeterli kaynağa ulaşamamasıdır. Zira partililer Türkiye Komünist Partisi'nin tarihine yönelik kitap ya da anı niteliğinde belge yayımlayamamışlardır. Bu nedenle özellikle Türkiye Komünist Partisi(TKP) hakkında aktarılabilecek bilgilerde TKP tarihinin günümüzün en kapsamlı araştırıcısı olan Mete Tunçay'ın eserlerinden, Türkiye Sosyal Tarih ve Araştırma Vakfı (TÜSTAV)'ın yayımladığı arşivlerden elde edilen partililerin kongre konuşma ve mektuplarından, TKP'nin kurucusu Mustafa Suphi ve TKP'ye senelerce Genel Başkanlık yapmış olan Şefik Hüsnü Değmer'in makalelerinden yararlanılacaktır. 1960 itibariyle legal siyasette kendine yer bulan sol hareketler ise yayımlanan makaleler ve partililerin tarihsel bilgi ve anı nitelikli eserlerinden yararlanılacaktır. Örneğin bu kaynaklardan biri Türkiye İşçi Partisi Genel Başkanı Mehmet Ali Aybar'ın “*TİP'li Yıllar*” eseriyle, teorik tartışmalar *Yön*, *Türk Solu* dergilerindeki yazarların makalelerinden aktarılmıştır.

Tezin temel amacı ise günümüz Türk solunda görülen “parçalı” ve “uzlaşmaz” yapının tarihsel nedenlerini incelemek olmuştur. Güncel anlamda kısır döngü halini almış teorik ve pratik tartışmaların kökenlerinin incelenmesi

bugünü anlamamızda en büyük kaynak olacaktır. Bu çerçevede Türk sol hareketleri Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüzyılından itibaren alınıp bu dönemde gelişen işçi hareketleri ve sol akımların Kurtuluş Savaşı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş dönemine olan etkisi incelenmeye çalışılacaktır. Ardından 1920'de Türkiye Komünist Partisinin kurulması ve yaklaşık kırk yıl boyunca Türkiye sol hareketlerinin tek temsilcisi olması açısından Türkiye Komünist Partisi özelinde Türk solunun ve işçi hareketlerinin 1960'lara kadarki gelişimi araştırılacaktır. 1960'lı yıllarda ise Türk solunun "merkezi" haline gelen Türkiye İşçi Partisi özelinde yine Türk solunda meydana gelen teorik ve pratik ayrışmalar incelenmeye çalışılacaktır.

Çalışmanın birinci bölümünde Türk soluna kaynaklık ettiği varsayımından hareketle Osmanlı İmparatorluğu'nun kapitalizmle ve yabancı burjuvaziyle teması sonucu başlayan sanayileşme hareketleriyle birlikte ortaya çıkan işçilerin ve sol akımların gelişme süreci ve özgünlükleri incelenmeye çalışılacaktır. Bu noktada Avrupa'da yaşanan sanayi devrimi ile Osmanlı İmparatorluğu'nun sanayileşme çabası arasındaki benzerlikler ve farklar sanayi öncesi ekonomik yapılar da incelenerek ortaya koyulmaya çalışılacaktır. Osmanlı İmparatorluğu'nun devlet geleneği ve klasik ekonomik yapısının Avrupa feodal yapısından farklarının İmparatorluğun sanayileşme çabalarına ve işçi sınıfı ve hareketlerine olan etkisi araştırılacaktır. İlk işçi hareketlerinin nitelikleri, devletin bu hareketlere yaklaşımı ve işçi hareketlerinin siyasi bir nitelik taşıyıp taşımadığı ortaya koyulmaya çalışılacaktır. İşçi grev ve hareketlerinin 1908 yılı itibariyle artmasıyla Osmanlı İmparatorluğu'nda sol akımların da yavaş yavaş geliştiğini görüyoruz. 1908'le birlikte II. Meşrutiyet Dönemi'ne geçen İmparatorluğun görece özgürlük atmosferi farklı fikir ve ideolojilerin de gelişmesine olanak sağlayacaktır. Bu dönem İmparatorluğa Rumeli Sosyalist Hareketleri etki ederken İmparatorluğun ilk Meclisinde sol eğilimli Milletvekilleri işçi sınıfı sorunlarını meclise taşıyacak ve Osmanlı İmparatorluğu'nun da ilk sosyalist partisi yine bu dönem kurulacaktır. Birinci bölümün sonunda tüm bu sol akımlarla işçi hareketlerinin bağlantısı kurulmaya ve İmparatorluğun işçi kütlesinin nitelikleri ortaya koyulmaya çalışılacaktır.

Türkiye Komünist Partisi'nin Türk sol hareketinin uzun yıllar tek temsilcisi olduğu ve dağınık yapıdaki sol parti ve örgütlerin bütünleşmesi ve tek çatı altında toplanmasını sağlaması varsayımından hareketler ikinci bölümde TKP tarihi anlatılacaktır. Ancak TKP yalnızca olayların kronolojik sıralamasıyla değil, teorik yapısı ve örgütsel niteliği itibariyle ele alınacaktır. Belirttiğimiz yıllar içindeki Türkiye'de sol hareketlerin öznesi niteliğinde olan TKP'nin tarihi ile 1920-1960 yıllarındaki sol hareketi de aktarmış olacağız. Bu nedenle tüm sol parti ve örgütleri tek bir merkezde toplamayı başaran partinin kurulduğu dönem olan Milli Kurtuluş Savaşı ortamının özgün koşullarının sol hareketlerle ilişkisi oldukça önem taşımaktadır. Zira Kurtuluş Savaşı sırasında 1917 Devrimiyle kurulan Sovyet Rusya ile geliştirilen dostane ilişki Anadolu'da da sol hareketler açısından nispi bir özgürlük ortamının oluşmasını sağlamıştır. Bu durum Yeşil Ordu Cemiyeti, Halk Zümresi, *Resmî* Türkiye Komünist Partisi, *Gizli* Komünist Partisi ve Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası ile Türkiye İşçi Çiftçi Sosyalist Fırkası gibi sol eğilimli partilerin kurulmasına yol açmıştır. Ancak Anadolu sol hareketinin bu çoklu yapısı Kuruluş Savaşı'nın kazanılmasının ardından Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla değişecektir. Türk solunun illegalleşme tarihinin de başladığı, genel olarak tüm muhalefetin özelde de sol akımların siyaset dışına itildiği bu süreç aktarılmaya çalışılacaktır. Baskı ve engellemelere maruz kalan TKP'nin illegal bir parti olarak faaliyetlerini sürdürme çabaları, iç çekişmeleri ve nihayetinde yurtdışı faaliyete mahkûm edilmesi kronolojik olarak ele alınacaktır. Bu süreç içerisinde Sovyetler Birliği'yle bağımlı ilişki kurmuş olan TKP'nin Sovyetler Birliği'nin dış politikasından hem teorik hem de varlıksal olarak nasıl etkilendiği önem taşımaktadır. Zira TKP'nin izlediği iktidar stratejisi ve cephe politikası Sovyetler Birliği politikalarına bağımlı gelişmiş dolayısıyla Türk sol hareketi de buna göre şekillenmiştir. Özellikle "aşamalı devrim" ve Leninist cephe politikasını benimseyen TKP her zaman bu politika dahilinde hareket edecek ve bir sol gelenek oluşturacaktır. Ancak II. Dünya Savaşı sonrası Türkiye'nin değişen dış politikası neticesinde ülkeye hâkim olan "anti-komünist" politika TKP'ye yönelik baskıların artmasını da beraberinde getirecektir. Dolayısıyla TKP'nin siyasetin dışına itilerek illegal

faaliyet geliştirmesine ve örgüt niteliğinde ve işçi sınıfından kopuk “aydın hareketi” olarak kalmasına yol açan etkenler ikinci bölümün temel konuları olacaktır.

Sol hareketin legalleştiğı ve çoklu yapı kazanmaya başladığı 1960’lı yılların Türkiye İşçi Partisi özelinde anlatılacağı üçüncü bölüm ise çalışmanın son bölümü olacaktır. 1960 Darbesiyle yaşanan iktidar değışimi, 1961 Anayasa’sıyla tanınan insan hak ve özgürlüklerinin sol hareketlerin gelişmesine olan etkileri üçüncü bölümün ilk kısmında incelenecektir. Nispi özgürlük ortamı içinde ilk kez Sovyet Birliğı çizgisi dışında sol parti ve oluşumlar doğacaktır. Sendikacı ve işçiler tarafından kurulup solu, “aydın hareketi” olmaktan çıkaran Türkiye İşçi Partisi(TİP) yasal siyaset yapma imkanına sahip ilk sol parti olacaktır. Türk solunun “legalleşmesi”, meşrulaşmasının temsili olan ve 60’lı yıllarda Türk solunda gelişen teorik ve pratik tartışmalara kaynaklık ettiğı varsayımına dayandırdığımız TİP’in yaklaşık on senelik siyasi hayatı ile dönemin sol tartışmaları ve gelişmeleri incelenecektir. On beş milletvekiliyle Türk solunu mecliste temsil eden TİP’in ülke siyasetine ve özellikle dış politikaya olan etkisi yine aktarmaya çalıştığımız konulardan olacaktır. Ancak solun legalleşmesi bu kez beraberinde ideolojik tartışmaları da getirecektir. Bu ideolojik tartışmalarla özellikle sömürge, ayrı-sömürge, geri kalmışlık, kalkınma gibi önceden tartışılmayan sorunlar ilk kez tartışılıp Türkiye üzerine tezler üretilmeye çalışılacaktır. Solun kiteselleştiğı ve ülke siyasetini etkilemeye başladığı bu dönemde yaşanan tartışmaların ağırlık noktaları ve kitlelere olan etkisi temel alınarak sonuçları ortaya koyulmaya çalışılacaktır. Zira Yön Hareketi, MDD Hareketi ve TİP arasında yaşanan iktidar stratejisi ve cephe siyaseti tartışmaları neredeyse 40 yıl tek bir parti tarafından temsil edilen Türk solunun bölünmesine yol açacaktır. Ancak bu tartışmaların bir diğerk etkisi de ülke gündemi ve siyasetle ilgilenen ve politize olmuş genç kuşağı da yönlendirecek olmasıdır. Nedenleriyle aktarılmaya çalışılacak olan Dünya 68 Hareketi’nin, Türkiye’ye yansımaları üçüncü bölümün incelenecek bir diğerk konusudur. Türkiye 68 hareketlerinde TİP’in anti-emperyalist söyleminin eylemlere etkisi ve TİP ile MDD arasındaki söz konusu teorik tartışmaların

gençlik ve eylemlere yansıması aktarılmaya çalışılacaktır. Nitekim 1968 Hareketlerinden sonra gençlik hareketleri de bölünecek ve ilk kez pratik ayrışma yaşanacaktır. Türk solunun teorik tartışmalarının ve Çin ve Güney Amerika'da verilen halk savaşlarının yakından izlenmesinin etkisiyle bir kez daha illegal ancak bu kez "şiddete dayalı" siyaset anlayışı Türk solunda hâkim oluyordu. Bu anlamda Çin ve Güney Amerika'da olduğu gibi şiddete yönelik eylemlerle halkın devrimci potansiyelinin ortaya çıkacağını böylece de halk savaşının başlayacağı varsayımından hareketle kurulan örgütler incelenecektir. Son olarak da 12 Mart Muhtırasının sol partilerce nasıl karşılandığı ve etkileri aktararak çalışma sonlandırılacaktır.

I. OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA SOL AKIMLAR VE İŞÇİ HAREKETLERİ

Osmanlı İmparatorluğu'nun, sanayileşme öncesinde sahip olduğu özgün ekonomik yapısı sanayileşme sürecini de etkilemiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun tımar sistemi, lonca teşkilatı ve klasik el sanatlarına dayalı ekonomisi kendi kendine yeterli, kapalı bir sistemdir. Dolayısıyla sanayileşmesi feodal sistemden kapitalizme tedrici bir şekilde geçen Batı'dan oldukça farklı olacaktır. Uluslararası alanda yaşanan ekonomik bunalım toprağa dayalı klasik Osmanlı ekonomik yapısını da bozacak, sanayiye dayalı yeni üretim biçimi gelişmeye başlayacaktır. İmparatorluğun gerileme dönemine tekabül eden bu dönem sanayileşme devlet eli ve yabancı sermayeyle başlatılacaktır. Yarı sömürgeleşme süreciyle birlikte yeni üretim biçiminin intikal ettiği ve ekonomisinin yarısından fazlası köylülüğe dayalı olan Osmanlı İmparatorluğu'nun işçi hareketleri de Batı'dan farklı seyirler çizerek başlayacaktır. Dolayısıyla İmparatorlukta doğan sol fikirler de bu özgün koşullardan etkilenecektir.

A. EKONOMİK AÇIDAN OSMANLI DEVLET GELENEĞİ, SANAYİLEŞME VE İŞÇİLERİN ORTAYA ÇIKIŞI

Genel olarak sol hareketlerin Osmanlı'da doğuşu üzerine yapılan tartışmalarda işçi sınıfının varlığı ve yokluğu üzerinde durulmaktadır. Ancak işçi sınıfının nasıl ve kimlerden oluştuğu, kısacası varlık koşulları tartışma konusudur. Örneğin Hobsbawm, büyük sanayi işletmelerinde/fabrikalarda ücretli çalışanları işçi sayarken Thompson işçi sınıfına zanaatkârlık, eve iş verme ve düzensiz işlerde çalışanları da katmaktadır.¹ Kısacası ortada işçi sınıfının yalnızca büyük üretim birimlerinde, yani 19. yüzyılda ortaya çıktığını savunan tez ile küçük zanaatların sanayiye evrildiği süreçte meydana gelen

¹ Foti Benlisoy, Y. Doğan Çetinkaya, "İştirakçi Hilmi", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce**, Cilt 8: Sol, Ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil, İstanbul, İletişim Yayınları, 2007, s. 167.

Üretim biçimlerinde(eve iş verme, atölyelerde) alışanları da işçi sınıfına dahil eden diğ er tez vardır.

Osmanlı'da geliş en sol akımların somut koşullarını bulmak için öncelikle İ mparatorlukta işçi sınıfının varlı ėı ortaya koyulmalıdır. Osmanlı'da ve erken dönem Türkiye'de sanayinin geliş memiş olduğ unu dolayısıyla işçi sınıfının ya da sınıflı bir yapının olmadı ė ını savunanlara göre "hâlihazırda sanayileş memiş olan İ mparatorlukta, işçi sınıfından zaten bahsedilemeyeceğ i"ne göre sol akımlara dayalı işçi hareketlerinden de bahsedilemez. İ şi sınıfının varlı ė ını sanayileş miş , büyük sanayi iş letmeleri/fabrikaların varlı ė ına bağ layan bu dşnrlere göre, Osmanlı'da sol da "temelsiz", "bir aydın hareketi" olmakla kalmıştır. rneğ in Sayılğan'a göre "*Osmanlı İ mparatorluğ u sosyalizme ihtiyaç duyulan, gerekli ortama sahip değ ildi. Sanayi kolları yoktu. İ şi sınıfı yeterli vasıfta ve kesafette değ ildi.*"² Darendelioğ lu için de Osmanlı'da işçi sınıfı geliş mediğ i için kurulan sol örgüt ya da partiler de "yapay"dılar.³ Feroz Ahmad da Osmanlı'da emek-sermaye çelişkisinin yaş anmadı ė ını, "Osmanlı sosyalistlerinin varlı ė ından bahsedilebileceğ ini ancak Osmanlı sosyalist hareketinin varlı ė ından bahsedilemeyeceğ ini" söylemektedir.⁴ Hilmi Ziya lken göre de "henüz büyük endüstri yeteri kadar işçisi, işçi sendikası ve teş kilatı olmayan bir memlekette sosyalist düşünce biraz erken ve hayali sayılabilir"di.⁵

Sol akımların işçi sınıfına dayalı geliş tiğ ini savunanlara göre ise, Osmanlı İ mparatorluğ u küçümsenemeyecek sayıda işçi sayısına sahip sanayileş me yolunda bir ülkedir. Sanayileş meyle birlikte işçi sayısı artmış ve "işçi kitlesi"nden "işçi sınıfı"na geç iş yaş anmış ; dolayısıyla Osmanlı'da oluş an sol akımlar da bu temel üzerine inş a edilmiş tir.⁶ Kısacası Osmanlı'da geliş en

² Aclan Sayılğan, **Türkiye'de Sol Hareketler**, yay.yn. Erol Cihangir, 5. Baskı, İ stanbul, Doç u Kütüphanesi, 2009, s. 70-72

³ İ lhan Darendelioğ lu, **Türkiye'de Komünist Hareketleri**, İ stanbul, Bedir Yayınevi, 1973, s. 16-17, 34.

⁴ Feroz Ahmad, "Osmanlı İ mparatorluğ u'nun Son Dönemlerinde Milliyet ilik ve Sosyalizm zerine Bazı Düşünceler" **Osmanlı İ mparatorluğ u'nda Sosyalizm ve Milliyet ilik 1876-1923**, der. Mete Tunç ay, Erik Jan Zürcher, İ stanbul, 5. Baskı, İ stanbul, İ letiş im Yayınları, 2010, s. 16.

⁵ Benlisoy, etinkaya, Cilt 8, s. 166.

⁶ rneğ in Oya Sencer "*Endüstri hayatının ağ dış Batı'dan hiç de geri kalmadı ė ı 15. ve 16.yüzyıllar bir yana, 17.yüzyılda da İ mparatorluğ un hareketli bir endüstri hayatı vardır.*"demekte, Oya Sencer, **Türkiye'de İ şi Sınıfı: Doç uř u ve Yapısı**, İ stanbul, Habora Kitabevi, 1969, s. 31

sol akımların bir “aydın hareketi” olup olmadığı, işçi sınıfının nicel ve nitel varlığının incelenmesiyle ortaya çıkacaktır.

1. Sanayileşme ve İşçi Sınıfının Doğuşu

Osmanlı İmparatorluğu’nda işçi sınıfının varlığına yönelik tartışmalar, ülkede sanayinin varlığına yönelik tartışmalarla şekillenecektir. Ancak önce “işçi” kavramının tanımını yapmak gerekmektedir. “İşçi, kendisi üretim araçlarına sahip olmayan, başkalarının üretim araçlarıyla çalışan ve hür bir anlaşma ile sermaye sahibine emeğini satarak yaşayan kişidir.”⁷ Demek ki işçi, feodal dönem ekonomik yapısının temelini oluşturan üretim birimi olan “yarı köle” konumunda bulunan serflerden farklı olarak “hür iradeyle” çalışmaktadır. Yani işçi, işgücünün “kayıtsız şartsız sahibi”dir.⁸ Bunun dışında çalışan bireyin üretim araçlarına sahip olmaması⁹ ya da emek-üretim araçları ayrışmasının yaşanması “işçi” kavramını oluşturacaktır. Dolayısıyla Osmanlı’da işçi sınıfının varlığını incelerken emek-üretim yapısı ayrışmasına dikkat etmek gerekecektir. Ancak kavramın varlık bulduğu Batı’daki gelişiminin incelenmesi Osmanlı’daki farklarını ortaya koyacaktır.

a. Avrupa’da Sanayileşme

⁷ “İşgücü alım satımının sınırları içinde hareket ettiği dolaşım veya mal değişimi alanı, gerçekten, insanın doğuştan sahip bulunduğu hakların tam bir cenneti idi. Burada tek sözü geçen, Hürriyet, Eşitlik, Mülkiyet ve Bentham’dır. Hürriyet! Çünkü bir malın, örneğin işgücünün, alıcısı da satıcısı da ancak kendi hür iradelerine bağlıdırlar. Aralarında yaptıkları mukaveleyi hür ve hukukça birbirinden farksız, kişiler olarak yaparlar. Mukavele, iradelerine ortak bir hukuki bir ifade verdikleri bir sonuç, bir şekildir. Eşitlik! Çünkü, bunların birbirleriyle aralarındaki ilişki mal sahipliği ilişkisidir, ve aralarında eş-değerde olan şeyleri değiştirirler. Mülkiyet! Çünkü herbiri ancak kendisinin olan şey üzerinde tasarrufta bulunur. Bentham! Çünkü her ikisi de sırf kendi gemisini kurtarmaya çalışır.” Karl Marx, **Kapital**, I. Cilt, II. Kitap, çev. Mehmet Selik, Ankara, Sol Yayınları, 1966, s. 54, Sencer, a.g.e., s.12.

⁸ Marx, a.g.e., s. 42, 44.

⁹ “Paranın sermayeye dönüşmesi için, para sahibinin mal piyasasında hür işçi, yani hür olarak emeğini satabilen bir kimse ile karşı karşıya gelmesi lazımdır; burada hür sözü iki anlama gelmektedir: bir kere, bu kimse mal olarak kendi işgücü üzerinde serbestçe tasarrufta bulunabilmelidir, sonra da, satabileceği herhangi bir malı olmamalıdır, kendi işgücüne gerçeklik verebilmek için gerekli olan her şeyden yoksun bulunmalıdır.” Marx, a.g.e., s. 44

Batı'da yeni üretim biçimi/güçleri/ilişkilerine tekabül eden sanayileşme süreci, Osmanlı'nın klasik ekonomik yapısının bozulması ardından değişen ekonomisinden oldukça farklıdır. Farklılıkları anlamak için öncelikle sanayi öncesindeki Batının ekonomik yapısını yani feodal dönemi incelemek gerekmektedir. Ancak bir siyasi, idari, ekonomik, toplumsal, askeri bir yapı olan feodal dönem, konu itibariyle daha çok ekonomik bir yapı olarak ele alınacaktır.

(1) Feodalite

Bir “üretim tarzı”, “hiyerarşik toplumsal tabakalar” ve “değerler kümesi” olarak ele alabileceğimiz feodal yapı, ticaretin, piyasa ilişkilerinin, para ekonomisinin dolayısıyla kent yaşamının çöktüğü bir dönemde ortaya çıkmıştır.¹⁰ Yaklaşık bin yıllık bir süreci kaplayan Ortaçağın başlangıç ve bitiş yüzyılları tartışma konusu olsa da genelde başlangıcı Roma İmparatorluğu'nun etkisini bütünüyle kaybettiği 5 ve 6.yüzyıl, bitiş ise 15.yüzyıl kabul edildiğini düşünürsek¹¹, birçok kaynak klasik feodal dönemin bütün çizgileriyle ortaya çıkışını 9. ve 10.yüzyıl olarak kabul eder.¹² Merkezi iktidarın çöktüğü, otorite ve güven bunalımının yaşandığı dönemde oluşan feodal yapı, ekonomik bir sistem olarak ortaya çıkmış ve siyasi, hukuki ve toplumsal yapıyı da belirleyerek bütünsel bir yapı oluşturmuştur. Dönem ekonomisinin en belirleyici özelliği ekonominin tamamen tarıma dayalı olmasıdır. Özellikle İslam egemenliğinin genişlemesiyle, Doğu-Batı arasındaki ticari ve kültürel alışveriş kanalı olan Akdeniz yolunun Avrupa'ya kapanması Avrupa'da ticaret hayatının sönmesine neden olmuştur. Buna

¹⁰ Mehmet Ali Ağaoğulları, Levent Köker, **İmparatorluktan Tanrı Devletine**, 5. Baskı, Ankara, İmge Kitabevi, 2004, s. 180-181.

¹¹ Ayferi Göze, **Siyasal Düşünceler ve Yönetimler**, 9. Baskı, İstanbul, Beta Basım, 2000, s. 62-63.

¹² Server Tanilli, **Uygurlık Tarihi**, 8. Baskı, İstanbul, Adam Yayınları, 2002, s. 51, Oral Sander, **Siyasi Tarih: İlk Çağlardan 1918'e**, yay. Yön. Şebnem Çiler Turan, 11. Baskı Ankara, İmge Kitabevi, 2003, s.70, Alâeddin Şenel, **Siyasi Düşünceler Tarihi**, Ankara, Bilim ve Sanat Kitabevi, 2003, s.212, Ağaoğulları, Köker, a.g.e., s. 179.

bağlı olarak da kent hayatı ve para ile yapılan alışveriş bitmiştir. Bu durumda insanlar kentlerden kırlara yani malikanelere yönelmişlerdir. İnsanları kırlara ve tarıma mahkum eden bu ekonomik yapının bir diğer sebebi ise “üretim tekniğinin gelişmesi sonucu gevşeyen kölelik bağı”dır.¹³ Yani ağır sabanın kullanılmaya başlamasıyla, tarımda insan(köle) gücü yerine hayvanların kullanılmaya başlanması ve bugünkü Hollanda ve Belçika topraklarında rüzgar enerjisinden yararlanılarak yel değirmenlerinin üretilmesi sonucunda tarımda üretim ve verim artışının sağlanmış olmasıdır.¹⁴

Tarımda yaşanan tüm olumlu gelişmelere nazaran 3. ve 9.yüzyıllarda Batı’da sürekli savaşların olması ve barbar istilaları nedeniyle nüfus, dolayısıyla da emek arzı azalmıştır.¹⁵ İşte tam da bu noktada Kılıçbay, feodalitenin temel yapısının oluştuğunu söyler: toprağın ve emeğin tek üretim aracı olduğu, toprağın bol, emeğin ise kıt olduğu bu yapıda, feodal beyler, doğrudan üreticilerin(serf/köylü) üretiminin bir kısmına el koyarak rant elde etmesiyle feodal yapı oluşmuş oluyordu.¹⁶ Zira ağır sabanın tarımda kullanılmasıyla sağlanan verim artışı çiftçilerin yanı sıra feodal beylerin de beslenmesini sağlayacak şekilde tarımsal fazla elde edilmesini sağlamıştır.¹⁷ Kısacası rantın elde edilebilmesinin tek yolu emek yani serfin çalışması yoluyla elde edilecek emek-ranttır. Dolayısıyla diyebiliriz ki, “manoir ekonomisi” olarak adlandırılan bu ekonomi, kendi kendisine yeterli, piyasaya yönelik üretim yapmayan(yani değişim değeri değil, kullanım değeri üreten), üretime doğrudan katılan üreticilerle(serf) toprak sahiplerinin(feodal bey) ayrıştığı bir yapıdır. Üretim araçlarının mülkiyetinin sahibi olmayan serf ile üretim aracı olan toprağın sahibi feodal beyin ayrışması artı değere emek-rant yoluyla el koyulması sonucunu doğuruyordu. Doğrudan üretici olan serf, toprağın sadece zilyedi olmakla birlikte, kendisine ayrılmış toprakta kendisi

¹³ Tanilli, a.g.e., s. 52.

¹⁴ Sander, a.g.e., s. 70-72.

¹⁵ Mehmet Ali Kılıçbay, **Feodalite ve Klasik Dönem Osmanlı Üretim Tarzı**, Ankara, Teori Yayınları, 1985, s. 221-222.

¹⁶ Elde edilen rant, pazar için üretim yapıldığı ve üretilen artık değerın bir bölümüne el koyularak elde edilen kapitalist ranttan oldukça farklıdır. Feodal rant, pazar için üretimi dışladığından ürün kullanım değeri ifade eder ve artık ürünün tamamına doğrudan el koyulur. Nitekim Kılıçbay feodal rantı, emek rant/angarya olarak tanımlar. Kılıçbay, a.g.e., s. 208-209, 212.

¹⁷ Şenel, a.g.e., s. 213.

için; feodal bey için ayrılmış toprakta feodal bey için üretim yapar ve feodal bey de elde edilen bu artı ürüne “kendi toplumsal konumunu yeniden üretmesi için... ekonomi dışı zorla el koyardı.”¹⁸

Ancak feodal yapı, yalnızca feodal beyin artı ürüne el koymasından ibaret olmayıp, iç içe geçmiş bir hiyerarşik ve sözleşmelere dayalı girift bir yapı arz eder. Feodal düzen, alttan üste bağılıklar, üstten alta himaye sistemi ile kurulmuş piramide benzer (hiyerarşik) bir düzendir.¹⁹ Piramidin en tepesinde kral bulunurken Onun altında fieflerini doğrudan kraldan almış vassallar vardır.²⁰ Vassallar ise yine kendilerine fief sözleşmesiyle bağlı başka vasalların üstünde yer alıp aslında feodal bey konumundadır. Bu ilişki zinciri en alta kadar ilerlerken piramidin en altında çoğunluğu oluşturan serfler bulunur. Tüm bu piramidi ayakta tutan ise, feodal bey ve vassal arasında yapılan bağılığa dayalı fief sözleşmesidir. Bu sözleşmeyle feodal bey, vassalın koruyuculuğunu üstlenirken, vassal da hem serfleri korumakla yükümlenir hem de feodal bey tarafından kendisine verilen toprağın üzerinde üretimi düzenler, denetler, artık ürüne el koyar ve şövalyelerden oluşan bir savaşçı grubunu savaş zamanı feodal bey için hazır bulundurmakla görevlendirilir.²¹ İşlediği toprağın sadece zilyedi olup miras hakkı bulunmayan serfler ise vassallarına(feodal beylerine) sadece ekonomik açıdan değil, hukuksal açıdan da bağımlıydı. Feodal beyin, serfi yargılama hakkı bulunuyor ve serflerin avukat ya da itiraz hakkı bulunmuyordu.²² Yargılama hakkı dışında, feodal beyin serf üzerinde bu hukuk sisteminden kaynaklanan hakları da vardı.²³ Zira feodal beyler bu hakları vasıtasıyla üretimi yani serfi kontrol altında tutarak artı ürünün tamamına el koyarak emek rantı da garantilemiş oluyordu. Böylece serfin üretimi hem fiilen hem de yargısal yolla

¹⁸ Kılıçbay, a.g.e., s.209.

¹⁹ Şenel, a.g.e., s.216.

²⁰ Şenel, a.g.e., s.216.

²¹ Ağaoğulları, Köker, a.g.e., s. 186-187.

²² Kılıçbay, a.g.e., s. 241.

²³ Feodal beyin, toprağı terk edip kaçan serfi nerede olursa olsun, yakalayıp geri getirme hakkı olan “Takip Hakkı”, serflerin manoir içinde evlenmesini kurala bağlayarak başka topraklara gitmelerine engel olmak için manoir dışı evlenme durumunda ödenmesi gereken bedel olan “formariage”, feodal beyin manoir içinde doğacak çocuklar üzerindeki haklarını sembolize eden “ilk gece hakkı” ve son olarak ölen serfin tek mirasçısının feodal bey olması yani “mainmorte”, Kılıçbay, a.g.e., s. 241-242.

denetlenerek hem toprağa bağımlı kılınıyor hem de mülk edinmesi engellenerek üretim araçlarından uzak tutulup servet biriktirmesi de engellenmiş oluyordu.

Her ne kadar feodal ekonomi ağırlıklı olarak kırsal yani tarımsal üretime dayanıyor olsa da kentlerde varlığını sürdürmeye çalışan zanaatlar da vardı. Malikâneler içinde azami gerekleri karşılayan zanaatçılar olsa da artan ürün fazlası kasabaya satılıyor, bunun karşılığında çok sınırlı sayıda sanayi malı ile feodal bey için lüks mallar alınıyordu.²⁴ Zanaatçılar ise kamuca düzenlenen meslek birlikleri olan loncalar şeklinde örgütlenmişlerdir. Loncalar, girişi oldukça zor olan, kurallara bağlı işleyen, amacı ise üyelerini dışarıda kalanların rekabetinden; içerdeyse haksız rekabetten korumak olan kapalı örgütlenmelerdi.²⁵ Usta-çırak ilişkisine dayanan lonca teşkilatında mesleğe girmek isteyen kişi çıraklık sürecinde sınavlara girerek denetlenir ve loncanın gerektirdiği sermayeye sahipse usta olabilirdi. Dolayısıyla lonca teşkilatı da gerek üye olmanın, ustalığa yükselmenin ve işleyişinin birçok kurala ve denetime tabi olması gerekse sipariş usulü çalışılması açısından, kapitalist üretim süreci için gereken sermaye birikiminden oldukça uzak, kapalı bir yapıydı.

(2) Feodaliteden Sanayiye Geçiş

Feodaliteden kapitalizme geçiş hem tarımsal üretim hem de ticarete yaşanan gelişmeler neticesinde oluşmuştur. Feodal dönemde, ekonominin temel özelliğinin toprağa nazaran emeğin kıt olması nedeniyle artı değere emek-rant yoluyla el koyulması olduğunu gördük. Feodalizmin çözülmesine neden olan da yine emek-toprak dengesinin değişmesi olacaktır. Toprağa oranla emek fazlasının oluşması üretim hacmini değiştireceği gibi artı ürüne el koyma şeklini de değiştirecektir. Nitekim 13.yüzyıldan 14.yüzyılın ortalarına kadar nüfusun iki katına çıkmış olması, birçok serfin topraksız yani işsiz

²⁴ Şenel, a.g.e., 277.

²⁵ Sencer, a.g.e., s. 19.

kalmasına yol açmıştır.²⁶ Bu durumda serfler “kiracı” haline gelerek feodal beyler tarafından “işçi” olarak istihdam edilmişlerdir. Artık “işçi” çalıştırdıkları topraklarda feodal beyler artı değeri bu kez emek-rant yoluyla değil, para-rant olarak elde etmeye başlamışlardır. Dolayısıyla kiracılık ilişkisi angaryayı bitirmiş, kapitalist ilişkilerin doğmasına yol açmıştır.

Yine bu dönemde Avrupa’da yüzyıllardır kent güvenliğini olumsuz yönde etkileyen, kara, deniz ve kıyılarda yaşanan saldırılar, yerel güvenliğin kısmi olarak sağlanmasıyla azalmış, kentler ve ticaret gelişmeye başlamıştır.²⁷ Kentlerin canlanması ve nüfus artışı tahıl talebini arttırmış beraberinde de fiyat artışı yaşanmıştır. Bu durumda feodal beyler yeni toprakları tarıma açarak toprağın bu durumda rantın kaynağı olmasına, kullanım değerinden değişim değeri haline gelmesine yol açmışlardır.²⁸ Hatta meta üretiminin karlı hale gelmesiyle feodal beyler gelirlerini arttırmak için topraklarını kiraya vermek zorunda kalmışlardır.²⁹ Yani kentlerin de kırsal talep yaratmaları ve kendi ürünlerini arz etmeleriyle feodal rantın yerini kapitalist rant almış ve kapitalist bir ekonomi oluşmuştur.

Ancak 14. yüzyılın ortalarında baş gösteren veba salgının ve tarımda yaşanan kötü gidiş, feodal beylerin, serfler üzerindeki baskısını arttırmasına yol açtı.³⁰ Tekrar angarya uygulamasına dönmek isteyen feodal beylere karşı serflerin bir kısmı direndi bir kısmı ise kentlere kaçarak özgürlük hareketini başlattı.³¹ Böylece Batı Avrupa’da feodalite tam anlamıyla çözülmeye başladı.

Tüm bunlara ek olarak feodaliteyi çözücü etkisi olan bir diğer faktör de doğrudan üretici ile üretim araçları ilişkisinin değişmiş olmasıdır. Feodal dönemde serfin üretim araçlarının sahibi değil, zilyedi olduğunu gördük. Kapitalist üretimde ise doğrudan üretici, üretim araçlarından tamamen koparılmıştır. Zira feodal rantın varlığını sağlayan koşul serflerin üretim

²⁶ Kılıçbay, a.g.e., s. 222

²⁷ Sander, a.g.e., s. 75.

²⁸ Kılıçbay, a.g.e., s. 223.

²⁹ Şevket Pamuk, **Yüz Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi: 1500-1914**, İstanbul, K Kitaplığı, 2003, s. 120.

³⁰ Pamuk, a.g.e., s. 117, 119.

³¹ Kılıçbay, a.g.e., s. 224.

araçlarının mülkiyetinden kopukluğudur. Nitekim feodal beyler tüm hukuksal haklarını kullanarak serfleri toprağa bağımlı üretici konumunda tutarak bu ilişkiyi sürekli kılmayı amaçlamışlardır.³² Zira gerek meta üretiminin yaygınlaşmasıyla toprağın kiracısı konumuna gelerek gerek de kentlere göç edip atölye ve fabrikalarda çalışmaları yoluyla serflerin üretim araçlarıyla ilişkisi değişmişti.

Batı'da yüzyılları bulan endüstrileşme 14.yüzyıldan başlamaktadır. Toprağa bağlı ve loncalar şeklinde örgütlenmiş kapalı ve üretken olmayan zanaatlara dayalı ekonomik yapı, coğrafi ve teknik keşiflerle³³ birlikte başlayan ticaretle çözülecekti. Her ne kadar din temalı görünse de aslında Doğu'nun zenginliklerini ele geçirme amacını da taşıyan Haçlı Seferleri, "öteki yağma seferleri gibi, yerini zamanla düzenli ticarete bırakarak" denizaşırı ticareti başlatmış oldu.³⁴ Doğu'nun ipek, baharat, koku gibi malları karşılığında Batı'nın özellikle yünlü kumaşlarını talebi hem kıtalararası ticareti geliştirdi hem de dokumacılığı kışkırttı.³⁵ Kıtalararası ticaretle, yani yaşanan ticaret devrimiyle, kitlesel talepler oluştuğundan kitlesel üretim zorunlu hale gelmişti. Dolayısıyla siparişe dayalı üretim yapan lonca sisteminin de değişmesi kaçınılmaz olmuştu. Usta-çırak ilişkisine dayalı gelişen klasik lonca yapısı, servet sahibi ticaret erbabı(burjuva), tarafından ticarete dayalı üretim yapması için desteklenmeye başlanmıştı. Pazar için üretim yapmaya başlayan zanaatkârlardan birçoğu ticaretle zenginleşen burjuvalara borçlanarak onun işçisi olmuş, birçoğu da zenginleşerek yanlarında gündelikçiler çalıştırmaya başlayıp, "işveren" olmuştur.³⁶ Böylece klasik lonca yapısı bozulmuştur.

Bunun yanında yalnızca loncalarla değil, "atölyeler" ve "evlere iş verme" yöntemleriyle de üretim yapılmaktaydı. Köylü ailelere gerekli hammaddelerin sağlanıp üretimin yaptırıldığı "eve iş verme" yönteminden daha karlı olan "atölyeler" tüccarların büyük imalathanelerde zanaatçıları ve

³² Kılıçbay, a.g.e., s. 235,245.

³³ Tanilli, a.g.e., s. 69-77.

³⁴ Şenel, a.g.e., s. 278.

³⁵ Şenel, a.g.e., s. 279.

³⁶ Sencer, a.g.e.,s. 18.

köylüleri toplayarak daha çok ve standart mal üretmelerini sağlıyordu.³⁷ Böylece dokumacılığın gelişmesi nedeniyle tarlaların büyük kısmını hayvancılık yapmak için kullanmaya başlayan feodal beyler, serfleri topraklarından çıkarmışlardı. İşsiz kalan serfler de kentlere göç ederek bu atölyelerde “işçi” olarak çalışmaya başlamışlardı. Dolayısıyla üretim araçlarından tamamen koparılmış, “hür irade”yle oluşturulmuş bir anlaşmaya dayalı olarak, emeğini satarak çalışan “işçi” sınıfı doğmuş oluyordu.

Sanayi devriminin kapitalist birikimin yaşandığı aşaması olan manifaktür sanayinin olduğu bu dönemde üretim biçimi değişmiş ve üretimde verimlilik artmıştır. Burjuvaların makine kullanımı ve toplu üretim biçimine dayalı üretimle zenginleştiği; dolayısıyla da servetinin sermayeye dönüştüğü bu dönemde kapitalist birikim elde edilmiştir. Mesleki iş bölümünün yerini teknik iş bölümü almış, üretim araçlarına sahip bir kesim(sınıf) ile bu araçlarla çalışan bir kesim(sınıf) yaratarak sınıflı yapıyı oluşturmuştur: işçi-işveren(burjuva) sınıfı. Dokumaya dayalı ticaretin geliştiği özellikle İngiltere gibi erken sanayi ülkelerinde hayvancılık nedeniyle topraklarından edilen yığınla köylü şehirlerde oldukça kötü şartlarda çalışmak zorunda kalmıştır. Hiçbir güvencesi olmadan, oldukça cüzi ücretlerle saatlerce çalışmak zorunda bırakılan işçiler buharlı makinaların icadıyla (sanayi devrimi) sayıca artmıştır. Kısacası manifaktür sanayi döneminde doğan işçi sınıfı, sanayi devrimiyle çoğalmış ve güçlenmiştir. Kötü çalışma koşullarına yönelik işçi hareketleri de sanayi devriminin erken dönemlerinde “makine kırıcılığı” olarak başlamıştır. Sosyalist ideoloji de bu hareketlerden ilham almış ve bu karşıtlık üzerine gelişmiştir.

2. Ekonomik Açıdan Osmanlı Devlet Geleneği

Osmanlı’da ise Batı’da geliştiği şekliyle bir Sanayi Devrimi yaşanmamıştır. Ticarete dayalı üretim 14.yüzyıla kadar gitmesine rağmen

³⁷ Şenel, a.g.e., s. 280

Osmanlı'nın ekonomik ve siyasi yapısı Batı'da olduğu gibi ticaretin bir kapitalist birikime dönüşerek Sanayi Devrimine kaynaklık etmesine yol açmamıştır. Bu farklılığın sebeplerini ise Osmanlı'nın sahip olduğu özgün ekonomik yapısına ardından da klasik Osmanlı ekonomisinin bozulmasına yol açan gelişmelere bakarak anlayabiliriz.

a. Osmanlı İmparatorluğu'nun Toprak Sistemi

Osmanlı'nın idari, dini, askeri olmak üzere her alana yayılan devletçi geleneği tarıma dayalı ekonomik yapısı incelendiğinde de görülmektedir. Zira toprak sistemi devleti korumak ve geliştirmek üzere kurulmuş ve işlemiştir. Osmanlı uyguladığı toprak sistemiyle sadece ekonomik alanı kontrol altında tutmakla kalmamış, imparatorluğun birçok alanına yayılan bu sistemle ordu ve yönetimi de kontrol altında tutmuştur.

Osmanlı'nın klasik toprak sisteminde esas, mülkiyetin devlete ait olmasıydı.³⁸ Üretimin en önemli unsuru olan toprak, özel ve miri arazi olmak üzere ikiye ayrılıyordu. Özel topraklar özel vergilerle vergilendirilen Müslümanlara ait olan Öşriye ve Hristiyanlara ait olan Haraciye idi.³⁹ Devletin mülkiyeti doğrudan doğruya devlete ait olan toprak ise Miri Araziydi. Osmanlı topraklarının çok büyük bir kısmı miri arazi olduğundan, "mülkiyetin kaide, özel mülkün istisna" olduğu söylenebilir.⁴⁰ Miri arazinin dolayısıyla toprak sisteminin temel yapısını oluşturan ise Tımar sistemiydi.⁴¹ "Tımar, en geniş anlamıyla belirli bir yere ait vergi gelirlerinin tümünün veya bir kısmının, dirlik olarak havale yoluyla bir görevliye devri ve bu devir karşılığında da bazı

³⁸ Tevfik Çavdar, **Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960: Yirminci Yüzyıl Türkiye İktisat Tarihi**, yay. yön. Şebnem Çiler Turan, 1. Baskı, Ankara, İmge Kitabevi, 2003, s. 44.

³⁹ İsmail Cem, **Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi**, ed. Ali Berktaş, 20. Baskı, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010, s. 36-37.

⁴⁰ Cem, a.g.e., s.35.

⁴¹ Kuruluşundan itibaren tımar sistemi, Osmanlı toprak yapısının çok büyük bir bölümünü oluşturuyor olsa da Mısır, Bağdat ve Basra gibi özel yönetimli eyaletler (Salyaneler) ile Kırım, Eflak-Bogdan gibi Özerk Eyaletler de vardı. Pamuk, a.g.e., s.47

hizmetlerin yüklendiği; mali, idari askeri amaçları olan bir sistemdir.”⁴² Yani Tımar, üreten ve kontrol eden ayrışmasına dayalı bir yapı olarak sadece ekonomik değil, siyasi ve toplumsal bir sistemdir.

Tımar sistemi Osmanlı'ya özel olmamakla birlikte, kökenini İslam İmparatorluklarından ve Büyük Selçuklu İmparatorluğu'ndan, Anadolu Selçuklu Devleti'nden,⁴³ ve Bizans İmparatorluğu'ndan alır. Yani tımar sisteminin kökeni olarak, komutanlara fethettikleri toprakların bir kısmının görev karşılığında verildiği İslam İkta Sistemiyle, Selçukluların toprakların bölünerek görev karşılığında kumandan ve askere dağıtılıp karşılığında da Sultan'ın emrinde her an savaşa hazır beklemelerinin talep edildiği “Askeri İkta Sistemi”nin bir bileşkesi olarak görülebilir. ⁴⁴ Anadolu Selçukluları'ndan devralınan askeri ikta sistemi Osmanlı tarafından geliştirilerek ordu, ekonomi ve yönetimi kapsayan çok işlevli bir sistem haline getirilmiştir.

Osmanlı topraklarının çok büyük bir bölümü miri olmakla birlikte özellikle Orhan Bey döneminde ve sonrasında ele geçirilen topraklar, ister Müslüman ister Hristiyan olsun, miri arazi rejimine tabi kılınarak devletin mülkiyetine alınmıştır.⁴⁵ Fethedilen topraklarda sadece topraklar değil, vergi geliri sayılabilecek tüm mal ve insan kaynakları tahrir defterine kaydedilir ardından topraklar sağlayacakları yıllık gelir miktarına göre dirliklere ayrılırdı: has(en fazla gelir sağlayan), zeamet(orta boydakiler), tımar(geliri daha az ve çoğunluğu oluşturan).⁴⁶ Devlet kendi mülkiyetinde olan bu toprakların gelirini, belirli görevlerin karşılığında belirli kişilere dağıtırdı: Has genellikle vezirlere, beylerbeylerine, sancakbeylerine; Zeamet alaybeylerine ve merkezdeki yüksek memurlara; Tımar ise sipahilere ve yararlılık gösteren askerlere bırakılırlardı.⁴⁷ Dolayısıyla görüyoruz ki devlet, toprağın mülkiyetini elinde tutmakla birlikte dağıtımını ve üretimin bölüşümünü de kendisi yapmaktadır.

⁴² İlber Ortaylı, **Türkiye İdare Tarihi**, Ankara, Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü, 1979, s. 91.

⁴³ Çavdar, a.g.e., s.39.

⁴⁴ Sencer, s. 26-27.

⁴⁵ Cem, a.g.e., s.37.

⁴⁶ Pamuk, a.g.e., s.47.

⁴⁷ Cem, a.g.e., s. 38.

Tımarın geliri devlet tarafından kendisine bırakılan sipahiler, dirliklerin üretiminin düzenli bir şekilde yapılmasını sağlar, vergileri toplar ve her üç bin akçe için bir cebelü(atlı asker) yetiştirirdi.⁴⁸ Bu yolla ordunun belkemiğini oluşturan sipahiler yetiştirilir ve devlet askeri yapıyı da kontrol altında tutmuş olurdu. Toprağın işlenmesi ve köylülerin refahı kendisine bırakılan tımarlı sipahi, devletin bir memuru olarak çalışır, sıkı bir denetime tabi tutulurdu. Devlet, ortada sebep olmaksızın bile asker-memuların yerini değiştirmekte, toprağı miras bırakırken oldukça küçük paylara bölmekte ve gereğinden çok güç kazanmalarını engellemektedir.⁴⁹ Kısacası Tımar Sistemiyle siyasi ve askeri yapıyı kontrol altında tutan devlet, üretimi denetleyip ve artı ürüne el koyma yetkisine sahip olarak ekonomik yapıyı biçimlendiriyor ve tüm ekonomik faaliyetleri bütünleştiren dikey bir örgütlenme biçimi oluşturmuş oluyordu.⁵⁰

Ancak tımar sistemi, “bazı devlet adamlarının kararlarıyla ya da nakit kıtlığı nedeniyle” değil merkez ile merkez-kaç güçlerin sürekli mücadelelerinin ürünü olarak ve merkezin bu savaşta dayanmak istediğı güçlü bir anti-feodal araç olarak” ortaya çıkmıştır.⁵¹ Patrimonyal olan Osmanlı hükümdarı, otoritesini, ülke ve tebaayı babadan kalmış bir mülk (patrimony) gibi algıladığından kendisiyle toprak ve tebaa arasında, kendi kontrolü dışında başka bir otorite tanımamıştır.⁵² Bu nedenle fetihlerle birlikte Osmanlı ekonomik açıdan çok farklı sistemleri olan topraklara yayılmış olsa da, başlangıçta bölgedeki sistemi değiştirmeyip, iktidarı güçlendikçe buraları da miri toprak rejimi içine almıştır.⁵³ Özel mülk topraklar, yavaş yavaş devletleştirilerek miri arazi haline getirilmiş ve Fatih döneminde mülk toprakların tımar haline getirilmesi genel bir nitelik kazanmıştır.⁵⁴ “Devlet hububat yetiştiren, tarla tarımına tabi bütün toprakları, miri(beylik) adı altında

⁴⁸ Ortaylı, a.g.e., s. 96.

⁴⁹ Cem, a.g.e., s. 39-41.

⁵⁰ Yakup Kepenek, Nurhan Yentürk, **Türkiye Ekonomisi**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2004, s. 13.

⁵¹ Kılıçbay, a.g.e., s. 362.

⁵² Halil İnalcık, **Devlet-i ‘Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar- I**, ed. Birol Bayram, 23. Baskı, İstanbul, Türkiye İş bankası Kültür Yayınları, 2009, s. 218.

⁵³ Kılıçbay, a.g.e., s. 363-368.

⁵⁴ Sencer, a.g.e., s. 27.

devletin rakabesi yüksek mülkiyeti altına sokmuştur.”⁵⁵ Böylece bölgedeki tüm merkez-kaç güçleri etkisiz hale getirip hükümdar ile tebaa arasında bir güç oluşmasını engellemiştir. Dolayısıyla Tımar Sistemi, tüm sanayi öncesi toplumların özellikleri olan, para ekonomisinin bulunmayışı, vergi toplamadaki bürokratik ve teknolojik yetersizlikler⁵⁶ nedeniyle uygulanmak “zorunda” kalınan bir sistem olmaktan ziyade bilinçli bir politikanın ürünüdür.

Tımar sisteminin uygulanmasının bir diğer sebebi de halkın ve ordunun temel gereksinimi olan buğday ve arpa üretimini garanti altına almaktır. Bu amaçla tahrir sistemini yani toprak ve köylünün sayımı yöntemi kullanılarak hangi köyde hangi statüde ne kadar nüfus bulunduğu, köylülerden hangilerinin ne kadar toprağı olduğu, hangilerinin topraksız olduğu, ürün miktarı ve fiyatı belirlenir, değişiklikler kaydedilirdi.⁵⁷ Osmanlı toprak sistemini ve üretimi sürekli denetim altında tutarak hem üretimde devamlılığı sağlamış hem de yerel unsurları gözetim altında tutmuştur. Gelişmiş bir istatistik yöntemi olan tahrir sistemi, merkeziyetçi-bürokratik idare tarafından etkin bir araç olarak kullanılmıştır. Nitekim bu kontrol Klasik dönem(1300-1600) ordunun zırhlı süvarisini ayakta tutmak için de zorunluydu.⁵⁸

Merkezin, merkez-kaç güçlerle mücadelesinde uyguladığı bir yöntem olduğunu söylediğimiz tımar sistemi, koşullar nedeniyle mahkûm olunan sistem olmadığı gibi, feodal sistem ya da bir çeşidi de değildir.⁵⁹ Feodal sistemin temelini toprağa nazaran kıt olan emek faktörüne angarya yoluyla el koyulması olduğunu yukarıda belirtmiştik. Osmanlı’da ise yayıldığı topraklar içinde tarıma uygun arazi, toprak yapısı, klimatolojik yapı, tarım teknolojisinin geriliği ve nüfusunun toplumsal konumu gibi nedenlerden dolayı azdı.⁶⁰ Dolayısıyla Osmanlı’da ise kıt olan faktör emek değil topraktı. Bu

⁵⁵ İncalcık, a.g.e., s. 218

⁵⁶ Ortaylı, a.g.e., s. 91-92.

⁵⁷ İncalcık, a.g.e., s.219.

⁵⁸ İncalcık, a.g.e., s. 218.

⁵⁹ Feodal sistemle, Tımar sistemi arasındaki farkların ayrıntılı sunumu için bakınız: Kılıçbay, a.g.e., 385-426

⁶⁰ Öncelikle Osmanlı’nın yayıldığı topraklar çok dağınıktı. Ülkenin güneyi çölle kaplıyken, bir çok bölge bataklıktı(Selanik, Tuna ve Teselya Ovaları). Bugün tarım yapılan araziler ise yine göçebelerin yaylak ve kışlaklarıydı.(Büyük ve Küçük Menderes, Çukurova ve Antalya Ovaları) Son olarak da

durumda tarıma uygun her toprağın kullanılması ve toprağın sürekli ekilmesi zorunluydu. Toprağın kıt olması reayanın Batı'da olduğu gibi kendisi için ayrı feodal bey(vassal) için ayrı bir toprakta üretim yapmasını engellemiştir. Yani Osmanlı'da reayaya angarya yoluyla el koyulamadığından rant, topraktan elde edilebiliyordu. Bununla birlikte elde edilen artı ürünün feodalitede olduğu gibi tamamına el koyulmadığı gibi, vergilendirilerek, angarya nakdi ödentiye dönüştürülmüş oluyordu.⁶¹ Toprağın kıt olmasının yanında emeğin de kıt olduğu bölgelerde ise merkez, iskân politikasıyla bölgeye emek naklediliyor böylece feodalleşmenin önü alınmış oluyordu.⁶²

Ayrıca Osmanlı, merkeziyetçi yapının zarar görmemesi için Tımar sistemi içinde sipahilerin ya da yerel unsurların güçlenmelerini engelleyen birçok uygulamaya başvurmuştur.⁶³ Dolayısıyla bu uygulamalarla merkez, yerel bir toprak asaletinin oluşmasını engellenmiş ve Osmanlı devletinde toprakların rakabesi devlete aittir, sipahi tımarının varlığı miri toprak düzenini aksatmaz."⁶⁴ Osmanlı tımar sistemiyle merkez dışında bir gücün oluşmasını engellediği gibi sipahileri vergi toplayan birer asker-memur olarak konumlandırıp reayayı da yalnızca devlete bağımlı kılmıştır. Tımar sahibi, ancak devletin memuru ve temsilcisi olmaktan ileri gelen bazı yetkilere sahipti.⁶⁵ Böylece hem feodalitede olduğu gibi sipahilerin güçlenip merkez-kaç güç haline gelmesi hem de reayanın sipahilerin eline geçmesi engellenmiş oluyordu.

Aslında Osmanlı tımar sistemiyle merkez-kaç güçlerle mücadele ederken, ülkenin tüm sınıflarını değiştirilmeyecek bir şekilde kendi konumlarında sabitlemiş oluyordu.⁶⁶ Doğrudan üretici olan reaya Osmanlı tarafından vergi kaynağı olarak görülüyor ve vergilerin devamı için reaya

Akdeniz iklim kuşağının toprak yapısının elverişsizliği de tarımsal faaliyetleri zorlaştırıyordu. Kılıçbay, a.g.e., s.405-407.

⁶¹ Kılıçbay, a.g.e., s. 420.

⁶² Bununla birlikte Osmanlı üretimi sürdürmek için de bir bölgede bulunan emek fazlasını başka yerlere sürerek üretimde bulunmalarını sağlamış, sürgünden kaçanları da mutlaka yakalamaya çalışmıştır. Kılıçbay, a.g.e., 402,420-421.

⁶³ Uygulamalar için bakınız Kılıçbay, a.g.e., s.371-386.

⁶⁴ Çavdar, a.g.e., s. 44

⁶⁵ Çavdar, a.g.e., s. 44.

⁶⁶ Kılıçbay, a.g.e., s. 401,402.

toprağa bağlı tutulmaya çalışılıyordu. Çünkü üretimin yapılmaması durumunda dirlik sahiplerinin gelirleri ve askeri yapı sarsılacaktır. Bu amaçla reayalar Osmanlı'nın fetihleriyle iskân politikası nedeniyle ihtiyaç duyulan başka bölgelere sürülerek üretimin devamlılığı sağlanmıştır. Bunun yanında toprağını terk etme hakkı olmayan reayaların sipahiliğe geçişi çok zor ve istisna idi.⁶⁷ Sipahiler ise yetkileri yasalarla belirlenip denetlendiğinden toprak soylusu ya da üretimin bir ajanı değil sadece devletin memuru konumunda sabitlenmiştir. Bunun yanında devletin tüm memurları(bürokrat ve askerler) yani sultanın kulları da mülkiyetle ilişkisi kesilerek yine kendi konumlarında sabitlenmiş oluyorlardı. Böylece merkez, toprak sistemiyle merkez-kaç bir gücün oluşmasına izin vermediği gibi ülkenin tüm sınıf ve tabakalarını da kendi statülerinde dondurmuş oluyordu.

Batı'daki feodal yapıdan oldukça farklı olan Osmanlı toprak sistemi, tımarlı sipahilerin zenginleşip güçlenerek ya da köylüyü ezip iktidar kurarak özerkleşmesini engellemiştir. Ayrıca köylüyü de toprağı terk etme hakkından yoksun bırakıp, yükselip tımarlı sipahi olmasını güçleştirdiğinden ekonomik bir güç olmasını engellemiştir. Böylece köylü, mülkiyetten yoksun olarak, "büyüyüp, başkasını sömürememiş, kendi başına buyruk riskler alıp daha çok kazanamamış"tır.⁶⁸ Dolayısıyla hakim toprak sistemi, tamamen devletin kontrolünde olduğundan tımarlı sipahilerin ve köylülerin servet birikimine yönelik bir gelişim sağlamalarına engel olmuştur.

b. Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik Yapısının Değişmesi

Osmanlı İmparatorluğu, yoğun devlet müdahaleciliğinin olduğu, özel sermayenin gelişmesinin önünde birçok kurumsal ve yasal engelin bulunduğu bir ekonomik yapıya sahipti. Ekonomi devletin bekasının sağlanması için devlet tarafından kullanılan bir enstrümandı. Hakkaniyete dayalı, adil bir ekonomik düzenin varlığı devletin de sürekliliğini sağlayacağından devlet

⁶⁷ Cem, a.g.e., s. 42.

⁶⁸ Cem, a.g.e., s. 41.

ekonomiyi çok ayrıntılı bir şekilde düzenliyor ve müdahale ediyordu. Ancak klasik ekonomik yapının bozulması ve Osmanlı İmparatorluğu'nda çeşitli sanayi kollarının gelişmeye başlaması tüm ekonomik yapıyı ve adil düzeni sarsacak ve bu yeni düzende yeni sınıflar meydana gelecektir.

(1) Klasik Osmanlı Ekonomi Politikası

Yukarıda Osmanlı'da kıt faktörün toprak olduğunu belirtmiştik. Toprağın verimliliğinin düşük, ulaştırma imkânlarının da kısıtlı olduğu Ortaçağ toplumunun olumsuz koşullarında üretimde devamlılığın sağlanması ve halkın ihtiyaçlarının karşılanması devletin varlığını sürdürebilmesi için zorunluydu. Mehmet Genç, bu koşullar altında Osmanlı iktisat politikasının mantığının oluştuğunu belirtmektedir. Üretim, verimlilik ve ulaştırma güçlüklerinin yaşandığı bu ekonomide Osmanlı, üretimi, iâşe ilkesi uyarınca "mümkün olduğu kadar bol, kaliteli ve ucuz yani piyasada mal arzının mümkün olan en yüksek düzeyde tutulması"nı amaçlamıştır.⁶⁹ Piyasanın tüketici lehine düzenlenmesi olan iâşe ilkesiyle, mal arzının mümkün olan en yüksek düzeyde olması, halkın ihtiyaçlarının karşılanabilmesi ekonomik ve sosyal düzeni koruyacağından siyasal yapı da bozulmamış olacaktır.

Ancak piyasanın tüketici çıkarını gözeterek şekilde düzenlenmesi Osmanlı'nın ekonomiye üretim ve dağıtım aşamasında yoğun müdahalesi ve denetimini zorunlu kılmıştır.⁷⁰ Üretimden herkesin faydalanabilmesi amacıyla Osmanlı üretimin dağıtımını da çok detaylı bir şekilde ve yine iâşe ilkesine göre düzenlemiştir.⁷¹ "Zirai üretimden elde edilen gıda ürünü ve hammaddeler öncelikle kazalara gelirdi. Ürünleri kazalarda almak, satmak, işlemek kasaba esnafının tekelindeydi. Loncalar marifetiyle satılan ürünler

⁶⁹ Mehmet Genç, **Türkiye İktisat Tarihi Semineri**, ed. Osman Akyar- Ünal Nalbantoğlu, Ankara, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 1975, s. 60.

⁷⁰ Devlet üretim aşamasını toprağın mülkiyetini devlete ait kılp doğrudan üreticiyi toprağın yalnızca zilyedi sayarak, toprağın büyüklüğünü belirli düzeyde tutup(60-150 dönüm) değiştirilmesini engelleyerek, toprağın terk edilmesini yasaklayarak ve esnaf örgütlerinin dükkan ve usta-çırak-kalfa sayıların sabitleyip denetimden geçirerek, kontrol altında tutmuş ve üretimde devamlılığı sağlamayı amaçlamıştır, Genç, a.g.e., s. 60, 63.

⁷¹ Genç, a.g.e., s. 61

ancak kazanın ihtiyaçları karşılandıktan sonra ordu ve sarayın ihtiyaçları giderilmek üzere tahsis edilir, burada artanlar ise İstanbul'a dağıtılmak üzere tüccara teslim edilirdi. Yurtiçinde ihtiyaçlar karşılandıktan sonra artan ürün varsa ancak bu şekilde o ürün ihraç edilebilirdi.” Çünkü Osmanlı'nın zirai üretimle amaçladığı, ülkenin ihtiyaçlarını eksiksiz giderebilmektir. Bu amaçla Osmanlı ihracatı yalnızca artan mallar için uygularken, iâşe ilkesine göre ithalatı serbest bırakmıştır. Zira kapitülasyonlar da ülkede mal arzının artması amacıyla 15.yüzyıldan itibaren benimsenmiş, İmparatorluğun varlığı süresince de korunup devam ettirilmiştir.⁷²

Zirai üretim ve lonca teşkilatının tam devlet kontrolünde tutularak düzenlenmesi iktisadi yaşamın yani üretim ve tüketimin dengede tutulması ihtiyacından kaynaklanmaktadır. Osmanlı'da var olan sosyal ve iktisadi ilişkilerde oluşan dengeleri muhafaza etme ve değişimlerini engelleme şeklinde ortaya çıkan gelenekselcilik ilkesi, iâşe ilkesinin sebepleri arasındadır.⁷³ Sosyal ve siyasal dengenin korunması amacıyla benimsenen iâşe ilkesi üretim ve tüketimdeki dengenin korunmasına bağlıdır. Bu dengenin korunması, değiştirilmemesi ve değiştirme yönünde ortaya çıkan tüm faktörlerin geriletilmesi gelenekselcilik ilkesiyle sağlanacaktır. Dengenin bozulması, siyasi-sosyal tüm yaşamı olumsuz etkileyecektir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, kıt üretim faktörlerinin bulunduğu bir ekonomide kıtlığın meydana gelmesi her zaman ciddi bir tehlikedir. Bu nedenle Osmanlı üretim ve tüketimi ciddi bir denetim altında tutmuştur. Zira üretim faktörlerinin kıt olduğu bir ekonomide, bir malın üretiminin artırılması ancak gerekli olan ilave emek ve kapitalin bulunduğu alandan aktarılmasıyla olacağı için, bu alanlarda üretim azalması ya da kıtlık yaşanacaktır.⁷⁴ Gelenekselcilik ilkesiyle üretim ve tüketimin değiştirilmeden, sabit tutulmaya çalışılmasının sebebi bu olmakla birlikte, üretimin asıl amacının kapitalist üretim sürecinde olduğu gibi kar elde etmekten ziyade ülke gereklerine hizmet amacıyla yapıldığı, bir araç niteliği taşıdığını görüyoruz.

⁷² Genç, a.g.e., s.55.

⁷³ Genç, a.g.e., s. 62.

⁷⁴ Genç, a.g.e., s.63.

Devlet üretim ve ürünün dağıtımını en ince ayrıntısına kadar düzenleyip denetlediği gibi malların azami satış fiyatını(narh) da kendisi belirlerdi. Narhın tespiti çok önemsendiğinden ilgili lonca yetkililerinin katıldığı toplantılarda devletin üst düzey yetkilileri(Vezir-i Azam, Kadı, Muhtesip) de katılmakla beraber son derece detaylı tartışmalarla, üreticinin ve bölge halkının çıkarlarına göre karara varılırdı.⁷⁵ Kararlar esnafla birlikte alınmış olsa da devlet, üretimin başından sonuna kadar sürecin içinde bulunduğundan hem tüccarın aşırı kazanç elde ederek halkı sömürmesi engellenmiş oluyor hem de ekonomide özerkleşecek bir gücün oluşması engellenmiş oluyordu. Zira Osmanlı, devlet geleneğinin örneklerinden biri olan narh müessesesi ile halkı ekonomik sömürüye karşı koruduğu gibi üretim, dağıtım, pazarlamayı da doğrudan ve dolaylı yoldan gerçekleştirerek sosyal devlet anlayışını uygulamaktadır.

Osmanlı, sosyal devlet anlayışını kurduğu ve geliştirdiği sosyal güvenlik kurumlarıyla da sürdürmekteydi. Mülkiyeti devlete ait olan toprakların gelirleriyle işleyen vakıflarla(imarethaneler, hastaneler, mescitler, medreseler, hanlar, kervansaraylar) öğrencilere, memurlara fakirlere bedava yemek, sağlık, eğitim, kalacak yer ve ibadet hizmeti veriliyordu.⁷⁶ Osmanlı'dan önce Anadolu Selçukluları'nda da bulunan vakıf sistemi, Osmanlı döneminde görülmemiş çapta büyüdüğü gibi, Osmanlı vakıf kurup yaşatmayı kendine ilke edinmiştir.⁷⁷

(2) Lonca Teşkilatı

İlkel tarımsal üretime dayalı, kendi kendisine yeten bir kırsal üretimle, belirli sınıai üretimin yapıldığı kentsel üretim Osmanlı ekonomik yapısını

⁷⁵ Narhın tespitinin yapıldığı bu toplantılara zaman zaman padişahın da katıldığı belirtilmektedir. Cem, a.g.e., s. 59. Çarşı-Pazar ve narh kontrolüyle, paraların rayicine dikkat etmekle görevli olup, kadının başlıca yardımcısı olan muhtesip ayrıca istifçi ve karaborsacıları takip eder, esnafı teftiş eder, fiyat, ölçü, kalite ve temizlik kontrolü yapar, uygunsuzluk edenleri cezalandırırdı. Ortaylı, a.g.e., s. 214-215.

⁷⁶ Dinsel fonksiyonunun yanı sıra bir çeşit sosyal yardımlaşma, toplanma ve dayanışma aracı olan camiler de bu sosyal kurumların içinde önemli yer tutmaktadır. Cem, a.g.e., a. 71,72.

⁷⁷ Cem , a.g.e., s. 72.

oluşturmaktaydı. Pazar ilişkisinin olmadığı, otarşik, bir ekonomide lonca düzeni hammaddeyi etraftan toplayan, bunları işleyecek araç ve personeli barındıran ve ürettiğini satan⁷⁸, hiyerarşik ve kapalı bir ekonomik örgütlenmeyi ifade eder. Ulaştırma ve taşıma imkanındaki sınırlılıklardan dolayı pazar imkanı kısıtlı, kendi kendine yeten, donmuş bir pazar ekonomisi içinde üretim yapıldı.⁷⁹

Ortaçağ ekonomisinin gereklerine uygun olarak gelişen loncalar Osmanlı öncesi Anadolu'da 13. ve 14. yüzyıl'da kentlerde fütüvvet ilkelerine göre ve aralarından seçtikleri bir ahi önderliğinde örgütlenmişlerdir.⁸⁰ Ortaçağ ekonomisinin koşullarında üyelerine güvence ve istikrar sağlamak temel amacı olan loncalar bu sebeple piyasa ve üretim koşullarını kurallara bağlayıp denetlemişlerdir. Öncelikle bulundukları zanaat alanında kendileri dışında faaliyet gösteren her güç yasaklanarak tekel oluşturulmuş böylece üyeler lonca dışından gelebilecek rekabete karşı korunmuştur. Belirli kasaba ve köy ile belirli sayıda nüfus için üretim yapıldığından yani liberal ekonomide olduğu gibi daima genişleyen bir pazar için üretim yapılmadığından ihtiyaçtan fazla üretim fiyatların düşmesine, eksik üretim fiyatların artmasına yol açabilirdi.⁸¹ Bu nedenle "üretim faaliyetlerinin kaç dalda olduğu tespit edilip sınırlandırılır, bu dallarda kaç atölye, dükkan, olacağının sayısı sabitlenir, her gedikte kaç usta, kalfa, çırak çalışacağı, ne kadar üretim yapılacağı belirlenir. Bu belirleme ve kurumların kontrolü önce esnafın kendi kuracağı lonca örgütü tarafından denetlenir"⁸²di. Yeni dükkan açılmasına izin verilmeyerek üretim sabitlenmeye ve istikrar yaratılmaya çalışılırdı. Dolayısıyla üretim ve tüketimdeki dengenin korunmasının hayati önem taşıdığı Osmanlı ekonomisinde bu dengenin sağlanması ve sürdürülmesi ancak çok yoğun bir devlet müdahalesi ve kontrol mekanizmasıyla sağlanabilmiştir.

Dükkan ve usta sayısındaki sınırlama Osmanlı'nın gelenekselcilik ilkesine göre üretimi ve tüketimi dengede tutup sabitleyerek toplumsal

⁷⁸ Ortaylı, a.g.e., s. 209.

⁷⁹ İncalcık, a.g.e., s. 297.

⁸⁰ Pamuk, a.g.e., s. 70.

⁸¹ İncalcık, a.g.e., s. 297.

⁸² Ortaylı, a.g.e., s. 208.

dengeyi koruma amacını taşımaktadır. Gerek mal çeşidinde gerekse mal miktarı yönünde sınırlandırılan üretim, liberal ekonomiye ait büyüme ve rekabet koşullarından çok uzaktı. Zaten liberal bir pazar ekonomisinin oluşması yönünde başka engeller de mevcuttu: “ Ticaret serbestisi yoktur, Pazar yerleri bellidir ve ancak merkezi otoritenin izniyle yenisi kurulur ve değiştirilirdi, şehirdeki hanlar esasen mal monopolünün sağladığı belirli depolama merkezleridir.”⁸³

Üyeler lonca dışı rekabete karşı korunduğu gibi, lonca içi rekabete karşı korunarak da istikrar sağlanmaya çalışılıyordu. Osmanlı’da “rekabet” ve “çatışma” yerine işbirliği” ve “dayanışma” öncelikli değerlerdi. Bu nedenle loncalarda fiyat, ücret, üretim alanlarında rekabetin asgariye indirilmesi hedeflenmiş ve buna aykırı davrananlara grup dışına atılmak cezası verilirdi.⁸⁴ Bu amaçla “ hammaddelein sağlanması ve üyeler arası dağıtımından üretim koşullarına çalışma saatlerinden çalışacak üye sayısına, ücret düzeylerinden üretilen metaların niteliğine ve satış fiyatına kadar pek çok konuda ayrıntılı kurallar geliştirilmiştir.”⁸⁵

Usta-çırak ilişkisine dayalı lonca teşkilatı katı kurallara dayalı hiyerarşik bir yapı olarak işlediğinden devletin teşkilatı denetimi dolayısıyla da ekonomiyi kontrolü kolaylaştırmaktaydı. Çarşının her sokağında aynı mahalleye mensup esnafların bir lonca oluşturduğu(hirfet), örgütlenme ve ihtisaslaşmanın çok yoğun olduğu Osmanlı loncalarında çıraklar genç yaşta işe başlayıp çok sert bir disiplinle eğitilirdi.⁸⁶ Hiyerarşinin en tepesinde loncanın dinsel temsilcisi konumunda bulunan ve yönetim işleriyle uğraşmayan her loncanın kendisine özel *pir’i(şeyh)* bulunur, ardından şehir kethüdası, Lonca kethüdası, yiğitbaşı ve iki ustadan oluşan ehl-i

⁸³ Ortaylı, a.g.e., s. 208.

⁸⁴ Mahalleden, esnaflıktan atma cezası grup tarafından verilemezdi. grup yetkilileri yalnızca durumu tespit edip kadiya bildirmekten ibaretti. Cezalandırma yetkisi yalnızca Kadiya ve üst merci olan Divan’a aitti. Meslekten ve gruptan ebedi olarak atılmak çok nadir görülen cezalardı. Genç, a.g.e., s. 72.

⁸⁵ Pamuk, a.g.e., s.68.

⁸⁶ Üstelik lonca ustası istediği sayıda çırak çalıştırıp, istediğini kalfalıkla kalfalık ve ustalığa terfi ettiremez; ancak lonca heyetinin denetimi ve onayıyla terfiler mümkün olurdu Ortaylı, a.g.e., s. 211

hibra(bilirkişi)'nin bulunduğu lonca heyeti, mensup oldukları esnafın işlerine bakarlar ve hükümet ile esnaf arasında vasıta olurlardı.⁸⁷

Dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu'nda da lonca teşkilatı ekonomiyi kontrol altında tutma işlevi dışında devletin toplumsal yapıyı belirleyip denetlemesini de sağlamıştır. Zira Osmanlı yönetici sınıftan ve doğrudan üretici olmayan herkesi bir loncaya bağlı olarak devletin denetimine tabiydi kılmıştır. Bu nedenle devlet, çalışanlar kadar başıboş olanları da örgütleyip, başlarına kethüda tayin ederek, güvenlik görevlilerinin gözetimine bırakmıştır.⁸⁸ Lonca teşkilatının özü olan usta çırak ilişkisi de tüm geleneksel toplumlarda olduğu gibi zanaatçılar kadar bürokrasi, ilmiye sınıfında da görülmektedir. “Kalemde şakird, medresede talebe, çarşıda çırak genç yaşta işe başlayıp ustaların gözetimi ve sert disiplini sayesinde işlerini öğrenirlerdi.”⁸⁹

Ekonomik düzenin ve toplumsal istikrarın sağlanması yönünde devlet özellikle merkezîyetçi eğilimlerinin güçlendiği 16. yüzyılda loncaları dışarıdan gelebilecek tehlikelere karşı korumuş, kurallarına uyulması ve geleneksel lonca hiyerarşisinin korunması için desteklemiştir.⁹⁰ Zira loncalar vasıtasıyla devlet, kent nüfusunun, sarayın, ordunun ve donanmanın temel tüketim gereksinimlerini sağlıyor ayrıca loncalar devlete vergi ödüyor ve devletin kent nüfusunu ve ekonomisini denetlemesini sağlıyordu.⁹¹ İşlevleri ve önemi bu kadar büyük olan loncalar kontrol altında tutulması için denetleniyordu. Genel olarak “ihtisap” adı verilen kurallarla denetlenen loncaların en önemli ihtisap kuralı “narh düzenlemesi”ydi.⁹² Lonca'da malların satış fiyatı piyasa içinde

⁸⁷ Görevliler kanuna, nizamı, fiyat ve kalite kurallarına uyulmasını, esnaf arasındaki uyuşmazlığın çözümü ve cezaların uygulanmasını, yapılan eserlerin değerlendirilmesi ve fiyat tespitini sağlayarak loncaların düzen ve intizamının korumasında devlet görevlisi olarak çalışmışlardır. İsmail Hakkı Uzunçarşılı'dan aktaran Cem, a.g.e., s.61, Ortaylı, a.g.e., s. 211, Pamuk, a.g.e., s. 71.

⁸⁸ Hırsızların, yankesicilerin ve fahişelerin dahi loncaları bulunmaktaydı. **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi: 1071-1960**, Cilt VI, yay. yön. Ertuğrul Kürkçü, İstanbul, İletişim Yayınları, 1988, s.1758, Ortaylı, a.g.e., s. 211.

⁸⁹ Ortaylı, a.g.e., s. 211.

⁹⁰ Pamuk, a.g.e., s.76

⁹¹ Pamuk, a.g.e., s.76

⁹² Pamuk, a.g.e., s. 77, Narh ile ilgili bilgiler bir önceki bölümde verildiği için daha fazla detaya girilmeyecektir.

belirlenmeyip, devletin resmi görevlilerince saptanarak piyasa içinde adalet sağlanmaya çalışılıyordu.

Devlet, böylesi katı bir disiplinle örgütlenmiş ve çok ayrıntılı bir şekilde düzenlenmiş teşkilat ile fiyatları ve kaliteyi kolaylıkla kararlaştırmakta ve denetlemekte, hammadde ihtiyacının karşılanabilmesiyle spekülasyon, karaborsa ya da fiyat artışının oluşmasını engellemekte ayrıca rekabetin lonca teşkilatında kesinlikle yasaklanmış olmasıyla da esnafların güçlenmesi birikim yapması engellenmiş olmaktaydı.⁹³

(3) Osmanlı Sanayisi

Yukarıda da bahsettiğimiz gibi devletin temel felsefesi olan dengenin korunması amacıyla devlet ekonomik ve toplumsal yaşamın her noktasına müdahale etmiştir. Dengenin korunması, düzenin devamı için devletin en çok müdahale ettiği alan ekonomi olmuştur. Devlet ekonomik hayatı, bu hayatı belirleyen ilişkileri tam bir askeri disiplinle “zaptü rapt” altına almıştır.⁹⁴ Ekonominin her alanını yükümlülükler koyarak kontrol altında tutan devlet ürünlerin, malların hangi yöreye kimler vasıtasıyla dağıtılacağını, nasıl temin edileceğini kendisi belirliyor, belirli mallar üzerinde Yedd-i vahit yani tekel uygulaması ve belirli mallarda ihraç yasağı uygulamasıyla da ekonomiye müdahale ediyordu.

Devletin bekası, kurulan düzenin istikrarı ve sürekliliğine bağlı olduğundan merkezi otorite, tüccarları ve lonca teşkilatını, düzene katkıları devam ettiği sürece desteklemiştir. Nitekim servet birikimi de yine bu iki toplumsal sınıftan büyük kentlerdeki lonca ustaları ve tüccarların bir kısmından oluşmaktaydı.⁹⁵ Ancak asıl servet birikimini tefeciler ve yüksek kademeli devlet memurları yaparlardı. Tefeciler, doğrudan üretici olan köylüler, lonca üyeleri, tüccarlar hatta devlet memurları ve devlete bile faizle

⁹³ Cem, a.g.e., s.60.

⁹⁴ Çavdar, a.g.e., s. 46.

⁹⁵ Pamuk, a.g.e., s. 106.

borç para verebilmektedir. Yüksek kademeli devlet memurları(asker ve sivil olmak üzere) dirliklerden gelen gelirlerini yatırım olarak kullanarak servet birikimi elde ederlerdi.

Ancak tüm ekonomik sınıflar, devletin çıkarlarıyla çelişmedikleri sürece varlıklarını sürdürebilir, birikim yapabilirlerdi. Kural olarak ülkenin en zengini padişah ikinci en zengini sadrazam olabilirdi.⁹⁶ Zira devletin sürdürmeye çalıştığı düzenin dışına çıkılması durumunda bütün sınıflar müsadere tehlikesiyle karşı karşıyaydı. Devlet otoritesine karşı tehlike olarak gördüğü herhangi bir gücün tüm mal varlığına el koyabilmektedir. Üretici zanaatkarlar kendi aralarında örgütleyerek(loncalar), ticareti Yedd-i Vahitler aracılığıyla düzenleyerek, devlet “optimal” dengeyi sağlamak amacıyla her alana müdahale etmiş oluyordu. Osmanlı, hem toprağın mülkiyetini elinde tutarak hem de özel birikimi sınırlandırarak merkezi otoritenin dışında bir güç oluşmasını engellemek istemiştir. Ayrıca ekonomik alanda denge sağlanırken üretim güçlerinin özgür gelişimi de engellenmiş oluyordu. Dolayısıyla Avrupa’da feodalizmden kapitalizme geçişte yaşanan servet ve sermaye birikimi çok yoğun devlet müdahalesi ve merkeziyetçilik nedeniyle Osmanlı’da gerçekleşmemiştir.

Bu nedenle makinaya dayalı modern sanayi, Osmanlı’da kendiliğinden gelişmemiş, klasik el sanatlarına dayalı Osmanlı endüstrisi klasik Osmanlı ekonomik yapısındaki bozulmayla ve gerileme dönemine girildiği bu dönemde sanayi, Osmanlı Devleti için askeri ihtiyaçları gidermede bir enstrüman olarak algılandığından devlet eliyle başlatılmıştır. Devletin ihtiyaçlarını gidermek için kullanılan bu ilk fabrika ve iş yerlerinde köylülerden kopup gelen köylüler ve işsiz kalan zanaatkârlar ilk işçileri oluşturacaklardır.

i. Klasik El Sanatları

⁹⁶ Sina Akşin, **Ana Çizgileriyle Türkiye’nin Yakın Tarihi: 1789-1890**, 6. Baskı, Ankara, İmaj Yayıncılık, 2006, s. 7

Osmanlı, “14.yüzyılda Türkiye’de maden ve madeni eşya ihracatı yapan, deri endüstrisinde Batı’dan ileri olan, Konya’dan başlamak üzere bütün Batı Anadolu’da büyük bir dokuma endüstrisi geliştiren bir ülkeydi.”⁹⁷ Pamuk, ipek ve yünlü kumaşlar(kısaca dokuma endüstrisi), çuhalar, deri ve toprak eşya, silah ve maden endüstrisi İmparatorluğun gelişmiş küçük el endüstrilerini oluşturuyordu. *“İnce Musul dokumaları, Mezopotamya’nın cam işleri ve lambaları, Diyarbakır’ın bakırdan yapılmış malları, Erzurum çinileri ve Şam çelikleriyle mineleri, yüzlerce yıl dünya pazarında ün yapmış sanayi ürünleri olmuştur.”*⁹⁸

Birçoğu loncalar etrafında örgütlenen ve işleyen bu endüstriler Batılı tüccarların Osmanlı’ya nüfuz etmesiyle gerilemeye başlamıştır. Rekabetin tamamen yasak olduğu ve basit el tezgâhlarına dayalı klasik lonca üretim tarzı kapitalist üretimle yarışamamış nihayetinde pek çok zanaatçı işsiz kalmıştır.⁹⁹ Üretim araçlarını kaybetmiş usta ve kalfalarsa Osmanlı’nın yeni yeni gelişen sanayisinin ilk işçileri arasında yer almıştır.

Emek üretim ayrışmasının yaşandığı bir diğer alansa yabancı tüccarların yerleştiği Rumeli ve Bursa, Ankara ve Ege şehirleri gibi önemli dokuma endüstrisi merkezlerinde Avrupa’da olduğu gibi “eve iş verme” (verlagssystem) şeklinde çalışmaya başlayan kesimdir.¹⁰⁰ “Halı, kilim, altın, gümüş işleme, kumaş dokuma, iplik bükme... gibi dokuma endüstrisinin çeşitli kollarında, evlerdeki tezgahlarda çalışan özellikle kadın ve genç kızların meydana getirdiği bir emekçi kütlenin varlığından söz edilebilir.”¹⁰¹ Dolayısıyla imparatorlukta ilk emek-üretim ayrışmasının loncalardan kopup gelen bir kesim ve eve iş verme yöntemiyle 16. ve 17.yüzyılda yaşandığını söyleyebiliriz.

⁹⁷ Sencer, a.g.e., s. 29.

⁹⁸ Earle’den aktaran Gülten Kazgan **Tanzimat’tan XXI. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi: Birinci Küreselleşmeden İkinci Küreselleşmeye**, Yay. Haz. Nilgün Himmetoğlu, Oya Alpar, İstanbul, Altın Kitaplar Yayınevi, 1999, s. 48.

⁹⁹ Ancak loncalar tüm bu koşullara rağmen 16.yüzyılın sonuna kadar canlılıklarını korudukları gibi 20.yüzyılda lağvedilinceye kadar da varlıklarını koruyabilmişlerdir. Kazgan, a.g.e, s.48.

¹⁰⁰ Sencer, a.g.e., s. 36.

¹⁰¹ Ankara’da 19.yüzyılın başında tiftik ve genel olarak dokuma endüstrisi gerilemeye yüz tutmuşken bile, evlerde ve toplu işyerlerinde 1000 kadar dokuma tezgahının çalışmakta olduğu ve 10.000 dokumacının bu işle uğraştığı bilinmektedir. İslam Ansiklopedisinden aktaran, Sencer, a.g.e., s.37.

İmparatorluğun gelişmiş endüstri kollarından olduğunu söylediğimiz maden endüstrisi potansiyeli bakımından en fazla işçiyi barındırması gereken endüstri kolu olmasına rağmen devletin angarya ile yaptırdığı bir iş kolu olması nedeniyle bu endüstride gerçek anlamda işçi sınıfının bulunduğunu söyleyemeyiz. Zira çalışanlar hür iradeleriyle çalışmamaktadırlar.

Osmanlı'da en fazla gelişmiş endüstri kolu ordu için üretimin yapıldığı tersaneler, tophaneler ve ordunun diğer ihtiyaçları için üretim yapılan ordu sanayidir. Zira 17.yüzyılda İstanbul'un sanayi hayatı tamamen ordu ve saraya bağlıydı. Üretimin küçük el sanatları geleneğine göre yapıldığı bu endüstri kolunda, 19.yüzyılda gelişen savaş teknikleri nedeniyle fabrikalarda üretime geçilmiştir. Ordu ya da savaş endüstrisi diyebileceğimiz bu endüstrisi kolu, 15.yüzyıldan itibaren gelişerek 17.yüzyılda sadece ordunun değil sarayın da ihtiyaçlarını gideren büyük bir endüstri halini almıştır.¹⁰² Özel üretici kesimde ise yirmi beş bin işyeri ve seksen bin ustayla işçi bulunduğunu düşünürsek sektörün büyüklüğü daha da ortaya çıkacaktır.¹⁰³ Devlete ait olan ile devlete bağlı olmayıp devletin askeri ve sivil ihtiyaçlarını karşılayan fabrikalar yoluyla üretim yapılan ordu endüstrisinde gerçek işçi statüsünde bulunan işçi sayısı azdır.¹⁰⁴ Ancak bu oran 19.yüzyıla gelindiğinde artmıştır.

Kısacası Osmanlı'da Avrupa'da yaşanan sermaye birikimi ve teknolojisi değişimi yoluyla daha ileri bir üretim örgütlenmesi aşamasına geçilmemiş;¹⁰⁵ yani İmparatorlukta ilk işçilerin ülke içinde yaşanan kapitalist birikim süreciyle değil yukarıda kısaca belirttiğimiz 16.yüzyılın sonundan itibaren Batı sanayisinin ekonomiyi iki açıdan etkilemesiyle (olumsuz etkilenen lonca teşkilatı ve "eve iş verme" yöntemi yoluyla) oluştuğunu söyleyebiliriz.

ii. Klasik Osmanlı Ekonomik Yapısında Bozulma

¹⁰² 17.yüzyılın ikinci yarısında sadece İstanbul'da devlet endüstrisi kesiminde 29 fabrika, ya da büyük atölye, 2 tersaneye ve 10bin işçiye rastlanır. Robert Mantran'dan aktaran Sencer, a.g.e., s. 44.

¹⁰³ Cem, a.g.e., s.61

¹⁰⁴ Bu fabrikalarda gerçek işçi statüsünde bulunan hür işçilerden ziyade asker ocakları ve mahkum ve esirler çalışmaktaydı. Sencer, a.g.e., s. 45.

¹⁰⁵ Kazgan, a.g.e., s.28.

Klasik Osmanlı ekonomik yapısı 16.yüzyılın yarısından itibaren değişmeye başlamışsa da 17. ve 18.yüzyıl süresince varlığını sürdürebilmiştir.¹⁰⁶ Merkezi otorite gücünü yitirdiği, tarım ve küçük el aletlerine dayalı geleneksel sanayide gerilemeler yaşandığı halde kapitalizm öncesi üretim ilişkileri hakim olan ekonomi, büyük oranda kendi kendine yetiyordu. Ancak 19.yüzyılda Batı'nın askeri ve ekonomik yapısıyla karşılaşması Osmanlı'nın kapitalizm etkisi altına girmesine neden olmuş, ekonomik ve sosyal yapıları ve kurumları değişmiş ve dönüşmüştür.

Osmanlı'da yaşanan bu topyekûn dönüşüm öncelikle maliyede başlamıştır. Gümüş kıtlığına alışmış olan Osmanlı, Avrupa'da yaşanan "fiyat devrimi"yle imparatorluğa akan ucuz ve bol gümüş nedeniyle oluşan arz fazlalığını iyi yönetememiş, uzun vadeli ekonomik ve toplumsal sorunlar yaratan bir mali kriz baş göstermiştir.¹⁰⁷ Paranın değerinin düşmesiyle Batı için Osmanlı hammaddesi ucuzlamış, bu nedenle yerel üretim gerilemiş ve Batı malları piyasayı sarmıştır. Aynı zamanda yaşanan mali kriz Osmanlı'nın nakit ihtiyacını tetiklemişti. Devlet nakit arzını arttırmak için tarımsal artığa doğrudan el koymaya başlamıştır.¹⁰⁸

Osmanlı'yı nakit ihtiyacına sokan asıl gelişme ise Batı'nın askeri alanda yaşadığı gelişmeler neticesinde Osmanlı'nın da yeni savaş yöntemlerini uygulama zorunluluğu olmuştur. Buna göre Osmanlı sürekli maaşlı ve ateşli silahlarla donatılmış bir merkez ordu yaratmak istiyor bu durum da vergilerin nakden toplanmasını zorunlu kılıyordu. Vergilerin nakden toplanarak hazineye aktarılıp maaşlı asker ve bürokratlara ödenmesi için

¹⁰⁶ 16.yüzyılın sonunda imparatorluk fetihlerin sonuna geldiğinden savaş yoluyla elde ettiği gelirler azalmış, dünya ticaretinin Akdeniz'den okyanuslara kaymasıyla da altın ve gümüşün Batı'dan akmaya başlamasıyla da para-fiyat dengesi sarsılmıştır. Kepenek, Yentürk, a.g.e.,s. 9.

¹⁰⁷ Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, çev. Boğaç Babür Turna, 3. basım, Ankara, Arkadaş Yayınevi, 2008, s. 42.

¹⁰⁸ Devlet olağanüstü dönemlerde topladığı vergileri(avarız, tekâlif ve imdadiyye) sipahileri aradan çıkarıp doğrudan ve sık sık toplamaya başlamıştır. Vergi oranlarındaki bu artış doğrudan üreticiyi zor duruma sokmuş, üretici devlete nakdi olarak ödediği vergi fazla geldiğinden çoğunlukla sipahilere çift resmini ödeyememişlerdir. Sipahiler orduya asker gönderemedikleri gibi 16.yüzyılın sonunda tımarlarını terk etmeye başladılar. Zor durumda kalan reayanın bir kısmı başka yerlere göç edip tarımcılığa devam ederken bir kısmı hayvancılık yapmaya başlamış bir kısmı da şehirlere göç etmiştir. Pamuk, a.g.e., s. 146, 153-155, 178.

Osmanlı'nın kuruluşundan itibaren varlık gösteren ve tımar sistemiyle aynı anda uygulanan ve merkezi hazinenin vergi gelirlerinin yarısını karşılayan iltizam sistemine ağırlık verilmiştir.¹⁰⁹ Devletin belirli bir mukataadan vergi toplama işini açık arttırma yoluyla ve bir ya da üç senelik süreler için "mültezim" adı verilen kişilere devretmesi olan iltizam sistemi¹¹⁰ hızlı bir şekilde yayılmaya devam etti. Askeri sınıf üyeleri, yüksek devlet memurları, sermaye sahipleri ve ulema için iltizam sistemi büyük bir yatırım kapısı olarak görülmeye başlanmıştır.

Osmanlı'nın profesyonel ordu oluşturma çabasının bir diğer yansıması ise tımarlı sipahilerin öneminin azalması olmuştur. 16.yüzyılın sonunda tımarlı sipahi artık ordunun asal gücünü oluşturmuyordu. Yüzyılın sonundan itibaren Osmanlı arşivlerindeki tahrir kayıtları tımar sayısında sürekli azalma, miri arazilerdeki artışı yansıtmaktadır.¹¹¹ Bu durum tımara dayalı olan tarımın gerilemesine, üretimin düşmesine, doğrudan üretici olan köylünün de zor durumda kalmasına yol açmıştır.

İltizam sisteminin uygulaması da köylünün sömürülmesine yol açmıştı. Askeri ve sivil bürokrasi açık arttırmadaki peşin ödentiye ödeyememeye başladıklarından ellerindeki mukataalar zamanla sarrafların ve zengin tüccarların eline geçmeye başladı.¹¹² Reayanın ağır vergilerle sömürülmesi artık ürüne el koyan tımarlı sipahinin de çıkarına ters düştüğünden, reayayı kollamak zorundaydı. Oysa birkaç seneliğine vergileri toplama yetkisi olan mültezimlerin amacı en kısa zamanda en fazla karı elde etmek olduğundan doğrudan üretici üzerinde en ağır sömürüyü yapıyor ve tarımsal üretimin gerilemesine neden oluyordu.

Ancak 18.yüzyıla gelindiğinde Osmanlı mali sıkıntılarından kurtulamamış yeni çözüm yolları aramaya başlamıştır. Bu amaçla devlet, merkezi hükümet giderleri arasında en büyük paya sahip olan askeri ve sivil bürokrasiye mensup bir kısım ulufeliyi maaşlarını devlete bırakmaları

¹⁰⁹ Genç, a.g.e., s. 102.

¹¹⁰ Mültezimler açık arttırmaya konu olan mukataanın vergi geliri, vergilerin toplanması sırasında yapılacak masraflar ve elde edilecekleri kara göre devlete teklifte bulunuyor ve açık arttırma sonucunda belirlenen miktarın bir bölümünü devlete peşin ödüyorlardı, Pamuk, a.g.e., s. 178-179.

¹¹¹ Lewis, a.g.e., s. 44

¹¹² Genç, a.g.e., s. 102.

karşılığında, bazı mukataaları, yıllık vergilerini hazineye ödemeleri kaydı ve *kayd-ı hayat* şartıyla iltizama vermeye başladı.¹¹³ Malikâne sistemi olarak 1695 yılında uygulamaya koyulan bu sistemle devlet bir takım maaş ödemelerinden kurtulmuş oluyor ve sık sık değişen ve en fazla karı elde etmek için köylüyü sömürüp haksız kazançlar elde eden mültezimlerin verdiği zararı da engellemeyi amaçlıyordu.¹¹⁴ Ancak açık arttırmayı kazanan ve İstanbul'da oturan sermayedarlar elde ettikleri malikâneleri küçük parçalara bölerek *alt taşeronlara* devrederek fiilen iltizam sisteminin sürmesini sağladılar.¹¹⁵ Zira taşrada bulunan *alt taşeronlar* devlet adına vergi toplamaya devam etmiştir. Bu durumda malikâneye dönüştürülen mukataalar fiili olarak iltizam sisteminin devam etmesine engel olmadığı gibi beklenen mali geliri de sağlamamıştır. Özel mülk toprakların artması köylünün sömürülmesini hızlandırırken devletin denetiminin ve korumacılığının ortadan kalktığı bu durumda köylüler, eşkiyalar ve mültezimler arasında sıkışmıştır. Elde ettiği ürünün neredeyse tamamını usulsüz alınan vergiye yatıran, can güvenliği kalmayan doğrudan üreticiler 18. ve 19.yüzyılda şehirlere göç etmek zorunda kalmış ve Osmanlı'nın ilk işçileri oluşturmuşlardır.

iii. 19. Yüzyıl'da Osmanlı İmparatorluğu'nun Sanayi Alanında Yaşadığı Gelişmeler

Osmanlı sanayi sektöründe ilk defa Avrupa'dan ithal ettiği buharlı makineleri 1830'larda kurduğu fabrikalarda kullandı.¹¹⁶ Modern sanayinin ilk adımlarının atıldığı bu yüzyılda kurulan ilk fabrika 1834'te Bulgaristan Silevne'deki aba dokuma fabrikasıdır. İkincisi de bir yıl sonra Filibe

¹¹³ Genç, a.g.e., s. 103.

¹¹⁴ Ancak III. Selim döneminde pek çok tımar, zeamet ve diğer dirlik sahipleri toprakların gelirini gayrimüslim sarraflara satmaya başlamalarıyla toprak spekülasyon konusu haline gelmiştir. Sencer, a.g.e.,s.55.

¹¹⁵ Pamuk, a.g.e., s. 182.

¹¹⁶ Genç, a.g.e., s. 93.

yakınlarında kurulan dokuma fabrikasıdır.¹¹⁷ Yine modern sanayiye uygun halı ve basma fabrikaları da bulunmaktaydı.¹¹⁸ Devletin de büyük desteğiyle açılan bu fabrikalarda “gerçek işçi” niteliğindeki hür iradeleriyle, ücret karşılığında çalışan işçiler bulunuyordu. Silevne’deki fabrikada 80 Bulgar işçi, 2 Çekoslovak usta, 6 çırak ve 2 çocuk işçi; Rumeli ve Anadolu’daki halı dokuma atölyelerinde ise genellikle genç kızlar çalışıyordu.¹¹⁹ Yine ilk “işçi hareketleri” de İmparatorluğun ilk işçilerini barındıran bu fabrikalarda gerçekleşmişti. Avrupa’da 19.yüzyılın başında manifaktür sanayinin ilk işçi hareketleri olarak gelişen makine kırıcılığı, makinalar yüzünden işlerini kaybedeceklerini düşünen işçilerin makinalara tepkisel hareketleri niteliğini taşır. Osmanlı’nın da ilk “işçi hareketi” olarak görebileceğimiz 1839’da Silevne’de aba dokuma fabrikasında kadın işçilerin kendilerini işlerinden edeceğine inandıkları makinalara karşı ayaklanması “makine kırıcılığı” şeklinde gelişmiştir.¹²⁰

Ancak İmparatorluğun sanayi alanında yaşadığı asıl değişim 1839’dan itibaren, değişen politikaları sebebiyle gerçekleşmiştir. Osmanlı’nın “Batılılaşma” politikası, devletin bekasının tehlikede olduğunun düşünüldüğü 18.yüzyıl gerileme dönemiyle başlamıştır. Osmanlı’nın devlet yapısındaki kötü gidişi düzeltmek için başladığı ıslahat çalışmalarında temel amaç Batıdaki askeri ve siyasi gelişmeleri takip etmek ve Osmanlı’ya uydurmaktır. Dolayısıyla Batı artık Osmanlı için belirlenen yöndü. Kısaca diyebiliriz ki Osmanlı’nın 18.yüzyılda başlayan Batılılaşma çabasının sürükleyici alanı siyasetti. Ufuk Özcan Osmanlı’nın iktisadi gelenekten kopuşunun Batılılaşma

¹¹⁷ Modern anlamda kurulan ilk sanayi işletmelerinin Rumeli’de bulunmasının nedeni yukarıda da belirttiğimiz gibi sermaye birikiminin bu bölgede sağlanmış olmasından kaynaklanır. “Eve iş verme” yöntemin kullanıldığı dolayısıyla kiralık emeğin doğduğu Rumeli’de loncaların da kapitalist birikimi destekleyici hatta öncüsü olması kapitalist birikimin yaşanmasını sağlamıştır. Sencer, a.g.e., s. 65.

¹¹⁸ Fabrikalar İzmir, Selanik, Serez, Melenik, İstib, Edirne, Gelibolu, İstanbul, Bursa’da bulunuyor. Ami Boue’dan aktaran Sencer, s.66.

¹¹⁹ Sencer, a.g.e., s. 68

¹²⁰ Yavuz Selim Karakışla, “Osmanlı Sanayi İşçi Sınıfının Doğuşu: 1893-1923”, **Osmanlı’dan Cumhuriyet Türkiye’sine İşçiler:1839-1950**, der. Donald Quataert- Erik Jan Zürcher, çev. Cahide Ekiz, 2.baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2007, s.29

süreci içinde, siyaseten düşünülmesi gerektiğini söylüyor.¹²¹ Çünkü Tanzimat'la sonuçlanan Batılılaşma Hareketleri aslında devletin bekası için Batı'yla siyasi ve askeri bütünleşmenin zorunlu olarak görülmesinden kaynaklanıyordu. Siyasi yakınlaşma iktisadi değişim yaşanmasını da zorunlu kılmıştı. Pamuk da aynı düşünceyle merkezi devletin ekonomiye ilişkin politikalarını siyasi, askeri ve mali önceliklerin yönlendirdiğini söylemektedir. Vergi gelirlerinin artırılmasının yanı sıra, güçlü ordunun kurulması, sarayın ve kentlerin iâşesinin sağlanması merkezi devletin en önemli amaçlarını oluşturuyordu.¹²² Yani İmparatorlukta başlayan ekonomik değişim Batı'da olduğu gibi, çöken zanaatçılığın yerini almak ve kitlesel üretim yapmak amacıyla başlayan sanayileşmeden farklıdır; 19.yüzyılda merkezi devletin başlattığı sanayileşme girişimlerinin temel amacı savaşa dayalı gelişme stratejisine sahip Osmanlı ordusunun¹²³ ve devletin ihtiyaçlarını karşılamaktır.

Dolayısıyla Tanzimat Fermanıyla birlikte başlayan reform süreciyle Osmanlı toprak bütünlüğünü ve merkezi otoritesini korumak amacıyla ordu ve maliyeyi güçlendirmeye çalışmıştır. Ancak 19.yüzyılda Avrupa'nın erken sanayi ülkeleri, buharlı makinaların icadıyla sanayileşme süreçlerini tamamlayıp mamul mal üretimini hızlandırmışlardır. Üretimde verimliliğini arttıran ülkeler (özellikle İngiltere), ulusal ekonomilerini korumak amacıyla korumacı bir dış politika uyguladıklarından ürettikleri mamul malları pazarlayacak ve ucuz hammadde ihraç edecek pazar arayışındalardır. Tarımsal üretime dayalı ekonomiye sahip olan Osmanlı da ucuz hammaddeye ihtiyaç duyan Avrupa için ideal bir pazardı.¹²⁴ Dolayısıyla Tanzimat'la birlikte başlayan dışa açılma sürecini Batılı devletlerin Osmanlı'nın ekonomideki müdahaleciliğini azaltma ve ekonomiyi kapitalist

¹²¹ Ufuk Özcan, "Osmanlı'nın Son Yüzyılında İki İktisat Anlayışı: Liberal ve Ulusçu Akımlar", **Türkiye'de Toplum Bilimlerinin Gelişimi-1, Türkiye'de Toplumbilimlerinin Kuruluş Koşulları ve Biçimlenmesi: Kıta Avrupa'sı Etkisi**, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2009, s.312.

¹²² Pamuk, a.g.e., s. 244.

¹²³ Pamuk, a.g.e., s. 245-246.

¹²⁴ 1911-13 yıllarına gelindiğinde Mal Gruplarına Göre Osmanlı İhracatını %56-58'lik oranla hammaddeler, %33-35'lik kesimini gıda maddeleri oluşturuyor, %6-7'sini mamul mallar, %2-3 oranını yarı mamul mallar oluşturuyordu. İthalatta ise mamul mallardan pamuklu, yünlü, ipekli, keten dokuma ve giyim eşyası %36-38; gıda maddeleri(hububat, un, pirinç şeker, kahve vb.) % 31-38'i oluşturuyordu.  avdar, a.g.e.,s. 62, Tablo 2.2 ve Tablo 2.3.

sistemle uyumlu hale getirmek için yaptıkları müdahalelerin bir neticesi olarak görebiliriz.¹²⁵ Zira 1838 Balta Limanı Antlaşmasıyla Osmanlı, Avrupa sermayesinin denetimi altına gireceği süreci başlatmış oluyor, merkezi devletin gücünü arttırmaya çalışırken ekonomik alandaki otoritesini kaybetmiş oluyordu.¹²⁶ İngiltere'yle imzalanan Balta Limanı antlaşmasını daha sonra diğer Avrupa devletleriyle imzalanan benzer anlaşmalar izlemiştir. Dolayısıyla Osmanlı 1838'le başlayan bu süreçte bağımsız bir dış ticaret politikasının izleme hakkından vazgeçmiş oluyordu.

1838 Tanzimat Fermanı'yla başlayan Tanzimat Dönemi, ekonomik alanda Balta Limanı anlaşmasıyla uyumlu reformları beraberinde getirmiştir. Tanzimat uygulamaları ekonomide daha liberal bir ortamın oluşmasına zemin hazırlamıştır. Tanzimat tüm Osmanlı tebaasına eşit haklar tanıyarak her birine bireysel haklar vermiş, ticareti şer'i mahkemelerin yetki alanından çıkarmış, padişahın müsadere hakkını kaldırmış ve Osmanlı uyruklarına ilk defa özel mülk edinme hakkı tanımıştır.¹²⁷ Bunun yanında Islahat Fermanı'yla tarımda angarya ve murabaha yasaklanmış, gayrimüslimlerden cizye alınmasına son verilmiş, 1858 Arazi Kanunnamesiyle toprak özel mülkiyet olarak tanınmış ve Kanunname 1861'de yapılan düzenlemeyle yabancılara mülk ve toprak edinebilme hakkı verilmiş, servet esasına ve nispiliğine göre vergilendirmeye gidilerek adil ve eşit vergilendirme sistemine geçilmiş ve en önemlisi de iltizam sistemi kaldırılarak mültezimler yerine muhassıl denilen devlet memurları ile vergi toplanmaya çalışılmıştır.¹²⁸ Devlet iltizam sistemini kaldırmakla mültezimlerin halkı sömürmesini engellemeyi ve vergi sisteminde yerel unsurlar devreden çıkarılarak merkezileşmeyi amaçlamıştır. Ekonomide yaratılan "kanuni" ve liberal ortam Batı ile kapitalist ilişki içinde olan Osmanlı için zorunluydu. Ancak dışa açılma ya da liberal ekonomi olarak tanımlayabileceğimiz yapı en çok yabancılara sağlanan imtiyazlarla vücut

¹²⁵ Kazgan, a.g.e., s. 34

¹²⁶ Anlaşmayla Osmanlı dış ticaretteki tekel yetkisi olan Yed-i Vahit ve ihrac yasağı koyma hakkından vazgeçmiş oluyordu. Ayrıca ithalat için gümrük oranını düşürürken (%5) ihracatın arttırıyor(%12) ve iç gümrüklerden yabancı yatırımcıları muaf tutuyordu. Pamuk, a.g.e., s. 249; Kazgan, a.g.e, s. 33.

¹²⁷ İnalçık'tan aktaran Karakışla, "Osmanlı Sanayi İşçi Sınıfının Doğuşu", s.27; Kazgan a.g.e., s. 34.

¹²⁸ Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)**, ed. Korkut Tankuter, 9. Baskı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2002, s. 96-114.

bulmuştur. Yabancılar toprak alma izni verildiği gibi banka, ticaret ve tarım alanına da girmelerine müsaade edilmiştir.

Tüm bu anlaşmalar ve reformlarla Osmanlı'ya kapitalizm önce ticaret ve tarım kesimlerine girmiş; sonra da yabancı sermaye yatırımlarıyla yaygınlaşmıştır.¹²⁹ Avrupa ülkeleriyle yapılan ticareti Avrupalı tüccarlar ile azınlıklar yürütürdü. Avrupalı tüccarlar anlaşmalar ve reformla vasıtasıyla imtiyazlarla donatılmıştı. Diğer imtiyazlı tüccar grubu ise azınlıklardır(müste'men). Bizans İmparatorluğu'ndan beri Galata dolaylarına yerleşmiş olan tüccarların sayısı 17.yüzyıldan sonra artmıştır.¹³⁰ Ayrıca Osmanlı vatandaşları olan Musevi, Rum ve Ermeniler de ticaretle ilgilenmekteydiler. Osmanlı'nın Batı'ya açılmasıyla birlikte ticaretle ilgilenen bu kesimler uluslararası himaye mekanizmasının etkisiyle "dışa bağımlı ticaret burjuvazisi" haline dönüştüler.¹³¹

Osmanlı'nın ilk defa Avrupa'dan ithal ettiği buharlı makineleri 1830'larda kurduğu fabrikalarda kullandığını belirtmiştik. Buhar enerjisiyle çalışan bu fabrikalara devletin siyasi ve askeri gerekler doğrultusunda askeri giderleri karşılamaya yönelik olarak kurduğu fabrikalar eklenmiştir. Avrupa'dan en ileri makineler getirilerek kurulan bu fabrikalar fes, barut, silah, elbise, ayakkabı üretmekteydi.¹³² Kurulan ilk fabrikalar, maliyet kaygısı taşımayan, pazar için üretim yapmayan; devletin siparişlerine göre üretim yapan kuruluşlardı. Fabrikaların devlet eliyle kurulmasının asıl sebebi ise, talebi karşılayacak özel sermayenin bulunmamasıydı. Zira 1840'ların ikinci yarısında Ohannes ve Bogos Dadyan biraderler tarafından devlet desteğiyle kurulan İzmit çuha fabrikası ve kendi girişimleriyle kurdukları pamuklu ve ipek canfes fabrikası da ithal mal rekabetine dayanamayarak bir süre sonra

¹²⁹ Çavdar, a.g.e., s. 53.

¹³⁰ Bankalar, sigorta şirketleri, vapur acenteleri bu bölgelerde kurulmuştur.

¹³¹ Çavdar, a.g.e., s. 54.

¹³² Fabrikalardan ilki olan Feshane 1835'te ordunun fes ihtiyacını karşılamak üzere faaliyete başladı. Ardından 1850'de Bakırköy'de Bez Fabrikası kuruldu. Özel teşebbüslere ait İzmir Çuha Fabrikası ve pamuklu ve ipek canfes fabrikası ile Beykoz'daki debbağhane(deri tabaklama) devlet tarafından satın alındı. Ordunun top tüfeği Tophane'de üretilmeye başlanmış, Zeytinburnu'nda kurulan mermi fabrikası ve silah ambalaj fabrikasıyla da ordunun silah ihtiyacı giderilmekteydi. **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, 6. Cilt, s.1796.

devlete bağlanmıştı.¹³³ Kısa zamanda çoğalan ve kapasiteleri genişletilen fabrikalarda ihtiyaç fazlaları piyasaya da sunulmaya başlanmıştı. Bunun yanında dokuma, deri, gıda, cam, porselen, kağıt gibi çeşitli tüketim malları üreten fabrikalar çoğalınca bunlara gerekli makine ve teçhizat sağlamak üzere, yatırım malı üreten fabrikalar da kurulmaya başlandı.¹³⁴ Ayrıca İmparatorluğun çeşitli bölgelerinde devlet eliyle ya da devlete bağlı olarak maden arama ve işletme ayrıcalığının yabancı şirketlere verildiği 1861'e kadar çeşitli maden ocakları işletilmiştir.¹³⁵

Devlet fabrikaları dışında yabancılara tanınan ayrıcalıklar (1838 Balta Limanı Anlaşması ve 1858 Arazi Kanunnamesi'yle) yardımıyla yabancı yatırımcılar da kısa dönemde kar elde edebileceği sektörlerde yatırım yapmaya başlamıştır.¹³⁶ Bunlardan ilki 1845 yılında bir İsveçli tarafından kurulan ipek ipliği fabrikası olmakla birlikte ilk kapitalist birikimin yapıldığı Rumeli'de ayrıca Ege ve İç Anadolu'da yabancılara işlettiği pek çok dokuma fabrikası kurulmuştur.¹³⁷ Bir diğer karlı yatırım alanı olarak maden sanayisinde de yabancılara ait işletme sayısı artmıştı.¹³⁸ Hükümet üretimi ve geliri arttırmak amacıyla maden alanında çıkardığı yasalarla yabancı sermayeyi sektöre çekmeye çalışmıştır. 1861'de çıkarılan Maden Yasası ile işletmelere on yıla kadar maden işletme izni verilerek toplam gelirin dörtte birinin hükümete ödenmesi öngörülmüyordu.¹³⁹ Ulaştırma alanında demiryolları ise yabancı yatırımcıların tercih ettiği diğer sektör olmuştur. Tarımsal üretimin pazara açılması amacıyla yabancılara yöneldikleri demiryolu yapımında da

¹³³ **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, 6. Cilt, s. 1796.

¹³⁴ Genç, a.g.e., s.93-94, İzmir kağıt fabrikası, Beykoz, İbceköy porselen cam fabrikası, Bursa Mensucat fabrikası, Balıkesir Aba fabrikası, Samako demir fabrikası, Samako çuha fabrikası, Bursa ipek ipliği fabrikası, Beykoz kağıt fabrikası, İslimiye dokuma fabrikası, Sencer, a.g.e., s. 84.

¹³⁵ Sencer, a.g.e., s. 84.

¹³⁶ Özel kesimde kurulan fabrikaların bir kısmı azınlıklara aitse de yabancı yatırımların yanında çok az bir oran oluşturmaktadır. Örneğin 1880'e kadar kurulan fabrikalarda özel teşebbüslere ait işletme sayısı 56'ydı. **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, 6. Cilt, s. 1796.

¹³⁷ Örneğin Bursa'da pek çok iplik fabrikası, Lübnan'da yabancılara ait yedi iplik fabrikası, yine Selanik, Filibe, Sofya ve İskeçe gibi Rumeli'nin büyük şehirlerinde ve Adana, Tarsus, Mersin, Balıkesir, Ankara'da yabancılara ait işletmeler bulunmaktaydı. Sencer, a.g.e., s. 87.

¹³⁸ Söke, Yenice, Bursa, Küpdağı, Sakız, Bozcaada, Selanik, Serez'de linyit; Çanakkale Okçular'da, Bursa Nallılar'da Kastamonu Devrekani'de krom; Bayramiç'de Manganez; Konya, Gökçeada, Drama, Yanya'da simli kurşun; Malatya'da bakır; Çanakkale'de kükürt; Aydın'da zımpara madenleridir. Sencer, a.g.e., s. 87-88.

¹³⁹ Yabancı sermayenin baskıları neticesinde 1906'da çıkarılan yasayla izin süreleri 99 yıla kadar çıkartılıyor ve maden alanında yabancı sermaye ağırlığını arttırıyordu. Kepenek, Yentürk, a.g.e., s.15.

yabancı hakimiyeti vardı. Yabancı ortaklıklara kar garantisi verilerek ve yetmiş-yüz yıl gibi uzun yıllara kadar işletme hakkı tanınarak yabancı yatırımcılar sektöre çekilmiştir.¹⁴⁰ Ülke içinde demiryolu uzunluğu artarken endüstri içindeki işçi sayısı artmıştır.

1830'larda başlayan devlet fabrikaları yatırımları 1850'lilerde durmuş; hatta birçok fabrika 1855'te ithal rekabetine dayanamadığı için kapanmıştır.¹⁴¹ Yine aynı dönemde geleneksel esnafçılık da çökmek üzeredir. Balta Limanı antlaşması gibi diğer serbest ticaret antlaşmalarıyla Osmanlı'ya akan mamul mal ile küçük ve orta büyüklükteki atölyelerde geleneksel el tezgahlarında üretim yapan loncalar mücadele edememişlerdir. Loncaların kapitalizm için gerekli sermaye birikimini elde edip yatırıma çevirecek güçleri bulunmasa da ileride yatırıma dönüşecek birikimi yapmalarına engel olduğundan ulusal sanayiye geçiş sürecini olumsuz etkilemiştir. Kısacası Osmanlı'nın Batıyla eklemlenmesi sonucunda oluşan kapitalizmde tümüyle dışa bağımlı, Avrupa uzantısı azınlıklar ve Avrupalılardan oluşan ve Osmanlı'ya karşı imtiyazlarla donatılmış bir sınıf olan sermayedarlar Avrupa'da olduğu gibi dışarıdan içeriye değil; içerden dışarıya kaynak transferi gerçekleştiriyorlardı.¹⁴²

Tanzimat Dönemi'nde devletin yerel unsurların gücünü sınırlamak ve tarımsal artığa doğrudan el koymak amacıyla tarım alanında yaptığı ıslahatlar da başarılı olmamıştı. Devlet taşradaki yetersizliklerinden dolayı iltizam sistemine geri dönmüş, köylünün konumu düzelememiştir. Buna rağmen küçük köylü işletmeleri 19.yüzyıl boyunca varlıklarını korumuş; hatta kapitalist ekonomilere uyum sağlayan Osmanlı ihracatının temelini oluşturan tarımsal meta üretiminin büyük bölümü küçük işletmeler tarafından gerçekleştirilmiştir. Ancak konumuz açısından dikkat çeken nokta, büyük toprak sahiplerinin topraklarını ücretli işçiler kullanan kapitalist işletmeler biçimde değil de

¹⁴⁰ Kepenek, Yentürk, a.g.e., s. 20.

¹⁴¹ Genç, a.g.e., s. 95.

¹⁴² Kazgan, a.g.e, s., 45.

ortakçılık yoluyla köylü hanelerine kiralarak işletmeleridir.¹⁴³ Zira tarımda meta üretimi gerçekleşse de (Çukurova hariç) “işçileşme” yaşanmamıştır.

Osmanlı devletinin içinde bulunduğu ekonomik buhran 1840’larda doruk noktasına ulaştı. Sultan Abdülmecit borç almamak için ne kadar dirense de Kırım Savaşı’nın başlamasıyla savaş harcamalarını karşılayabilmek için ilk 1854’te dış borç alınmıştır. 1877’ye kadar borç ve faiz toplamı 252.801.885’e ulaşmış ve Osmanlı borçlarını ödeyemeyeceğini ilan etmiştir.¹⁴⁴ Aşağıda ayrıntılarıyla anlatılacak olan Osmanlı’yı borç batağına sokan, yatırım harcamaları yapamamasına yol açan ve hatta maaşları dahi ödeyemez duruma getiren ve Düyun-u Umumiye İdaresine götüren süreç böyle başlamıştır.

Ancak Tanzimat’la birlikte dünya ekonomisiyle bütünleşmeye başlayan Osmanlı Avrupa’nın hammadde talebi nedeniyle tarımsal meta üretimine yön vermiştir. Serbest ticaret anlaşmalarının lonca teşkilatına zarar vermesi yerli sanayiye geçişi imkansız kılıyordu. Mali dar boğaza giren ve 1854’ten itibaren dış borç almaya başlayan Osmanlı var olan sınırlı imkanlarını da sanayiye değil tarıma yönelik alanlara yatırmayı tercih etmişti. Zira büyük toprak sahipleri ve ticaret sermayesi uluslararası ekonomide Osmanlı’ya düşen payın “bir tarım ülkesi” olarak meta üretimine yönelmek ve sınırlı miktarda mamul mal üretmek olduğu görüşündeydi.¹⁴⁵ Bu amaçla Islahat fermanının sunduğu imkanlarla ülkeye giren yabancı yatırımcılar tarımsal üretimin gelişmesi ve pazar için yapılan üretimin artması için ulaştırma alanına(demiryolu, liman gibi) yatırım yapmışlardır.¹⁴⁶ Dolayısıyla yabancı yatırımların çok büyük bir kısmı doğrudan üretim alanına gitmemiştir. Var olan sanayinin de yabancı mallarla rekabet edemeyip zayıfladığı, devlet ve

¹⁴³ Ücretli işçi çalıştıran büyük kapitalist işletmeler yalnızca Çukurova’da bulunmuştur. Pamuk, a.g.e., s. 259, 262. 19.yüzyılda Adana yöresinde pamuk tarımında çalışan işçi sayısı 100 bin dolayındaydı. Yıldırım Koç, **Türkiye İşçi Sınıfı Tarihi: Osmanlı’dan 2010’a**, yay.haz., M. Serdar Kayaoğlu, Ankara, Epos Yayınları, 2010, s. 49

¹⁴⁴ Çavdar, a.g.e., s. 57-58

¹⁴⁵ Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi: 1908-1985**, 3. Baskı, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1990, s. 17.

¹⁴⁶ Yabancı yatırımların yarısından fazlası demiryollarına aitti. İlerideki sayfalarda da göreceğimiz gibi Düyun-u Umumiye İdaresi demiryollarının tarım pazara açarken üretimi ve bu yoldan Aşarı arttıracağını hesaplamıştı. Kazgan, ag.e., s. 42.

yabancı sermaye yatırımlarının yalnızca tarıma yönelmiş olması Osmanlı'da sanayinin ikinci plana atılıp yalnızca devletin gereklerini gidermek üzere kullanılan, gelişmemiş, “tali bir ekonomik alan” olarak kalmıştır.

iv. Dönem İtibariyle İşçi Sorunları

Yüzyılın başında “makine kırıcılığı” şeklinde görülen ilk işçi eylemine 1851’de bir yenisi eklenmiştir. Kadın tekstil işçileri Samakof’ta mekanik bir tekstil tarağını kırma girişiminde bulunmuş; ancak tarağın bir daha kullanılmayacağı konusunda kendilerine söz verilmesinden sonra bu girişimlerinden vazgeçmişlerdir.¹⁴⁷ Bu eylemler örgütlü ve çalışma koşullarını düzeltmeye yönelik, bilinçli girişilen işçi hareketleri olmaktan ziyade dönem itibariyle “işçi sınıfı” niteliği kazanmamış, az sayıda bulunan ilk işçilerin manifaktür sanayinin yarattığı işsizlik korkusuyla giriştiği, az sayıdaki eylemlerden ibarettir.

Ancak gerek devlet sanayisi gerek yabancı yatırımları olsun 1839’dan itibaren ülkede kurulan fabrika sayısının artmasıyla, imparatorluk dahilindeki işçi sayısı da artmıştır.¹⁴⁸ Artık sayıları az olan işçilerin yerini ülke geneline yayılmış “işçi kitlesi” almıştır. Yukarıda belirttiğimiz klasik Osmanlı ekonomik yapısındaki bozulma ve ıslahatların bu bozulmanın önüne geçememesi neticesinde tarım alanından kopan köylüler ve dış rekabete dayanamayıp işsiz kalan zanaatkarlar “işçi kitlesi”ni oluşturmuştur. Bunun yanında maden bölgelerindeki halkın başka geçim kaynağının kalmaması

¹⁴⁷ Karakışla, “Osmanlı Sanayi İşçi Sınıfının Doğuşu”, s.29.

¹⁴⁸ İmparatorlukta net işçi sayısını veren kesin bir kaynak bulunmasa da verilecek örnekler işçi sayısındaki artışı yansıtabilir. 3000 işçi çalıştıran bir halı fabrikası, 100-200-500 işçi çalıştıran dokuma fabrikaları, her biri 1000’den fazla işçi çalıştıran tersaneleri, yine yüzlerce işçi çalıştıran devlet fabrikaları, Trabzon-Beyazıt yolunda çalışan 2000 işçiyi, Çanakkale Boğazında asker korunma yapımlarında çalışan 1500 işçinin varlığı bize işçi sayısındaki artış hakkında bilgi verecektir. Sencer, a.g.e., s. 91. Ereğli kömür havzasında çalışan işçi sayısı 1840’lı yıllarda birkaç yüz iken, 1890’lı yılların ortalarında amele ve kazmacı sayısı 6.000 dolaylarında; 1860’lı yıllarda Bursa’da ham ipek işletmelerinde çalışan işçi sayısı 6.700-7.800 arasındaydı. Koç, a.g.e., s. 59

sonucunda geleneksel olarak angarya ile işletilen madenlerde halk “doğal işçi” haline gelerek işçi sayısını arttırmıştır.¹⁴⁹

Bu bilgiler ışığında manifaktür sanayide çalışacak işçi sıkıntısı çekilmediği, kentlere yaşanan göçün işsiz sayısını arttırdığını ve ücretli emeğin bol bulunmasına yol açtığını görüyoruz. İşsiz sayısındaki fazlalık ve her koşulda çalışmaya hazır bir kitlenin varlığı ücretlerin düşmesine ve olumsuz koşullarda çalışılmasına neden olmuştur. Zira imparatorluk içinde en düşük ücretle çalışan kesim işçi sınıfıdır.¹⁵⁰ İşçilerin haklarını düzenleyip, koruyacak bir yasal düzenleme bulunmadığından çalışma saatleri belirsiz(16 saati bulmaktadır), güvencesiz ve sağlıksız çalışma ortamlarında, sigorta haklarından yoksun çalışılmaktaydı. Fabrika ve atölyelerde gerekli sağlık koşulları sağlanmazken, maden ve ocaklarında çalışan işçilerin durumu daha da kötüdür.¹⁵¹ Devletin hiçbir koruyucu yasasının bulunmadığı ve yabancı kapitalizmin sanayide egemen olduğu bu dönemde işçilerle ilgili tek düzenleme 12.maddesiyle grevin yasaklandığı 1845 tarihli Polis Nizamnamesidir.¹⁵² İşçi eylemleriyle ilgili tek yasal düzenlemenin Polis Nizamnamesinde bulunması devletin işçi hareketlerini bir tür zabıta olayı olarak değerlendirdiğini göstermektedir.

Böylesi kötü çalışma koşullarında çalışan işçilerin haklarını korumaya yönelik dernek ya da sendika kurma çabası bulunmamaktadır. Ancak daha çok işçilere bağış yapmak amacıyla yabancı burjuvazi ve İstanbul sosyetesinin kurduğu “hayır cemiyetleri” olarak faaliyet gösteren işçi

¹⁴⁹ Sencer, a.g.e., s. 93.

¹⁵⁰ Örneğin işe yeni başlamış ve en az eğitilmiş bir katip en yüksek ücretli fabrika ustasından yılda 2-8 daha fazla ücret almaktadır; ya da dokuma fabrikasında en yüksek ücreti(750 kuruş) alan bir usta en küçük memurun maaşından az ücret almaktadır. Todorov’dan aktaran Sencer, a.g.e., s. 95.

¹⁵¹ “Barınaklar kötüdür, yemek verilmez. Çok tehlikeli bir işte çalışmalarına rağmen, sağlık örgütleri yoktur. Hasta işçiye, hiçbir ücret ödmeden işten çıkarılır. Şirket yöneticileri işçiye döver ve söverler... Kömür tozu yüzünden antreko hastalığına tutulurlar. Güneşsiz ve besinsiz kalan bu insanların çocukları aptal ve hastalıklı doğar...”Sencer, a.g.e., s.96.

¹⁵² Karakışla, Osmanlı Sanayi İşçi sınıfının Doğuşu, s. 45, Bunun dışında Multeka(bütün fıkıh konularına değinen bir metn-i metin) ve Mecelle’de iş sözleşmeleriyle ilgili maddeler bulunsa da işçi haklarını düzenleyen bir madde mevcut değildir. Ancak çalışma koşullarını düzenleyen tek yasal düzenleme 1865 tarihli Ereğli kömür havzasıyla ilgili düzenlemedir. Sencer, a.g.e., s.97-102.

dernekleri bulunmaktaydı.¹⁵³ Bu dernekler, “halen işsiz olan namuslu işçilere” para yardımı ve iş bulma dışında faaliyeti bulunmayan; işçilerin haklarını savunmak amacını taşıyan işçi örgütü niteliği taşımayan derneklerdir.

Artan işçi sayısı ve kötü çalışma koşullarına rağmen makine kırma eylemleri dışında birkaç eylem görülmüştür. İlki 1861’de Bursa’da mezarlık üzerine kurulmuş olan bir fabrikanın Bursalılarca yakılması olayıdır.¹⁵⁴ 1867’de ise hangi işte ve fabrikada çalıştıkları belli olmayan kadın işçilerin ücretlerinin ödenmesi talebinde bulunmuşlardır.¹⁵⁵

B. İşçi Hareketleri

Sanayi devrimi yaşanmasa da sanayileşmeye yönelik gelişmelerin yaşandığı İmparatorlukta işçiler de sayıca çoğalmıştır. Bununla birlikte yarı sömürgeleşme sürecinde bulunan Osmanlı ekonomisinin savaşlar ve dış borçlar nedeniyle ekonomisi iyiden iyiye kötüleşmeye başlaması işçilerin ağır ekonomik şartlarda çalışmalarına neden olmuştur. Bu dönemde işçiler aylarca yapılmayan ödemelerini alabilmek için grevlere ve gösterilere başlarlardır. 20.yüzyılın ilk yarısında İmparatorlukta sol düşünce de doğma aşamasındadır. Meşrutiyet yönetiminin nispi özgürlük ortamında birçok fikir akımı gibi sol akımlar da ifade şansı bulmuş, Meclis içinde sosyalist milletvekilleri yer alabilmiştir. Ayrıca İmparatorluğun ilk sosyalist partisi de bu dönemde kurulmuş ve Rumeli’den gelen sosyalist akımlar da İmparatorluğun sol hareketlerini etkilemiştir.

1. İlk İşçi Hareketleri

¹⁵³ İtalyan Opera Derneği(La Société Operaia Italiana, 1866), İş Dostları Derneği(Ami du Travail, 1866), Yunan Hayır Derneği (Omonia) ve Ameleperver Cemiyeti(1860) cemiyetler arasındadır. Sencer, a.g.e., s. 104, **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, 6. Cilt, s.1814.

¹⁵⁴ Mesut Gülmez, "Tanzimat'tan Sonra İşçi Örgütlenmesi ve Çalışma Koşulları (1839-1919)", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt III, yay. yön.: Ertuğrul Kürkçü, İstanbul, İletişim Yayınları, 1986, s.792.

¹⁵⁵ *The Levant Herald* Gazetesi’nden aktaran Sencer, a.g.e., s.103.

Yerli ve yabancı yatırımcı tarafından kurulan büyük ölçekli sanayi işletmelerinin 19.yüzyıldaki ikinci dalgası 1880'lerden itibaren gelişti. Kurulan devlet, yabancı yatırımcı ve birkaç azınlık fabrikasıyla sanayiye yönelik gelişim gösteren Osmanlı'da fabrika ve yapımevlerinde çalışan işçi sayısının artmasıyla¹⁵⁶ çeşitli hak talebiyle toplu iş bırakma eylemleri yani grevleri¹⁵⁷ 1870 yılından itibaren görmekteyiz.¹⁵⁸

Osmanlı'nın 1877'de dış borçlarını ödeyemeyecek duruma gelmesi sonucunda alacaklı devletlerle yapılan müzakereler sonucunda 1881'de "Muharrem Karanamesi"yle bir borçlar yönetimi olan Düyun-u Umumiye İdaresi'nin kurulmasına karar verilmiştir.¹⁵⁹ Düyun-u Umumiye İdaresiyle Osmanlı'nın birçok vergisine alacaklılar adına doğrudan el koyuldu.¹⁶⁰ Düyun-u Umumiye'nin vergilerin ve çeşitli varidatlarının büyük çoğunluğunu toplaması Osmanlı'nın bağımsız bütçe yapmasını ortadan kaldırdığı gibi devlet memuru ve hatta subayların maaşlarını ödeyememesine neden olmuştur.¹⁶¹ Osmanlı ekonomik bunalımının giderek arttığı ve mali iflasın belirginleştiği 1876 senesinde birçok işletmeden işçi çıkarılması ve işçilerin birikmiş ücretlerini alamaması grevlerin patlak vermesine neden olmuştur. Nitekim Osmanlı'da ilk işçi eylemi 25 Ocak 1872'de Hasköy Tersane

¹⁵⁶ Birinci Dünya Savaşı'na kadar olan Osmanlı sanayi sayımlarına göre. İstanbul, İzmir ve Adana'da yoğunlaşan bu fabrikalarda çalışan işçi sayısı beş bin dolayındaydı. Pamuk, a.g.e., s. 275.

¹⁵⁷ Türk Dil Kurumunun sözlüğünde "İş bırakımı" olarak tanımlanan "grev kavramı dilimize Fransızca'dan girmiş, bugünkü anlamını kazanması uzun yıllar almıştır. 19. yüzyılın başlarından itibaren grev bugünkü, "işçilerin çeşitli yararlar sağlamak amacıyla toplu ve iradi şekilde işe ara vermeleri" anlamını kazanmıştır. Ancak grevi hem siyasi hem de ekonomik yönleriyle ele alarak genel olarak :“İş koşullarının düzeltilmesi ya da her hangi bir siyasi veya sosyal olaya işçilerin tepkisinin ve direncinin gösterilmesi amacıyla” gerçekleştirilen eylem olarak tanımlayabiliriz. **Türkçe Sözlük**, haz. Hasan Eren vd., Atatürk Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Cilt I, Milliyet Tesisleri, İstanbul, 1992, s.576; Melda Sur, **Grev Kavramı**, İzmir, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınlar , 1987, s.7; Sencer, a.g.e., s. 130, dipnot 1.

¹⁵⁸ Sansür Heyeti'nin Osmanlı yayın organlarında her ne sebeple olursa olsun "grev" sözcüğünün kullanılmasını yasaklamış olması grevlerin ya da işçi hareketlerinin bu tarihten önce yaşanıp yaşanmadığı ya da sayısı hakkında kesin bir bilgiye erişememekteyiz. Cevdet Kudret'ten aktaran Karakışla, "Osmanlı İmparatorluğu'nda 1908 Grevleri", s.189.

¹⁵⁹ Kazgan, a.g.e., s. 41.

¹⁶⁰ Mısır vergisi; Bursa, Edirne ipek aşarları; Midilli, Balıkesir ve İzmir zeytinyağı aşarları; Halep, Adana, Suriye, Yanya, Trabzon, Bursa, Aydın, Menteşe, Konya varidatları; Edirne, Tuna ve Selanik vilayetleri gelirleri; Anadolu ağnam vergisi, İstanbul tütün vergisi gelirleri. Çavdar, a.g.e., s. 58-59

¹⁶¹ Çavdar, a.g.e., s. 59.

işçilerinin iş bırakma eylemidir.¹⁶² Bu nedenle imparatorlukta gerçek ekonomik iflasın yaşanmış olması ve memur ve işçilere maaş ve ücretlerin ödemesinin durması yapılan ödemelerin de mali kriz nedeniyle değeri iyice düşen kaime ile yapılması açısından okumak gerekir.

Dönemin işçi hareketlerinde 1976 senesinde Meşrutiyet'in ilan edilmesinin de etkisi vardır. Osmanlı ilk Anayasası Kanuni Esasi'yi çıkararak Anayasalı yönetime geçmiştir.¹⁶³ Kişi hak ve özgürlüklerinin güvenceye alındığı, Padişah'ın yetkilerinin kısmen de olsa sınırlandırıldığı “meşruti” ortam, işçilerin greve gitmelerinde özgürlükçü bir hava oluşmasına da katkı sağlamıştır.

Grevlerin patlak vermesindeki bir diğer neden de otuz yıla yakın süreyi bulan istibdattan halkın usanması, işçilere ücretlerin ödenememesi ve tarım alanında görülen kıtlığa toplumdaki her sınıfın tepki göstermesidir.

Nitekim 1872-1907 yılları arasında 50 grev meydana gelmiştir.¹⁶⁴ II. Meşrutiyet öncesi gerçekleşen grevler ise baskının ve sansürün en yoğun yaşandığı istibdadın son iki ayında meydana gelmiştir. İlki 17 Nisan 1908'de Balatkapısı fırın işçilerinin gerçekleştirdiği grev ardından toplam yirmi dokuz grev meydana gelir.¹⁶⁵ İstanbul'da sadece iki ayda gerçekleşen yirmi beş grev işçilerin mevcut ekonomik ve siyasal durumdan ne kadar rahatsız

¹⁶² Şehmus Güzel, “Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İşçi Hareketi ve Grevler”, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt III, yay. yön. Ertuğrul Kürkçü, İstanbul, İletişim Yayınları, 1986, s.804, Karakışla, Osmanlı Sanayi İşçi Sınıfının Doğuşu, s. 30. Ancak Osmanlı'daki “ilk grev” konusunda tartışma yaşanmaktadır. Birkaç kaynak Osmanlı'daki ilk grevi 1863'te Ereğli kömür madenlerinde çıkan grev olduğunu belirtmektedir(Karakışla, Osmanlı Sanayi İşçi Sınıfının Doğuşu, s. 30, **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, 6. cilt, s.1797); bir kısım kaynakla ilk grevin 1872 Beyoğlu Telgrafhanesi işçilerinin grevi olarak belirtmektedir: Sencer, a.g.e., s. 133; Gülmez, a.g.m., s.793

¹⁶³ Kanuni Esasi'yle: *Herkes uyruğu dini ve mezhebi ne olursa olsun “Osmanlı vatandaşı” olarak yasa önünde eşittir. Kişi özgürlüğü ve dokunulmazlığı vardır. Kimse yasanın gösterdiği yollar dışında cezalandırılmaz. Konut dokunulmazlığı vardır. Her türlü işkence, eziyet, müsadere ve angarya yasaktır. Düşünce özgürlüğünden bahsedilmemekle birlikte din özgürlüğü tanınmıştır. Basın sadece “kanun dairesinde serbesttir” ve sansür yasak değildir. Seçme ve seçilme hakkı açıkça öngörülme de sınırlı oy hakkına göre(oy hakkı yalnızca belirli servet ve vergi koşulunu sağlayan erkeklerle verilmiştir.) oy verilmektedir.* Tanör, a.g.e., s. 145-153.

¹⁶⁴ Grevlerin ayrıntılı dökümü için bakınız Güzel, a.g.m., s. 805. Güzel'in birkaç kaynaktan(Oya Sencer(1969), K.Fişek(1969), K. Sülker(1973), M.Ş. Güzel(1975), L. Tempts et La Liberte gazeteleri 1982 yılı, Stamboul gazetesi 1876 yılı koleksiyonu) yararlanarak elde ettiği en kapsamlı tablodur. Ayrıca bakınız Sencer, a.g.e., s. 147-148

¹⁶⁵ Yüksel Akkaya, **Cumhuriyet'in Hamalları: İşçiler**, yay.yön. Hayri Erdoğan, İstanbul, Yordam Kitap, 2010, s.48-49

olduklarını göstermektedir. Ayrıca 23 Temmuz 1908 günü II. Meşrutiyet ilan edilmesiyle¹⁶⁶ İmparatorluk'ta pek çok grev meydana gelir. 1908'de yapılan seçimlerle İttihat ve Terakki tek başına iktidara geldiğinde¹⁶⁷ ülkede tam anlamıyla "hürriyet" rüzgârları esiyordu.¹⁶⁸ İşçiler istibdada karşı "adalet, meşveret, müsavât, hürriyet ve uhuvvet" sloganlarıyla gelen İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne eylemsel olmasa da destek vermişlerdi. Hürriyet'in ilanından önce "İttihatçılar Osmanlı işçileri arasından ajitasyon faaliyetlerinde bulunmuşlar ve Sultan II. Abdülhamit'in 'istibdat' rejimi yıkılınca kurulacak olan 'Hürriyet' rejiminde Osmanlı toplumunun bütün temel sorunları çözüleceğinden, işçilerin de 'İlan-ı Hürriyet'ten kazançlı çıkacaklarını vurgulamışlardı'.¹⁶⁹ Gerçekleşen "devrim"le birlikte işçiler "yeni düzenin" hürriyet ve adaletinden yararlanacakları umudunu taşıyorlardı. Bu nedenle de II. Meşrutiyet'in ilk aylarından itibaren vaat edilen adalet talebiyle grevlere yönelmişlerdir. 23 Temmuz'dan 1908'in sonuna kadar toplam yüz on bir grev gerçekleşmiştir.¹⁷⁰ Burada dikkat çeken nokta grevlerin Ağustos, Eylül, Ekim aylarında yani üç ay gibi kısa bir süre içinde başlamış ve yayılmış olmasıdır. Bir ekonomik ve sosyal patlama olarak okuyabileceğimiz grevler dönemin ekonomik koşulları kadar siyasi ortamından da büyük oranda etkilenmiştir. Çünkü Osmanlı tarihinin o zamana kadar gerçekleşen en büyük grev dalgası, devlet otoritesinin zayıfladığı ve nispeten liberal bir dönemde gerçekleşmişti.

¹⁶⁶ Tunaya, a.g.e., s.55

¹⁶⁷ 1908-1918 arasında üç genel seçim(1908- 1912-1914) yapılmış ve hepsini de İttihat ve Terakki kazanmıştır. Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler: İkinci Meşrutiyet Dönemi: 1908-1918**, Cilt I, Genişletilmiş 4. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2011, s. 38, 59.

¹⁶⁸ Kanun-i Esasi'de yapılan ilk değişikliklerle(1325-1909 Tadilatı) daha önce tanınmış olan kişi hak ve hürriyetleri aynen korunarak kamu özgürlükleri yelpazesini genişletmiş, üzerlerindeki baskıları kaldırmış, seçme ve seçilme hakkı verilmiş. basın-yayın hürriyeti güçlendirilmiş ve sansür yasaklanmış, toplanma ve dernek kurma hürriyetlerini tanımış, padişaha sürgün yetkisi veren Anayasanın 113. maddesi kaldırılmıştır. Tanör, a.g.e., s. 145, 153, Tunaya, a.g.e, s. 35, 37,

¹⁶⁹ 10 Eylül 1908'de Dersaadet Tramvay Şirketi işçileri yayınladıkları bildiride bu güveni belirtiyorlardı: "*İstibdat fikirlerinin mahvıyla adaletin icrası İttihat ve Terakki'nin teşekkül esası ve mukaddes vazifesi olmakla(...) ali mercilerinin hürriyet, adalet ve müsavâtı fiilen hükümlerle kılmasını talep ve istirham ederiz.*"

¹⁷⁰ Güzel, a.g.m., s. 811-814; Hakkı Onur 54 grev saptamış Hakkı Onur, "**1908 İşçi Hareketleri ve Jön Türkler**", Yurt ve Dünya, Sayı 2, Mart 1977, 277-295'; Sami Özkara'dan aktaran Mete Tunçay'a göre de 120 grev mevcuttur. Mete Tunçay, **Türkiye'de Sol Akımlar: 1908-1925**, Cilt I, ed. Kerem Ünüvar, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009s. 40.

Grevlerin genel özelliklerini kısaca belirtmek gerekirse:¹⁷¹

Grevlerin çoğu ekonomik grevlerdir. Osmanlı maliyesinin iflası nedeniyle işçilerin ücretlerini çok uzun süre alamıyor; ya da ücretlerin ödendiği para türünün değeri düşüyor ve işçiler gerçek ücretlerinin ancak yarısını alabiliyor olması ve 1878 Balkan Savaşı yenilgisi ardından İmparatorluğa göçedenler işsiz sayısını arttırıp emeğin değerini düşürmesi grevlerin temel nedenini oluşturmuştur.¹⁷² Ücretlerle ilgili tek sıkıntı ücretlerin düşük olması değildi. İşçiler yalnızca çalıştıkları gün ve saat başına ücret alabiliyor, tatillerde ücret kesintisi olduğu gibi zorunlu bir ihtiyaçtan dolayı çalışmadıklarında dahi ücret alamıyorlardı.¹⁷³ Ancak 1908’de görülen ekonomik grevlerde ücret artışı talebi de vardır.¹⁷⁴

İşçiler çoğunlukla bilinçsiz ve örgütsüzdür. II. Meşrutiyet’ten önce Osmanlı İmparatorluğu’nda ne köklü bir geçmişe sahip işçi sendikaları, ne bir iş kanunu ne de işçiler için herhangi bir sigorta sistemi bulunmaktaydı.¹⁷⁵ Böyle bir ortamda işçilerin sınıf bilincine sahip olmaları beklenemez. İşçiler ideolojik ve siyasal bir bilince sahip olmadığından grevler yalnızca ekonomik yani “kendiğinden”dir. Dolayısıyla grevler örgütsüz ve sınıf bilincinden yoksun işçiler tarafından gerçekleştirilmiştir. 1845 Polis Nizamnamesiyle sendika

¹⁷¹ Grevlerin özelliklerinin anlatıldığı bu kısımda yararlanılan kaynaklar: Sencer, a.g.e., s. 128-150; 172-242, Güzel, a.g.m., s. 803-817; Gülmez, a.g.m., s. 792-800; Karakışla, Osmanlı Sanayi İşçi Sınıfının Doğuşu, s.22-54; Karakışla Osmanlı İmparatorluğu’nda 1908 Grevleri, s. 187-209, **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, 6. Cilt, s. 1797-1816, 1835-1841; Ökçün, a.g.m., s. 277-295

¹⁷² Örneğin Ergani Bakır Madeninde çalışan işçilerin günlük ücret durumu şöyledir: 1849-1862: 4 kuruş; 1863-1872: 4 kuruş; 1873-1880: 5 kuruş; 1881-1890: 5 kuruş; 1891-1899: 6 kuruş. Haydarpaşa Demiryolunda çalışan bir işçi ayda 160-200 alabiliyor; hat boyu işçisi günlük 7-8 kuruş alabiliyorken yerli ameleler 5 kuruş alıyordu. Dr. Arhangelos Gavril’dan aktaran Sencer, a.g.e., s. 152.

¹⁷³ Sencer, a.g.e., s. 152.

¹⁷⁴ Karakışla, “Osmanlı İmparatorluğu’nda 1908 Grevleri”, s.192, Karakışla, “Osmanlı Sanayi İşçi Sınıfının Doğuşu”, s. 33.

¹⁷⁵ Hüseyin Avni Şanda, **1908 İşçi Hareketleri/Yarı Müstemleke Oluş Tarihi**, Gözlem Yayınları, İstanbul, (t.y.), s.11

kurmak yasaklandığından¹⁷⁶ grevlerin tümü geçici birliklerde işçiler arasından çıkan doğal önderlerce yönetilmiştir.¹⁷⁷

1908’le birlikte neredeyse tüm ülkeyi ve işkollarını kapsayan grevlerde zam isteği dışında çalışma koşullarına dair istekler ön plana çıkmaya başlamıştır: iş saatinin kısaltılması, işçilerin bağlı bulundukları dernek veya sendikaların da tanınmasını, ücretlerine ilişkin (gece mesaisi için iki kat gündelik verilmesi, yol işçilerine, gündelikçi memurlara ve uzman işçilere zam) isteklerde de bulunmuşlardır. Hasta olan memurların işten çıkartılmaması ve memur tüzüğüünün değiştirilmesi, aylığından %1,5 kesilen her memur ve ailesinin parasız tedavi edilmesi, masrafların şirkete ait olması gibi istekler de sosyal güvenliğe dair isteklerdir. Ücret dışında çalışma koşullarının iyileştirilmesine dair istekler işçilerin siyasal bilinç edinmeye başladıklarını göstermektedir. Üstelik işçiler bununla da sınırlı kalmayıp işletmelerin/fabrikaların idari yapısıyla da ilgili taleplerde bulunmuşlardır.

Öncelikle işçilerin ekonomik talepleri için dahi olsa haklarını elde etmek için grev yoluna gitmeyi seçmeleri grevi de bir hak olarak algılamalarının sonucudur. Bu sebeptendir ki grevler, sorunları çözülmeyen işçilerce önemli bir hak ve araç olarak görülmüş ve tüm İmparatorluğa yayılmış, genel bir hal almıştır. 1908 senesinde İmparatorluk dahilinde yaklaşık 200.000-250.000 işçi çalışmaktadır.¹⁷⁸ 1908’de gerçekleşen

¹⁷⁶ “İşini gücünü terk ile mücerret tatil-i mesalih-i ib’ad garazında olan amele ve işçi makulelerinin cemiyet ve İzemlerinin ve gerek bu misillu asayiş-i ammeyi ihlal edecek her güne fitne ve fesad cemiyetlerinin def’ ve izalesiyle ihtilal vuku ’unun önü kestirilmesi esbabına teşebbüs ve mübaşeret olunması” Kemal Sülker’den aktaran Yavuz Selim Karakışla, “**Osmanlı İmparatorluğu’nda 1908 Grevleri**”, Toplum ve Bilim, Sayı 78, Güz, 1998,s. 188-89.

¹⁷⁷ Bilinen ilk gerçek işçi kuruluşu ise 1894’te Tophane İşçilerinin gizlice kurdukları Osmanlı Amele Cemiyeti’dir. İşçileri örgütlemeye çalışmakla birlikte istibdada karşı halkı ayaklandırmaya çalışmasından ötürü “yarı sendika yarı siyasi bir dernekti”. Ancak bir yıllık faaliyetlerinden sonra kurucuların bir kısmı yakalanıp sürgüne gönderilmiş ve dernek dağıtılmıştır. Kuruculardan yurda dönebilenler 1901’de dernek faaliyetlerini devam ettirmek istemiş, toplantılar düzenlemiş, işçiler yararına önlemler getirilmesi talebinde bulunulmuştur. Ancak dernek kurucuları tekrar yakalanıp, derneğin çalışmalarına son verilmiştir. Yurtdışına kaçmayı başaran kurucularının bir kısmı imparatorlukta yeşerecek sosyalist ideolojinin taşıyıcılarından olmuşlardır. Ayrıca grevlerin yönetilmesi ve amaca ulaşılması amacıyla grevdeki işçiler tarafından kurulan “geçici işçi birlikleri” Osmanlının ilk işçi derneklerini oluşturur. İşçi örgütü dışında 1800’lerde işçilere sosyal güvenlik hakkı vermek üzere “Yardımlaşma ve Emeklilik Sandıkları” adı altında kurulan örgütler de bulunmaktadır.

¹⁷⁸ Çağlar Keyder, **Türkiye’de Devlet ve Sınıflar**, İletişim Yayınları, 9. Baskı, İstanbul, 2003, s. 91, Karakışla, “Osmanlı İmparatorluğu’nda 1908 Grevleri”, s.188. Ayrıca Vlahof Efendi’nin meclis konuşması da bize bilgi vermektedir: “*İstanbul’da istihsalatı azimede çalışan 40 binden fazla amele*

grevlerden yalnız 30'una katılan işçi sayısı bilinmekle birlikte bu sayının 42.728'e vardığını düşünürsek "1908'de her işçi en az bir kere greve gitmiştir" denilebilir.¹⁷⁹ Grevlerin genel bir hal aldığı Ereğli kömür havzasında 14 Eylül'de tam 10.000 işçinin katıldığı büyük bir grev gerçekleşmiştir. İmparatorluk içindeki işçi sayısının 250.000 civarında olduğu düşünüldüğünde greve katılan işçi sayısının büyüklüğü anlaşılır.

Ancak grevlere katılan işçilerin sosyalist anlamda sınıf bilincine sahip olduğu söylenemez. Zira işçileri sınıf bilinci doğrultusunda bilinçlendirip, örgütleyecek güçlü bir Osmanlı Sosyalist Hareketi de mevcut değildi. Grevlerin çoğunluğunun ücret artışı ve sosyal haklar talebiyle gerçekleştiğini düşünürsek sınıf bilincine dayalı, siyasi grevler olmadıklarını görürüz. Çünkü çoğunlukla işçiler yalnızca kendi çıkarları için, daha iyi ücret ve çalışma koşulları için greve gidiyorlardı. Dolayısıyla gerçekleşen grevleri de sınıf mücadelesi doğrultusunda okumak çok mümkün değildir.

Bununla birlikte birkaç grevde gerçekleşen tutum işçilerin güçlerinin, toplu hareket etmenin öneminin farkına vardıklarını göstermektedir. Halkın desteğini almak için gösteri yürüyüşleri yapmışlar, grev sonrasında işten çıkarılan işçi ve işçi önderlerinin işe alınmaları ya da tutuklu olan arkadaşlarının serbest kalması amacıyla yeniden greve gitmişlerdir.

Ancak belirtmelidir ki grevlerin çoğu yönetim şekillerinin örgütsüz olduğu, birden bire başlayan grevlerdir. İşçi birlikleri, komiteleri, dernekleri ve sendika tarafından yönetilen birkaç grev dışında grevler, genellikle yönetim yine işçi önderleri ya da işçi kümelerince sürdürülmüştür. İşçilerin bilinçlendirilmesi, yönlendirilmesi amacıyla kurulan bu işçi örgütleri, işçilerin grev esnasında örgütlü hareket etmelerini sağlamışlardır. Bununla beraber grevlerin çoğunluğunun kendiliğinden gerçekleşmesi ve çok azına sendika ve işçi örgütlerinin öncülük etmesi işçi örgütlenmelerinin zayıf olduğunu

var. 341 fabrika var. Daha ötede beride yirmişer otuzar kişi çalıştığı gibi Ticaretler'de, liman'da 4-5 bin amele var. Rejide yalnız 4-5 bin amele mevcuttur. Bu amelenin yekunu 100-120 bin kadardır. Aileleriyle beraber İstanbul nüfusunun nısfını teşkil ederler." [Meclis-i Mebusan Zabıtları, 1. devre, 3. yıl, 12. toplantı, 24 Teşrisani, 1326], Sencer, a.g.e., s. 235

¹⁷⁹ Güzel, a.g.m., s. 811. Sencer ise ancak bir kısım kesin sayıların bilinmemesi nedeniyle 35.000 işçinin grevlere katıldığı sonucundan, 1908'de tüm grevlere katılan işçi sayısının 100.000'i aşacağını iddia etmektedir, Sencer, a.g.e., s. 205.

göstermektedir. Sendikalar ancak grevle birlikte ortaya çıkmakta ve çoğunlukla işçiler daha örgütlenmeye fırsat bulamadan greve başlamaktadırlar. Grev süresince işçilere maddi destek olacak bir kaynak oluşturulmadığından işçiler bir an önce greve son vermeye yönelmişlerdir.

Ayrıca örgütsüz başlanan grevlerde ortaya çıkan “doğal lider/önderlerin” yürüttüğü grevlerde liderlerin tecrübesizlik ve bilgisizlikleri grevlerde isteklerin tam olarak elde edilememesine ya da başarısızlıkla sonuçlanmasına neden oluyordu. Ayrıca işçilerin haklarını garanti altına alan hiçbir yasal düzenlemenin bulunmaması da grev sırasında işverenin lokavt ilan edip, daha ucuz işçiler istihdam etmesine yol açıyordu. Kısaca diyebiliriz ki çoğunluğu örgütsüz gerçekleştirilen grevlerin yine birçoğu başarısızlık ve kısmi başarıyla son bulmuştur.

1908 öncesi grevlerin çoğunluğu devlete ait işyerlerinde çıkıyorken 1908 grevleri yabancı burjuvaziye ait işyerlerinde çıkmıştır. 1972-1907 arasında gerçekleşen grevlerin büyük çoğunluğu devlet fabrikaları ve yapım evlerinde çıkmasının nedeni devletin mali iflasıdır. Ücretleri ödenmeyen memur ve işçiler ise greve gitmeden önce devlete başvurmuşlardır. Zira grev son çare olarak görülmekte öncelikle devlete başvurulmakta (padişah, sadrazam, nazırlar) eğer sonuç alınamazsa greve gidilmektedir. Yani Osmanlı’da işçiler devleti hala “himayeci” ve “koruyucu” görmektedir. Devlete ait fabrika ve yapım evlerinde gerçekleşen grevler karşısında Osmanlı yetkilileri grevleri “asayişin ihlali” olarak gördüğünden dilekçeyle başvuran grevcilere önce “huzuru bozmama” çağrısında bulunurdu. Bu çağrıyla çoğunlukla sonuç alınırdı. Zira devlet öncelikle uzlaşmayı amaçlar ve olanakları ölçüsünde istekleri karşılamaya çalışırdı. Ancak uzlaşamayıp greve gidilirse devlet “asayişin sağlanması” için asker, polis ya da zabıta gönderir, grevi bastırmaya çalışırdı.

İttihat ve Terakki iktidara geldiği dönemde ise ülkenin kalkınması için gerekli sermaye birikiminden yoksun olduğunu düşünüyordu. Devletin tek başına kamusal hizmetleri sunacak sermayesi olmadığı gibi bu hizmetleri gerçekleştirecek özel sermaye de bulunmaması bu hizmetlerin yabancı

sermaye ile yapılması bir zorunluluk olarak görülüyordu.¹⁸⁰ İttihat ve Terakki ekonomideki temel sorun olarak gördüğü sermaye eksikliğini gidermek için¹⁸¹ yabancı yatırımları devlet garantisi altına alması kısa sürede sonuç vermiş, birçok yabancı sermaye ülke topraklarına çekilmişti.¹⁸² Ekonomide liberalizmi tercih ettiğini ve işçilerin desteklenmesi halinde sosyalizme sapılacağını, bunun da “korunması gereken” sermayeyi ürküteceği söyleniyordu söyleyen İttihat ve Terakki işçilerin grevleri karşısında ilk başta ılımlı tavır göstermiş¹⁸³ olsa da sonradan tavrı sertleşmiştir. Grevlerin artarak sürmesi ve Osmanlı’nın en fazla dış borç aldığı ülkelere (Fransa, Almanya ve İngiltere)¹⁸⁴ ait işyerlerinde çıkması İttihat ve Terakki’nin kesin grevler karşısında sertleşmesine¹⁸⁵ ve önlem almasına yol açmıştır.

Ancak grevlerin yabancı burjuvaziye ait işyerlerinde gerçekleşmiş olması işçilerin yarı sömürge durumundaki İmparatorluklarında grevlerini bir antiemperyalist bilinçle gerçekleştirdikleri anlamına gelmez.¹⁸⁶ Antiemperyalist bilinçle gerçekleşen grevler yabancı idareci ve sermayedara

¹⁸⁰ İttihat ve Terakki’nin Maliye Bakanı Cavit Bey şöyle açıklar: “Küçük ekonomik girişimler için yeterli sermaye birikimi vardır; bu girişimlerin yabancı mülkiyetine geçmesi elbette istenmez. Ancak burada bile rasyonel iş metotlarını öğrenmek için Avrupalılara muhtacız. Önemli büyük girişimler için ise kesinlikle yabancı sermayesine muhtacız. Avrupa uygarlığına açılan gelişmemiş ülkelerin kendi güçleriyle ekonomik kalkınmaya giriştikleri takdirde, başarısızlıklara uğramaları kaçınılmaz bir şeydir. Bu gibi ülkelerin hepsi ancak yabancı sermayenin yardımıyla kalkınabilmişlerdir.” Zafer Toprak, **Türkiye’de Ekonomi ve Toplum(1908-1950): Milli İktisat-Milli Burjuvazi**, yay. haz. Ekrem Çakıroğlu, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınevi, 1985, s. 84.

¹⁸¹ Niyazi Berkes, **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, yay. Haz. Ahmet Kuyaş, Yapı Kredi Yayınları, 12. Baskı, 2008, s.466.

¹⁸² Keyder, 80-82. Gelen dolaysız yatırımlarda 1890’da Fransız yatırımı %37.3, İngiliz yatırımı %26.9, Alman Yatırımı %11.5; 1914’te Fransız yatırımı %52, İngiliz yatırımı %14.4, Alman yatırımı %23.2 oranındadır, Kazgan, a.g.e., s. 42. Hükümetin uyguladığı yabancı sermayeyi özendirme politikası sonucunda yabancı yada yabancı-Osmanlı gayrimüslimleri ortaklıkları şeklinde kurulan şirketlere örnek olarak bakınız Toprak, a.g.e., s. 67.

¹⁸³ Paul Dumont, “Yahudi, Sosyalist ve Osmanlı Bir Örgüt: Selanik İşçi Federasyonu”, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyalizm ve Milliyetçilik 1876-1923: Türkiye’de Sosyalizmin Oluşmasında ve Gelişmesinde Etnik ve Dinsel Toplulukların(Makedon, Yahudi, Rum, Bulgar ve Ermeni Anasır’ın) Rolü**, der. Mete Tunçay, Erik Jan Zürcher, Çev. Mete Tunçay, 5. baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2010, s. 89.

¹⁸⁴ 1900’de Fransa tüm dış borçların %45’ni oluştururken 1914’te neredeyse yarısını (%49) sağlamaya başlamıştır. Almanya ise 1900’de %12’iken 1914’te %20 ile ikinci sıraya çıkmıştır. İngiltere’nin oranı %11’den %7’ye düşmüştür. Çavdar, a.g.e., s. 59.

¹⁸⁵ Tunçay, Cilt I, s.41; Kazgan, a.g.e., s. 49; Kıvılcımlı, a.g.e.; Onur, a.g.m., s. 62,65; 285, 288-289

¹⁸⁶ 1908’de Avusturya-Macaristan İmparatorluğu’na karşı “ithal malları boykotu” sınıfsal bir tepki olmaktan çok “ulusal tepki” niteliğindedir. Çünkü boykot, değişik etnik kökenlerden, her sınıftan ve İmparatorluğun her bölgesinden(Trabzon, İzmir, Yafa, Beyrut, Üsküp...) Osmanlı vatandaşının Osmanlı’dan toprak koparılmasına(Bosna-Hersek) tepki göstermesinden kaynaklanmaktaydı. Kazgan, a.g.e., s. 49

tepki şeklinde gerçekleşmiştir. Ancak yabancı işveren ve kalifiye işçilere yönelik önyargı ve çatışma olsa da işçiler birkaç greve birlikte gitmişlerdir. Bu grevlerin bir kısmında ayrı hareket etmişlerdir. Dolayısıyla yabancı işveren ve kalifiye işçilere karşı bir öfke duyulsa da yerli işçiler, yabancı işçilerle birlikte mücadele edebilmiş, çoğu grevde gayrimüslim işçiler ile Müslüman işçiler birlikte hareket etmişlerdir. Hatta “Osmanlı devlet adamlarının ve İttihatçıların şiddetli itirazlarına rağmen, grevci işçilerin ellerinde Yunan ve Ermeni bayrakları Osmanlı bayrağıyla birlikte dalgalanıyordu.”¹⁸⁷ Bunun yanında dağılma sürecindeki İmparatorlukta milliyetçi ayaklanmalar işçi hareketlerini de etkilemiş, birkaç milliyetçi işçi hareketi meydana gelmiştir.¹⁸⁸

2. Tatil-i Eşgal Kanunu ve Cemiyetler Kanunu

Oldukça kısa bir sürede ülkenin dört bir tarafında meydana gelen yüzden fazla grev hükümet ve yabancı burjuvazinin tüm çabalarına rağmen durdurulamamıştı. Üstelik grevlerin genel hizmetlere dair iş kollarında gerçekleşmesi hayatın felce uğramasına yol açıyor, böylece grevlerin maddi ve manevi etkisinin çok daha büyüyor olması İttihat ve Terakki'nin grevleri engellemek için yasal yollara başvurmasına neden oldu. İttihatçıların sermayeye güvence veren bu yeni düzenlerinde 1908'de baş gösteren işçi “taşkınlıklarının” önü çıkarılan grev ve sendika yasalarıyla alınıp çalışılmıştır.¹⁸⁹

¹⁸⁷ U.S Consular Reports Gazetesi'nden aktaran Karakışla, “Osmanlı İmparatorluğu'nda 1908 Grevleri”, s.198.

¹⁸⁸ Onur, a.g.m., s. 290

¹⁸⁹ Çoğunlukla “1908 Devrimi” olarak tanımlanan İttihat ve Terakki iktidarını Onur, “burjuva demokratik devrimleri” ile özdeşleşmediğini vurgular. En iyi örneği Fransız Devrimi olan burjuva demokratik devrimlerinde, toplumsal katmanın en altında yer alan, en ağır sömürüye ve baskıya maruz kalan halk, iktidarın zorbalıklarına karşı ayaklanan burjuvaziye destek verecek, birlikte mücadele edecektir. Dolayısıyla halkın desteğini alan toplumsal bir devrim gerçekleşecektir. Ancak 1908 “devrimi” halka dayalı, halkın desteğiyle gerçekleşmiş bir burjuva demokratik devrimi değildir. Zira İttihat ve Terakki iktidarı “böyle bir tabandan yoksun, burjuva adına gerçekleştirilen bir devrimdir.” Dolayısıyla İttihat ve Terakki'nin grevler karşısında, işçilerin yanında yer alması, desteklemesi varlık koşullarına aykırıdır. Grevler karşısında Cemiyet'in işçilere karşı almış olduğu tutumu ve grevlere son vermek için çıkartılan hukuki metinleri bu anlayışla okumak faydalı olacaktır. Onur, a.g.m., s. 277.

İttihat ve Terakki 1908 Ekim ayı başında kabul ettiği siyasi programının on üçüncü maddesinde “ameleler ve patronların hukuk ve vezaif-i müteakillerini tayin edecek kanunlar vaz’ı teklif olunacaktır.” diyerek işçi-işveren ilişkilerini düzenleyeceğini belirtmiştir.¹⁹⁰ Nitekim kısa süre içinde, Meclis’in açılması dahi beklenmeden Tatil-i Eşgal Kanun-u Muvakkat çıkartılmıştır.¹⁹¹ Belgenin girişinde Kanunun sebebi olarak da demiryolu şirketlerinde gerçekleştirilen grevler gösterilmekteydi.¹⁹² Zira demiryolu sektöründe yabancı sermayenin yatırımları Osmanlı Devletince kilometre garantisi koruması altındaydı.¹⁹³

Tatil-i Eşgal Kanun-ı Muvakkat Osmanlı işçilerin haklarını belirleyip düzenleyen tek yasal düzenlemedir. Kanunun birinci maddesinde “umuma müteallik” hizmetler kapsamına demiryolu, tramvay, liman hizmetleri dahil edilerek, sonraki maddelerde de bu hizmetlerde greve gidilmeden, işçiler ve işveren arasında anlaşma yoluna gidileceği kurallarıyla birlikte belirtilmiştir.¹⁹⁴ Altıncı madde, anlaşma olmaması halinde “terk-i hizmet” hakkını tanıyorsa da “nümayiş”i yasaklıyordu. Sekizinci ve dokuzuncu maddeler grevleri yasaklayıp, ceza hükümlerini içeriyordu. Onuncu madde ise grevler karşısında gerekirse askeri güç kullanılabileceğini belirtiyordu. Belki de en ağır madde olan on birinci madde ise, “umuma müteallik” işyerlerinde hâlihazırda varolan sendikaları kapatmayı ve bu iş kollarında sendika kurmayı yasaklamayı içeriyordu. Kısacası Kanun kamu hizmetine dair işyerlerinde grevleri baltalıyor, sendikaları yasaklıyordu.

¹⁹⁰ A. Gündüz Ökçün, **Tatil-i Eşgal Kanunu, 1909 Belgeler-Yorumlar**, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınevi No:53, A.Ü. S.B.F Basın Yayın Yüksekokulu Basımevi, 1982, iç kapak.

¹⁹¹ Ökçün, a.g.e., s.1-4. Belge bir yabancıya, Polonya kökenli Fransız vatandaşı, Adliye Nezareti Hukuk Müşaviri Kont Leon Ostrorog’a hazırlanmıştır. Güzel, a.g.m., s. 811. Ayrıca Dr. Arhangelos Gavril’e göre Muvakkatın hazırlanmasında Kont Ostrorog’un aracılığıyla Anadolu Demiryolları Umum Müdürü Hügnen’in de çok etkisi olmuştur.

¹⁹² Ökçün, a.g.e., s.1-2.

¹⁹³ Ökçün, a.g.e., s.133.

¹⁹⁴ Kanunun tamamı için bakınız Ökçün, a.g.e. s. 1-4.

Grevlerin yasaklandığı iş kolları, 1908'de gerçekleşen grevlerin en yoğun yaşandığı iş kollarında olmuştur: demiryolu, tramvay ve liman.¹⁹⁵ Yine bu hizmetlerin neredeyse tamamının yabancılara ait işletmelerde gerçekleştiğini de biliyoruz.¹⁹⁶

Kanun 15 Ekim 1908'de yürürlüğe girdikten sonra amacına uygun bir şekilde grevlerin azalmasına yol açmıştır. Ancak kamu hizmeti yapan işyerleri dışında grevler devam etmiştir.¹⁹⁷ Ancak 1909 yılına girildiğinde de Tatil-i Eşgal Kanun-ı Muvakkat kapsamına girmeyen işkollarında grevler sürmüştür.¹⁹⁸ Dolayısıyla diyebiliriz ki Tatil-i Eşgal Kanun-ı Muvakkat kamu hizmeti yapan işyerlerinde grevleri yasaklamış ancak bitirememiştir.

Grevlerin bitirilememiş olması nedeniyle Tatil-i Eşgal Kanun-ı Muvakkat'ın yerini alacak Tatil-i Eşgal Kanunu'nun çıkarılması çalışmalarına başlandı. Kanun'un Meclis'te görüşülmesi sırasında 6 Haziran 1909'da Selanik'te her milletten ve iş kolundan¹⁹⁹ 6 bin işçinin katıldığı büyük bir miting düzenlenmiştir.²⁰⁰ 1908 işçi hareketlerinden farklı olarak mitingin, işçi haklarına ve işçi örgütlerine yaptığı vurgu uyarınca "bilinçli" bir işçi hareketi olarak tanımlanması gerekmektedir. Ayrıca Selanik ve Edirne'de "grev nizamnamesi" aleyhine gösteri ve grev yapma hazırlığı içinde olan şimendifer işçileri yakalanmıştır.²⁰¹ Ancak tüm tepkilere rağmen 9 Ağustos 1909'da Tatil-i Eşgal Kanunu yürürlüğe girmiştir.²⁰² Kanun, ilgili kapsamı genişletiyor ve "Yüce Hükümetten ruhsat ve imtiyaz alarak demiryolu, tramvay, liman,

¹⁹⁵ "... Biliyorsunuz ki Meşrutiyet ilan olunur olunmaz, 2 gün sonra, ameleler aleyhinde bir tatil-i eşgal kanunu tertip olundu. O kanun kimlere karşı idi? Tabi şimendiferlerde, tramvaylarda, limanlarda çalışan ameleler hakkında idi." Vlahof Efendi, Sencer, a.g.e., s. 236.

¹⁹⁶ Demiryolu yatırımlarında %57 Alman, %23,5 Fransız, %20 İngiliz sermayesi bulunmaktadır, Kepenek/Yentürk, a.g.e., s. 20. Ayrıca demiryolu alanında İngilizlerin 440 km, Fransızların 1.266 km ve Almanların 1.020km imtiyaz hakkı bulunmakla birlikte yabancı sermayenin yatırımları: Demiryolu 33.680; elektrik, tramvay, su: 3.110; limanlarda 2.880 ile en yoğun alanları oluşturmaktadır, Türkiye İktisat Tarihi, yay. yön. Şebnem Çiler Turan, İmge Kitabevi, 1. Baskı Eylül 2003, Ankara, s.66-68.

¹⁹⁷ Sencer, a.g.e., s. 203-4; Güzel, a.g.m., s. 815.

¹⁹⁸ Sencer, a.g.e., s. 211-12, Güzel, a.g.m., s. 811.

¹⁹⁹ "Sigara kağıdı, sabun fabrikası işçileri, mağaza tezgahçıları, matbaacılar, marangozlar, ayakkabı tamircileri, rıhtım hamalları, tütün işletme imalathanelerinde ve Şark Demiryollarında, tramvay şirketinde, gazhanede çalışanlar terziler, yani Selanik proletaryasının büyük bir kesimi toplanmıştı." Dumont, a.g.m., s. 92.

²⁰⁰ Mitingi birkaç ay önce kurulmasına rağmen oldukça hızlı bir şekilde örgütlenen *Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu*(o zamanki adıyla *Selanik İşçiler Derneği*) gerçekleştirmişti. Sencer, a.g.e., s.212-13.

²⁰¹ 1 Temmuz 1909, Tasviri Efkar Gazetesi'nden aktaran Sencer, a.g.e., s. 213.

²⁰² Ökçün, a.g.e., s. 7-15.

aydınlatma gibi kamuya yönelik hizmetle yükümlü şirketler”i kapsıyordu. Grev, Muvakkat’ta olduğu gibi yasaklanmamakla birlikte ilgili iş kollarında yine “zorunlu uzlaşma”dan sonuç alınamaması halinde uygulanabilecektir. Ancak yine askeri güç kullanım hakkı Hükümete tanınırken, savaş ve savaş tehlikesi durumlarında grevin ertelenmesi hakkı da saklı tutulmaktadır. Kanunda ilgili iş kollarında sendika yasaklanmış ve daha önce kurulmuş olanların da kapatılacağı belirtilmiştir.

Sendika yasağının yalnızca kamuya yönelik hizmetler veren şirketleri kapsadığından yasak kapsamına girmeyen şirketlerde ise işçiler sendika kurarak örgütlenmişlerdir. Bu alandaki hukuki boşluğu gidermek için de 16 Ağustos 1909’da Cemiyetler Kanunu çıkartılmıştır. Kanunun içeriğine kısaca değinilecek olursa:²⁰³

Kanunun 2. Maddesine göre, dernek kurmak yetkililerin “önceden iznine bağlı değil”dir. Ancak “gizli dernek kurulması kesinlikle yasaktır” hükmünü içeren 6. Madde kurulacak derneklerin, yetkililere derneğin kuruluşunu bildirmesini ve gerekli belgeleri²⁰⁴ temin etmesini zorunlu kılmaktadır. Böylece önizin şartını koşmayan 2. madde uygulamada çiğnenmektedir. Zira maddede belirtilen ilmühaber uygulamada yetkililerce istenilmeyen derneklere bazen hiç verilmemiş bazen de geciktirilmiştir. Kısacası yasal olarak kurulmaları yetkililerin onayına bağlanmasa da işleyişte yetkililer sakıncalı buldukları derneklerin faaliyetlerini engellemişlerdir. Kanunun 3. maddesi ise dernekleri amaçları açısından sınırlamıştır: “Yasa hükümlerine ve genel olarak ahlak kurallarına aykırı, yasal olmayan bir temel ya da ülkenin güvenliğini ve devletin toprak bütünlüğünü bozmak ve bugünkü hükümet biçimini değiştirmek ve Osmanlı ulusunu oluşturan çeşitli unsurları siyasi olarak bölmek amacına dayalı olmak üzere dernek kurulamaz.” 4. madde “kavmiyet ve cinsiyet ilke sanlarıyla siyasi dernek kurulmasını”

²⁰³ Güzel, a.g.m., s. 819-820.

²⁰⁴ Buna göre: “Bir dernek kurulur kurulmaz, eğer yönetim merkezi İstanbul’da ise Dahiliye Nezareti’ne ve taşrada ise o yerin en büyük mülkiye amirine derneğin unvan(ad) ve amacını ve yönetim merkezini ve yönetim işlerini yüklenecilerin isim ve sıfat ve konutlarını belirten derneğin kurucuları tarafından mühürlenmiş ve imzalanmış bir beyanname sunulacak ve buna karşılık bir ilmühaber verilecektir. Bu beyannameye derneğin tüzüğünden iki örneği derneğin resmi mühürü ile onaylanmış olarak eklenecektir.” Güzel, a.g.m., s. 820.

yasaklarken 5.madde dernek üyeliği için 20 yaş sınırı getirmiştir. Bir diğer önemli hüküm içeren madde, derneklerin zabıtaca denetlenebileceğini belirten 18. Maddedir. Böylece derneklerin özgürlükleri devlet yetkililerinin takdirine bağlı durumdadır.

Özgürlükleri kısıtlanmış olmasına rağmen derneklerle ilgili “siyasi dernek” yasağı Kanunda bulunmamaktadır. Ancak yine uygulamada “kimi yöneticiler bir derneğin kurulmasını onaylamak ve gerekli ilmühaberini vermek için onun ‘siyasetle iştigal etmeyeceğini’ belirtmesini şart koşabilmiştir.”²⁰⁵

3. 1909-1915 Yılları Arasında Gerçekleşen İşçi Grevleri

Gerek Grev Kanunu gerekse Cemiyetler Kanunu grevlerin azalmasına yol açmıştır. Ancak grevleri bitirememiş, Grev Kanunu çıktıktan sonra 1909-1915 arasında toplam otuz beş grev gerçekleşmiştir.²⁰⁶ Özellikle İttihat ve Terakki Muhalifleri’nin 31 Mart Ayaklanması ardından İttihat ve Terakki İstanbul’da üç yıl sürecek olan sıkıyönetim ilan etmiş ve her türlü muhalif sesi kesmiştir.²⁰⁷ Osmanlı’ya büyük topraklar kaybettiren Trablusgarp(1911-12) ve Balkan Savaşı(1912-13) gibi iki büyük savaş girmiş ve işçiler askere alınmıştır.²⁰⁸ Artan muhalif baskılar ve artarda Savaşlardan alınan yenilgiler ve en önemlisi Şura’yı Saltanat’ta Edirne’nin verilmesi anlamına gelen “barış” kararının alınması İttihat ve Terakki’nin “denetleme iktidarı”na son vermesine, 23 Ocak 1913’te “Babıali Baskını” denilen darbeyi yapmalarına neden oldu.²⁰⁹ Tüm bunlar işçi hareketlerini azaltmış olsa da bu kez işçi örgütlenmelerinin arttığını görüyoruz.

²⁰⁵ Güzel, a.g.m., s. 820.

²⁰⁶ Dönem içinde gerçekleşen grevler Sencer, a.g.e., s. 215-222; Güzel a.g.m., s.817-819.

²⁰⁷ Akşin, a.g.e., s.49-60.

²⁰⁸ Osmanlı Trablusgarp Savaşı’yla Trablusgarp’ı Balkan Savaşı’yla da Balkanlardaki topraklarını Edirne’ye kadar kaybetmiştir. Tunaya,Cilt I, a.g.e., s. 36-37

²⁰⁹ Akşin, a.g.e., s. 67-68

İşçilerin grevlerdeki talepleri yine ücret artışı ve çalışma koşullarının iyileştirilmesine yönelik isteklerdir.²¹⁰ Ancak bu istekler dışında, işçiler iş kazalarına yönelik sosyal güvenlik önlemleri ve “kadın ve çocuk işçilerin sanayide çalıştırılmasının yasaklanması”nı talep ettikleri grevler de düzenlemişlerdir.²¹¹ Yine savaş koşullarının da etkisiyle greve giden işçilerin talepleri arasında memurların Osmanlı tebaasından olması da vardı.²¹² Ancak bu istek, milliyetçi bir tavır olmaktan ziyade yukarıda da gördüğümüz yabancı çalışanların kayırılması nedeniyle işçilerin kötü muameleye karşı gösterdikleri bir tepkidir. Zira Selanik’te 1910’da azınlık ve Türk-Müslüman işçilerin birlikte bir grev gerçekleştirmiş olması bu görüşü ispatlamaktadır.²¹³

Daha önceki grevlerden farklı olarak, grevleri baltalayan, kamuya ait hizmetlerde sendika kurmayı yasaklayan kanunlara rağmen işçilerin “daha bilinçli” grevlerin de “daha örgütlü” olduğunu söyleyebiliriz.

Öncelikle, ancak “zorunlu uzlaşma”dan sonuç alınamaması halinde grev yolunun açık olduğu kamuya ait hizmetlerde de grevlerin gerçekleşmesi, işçilerin her şeye rağmen direndiklerini göstermektedir. Özellikle demiryolu taşımacılığında gerçekleşen grevlerin diğer hizmetleri de aksatması, devletin ve özel sermayenin zarara uğraması nedeniyle grev kanunu çıkartılmasında önemli bir sebep olduğunu görmüştük. Ancak demiryolu alanında dahi grevler bitmemiştir.²¹⁴

²¹⁰ İşçilerin ücretleri farklı sanayi kollarında değişkenlik gösterirken, 1913-1915 yılları arasında genel ücret ortalaması 12-14 ve 14-16 kuruş arasında değişmekteydi. Gülmez, a.g.m., s. 801.

²¹¹ İstanbul Kibrit ve Beykoz Bez Fabrikası’nda çalışan çocukların sayısı, tüm çalışanların yarısını oluşturmuş ya da geçmiştir. Ayrıca kadınlar fabrika ve atölyeler dışında yol yapımı ve sokak temizliği gibi işlerde dahi çalışmışlardır. Bununla beraber çalışanların %55,5’inin kadın, %14,3’ünün çocuk işçi olduğu pamuk ipliği imalatı ve pamuk dokumacılığı alanında erkek işçiler günde 10-13 kuruş alırken kadın ve çocuk işçiler 4-6 ve 2-4 kuruş ücret almaktaydılar. Gülmez, a.g.m., 801; Güzel, a.g.m., s. 817.

²¹² Mayıs 1910 Dersaadet Tramvay şirketi işçileri’nin grevinde yer alan taleptir. Sencer, a.g.e., s. 215.

²¹³ 40 Bulgar, 13 Türk ve 6 Ermeni işçi patronların parça başına ödenen ücretleri azaltma kararını protesto etmek için greve gitmişlerdi. Ayakkabı İşçileri Sendikası üç dilde, Türkçe, Yunanca ve Bulgarca bir bildiri yayınlayarak işçi davasının önemi ve amacını açıklamışlardır. Yalimov, ag.m., s. 140.

²¹⁴ 18-22 Mayıs 1910 Dersaadet Tramvay Şirketi işçileri grevi, 25 Mayıs 1910’da Rumeli Şimendifer memur ve müstahdeminin greve gitme tehdidi, 18 Haziran Bulgaristan Şimendifer memur ve amelesinin genel grev haberi, Haziran 1911 Şark Demiryolu işçileri grevi, 22 Temmuz 1911’de başlayan 1.500 işçinin katıldığı İzmir-Kasaba-Aydın demiryolu grevi, Eylül 1913 İzmir-Aydın Demiryolu Şirketi işçileri grevi. Güzel, a.g.m., 803-811

İşçilerin 1909 ilk işçi bayramını Üsküp'te kutlanmasının ardından 1910'dan sonra diğer Rumeli şehirlerinde²¹⁵ de kutlanmaya başlaması, işçilerin sınıf bilinciyle hareket ettiklerini göstermektedir.²¹⁶ 1911'de Selanik'te kutlanan 1 Mayıs oldukça coşkuludur.²¹⁷ İstanbul'da ise ilk kez 1912 senesinde küçük bir grup tarafından kutlanacaktır.²¹⁸

Yine sıkıyönetim ilan edilmesine neden olacak kadar büyük ve kapsamlı grevler de bu dönemde gerçekleşmiştir.²¹⁹ Üstelik bu grevlerden 1911'de Mart sonu-Nisan başında Selanik'te Tütün Rejisi işçilerinin 2.300 kişinin katılımıyla gerçekleştirdikleri grev Rejinin 23 işçisini sebepsiz işten çıkarması nedeniyle gerçekleşir.²²⁰

Bazı işyerlerinde sendika kurulmasını yasaklayan hükümlere rağmen işçi birlikleri kurulmaya devam etmiştir; hatta grevlerin birçoğu işçi dernek ve sendikası tarafından örgütlenmiştir. Özellikle Balkanlarda örgütlenme daha yoğundur. Sosyalistlerin etkisi altında gelişen Rumeli(Selanik, Veles, Manastır, Drama, Kavala) örgütlerinin dışında kendilerini yasalara uydurmaya ya da yasaların açıklarından yararlanmaya çalışan İstanbul, Edirne ve İzmir'de de işçi örgütleri bulunmaktadır. Selanik'te Abraham Benaroya isimli bir sosyal demokratin kurduğu *Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu*, farklı sektörlerden on dört üye sendikası ve 5.000 üye sayısı ile Rumeli'deki en etkili işçi örgütünü oluşturuyordu.²²¹ Ayrıca Benaroya, dört dilde yayınlanan *Rabotniceski Vestnik* adından bir dergi de çıkarmıştır.²²²

²¹⁵ Yalimov "bazı kaynaklarda" 1910 1 Mayıs'ının İstanbul, Selanik, Veles'te kutlandığını; hatta İstanbul'un "Kıl Burun" semtinde Bulgar ve Yunan asıllı işçilerin bir araya gelerek kutladıklarını ileri sürdüklerini belirtmektedir. Yalimov, a.g.m., s. 140.

²¹⁶ Sencer, a.g.e., s. 229

²¹⁷ Selanik'te 500 imalat ve 148 matbaa işçisi 1 Mayıs toplantısına katılmıştır. Yalimov, a.g.m., s. 140.

²¹⁸ Sencer, a.g.e., s. 230

²¹⁹ Mayıs 1910'da İskeçe'de tam 5.000 tütün işçisinin katıldığı bir grev gerçekleşmiştir. Sencer, a.g.e., s. 218, Yalimov, a.g.m., s. 139.

²²⁰ Bu grev İstanbul'a da sıçramış, sıkıyönetime rağmen Cibali Tütün Rejisi işçilerinin gerçekleştirdiği greve 3.000 kişi katılmıştır. Gerçekleşen iki "dayanışma grevi"nde de açık bir şekilde işçilerin sınıf bilinciyle hareket ettiklerini görüyoruz. İşçiler 7 Ağustos 1912'de "kimsenin ihraç edilmemesi" şartıyla işe başlama kararı almışlardır. Sencer, a.g.e., s.218.

²²¹ Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu Yıllık Raporu(Temmuz 1909-1910)'ndan aktaran Karakışla, "Osmanlı Sanayi İşçi Sınıfının Doğuşu", s. 40-41

²²² Derginin dokuz sayısı bulunmaktadır. Güzel, a.g.m, s. 820.

Ayrıca Rumeli ve İstanbul'da da pek çok işçi örgütü ve bu örgütlerin çıkardığı yayınlar bulunmaktadır.²²³ 1910 yılında yapılan tahminlere göre bütün ülkede toplam 125.000 ila 150.000 kadar örgütlü işçi bulunmaktadır.²²⁴ Ancak işçi örgüt ve sendikaları çeşitli nedenlerle kapanmanın dışında Balkan Savaşı'nın başlaması ve Babıali Baskını'nın ardından her türlü muhalefetin susturulması nedeniyle işçi örgütlenmesi büyük darbe yemiştir.

Devletin grevler karşısındaki tavrı ise değişmemiş, gerektiğinde devlete askeri güç kullanma hakkı tanıyan Kanun'dan sonra, İttihat ve Terakki Kanun kapsamına girmeyen işkollarında gerçekleşen grevlerde de askeri güç kullanmıştır. Polis ve asker gücü kullanımı dışında 1908'den farklı olarak çoğu grevde işçiler ve grevi örgütlediği düşünülen "elebaşları" tutuklanmıştır.²²⁵

4. Sol Akımlar ve İşçi Hareketlerinin Sol Akımlarla İlişkisi

II. Meşrutiyet ve sonrasında İmparatorlukta siyasal örgütlenmeler canlanmıştır. Hürriyet ortamı içinde birçok farklı görüşün yanında sosyalizm de dile getirilmeye başlanmıştır. İşçi hareketleri artmış ve işçiler ilk kez örgütlü mücadeleye yönelmiştir. Dolayısıyla Osmanlı solunun ilk canlanma dönemi II. Meşrutiyet'in ilanı ile başlayıp Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesine kadar yaklaşık beş yıl sürmüştür.²²⁶ Zira 1913'ten sonra İttihat ve Terakki'nin hiçbir siyasal muhalefete olanak vermediği tek parti dönemi başlayacaktır.

²²³ İşçi örgütlerinin listesi için bakınız Sencer, a.g.e., s. 221-229; Güzel, a.g.m., s. 821.

²²⁴ Güzel, a.g.m., s. 821. 1913 yılında Osmanlı İmparatorluğu'ndaki sanayi kuruluşlarında 1913 yılında 44 bin işçi çalıştığını düşünürsek örgütlü işçi sayısının azımsanmayacak oranda olduğunu görürüz. Vedat Eldem aktaran Koç, a.g.e., s. 80.

²²⁵ "Tüccar zarar gördüğünden, Polis müdürüne başvurmuşsa da, Polis Müdürü, görevinin düzeni sağlamak olduğunu, grev konusunda hiçbir müdahalede bulunamayacağını söylemiştir. 16 Eylül'de, grev şiddet ve kuvvetini arttırmış, ülkenin ticaret hayatını altüst edecek duruma gelmiş ve grevci işçilerden bazıları tutuklanmıştır." [14-16 Eylül 1913] İkdâm Gazetesi'nden aktaran Sencer, a.g.e., s.221.

²²⁶ Tunçay, Cilt I, s. 38

Osmanlı'da sosyalist hareketlerin başladığını ilk kez *Le Temps* gazetesi duyurmaktaydı.²²⁷ Ancak işçi ve sendika sorunları 1909 yılında Meclis'te Grev Kanunu görüşmeleri sırasında uzun tartışmalara neden olmuş ve "ilk kez 'sosyalizm' sözcüğü ve tartışmaları parlamentoda işitilmişti."²²⁸

1908'e kadar Ermeni ve Bulgar solcular dışında bir sol parti bulunmamaktaydı. Ancak kurulmuş birkaç parti işçi sorunlarına parti programlarında yer vermişlerdir.

14 Eylül'de kurulan Osmanlı Ahrar Fırkası'nın 1 Eylül 1908'de yayınlanan programında konuya değinilmiştir.²²⁹ 6 Şubat 1909'da kurulan Osmanlı Demokrat Fırkası'nın da programında işçi sorunlarıyla ilgili nispeten olumlu görüşleri yer almıştır.²³⁰

Osmanlı'da solcu sayılabilecek ilk yayın 10 Şubat 1909'da ilk sayısını çıkaran *İşçiler Gazetesi*'dir. Gazete "... Gazete işçilerin efkar ve hissiyatını gözetecek... onların hukuk ve menafiini müdafaa edecektir."²³¹ II. Meşrutiyet'te yayınlanan ilk sosyalist yapıt çeviridir: Haydar Rifat'ın George Tourner'den çevirdiği *Sosyalizm [Dersaadet: Matbaa-ı Hayriye, 1326]*.²³² Dr. Refik Nevzat'ın *Sosyalizm ve Rehber-i Amele*, Celal Nuri *Tarih-i İstikbal [Cilt III, İstanbul, Yeni Osmanlı 1332]* kitapları ilk sosyalist yapıtlar arasındadır.²³³

²²⁷ "... Fakat şurası gariptir ki burada Avrupa'nın amele güruhu gibi muhtaç ve sefil bir kısım ahali olmadığı halde sosyalizm fikri bazı müstahdemin ile amele arasında intişar eylemektedir. Bir kısım müstahdemin ile amele de, ekseriyet üzere, şimendifer kumpanyaları tarafından istihdam edilmekte olduklarından fikri mezkurun(sosyalizm fikrinin) intişarından(yayılmasından) dolayı u kumpanyalar mutazzarır olmaktadır." Tunaya, Cilt I, a.g.e., s. 279, dipnot 4.

²²⁸ Tunaya, Cilt I, a.g.e., s. 279.

²²⁹ Madde 23: "...terk-i eşgal ve buna mümasil halatta havayici zarurieye-i memleketin hükümet tarafından temini cereyanı ve icabatı iktisadiye ve menafii umumiyeye ihlal edilmemek şartıyla amelenin terfihi hali ve ameleler ile usta ve sermayedarının hukuk ve vezaifi müteakibelerinin tayini mazarında kanunlar vaz'ı ve Ticaret ve Nafia Nezareti'ne merbut olmak üzere bir eşgal-i umumiyeye şubesi tesisi ve memurini hükümetin terk-i eşgal için sendikalar tesis edilmemeleri teklif edilecektir." Tunaya, Cilt I, s.191

²³⁰ Madde 4: "Fabrikalar, taşocağı ve Kumpanyalar ile sair erbabı mesainin işlediği yerlerde efradı sermayedaran tarafından duçarı zulüm ve taaddi edilmemesi için Fırka, Kumpanya ve sermayedaran ile işçiler ve esnaf ve amele heyetleri arasında teşebbüsatta bulunacaktır." Madde 5: "Vatanın ihtiyacı mübremesini istihzar eden çiftçi, amele, esnaf ve sair erbabı sanayi ve köylülerden alınan vergilerin tenkisi ve bilakis sefahat ve mükeyyifat ile istifade edilmeyen müdahhar servetlerden alınan vergilerin tezyidine bezli mesai edilecektir." Tunaya, Cilt I, a.g.e., s. 213.

²³¹ Mehmet Ö. Alkan, "II. Meşrutiyet'te İstanbul'da Sosyalist Basın ve Sosyalist Yayınlar", **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, Cilt 6, s. 1834

²³² Alkan, a.g.m., s. 1834

²³³ Ayrıca *Yirmin Yüzyılda Zekâ* adlı bir dergide "Sosyalizm Nedir? Ve Bizde Sosyalizm" [2 Mayıs 1328] isimli Arsen Gidor imzasıyla bir yazı yayınlanmıştır, Alkan, a.g.m., s. 1834

Bu noktada sorulması gereken soru: “*Bu dönemde meydana gelen grevlerin sol akımlarla ilişkisi nedir?*” dir. İttihat ve Terakki’nin tavrını görmüş olmakla birlikte grevlerin niteliği ve ne anlam ifade ettiği de oldukça önemlidir. 1908 yılının Ağustos ayında çalışma koşullarının düzeltilmesi talebiyle başlayan grevler ülkenin dört bir yanını sarmıştır.²³⁴ Ancak grevlerin sosyalizm fikrinden çıkıp çıkmadığı tartışma konusudur. İşçilerin grevlerdeki talepleri grevlerin nedenlerini anlamamıza yardımcı olacaktır. İttihat ve Terakki’nin “kişisel” ve Avrupa’daki sosyalistlerin bile dile getirmeyecekleri istekler olarak gördüğü istekler şöyle sıralanabilir: bir iş gününün sekiz saat olması, sağlıklı çalışma koşulları, ücretli yıllık izin, ücretli hafta tatili, fazla mesai ücreti ve sendikalarının tanınması gibi bugün asgari çalışma koşulları sayılabilecek isteklerde bulunmuşlardır.²³⁵ Bunun yanında “şirket yönetimine müdahale” olarak algılanan şirket yöneticilerinin istifasını isteyen grevler de olmuştur. İstanbul’da gerçekleşen iki grevde de, Tramvay Şirketi ve Anadolu Demiryolu, şirket müdürlerinin istifası istenmiştir. Bu isteklerin önü ancak Tatil-i Eşgal Kanunu ve Cemiyetler Kanunu’yla alınabilmiştir.²³⁶

Yukarıda da belirttiğimiz gibi kimi kesim, Osmanlı işçilerinin “kanaatkâr” olduğunu ve Avrupa işçileri gibi işçi hareketlerine yönelmemeleri gerektiğini savunuyordu. Kimi aydınlar ise, Osmanlı işçi sınıfını azımsamamakla birlikte, köylüleri, müstahdemleri, gündelikçileri de içine alan bir “Osmanlı proletaryası”ndan bahsediyordu.²³⁷ İşçi sınıfının niteliği ne olursa olsun sosyalizmin bu grevlerin tümünü etkilediği söylenemez. Özellikle İstanbul ve Anadolu grevlerinde sosyalizmin etkisi daha az olmakla birlikte özellikle Rumeli gibi sosyalizmin yayıldığı bölgelerde grevler üzerinde sol akımların etkili olduğu aşîkârdır.

a. Meclis İçindeki Sosyalist Mebuslar

²³⁴ Selanik, Varna, Manastır, Üsküp, Kabala, Drama, Midilli, İstanbul, İzmir, Adana, Zonguldak, Aydın, Balya-Karaaydın, Edirne, Ereğli, Adana, Samsun, Beyrut, Ergani, Konya, Bulgurlu, Dedeağaç, Dinar, Halep... Tunçay, Cilt I, s.39-43, Güzel, a.g.m., s. 811.

²³⁵ Karakışla, “Osmanlı Sanayi İşçi Sınıfının Doğuşu”, s. 34.

²³⁶ Karakışla, “Osmanlı Sanayi İşçi Sınıfının Doğuşu”, s. 36.

²³⁷ Tunaya, Cilt I, ag.e., s. 279, dipnot 6.

Osmanlı Sosyalistleri arasında azınlıkların oranı Müslümanlardan daha fazladır. Bunun en önemli nedeni Batı'ya daha çok açılabilmiş olmalarındandır. Zira Batı'dan gelen fikir akımlarından ilk onlar etkilenmiş ve özgür tartışma ortamında fikir alışverişinde bulunabilmişlerdir.

Osmanlı parlamenter yaşamının ilk meclisi 220'si Müslüman(125 Türk, 70 Arap, 25 Arnavut), 45'i gayrimüslim olmak üzere 266 mebusan oluşmaktaydı.²³⁸ Gayrimüslim mebusların ise: 23'ü Rum, 10'u Ermeni²³⁹, 4'ü Bulgar, 4'ü Yahudi, 3'ü Sırp, 1'i Ulah'tı.²⁴⁰ 1908 yılında Meclis'e seçilen mebuslar arasında sosyalistler de bulunmaktadır. Özellikle Grev ve Sendikalar hakkındaki Meclis görüşmeleri sırasında sosyalist mebusun benzer görüşler ve tepkiler sunması parti gurubu olmasalar da grupmuş gibi algılanmalarına yol açmıştır. Bu grup arasında 4 Taşnak ve 3 Bulgar Mebusu kendisini "inanmış bir sosyalist" olarak tanımlayan Zöhrap Efendi sözcülüğünde "işçiler bloku"nu oluşturdular: Vahan Papazyan, Ohannes Vartkes Serengülyan, Garo Pastırmacıyan, Keram Der Garabedyan, Selanik Mebusu Dimitiar Vlahof²⁴¹, ve Krikor Zöhrap sayılabilir.²⁴² Bu milletvekillerine ek olarak Hınçak Komitesi'nden Setrak Kalaycıyan ve Murat Boyacıyan, Dagavaryan Efendi de Meclisteki sosyalist gruba dahildi.²⁴³

²³⁸ Anahide Ter Minassian, "1876- 1923 Döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalist Hareketin Doğuşunda ve Gelişmesinde Ermeni Topluluğunun Rolü", **Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik 1876-1923**, der. Mete Tunçay, Erik Jan Zürcher, 5. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2010, s. 215.

²³⁹ Krikor Zöhrap ve Hallaçyan İstanbul Mebusları, Hagop Babikyan ile Spartal İzmir Mebusları, Murat Boyacıyan Kozan Mebusu, Garo Pastırmacıyan ve O. Vartkes Serengülyan Erzurum Mebusları, Keram Der Garabedyan Muş Mebusu, Dagavartyan Sivas Mebusu, Vahan Papazyan Van Mebusuydu. Hallaçyan ve Babikyan İttihatçı; Vartkes, Pastırmacıyan, Garabedyan ve Papazyan Taşnak; Boyacıyan Hınçak; Zöhrap Efendi hiçbir partiye mensup olmayan bir sosyalist; Spartal ise tarafsızdı. Minassian, a.g.m., s. 215-216.

²⁴⁰ Minassian, a.g.m., s. 215. Ülkenin sanayileşmesi için Meclisin neredeyse tamamı yabancı sermayeyi zorunluluk olarak algılayarak Krikor Zöhrap Efendi yabancı sermayeye duyulan ihtiyacın "mutlak teslimiyet"e dönüşmesinden endişe duyuyordu. Toprak, a.g.e., s. 65.

²⁴¹ Makedonya kökenli olan Vlahof Efendi(1874- 1954) Makedonya İç Devrimci Örgütü(MİDÖ)'ne üyeyken Jön Türk Devrimi'nden sonra bu örgütten ayrılıp MİDÖ'nün sağ kanadı olan Ulusal Federatif Parti'nin kurucuları arasında yer aldı. İttihat ve Terakki Partiyi kapatınca *Selanik İşçi Federasyonu*'na katıldı. 1908-1912 arasında Selanik Milletvekilliği yapan Vlahof daha sonra Yugoslav Parlamentosu'ndan milletvekili seçilmiştir. Dumont, a.g.m., s. 87, Güzel, a.g.m., s. 810.

²⁴² Minassian, a.g.m., s. 216.

²⁴³ Ayrıca Kozan mebusu Muradyan Efendi, Siroz mebusu. Dalçef Efendi ile Pavlov Efendi de meclis içindeki sosyalist grupla birlikte hareket ediyorlardı. **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler**

Ermeni sosyalistler propagandalarını sürdürürken Bulgar Sosyal Demokratları da “Sosyalizm ve İşçi” konusunu Meclise getirmeyi başarmışlardır.²⁴⁴ Meclise “Emeği Koruma ve Savunma Yasa Tasarısı” sunan mebuslar: işgünün erkek işçiler için 10 saat, 14-17yaşındaki çocuklar için 8 saate indirilmesini, 14 yaşından küçük ve 70 yaşından yukarı olanlar için çalışma yasağı, asgari ücretin belirlenmesini, iş kazalarıyla ilgili sigorta, grev hakkı... istiyorlardı.²⁴⁵ Kanun tasarısı işçiler arasında büyük destek görmüş, Vlahof’a binlerce destek mektubu gelmiş(mektuplardan biri 2.000 işçi imzalıydı) ve İstanbul, Selanik, Kavala ve başka şehirlerde sıkıyönetim olmasına rağmen işçiler destek mitingleri düzenlemişlerdir.²⁴⁶ Ermeni sosyalist mebuslardan Zöhrap ve Vartkes Efendi Grev Kanunu görüşmeleri sırasında Kanunun işçilerin aleyhinde bir kanun olduğunu belirterek muhalefet etmişlerdir.²⁴⁷ Grev kanunu yerine öncelikle işçilerin çalışma koşullarını düzenleyen yasal düzenlemelerin gerekli olduğunu savunmuşlardır.²⁴⁸ Çünkü “günde 16-18 çalışan adamlara altı kuruş, sekiz kuruş” verilmektedir.²⁴⁹ “Sermayedarın elinde çok sıkıntı çeken ameleleri muhafaza edecek nizamlar vaz etmek hükümetin vazifesidir.” İşçiler iyi çalışma koşullarında yeterli ücretlerle çalıştıklarında zaten greve gitmeyeceklerdi.

Mebuslar Osmanlı işçi sınıfı ve sorunlarıyla birebir ilgilenmiş, işçi sınıfıyla ilişki kurabilmiştir. Örneğin 1910 yılında gerçekleşen Giritli kömür taşıyan işçilerin grev yapmalarının ardından “ihtilalci ve müşevvik”

Ansiklopedisi, Cilt 6, s. 1838. Balıkesir Mebusu Abdülaziz Mecdi ile İbrahim Vasfi Efendi de Müslüman/Türk olan sosyalist mebuslardandı. Tunaya, Cilt I, a.g.e., s. 280, 284.

²⁴⁴ Sencer, a.g.e., s. 234.

²⁴⁵ Tunaya’dan aktaran Yalımova, a.g.m., s. 153.

²⁴⁶ İstanbul mitingine 1.000, Selanik mitingine 7.000 kişi katılmıştır. Yalımova, a.g.m., s. 153.

²⁴⁷ Ökçün, a.g.e., s. 15-150

²⁴⁸ Vartkes Efendi: “Bizim amele bir yerde çalışmaya gidiyor. Onlara para veren adam ameleği kendi esiri addediyor. O zavallılara küfrediyor, dövüyor...Bir adam tüccarın yanında çalışıyor. Ona üç dört lira veriyorlar. Fakat hizmetkâr gibi kullanıyorlar Zavallı adam ne yapsın? Çalışmaya tahammül etmeye mecburdur. Çünkü yiyecek lazım, çocuklarını beslemek lazım. Gündüz çalıştığı yetmiyormuş gibi, bir de gece çalışmak istiyorlar. Günde on kuruş gündelik versin hem de gece de iki üç saat çalışsın. Buna mukabil ayrıca ücret verilmesin. Bu olur mu? Bu hak ve adaletle yakışır mı? Bazı yerlerde kadınlar bile çalışıyor. Hatta hamile oldukları vakit bile erkekler gibi on, on iki saat çalışmak mecburiyetinde bulunuyorlar... Demek isterim ki, evvela bunları, ameleği ameleği nasıl çalıştırmak lazımdır? Sermayedar bunlara kazandığı paradan ne kadar verecek? Bunun için nizam yapmalı. Ondan sonra, bu nizamı yaptıktan sonra, tatil-i eşgal olmaz.” Ökçün, a.g.e., s. 35-16.

²⁴⁹ Zöhrap Efendi, Ökçün, a.g.e., s. 43.

suçlamalarıyla sekiz işçinin tutuklanmalarının ardından, işçiler Zöhrap Efendinin çabaları sonucunda kurtarılmıştır.²⁵⁰ Hınçak Komitesi'nden Setrak Kalaycıyan'ın 1910'da işçilerin gerçekleştirdikleri grevde konuşma yapmasının ardından tutuklandığını belirtmiştik. Yine Vlahof Efendi ile iki Ermeni mebus, aradan iki ay geçmesine rağmen hala Osmanlı Sosyalist Fırkasına bağlı Selanik Sosyalist Kulübü'nün açılmamış olması ve Selanik Amele Sendikası'nın varlığının onaylanmaması üzerine Dahiliye Nazırı Talat Bey ve Nafia Nazırı Hallaçyan Efendi'ye başvurmuşlardır.²⁵¹ Kapatma kararına karşılık Vlahof Efendi Jön Türk gazetesine “kanunsuzluk ve amele sendikalarına taarruz” başlıklı bir mektup yazmış ve mektup Sosyalist dergisinde de yayınlanmıştır. Vlahof Efendi, işçi haklarını savunan, sendikal örgütlenmenin zorunlu olduğuna inanan mebusların başında gelir. Kendisi mecliste derneklere ve sendikalara yöneltilen baskılara karşı çıkmış ve çok sert konuşmalar yapmıştır.²⁵² Kendisini “Osmanlı sosyalisti” olarak tanıtan Vlahof Efendi, Avrupa mallarının Osmanlı'yı sarmasıyla klasik Osmanlı üretim yapısının zarar gördüğünü, birçok zanaatçının işsiz(“serseri”) kaldığını belirterek, “bizim sanatlarımızı, bizim tezgâhlarımızı, bizim endüstrimizi teşvik etmek”ten geçtiğini söylemiştir.²⁵³ Yine “Osmanlı'da işçi sorunu yoktur” yaklaşımına karşı çıkarak, işçilerin oldukça kötü şartlar altında çalıştığını, hala işçilerin ihtiyaçları doğrultusunda bir kanunun çıkartılmış olmadığı bunun yerine işçiler aleyhine kanun yapıldığını söylemektedir.²⁵⁴ Zöhrap Efendi de Türkiye'de emek sorunu olmadığını “yalnızca cahillerin söyleyebileceği”ni belirterek işverenlerin sırf sosyalist diye Ermeni işçileri çalıştırmadıklarından yakınmaktadır.²⁵⁵

Enternasyonel'in 1910 Kopenhag Kongresi'ne Osmanlı'dan iki Taşnak temsilci katılmıştır: M. Varandıyan ve A. Barsegian. Kongre'de Avusturyalı sosyalist milletvekili M. Saye Osmanlı sosyalistlerine “sırf sosyalizme ait nazariye ve teşebbüslerin şimdilik bir tarafa bırakılması ve Osmanlı

²⁵⁰ Tunçay, Cilt I, s. 51, dipnot 44.

²⁵¹ Tunçay, Cilt I, s. 51-52, dipnot 44.

²⁵² [Meclisi Mebusan Zabıtları: 1. devre, 3. yıl, 12 toplantı, 24 Teşrisani.] Sencer, a.g.e., s. 226-227.

²⁵³ [Meclis-i Mebusan Zabıtları, 1. devre, 3. yıl, 12. toplantı, 24 Teşrisani, 1326], Sencer, a.g.e., s. 235

²⁵⁴ [Meclis-i Mebusan Zabıtları, 1. devre, 3. yıl, 12. toplantı, 24 Teşrisani, 1326], Sencer, a.g.e., s. 236

²⁵⁵ Minassian, a.g.m., s. 219.

hükümetine müzaheret gösterilmesi”ni tavsiye etmiş ve teklifi oy birliğiyle kabul edilmiştir.²⁵⁶

Sosyalist mebuslara ilaveten İttihat ve Terakki’nin içinde de Hizb-i Terakki adında sol bir kanat vardı. Ancak Hizb-i Terakki sosyalistlerle herhangi bir organik bağı olmayan, sosyalist olmaktan ziyade “sosyal adalet”i savunan bir çizgide yer alan bir gruptu.²⁵⁷

b. Osmanlı Sosyalist Fırkası

Osmanlı’nın ilk “sosyalist” partisi olan Osmanlı Sosyalist Fırkası 1910 yılında İstanbul’da Hüseyin Hilmi(İştirakçi Hilmi)²⁵⁸ önderliğinde kurulmuştur.²⁵⁹ Hüseyin Hilmi’nin Baha Tevfik’in etkisinde kaldığı, sosyalistliği Ondan öğrendiği çok yaygın bir söylentidir.²⁶⁰ Bu nedenle Parti’nin ideolojisinin “Baha Tevfik’in²⁶¹ doktrini” ve “Hüseyin Hilmi’nin eylemi”yle temsil edilebileceğini söylenebilir. Her ne kadar etkileşimde bulunduğu insanlar da olsa Osmanlı Sosyalist Partisi’nin kurucusu Hüseyin Hilmi, Osmanlı Müslüman-Türk vatandaşları içinde örgütlü sosyalizmle uğraşan ilk kişilerdendir. Ayrıca Hilmi, ilk sosyalist parti örgütlenmelerine öncülük etmiş,

²⁵⁶ Tunçay, Cilt I, s. 51, dipnot 41.

²⁵⁷ Tunaya, Cilt I, a.g.e., s. 281.

²⁵⁸ İştirakçi Hilmi olarak anılan Hüseyin Hilmi, Parti’nin kurucusu olmak dışında Parti’yle özdeşleşmiş bir isim olduğundan kendisinden ayrıca bahsetmemiz gerekmektedir. Çoğunlukla “cahil, sosyalizmi bilmeyen ve bir geçim kapısı gibi gören” bir kişi gibi tanıtılmış olsa da İştirakçi Hilmi, tam bir eylem, dava adamıdır. “Kırmızı yeleği, kırmızı karanfili ve herkesle senli benli konuşması” Onu ciddiyetsiz gibi gösterse de, O inandığı sosyalizm uğruna hapis yatmış, sürgünde yaşamıştır. Sosyalizmi derinliğine bilmeseydi de, bilimsel yönü zayıf olsa da Hüseyin Hilmi, ömrü boyunca sosyalizm adına mücadele etmiştir. Sencer, a.g.e., s. 238. Hüseyin Hilmi’yle ilgili oluşan olumsuz dedikoduların Münir Çapanoğlu, Karay ve Kaygusuz gibi Onu tanıyan kişilerce hatıralarına dayanarak yani sübjektif anlatımlarıyla oluştuğu, bu taraflı yakıştırmaların da birçok düşünürce (Y. Küçük, A. Sayılğan, F. Tevetoğlu) sorgulanmadan, aynen aktarıldığı unutulmamalıdır. Benlisoy, Çetinkaya, a.g.m., s. 180, dipnot 7-8-9.

²⁵⁹ Diğer kurucu ve yöneticiler: Namık Hasan(Sosyalist Gazetesi sahibi), Pertev Tevfik(Muahede Gazetesi Sahibi), İbnül Tahir İsmail Faik(İnsaniyet Gazetesi Sahibi), Baha Tevfik, Hamit Suphi Beyler. Tunaya, Cilt I, s. 278.

²⁶⁰ Münir Süleyman ve Bezmi Nusret Kaygusuz’dan aktarımla Tunaya, Cilt I, s. 278, Tunçay, Cilt I, s. 44, Sencer, a.g.e., s. 238,

²⁶¹ Baha Tevfik(1884-1914) Alman materyalizmine ilgi duymuş bir sosyalisttir. “Baha Tevfik’e göre insanlık, en son anarşizme vasıl olacak ve orada ferdiyet bütün azamet ve istiklalini hissedecektir.” Tunaya, Cilt I, s. 44, dipnot 19.

işçi eylemlilikleriyle organik ilişkiler kurmuş ve sosyalist düşüncüyü ilk defa sistematik bir biçimde dile getiren birçok Türkçe süreli yayını kamuoyuna sunmuştur.²⁶²

Kuruluşundan kapatılışına kadar hiçbir genel ya da ara seçime katılmamış olan Fırka'nın kurucuları 1911'de tutuklanıp sürgüne yollandığı için seçimlere hazırlanabilme, gelişebilme olanağı dahi bulamamıştır.²⁶³

"İlk sosyalist parti" olma özelliğini taşısa da çok kısa olan programından da anlaşılacağı üzere Osmanlı Sosyalist Fırkası ideolojik yapısı güçlü bir parti değildir ve programda İttihat ve Terakki'ye muhalefetin klasik eleştirilerinden farklı eleştiriler getirememiştir.²⁶⁴ İlk 4 madde daha çok siyasal özgürlüklerle ilgiliyken 4 ve 5. maddeler vergi reformuyla alakalı olarak solcu bir anlayışa yakındı. 6.madde millileştirme, 9.-11. maddeler savaş karşıtı ve sonraki maddeler de işçiler ve çalışma koşullarıyla ilgili maddelerdir.²⁶⁵ Kurucu ve yöneticileri arasında işçilerin de bulunmadığı Fırka, gerçek bir sosyalist parti olmaktan uzaktır.

Fırka ülke çapında örgütlenemese de Galata ve Selanik Kulübü olmak üzere iki kulübü bulunmaktadır.²⁶⁶ Fırka'nın ayrıca Paris'te de bir şubesi bulunmaktadır. Eski bir Jön Türk olan Dr. Refik Nevzat,²⁶⁷ Fransız sosyalistlerinden etkilenererek İstanbul'da Hüseyin Hilmi ve çevresiyle iletişime geçerek 1911'de Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın Paris Şubesi adında bir grup kurmuştur.²⁶⁸ Refik Nevzat'ın hazırladığı Şube programı Merkezinkinden daha ayrıntılıdır.²⁶⁹ Şube, bilimsel sosyalizme dayandığını açıkça belirtmekte

²⁶² Benlisoy, Yalçınkaya, a.g.m., s.165.

²⁶³ Sencer, a.g.e., s. 237.

²⁶⁴ Toplam 23 maddeden oluşan Parti Programı için bakınız: Tunaya, Cilt I, a.g.e., s. 288, Belge 2 ; Tunçay, Cilt I, s. 140-141, Belge 6; Sencer a.g.e. s. 239- 241 dipnot 1

²⁶⁵ Tunçay daha da ileri giderek programı sosyalist olmaktan çok liberal bulmaktadır. Zira Fırka'nın talepleri siyasi özgürlükler üzerine yoğunlaşmış olmakla birlikte sosyalist bir düzen getirmekten çok siyasi/toplumsal/ekonomik ortamı değişime hazırlayabilecek taleplerdir. Tunçay, Cilt I, s. 49.

²⁶⁶ Tunaya, Cilt I, s.284.

²⁶⁷ Refik Nevzat, Ahmet Rıza ile görüşmek üzere Paris'e gidip oraya yerleşmiş, Abdülhamit'e karşı yürüttüğü muhalefeti bir süre sonra İttihat ve Terakki'ye karşı sürdürmüştür. Tunaya, Cilt I, s. 55.

²⁶⁸ Şube'de ayrıca Avni Kemal, Fuat Nevzat, Memil Zeki ve Kadri Hoca da vardır. Tunaya, Cilt I, s. 54.

²⁶⁹ Birinci bölüm siyasi hürriyet düzenin, ikinci bölüm hukukun, üçüncü bölüm ailenin, dördüncü bölüm eğitim alanının ıslah edilmesi, modernleştirilmesiyle ilgilidir. Beşinci bölüm vergi reformu, altıncı bölüm ayrıntılı bir şekilde işçi haklarını içermektedir: hafta tatili, sekiz saatlik iş günü, çocuk ve kadınların çalıştırılmaması, gece işi, asgari yevmiyeler, cezalar, iş mahkemeleri, mahkumların

ve Marksizm'in ilkelerine bağlıdır.²⁷⁰ Ancak Dr. Refik Nevzat solcu olduğu kadar milliyetçidir de.²⁷¹

“Kanım Türk kanıyla yoğrulmuş, vücudum Türk kanıyla beslenmiş, dimağım Türk hukukunun müdafaasıyla harbetmiş bir adamımdır. Er oğlu er, Türkoğlu Türküm. Hayatımın nihayetine, ölüme kadar Türk kalacağım.”

Her iki programda da göze çarpan iş ve işçi sorunlarına yönelik ıslahat talepleridir. Bunlar işçileri devrime yönelik bir kalkışmaya davetten ziyade “evrimci” bir gelişme neticesinde toplumsal değişimi amaçlamaktadır. Dolayısıyla reformcu bir yaklaşım söz konusudur. Bunun dışında yarı sömürge haline gelen İmparatorluk için acilen “millileştirme” yoluna gidilmesi gerektiğinin belirtilmesinden Fırka'nın antiemperyalist bir çizgiye yakın olduğunu anlıyoruz. Zira iki programda da savaş aleyhtarlığı, barışçılık vurgulanmaktadır.

Hem Merkezin hem de Şube'nin yurt dışındaki sosyalistlerle ilişkisi bulunmaktadır. Osmanlı Sosyalist Fırkası II. Enternasyonal'e bağlanmış, Hüseyin Hilmi 1913 yılında Paris'te Fransız Sosyalist Partisi Başkanı M. Jean Jaures'le görüşmüş ve savaş aleyhtarı mitinge katılmıştır.²⁷² Ayrıca Hüseyin Hilmi ile Jaures mektuplaşmış, Jaures, Hilmi'ye tavsiyelerde bulunmuştur.²⁷³ Zira Tunçay Fırka'nın dergilerinde Fransız solcularının çevirilerine yer vermesi, okuyucularına Fransız sosyalistlerinin süreli yayınlarını önermesi nedeniyle Fransız sosyalistlerinin etkisinde kaldığını düşündürmektedir.²⁷⁴ Paris Şubesi ise Enternasyonal'in “Büro”su ile ilişki kurmuş, Enternasyonal'in İttihat

parayla çalıştırılmaları, doğum izinleri gibi. Yedinci bölüm bir çeşit sosyal sigorta kurulmasını, sekizinci bölüm bazı işkollarının millileştirilmesini, iş bulma, kredi ve konut yaptırma kurumlarının örgütlenmesini istemektedir. Dokuzuncu ve son bölüm savaş aleyhtarı bir bölümdür. Tunaya, Cilt I, s. 285.

²⁷⁰ Tunaya, Cilt I, s. 285

²⁷¹ Tunçay, Cilt I, s. 54, dipnot 54.

²⁷² Jaures, Jean, **Demokrasi, Barış ve Sosyalizm**, çev. Asım Bezirci, 2. Basım, İstanbul, E Yayınları, 1991, s. 13.

²⁷³ 26 Şubat 1910 tarihli mektubunda Jaurés, “Sizi an samim-ül kalb tebrik ederek devam-ı muvaffakiyetlerinizi temenni eylerim. Her nevi muavenet ve muzaharete hazır ve amade hazır ve amade olduğuma emin olunuz... Arzunuz veçhile Fırkamızın programını gönderdik... Metin, gayyur ve sabit-kadem olunuz. Bu meslek daime metanet, daima ciddiyet kabul ve tavsiye eder.” Jaurés, a.g.e., s. 41.

²⁷⁴ Tunçay, Cilt I, s. 52.

ve Terakki'yi suçlayan eleştirilerini desteklemiş ve İtalya'nın Trablusgarp'ı işgalini protesto mitingine katılmıştır.²⁷⁵

Osmanlı Sosyalist Fırkası, *İştirak*, *Sosyalist*, *İnsaniyet*, *Medeniyet*²⁷⁶ adında dergiler çıkararak Sosyalizmi yaymaya ve işçi sınıfını etkilemeye çalışmıştır.²⁷⁷ Ayrıca fırkanın Paris şubesi *Beşeriyet* gazetesini yayınlıyor yine Paris'te Şerif Paşa'nın çıkarttığı *Mecheroutiette* de Partiye yakınlık gösteriyordu.²⁷⁸ Dergilerde sosyalist teoriyi açıklayan yazılar kadar işçi hareketlerinden haberler veren ve işçilere seslenen yazılar da bulunmaktadır.²⁷⁹

Yayınlarda işçilerin sosyal haklarına yönelik talepler de sık sık dile getirilmiştir. Bunların başında çalışma saatinin sekiz saatle sınırlandırılması gelir.²⁸⁰ Böylece işçiler insani çalışma koşullarına sahip olacakları gibi işsizlik de azalacaktır. Ayrıca dergilerde işçi hareketlerine yönelik sert önlemler de eleştirilmiştir.²⁸¹

²⁷⁵ Tunaya, Cilt I, s. 285.

²⁷⁶ *İştirak* Gazetesi 26 Şubat 1910'da yayınlanmaya başlamış ve 11 Haziran 1910'da 16. sayısına kadar düzenli olarak çıkmış, Ahmet Samim özel sayısı nedeniyle Divan-ı Harb-i Örf-i tarafından kapatılmıştır. 18 Ağustos'ta *İştirak*'in kapatılması üzerine *İnsaniyet*'i çıkarmaya başlamışlar ancak *İştirak*'e tekrar yayınlanma izni verilince *İştirak*'in yayınına devam edilmiştir. Fakat Gazete Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın beyanname ve programını yayınladıktan sonra sıkıyönetimce tekrar kapatılmıştır. Bu kez *İştirak* yerine yedek olarak sadece iki sayı yayınlanan *Sosyalist*'i çıkarmışlar; *Sosyalist* kapatıldıktan sonra tekrar *İnsaniyet*'i çıkarmışlardır. 3. sayıda süresiz kapatılan derginin yerini *Medeniyet* almış ancak O da uzun ömürlü olmamış yalnızca iki sayı yapabilmiştir. Nihayetinde *İştirak* 20 Temmuz 1912'de tekrar yayınlanmaya başlamış ve Parti'nin yayın organı olarak devam etmiştir. Sencer, a.g.e., s. 231-232.

²⁷⁷ Ancak Osmanlı'da kendini "sosyalist" olarak tanımlayan ilk dergi İzmir Boykotaj Cemiyeti'nin yayın organı "*Gave*"dir. Kendilerini "İttihatçı, padişahçı, halifeci, dinci ve aynı zamanda "Liberal-Sosyalist" olarak tanımlayan *Gave*'nin bir araya gelmesi imkansız fikirleri birbirine karıştırması Baha Tevfik tarafından Serbest İzmir Gazetesi'nde eleştirilmiş, sosyalizm ve liberalizmin ayrı şeyler olduğu gösterilmiştir. Tunçay, Cilt I, a.g.e., s. 45.

²⁷⁸ Tunaya, Cilt I, s.283.

²⁷⁹ "...Ey en kıymetli metai beşer olan günleri hurufat sandukaları başında geçen mürettepler. Bu hakikatleri siz, Mürettibin Cemiyeti yapmak teşebbüsü sırasında anlamadınız mı? Ey tramvaycılar, size ittihatlarınız, kıyamlarınız zarar mı veriyordu? Ey Anadolu Şimendiferleri memurları, bir işaret-i teyakkuzunuz Hügnen'i derakap yumuşatmadı mı? Birleşiniz, elele veriniz, artık kâfi... artık çalışan fukaranın da gülmesi lazımdır." Sencer, a.g.e., s. 232-233 "... Velhasıl hürriyet ancak harp ve darp ile parça parça fetholunur... Muhterem, fedakâr, büyük Abdullah Cevdet Bey bihakkını söylemiştir: Melike-i hürriyetin huzur-u ulviyetine çıkmak için abdest almak lazımdır. Fakat hayfa ki bu abdestin kan ile alınması meşruttur" Tunaya, Cilt I, s. 283 dipnot 17.

²⁸⁰ Benlisoy, Yalçınkaya, a.g.m., s. 178.

²⁸¹ *Sosyalist* gazetesinde ayrıca Zohrap Efendi'nin 8 tutuklanan işçiyi kurtardığı da yer almaktadır. Benlisoy, Yalçınkaya, a.g.m., s. 183, dipnot 41.

Her ne kadar dergilerde sürekli işçi sınıfından bahsedilmişse de kavram, kuramsal bir çerçeveye oturtulamamıştır.²⁸² Dolayısıyla da dergilerin işçi sınıfı ve örgütleri üzerinde oldukça sınırlı bir etkisi olmuş; dergiler yalnızca çok dar bir çevreye seslenebilmiştir. Gazeteler, “Osmanlı” yurtseverliğini öne çıkarmakta, sosyalistleri vatan menfaati için çalışan kimseler olarak tanımlamaktaydılar: “Osmanlıların en büyük derdi” olarak anılan “katil rejî idaresi” kınanıyor, “ecanibin umur-u dahiliyemize müdahale etmelerinin” sağlıksızlığı vurgulanıyordu.²⁸³ Dolayısıyla İzmir’in işgalini de protesto eden Fırka’nın ırka dayalı bir milliyetçiliği yoktur. Yaklaşımları, kendilerini “Osmanlı” olarak görüp, yabancı sermayenin ülke içindeki imtiyazlı konumuna ve işgale karşı antiemperyalist/yurtsever bir tavır içinde olmaktan ibarettir. Yine Zenun(Ziyetullah Nuşirevan) yayınladığı makalesinde milliyetçiliği “heyet-i içtimaiyenin manevi hürriyet ve istirahatını temin etmek” olarak tanımlayıp, “milliyetçilik bir nevi halkçılıktır” diyerek sosyalizmle de bu nedenle çelişmediğini savunmuştur.²⁸⁴ Fırka’nın sosyalizmle yurtsever/antiemperyalist yaklaşımının kaynağı yukarıda da belirtilen Fransız Sosyalist Jean Jaures’yla olan ilişkisinde de aranmalıdır. Jaures, şovenizme ve dış siyasette saldırganlığa karşı çıkarken ulusal farkların ortadan kalkmasını da “ruhların ve karakterlerin renk ve özelliğini yitirdiği bir bayağılık denizi” olarak görmektedir.²⁸⁵ Sosyalizmle yurtseverliğin birbirini tamamladığını düşünen Jaures’dan etkilenen Fırka’nın, II. Enternasyonel’e katıldığı da düşünülürse “milliyetçi” olmaktan ziyade yurtsever olduğu ortaya çıkacaktır.

Fırka işçi sınıfına yalnızca yayın organlarında değinmekle kalmamış organik bağlar da kurmuştur. Tramvay, deniz ulaşımı ve Anadolu-Bağdat Demiryolu işçileri arasında bazı çalışmalar yapmıştır.²⁸⁶ İşçilere Fırka’nın öncülüğünde, onun destek ve yardımıyla sendikalar kurulması için çağrıda bulunmuştur. İşçilerle kurulan ilişkilerde anlatılan ilke ve taleplerin daha sonra

²⁸² Tunçay, Cilt I, s. 49.

²⁸³ Benlisoy, Yalçınkaya, a.g.m., s. 174.

²⁸⁴ Zenun’un “Milliyetperver Bir Adam Sosyalist Olabilir Mi?” yazısından aktaran Benlisoy, Yalçınkaya, a.g.m., s. 174

²⁸⁵ Benlisoy, Yalçınkaya, a.g.m., s. 175.

²⁸⁶ Güzel, a.g.m., s. 823

gerçekleşecek işçi gösteri ve yürüyüşlerinde de dile getirilmesi Fırka'nın işçiler üzerinde etkisi olduğunu göstermektedir.²⁸⁷

İşçi sınıfı ve sosyalizmin İmparatorluk içinde yayılması açısından etkisi sınırlı olan Fırkanın yayın organları, dergi ve gazeteler, yine de İttihat ve Terakki tarafından tehlikeli bulunarak artarda kapatılmaktan kurtulamamıştır.²⁸⁸ İttihat ve Terakki'nin Fırka'ya karşı da tutumu oldukça sert olmuş, Sosyalist kulüpleri, sosyalistleri savunan ve onların yayın organı olan gazeteler kapatılmış, sendika kurulması yasaklanmış, dernek biçiminde kurulan sendikalar da kapatılmaktan kurtulamamıştır.²⁸⁹ Hüseyin Hilmi'de İştirak'in Ahmet Samim sayısı nedeniyle tutuklanmıştır.²⁹⁰ Hükümet ayrıca Fırka'nın Paris'teki şubelerini de hedef almış, *Beşeriyet*'in yurtiçine girişini yasaklamıştır.²⁹¹ Kurucularının tutuklanıp, sürgüne gönderilmesinin ardından Fırka işlevsiz kalmış ancak Kurtuluş Savaşı'ndan sonra Türkiye Sosyalist Fırkası adı altında tekrar siyaset sahnesine çıkmıştır.²⁹² Paris Şubesi ise tekrar Fırka'yla ilişki kurarak "Türkiye Sosyalist Fırkası Avrupa Murahhası" adı altında çeşitli uluslararası solcu birliklerinin çalışmalarına katılmışlardır.²⁹³ Hükümetin muhalif seslere artan baskısı ve özgürlükleri sınırlayan uygulamaları sonucunda muhaliflerin birçoğu 21 Kasım 1911'de Hürriyet ve İtilaf Fırkası çatısı altında toplanmış, Osmanlı Sosyalist Fırkası da bu Parti'ye yaklaşmıştır.²⁹⁴

Osmanlı Sosyalist Fırkası gerek kurucularının yeterli ideolojik donanımının olmayışı gerek ülke çapında örgütlenemeyip Meclise

²⁸⁷ Güzel, a.g.m., s. 823.

²⁸⁸ İştirak dergisi(daha sonra gazete haline gelmiştir) yaklaşık iki buçuk sene süren bir aradan sonra 20 Haziran 1912'de tekrar yayımlanmaya başlamıştır. Dergide artık günlük işçi haberlerinden çok sosyalizmin teorik yapısı anlatılmaya çalışılmıştır. 1912'de "daha özgürlükçü" bir havanın oluşmasıyla kapatılan Galata Klübü de yeniden açılmıştır. Klüp, "Zenne Ceket işçileri, Şişli işçileri, döşemeci işçileri, mücellitler, erkek terzileri, değirmenciler, berberler, ticaret ve sanayi işçileri, bira fabrikaları işçileri, eczane ameleleri, sigara işçileri, Cibali reji işçileri'nin birleşmesiyle kurulmuştur. Tunçay, Cilt I, s., 56, dipnot 64

²⁸⁹ Tunaya, Cilt I, a.g.e., s. 282, dipnot 14.

²⁹⁰ Tunaya, Cilt I, a.g.e., s. 293, Belge 5

²⁹¹ Tunaya, Cilt I, a.g.e., s. 285.

²⁹² Tunçay, Cilt I, s. 55

²⁹³ Tunçay, Cilt I, s. 55

²⁹⁴ Özellikle 1912 "sopalı seçimleri"nin ardından Dr. Refik Nevzat Sosyalizme, Hürriyet ve İtilaf'ın "Osmanlıcılığı"nı, İttihat ve Terakki'nin "Turancılığı"ndan daha yakın bulmaktadır. Bu nedenle Hürriyet ve İtilaf'la seçimlerde işbirliği yapmayı düşünmektedir. Tunçay, Cilt I, s. 54, dipnot 53; Tunaya, Cilt I, s. 297

girememesi ve gerekse çalışmalarının Hükümetçe sürekli engellenmesinden²⁹⁵, kurucularının tutuklanmasından ötürü işçileri etkilemekte yetersiz kalmıştır. Kuruluşundan yaklaşık bir sene sonra kurucularının tutuklanıp sürgüne gönderilmesi nedeniyle halka inecek fırsatı bulamamıştır. Kısacası belirli sayıdaki okuyucu kitlesini etkilemek dışında sosyalizmin yayılmasında sınırlı bir etkisi olmuştur.

c. Rumeli Sosyalist Akımları

Henüz sol fikirler gelişmediği İstanbul ve Anadolu’da gerçekleşen işçi hareketlerinde sosyalizmin etkisi az olmuştur. Bu nedenle gerçekleşen işçi hareketleri, ağır ekonomik sömürüye karşı çoğunlukla kendiliğinden gelişen “patlamalar”dır. Ancak 1908 yılından itibaren Balkanlarda sosyalist fikirler gelişmiş ve örgütlenmiştir. 1891 yılında Bulgar Sosyal Demokrat İşçi Partisi(BSDİP), 1893’te Romanya Sosyal Demokrat Partisi, 1903’te Sırbistan Sosyal Demokrat Partisi kuruldu.²⁹⁶ Osmanlı’ya komşu ülkelerde gelişen sosyalist fikirlerin bölgede gerçekleşen grevlere etkisi azımsanmayacak derecededir.²⁹⁷ Nitekim bölgede kurulan sendikalar ve dernekler sol partilerin eseridir.²⁹⁸ Dolayısıyla Rumeli’de ve İstanbul, İzmir, Edirne gibi illerde gerçekleşen işçi hareketlerinin sosyalizmden etkilendiği açıktır.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi D. Blagoev’in önderliğindeki BSDİP’nin kurulmasıyla Bulgar sosyalist hareketi ve propagandası gelişmeye başladı. Ancak Parti, 1903 yılında “Dar” ve “Geniş” Sosyalistler olarak ikiye bölünerek

²⁹⁵ İttihat ve Terakki tarafından engellenen bir diğer sol akım, 1911 başlarında İttihatçılardan ayrılan Dr. Hasan Rıza Bey’in 1912’de parti kurma girişimidir. Hasan Rıza Bey, *Osmanlı İşçi ve Çiftçi Fırkası*’nı kurma girişimi engellendikten sonra, II. Enternasyonal’le ilişki kurmuş, üyelik başvurusunda bulunmuştur. **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, Cilt 6, s. 1841.

²⁹⁶ Yalimov, a.g.m., s. 142.

²⁹⁷ “Yoldaşlarımız, sendika hareketlerini başından beri, sınıf kavgası ve uluslararası kurtuluş hareketi temeli üzerine oturtmak için mümkün olan her şeyi yapmaktadır.” Rabotniceski Vestnik’ten aktaran Sencer, a.g.e., s. 174.

²⁹⁸ S. Velikov, Bulgar Sosyal Demokrat Parti üyesi ve Genel Sosyalist İşçi Birliği üyesi işçilerin, Türkiye ve Makedonya işçilerinin örgütlenmelerinde büyük paylarının olduğunu söylemektedir. Sencer, a.g.e., s. 175.

çalışmalarına devam etti.²⁹⁹ “Dar Sosyalistler” 1905’te kurulan *Makedonya-Edirne Sosyal Demokrat Grupları*(MESDG) vasıtasıyla İmparatorluk’ta örgütsel ve propaganda çalışmalarında bulunmaya başladılar.³⁰⁰ Merkezi Sofya’da bulunan ve “Dar Sosyalistler”in yönetiminde bulunan MESDG Makedonya ve Edirne’de özerk bir örgüt olarak çalışıyordu. Grubun temel amacı İmparatorluktaki işçiler arasında sosyalizm propagandası yaparak onları bilinçlendirmektir. MESDG, 1909 yılında Makedon sosyalist önder Glavinov’ın yönetiminde “*Rabotniceski Iskra*” dergisi çıkarmaya başlamıştır.³⁰¹ Dergi baş makalesinde amacının “*Makedonya ve Edirne çevresi işçilerinin ve genel olarak Türk işçilerinin bilinçlenmesine yardımcı olmak, onlar arasında sosyalist kıvılcımı tutuşturarak, politikacıların, işçi dostu maskesi altında Türk işçileri arasında yarattıkları ayrımları gidermek*”³⁰² olduğunu belirtmişti. Makedonya ve Edirne bölgesindeki sosyalist gruplar arasında bağlantı kurmaya çalışan Gazetenin yakın amacı ise bu kuruluşları birleştirerek bir *Osmanlı işçi sosyalist partisi* kurmaktır.³⁰³

BSDİP Osmanlı’daki siyasi gelişmelerle de yakından ilgileniyor ve 1908 “Devrimi”ne mutlakiyet rejimini ortadan kaldırdığı için destek vermekle birlikte “Türkiye proletaryası”nın “tam özgürlüğüne, ancak öz sınıfsal örgütüyle, sosyalizm bayrağı altında, uluslararası sosyal demokrat güçlerle omuz omuza savaşıarak erişebileceği”ni savunuyordu.³⁰⁴ Parti ayrıca MESDG’ye geniş sosyalist eylemlerde bulunarak Türkiye işçi hareketine eleman yetiştirmesini öneriyordu.

Merkezi İstanbul’da bulunan, çeşitli ulusal asıllı işçileri kapsayan ilk sendikalardan biri olan *Demiryolu İşçileri Sendikası*, 1907’de kuruldu.³⁰⁵ Bulgar şubesi, Bulgaristan’daki “Geniş” Sosyalistlerin etkisi altında bulunan

²⁹⁹ “Dar Sosyalistler” tarafından “oportünist”, “reformist” olarak nitelendirilen “Geniş Sosyalistler”, Partinin yalnızca işçi sınıfını değil, tüm emekçileri kucaklaması gerektiğini ve sosyalizme geçişin uzun bir süreç olduğunu bu nedenle de demokratik gelişmelere öncelik verilmesi gerektiğini savunuyorlardı. Yalımov, a.g.m., s. 142-143.

³⁰⁰ Yalımov, a.g.m., s. 143.

³⁰¹ Yalımov, a.g.m., s. 144.

³⁰² Sencer, a.g.e., s. 223.

³⁰³ Yalımov, a.g.m., s. 144.

³⁰⁴ Yalımov, a.g.m., s. 138.

³⁰⁵ Sendika’nın Edirne, Selanik ve Plodiv gibi şehirlerde şubesi vardı. Yalımov, a.g.m., s. 140

Demiryolu İşçileri Birliği'yle ilişki kurmuştu ve demiryolu işçilerinin grevlerini yönlendirmişti. Yine 1908 yılında üç sendika kurulmuştur: BSDİP'nin bazı üyeleri sosyalist ilkeler temeline dayalı sendikaları, Glavinov ile Rusenski'nin Manastır'daki sınıfsal işçi örgütü, İskeçe'deki Türk ve Bulgar işçilerin katıldığı sendika.³⁰⁶

Bulgar sosyalist propagandası özellikle 1909'da gelişmiş; hatta Glavinov, Muharrem isimli işçi önderiyle görüşmeye çalışsa da yöneticiler tarafından engellenmiştir.³⁰⁷ Aynı sene Bulgar matbaa işçileri Nikola Rusev, Emerich Fiala, Dimitar Tokhev, Ivan Pockov ve Nikola Kasabov'un öncülüğünde Selanik'te *Bulgar Matbaa İşçileri Sendikası*'nı kurdular.³⁰⁸ V. Glavinov'un yönettiği *Bulgar Sosyal Demokrat Grubunun* İstanbul'da 11, Selanik'te 33, Üsküp'te 15 üyesi bulunmakta ve *Rabotniçeski Iskra* ve *Sosyalizmin Kateşizmi* bu bölgelerde de takip edilmekteydi.³⁰⁹ Üyelerinin çoğu Bulgar Sosyalisti olan İstanbul'da kurulmuş olan *Toplum Bilimleri İnceleme Derneği*'nin başlıca eylemi sosyalizmi yaymaktı.³¹⁰ Derneğin girişimiyle Selanik'te 1911 yılında *Genel Türk Sosyalistleri Kongresi* toplanarak ülkede birbirinden kopuk sosyalist grupları birleştirecek bir örgütsel merkez ilan edildi: *Genel Sendika Birliği*.³¹¹ Türk, Yunan ve Ermeni işçiler arasında sosyalizmin yayılmasına katkı sağlayan bir diğer Bulgar örgüt Sosyal Demokrat Parti'nin kurucularından Hristo Trayçev'in oğlu Nikola Trayçev'in İstanbul'da kurduğu sosyalist gruptu.³¹²

Yukarıda bahsettiğimiz MESDG dışında, Makedonyalı sosyalist örgüt olarak Ondan çok önce kurulan Makedonya İç Devrimci Örgütü(MİDÖ) anılmalıdır. 1893 yılında Bulgar Makedon Edirne Devrimci Komiteleri(BMEDK) olarak kurulan MİDÖ "Makedonya'nın ve Edirne ilinin tam

³⁰⁶ Yalimov, a.g.m., s. 141.

³⁰⁷ Velikov'dan aktarımla Glavinov'un "Muharrem arkadaşı öldürmeye kalkıştılar, o da Edirne'ye kaçtı"dediğini biliyoruz. Sencer, a.g.e., s. 223.

³⁰⁸ Selanik'te ayrıca üç Bulgar, dört Yahudi sendikası daha bulunuyordu. Yalimov, a.g.e., s. 142.

³⁰⁹ Yalimov, a.g.m., s. 150

³¹⁰ Yalimov, a.g.m., s. 150-151.

³¹¹ Birliğe 2.500 kadar üyesi olan 16 Sendika katıldı. Yalimov, a.g.m., s. 151.

³¹² İleriki sayfalarda göreceğimiz üzere Trayçev ve grubu Türk sosyalist hareketine belirli sayıda eleman yetiştirmiş ve TKP'nin etkin elemanlarından biri olmuş ve Komintern'in III. Kongresi'nde Partiyi temsil eden heyette yer almıştır. Yalimov, a.g.m., s.152.

siyasal özerkliğini sağlaması”nı amaçlıyordu.³¹³ Örgütün “Dar Sosyalistler”in etkisinde olan Glavinov’un önderliğindeki devrimci kol, “Makedonya devrimci sosyalistleri en insani ve ilerici fikirlerin kılavuzluğuyla, Makedonya ve Edirne bölgesi halklarının tam bir siyasal ve ekonomik özgürlüğe kavuşturulmalarını amaçlıyorlar”dı.³¹⁴ İmparatorluk içindeki işçi hareketleri ya da örgütleriyle bir ilişki kurduğuna dair herhangi bir bulgu bulunmayan Örgüt, sosyalizmi benimsemişse de ulusal mücadeleyle asıl meselesi olarak ele almıştır.

Osmanlı İmparatorluğu’nun en gelişmiş sanayi kentlerinden biri kuşkusuz Selanik’ti. Şehir onlarca fabrika ve imalathanelerde (iplik büküm, tuğla-kiremit, bira, sabun, halı, kundura, tütün...) çalışan yirmi bine yakın işçi, ulaştırma sektöründe çalışan beş bin kadar işçisiyle³¹⁵ “temel özelliği etnik çeşitlilik olan önemli bir proletarya kitlesi”ne sahipti.³¹⁶ Şehirde büyük bir çoğunluğu oluşturan işçiler yüzyılın başından itibaren örgütlenmeye başlamışlardır. Selanik’teki en etkili örgüt ise yukarıda bahsedildiği gibi Selanikli Yahudi tütün işçilerinin, sınıf esasına dayalı kurduğu *Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu* (SSİF)’ydi. Selanik nüfusunun yarıya yakınını oluşturan Yahudiler dışında, Rum, Bulgar, Türk, Sırp, Arnavut ve “Dönme”lerden oluştuğu için Sendika bu çeşitliliği bozmamak adına 1909 yılında federasyon şeklinde kurulmuştu. Ancak 3.200 üyesi bulunan Sendika’nın %63’ünü Yahudiler oluşturduğundan ve kurucuları da Yahudi olduğundan, ağırlık olarak bir Yahudi örgütüydü.³¹⁷ Başta 30 üyesi olan ve üye sayısı zamanla artan Federasyon, şehirdeki sanayi işletmelerinde

³¹³ Fikret Adanır, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Ulusal Sorun ile Sosyalizmin Oluşması ve Gelişmesi: Makedonya Örneği”, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyalizm ve Milliyetçilik 1876-1923: Türkiye’de Sosyalizmin Oluşmasında ve Gelişmesinde Etnik ve Dinsel Toplulukların (Makedon, Yahudi, Rum, Bulgar ve Ermeni Anasır’ın) Rolü**, der. Mete Tunçay, Erik Jan Zürcher, Çev. Mete Tunçay, 5. baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2010, s. 43

³¹⁴ “Makedonya’daki ve Edirne ilindeki bütün hoşnutsuz öğeleri, devrim aracılığıyla tam siyasal özerkliğe erişmek için, milliyet bakılmaksızın tek bir bütünde birleştirmeyi amaçlamış ve adından “Bulgar” kelimesini çıkarmıştır. Adanır, a.g.m., s. 47, 48.

³¹⁵ Donald Quataert, “Selanik’teki İşçiler, 1850-1912”, **Osmanlı’dan Cumhuriyet Türkiye’sine İşçiler: 1839-1950**, der. Donald Quataert- Erik Jan Zürcher, çev. Cahide Ekiz, 2. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2007, s. 116.

³¹⁶ Dumont, a.g.m., s. 74-75.

³¹⁷ Quataert, a.g.m., s. 120

çalışan işçilerle bağlantı kurmuştu ve Tatil-i Eşgal Kanunu'nu protesto mitinginde görüldüğü gibi, 6 binden fazla işçiye eyleme geçirebiliyordu³¹⁸.

SSİF, Avram Benaroya, A.J. Arditti, D. Recanatti, J. Hazan ile bazı Bulgar ve Makedonlar(D.Vlahof, A.Tomov) tarafından 1909 senesinin Mayıs-Haziran ayında kurulmuştur.³¹⁹ Benaroya, Bulgar sosyalist hareketinde yetişmiş ve önce “Dar Sosyalistler”in ardından “Geniş Sosyalistler” in içinde yer almıştı. II. Enternasyonel'in muhatap olarak gördüğü İmparatorluk'taki tek örgüttü.³²⁰

Federasyon kuruluş aşamasında Selanik'teki 1909'daki coşkulu 1 Mayıs gösterisi ve protesto mitinginden sonra şehirdeki sosyalist grupları bünyesinde toplamayı başarmıştı. Örgütün “federasyon” şeklinde kurulması³²¹ farklı milletlerden olan sosyalistler tarafından oldukça olumlu karşılanmıştı: *Amele Gazetesi* başyazarı Rasim Hikmet önderliğindeki küçük bir Müslüman işçiler topluluğu ve MİDÖ'den kaynaklı ve Osmanlı meclisinde Vlahof tarafından temsil edilen *Ulusal Federatif Parti* Federasyona katılmıştı.³²² Ayrıca “Sırp Sosyalist Partisi, İstanbul'un Sosyalist Merkezi, Filistin'deki Paole-Sion ve Osmanlı topraklarında faaliyet gösteren başlıca iki Ermeni devrimci hareketi Taşnak ve Hınçak partileriyle dostça ilişkiler geliştirilmişti.”³²³

Benaroya ve arkadaşları 1909 Ağustos ayında yine 6 bin kişinin katıldığı, *Büyük Uluslararası İşçi Şenliği* düzenlemiş ve etkinlikten elde edilen gelirle dört dilde, aynı adı taşıyan resmi yayınlarını çıkarmaya başlamıştır:

³¹⁸ Yalımov, a.g.m., s.147.

³¹⁹ Federasyonun sekreterlerinden biri olan J. Hazan, A. Benaroya Osmanlı Hükümeti tarafından tutuklanıp, Sırbistan'a sürülünce 1911'den sonra Federasyon'u yönetmiştir. Recanatti Selanik'te Ladiono diliyle yazılar yazıyor, Federasyonun yazışmalarını yapıyordu. Üyelerden S. Nahum ise Federasyon'un USB'deki temsilcisiydi ve “Enternasyonal'de etkin bir militandı”. A. Hasson ise BSDP'nin “dar” çizgisinden gelmekteydi. Dumont, a.g.m., s. 81, Quataert, a.g.m., s. 120

³²⁰ Güzel, a.g.m, s. 820. Federasyon II. Enternasyonel'e üyelik için başvurmuş ve Erternasyonel'in Osmanlı Seksiyon'u olarak “Türkiye İşçi Partisi”ni meydana getirmiştir. Dumont, a.g.m., s. 80.

³²¹ Benaroya bunu şöyle açıklamaktadır: “...Osmanlı milleti aynı ülkede yaşayan ve her birinin ayrı dili, kültürü, edebiyatı, göreneği ve nitelikleri olan çeşitli milliyetlerden oluşmaktadır. Etnik ve filolojik sebeplerden ötürü, öyle bir teşkilat kurmak istedik ki, insanlar kendi dil ve kültürlerini terk etmeden ona girebilsinler. Hatta daha iyisi, aynı ülkü uğrunda-sosyalizm ülküsü-uğrunda çalışırken her biri kendi kültürünü ve kendi bireyliğini geliştirme olanağı bulabilsin...” Dumont, a.g.m., s. 93

³²² Dumont, a.g.m., s. 93

³²³ Dumont, a.g.m., s. 93

Bulgarca, *Rabotniçeski Vestnik*; Türkçe, *Amele Gazetesi*; Rumca, *Efimeris tu Ergatu*; Ladino, *Jornal do Laborador*.³²⁴

Uluslararası Sosyalist Büro(USB)'nın Bülteninde “Osmanlı Sosyalizmi'nin merkezi” olarak sunulan ve 1909'da “5-6 bin yandaşı” olan Federasyon, 1 Mayıs 1911'de 20 bin kişinin katıldığı, “Selanik'te o vakte kadar görülmemiş çapta bir kitlesel gösteri yürüyüşü düzenlemiştir.”³²⁵ Federasyon ayrıca, Ağustos 1911'de Kavala'da Vlahof'un da katıldığı 4 bin kişilik bir gösteri ardından Trablusgarp'ın işgaline karşı ilki 6 bin, ikincisi 10 bin kişinin katılımıyla büyük gösteriler gerçekleştirmiştir.³²⁶

Çeşitli sendikaların oluşmasına katkıda bulunan, on dört sendikanın bağlı olduğu,³²⁷ birçok önemli mitingin ve grevin gerçekleşmesini sağlayan, yayımladığı gazete ve dergilerle de “sosyalist mesaj”ın duyulmasını sağlayan SSİF çeşitli hizipleşmeler ve İttihat ve Terakki'nin engellemeleri nedeniyle³²⁸ büyük darbe almış, daha sonra İmparatorluk topraklarından kopmuştur. Ancak Federasyon Selanik'in 1912'de Yunanlılar tarafından alınmasında kadar Osmanlı'nın en önemli sosyalist kuruluşu olmayı başarmıştır.³²⁹

Yine yukarıda sayılan Selanik işçi örgüt ve sendikaları Selanik'in genel olarak Rumeli'nin özel olarak da hareketin önderliğini yaptığını göstermektedir. Rumeli'de(özellikle Selanik'te) işçi dernek ve örgütlenmesinin yoğunlaşması bundan dolayı da işçi hareketlerinin sosyalist ideolojiden etkilendiğini düşünen yerel yöneticiler, endişelerini hükümete iletmışlerdir.³³⁰

³²⁴ Dumont, a.g.m., s. 92.

³²⁵ Federasyonun gösteri çağrısına toplam 14 sendika uymuştur. Dumont, a.g.m., s. 101.

³²⁶ Federasyon, bu gösterilerde Batılı devletlerin emperyalist politikalarını protesto etmiştir. Dumont, a.g.m., s. 104.

³²⁷ Quataert, a.g.m., s. 121.

³²⁸ Tüm sosyalistleri bir çatı halinde toplama çabası ilk darbeyi kitlesel halde ayrılan Bulgar sosyalistlerinden aldı. “Dar” sosyalistler, (özellikle Glavinov) Benaroya'ya karşı federatif yapılarından ötürü Federasyonu “işçi düşmanı” dahi ilan ederek büyük bir savaş başlattı. Ancak Federasyona karşı tek düşmanca davranan BSDİP'nin “dar” kanadı olmadı; İttihat ve Terakki de sosyalist harekete karşı tepki göstermeye başlamıştı: Federasyonun birçok üyesi tutuklanmış, Benaroya tutuklanıp sürgüne gönderilmiş, Tatil-i Eşgal ve Cemiyetler Kanunu gibi yasaklayıcı Kanunlar çıkarılmış, bütün işçileri sendikası yasaklanmış ve Selanik örgütü kapatılmıştır. İşte tam da bu zorlu dönemde Federasyon önderleri birleşik bir parti yaratmak amacıyla, yukarıda da belirttiğimiz *Genel Türk Sosyalistleri Kongresi*'ni düzenlemişlerdir. İmparatorluğun bütün sosyalistlerini birleştirmeyi amaçlayan Kongrede hiçbir sonuç alınamamıştır. Dumont, a.g.m., s. 94-11.

³²⁹ Quataert, a.g.m., s. 120

³³⁰ 1 Kasım 1911'de Selanik Valiliği'nden Dâhiliye Nezareti'ne “*Selanik'te bilcümle amelenin sendikalar teşkili gittikçe tevessü ettiğinden... Tedricen Sosyalizm fikri ve hayatının inkişafıyla ticaret-*

Nitekim bu talep üzerine “*Emniyet ve asayiş memleket noktai nazarından hükümetçe tehlikeli addolunan sosyalist kulüplerin sed’di kararlaştırılmıştır.*”³³¹

Bulgar Sosyalistleri tarafından eğitilen ve “Dar Sosyalistler”in etkisinde kalan Stefanos Papadopoulos, Zakharias Vezesthenis, V. Kontouris ve Nikos Yannios İstanbul’da *Türk Sosyalist Merkezini* kurmuşlardı.³³² Merkez, Rumca *Ergatis* adında bir dergi çıkarmaktadır.³³³ *Ergatis*, Türkiye Sosyalistleri Merkezini kurma girişiminin İstanbul Rumlarınca başlatıldığını belirtmektedir: “*Bu gazete Türkiye sosyalistlerini bir araya getirmek ve burada uluslararası bir sosyalist parti kurmak –‘uluslararası’ çünkü Türkiye’de başka türlü bir sosyalizm olanaksızdır-, onun sözcüsü olmak için yayımlanıyor. Sonuçta bize katılmak isteyen hiçbir Türkü, Bulgar’ı ya da Yahudi’yi, sosyalistse aramıza almazlık etmiyoruz. Fakat grubumuzun üçte ikisinin Rumlar olması doğaldır, çünkü İstanbul nüfusunun en geniş kesimin, Rumlar oluşturmaktadır. Ergatis’i Rumlar çıkarıyor ve yayın kurulu aracılığıyla onu denetliyor.*”³³⁴

Sosyalist Merkez’de, bugün “din, yurtseverlik ülküsü ve etnik nefretle” bölünen Türk işçilerinin, -Türk, Rum, Ermeni, Yahudi- “büyük ortak düşman” olan dünya kapitalizmine karşı birlikte savaşmaları gerektiği vurgulanmaktaydı.³³⁵ Ancak Merkez’in adı bir süre sonra, Parvus’un öğütlemesiyle *Tetebbuat-ı İçtimaiye Cemiyeti*(*Toplum Bilimleri İnceleme*

i mahalliyeye’nin mahvolacağı... bu itibarla ruhsat ilmühaberi itasında tereddüt edildiği... ve nihayet ruhsatname verilmiş olan sendikaların men’i için bir Meclisi Vükela kararı alınması lüzumu” bildirilmiştir. Lütfi Erişçi’den aktaran Sencer, a.g.e., s. 225. Yazıda daha önce kurulan sendikaların kapatılması için Meclis-i Vükela kararına gerek olduğunun belirtilmiş olması, yöneticilerin sendikalaşma sürecinden ne kadar endişe duyduklarını belirtmektedir. Gülmez, a.g.m., s. 801.

³³¹ “*Emniyet ve asayiş-i memleket nokta-i nazarından hükümetçe tehlikeli addolunan Sosyalist kulüplerin seddi kararlaştırılmıştır. Bunun üzerine Selanik’teki Sosyalist Kulüp kapanmış ve 200 azası bulunan Galata Sosyalist Kulübünün seddi dahi derdest bulunmuştur.*” [21 Teşrin-i Sâni 1326] Tunaya, Cilt I, a.g.e., s. 282, dipnot 14.

³³² Panayot Noutsos, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyalist Hareketin Oluşmasında ve Gelişmesinde Rum Toplumunun Rolü:1876-1925, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyalizm ve Milliyetçilik 1876-1923: Türkiye’de Sosyalizmin Oluşmasında ve Gelişmesinde Etnik ve Dinsel Toplulukların(Makedon, Yahudi, Rum, Bulgar ve Ermeni Anasır’ın) Rolü**, der. Mete Tunçay, Erik Jan Zürcher, Çev. Mete Tunçay, 5. baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2010, s. 125

³³³ Tunçay, Cilt I, s. 56.

³³⁴ *Ergatis*, [8 Ağustos 1910], Noutsos, a.g.m., s. 125.

³³⁵ Noutsos, a.g.m., s. 125.

Derneği) olarak değiştirilmiştir.³³⁶ Yukarıda da andığımız Dernek Vezesthenis'in öncülüğünde resmi makamların tüm engellemelerine rağmen İstanbul Rumlarını, müstahdemleri, kol işçilerini, matbaacıları ve bazı Rum öğretmenleri örgütlemeye devam etti. Cemiyet'in ve İstanbul'daki Rumların çeşitli işçi örgütlerinde etkin rol oynadıkları bilinmektedir: *Anadolu- Bağdat Demiryolu Memurin ve Müstahdemin Cemiyet-i Uhuvvetkarisi*'nde Rumlar oldukça yoğundur.³³⁷ Irk, dil, din ayrımına bakılmaksızın kurulan ve Rumların da bulunduğu *İstanbul Ticaret ve Sanayi Müstahdemin Cemiyeti* emek ve sermaye arasındaki "bitimsiz savaş"ta işçilerin ortak çıkarlarını ortak düşmanları olan kapitalizme karşı korumak için birleşmeleri gerektiğini savunmaktaydılar.³³⁸

Son olarak Osmanlı sosyalist akımlarında önemli bir yere sahip olan Ermeni sosyalist hareketini incelememiz gerekmektedir. Osmanlı topraklarında gelişen "Ermeni kurtuluş hareketi", Ermeni ayaklanmalarının başladığı 1880'lerin sonundan itibaren hem milliyetçiliği hem de sosyalizmi bir arada barındırmıştır. Dolayısıyla var olan her parti ve örgüt hangi ideolojiye sahip olursa olsun, mutlaka ulusal sorunla ilgili görüşlere sahipti. Ermeni Partilerinden ikisi programlarında da belirttikleri gibi sosyalistler: Sosyal Demokrat Hınçakyan (Hınçak Partisi) 1887'de Cenevre'de, Daşnakzutyun- Ermeni Devrimci Federasyonu (Taşnak Partisi) 1890'da Tiflis'te kurulmuştur.³³⁹ Hınçak Partisi İstanbul'da üç kongre(1910, Eylül 1912, Temmuz 1914) düzenlemiş Taşnak Partisi ise 1909'dan itibaren Osmanlı Seksiyonu'nun alt bölümü olarak II. Enternasyonal'e alınmıştır.³⁴⁰

Ermeni sosyalist aydınlarınca kurulan bu iki Parti, programlarında Ermeni halk için sömürüden, ekonomik kölelikten çıkma yolu olarak sosyalizmi işaret etmektedir. Hınçak Partisi'nin Programında Uzun Erimli Amaçlarının ne olduğunu şöyle belirtmektedir: ³⁴¹

³³⁶ Cemiyet Sosyalist Enternasyonal'e sunulmak üzere bir rapor da hazırlamıştır. Tunçay, Cilt I, s. 57, dipnot 65. Noutos, a.g.m., s. 126.

³³⁷ İşçiler Gazetesi'ni çıkaran da Dersaadet Tettebbuat-ı İctimaiye Cemiyeti'dir. Güzel, a.g.m., s. 821.

³³⁸ Noutos, a.g.m., s. 128.

³³⁹ Minassian, a.g.m., s. 167-168.

³⁴⁰ Minassian, a.g.m., s.178-179.

³⁴¹ Minassian, a.g.m., s. 185.

“Şimdiki toplumsal sistem adaletsizlik, baskı ve kölelik üstüne kuruludur. Ekonomik köleliğe dayanan bu örgütlenme ancak yumruklarının gerçeğine inanan, işçi sınıfını yağmalayan, böylelikle de insan ilişkilerinde eşitsizlik ve adaletsizlik yaratan kuvvet sahipleri arasında gelişebilir. Bu eşitsizlik, yaşamın ekonomik, siyasal, toplumsal ve maddi bütün alanlarında ortaya çıkmaktadır...”

...Bu acıklı ve haksız duruma ancak sosyalist örgütlenme, halkın doğrudan iktidarını kurup kollayarak, herkese toplumsal işlerin düzenlenmesine gerçekten katılma olanağı vererek çare bulabilir...

... Bu temel inançlar doğrultusunda, Hınçak grubu sosyalisttir. Ülküsü ve uzun erimli amacı, Ermeni halkının ve ülkesinin yararına sosyalist örgütlenmeyi gerçekleştirmektir.”

Ermeni basını ise Osmanlı işçi sınıfı hareketlerini, işçilerle ilgili yasal gelişmeleri yayınlarına yansıtarak onları desteklemiştir. İşçilerin sömürüsüne ancak sosyalizmle son verilebileceğini ve Batı tarzında sendikaların kurularak işçilerin örgütlenmesi gerektiğini savunmuşlardır.³⁴² Taşnak Partisi'nin çıkardığı *Haraç* (İleri-1909-Erzurum) ve *Azadamart* (Özgürlük Kavgası-1909-İstanbul) ve *Aşhadank* (Emek-1910- Van) gazeteleri, sosyalizmin kavramsal olarak incelendiği ve Ermeni okuyuculara öğretilmeye çalışıldığı yayınlardır.³⁴³ Taşnaklar'ın İstanbul'daki parti organı olan ve 10-15 bin satan *Azadamart*'ta yazan Ruben Tarpinyan Ermeni okuyucularına “sınıf mücadelesi”, “sınıf bilinci”, “asgari program”, “ütopya”... gibi siyasal ve sosyalist terimleri öğretmeye çalışmıştır.³⁴⁴ Bağımsız bir yayın olan Tigran Zaven tarafından çıkarılan *Yerkri Tzyan*'da İmparatorluğun sorunlarına Marksist çözümler aranmaktaydı. Gazete, Ermeni ve Türkleri ortak düşman(sömürenler) karşısında birlikte mücadele vermeye çağırırmaktaydı.³⁴⁵

³⁴² Minassian, a.g.m., s. 228.

³⁴³ Haraç 53-57. sayılarında “Sosyalizm ve Türkiye” yazı dizisi başlatmış, Askhatang'ta ise Avrupa sosyalizminden sık sık bahsedilmektedir. Minassian, a.g.m., s. 188-190.

³⁴⁴ Minassian, a.g.m., s. 220.

³⁴⁵ “İki halkı ne ayırıyor? Hepimiz aynı müstebidin ayakları altında eziliyoruz. Aynı bahsızlıklara üzülmüyoruz. Çevrenize bir bakın. Türkiye, İran ve Rusya'da Türk halkı, katı önyargıları engin bilgisizlikleri(cehalet) ve sonsuz yoksulluklarıyla sömürücülerin pençesindedir; kanlar içerisindeki bu zavallı yaratıklar Ermeni halkı kadar acı çekmektedir. Türkiye Ermenileri kendi kurtuluş davalarını, aynı boyunduruk altındaki başkalarının kurtuluş davasından ayırmamalıdır. .. Türkiye'de tek bir

Son yayın olarak da kendilerini sosyal demokrat olarak tanımlayan az sayıdaki Ermeni sosyalistin çıkardığı dergi *Nor Hossank*(Yeni Yol)'ı sayabiliriz. Dergi de yer alan yazarlar³⁴⁶ kadar kurucusu Karekin Kozikyan'da oldukça önemli bir isimdir.1908'den sonra İstanbul'a yerleşen Kozikyan Türk ve Ermeni basımevi işçilerinin oluşturduğu *Mürettibin Osmaniye Cemiyeti*'ni örgütlemiştir.³⁴⁷ Böylece işçi sınıfı hareketlerine de birebir dahil olan çevre, dergide "bütün ülkelerin proleterleri"ne birlik çağrısı yapıyor ve önemli çözümler yapıyordu.³⁴⁸

"Türkiye'de ekonomik gelişmenin çok yavaş olmasına ve mekanize endüstrinin daha yeni başlamasına karşın... Türkiye şimdiden kapitalist bir ülke olmak yolundadır. Sınıf mücadelesi başlamıştır bile."

Kozikyan için bunun en önemli göstergesi siyasal ve toplumsal özgürlüklerle birlikte patlak veren grevlerdir.

Osmanlı toplumsal yapısının kurucu öğelerinden gayrimüslimler Osmanlı'da sosyalist hareketin gelişmesine büyük katkı sağlamışlar, işçi hareketlerini etkilemiş, ideolojik gelişime destek olmuşlardır. Ancak bu sürece destek olmuş gayrimüslimler içinde etkili tek ideoloji sosyalizm olmamıştır; sosyalizm ve milliyetçilik bu topluluklarda iç içe geçmiştir. Bahsi geçen dönem boyunca İmparatorluk, Fransız İhtilali'nin milliyetçi dalgasından etkilenen gayrimüslim unsurların bağımsızlık isyanları ve savaşlarla dağılmıştır.(Bugünkü Yunanistan, Bulgaristan, Bosna-Hersek, Sırbistan, Arnavutluk, Makedonya, Girit toprakları elden çıkmıştır.) Ulusların kendi ulus-devletlerini kurma isteklerinde, 1896'da Londra'da toplanan Sosyalist Enternasyonal Konferansı'nda "bütün ulusların kendi geleceğini belirleme haklarının olduğunun kabulü"³⁴⁹ etkili olmuştur. Milliyetçi ayaklanmaları

olanak vardır: Büyük Devrim... Ermenileri, Kürtleri, Süryanileri, Yezidileri, Düzirileri, Rumları, Yahudileri, Arapları, Arnavutları ve Makedonları köle eden bu rejim, bütün bu halkların ve ırkların birleşik gücüyle devrilmelidir." Minassian, a.g.m., s. 209.

³⁴⁶ Kafkasyalı "proleter kadın şair" Şuşanik Kurkinyan, önemli bir şair olan Ruben Sevak, sonradan Bulgaristan Komünist Partisi'ne üye olan S. Şahpazyan, Hınçakyan Partisi'nin yedi kurucusundan Komünist Partisi Manifesti'ni Ermenice'ye ilk çeviren üç kişiden biri olan Kevork Haracyan. Minassian, a.g.m., s. 233-234.

³⁴⁷ Minassian, a.g.m., s. 234.

³⁴⁸ Minassian, a.g.m., s. 235.

³⁴⁹ Ahmad, a.g.m., s. 17.

kamçılayan bir diğer gelişme de Rosa Luxemburg'un Osmanlı İmparatorluğu'nun geleceğiyle ilgili tezidir. Buna göre, "kapitalizmi bile üretemeyen" Osmanlı, kurucu unsurlarına ayrılıp, dağılmalı ki sosyalizme varacak diyalektik süreç yaşanabilsin.³⁵⁰ Yine Karl Kautsky'nin "Balkan Slavları arasında sosyalistlerin ulusal ödevleri" sorununu incelediği makalesinde "Balkan sosyalistlerinin dikkatlerini sınıf mücadelesi yürütmeye değil, gelecekte başarılı bir sınıf mücadelesi yapmak için hazırlanmaya odaklanmalarını" savunması da ulusalcı ayaklanmalarda etkili olmuştur.³⁵¹ Buna göre, proletaryanın gücüne kavuşması ancak ulusal bağımsızlığı kazanmakla sağlanabilecektir.

Bu nedendir ki yukarıda sayılan örgütler sadece sosyalist örgütler olarak değerlendirilemezler. Ayrıca Osmanlı'daki tüm sosyalist öğeler(OSF ve gayrimüslim sosyalistler) yurtsever bir sosyalist olan Jean Jaures'dan oldukça etkilenmişlerdir.³⁵² Jaures'ın antiemperyalist bir mücadeleyle ulusal bağımsızlığı elde etmek olarak tanımladığı yurtseverlik, etnik temele dayalı milliyetçilik ya da şovenizmden tamamen farklıdır.³⁵³ Ülkeler ancak bağımsız uluslar olduklarında enternasyonal varlık kazanacaktır; zira "yurt ve Enternasyonal artık birbirine perçinlenmiştir." Ulusların bağımsızlığını Enternasyonal'e bağlayan; Enternasyonalin en sağlam dayanağını da bağımsız uluslar olarak gören Jaures'a göre ülkenin emekçilerinin ulusal bağımsızlık örgütlerine katılmaları gerekmektedir.³⁵⁴ Tüm bu bağımsızlık mücadelelerine, bu ayrılıkçı unsurların kendi aralarında da dostane ilişkiler kuramaması, bahsedebileceğimiz bir Osmanlı sosyalist hareketi yerine, "her milliyetten sosyalistler"in olmasına yol açmıştır.³⁵⁵ Ancak Fransız Devrimi'nin

³⁵⁰ Ahmad, a.g.m., s. 17.

³⁵¹ Adanır, a.g.m., s. 59-60.

³⁵² OSF, 1919 yılında yayın organı olan *İdrak* gazetesinde Jaurés'le ilgili yazılar yayımlamıştır. Jaures, a.g.e., s. 44-45.

³⁵³ Jaures, a.g.e., s. 79

³⁵⁴ "Bunalımlı günlerde işçilerin yüksek amaçlarına, ulusal bağımsızlığın ve uluslararası barışın korunmasına en iyi biçimde yardım etmeleri için orduda kuvvetli dayanaklar bulmaları gerekecektir. Yenilenmiş ordunun çalışmasına canla başla katılmak sosyalistlerle emekçilerin eylem gücünü yükseltecektir." Jaures, a.g.e., s. 79-80

³⁵⁵ Mete Tunçay, "Sonuç Yerine", **Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik 1876-1923**, der. Mete Tunçay, Erik Jan Zürcher, İstanbul, 5. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2010, s. 249-250.

ardından milliyetçiliğin etkisinde kalan Osmanlı gayrimüslimleri imparatorluk içinde “daha etkili olabilecekleri bir çağda” sistemin dışına kaçmalarına neden olmuştur.³⁵⁶

d. İşçi Hareketlerinin Sol Akımlarla İlişkisi

Osmanlı İmparatorluğu’nun son ve “en uzun yüzyılı” olan 19.yüzyıl, beri yandan da imparatorlukta yaşanan siyasal, sosyal ve ekonomik dönüşümlerin sonuçlarının alındığı yüzyıl olmuştur. Batılılaşma çabası, yalnız siyasal ve askeri alanı etkilemekle kalmamış ekonomik alanı da topyekün değiştirmiştir. Geleneksel el sanatlarına dayanan üretim biçiminden manifaktür sanayiye geçilmiş ardından da buharlı makinalarla modern sanayiye uygun üretim yapılmaya başlanmıştır. Sanayi alanında atılan adımlar fabrika ve yapım evleri/atölyelerin artmasına dolayısıyla da işçilerin doğmasına yol açmıştır. Yüzyılın başlarında sayıları çok az olmakla birlikte varlıklarından artık bahsedebileceğimiz “ilk işçiler”, “ilk işçi eylemleri”ni de gerçekleştirmişlerdir. Sınıf niteliği taşımayan, işçi kitesinden bile bahsedemeyeceğimiz işçilerin gerçekleştirdiği bu eylemler işlerini kaybetme korkusuyla makinalara karşı yürütülmüş eylemlerdir. Örgütlü ve bilinçli değildir. Tanzimat’ın yarattığı ekonomik liberalizasyon ile başlayan sanayi atılımları işçi sayısını arttırmış ve bir “kitle” haline getirmiştir. Ancak işçilerin çalışma koşullarını ve haklarını düzenleyen hiçbir yasal düzenlemenin ve güvencenin bulunmadığı bu ortamda işçiler oldukça düşük ücretlerle, zor koşullar altında çalışmak zorunda kalmıştır. Bu olumsuzluklara karşın işçilerin haklarını korumaya yönelik gerçek bir işçi örgütü(dernek ya da sendika) de bulunmamaktaydı. Bu dönemde gerçekleşen birkaç işçi eyleminden yalnızca bir tanesi ücretlerini alma amacını taşısa da 1870’lerde hız kazanan işçi eylemlerinin temel konusunu ücret ve kötü çalışma koşulları oluşturmıştır.

³⁵⁶ Tunçay, a.g.m, 2010, s.243.

Türkiye işçi sınıfı tarihinde bir dönüm noktası olan 1908 grevleri, iki buçuk-üç ay gibi kısa bir sürede yüzü aşkın grev yapan Osmanlı işçi sınıfının gücünü göstermesi açısından oldukça önemlidir. İşçi hareketlerinin en canlı dönemi 1908 Hürriyetin İlanıyla başlayıp, Mahmut Şevket Paşa'nın öldürüldüğü 1913'e kadar sürmüştür. Bu kısa süre içinde birçok grev gerçekleştirilmiş, işçi örgütleri ve partileri kurulmuş, dergiler ve gazeteler çıkarılmış, toplantılar, mitingler düzenlenmiştir. İlk mecliste sosyalist mebuslar da yer almış, Rumeli'de gelişen sosyalizm Osmanlı işçi hareketlerini de etkilemiştir.

İmparatorluk işçilerini bir sınıf olarak tanımlamak için çalışmanın başında temel aldığımız işçi tanımına bakmamız gerekmektedir. İşçi, kendisi üretim araçlarına sahip olmayan, başkalarının üretim araçlarıyla çalışan ve hür bir anlaşma ile sermaye sahibine emeğini satarak yaşayan kişidir. Bu tanım gereğince Osmanlı işçi sınıfının üretim araçlarından koparılmış ve kendi hür iradesiyle –yerli olmasa da- sermayeyle oluşturduğu anlaşma gereği ücret karşılığında çalışmaktadır.

Burada yapılacak “sınıf” tanımı İmparatorlukta sınıf niteliği taşıyan bir işçi kitlesinden bahsedilip bahsedilemeyeceğini belirleyecektir. Bugün “sınıf” birbirinden farklı ögelere sabitlenen bir kavram halindedir. Andrew Heywood sınıfı geniş anlamda “benzer sosyal ve ekonomik konuma sahip insanların oluşturduğu grup” olarak tanımlıyor.³⁵⁷ Bu tanımda sınıf, meslek grupları arasındaki gelir ve statü farklılıklarına dayanır. Marksistler ise sınıfı bireylerin üretim araçlarıyla olan ilişkisine bağlar. Marx'a göre başlangıçtan beri mevcut bütün toplumların tarihi, sınıf çatışmalarının tarihidir.³⁵⁸ Sınıflı toplumların her biçiminde iki temel sınıf vardır: burjuvazi ve proletarya.³⁵⁹ Sınıflı yapıya sahip kapitalizmde bu iki sınıf arasındaki çatışma ilerlemeyi sağlayacaktır. Sınıflı yapıyı belirleyense insan gruplarının üretim araçlarıyla olan ilişkisidir. Buna göre sınıf bölünmeleri “sermaye ve işçi” yani üretken servet sahipleri(burjuva)

³⁵⁷ Andrew Heywood, **Siyaset**, çev. Bekir Berat Özipek vd., ed. Buğra Kalkan, Ankara, Liberte Yayınları, 2006, s. 274

³⁵⁸ Karl Marx, Friedrich Engels, **Komünist Manifesto ve Komünizmin İlkeleri**, çev. Muzaffer Erdost, 9.baskı, Ankara, Sol Yayınları, 2011, s. 116

³⁵⁹ Marx, Engels, a.g.e., s. 117

ve emeklerini satarak geçimlerini sağlayanlar(proleterya) arasındaki bölünmedir.³⁶⁰ Yani sınıfların oluşması için artı ürünün ortaya çıkması ve görece gelişmiş bir iş bölümü gerekir. Dolayısıyla modern toplumlardaki sınıf ilişkileri rastlantısal değil, sınıf çatışmalarının mekanizmalarıdır.³⁶¹ Kapitalizme içkin bir kavram olan sınıf, toplum içindeki ekonomik ve toplumsal farklılıklara, dayanmaktadır. Weber'e göre ise sınıf daima insanların onların farkında olup olmamalarından bağımsız olarak varolan pazar çıkarlarını ifade eder.³⁶² Weber'e göre sınıf, bireyin yaşam fırsatları yani eğitim, gelir gibi ölçütlere göre ayrıştırıldığından üretim araçları mülkiyeti bakımından birbiriyle çelişik konumlarda yer alabilen bireyler, eğitim ve gelirleri benzeşiyorsa aynı sınıfsal konuma düşebilirler.³⁶³ Dolayısıyla Weber'e göre sınıf, insanların yaşam fırsatlarını etkileyen "nesnel" bir özelliktir. Weber, sınıf oluşumunda Marx'ın belirttiği mülkiyet sahipliği/mülkiyetin denetimine ek olarak "yaşam fırsatlarının" farklı şekilde dağıtılması yani tüketim ya da ticarete görülen farklılıklarında önemine dikkat çekmektedir.³⁶⁴ Bu "yaşam fırsatları" öznel olanı yani "statü"yü oluşturur. Statü, onur, prestij, konum ve güç/iktidar gibi faktörlerin bir bileşimi olduğu için sınıf gibi esas itibarıyla ekonomik bir kategoriden daha zor tanımlanır.³⁶⁵ Dolayısıyla statü, toplumsal saygınlığın göstergesi olduğu için öznelidir. Çünkü statü hiyerarşileri ailenin, kökenin, eğitim, cinsiyet, ırk ve etnisite gibi faktörlere bağlı olarak işlemeye devam etmektedir.³⁶⁶ Weber, sınıfla statü grupları arasında bir karşıtlık olduğunu ifade eder; zira sınıf üretimdeki ilişkileri ifade ederken, statü grupları belli "yaşam tarzları" biçiminde tüketimde yer alan ilişkileri ifade eder.³⁶⁷ Dolayısıyla sınıf ve statü grupları arasındaki karşıtlık aynı zamanda üretimle tüketim arasındaki karşıtlıktır.

³⁶⁰ Heywood, a.g.e., s. 274

³⁶¹ **Sosyoloji: Başlangıç Okumaları**, ed. Anthony Giddens, 2. Baskı, yay. yön. Aslı Kurtsoy Hısım, çev. Günseli Altaylar, İstanbul, Say Yayınları, 2012, s. 285

³⁶² Anthony Giddens, "Marx, Weber ve Sınıf", **Sosyoloji: Başlangıç Okumaları**, ed. Anthony Giddens, 2. Baskı, yay. yön. Aslı Kurtsoy Hısım, çev. Günseli Altaylar, İstanbul, Say Yayınları, 2012, s. 300

³⁶³ İlker Belek, **Marksizm ve Sınıf Bilinci**, Ankara, Dipnot Yayınları, 2007, s. 69

³⁶⁴ **Sosyoloji**, a.g.e., s. 285

³⁶⁵ Heywood, a.g.e., s. 270

³⁶⁶ Heywood, a.g.e., s. 270

³⁶⁷ Giddens, a.g.m., s. 301

Lenin'e göre ise:³⁶⁸

“Sınıflar, birbirlerinden, tarihsel olarak belirlenmiş bir toplumsal üretim sisteminde tuttukları yere, üretim araçlarıyla olan(çoğu durumda yasalarla saptanan ve formüle edilen) ilişkilerine, emeğin toplumsal zenginlikten aldıkları payın boyutlarına ve bunu elde etme tarzına göre ayrılan büyük insan gruplarıdır.”

Dahrendorf'a göre ise sınıf, düzenin zor yoluyla sağlandığı birliklerdeki otoritenin dağılımında yaşanan uyuşmazlıkların yarattığı çatışan gruplardır.³⁶⁹ Eric Wright mülkiyet sahipliği, beceri seviyesi ve yöneticilik sorumluluğunu da içine alan kapitalist toplumda 12 sınıf tipolojisi oluşturmuştur.³⁷⁰ Burada Marx'ın belirlediği Burjuvazi ve proleterya dışında 10 sınıf daha bulunmaktadır.

Bu tanımlamalar dışında Avrupa'da görülen sanayi devrimini yaşamamış ülkelerde sınıf oluşumunu yok sayan görüşler de bulunmaktadır.³⁷¹ Sınıfın oluşumunda miras alınmış, sanayileşme veya kapitalizm öncesi gelenekler önemlidir ancak işçi sınıfını iş yerindeki ilişkiler, işçi sendikaları veya işçi hareketlerinin görünen liderleri belirlemez.³⁷² Ancak ulusal kapitalist gelişme süreçlerinin herbiri, kapitalizmin her örneğinin paylaştığı itkiler ve sınıflar tarafından şekillendirilse de ulusal ekonomiler aynı zamanda aile kalıpları, demografi, kültürel gelenekler, miras alınmış teamüller, devlet örgütlenmesi ve siyasaları, jeopolitik ve diğer faktörlerden etkilenirler.³⁷³ Dolayısıyla kapitalizm ulusal düzeyde düşünüldüğünde farklılıklar taşıdığından kapitalizmin kurucu ögesi olan “sınıf” tanımlamasına genel bir kapitalizm tanımıyla başlamak gerekir. Kar oranını maksimize etmeye yönelik kararlar peşinde koşan ve ücret karşılığı emek istihdam eden

³⁶⁸ Lenin'den aktaran Elif Çağlı, **Büyüyen İşçi Sınıfı: “Elveda Proleterya Diyenlere Yanıt”**, 2. Baskı, İstanbul, Tarih Bilinci Yayınları, 2005, s. 23

³⁶⁹ R. Dahrendorf'tan aktaran Terry Nicholls Clark, Seymour Martin Lipset, “Toplumsal Sınıflar Ölüyor mu?”, **Sosyoloji: Başlangıç Okumaları**, ed. Anthony Giddens, 2. Baskı, yay. yön. Aslı Kurtsoy Hısım, çev. Günseli Altaylar, İstanbul, Say Yayınları, 2012, s. 288

³⁷⁰ Clark, Lipset, a.g.m., s. 288

³⁷¹ Çalışmanın ilk sayfalarında bu yaklaşımı kabul eden düşünürlerin görüşlerini belirtmiştik.

³⁷² **İşçi Sınıfının Oluşumu: Batı Avrupa ve Amerika'da 19.yy Örüntüleri**, ed. Ira Katznelson, Aristide R. Zolberg, çev. Reşide Adal Dündar, Özgür Balkılıç, Mehmet Kendirci, Onur Öncan, Ankara, Tan Kitabevi Yayınları, 2012, s. 19

³⁷³ **İşçi Sınıfının Oluşumu**, s. 24

ve ürettikleri malları piyasada satan özel ve özerk şirketler üzerine kuruludur.³⁷⁴ Yani sınıf kolektif sermaye ile kolektif emek ayrışmasının yaşandığı bir ekonomik yapıda doğar. Proleterleşme olmadan düşünölemeyecek kapitalizmde sınıf, yaşam tarzları, eğilimler/kolektif eylem kalıplarını da içerir. Avrupa’da işçilerin üretim araçlarından koparak, emeğin özgürleştiğı, kitle halinde işçileşmeden çatışkın bir temel sınıf olarak burjuvazinin karşısında yer alan bir sınıf tanımına 19.yüzyılda kavuşmuştur.³⁷⁵

Buna göre, aynı üretim biçimi/ilişkileri içinde ve üretim araçlarıyla ilişkisi aynı olan, benzer üretim fonksiyonlarına, çıkarlara ve gelir kaynaklarına sahip olan kitleler “sınıf” niteliğı taşımaktadır.³⁷⁶ Bu tanıma göre, Osmanlı işçisi kapitalist üretim biçimi içinde, toprağından ve zanaatından yani üretim araçlarından koparılmış; mülksüzleşmiştir. Ücret karşılığı çalışan ve sermaye karışışındaki üretim fonksiyonları aynı olmakla birlikte, artı değerin elde edilmesinden dolayı aynı karşıt sınıfla çıkar çatışması yaşayan bir kitleden bahsedebilmekteyiz.

İşçi sınıfı ise bir işverene işgücünü satarak aldığı ücret karşılığında yaşamını sürdüren insanların oluşturduğu toplumsal sınıftır.³⁷⁷ Engels de Komünist Manifesto’da proletaryayı(modern işçi sınıfı) kendilerine ait hiçbir üretim aracına sahip olmadıklarından, yaşamak için emek-güçlerini satmak durumunda kalan modern ücretli emekçiler sınıfı olarak tanımlamıştır.³⁷⁸ Yukarıda da belirttiğimiz gibi sınıfın nesnel koşulu olan bireylerin üretim araçlarıyla ilişkisi belirlediğinden üretim araçlarının özel mülkiyetine sahip bulunan kapitalist sınıfın karşısında, bu mülkiyetten yoksun işçi sınıfı bulunur.

Osmanlı ekonomisinin yaşadığı değışimin özgünlüğü, işçileşmenin Avrupa işçi sınıfından büyük farklar taşımasına yol açmıştır. Osmanlı İmparatorluğu’nda feodal yapıdan çok farklı bir üretim biçimi olan tımar

³⁷⁴ **İşçi Sınıfının Oluşumu**, s. 24

³⁷⁵ Hobsbawm’a göre işçi sınıfı 19.yüzyılın sonunda bugünkü anlamına kavuşacak şekilde türdeş işçi sınıfı mahallerinde yaşayan büyük fabrikaların yarı nitelikli işçilerinden oluşmuştur. Hobsbawm’dan aktaran **İşçi Sınıfının Oluşumu**, s. 14.

³⁷⁶ Sencer, a.g.e., s. 303

³⁷⁷ Koç, a.g.e., s.19

³⁷⁸ Engels’in Komünist Manifesto’ya 1888 yılında İngilizce baskıya yazdığı not, Marx, Engels, a.g.e., s. 116

sistemi ve güçlü bir devlet yapısının bulunması, toprağa dayalı, kapalı ekonomik yapının kapitalizme evrilmesini engellemesi kapitalizmin ülkeye başka yollardan girmesine neden olmuş; kapitalizm İmparatorluğa kapitalist ülkelerle ticaret yoluyla girmiştir. Ülkeye dolan yabancı mallarla geleneksel üretime dayalı lonca teşkilatı rekabet edememiş çöküş sürecine girmiş; işsiz kalan esnaf İmparatorluğun ilk işçilerini oluşturmuşlardır. Ayrıca toprak sisteminin bozulmasıyla, can güvenliği kalmayan doğrudan üreticiler 18. ve 19.yüzyılda şehirlere göç etmek zorunda kalmış ve Osmanlı'nın ilk işçilerini oluşturmuşlardır. Böylece Osmanlı İmparatorluğu kapitalist sisteme sanayi devrimi yaşamak suretiyle gelişen bir ekonomik değişim sonucunda geçmemiştir.

Ancak işçi sınıfını, sınıf bilinci taşıyan ya da yerli burjuvaziyle çatışma/antagonizma halinde bulunan bir kitle olarak tanımlayan yaklaşımlar da bulunmaktadır.³⁷⁹ Bu yaklaşım “sınıf”ları üretim sürecinde türeyen ya da üretim biçimlerinin yaratıcısı/öznesi olduğuna yönelik tartışmaların³⁸⁰ bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Sınıfı toplumsal ve kültürel bir oluşum olarak tanımlayan Thompson şöyle ifade eder:³⁸¹

“Herhangi bir sınıf hakkında konuştuğumuzda aynı çıkarlar, toplumsal deneyimler, gelenekler ve değerler sistemini paylaşan, bir sınıf olarak davranma ve kendilerini, eylemleri ve bilinçlerinde, diğer insan gruplarıyla karşılaştırdıklarında sınıfsal kavramlarla ifade etme eğilimi olan, kabaca tanımlanmış bireyler grubunu düşünmekteyizdir.”

Mill'e göre sınıf bilincinin üç koşulu vardır: 1) Kişinin kendi sınıfsal çıkarları konusunda akılcı uyanıklığı ve bu çıkarlara bağlı olması. 2) Diğer sınıfların çıkarlarının da farkında olması ve bu sınıfların çıkarlarını, kendi çıkarları açısından reddetmesi. 3) Kendi sınıfsal çıkarlarını elde etmek için ulaşılması gereken politik son açısından kolektif araçları kullanmaya hazır olması.³⁸² Leggent ise sınıf bilincini “sınıf söylemi”, “şüphecilik”, “militanlık” ve

³⁷⁹ Sencer, a.g.e., s. 304

³⁸⁰ Bakınız Etienne Balibar'ın çalışması “The Basic Concept of Historical Materialism” aktaran **İşçi Sınıfının Oluşumu**, s. 18

³⁸¹ Thompson'dan aktaran **İşçi Sınıfının Oluşumu**, s.27

³⁸² Winson A.'dan aktaran Belek, a.g.e., s. 74

“eşitlikçilik”ten oluşacağını söyler.³⁸³ Olman’a göre sınıf bilinci, bireyin bir sınıfın üyesi olarak ilgi ve talepleri, kendi sınıfına yönelik dayanışma duyguları ve başka sınıflara karşıtlık biçimindeki akılcı düşmanlığı, kapitalist toplumun dinamiklerinin bilgisi, sınıf çatışması içinde bireyin de içinde durduğu yer, daha demokratik ve eşitlikçi toplum vizyonunu yalnızca olanaklı olarak görmek değil aynı zamanda böyle bir gelecek için çalışabilmeyi içerir.³⁸⁴

Sınıf bilinci, genel olarak, bir sınıfa aidiyet hissinden başlayıp, olan biten toplumsal süreçlerin sınıfsal farkındalığıyla gelişip, aynı süreçlerin sınıfsal çıkarlar doğrultusunda değiştirilmesi için mücadele edilmesi kararlılığı aşamasına kadar uzanan eylemli zihinsel süreçtir.³⁸⁵ Yani sınıf bilinci farkındalık kadar pratiği, eylemliliği de içerir.

Marx’ın devrimci sınıf olarak tanımladığı işçi sınıfı siyasi bir nitelik taşımaktadır. Özne olarak konumlandığı işçi sınıfı, nesnel yapının sınırlılıkları içerisindedir. Ancak bu sınırlılıkları bilinçli mücadelesiyle aşabilecektir. Böylece hem sınırlılıkları aşacak hem de kendini yeniden yaratacaktır. Zira sınıf bilinci, yapının belirlediği sınırlılıkların kırıldığı süreçtir.³⁸⁶ Marx, işçilerin ancak örgütlendiklerinde ve bir sınıf olarak kendi varlıklarının bilincine vardıklarında devrimci bir rol oynayabileceklerini, bunun dışında tek tek işçilerin hiçbir şey olduklarını söyleyerek sınıfın nesnel varlığıyla öznel durumunu birbirinden ayırt etmiştir.³⁸⁷ Nesnel koşul olarak tanımladığı *kendiliğinden sınıf* halinde işçiler kapitalizm karşısında bir sınıf olsalar da ortak bir sınıfın üyeleri olduklarının bilince sahip değillerdir. Dolayısıyla işçiler bu aşamada sınıf varlığını ifade etseler de örgütsüz ve sınıf bilincinden yoksun olmaları nedeniyle “sermayenin güdümündeki ücretli

³⁸³ Belek, a.g.e., s. 74

³⁸⁴ Belek, a.g.e., s. 74

³⁸⁵ Belek, a.g.e., s. 70 Bu tanıma uygun bir şekilde Müge Göçek, 19.yüzyılda, Osmanlı’da “bürokratik burjuvazi”nin de oluştuğunu söylemektedir. Sayıları ve kendilerine ödenen maaşları gittikçe artan devlet memurları, özel mülkiyetten daha çok kültürel mülkiyete sahiptiler. “Sınıf” olarak ayırt edilebilmeleri için gereken “bir ortaklık ve başkalık duygusu” ile “profesyonel bir özellik” geliştirmeye çalışan bürokrat sınıf, ticaret ve Batılı eğitimle, Osmanlı toplumu içinde sultandan bağımsız ve onun egemenliği dışında bir toplumsal konum belirleyebilme olanağına sahip olmuştur. Göçek’e göre, eğitim yoluyla elde edilen bilgi beceri bu sınıfın ekonomik kaynaklarının dağıtım konusunda padişahın gücünü kırmasını ve reformlara öncülük etmesini sağlamıştır. Fatma Müge Göçek, **Burjuvazinin Yükselişi İmparatorluğun Çöküşü**, Ankara, Ayraç Yayınları, 1999, s. 181

³⁸⁶ Belek, a.g.e., s. 33.

³⁸⁷ Çağlı, a.g.e., s. 26-27

emek sürüsü gibi”dirler.³⁸⁸ Sınıfın öznel durumu olan *kendisi için sınıf*, tek tek işçilerin burjuvazi ile çelişki halinde olması durumundan burjuvaziye karşı ortak mücadele yürütmeye başladığında yani siyasi nitelik taşımaya başlamasıyla gerçekleşir.³⁸⁹

“Ekonomik koşullar ülkenin halk yığınlarını ilkin işçi haline getirir. Sermayenin dayanışması, bu yığın için ortak bir durum, ortak çıkarlar yaratmıştır. Bu yığın, böylece, daha şimdiden sermaye karşısında bir sınıftır, ama henüz kendisi için değil. Ancak birkaç evresini belirtmiş bulunduğumuz bu savaşım içinde, bu yığın birleşir, ve kendisi için bir sınıf olarak oluşturur. Savunduğu çıkarlar, sınıf çıkarları olur. Ama sınıfın sınıfa karşı savaşımı, politik bir savaşımdır.”

Marx ve Engels, tarihsel ilerleyişin egemen sınıfa karşıt bir sınıf yaratmakla beraber mevcut düzene karşı “devrimci” bir yığın yarattığını da söylerler.³⁹⁰ Sınıf Marksizmde devrimci bir kurmadır; zira çelişkiler sınıfsaldır ve mücadeleyi zorunlu kılar. Yani *kendisi için sınıf* siyasi bilinç içeren siyasi bir ögedir; işçiler, sınıf olarak yürütülecek politik mücadelenin kendi bireysel kurtuluşunun da koşulu olduğunun farkındadır. Kapitalist büyümeyle gelişen işçi sınıfının, burjuvaziyle uzlaşmaz bir sınıf karşıtlığı içinde olduğunun bilincine varması ise nesnel ve öznel sınıf konumu arasındaki diyalektik ilişki nedeniyle olur. Kapitalizmin ilerleyişiyle ücretlerin korunması temelinde biçimlenen ortak çıkar, işçilerde dayanışma duygusu geliştirir ve ekonomik mücadele başlar. Ekonomik mücadeleyi içeren bu *ilksel sınıf bilinci*, makineleşmenin gelişmesi, emek gücü değerinin düşmesi ve krizler, sınıflar arasındaki savaşımı yaratır ve sermaye ile çatışma zorunluluğunun kavranmasıyla *devrimci sınıf bilincine* ulaşacaktır.³⁹¹ İçinde yaşanan sosyal düzenin gayrimeşru görülmesi ve yeni bir düzen arayışına girilmesi durumu olan *devrimci sınıf bilinci*, sınıf bilincinin en ileri aşamasıdır.³⁹² Dolayısıyla işçiler *kendisi için sınıf* aşamasında bireysel olarak kendi nesnel sınıfsal

³⁸⁸ Çağlı, a.g.e., s. 27

³⁸⁹ Karl Marx, **Felsefenin Sefaleti**, çev. Ahmet Kardam, 4.baskı, Ankara, Sol Yayınları, 1992, s. 157

³⁹⁰ Çağlı, a.g.e., s. 20

³⁹¹ Çağlı, a.g.e., s.31

³⁹² Belek, a.g.e., s. 73

konumlarının gerektirdiği sınıf çıkarlarıyla uyumlu davranışlarda bulunmaya başlarlar.³⁹³

Ancak sınıf üyelerinin kendi nesnel sınıf konumlarına uyumlu bir sınıf bilinci geliştirmeleri yani sınıf bilinci elde etmeleri ve sınıf bilincinin en yüksek aşaması olan sosyalist bilinç elde etmesi kapitalist koşullarda zordur. Lenin sınıf bilincinin “öncü güç”le elde edileceğini söyler. Sınıf kendi halinde mücadele edip, kendiliğinden tepkilerinin üzerinden siyasal dersler çıkaramayacağı yani sınıf kendiliğinden oluşmayacağı için sınıfı organize edecek, eğitecek bir öncü güç yani sınıf partisi gerekmektedir.³⁹⁴ Parti hem sınıfın siyasal sosyalist bilincini geliştirmeye hem tepkilerini odaklamaya ve içeriğini yükseltmeye çalışır. Dolayısıyla sınıf bilinci yalnızca ücretlerin korunması amacını taşıyan iktisadi içerikli bir bilinç değil; işçilerin siyasi bilincidir de. Ancak işçilerin sınıf mücadelesine girmesi için mutlaka sosyalist sınıf bilincine sahip olmaları gerekmez.³⁹⁵ Ekonomik kriz anlarında gelişen ekonomik ve siyasi bilinç parti ve örgütlerin yönlendirmeleriyle devrimci bilince yükselebilir. Eğer işçiler siyasi bilinç elde ederlerse iktisadi ilişkileri siyasi hedeflere bağlayabilirler. Çünkü siyasi mücadelenin en önemli koşulu siyasi bilinçtir.

Osmanlı İmparatorluğu’ndaki işçilerin bilinç yapısı ise sanayileşme sürecine göre şekillenmiştir. Sanayiye dayalı üretim biçimi 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gerileme dönemindeki devletin askeri kaygılar nedeniyle kurduğu devlet fabrikalarıyla gelişmiştir. Ancak fabrikalar, ithal rekabetine dayanamamış ve 1850’lerde kapanmış ve ülkenin en önemli alanları, ulaşım, madenler gibi, yabancıların eline geçmeye başlamıştır. Önceleri devlet fabrikalarında ve yerli işletmelerde çalışan işçiler artık yabancı sermayeye ait fabrika ve işletmelerde çalışıyordu. Dolayısıyla Avrupa’da sanayi devrimiyle oluşan kapitalizm, Osmanlı İmparatorluğu’nda sanayi devrim neticesinde oluşmamıştır. Bu nedenledir ki Avrupa’da işçi sınıfı, sistemin kendi çelişkileri ve zorunlulukları nedeniyle doğmuşken Osmanlı’da emperyalizmin ülkeye

³⁹³ Belek, a.g.e., s. 71

³⁹⁴ Belek, a.g.e., s. 76

³⁹⁵ Belek, a.g.e., s. 84

girişyle işçiler bir sınıf niteliği kazanmaya başlamıştır. Bu fark Osmanlı işçi kitlesinin yapısını ve bilinçlenme durumunu etkilemiştir. İmparatorluğun işçileri, Avrupa işçi sınıfı gibi yerel sermayenin antitezi olarak, onun sömürüsüne maruz kalmak yerine önce devletin ardından yabancı sermayenin sömürüsüyle karşılaşmıştır. Yerli kapitalist gelişmenin ürünü olmayan işçiler, yerli burjuvazinin sömürüsünü somut olarak hissetmemiş, bu yüzden Marx'ın belirttiği gibi toplumların çatışkın iki karşıt sınıfından biri olmamış; bir "ara sınıf/tabaka/alt sınıf" olarak kalmıştır. 1908 grevlerinde gördüğümüz gibi temel çatışması da yabancı burjuvaziyledir. Temel sınıf haline gelebilmesi ise yerli sanayinin gelişmesi, yerli burjuvazinin doğması ve yerli kapitalist ilişkilerin oluşmasıyla yaşanacaktır. Ancak İmparatorluğun bu döneminde böyle bir ekonomik gelişmenin yaşanmadığını söyleyebiliriz.

Ülkeye dışarıdan giren kapitalist üretim ilişkileri Osmanlı işçilerinin ücretlerin korunması temelinde ortak çıkar geliştirmesine yol açmıştır. Bu mücadele, *ilkel sınıf bilinci* olarak tanımlanan *kendiliğinden sınıf* aşamasındaki bilinci ifade etmektedir. Ortak çıkarlar işçilerde dayanışma duygusu geliştirmiş, ekonomik mücadele başlamıştır. 1876 itibarıyla başlayan ve 1908'de de yüzlerce sayıya ulaşan ekonomik grevler ekonomik mücadelenin en somut göstergesidir. Ekonomik grevlerden buhran/bunalım grevleri olarak tanımlayabileceğimiz bu grevler, işçilerin çalışma koşullarında işçiler aleyhine düzenlemeler yapıldığında (çalışma saatlerinin arttırılması, ücretlerin düşürülmesi gibi) işçilerin direnişe geçtiği grev türü olarak Osmanlı'daki ilk işçi hareketlerinin ağırlıklı nedeni olmuştur.³⁹⁶ Zira savaşlar, mali iflas, emek arzındaki fazlalık nedeniyle ücretlerin hem çok düşük olması hem de aylarca ödenmemesi ve kötü çalışma koşulları işçilerin grevlerinin temel sebeplerini oluşturmuştur. Ancak Osmanlı işçilerinin burjuvaziyle sınıf karşıtlığı içinde olduğunun bilincine vararak bireysel değil kolektif mücadeleyle haklarının elde edileceğinin farkına varması yani sınıf bilinci geliştirerek *kendisi için sınıf* olması aşaması gerçekleşmemiştir. 1908

³⁹⁶Bir diğer Ekonomik Grev ise Refah Grevleridir. Buna göre, genel olarak ülkedeki ekonomik refah dönemlerinde fiyatların yükselmesine karşılık ücretlerin yükselmemesi/ya da daha az yükselmesi işçilerin ücret seviyesini yükseltmek, çalışma saatlerini azaltmak gibi taleplerle gerçekleştirdikleri örgütlü grevlerdir. Sencer, a.g.e., s. 130, dipnot (1)

itibariyle İmparatorlukta dayanışma grevlerinin görülmesi, 1 Mayıs İşçi Bayramının kutlanması, . Tatil-i Eşgal ve Cemiyetler Kanununa karşı mitingler düzenlemeleri, Balkan Savaşı ve İmparatorluğun işgaline karşı protesto gösterileri yapmaları, özellikle Balkanlardaki (Bulgar, Yahudi ve Rum örgütleri) ve Ermeni örgütlerin işçiler üzerindeki sosyalist bilince yönelik çalışmaları ve 1915 itibariyle örgütlenmelerin başlaması Osmanlı işçilerinin sınıf bilinci taşıyan bir “sınıf” haline geldiğini göstermemektedir. İşçiler çoğunlukla örgütsüzdür; yani sınıf olarak yürütülecek mücadelenin kendi bireysel kurtuluşu olacağının farkında değildir. Üstelik işçilerin, içinde yaşadıkları sosyal düzenin gayrimeşru görüp, yeni bir düzen arayışına girdiğine dair herhangi bir emare de bulunmamaktadır.

Bu durumda, öncelikle Osmanlı işçi sınıfının çoğunlukla yabancı burjuvaziyle çatışma halinde bulunsa da çatışmayı çoğunlukla sınıf bilinciyle gerçekleştirmediğini söyleyebiliriz. Grevler hangi işyerinde gerçekleşirse gerçekleşsin, işçiler ya doğrudan ya da aracılar koyarak işverenle uzlaşmaya çalışmıştır. Uzlaşmaya çalışılmadan doğrudan greve yönelilen grev sayısı ise azdır. Üstelik işçiler burjuvazinin antitezi olarak doğmadığından çatışmacı-agonistik bir sınıf da değildir. Ancak sınıf kavramını yalnızca antagonizmaya bağlamak bugün birçok sınıfı bu tanımın dışına çıkararak kadar alanı daraltmaktadır.³⁹⁷ Sınıfın varlığını çıkar birliği yani bilince bağlayan tanım ise yine henüz sınıf bilincine varmamış ancak üretim araçlarıyla benzer ilişkiler taşıyan aynı çıkarlara sahip, aynı üretim ilişkisindeki grupları da sınıf kavramından kaynaklanmaktadır. Örneğin Thompson sınıfı, sınıf bilincinin varlığına bağlayan teorileri şöyle eleştirir:³⁹⁸

“Sınıf oluşumları... belirlenim ve kendiğilinden eylemin kesişiminde ortaya çıkar: İşçi sınıfı ‘dış etkilerle oluşturulduğu kadar kendi kendini de yaratmıştır.’ ‘Sınıf’ ve ‘sınıf bilincini’ birbirini takip eden iki farklı olgu olarak alamayız; ikisini birlikte düşünmeliyiz; belirlenim deneyimi ve bu deneyime

³⁹⁷ Yıldırım Koç da insanların toplumsal sınıflarını, bu konumların bilincinde olup olmamalarının belirlemeyeceğini belirtmektedir. İşçi sınıfından kişilerin farklı etmenler nedeniyle kendi kısa ve uzun vadeli çıkarlarına aykırı davranabilirler. Bu durum, işçi sınıfının ortaya çıkmadığını değil, işçi sınıfının henüz kendiliğinden bir sınıf olmaktan çıkarak kendisi için sınıf olma aşamasına gelemediğini gösterir. Koç, a.g.e., s. 24

³⁹⁸ Thompson’dan aktaran **İşçi Sınıfının Oluşumu**, s. 18.

bilinçli olarak gösterilen tepki şeklinde. Sınıf oluşumu ve sınıf bilinci(belirleyici baskıların altındayken) zaman içerisinde ucu açık bir ilişki- diğer sınıflarla çatışma- sürecinin neticeleri olduklarından, sınıfı(zamanla oluştuğundan dolayı) ne durağan bir 'kesim'den çıkarsayabiliriz ne de üretim biçiminin bir fonksiyonu olarak düşünebiliriz."

Osmanlı işçilerinin ekonomik kriz döneminde gelişen ekonomik bilincinin sosyalist sınıf bilincine evrilememesinin birçok nedeni vardır. Öncelikle sistemin iç gelişmelerinin değil, dış gelişmelerin etkisiyle doğması açısından İmparatorluk'taki işçiler Batı'daki işçi sınıfından oldukça farklı özellikler taşımaktadır. İmparatorluk içinde gelişen burjuvazinin antitezi olarak doğmamış olan Osmanlı işçi kitlesi Avrupa işçi sınıfından sayıca çok daha azdır. Sanayi Devriminin yaşanmamış olması, devletin yalnızca birkaç alanda, yabancı kapitalizmin de sadece karlı alanlarda yatırım yapması İmparatorluk'taki işçilerin nicel oranlarıyla ilgili kesin bir bilgiye sahip olamasak da işçilerin sayıca az olmalarına neden olmuştur. İşçilerin nicel olarak azlığı, büyük fabrikalar yerine küçük ve dağınık işletmelerin olması işçilerin zayıf ve birbirinden kopuk olmalarına neden olmuş; bilinçlenmesini olumsuz etkilemiştir. Zira Oya Sencer de sınıf bilincinin oluşmasında ilk şart olarak toplumun sosyo-ekonomik yapısının böyle bir sınıf bilinçlenmesine yol açabilecek nitelik taşıması olarak sunar.³⁹⁹ Bu ise kapitalizm gelişmesiyle büyük burjuvazinin işçiyi somut bir şekilde sömürmesiyle gerçekleşecektir. Oysa gördüğümüz gibi Osmanlı'da kapitalizm sanayi devriminin yaşanmasıyla değil emperyalizm yoluyla, yani sermaye ihracıyla girmiştir. Dolayısıyla yukarıda da belirttiğimiz gibi, işçiler karşısında somut olarak sömürüldüğü yerli burjuvaziye değil, önce devleti sonra da yabancı sermayeyi bulmuştur. Bu nedenledir ki Osmanlı işçi sınıfı Batılı işçilerin yaşadığı bir sınıf bilinçlenmesi yaşamamıştır.⁴⁰⁰

Ayrıca İmparatorluğun kozmopolit yapısı nedeniyle işçilerin farklı din ve ırklara mensup olmaları bilinçlenmelerini büyük ölçüde etkilemiştir. Ülkeye sanayiye dayalı üretimin yabancı kapitalistler vasıtasıyla girmesi işçi sınıfının

³⁹⁹ Sencer, a.g.e., s. 306

⁴⁰⁰ Sencer, a.g.e., s. 306

bölünmesine neden olmuştur. İmparatorluğun tüm işçilerini bir çatı altında toplama amacıyla federasyon şeklinde kurulan SSİF, işçilerin milliyet esasına göre bölünmesini engellemek amacıyla çalışmalarda bulunmuştu. Ancak gördüğümüz üzere çalışmaları İttihat ve Terakki tarafından engellenmişti. Gayrimüslüm işçilerin yabancı işverence kayırılıyor olması, İmparatorluğun dağılma döneminde olmasının da etkisiyle Müslüman-Türk işçilerce tepkiyle karşılanmıştır. İşçilerin milliyetler esasına göre bölünmesi, kendilerini bir sınıf olarak değil de ulus olarak gördüklerini göstermektedir. Dolayısıyla emperyalizm yoluyla sanayileşme yerli burjuvaziyle çatışma yerine yabancı burjuvaziyle çatışmaya neden olduğu gibi farklı din ve ırka sahip İmparatorluk işçilerinin sınıf bilinci için gereken sınıfa aidiyet hissinin yaşanmasına da engel olmuştur.

Sencer'in sınıf bilinci için gerekli bulduğu ikinci somut şartsa sol örgüt ve akımların güçlü olmasıdır.⁴⁰¹ Zira kapitalist üretim ilişkilerinin nesnel yapısı olan sınıf çatışması sınıf mücadelesinin keskinleşmesine neden olsa da ekonomik bilinci sınıf bilincine yükselterek, sınıfın tepkilerini odaklayıp yönlendirecek bir sınıf ya da örgütlerin bulunması gerekmektedir. Osmanlı'da ise 1908'le birlikte ilk sol örgüt ve partilerin kurulması ve azınlık ve Balkanlardaki sol akımların etkisiyle işçi sınıfı Selanik, İstanbul, İzmir, Bursa gibi sanayi merkezlerinde bilinçlenmeye başlamışsa da sınıf çatışmasını politik bir mücadele haline getirecek bir işçi partisi bulunmamaktadır. Üstelik işçilerin sol akımlarla da organik bir bağı yoktur. Büyük çoğunluğu ekonomik grevler olan işçi hareketleri içinde işçiler, bir siyasal olay ya da durum karşısında sınıf bilinciyle hareket ederek yani siyasi grev⁴⁰² gerçekleştirmemişlerdir. Siyasi grevin amacı, devletin yasama veya yürütme organının baskı altına alınmasıdır.⁴⁰³ Başarıya ulaşması için çok iyi örgütlenmesi ve tek merkezden yönetilmesi gerektiğinden işçi sınıfının geliştiği, siyasi bilinç kazandığı yerlerde ortaya çıkmaktadır. "Siyasi grevler bir

⁴⁰¹ Sencer, a.g.e., s. 306

⁴⁰² Sencer, a.g.e., s. 131

⁴⁰³ (Çevirimiçi) İş Hukuku Enstitüsü; Genel Olarak Grev ve Lokavt, http://www.ishukuku.org/index.php?option=com_content&task=view&id=155&Itemid=53 02.02.2012

çeşit ayaklanma, bir çeşit beyaz savaş sayılabilir.”⁴⁰⁴ Oysa görüyoruz ki bu grevler arasında çok az sayıda siyasi grev gerçekleşmiştir. Bu görüşleri kanıtlar nitelikte gelişen işçi hareketleri örgütlü olsalar bile var olan örgütler belirli şehir ya da bölgelere münhasır kalmışlar, ülke çapında örgütlenememişlerdir. Örneğin SSİF sadece Selanik’te, OSF de İstanbul’da örgütlenmişti. “Selanik’te, İzmir’de, İstanbul’da ve daha başka kentlerde yığınla militan diğer taraflarda ne yapıldığı ile ilgilenmeden çalışmalarını sürdürmekteydi.”⁴⁰⁵ Sosyalistlerin belirli il ya da bölgede örgütlenip, sınırlarının dışına çıkamamasında yeterli zamanı bulamamış olmaları etkili olmuştur.

Devletin işçi hareketlerine yönelik tavrı da işçilerin sol hareketlerle bağlantısını büyük oranda etkilemiştir. Grevler karşısında devletin tavrı, yönetim şekli ve iktidardakiler değişse de her zaman sert olmuştur. Devlet, 1876 ile başlayan devlete ait fabrika ve yapım evlerinde çıkan ilk grevlerde işçilere karşı hoşgörölü davranmıştır. Zira işçilerin de greve yönelmeden önce devlete başvurmaları ve son çare olarak greve gitmeleri ılımlı bir ortamın oluşmasını sağlıyordu. Ancak yabancı burjuvaziye ait iş yerlerinde gerçekleşen grevlere karşı devletin tavrı ilk grevlerden itibaren sert olmuştur. Nitekim istibdat döneminde destekledikleri işçi sınıfının grevlerine karşı İttihat ve Terakki’nin tutumu da değiştirmiştir. Bunda sermaye yoksunu, yarı sömürge, yabancı sermayeye bağımlı ekonomide işçi sorunlarından çok sermayenin ön planda tutulması belirleyiciydi. Mali darboğazdaki ülke ekonomisinin ancak yabancı sermaye ile düzeleceğine inanan İttihat ve Terakki, ekonomide liberalizmi benimsiyor, Avrupa’daki sosyal devlet uygulamalarını da sermaye sahiplerini zarara uğrattığı için eleştiriyordu. Üstelik gerçekleşen grevlerin pek çoğunun en çok borç alınan ülkelere ait işyerlerinde çıkıyor olması grevlerin polis ve askerlerin devreye girerek bastırılmasına neden olmuştur. Yabancı sermayenin yararıyla ülke

⁴⁰⁴ Cahit Talas’tan aktaran Sencer, a.g.e., s. 131

⁴⁰⁵ Güzel, a.g.m., s. 822.

sermayesinin yararının bir tutulduğu,⁴⁰⁶ grevlerin ülke menfaatleri için “zararlı” görüldüğü bu dönemde grevlere karşı tepkiler oldukça sertleşmiş, işçiler işten çıkarılmış, tutuklanmış, yaralanmış ve hatta öldürülmüştür.

İttihat ve Terakki’nin bu müsamahasız tavrına rağmen sona ermeyen grevleri, yabancı burjuvazinin de oldukça rahatsız olması nedeniyle ve yine onların ısrarlarının da etkisiyle yasal yolla sona erdirmeye çalışmıştır.⁴⁰⁷ Çıkarılan kanunlarla grevlerin hızı kesilmeye çalışılmış, 1913’ten sonra İttihat ve Terakki otoriterliğini arttırıp işçilerin örgütlenmesi engellenmiştir: Cemiyet kendi güdümünde işçi sendikaları kurmuş ancak bunlara “sendika” ismini bile koydurtmamış, sendikaların varlıklarını ancak “sosyalist emellerden kaçınmak” şartıyla sürdürebileceklerini belirtmiş, işçi örgütleriyle esnaf örgütlenmelerini birbirleriyle “bilinçli” biçimde karıştırmış ve bu örgütleri kendine yakın kişilere kurdurtmuştur.⁴⁰⁸ Tekin Alp Hükümetin işçi hareketleriyle ilgili politikasını şöyle ifade ediyordu⁴⁰⁹:

“Halkı, alınının teriyle geçinen emekçileri düşünmedik... Onların rahatını sağlamak şöyle dursun, grev yapmalarına meydan vermemek maksadına matuf kanunlar neşrettik. Bu kanunları neşrettiğimiz zaman bizde halk hükümetinin en yüksek derecesi tatbik mevkiinde bulunuyor; yani milletvekili genel reyle ittihaz olunuyor ve parlamentonun usulü tamamıyla cari oluyordu. Öyle olduğu halde, halkın, avamın düşmanı olan patron ve sermayedar sınıfların lehinde kanunlar neşrolunmuştur.”

Devletin işçi hareketlerine olan hoşgörüsüz ve sert tutumu sayıca çoğalan işçilerin bilinçlenmesini olumsuz anlamda etkilemiştir. Zira ekonomik nedenli grevler de olsa işçiler kısa zamanda büyük eylemlilik göstererek sınıf bilinci elde etme açısından potansiyellerini ortaya koymuşlardır. Üstelik işçiler

⁴⁰⁶ Dönemin gazetelerinde grevlerin zararlarına dair yazılan makalelerde bu görüşe oldukça sık rastlamak mümkün. İlgili yayınlar için bakınız Sencer, a.g.e., s. 178-181; Kıvılcımlı, a.g.e., s. 61-64

⁴⁰⁷ Grev Kanunu çıkarılmadan önce İttihat ve Terakki demiryolu şirket ve kumpanyalarına 14 Ekim 1909’da bir tezkere göndererek güvence vermiştir. Buna göre, “grevlerin ülkede ticaret ve kamu güvenliğini aksattığı, Devletin siyasi ve mali itibarını düşürdüğü, halkı güç durumda bıraktığı” belirtilerek artık demiryolu, liman, rıhtım, tarmvay, havagazı, elektrik gibi genel hizmetlere yönelik işyerlerinde memurlarda olduğu gibi greve gidilmeyeceği ve bunun da çıkarılacak yasayla güvence altına alınacağı belirtiliyordu. Onur, a.g.m., s. 292

⁴⁰⁸ Güzel, a.g.m., s. 823.

⁴⁰⁹ Güzel, a.g.m., s. 823

tüm baskı ve engellemelere rağmen sendika ve örgüt kurmuş, sosyalist partilere katılmışlar, dayanışma grevleri düzenlemişlerdir. Ancak hatırlanacağı gibi işçilerin en kitlesel grevlerini düzenlemeyi başaran, işçilere sosyalist bilinç kazandırmak üzere çalışmalarda bulunan SSİF'nin kurucusu Benaroya sürgüne gönderilmiş, birçok üyesi tutuklanmış ve sendikaları kapatılmış ve yasaklanmıştır. Dolayısıyla grevlerin fiilen yasaklanması ve örgütlenmelerinin önünde yasal engeller koyulması, SSİF ve OSF gibi işçilere inmeyi başaran siyasi oluşumların engellenmesi işçi hareketlerini yönlendirecek, işçileri örgütleyecek, sınıf bilinci elde etmesini sağlayacak bir güç olmalarına mani olmuştur. İşçiler siyasi bilinç elde edemediğinden de çatışmalar ekonomik düzeyde kalmış, siyasi bir özne olarak siyasi mücadele evrilememiştir. Bu nedenle işçi hareketleri politik bir nitelik taşımadığından sol akımlarla yahut sosyalizmin gelişmesine zemin hazırlayacak bir nitelik/potansiyel taşıdığını söyleyemeyiz.⁴¹⁰

⁴¹⁰ Örneğin Tunçay grevleri, “solculuk” olarak değerlendirmeyiz. Zira Çünkü dünyanın her yerinde feodal yapılara karşı mücadele eden orta sınıfı destekleyen işçi sınıfı, burjuvalarla siyasi iktidarı bölüşmeye çalışır. Burjuva sınıfı bu paylaşmaya yanaşmayınca önce ekonomik mücadele sonra da iktidar mücadelesi başlar ki solculuk da böyle oluşur. Oysa II. Meşrutiyet’le Sarayın istibdadına karşı girişilen mücadele tamamıyla ulusal bir ekonomi yaratmayıp, yabancı sermayeyle bağımlı geliştiğinden işçi sınıfının ekonomik mücadelesine dahi izin verilmemiştir. Bu nedenle sosyalizm Osmanlı’da henüz yeşermemiştir. Tunçay ayrıca başka düşünürlerin de görüşlerine yer verir. Örneğin Lütfü Erişçi’ye göre grevler “Manastır’da başlayan, meşrutiyetçi hareketi tamamlayan tezahürlerdi”, Hüseyin Avni ise, grevleri “Ecnebi Sermayesine Karşı görmektedir”. Bu görüşe Hikmet Kıvılcımlı da katılmaktadır. Buna göre, Türkiye’de Batı’da olduğu gibi klasik burjuva devrimi olmamış, devrimin sürükleyicisi çalışan halk yığını yani yerli üretici güçler olmamıştır. Bu sebeple burjuva devriminin hürriyetleri ülkede yaşatılmamış; hürriyet dalgasına asıl sahip çıkanlar da işçi sınıfı olmuştur. Dolayısıyla 1908 grevleri işçilerin hürriyetlerine sahip çıkmaları, yerli ve yabancı sermayeden çalışma koşullarının iyileştirilmesi talebi olarak okunmalıdır. Kıvılcımlı, a.g.e., s. 61

II. TÜRK SOLU'NDA İLLEGALLEŞME: TÜRKİYE KOMÜNİST PARTİSİ

Osmanlı İmparatorluğu'nda I. Dünya Savaşı'nın bitişi İmparatorluğu'n İtilaf Devletleri arasında pay edildiği Mütareke Döneminde büyük bir iktidar boşluğu yaşanmaya başlamıştır. İttihat ve Terakki Döneminde susturulan sol hareketler de bu nispi özgürlük ortamında tekrar canlanmıştır. İşçi grevleri ve örgütlenmeleri devam ettiği gibi işçiler artık örgütlü ve sınıf bilinciyle hareket etmektedir. Kurulan sol görüşlü siyasi partilerin ise sayısı artmış ve artık siyasi partiler işçi sınıfına inmeyi başarmıştır. İşçi örgütleri kurarak grevleri yönlendirmişler, mitingler düzenlemişlerdir.

Yine bu dönem yeni kurulan sosyalist ülke Sovyet Rusya ile gelişen ilişkiler Anadolu'da sol havanın hakim olmasını sağlamıştır. Sovyet Rusya'nın milli mücadeleye olan maddi ve askeri desteği ilk kez İstanbul dışında, işçi sınıfının neredeyse bulunmadığı, köylü sınıfının yoğun olduğu Anadolu'da sol partilerin kurulmasına ve yayınlar çıkarmasına yol açmıştır. Sovyetlerin dış politikasının önemli bir kısmını oluşturan Lenin'in emperyalizme yönelik ulusal kurtuluş mücadelesini destekleme tezinin etkisiyle tüm sol partiler ulusal kurtuluş mücadelesine destek vermişlerdir. Yani dönemin sol partilerinin temel özelliği emperyalizmle mücadeleyi, tam bağımsızlığı öncellemiş olmalarıdır. Tam da bu dönem 1960'lara kadar Türkiye'deki sol geleneğin tek temsilcisi olacak olan Türkiye Komünist Partisi'nin temelleri atılmıştır. Milli Mücadele döneminde Sovyet Rusya'yla kurulan ittifakın güçlenmesi için Anadolu'da muvazaa sol partiler kurulsa da bağımsız doğan ve gelişen başka sol partiler de bulunmaktaydı. Ancak işçi hareketleri bu dönem neredeyse tamamıyla İstanbul ve çevre illerde gelişmiştir. 1923'te ülkenin işgalden kurtulmasıyla da grevler sınıf bilincinden çok "milli bilinç"le gerçekleşmiş ve sol parti ve örgütlerin kontrolünden çıkmıştır.

Bağımsızlığın kazanılmasından sonra yeni kurulan devletin sol partilere olan tavrı da değişecektir. Önce hareketleri kısıtlanan ve çeşitli tutuklamalara tabi olan sol partiler zamanla hükümetin iktidarını güçlendirmek

için muhalefete karşı başlattığı yasaklayıcı önlemlerden nasibini almıştır. Tutuklanan, yayınları yasaklanan sol partiler tüm muhalefet gibi engellenmiş, yasal alanın dışına itilmiştir. Ancak diğer partilerden farklı olarak Türkiye Komünist Partisi çatısı altında birleşen sol partiler uzun yıllar sürecektir sürgün ve illegal faaliyetlere mecbur bırakılmışlardır.

A. MÜTAREKE YILLARINDAKİ GELİŞMELER (1918-1922)

Osmanlı İmparatorluğu'nu yeniden diriltmek amacıyla girilen I. Dünya Savaşı'ndan büyük bir yenilgiyle çıkmıştı.⁴¹¹ Savaş sonunda 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması da İmparatorluğu fiilen sona erdiriyordu. Antlaşma, Savaş süresince Büyük Devletlerin Osmanlı İmparatorluğu'nu kendi aralarında paylaştıkları gizli antlaşmaların⁴¹² hukuki dayanağı olmuştur. 24 maddeden oluşan Antlaşma Osmanlı ordusunun terhis edileceğini, silah ve cephanelere el koyulacağını ve en önemlisi de İtilaf Devletlerine güvenliklerini tehlikede gördükleri bölgelerde ve Vilayet-i sittede(Erzurum, Van, Sivas, Bitlis, Diyarbakır, Bitlis, Harput) bir karışıklık çıkması halinde işgal hakkı veriyordu.⁴¹³ Anlaşmanın birinci maddesinde belirtilen "Boğazların dünya devletlerine açılması"⁴¹⁴ hükmüyle 13 Kasım 1918'de İtilaf Devletlerine ait bir filo Çanakkale ve İstanbul Boğazlarındaki askeri tesisleri işgal etti.⁴¹⁵ Boğazların işgalini sırasıyla diğer işgaller izler⁴¹⁶ ve dolayısıyla İmparatorluğun işgali fiili olarak 1918 yılında başlamış olur.

⁴¹¹ Sabahattin Selek, **Anadolu İhtilali**, Cilt I, 8. baskı, İstanbul, Kastaş Yayınevi, 1987, 29-36.

⁴¹² İstanbul Antlaşması(1915- İngiltere-Rusya-Fransa), Londra Antlaşması(1915-İngiltere-İtalya), Sykes Pickot Antlaşması(1916- İngiltere-Rusya-Fransa), SSt. Jean de Maurienne Antlaşması (1917-Fransa-İngiltere) H. Ömer Budak, **Sevr Paylaşımı**, 2. Baskı, Ankara, Bilgi Yayınevi, 2002, s. 26-33

⁴¹³ Madde 5, 7, 24, Selek, Cilt I., s. 45-47, Budak, a.g.e., s. 35

⁴¹⁴ Selek, Cilt I., s. 45,57.

⁴¹⁵ Akşin, a.g.e, s. 134

⁴¹⁶ Fransızlar: Dört Yol(11 Aralık 1919), Mersin(17 Aralık 1918), Adana(26 Aralık 1918), Çiftehane(3 Şubat 1919), Afyonkarahisar(16 Nisan 1919)'ı; İngilizler Batum(24 Aralık 1918), Antep(10 Ocak 1919), Cerablus(3 Ocak 1919), Maraş(22 Şubat 1919), Birecik(27 Şubat 1919), Urfa(24 Mart 1919), Kars'ı(13 Nisan 1919); İtalyanlar: Antalya(28 Mart 1919), Kuşadası(4 Mayıs 1919), Fethiye, Bodrum, Marmaris'i(11 Şubat 1919); Yunanlılar: Uzunköprü-Hadımköy demiryolunu(9 Ocak 1919); İngilizler-Fransızlar müşterek olarak Turgutlu-Demiryolunu(1 Şubat 1919)'da işgal etmişlerdir. Selek, Cilt I, s 190.

Adını Mondros “Mütarekenamesi”nden alan Mütareke dönemi, 1918’le başlayıp, saltanatın kaldırıldığı 1-2 Kasım 1922’ye kadar sürer.⁴¹⁷ Osmanlı solunun ilk canlılık döneminin II. Meşrutiyet’in ilanından itibaren beş yıl sürdüğünü belirtmiştik. Ancak Mahmut Şevket Paşa’nın öldürülmesinden sonra Mondros Ateşkes Antlaşması’na kadar hiçbir siyasal muhalefete olanak vermemiştir.⁴¹⁸ Birçok muhalif “hükümeti devirmek için ihtilal ve suikastlar tertip etmek” suçlamasıyla Divan-ı Harpte yargılanmış ve iki yüzden fazla siyasetçi sürgüne gönderilmiştir.⁴¹⁹ Muhalefete karşı girişilen baskıdan sol kesim de nasibini almış, Hüseyin Hilmi çevresinden Gümölcineli İsmail ve Pertev Tevfik Beyler gıyaben idama mahkûm edilmiş, Hilmi de tutuklanıp Sinop’a, sürgüne gönderilmiştir. Böylece Osmanlı’da sol hareketler Mütareke Dönemi’ne kadar durmuştur. Zira Balkan Savaşları, İttihat ve Terakki Diktatörlüğü ve nihayet Birinci Dünya Savaşı nedeniyle özellikle Rumeli’de çok güçlü olan işçi örgütlerinin de büyük darbe yediğini görmüştük. İşçilerin büyük kısmı savaşa asker olarak gönderilmiş; kalanlarsa savaş ortamı ve hükümetin baskıları nedeniyle herhangi bir hareket gerçekleştirmemiştir.

Bununla birlikte bazı kentlerde bazı işçi örgütleri yaşamlarını sürdürmeye devam etmiştir. Örneğin 1 Mayıs 1914’te İstanbul’da İşçi Bayramı için *Sendikalar Birliği* tarafından bir bildiri yayınlanmıştır.⁴²⁰ Dönemin bir diğer sol hareketlerle ilgili gelişmesi de İttihat ve Terakki’nin bir nevi ekonomi danışmanlığını yapan Rusyalı sosyalist düşünür Parvus’un Osmanlı’ya ilk kez “sömürge”, “emperyalizm” gibi kavramları sokması olmuştur.⁴²¹ Parvus *Türk Yurdu* dergisinde, “Türkiye’nin Mali Tutsaklığı” adlı makalesinde emperyalizmin ekonomik sömürü mekanizmasını(Reji, Düyunu Umumiye gibi) ve Osmanlı’ya verdiği zararları anlatmıştır.⁴²² Ancak Parvus Türkiye’nin geriliğinin asıl nedeni Avrupa sermayesinin sömürü alanı haline

⁴¹⁷ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye’de Siyasal Partiler: Mütareke Dönemi: 1918-1922**, Cilt II, Genişletilmiş 4. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2010, s. 29.

⁴¹⁸ Güzel, a.g.m., s. 822.

⁴¹⁹ Tunçay, Cilt I, a.g.e., s. 63.

⁴²⁰ Güzel, a.g.m., s. 822.

⁴²¹ Akşin, a.g.e., s. 90.

⁴²² Özcan/Eğribel, a.g.m., s. 315-316.

gelmesinden kaynaklandığını⁴²³ İttihat ve Terakki'ye öğretmeye çalışmak dışında, Osmanlı sol çevreleriyle bir bağ kurmamıştır. Ayrıca İttihat ve Terakki 1917'de toplanan Uluslararası Sosyalistler Toplantısına katılmak istemişlerse de gönderilen kişiler "Türk Sosyalist Partisi"ni temsil etmedikleri iddiasıyla toplantıya kabul edilmemişlerdir.⁴²⁴ Mütareke döneminde ise(1918-1922) işgal koşulları altında da olsa, iktidarın devrilmiş olmasıyla iktidar boşluğunun yaşanması, sürgündeki muhaliflerin serbest kalmasıyla Osmanlı solu tekrar canlanmış, eski sosyalistler yeniden eyleme geçmişlerdir.

1. Mütareke Döneminde İşçi Hareketleri

Osmanlı İmparatorluğu, Balkan Savaşları, Trablusgarp ve Birinci Dünya Savaşı gibi uzun yıllar süren savaşlarla mücadele etse de sanayileşme çabaları devam etmiştir. Özellikle 1908'den sonra uygulanan yabancı sermayeyi özendirme politikası meyvelerini vermiş, Osmanlı I. Dünya Savaşı'na girdiğinde önemli sayıda yabancı- Osmanlı gayrimüslim anonim şirketlerine sahip olmuştu.⁴²⁵ Ancak Müslüman esnaf liberal politikaların uygulandığı⁴²⁶ II. Meşrutiyet döneminde lonca sisteminin çökmüş

⁴²³ Parvus'un Türkiye ekonomisiyle ilgili görüşlerinin dört maddede özetlendiği yazı için bakınız, Berkes, a.g.e., s. 75.

⁴²⁴ A. Şnurov, İttihat ve Terakki'nin "Sosyalist Parti" yaratma çabasıyla ilgili olarak "*Bir burjuva-polis 'sosyalist partisi' kuruldu; bu partiye kapitalistler, avukatlar, hatta generaller üye oldular. 1917 senesinde bu 'sosyalist' burjuvazi ve muhafızları, Stockholm'de düzenlenen Milletlerarası Sosyalist Kongresine T.S.P. 'Türk Sosyalist Partisi' ibareli özel bir mühür dahi yaptırmıştır.*" demektedir. Tunçay, Cilt I, dipnot 12, s. 64-65

⁴²⁵ Şirketlerin bir kısmı için, Toprak, a.g.e., s. 67

⁴²⁶ 19.yüzyılla Osmanlı'da hızlanan Batılılaşma çabası II. Meşrutiyet döneminin iktisat politikasının da liberalleşmesine neden olmuştur. Bireyin kişisel çıkarlarını gözettiği takdirde toplumun da en üst düzey refah düzeyine ulaşılacağı vurgulanmış, bu nedenle de "teşebbüs-i şahsi" sık sık savunulan/vurgulanan bir kavram haline gelmiştir. Osmanlı artık "menfaat-i şahsiye"yi gözetecek, "mülkiyet-i şahsiye"nin dokunulmazlığına inanacak, "hukuk-i şahsiyesi"ne sahip çıkacaktı. M. Şerif Efendi ile olgunlaşan liberal anlamda ilk iktisat anlayışı Ohannes Paşa ile daha bilimsel bir kimlik kazanırken Prens Sabahattin ve Mehmet Cavit Bey'le doruk noktasına ulaşmıştır. Yusuf Kemal Öztürk, "Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde İktisadi Düşünce Akımları:1838-1914", Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim dalı, Yayınlanmış Doktora Tezi, Ankara, 2007, s. 6. Prens Sabahattin, Osmanlı'nın ekonomik geri kalmışlığını, geleneğinde özel mülkiyetin bulunmayışı ve Batı'da olduğu gibi özel girişim ve bireyciliğin olmayışından kaynaklanıyordu. Berkes, a.g.e., s. 466. Cavit Bey'in Osmanlı'nın II. Meşrutiyet dönemi liberal iktisat politikalarını belirleyen kişi olduğunu Birinci Bölümde detaylı bir şekilde anlatmıştık.

olması nedeniyle fakirleşmişti. Balkan Savaşları'ndan alınan yenilgiyle İttihat ve Terakki'nin Osmanlıcılık felsefesi çökmüş; "Türkçülük" resmi ideoloji haline gelmiştir. "Türk Milleti" yaratma amacını taşıyan "Türkçülük" ve iktisaden "milli iktisat"la, toplumsal alanda da "milli burjuvazi"yle "millileşilmeye" çalışıldı. İttihat ve Terakki artık Müslüman esnafı gözetmeye, kayırmaya başlamıştı. Bu ulusal ekonomi politikası gereğince İttihat ve Terakki, I. Dünya Savaşı sırasında kapitülasyonları kaldırdı, Düyun-u Umumiye'nin faaliyetlerini askıya aldı, piyasa ve yabancı şirketlerin bir kısmı millileştirildi, Müslüman-Türk şirketler ve kooperatifler kuruldu.⁴²⁷ Tüm bu uygulamalarda Osmanlı'nın müttefiki haline gelen Almanya'nın milli iktisat anlayışı etkili olmuştur. Ficht, Müller, Gentz ve özellikle List'in teorisyenliğini yaptığı "Alman Romantizmi"⁴²⁸ ekonomiyi dışa kapalı kendi kendine yeten bir ülke ekonomisi şeklinde tasavvur ediyordu. Alman iktisatçılarından etkilenen Ziya Gökalp, Tekin Alp gibi düşünürler Osmanlı milli iktisadı oluşturdu.⁴²⁹ Milli iktisat devletin ekonomiye doğrudan müdahalesini meşru kılıyordu. "Devlet İktisadiyatı" ile yapılan müdahalelerle Müslüman-Türkler kayırılarak bir 'orta sınıf' yani "milli burjuva" yaratılmaya çalışıldı. Ulusal Türk Sanayiini Özendirme Yasası(1913), devlet ve vakıf topraklarının alım-satımını kolaylaştırma vb. girişimlerle Müslüman-Türk sermayesinin güçlenmesini sağladılar.⁴³⁰ Nitekim Birinci Dünya Savaşı döneminde palazlanan yerli sermaye, sermaye ve sanayi alanlarına yatırım yapmaya başladı: Ordu ihtiyaçları dışında sanayi kolları da gelişti, 1914-1918 yılları arasında büyük çoğunluğunu Müslüman-Türklerin oluşturduğu 123 anonim şirket⁴³¹ kuruldu. Ulusal Kurtuluş Savaşı da, üretim güçlerinin yenilenip gelişebilmesi için daha elverişli koşullar sağladı.⁴³²

Devlet otoritesinin azaldığı Mütareke Dönemi, işçi hareketlerinin ikinci canlılık dönemi olmuştur. Bitmek bilmeyen savaşların ülke ekonomisine

⁴²⁷ Toprak, a.g.e., s. 6, 50, 113, 132-142, 151. Ayrıca 1908 şirket sermayesinin yalnızca %3'ü yerli iken 1918'de bu oran %18'e çıkmıştır. Akşin, a.g.e., s. 88

⁴²⁸ Toprak, a.g.e., s. 67, 145-150.

⁴²⁹ Toprak, a.g.e., s. 14.

⁴³⁰ Yakımov, a.g.m., s. 135.

⁴³¹ Toprak, a.g.e., s. 113.

⁴³² Yakımov, a.g.m., s. 135

verdiği zararlar işçilerin ekonomik sefaletini iyice arttırmış, nihayetinde grevler 1908’de olduğu gibi, 1919 senesinin başında patlak vermiştir. 1919-1922 senesi arasında toplam 19 grev düzenlenmiştir.⁴³³

İşçiler çoğunlukla alım güçleri düştüğü için zam isteğiyle greve gitmişlerdir.⁴³⁴ Ancak iş günü saati, sosyal güvenlik hakları, emeklilik hakkı, hafta sonu tatili gibi çalışma koşullarının iyileştirilmesini isteyen talepleri de bulunmaktaydı.

Grevler içinde siyasi grevlerin sayısı artmıştır. I. Dünya Savaşı sonrasında Paris Barış Konferansının kararıyla İzmir kentinin 15 Mayıs 1919’da Yunanistan tarafından işgal edilmişti.⁴³⁵ İzmir’in işgalini üzerine ülkenin her yerinde düzenlenen protesto mitinglerine işçiler de katılmıştır. Yunanlıların İzmir’i işgalinden sonra katliamlara başlamasını protesto etmek amacıyla 23 Mayıs’ta yapılan, Halide Edip’in konuştuğu, ünlü Sultanahmet mitingine binlerce işçi katılmıştır.⁴³⁶ Zira işgal altındaki ülkenin işçileri olarak yabancı sermayeye karşı tepkiler yoğunlaşmış; grevlerin çoğunluğu yabancı sermayeye ait işyerlerinde gerçekleşmiştir.

Yine diğer grevlerden farklı olarak grevler örgütlüdür ve siyasi partiler grevleri örgütlemeye etkindir. Osmanlı İmparatorluğu’ndan nicel olarak, sınıf bilinci ve örgütlülük açısından zayıf bir işçi sınıfı devralınmış olsa da bu dönem işçiler daha örgütlüdür. Zira siyasi kuruluşların işçi hareketleri üzerinde en fazla etkili oldukları dönem 1919-1923 arasındır. Sol siyasal partilerin yönetiminde gerçekleşen ilk işçi hareketi Kazlıçeşme Tabakhane işçileri grevidir. Bu grevi Osmanlı Sosyalist Fırkası(OSF)’nin devamı olan Türkiye Sosyalist Fırkası(TSF) kurucusu Hüseyin Hilmi yönetmiştir. Tabakhane işçileri Fırka’ya başvurmuş, bunun üzerine Hilmi işçiler adına Şirket’le görüşmüş, on gün süren grev boyunca işçilerin ihtiyaçlarını karşılamış ve nihayetinde grev işçilerin taleplerinin kabul edilmesiyle son

⁴³³ Güzel, a.g.m., Tablo 7, s.824.

⁴³⁴ Sencer, a.g.e., s. 244-264.

⁴³⁵ 18 Ocak 1918’de yenilen devletler için imzalanacak antlaşmaların esaslarının belirlenmesi için düzenlenen Paris Barış Konferansıyla İzmir ve çevresi Yunanistan’a verilmiştir. Bunun üzerine Yunanlılar “bölgedeki Türkler Rumları katlediyor” gerekçesiyle Mondros Ateşkes Antlaşmasının 7. maddesine dayanarak işgal etmişlerdir. Selek, Cilt I., s 230, Akşin, a.g.e., s. 110-112.

⁴³⁶ Akşin, a.g.e., s. 114. Sencer, a.g.e., s. 245.

bulmuştur.⁴³⁷ Bir süre sonra Kasımpaşa Tersane işçileri de grev ilan etmiş ve yine Hüseyin Hilmi işçilerin grev sırasında ihtiyaçlarını karşılamış ve Hilmi'nin önderliğinde Şirket'le görüşmeler gerçekleşmiştir.⁴³⁸ Başarılı geçen grevlerin ardından Tramvay işçileri de Türkiye Sosyalist Fırkası'na başvurmuştur. Hilmi, 1920'de gerçekleşen Tramvay grevini, grev sırasındaki görüşmeleri vasıtasıyla oldukça iyi yönetmiştir. İstanbul, 13 Kasım 1918 tarihinde İtilaf Devletleri tarafından işgal edildikten sonra 1919-1920 arasında(yani Sevr Anlaşması imzalanmasından önce) İngiltere-Fransa arasında çekişme yaşanmaktaydı. Hilmi de bu çekişmeden faydalanıp Fransız Şirketi olan Tramvay Şirketi'ni İngilizlere şikâyet ederek⁴³⁹ grevin başarıya ulaşmasını sağlamıştı. Grevin bu başarısının ardından işçiler desteklerini bildirmişler: *"Şehrimizdeki diğer amele cemiyetlerinin tramvay grevini takdir ettikleri ve bütün kuvvetleri ile kendilerine müzaharet"* edeceklerini bildirmişler ve kitle halinde Tramvay, Şirketi Hayriye, Seyrisefain, Haliç, Kazlıçeşme işçileri TSF'ye üye olmuşlardır.⁴⁴⁰ 10 Kasım 1920'de Tramvay işçilerinin 28 maddelik istekler listesiyle greve başlamasının ardından, 15 Mart'ta da Şirketi Hayriye işçilerinin benzer talepler içeren 28 maddelik isteklerde bulunması işçiler üzerinde TSF'nin etkisini ortaya koymaktadır.⁴⁴¹

Sol fikirleri işçilere indirmeyi başaran Hilmi işçiler içinde öylesine seviliyordu ki *"...bir tramvay arabasına binmiş olsa, bütün kondüktörler, vatmanlar, onun etrafında pervane gibi dönmeye başlardı."*⁴⁴² İstanbul içinde ciddi bir örgütlenmeye sahip olan Fırka'nın binlerce üyesi vardır: *"Memleketimizin en hakiki ve en kuvvetli fırkasını teşkil eden Sosyalist Fırkası'yla beraber çalışan binlerce amele vardır. Bunların adetleri, pek mevsuk olan tahkikatımıza göre 17 bin"*dir.⁴⁴³ Hatta denilebilir ki Fırka,

⁴³⁷ Sencer, a.g.e., s. 248

⁴³⁸ Sencer, a.g.e., s. 249.

⁴³⁹ Ayrıca Sadrazam da Hilmi'nin yönettiği tramvay grevine bir çözüm bulunması amacıyla müdahalede bulunmuştur. Güzel, a.g.m., s. 825.

⁴⁴⁰ "Cağaloğlu'nda kiralanan fırka merkezi o kadar büyük bir istekli kalabalığı ile karşılaşmıştı ki, kayıt muamelesine sıra sıra katipler ve yığın defterler yetmiyordu." Ayrıca 1921'de Haliç Vapurları Amelesi Cemiyeti ve Debbağhaneler İntibah-ı Amele Cemiyeti kendisini fesh ederek Türkiye Sosyalist Fırkası'na üye olmuşlardır. Tunaya, Cilt II, s. 403-404.

⁴⁴¹ Sencer, a.g.e., s. 251-252.

⁴⁴² Sencer, a.g.e., s. 271.

⁴⁴³ Sencer, a.g.e., s. 273.

Tramvay, Şirketi Hayiye, Haliç Şirketi, Zeytinburnu fabrikaları ve bazı işyerleri işçilerinin yönetimini eline almıştır.⁴⁴⁴

1921 1 Mayıs'ı İşgal kuvvetlerince yasaklanmış olmasına rağmen TSF'nin öncülüğünde törenlerle kutlanmıştır. İşçiler çalışmamış *"mavi işçi gömlekleri giyip, kırmızı boyunbağı takmışlar, kırmızı rozetleri vardı ve bindikleri otomobillere de kırmızı bayrak takmışlardı."*⁴⁴⁵ 1922'de gerçekleşen 1 Mayıs ise Hüseyin Hilmi tutuklu bulunduğu Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası tarafından düzenlenmiştir.⁴⁴⁶ Aynı senenin Ağustos ayında işçiler artık tamamen siyasal-doktriner bir hareket olan "genel grev" çağrısı yapmaktadırlar.⁴⁴⁷ Ancak genel grev Şirketlerin arabozucu çalışmaları ve TSF'nin işçileri örgütleyememesinden dolayı gerçekleşmemiştir.

İşçiler üzerinde siyasi partilerin etkilerini yansıtmaları açısından en önemli örnek Türkiye İşçi Çiftçi Sosyalist Partisi'nin 18 Aralık 1919'da gerçekleştirilecek seçimlerle ilgili İşçi Kongresidir. 25 Ekim'de İstanbul'da gerçekleşen bu toplantıda işçiler kendi haklarını savunmak üzere Meclis'te kendilerini temsil edecek mebuslar seçilmesini kararlaştırmışlardır.⁴⁴⁸ İşçiler, kendi güçlerinin farkına vararak, kendilerini bir sınıf olarak görmeye başlamış ve sınıfsal çıkarlarını koruyacak mebuslar istemektedirler. Tophane Fabrikası ustabaşlarından Süleyman Efendi'nin konuşması şöyledir: ⁴⁴⁹

"Meclisteki mebuslar, amele meselemizle ilgilenmiyorlar. Şu halde amele Meclis'e kendi temsilcilerini yollamalıdır. Bilmezlerdi ki biz de bu memlekette çalışıyoruz. Hâlbuki biz, onların evlerini yaptık, tramvaylarını yaptık, beşeriyetin mevcut terakkisi nesi varsa biz yapıyoruz... Hakkımızı istiyoruz... Bunlar da şeker alır, bulgur alır, bizim hukukumuzu müdafaa edecek sözler söylemezlerse mevcudiyetimizi hatırlatırız."

⁴⁴⁴ Sencer, a.g.e., s. 272.

⁴⁴⁵ Türkiye Sosyalist Fırkası'nın Babıali'deki merkezinde tören yapılmış, uzun süre mızıkayla Enternasyonal çalınmıştır. Sencer, a.g.e., s. 253.

⁴⁴⁶ Tunaya, Cilt II, s. 404.

⁴⁴⁷ Sencer, a.g.e., s. 255.

⁴⁴⁸ *"İstanbul'daki 300.000'i aşkın işçinin üç mebus çıkarmasını istemiştir"* Fırka dört aday göstermiştir ancak kazanamamıştır. Tunaya, Cilt II, s. 487.

⁴⁴⁹ Sencer, a.g.e., s. 279-280.

Ahırkapı Fabrikası'ndan Osman Usta ise işçileri sınıf bilinciyle hareket etmeye davet etmektedir.⁴⁵⁰ *“Biz kendi kuvvetimizi bilmediğimiz için bugün esir kaldık. Ey ameleler, siz bu dünyada bir insan gibi yaşamak isterseniz birleşiniz... Dünyada görülmemiş bir harp hendekleri insan leşleriyle doldurdu ama sermayedarlar evlerinde rahat oturdu. Senin arkadaşların çalıştı, öldü. Harp kazanılsaydı sen ne kazanacaktın? Onların cepleri dolacaktı...”*

İşçileri bir sınıf olarak tanımlayıp, düşmanın “Rum, İngiliz, Fransız” olmadığını “dünyada senin düşmanın sermaye sahipleridir” denilmiştir.⁴⁵¹ Toplantı gerek konuşmalar gerekse sonrasında alınan kararlar nedeniyle büyük yankı uyandırmış ve gazetelerde “İstanbul’da amele hareketi başlıyor” başlığı atılmıştır.⁴⁵²

1919-1923 arası işçi örgütlenmelerinin arttığını belirtmiştik. Sendikal nitelikli işçi örgütleri, dönemin koşullarına göre sayıca azımsanamayacak orandadır.⁴⁵³ Ancak sendikal yasak hala devam etmedir. Bu nedenle kurumlar bu yasağı aşmak için kendilerine bağlı ve bağımlı örgütler kurarak örgütlenmişlerdir.⁴⁵⁴ Örgütlerin bir kısmı önceden kurulmuş örgütlerin devamı; bir kısmı ise belirli meslek ya da şirketlerden işçilerin yeni kurdukları örgütlerdi. Ancak Cemiyetler Kanunu nedeniyle birçok dernek yardım ya da hayır derneği şeklinde kurulmuştur.

İstanbul’da bulunan dernekler: ⁴⁵⁵ Haliç Şirketi Amelesi Cemiyeti, Şark Şimendiferleri Müstahdemin Teavün Cemiyeti, Silahtarağa Elektrik Fabrikası İşçileri Cemiyeti, İstanbul Umum Deniz ve Maden Kömürü Tahmil ve Tahliye İşçileri Cemiyeti, Dersaadet ve Biladiselase İnşaat, Tarik, Irgat ve Rençper Amele Cemiyeti, Tütün Fabrikası Amele İttihat Cemiyeti, Mürettepler Cemiyeti, Anadolu Bağdat Şimendiferciler Cemiyeti...

Bu ortamda İstanbul’da daha önceden *Toplum Bilimleri İnceleme Derneği*’nde İstanbul’daki Rumları örgütleyen Vezesthenis, *“Beynelmilel*

⁴⁵⁰ Sencer, a.g.e., s. 280

⁴⁵¹ Tunaya, Cilt II, s. 486, Sencer, a.g.e., s. 281.

⁴⁵² Toplantının ardından işçi sınıfının haklarını temsil etmeleri için Ethem Nejat, Süleyman Usta, Mehmet Vehbi Partiyi temsilen seçimlere katılmış ancak bir varlık gösterememişlerdir. Sencer, a.g.e., s. 283.

⁴⁵³ Tunaya, Cilt II, s. 397.

⁴⁵⁴ Amele Siyanet Cemiyeti, Mesai Fırkası bu amaçla kurulmuşlardır. Tunaya, Cilt II, s. 399.

⁴⁵⁵ Sencer, a.g.e., s. 265-266.

İşçiler İttihatı”(Tüm İşçiler Birliği) adında bir örgüt kurulmasında öncülük etti.⁴⁵⁶ İttihat’a bağlı örgütler: a. Beynelmilel Deniz İşçileri İttihadı: 1.500 üyesi olan örgütün sadece 300’ü Türk’tü. b. Beynelmilel Marangoz İşçileri İttihadı: Çoğunluğu Rum işçilerin oluşturduğu 200 üyesi vardı. c. Beynelmilel Bina İşçileri İttihadı: 2.000 üyeli örgütün 500’ü Türk işçilerden geri kalanı Rum işçilerden oluşuyordu. Meslek esasına göre Rum, Ermeni işçilerin katıldığı İttihat’ın en önemli amacı ülkedeki sendikaları bir araya toplayıp Kızıl Sendika Enternasyonal’ine bağlamaktı. İşçiler İttihat’a bağlı 8.000 dolayında işçinin üye olduğu(üyelerinin çoğu Rum’du) birer sendika kurmuşlardı ve Neos Antropos(Yeni İnsan) adlı Rumca bir gazete çıkarıyorlardı.⁴⁵⁷ Ayrıca Fransız yayını Clarté’nin Türkçe çeşitlemesi olan *Aydınlık* dergisini çıkarıyorlardı.⁴⁵⁸ Çok geçmeden bu çevre TKP’nin siyasal eğitimini üstelenecekti.

22 Eylül 1919’da kurulan Türkiye İşçi Çiftçi Sosyalist Fırkası da kendi işçi örgütünü kurdu: *Türkiye İşçi Derneği*. Fırka, Dernekle bütün işçi örgütlerini ulusal düzeyde bir işçi merkezinde örgütlemeyi amaçlamaktaydı.⁴⁵⁹ 1921 yılında çıkan bildirisine göre“...*Türkiye proletaryasının müttehit burjuvazi kuvvetlerine karşı aynı teşkilat etrafında müttehit, kuvvetli bir cephe teşkil etmesi*” en önemli arzularıydı.⁴⁶⁰ Türkiye İşçi Derneği Kızıl Sendika’sı Enternasyonal’e bağlı olan ikinci sendikaydı. Türkiye İşçi Derneği ve Beynelmilel İşçiler İttihad’ını birleştirme yönünde gerçekleşen tüm çabalara rağmen söz konusu iki örgüt birleştirilememiştir.⁴⁶¹ İki örgüt İmparatorluğun kuramsal temeli en köklü sol örgütleridir. Zira birleşme sürecinde Konfederasyon oluşturmaya çalışılmış ve Marksist bir program hazırlanmıştır. Ayrıca Troçki, Lenin, Zinovyef’in resimlerinin olduğu bir

⁴⁵⁶ Burada *Beynelmilel* kelimesiyle Enternasyonal’e ve fikirlerine bağlı olmak kastedilmektedir. Noutos, a.g.m., s. 127.

⁴⁵⁷ Yalimov, a.g.m., s. 154.

⁴⁵⁸ Noutos, a.g.m., s. 127. Bu dergi daha sonra “*Aydınlık Çevresi*” olarak TİÇSF ve Şefik Hüsnü’yü tanımlamak için kullanılacaktı.

⁴⁵⁹ Türkiye İşçi Derneği’nin 500 üyesi vardı ve daha çok devlet fabrikalarında örgütlüydü. Güzel, a.g.m., s. 825.

⁴⁶⁰ Sencer, a.g.e., s. 285

⁴⁶¹ Derneğin 1922’de tüm işçi örgüt ve partilerini tek çatı altında toplanma çağrısına İttihat üç büyük sendikasıyla katılmıştır. Tunçay bunda, İstanbul’un geri alınmasının ardından Ankara Hükümeti’nin gayrimüslim işçileri, işgal kuvvetleriyle işbirliği yaptıkları suçlamalarında bulunmaları gibi ayrıştırıcı faaliyetlerinin etkili olduğunu düşünmektedir. Tunçay, a.g.m., s.253-254

bildiride işçiler ülkenin içinde bulunduğu durum nedeniyle işçi sınıfının milliyetçi bölünme tehlikesine karşı birleşmeye çağırılmıştır.⁴⁶² Bir diğer bildiri de sınıf bilincine sahip olduklarını bir kez daha göstermektedir.⁴⁶³

“Amele; İstanbul’un beyaz elli beylerini, efendilerini, münakalattan, ekmekten, gazeteden, telgraftan, ziyadan, her şeyden mahrum ediniz. Memurlar, sultan hükümeti devairindeki vazifelerinizi terk ediniz. İstanbul hükümeti ile Sultan’a kaçabilmek fırsatını vermeyiniz. Onu tevfik ediniz.”

Mürettibin Osmaniye Cemiyeti hala varlığını sürdürüyor ayrıca Kasımpaşa Seyr-i Sefain Amelesi Cemiyeti bulunmaktaydı. 1.500 üyeli, Türk, Rum, Yahudi, Ermeni işçilerin bir arada olduğu ve çoğunluğu kadın işçilerin(300’ü Türk olmak üzere) oluşturduğu *Tütün Rejisi İşçileri Cemiyeti* bulunmaktaydı.⁴⁶⁴ Ayrıca İzmir, Edirne, Zonguldak, Eskişehir, Adana, Konya ve Bursa’da demiryolu ve deniz taşımacılığı, inşaat, basım ve yayım, tütün ve gıda, madenler, dokuma işkollarında işçi örgütleri bulunmaktaydı.⁴⁶⁵

Beynelmilel İttihadı dışında Gayrimüslimlerin ağırlıklı olduğu işçi örgütleri de vardır. Ermeni Sosyal Demokrat Fırkası, Deniz Amele işçileri Cemiyeti, Dersaadet Debbağhaneleri İntibah-ı Amele Cemiyeti gibi.⁴⁶⁶ Ayrıca 1919 yılında Moskova’da Türkiyeli Ermeni Kurken Haikuni Komintern’in kuruluşunda Lenin’e katıldı⁴⁶⁷ ve Ermeni sığınmacıları örgütlemek ve Türkiye Ermenistan’ını eyleme geçirmek için Ermeni Komünist Partisi(1918-1920)’ni kurmuştur.⁴⁶⁸

Dernekler siyasi partilerin ya da daha büyük oluşumların içine girmişlerse de genel olarak diğer örgütlerle iletişimsiz ve yerel kalmışlardır. Üstelik siyasi partiler de işçilerin siyasi grevler düzenlemesine öncülük etmiş,

⁴⁶² “Yoldaşlar gözlerimizi açıp aramızdan istismarcıların ektiği milli tefrikayı söküp atalım. Mukadderatımızı, cihan emekçilerinin mukadderatıyla birleştirelim. Beynelmilel İşçiler İttihadının kırmızı bayrağı altında toplanalım. Yaşasın Türkiye İşçi Birliği, Yaşasın Beynelmilel İşçi İttihadı, Kahrolsun istismarcılar, çorbacılar, haram yiyici sınıflar.” Sencer, a.g.e., s. 287

⁴⁶³ Tunçay, Cilt I, s. 725

⁴⁶⁴ Güzel, a.g.m., s. 825.

⁴⁶⁵ Güzel, a.g.m., s. 825.

⁴⁶⁶ Tunaya, Cilt II, s. 398.

⁴⁶⁷ Komintern (Komünist Enternasyonal) bütün dünya komünist partilerinin uluslararası birliğidir. 1919’da V. I. Lenin öncülüğünde kurulmuştur. I. Enternasyonal’in mirasçısı ve davasının sürdürücüsü olmuştur. **Politika Sözlüğü**, N. S. Aşukin ve devamı, çev. Mazlum Beyhan, İstanbul, Sosyal Yayınlar, 1979, s.132.

⁴⁶⁸ Minassiana. a.g.e., s.169

işçileri tek çatı altında toplamak için çalışmalar yapmış ve ekonomik kriz anlarında gelişen ekonomik bilinci devrimci bilince yükseltmek için çalışmışsa da başarılı olamamıştır. İşçiler tek tek burjuvazi ile çelişki halinde olması durumundan burjuvaziye karşı ortak mücadele yürütmeye başladığı *kendisi için sınıf* aşamasına geçememiştir. Üstelik işgal kuvvetlerinin işçi hareketlerine karşı tavrı genelde yasaklayıcı olmuştur. Yukarıda belirttiğimiz 1921 1 Mayıs'ının yasaklanması dışında TSF'nin 1922 Nisan'ında Taksim'de miting yapma önerisi General Harington tarafından reddedilmiştir.⁴⁶⁹

Ancak işçi grevleri 1923'te yeni bir doğrultuya girmiştir. Grevler⁴⁷⁰ ve işçi hareketleri görülmekle birlikte artık sol siyasal kuruluşların işçi hareketleri üzerinde etkisi bulunmamaktadır. 1919 seçimlerinde tek işçi temsilcisi olarak Meclise giren Numan Usta⁴⁷¹ tüm işçileri bir merkez altında toplamak amacıyla bir *Birlik Meclisi* kurmuştur. Tüm işkollarından sendikalar kurularak bunların sanayi merkezlerinde *Amele Dernekleri Birlikleri* şeklinde örgütlenip bunların birleşmesiyle de *Türkiye Dernek Birlikleri İttihadi*'nin kurulması öngörülmektedir.⁴⁷² Ancak İstanbul'da kurulan *İstanbul Umum Amele Birliği Birlik Meclisi*'yle rekabet amacıyla kurulmuş, işveren ve hükümete yakın, "sarı" bir kuruluştur. Zira sol kuruluşların hiçbiri bu oluşumu desteklememiştir. Öyle ki 1923 yılında gerçekleşen İzmir İktisat Kongresi'nde kongreye katılan işçiler, *Aydınlık* çevresinin⁴⁷³ sunduğu çalışma koşullarıyla ilgili istek ve teklifleri değil de işverenlerin üzerinde birleştikleri 34 maddelik teklifi kabul etmişlerdir.⁴⁷⁴ 1924'ten sonra bu derneklerin hepsi "Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" şeklinde düzenlenmişlerdir. Ardından sınıf bilinciyle gerçekleşen

⁴⁶⁹ Tunaya, Cilt II, s. 405.

⁴⁷⁰ 1923 yılının Temmuz, Ağustos aylarında gerçekleşen grevler: Zonguldak maden işçileri, İzmir incir toplama işçileri, Aydın şimendifer işçileri, İstanbul matbaa işçileri, Bomonti Bira fabrikası işçileri, Şark Şimendifer İşçileri, İstanbul Tramvay işçileri, İstanbul Terkos işçileri ve Dolmabahçe gazhane işçileri grevi. Sencer, a.g.e., s. 258

⁴⁷¹ Numan Usta, sol harekete karşı olan Osmanlı Mesai Fırkası'ndan ve eski İttihatçıların desteğiyle mebus olmuştur. Kendisini sosyalist olarak tanımlamayan Numan Usta sol partilerin özellikle TSF'nin tepkisini çekmiştir. Tunaya, Cilt II, s. 407, Sencer, a.g.e., s. 288-289.

⁴⁷² Sencer, a.g.e., s. 290.

⁴⁷³ Aşağıda çok daha detaylı anlatacağımız gibi, kısaca açıklayacak olursak İstanbul'da bulunan Türkiye İşçi Çiftçi Partisi(TİÇSF), yayın organları olan *Aydınlık* dergisi ismiyle anılagelmışlerdir.

⁴⁷⁴ Sencer, a.g.e., s. 291.

tüm yaklaşım ve hareketler 1925'te çıkarılan Takrir-i Sükun Kanunu'yla bastırılmıştır.

Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın başladığı bu dönemde ülkeleri yıllardır işgal altında bulunan işçilerin yabancılara karşı taşıdıkları öfke grevlere yansımaktadır. Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nde 28 Ocak 1920'de Misak-ı Milli Kararlarının kabul edilmesi ve Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleriyle kurduğu iyi ilişkiler üzerine İtilaf Devletleri İstanbul'u 16 Mart 1920'de resmen işgal etmiştir.⁴⁷⁵ Meclisi Mebusan basılmış, üyeler Malta'ya sürgün edilmiştir. En nihayetinde de Osmanlı İmparatorluğu'nun büyük devletler tarafından parçalanmasını sağlayan 10 Ağustos 1920'de Sevr Barış Antlaşması imzalanmıştır.⁴⁷⁶ Böylece Milli Mücadele hız kazanmış, Kuva-yı Milliye örgütleri Düzenli Ordu altında birleştirilerek aktif mücadeleye geçilmiştir.

Ancak Müslüman-Türk işçilerin yabancılara karşı olumsuz yaklaşımları yıllar öncesinde başlamıştı. Müslüman-Türkler, Balkan Savaşı sırasında Averof adlı Osmanlı Rum vatandaşının, zırhlısını Yunan hükümetine hediye etmesi ve bu zırhlının savaşta oynadığı etkin konum nedeniyle savaşın kaybedilmesi, diğer Osmanlı-Rum vatandaşlarının Yunan hükümetine yaptığı bağışlar ve ticaretin ve maliyenin gayrimüslimlerin elinde olması nedeniyle 1913-14 İslam Boykotajı gerçekleştirmişlerdi.⁴⁷⁷ Buna göre gayrimüslimlerden alışveriş yapılmamalı, Müslüman-Türkler desteklenmeliydi.⁴⁷⁸ Ardından Milli iktisat politikasıyla Müslüman-Türk esnaf da işçiler de kayırılmıştır. Milli iktisat uygulamasının en önemli yansıması 23 Mart 1916'da çıkartılan ve yabancı şirketlerin işlem ve yazışmalarını Türkçe yapmalarını zorunlu kılan yasaydı.⁴⁷⁹ Yasayla amaçlanan yabancı şirketlerde Müslüman-Türk işçi istihdamını sağlamak ve "içten" denetim sağlamaktı. Tüm bu milliyetçi

⁴⁷⁵ Selek, a.g.e., s. 333.

⁴⁷⁶ Anlaşmanın maddeleri için bakınız Budak, a.g.e., s. 36-56.

⁴⁷⁷ Toprak, a.g.e., s. 107-111.

⁴⁷⁸ Hatta Trablus ve Balkan Savaşları dolayısıyla Avusturya(1908) ve İtalyan(1910) mallarını boykot etmesi; fes, makarna gibi çok kullanılan maddelerin Müslüman esnaf ve tacirler eline geçmesi gerektiği yazılıyordu. Berkes, a.g.e., s. 465.

⁴⁷⁹ A. Şerif Aksoy, Nokta Yayınları, 2008, (Çevirimiçi) İttihat ve Terakki <http://www.dostyakasi.com/forum/tarih/3382-ittihat-ve-terakki-ve-milli-iktisat-dusuncesinin-uygulamaya-gecilmesi.html>, 16.01.2012

ayrışmalar Kurtuluş Savaşı'yla artmış, 1923 senesinin verdiği coşkuyla doruk noktasına ulaşmıştı. Daha 10 Kasım 1920'de 28 maddelik isteklerle greve giden Tramvay işçileri "Şirketin yabancı şirketlerle iş yapmaması"nı da istiyorlardı.⁴⁸⁰ 1923'te Şark Şimendiferleri'nin Türk işçisi İbrahim, Musevi şefinin kendisine hakaret ettiği ve dövdüğü gerekçesiyle açılan soruşturma neticesinde yine Musevi müfettişin İbrahim'i işten atması üzerine *Şark Şimendiferleri Müstahdemin Teavün Cemiyeti* "üç Musevi'nin işten atılması"nı istemişlerdir.⁴⁸¹ Ekim ayında Cemiyet'in Şirkete sunduğu 18 maddelik istekler listesinin birinci maddesi oldukça ilginçtir:⁴⁸²

"Ermeni komitelerine cebren iane toplayan hainlerin, fabrika duvarlarına Konstantin Venizelos'un resimlerini yapıştırıp, bunları Türklere öptüreceksiniz diyen küstahların, muhterem kumandanlarımıza hakaret etmiş olan hainlerin zaman kaybetmeden Şark Şimendiferleri Kumpanyasındaki memuriyetlerinden sureti katiyede uzaklaştırılmaları."

İsteklerin bir kısmının kabul edilmesi üzerine 18 Kasım 1923'te Türk işçilerin düzenlediği, 1200 işçinin katıldığı, sonradan 200 gayrimüslim işçinin de dahil olduğu grev gerçekleşmiştir.⁴⁸³ Ancak grev sırasında işçilerin tavrı, işçilerin sınıf bilincinden çok milli bilinçle hareket ettiğini göstermektedir. Grev boyunca işçiler olay çıkarmamaya dikkat etmiş, cephane ve askerleri ve mebusları gidecekleri yere taşımışlardır.⁴⁸⁴ Ekim ayında gerçekleşen İstanbul Tramvay işçileri grevinde, Şirkete sunulan istekler arasında "gayrimüslim amelenin ihracı" yer alıyordu.⁴⁸⁵ Aynı istek İstanbul Terkos işçilerinin aynı dönemde gerçekleştirdikleri grevde de yer almıştı. Dolayısıyla önceleri işverene karşı sınıf bilinciyle birlikte hareket eden işçiler artık milliyetçi ayrışmalarla hareket ediyor ve işçi sınıfı bölünüyordu.

2. Mütareke Dönemi Siyasi Partileri

⁴⁸⁰ Sencer, a.g.e., s. 252.

⁴⁸¹ Sencer, a.g.e., s. 260.

⁴⁸² Sencer, a.g.e., s. 260

⁴⁸³ Sencer, a.g.e., s. 262

⁴⁸⁴ Sencer, a.g.e., s. 263

⁴⁸⁵ Sencer, a.g.e., s. 263.

Mütareke Döneminin sol partileri yukarıda da gördüğümüz gibi işçi grevlerini ve hareketlerini örgütlemiş ve yönetmişlerdir. Daha önceki sol partilerden farklı olarak işçi sınıfına inmeyi başarmış ve yayınlarında sol doktrine de yer vererek daha bilimsel bir nitelik kazanmışlardır. Ancak bu dönemde kurulan partiler olan Sosyal Demokrat Fırkası, Türkiye Sosyalist Fırkası ve Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası'nın belki de en önemli özelliği, tüm Türk solunu tek çatı altında birleştirecek olan Türkiye Komünist Partisi'nin soyağacının⁴⁸⁶ en tepesinde yer alacak olmalarıdır.

a. Sosyal Demokrat Fırkası

Dönemin ilk sol siyasal kuruluşu 23 Aralık 1918'de eski bir İttihatçı olan Dr. Hasan Rıza tarafından kurulan Sosyal Demokrat Fırka'dır.⁴⁸⁷ Yayımladığı Programa göre Fırka, bütün işçilerin çalışma hayatının düzenlenmesini, sendikalar içinde örgütlenmelerini, geçinmelerini, durumlarının yükseltilmesini ve kaza, hastalık, yaşlılık gibi hallerde yardım görmelerini istiyordu.⁴⁸⁸ Enternasyanol'e başvuran Hasan Rıza, *Sosyalizm* kitabında sosyalist teoriyi açıklayıp, işçi sınıfının bu düzendeki rolünü açıklayacak kadar teorik yapıya sahipti.⁴⁸⁹ Ayrıca Enternasyonal'le ilişki kurulup, parti programları da getirtilmiştir. Amacı işçi ve zanaatkârları örgütlemek olan Fırka, örgütlenememiş, özel bir yayın organı da yoktur.⁴⁹⁰ İşçi hareketlerinde faaliyet gösterememiş olsa da Fırka kendisinden söz ettirmeyi başarmış, sosyalizm konusunda kuramsal tartışmalara girmiştir. Ancak 1920'den sonra da birçok parti gibi silinmiştir.

⁴⁸⁶ M. Tunçay'ın Türkiye Komünist Partisi'nin soyağacı olarak verdiği tablo esas alınmıştır. Tunçay, Cilt I, s. 975.

⁴⁸⁷ Tunçay, Sosyal Demokrat Parti'nin II. Meşrutiyet döneminde kurulan aynı adı taşıyan Parti'nin devamı olduğunu söylemektedir. Tunçay, Cilt I, s. 79.

⁴⁸⁸ Tunçay, Cilt I, s. 81.

⁴⁸⁹ Tunçay, Cilt I, s. 80, 82.

⁴⁹⁰ Tunaya, Cilt II, s. 238.

b. Türkiye Sosyalist Fırkası

Bu dönemde kurulan sol görüşlü siyasi partiler, işçi hareketlerini ve grevleri yönetmek ve işçilere sınıf bilinci kazandırarak bir çatı altında toplamak amacını taşıyorlardı. Bu amacı gerçekleştirmek için faaliyet gösteren partilerden biri, 1910-1913 arasında faaliyet gösteren Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın devamı olan ve 22 Şubat 1919'da kurulan Türkiye Sosyalist Fırkası(TSF)'dir.⁴⁹¹ Türkiye Sosyalist Fırkası, Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın yeni bir isim, program ve bilinçle vücut bulmuş halidir. İşçilere inmeyi başaramayan ya da fırsat bulamayan OSF'den farklı olarak TSF, artık işçi hareketlerinde çok daha etkindir. Fırka işçileri örgütlemiş, grevleri yönetmiş, grev sırasında işçilere sahip çıkmış, işverenle işçiler adına müzakereler yürütmüş, 1 Mayıs mitingleri düzenlemiştir.

Fırka Mütareke koşullarına rağmen örgütlenmeyi başarmıştır: Aksaray, Beşiktaş, Kadıköy, Kasımpaşa, Şişli, Tünel, Silahtarağa, Eskişehir, Edirne merkez şubeleri bulunmaktadır.⁴⁹² 1910'daki Paris Şubesi ise Dr. Refik Nevzat yönetiminde varlığını sürdürmektedir.⁴⁹³ Parti sol fikirleri işçilere anlatmayı başarmış, 1921'de gerçekleşen coşkulu 1 Mayıs bayramına işçileri davet etmiştir: *"Mayıs'ın birinci günü, amelenin en mukaddes bayram günüdür. Bu mukaddes bayramın tesidi, bütün amele için bir vazifedir."*⁴⁹⁴

Hüseyin Hilmi'nin dönemin işçi hareketlerinde etkisi o kadar büyüktür ki gerçekleşen her işçi hareketi Onunla özdeşleştirilmektedir.⁴⁹⁵ " ... İşte evvelki gün İştirakçi buna erdi... Bu 1 Mayıs, sevincinden yüreği şişmiş, gözleri parıltılı ve çehresi kırmızı, memleketinde kendi say'ının ve kendi mukavemetinin tesiri ile ilk defa olarak tesis etti... İşte o gün nihayet geldi. İştirakçi evvelki gün işlemeyen vapurlara, tütmeyen bacalara ve kırlarda şadü handan dolaşan amelelerini seyrederek 1 Mayıs'ı istediği gibi tesis etti."

⁴⁹¹ Tunaya, Cilt II, s. 369, Tunçay, Cilt I, s. 67.

⁴⁹² Tunaya, Cilt II, s. 402

⁴⁹³ Tunaya, Cilt II, s. 402.

⁴⁹⁴ Sencer, a.g.e., s. 273.

⁴⁹⁵ Refik Halit'in yazısını aktaran Sencer, a.g.e., s. 254.

TSF'nin, Mütareke Döneminde sosyalizme yönelik tavrı daha nettir. Önceki programının aksine programlarının kuramsal alt yapısı daha gelişmiştir: programının 12. maddeden başlayan “sermayesiz sınıfın himayesi” bölümünde işçi sınıfının hakları üzerinde ayrıntılı bir şekilde durulmuş, üretim araçlarının devletleştirilmesi ve kamusal hizmetlerin devlet tarafından görülmesi savunulmuştur.⁴⁹⁶ Bu dönemde yayınlanan Türkiye Sosyalist Fırkası Dergi ve gazetelerinde de daha çok sosyalizme yönelik yazılar yayınlanmıştır. 1919 senesinde Parti'nin resmi yayın organı *İdrak Gazetesi* 6. sayısından başlayıp son sayılarına kadar “*Sosyalizm Nedir?*” yazı dizisi hazırlamış ve Marksist Literatüre ait kavramlar Türkçeleştirilip basit bir dille anlatılmaya çalışılmıştır. Kapitalizmden komünizme evrilen süreç aşamalı bir şekilde anlatılarak kapitalizmin nasıl bir sistem olduğu üzerine yoğunlaşmıştır.⁴⁹⁷ Türk işçisinin kişisel menfaatlerinin peşinde koşmak yerine birleşmesi gerektiği belirtiliyordu: “*Binaenaleyh, sosyalizmin cedit olan Karl Marx'ın bütün cihan sınıf-ı fakire ve say'isine karşı her zaman söylediği bir sözü biz de amelemize hitaben, yegane çare-i reha olarak, bir daha tekrar edeceğiz: Birleşiniz*”⁴⁹⁸ İşçi sınıfının, sermayeden bağımsız olarak örgütlenmesi gerektiğini savunan Parti, klasik Osmanlı ekonomik yapısının adil ve eşit bir sistem olduğunu, eşitsizliğin bu sistemin bozulmasıyla başladığını dolayısıyla Osmanlı'nın “önceden sosyalist” olduğunu iddia etmektedir.

Türkiye Sosyalist Partisi'nin sosyal güvenlik haklarına yönelik talepleri artmıştır: İş Bulma Kurumu'nun oluşturulması, işsizliğin ortadan kaldırılması, çalışma şartlarının güvenli ve salim bir hale kavuşturulması, çalışma saatlerinin kısaltılması, günlük asgari ücretin tespit edilmesi, çocukların ve annelerin korunması.⁴⁹⁹ Parti ayrıca işçilerin örgütlü mücadele etmesi gerektiği bunun içinde bir sendika etrafında birleşmesi gerektiğini savunmaktadır. İşçilerin karşılaştıkları problemlere yönelik somut çözüm önerileri de getirilmiştir. İşçilerin sorunlarını hükümete ileten tek kanal TSF'ydi

⁴⁹⁶ Tunaya, Cilt II, s. 410, Sencer, a.g.e., s. 269, Tunçay, Cilt I, s. 68.

⁴⁹⁷ Benlisoy, Yalçınkaya, a.g.m., s. 172-173.

⁴⁹⁸ Benlisoy, Yalçınkaya, a.g.m., s. 176

⁴⁹⁹ *İdrak*'ten[8 Mayıs 1919] aktaran Benlisoy, Yalçınkaya, a.g.m., s. 178

ve bu sorunlarla ilgilenecek resmi bir daire yoktu. Bu nedenle öncelikle Usta ve işçilerden oluşan Sulh Mahkemeleri kurulmalıydı.⁵⁰⁰ İkinci olarak da çalışanların haklarını savunacak ve sermayeyle emek arasında bir sosyal denge sağlayacak olan Çalışma Bakanlığı'nın kurulmalıdır. Ayrıca Böylece işçiler seslerini daha çok duyurabilecekler, keyfi tutuklanamayacaklardır.⁵⁰¹

Ancak Türkiye Sosyalist Fırkası'nın işçiler üzerindeki etkinliği 1921'in sonlarında bitme noktasına gelmişti. Bunda öncelikle Şirketlerin Hüseyin Hilmi ve Partisini "yandaş" ve satın alınabilir⁵⁰² olarak görmesinin ardından da TSF'nin bu yapıda bir parti olmadığını anlayıp, Fırka'nın çalışmalarını baltalamalarının etkisi büyüktür. Zira Hüseyin Hilmi'nin Tramvay Grevi sırasında İngiltere'yle olan münasebetini de yanlış anlayan Şirketler, bütün işçileri Fırka'ya üye olmaya zorlamış hatta Şirketi Hayriye müdürü de Fırka'ya yazılmıştır.⁵⁰³ Ancak Fırka'nın işçi hareketlerindeki ısrarını gördükten sonra Şirketlerin tavrı sertleşmiş ve 20 Eylül 1920'de gerçekleşen Dersaadet Tramvay Şirket'i grevinde 60 işçi işten atılmıştır.⁵⁰⁴ Bundan sonra patronlar TSF'ye üye işçilerini kitleler halinde işten çıkarmaya başlamışlardır. Fırka'nın grevdeki başarısızlığı ve işsizlik korkusu işçilerin Fırka'dan ayrılmasına da yol açmıştır.⁵⁰⁵ İşverenler işçilerin TSF'den ayrılmaları için "sarı sendikalar"⁵⁰⁶ kurmuşlardır: Örneğin Tramvay Şirketi'nde kurulan "*Amele Siyanet Cemiyeti*" 2.500 işçinin 800'ünü kısa sürede kendi bünyesinde toplamıştır ve Mesai Fırkası da TSF'ye karşı rakip olarak kurdurulmuştur.⁵⁰⁷ Ayrıca Fırka kendi içinde de kaynamaktaydı. Hilmi'nin 20 Temmuz 1919'daki Kongre'de

⁵⁰⁰ Tunaya, Cilt II, s. 402.

⁵⁰¹ Zira nezaretler "yalnız ve yalnız şirketlerin müdafii ve nazım-ı hukukidirler". Benlisoy, Yalçinkaya, a.g.m., s.178.

⁵⁰² Fransız Askeri Arşivlerinde Türkiye Sosyalist Partisi'yle ilgili olarak: "*ülke için ciddi bir tehlike yaratılabilir. SF içinde saygıdeğer kimselerden oluşmakla beraber, onların hep böyle kalacaklarından emin değiliz. Onun için bir ihtiyat önlemi olarak, bunları kendi yanımıza kazanmalıyız.*" denilmektedir. N. Bilge Criss'ten aktaran Tunçay, Cilt I, s. 78.

⁵⁰³ Sencer, a.g.e., s.271.

⁵⁰⁴ İngiliz-Fransız çekişmesi sona ermiş, müttefiklerin arası düzelince de Hilmi'yi desteklemekten vazgeçmişlerdir. Tunçay, Cilt I, s. 77, Güzel, a.g.m., s. 825, Ayrıca Şirketi Hayriye işçileri, Vapur işçileri de Fırka'dan ayrılmıştır. Sencer, a.g.e., s. 275

⁵⁰⁵ Güzel, a.g.m., s. 825,

⁵⁰⁶ İşveren güdümlü sendika ve örgütleri tanımlamakta kullanılır.

⁵⁰⁷ Nafia Nezareti Müdür-i Umumi'si Sırrı Bey, Alemdar Gazetesi muhabirine durumu üstü kapalı bir şekilde anlatmıştır: "*Sual: Amele Siyanet Cemiyeti'nin şirketlerin bir dolabı olduğu hakkındaki iddia ne dereceye kadar doğrudur? Cevap: Bunun hakkında ne evet, ne de hayır diyebilirim. Nezaretin malumatı yoktur.*" Tunaya, Cilt II, s. 407.

kendisini “ömür boyu başkan” seçtirmesi tepki çekmekteydi.⁵⁰⁸ Fırka kendi içinde bölünmüş, Hüseyin Hilmi’den şikayet edip ayrılan Tramvay işçileri *Bağımsız(Müstakil) Sosyalist Fırkası*’nı kurmuşlardır.⁵⁰⁹ Bu süreçten sonra TSF iyice etkisiz hale gelmiştir. Ancak binlerce işçi üyesi olan, birçok başarılı grev düzenleyip yöneten Fırka’nın dağılmasında yukarıda sayılan etkenler dışında işçilerin sol fikirlere kapalı olmasa da “kitle halinde bilinçlenmemiş olmasının” ve TSF’nin diğer sosyalist partilerle birleşmekten kaçınmasının etkisi büyük olmuştur.⁵¹⁰ Tüm bunlardan sonra Hüseyin Hilmi’nin önce tutuklanması ardından da 15 Kasım 1922’de öldürülmesi⁵¹¹ üzerine TSF işlevsiz kalmıştır.

c. Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası

Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası(TİÇSF), 22 Eylül 1919’da İstanbul’da kurulmuştur.⁵¹² Kurucuları Berlin’de bulunan Türk Kulübü’nde yer alan “Mustafa Kemal’e yardım elini uzatan tek devlet olarak gördükleri Sovyetler Birliği’nin dayandığı ideolojisinin etkisi altında” önce Parti’yi “Türkiye İşçi Çiftçi Parti’si olarak kurmuşlardır.⁵¹³ Kurucuları arasında Türk solunun önderlerinden Şefik Hüsnü [Değmer]⁵¹⁴ ve Ethem Nejat⁵¹⁵ da vardır.

⁵⁰⁸ “Hüseyin Hilmi Arkadaş Fırkanın layenazil(azledilmez) ve daimi reisidir.”Tunaya, Cilt II, s.401, Güzel, a.g.m., s. 825, Ahmet Cevdet “Fırka başına azledilmez, sorgusuz, sualsiz bir kimse geçiyor. Neden bu imtiyaz” demektedir. Sencer, a.g.e., s. 277.

⁵⁰⁹ Tunçay, Cilt I, s. 77, Güzel, a.g.m., s. 825.

⁵¹⁰ Sencer, a.g.e., s 278. Tunaya, Cilt II, s. 482.

⁵¹¹ Hüseyin Hilmi Bozdoğan Kemerî önünde yanındaki “arkadaşı” Kalkandelenli Haydar tarafından öldürülmüştür. Tunaya, Cilt II, s. 408.

⁵¹² Sencer, a.g.e., s. 278

⁵¹³ Kurucuları İstanbul’a geldikten sonra ismi son halini almıştır. Tunaya, Cilt II, s. 483.

⁵¹⁴ Selanik’te 1887 yılında doğan Şefik Hüsnü, 1912’de Paris Sorbonne Üniversitesi’nde tıp fakültesini bitirdi ve sinir hastalıkları uzmanı oldu. Jön Türkler’in faaliyetlerini yakından takip etti. Balkan savaşı ve I. Dünya Savaşı’nda Çanakkale Cephesi’nde tabip yüzbaşı olarak görev yaptı. Mütareke döneminde *Kurtuluş* dergisinde yazıları yayınlandı. Kurucuları arasında yer aldığı Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası’nın (TİÇFS) genel sekreterliğine seçildi (1919). Türkiye Amele Birliği yönetiminde etkili oldu. TKP’nin 10 Eylül 1920’de Bakü’de toplanan I. Kongresi’nde gıyabında Merkez Komitesi üyeliğine ve Merkez İcra Komitesi 1. Sekreterliği’ne seçildi.

İllegal Türkiye Komünist Partisi’nin (Böyle yazmak zorunda kaldık; çünkü o dönemde M. Kemal’in kurdurduğu resmi TKP de vardı) yayın organı *Aydınlık* dergisini Haziran 1921’de yayınlamaya başladı. Üçüncü Enternasyonal’in 1924 yılındaki bir toplantısında Kontrol Komisyonu üyeliğine getirildi. Komintern de denilen Üçüncü Enternasyonal’in güçlü desteğiyle İstanbul Akaretler’de 1925

Teorik alt yapısı TSF'den çok daha köklü olan TİÇSF, işçileri tek bir sol merkezde toplamak amacıyla TSF'den farklı bir yöntem izleyerek işçi

yılı başlarında gizli olarak toplanan TKP'nin Üçüncü Kongresi'nde oy birliğiyle Genel Sekreter seçildi.

Kürt isyanlarını bastırmak amacıyla çıkarılan Takrir-i Sükûn Kanunu çevresinde TİÇFS kapatıldı ve yurtdışında bulunan Dr. Şefik Hüsnü'ye İstiklal Mahkemesi tarafından gıyabında önce 15 yıl hapis cezası verildi; ancak cezası bilahere bir yıl hapse çevrildi TKP'ye yönelik operasyonlardan arda kalanlarla 1926 yılında Viyana'da parti konferansını düzenleyen ve orada da yönetici seçilen Şefik Hüsnü, yurda döner dönmez yakalandı ve hapse atıldı. Cezaevindeyken Komünist Enternasyonal'in İcra Komitesi'ne seçildi.

Mayıs 1929'da cezasını tamamladıktan sonra resmi pasaportla tekrar yurtdışına çıkarak Almanya'ya gitti. Berlin'de Komintern'in Batı Avrupa bürosunu yönetti. 27 Şubat 1933'te Naziler tarafından düzenlendiği düşünülen Reichstag yangını provakasonu sonrasında Georgi Dimitrov ve Almanya'da bulunan diğer Komintern üyeleriyle birlikte tutuklandı. Altı ay sonra tahliye oldu ve bir banka kasasında bulunan Komintern arşivini Nazilerden kaçırmayı başardı.

1939 yılında Türkiye'ye dönmesine izin verildi ve I. Dünya Savaşı'ndaki rütbesiyle takip yüzbaşı olarak 1941-1943 yılları arasında yedek askerlik yaptı. 1945 yılında Cemiyetler Kanunu'ndaki değişiklik sayesinde 19 Haziran 1946'da yasal Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi'ni (TSEKP) kurdu.

Kısa sürede 13 ilde örgütlenen ve yalnız İstanbul'da 10 bin işçiyi saflarında toplamayı başaran parti hükümet çevrelerinde rahatsızlığa yol açtı. Kuruluşundan altı ay sonra; parti, sendika ve sol yayınların yasaklanması sürecinde TSEKP de kapatıldı. 2 nolu Sıkı Yönetim Mahkemesi tarafından 16 Aralık 1946'da kapatılan TSEKP için gösterilen gerekçesi ise, " Komünist fikirli kişiler tarafından kurulduğu" iddiası oldu. Şefik Hüsnü'nün de içinde bulunduğu 43 parti yöneticisi tutuklandı. İstanbul 2.Ağır Ceza Mahkemesi'nde görülen davada, Şefik Hüsnü, 1947 yılında beş yıl hapis cezası aldı.

Şefik Hüsnü, 1950 affıyla serbest kaldı; ancak 1951'deki 187 kişilik büyük TKP tevkifatında, partinin Merkez Komite üyesi olarak yeniden tutuklandı. Ankara 2 nolu Askeri Mahkeme'de yapılan bu yargılamanın sonunda 5 yıl 10 ay hüküm giyen Şefik Hüsnü, 65 yaşını bitirmiş olduğundan, cezası 4 yıl 2 ay ağır hapis, 1 yıl 4 ay 20 gün müddetle Manisa'da sürgün cezasına çevrildi. 1957'de tahliye edildi. Dr. Şefik Hüsnü, 8 Nisan 1959'da Manisa'da sürgündeyken öldü. Hüseyin Akyol, **Bölüne Bölüne Büyümek Türkiye'de Sol Örgütler**, 2. Baskı, Ankara, Phoenix Yayınevi, 2010, a.g.e., s. 203-204

⁵¹⁵ İstanbul'da 1887'de doğan Ethem Nejat, II. Meşrutiyet dönemi eğitimcilerimizdendi. Ethem Nejat, yaşadığı dönemde eğitimi çağdaştırılması çalışmalarına büyük katkıda bulundu.

Maarif Bakanlığı, onu Eylül 1918'de Berlin'e gönderdi. Daha önce Türkçü düşüncelere sahip olan Nejat, orada sosyalist fikirlerle tanıştı. Almanya'da bulunduğu sıralarda, Türkiye'li sosyalist aydınlarla tanıştı ve Spartakistlerin önderliğindeki işçi eylemlere katıldı.

Almanya'dan kalkan Akdeniz vapuru, Mayıs 1919'da Ethem Nejat'ında aralarında bulunduğu Berlin grubunu Haydarpaşa'da indirdi. İstanbul'a gelen grup, hiç beklenmeden örgütlenme çalışmalarına başladı ve 22 Eylül 1919 günü Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası kuruldu.

Ethem Nejat bu partiden İstanbul adayı olmuşsa da, seçimlerde başarılı olunamadı. Ethem Nejat, İstanbul'da bulunduğu dönemde, solu bir araya getirme çabalarında da bulundu. Sol bir araya gelemeyen, solun önemli bir bölümü Anadolu'ya geçip, milli mücadeleye katılma kararı aldı.

Ethem Nejat'ı daha sonra, 1-8 Eylül 1920 günlerinde toplanan Şark Milletleri Kurultayı'nda görüyoruz. Kendisi Eskişehir-Ankara delegesinin arasındadır.

Türkiye Komünist Partisi'nin de kuruluş çalışmalarına katılan Nejat *Kurtuluş* dergisinde sosyalizm üzerine dergiler yazdı. Bakü'de kurulan TKP'nin Merkez Komite üyeliğine ve Genel Sekreter'liğine seçildi. Mustafa Kemal'in bilgisi dahilinde Anadolu'ya gelen ve 28 Ocak 1921'de Trabzon açıklarında öldürülen TKP heyetinin içinde Ethem Nejat da bulunuyordu. Akyol, a.g.e., s. 202

derneklerini ele geçirmeye çalışmıştır.⁵¹⁶ Böylece büyük sol birlik kurulmuş olacaktı.

Sol birlik oluşturmak TİÇSF için çok önemlidir ve Ethem Nejat bunu şöyle dile getirir:⁵¹⁷ “...bir münevverler teşkilatı olduğundan, daha ziyade halk kütleleri teşkilatı olan Sosyal Demokrat ve Sosyalist Fırkaları ile uyuşmak, birleşmek lazımdır. Benim kanaatime göre de, böyle bir ittifak vücuda gelmediği takdirde, kütleyi yeni fırkaya çekmek zor olacağı gibi, ötekiler dahilinde de, sırf onların rehberleri arasındaki o yarı burjuva ekseriyetleriyle amele menfaiine pek büyük bir iş görmek mümkün olmayacaktır.”

TİÇSF'nin işçileri birleştirmek amacıyla ilk eylemi yukarıda da belirttiğimiz İşçi Kongresi olmuştur. Fırka bir anlamda amacına ulaşmış, toplantıya 2.000 kişi katılmış ve gazeteler uzun süre bu toplantıdan bahsetmiştir. Gerek tartışmaları gerekse alınan kararları açısından işçilerin bilinçlenmesini sağlaması açısından oldukça önemli bir harekettir. Ethem Nejat, “İstanbul'un ilk sosyalist ve amele mitingi”yle ilgili “Azizim bu miting bizim yapmak istediğimiz tek cephenin mukaddemesidir.” demiştir.⁵¹⁸

Fırka ortak cepheyi kurduğu *Türkiye İşçi Derneği* vasıtasıyla da gerçekleştirmek istemiştir. Derneğin 1921'de yayınlanan bildirisinde “insanların insanlar, milletlerin milletler tarafından soyulmasına” ve sefalet sebep olan bu sisteme karşı ülkenin tüm işçilerini birleşmeye davet etmektedir.⁵¹⁹ 1922'de ise Dernek İstanbul'daki bütün sol siyasal parti ve işçi derneklerini yazılı olarak birleşmeye davet etmiştir.⁵²⁰ Teklifi TSF ve Amele Siyanet Cemiyeti reddederken Beynelmilel İşçiler İttihadı, Mürettepler Cemiyeti, Müstakil Sosyalist Fırkası ve Ermeni Sosyal Demokrat Delegeleriyle görüşmeler gerçekleştirilmişse de birleşme sağlanamamıştır.

⁵¹⁶ Şefik Hüsnü'nü “Türkiye’de İşçi Hareketleri” isimli makalesinde TİÇSF’nin işçiler üzerindeki etkisinden bahsetmekte, çok sayıda işçiyi etkisi altına aldığını söylemektedir. **Komintern Belgelerinde Türkiye- 5: Şefik Hüsnü Yazı ve Konuşmalar**, 2. Baskı, İstanbul, Kaynak Yayınları, 1995, s. 53

⁵¹⁷ Sencer, a.g.e., s. 283.

⁵¹⁸ Sencer, a.g.e., s. 284.

⁵¹⁹ Sencer, a.g.e., s. 284-285.

⁵²⁰ Sencer, a.g.e., s. 286

Fırka'nın yayın organları *Kurtuluş* ve *Aydınlık* dergileridir.⁵²¹ İlk sayısı 1919'da Berlin'de çıkan *Kurtuluş* Dergisi, 20 Eylül 1920'den itibaren İstanbul'da da çıkmaya başlar.⁵²² Ancak bir süre sonra İstanbul Hükümeti tarafından kapatıldığında Parti, Haziran 1921'de *Aydınlık* dergisini çıkararak bilimsel sosyalizme dair yazılar yayınlamaya başlar. Ayrıca Eskişehir'de *İşçi Gazetesini* de yayınlamaktaydı. 1924'te ise *Orak Çekiç* dergisi yayınlanmaya başlayacaktır.⁵²³

TİÇSF, TSF'nin aksine Ulusal Kurtuluş Savaşı ve Ankara Hükümeti'ni hep desteklemiştir. Fırka'nın öncülüğünde gerçekleşen 1922 1 Mayıs'ında emperyalizme karşı, Anadolu'yu destekleyici eğilim hakimdir.⁵²⁴ 1922'de Şefik Hüsnü'nün Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne çektiği telgraf bu desteği yansıtmaktadır.⁵²⁵

"İstanbul'un şuurlu işçileri, Türk işçi ve ordularının, bütün cihan proletaryasının müzaharetile cihan emperyalizmine karşı kazandığı zaferi kalplerinden alkışlamışlardır..."

TİÇSF'nin TSF'den aydınlar partisi olması dışında bir diğer farkı da Marksist-Leninist olan III. Enternasyonal'e bağlı olmasıdır. Zira TSF Jaures'in etkisi altındaki II. Enternasyonal'e bağlıdır. Bu anlamda TİÇSF, Meşrutiyet döneminde gelişen parlamenter Osmanlı sosyalizminden ayrılmaktadır. Ayrıca TİÇSF, bazı üyelerinin III. Enternasyonal'e bağlı Mustafa Suphi önderliğindeki Türkiye Komünist Partisi'yle bütünleşmesinden dolayı bölünmüştür.⁵²⁶

1923 yılında yapılan ilk tutuklamada Fırka'nın da üyelerinin bulunduğu yirmi kişi tutuklanmış; ancak beraat etmişlerdir. Tutuklamanın nedeni 1923 yılının 1 Mayıs'ında Parti adına dağıtılan bildirilerin "T.B.M.M.'yi devirmeye yönelik çağrı" olarak algılanmasıydı.

⁵²¹ Sencer, a.g.e., s. 278.

⁵²² **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, Cilt 6, s. 1874.

⁵²³ Tunaya, Cilt II, s. 485

⁵²⁴ Yürüyüş sırasında işçiler Türk Bayrakları ve "Bağımsız Türkiye" yazılı pankartlar taşımışlardır. Tunçay, Cilt I, s. 79, Tunaya, Cilt II, s. 404

⁵²⁵ Sencer, a.g.e., s. 287.

⁵²⁶ Şefik Hüsnü, Ethem Nejat gibi üyeler, bu konuya TKP'nin kuruluşunun anlatıldığı bölümde daha ayrıntılı değinilecektir. Tunaya, Cilt II, s. 484.

B. ANADOLU'DA SOL HAREKETLER

Türkiye Cumhuriyet tarihinde gelişen sol akımları aktarmaya çalışırken Milli Mücadele'nin başladığı Anadolu'daki sol hareketlere de değinmemiz gerekmektedir. Zira Türkiye'nin ilk komünist partisi Milli Mücadele Anadolu'sunun özgün koşullarında kurulmuş gizli, muvazaa ve resmi parti ve örgütlerden doğacaktır.

Osmanlı I. Dünya Savaşı'ndan aldığı ağır yenilgi ve toprak kaybının dışında parçalanma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Galip İtilaf Devletleri, Osmanlı topraklarını kendi aralarında paylaşmış, Antlaşmalarla da hukuki olarak duruma resmiyet kazandırmış ve İmparatorluğu işgale başlamıştır. Osmanlı müttefiklerini kaybetmiş; yıllardır Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü savunan İngiltere artık Osmanlı'yı paylaşmanın telaşına düşmüş, Almanya ise Savaş'tan en ağır yenilgiyle çıkan ülke olmuştur. İmparatorluğun emperyalist paylaşımını kabul etmeyip, işgale direnmeye karar veren ve Anadolu'da Milli Mücadele hareketini başlatan çevre için 1917 Devrimiyle kurulan SSCB ile ittifaktan başka çare yoktur. Zira SSCB jeopolitik ve ideolojik nedenlerle güneyinde emperyalizmle mücadele eden, bağımsız bir ülkenin bulunmasını istiyordu. Kurulan ittifak Osmanlı'da doğan sol fikirlerin artmasını ve partilerin, örgütlenmelerin kurulmasını sağladı. Artık son yıllarını yaşayan Osmanlı İmparatorluğu'ndaki sol hareketler hem "içerden" hem de "dışardan" beslenecekti.

1. SSCB ile İlişkiler

İstanbul ve çevresinde sol akımların Mütareke döneminde canlandığını ve 1923'ten sonra kaybolduğunu belirtmiştik. "Anadolu solculuğu" ise 1920 yazı ile 1922'inin ilk yarısında canlanmıştır. Kuşkusuz bu dönemde Anadolu solculuğunu besleyen en önemli kaynak 1917 Bolşevik Devrimi'yle kurulan

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği(SSCB)'dir.⁵²⁷ Yeni kurulan kapitalist Batı'ya karşı yalnız olan bu sosyalist devletin temel dış politikası, stratejik bölgeleri emperyalist Batı'dan korumak ve müttefikler elde etmektir. Zira İtilaf Devletleri Boğazlara, İstanbul'a, Anadolu'ya, Kafkaslara, İran'a ve Afganistan'a hakim duruma geliyor ve SSCB'yi güneyden kuşatmış oluyordu.⁵²⁸ Sovyetler için güneyinde kurulacak bağımsız bir Türkiye oldukça önemliydi. Üstelik halihazırda içindeki Çarlık Rusya yanlılarının Bolşeviklere karşı mücadelesini destekleyen İngiltere'ye karşılık, İngiltere'ye karşı bağımsızlık mücadelesi veren bir Türkiye elini de güçlendirecekti. Ayrıca Sovyetler dış politikaları gereği, emperyalizme, feodal, yarı-feodal ve gerici her kuvvete karşı girişilen ilerici burjuva devrimlerini desteklemekteydi.⁵²⁹ Böylece uluslararası planda solun başarıya ulaşma olasılığı artacaktı.⁵³⁰

Zira Lenin'in "Ulusların Kaderlerini Tayin Hakkı" kitabında da belirttiği gibi, uluslar ezen emperyalist burjuvaziye karşı ezilenler olarak ulusal bağımsızlık savaşı vermeliydiler.⁵³¹ Buna göre "*Ulusların kendi kaderini tayin hakkı, ancak siyasal anlamda bağımsızlık hakkını ezen ulustan serbestçe ayrılma hakkını içerir. Özgül olarak bu siyasal demokrasi istemi, ayrılacak olan ulusun ayrılması lehinde ve bu konuda bir referandum lehinde ajitasyon yapmada tam özgürlüğü içerir.*"⁵³² Yarı-sömürge ülkeler arasında saydığı Türkiye'de de burjuva demokratik devrimi henüz başlamaktadır. Sosyalistler, Ulusal kurtuluş mücadelesini amaçlayan Türkiye gibi yarı-sömürge ülkelerdeki burjuva demokratik hareketlerindeki daha devrimci olan ögeleri desteklemelidir.⁵³³ Bu nedenledir ki Sovyetler Birliği, Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'da Milli Mücadele'yi başlattığı 1919 yazından itibaren ve Meclisin

⁵²⁷ Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi: 1914-1995**, 18. Baskı, İstanbul, Alkım Yayınevi, 2012, s. 168-173.

⁵²⁸ Sabahattin Selek, **Anadolu İhtilali: İstiklal Harbi ve Yeni Türk Devleti'nin Kuruluşu**, Cilt II, 8. Baskı, İstanbul, Kastaş Yayınları, 1987, s. 449.

⁵²⁹ Ulusların Kaderlerini Tayin hakkı, Ekim Devrimi gerçekleşmeden önce, Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi merkez komitesi ve parti yetkililerinin 6(14) Ekim 1913'teki toplantısında benimsenmişti. Vladimir İlyiç Lenin, **Ulusların Kaderlerini Tayin Hakkı**, çev. İlhan Erdost, 8. Baskı, Ankara, Sol Yayınları, 1989, s. 134.

⁵³⁰ Tunçay, Cilt I, s. 258.

⁵³¹ Lenin, a.g.e., s. 128.

⁵³² Lenin, a.g.e., s. 126

⁵³³ Lenin, a.g.e., s. 131

kurulduğu 1920'lerde yakınlığı artan bir dostluk kurmaya özen göstermiştir. Kurtuluş Savaşı'nın mali desteğe ihtiyacı olduğunun kabulüyle de Ankara hükümeti de Sovyetlerle yakın ilişkiler kurmaya çalışmıştır.

Kurulan dostane ilişkinin temelleri Ekim Devriminden hemen sonra, 5 Aralık 1917'de SSCB "Rusya'nın ve Doğu'nun Müslümanlarına Çağrı" bildirgesinin yayınlanması ve İtilaf Devletlerinin Osmanlı'yı paylaştığı gizli anlaşmaları ifşa etmesine dayanmaktadır.⁵³⁴ Ancak iki ülke arasındaki ilişki 1919 yazında tam olarak başlamıştır. Komünist Enternasyonal'in Yürütme Komitesi 1 Mayıs 1919'da "dünya işçilerine" yayınladığı bir bildiride, Türkiye'ye önemli bir yer ayırarak Türkiye'nin işçi, asker ve köylülerinin başladıkları ihtilali başarıyla tamamlamaları ve "kendi Kızıl Ordusu"nu ve "işçi, asker ve köylü Sovyetleri"ni kurmalarını istemiştir.⁵³⁵ Ayrıca Ruslar, Balıkesir'de bulunan Kazım Özalp'le ve Havza'da bulunan Mustafa Kemal'le de temaslarda bulunmuşlardır.⁵³⁶ Mustafa Kemal Erzurum Kongresi'nde Sovyetleri överken, Sovyet Dışişleri Komiserliği de Sivas Kongresi'nden hemen sonra, 13 Eylül 1919'da, "*Türkiye İşçi ve Köylüleri*"ne hitaben yayınladıkları bildiride İngiliz emperyalizmini ve "satılmış" İstanbul hükümetini yermiş, Anadolu Milli Mücadelesini ancak Türk işçi ve köylüsüyle kurtarılacağını, "*Rus İşçiler ve Köylüler Hükümetinin*" de "kardeşlik elini" uzatacağını belirtmiştir.⁵³⁷ Sovyetler 'den gelecek maddi ve askeri destek

⁵³⁴ Ragıp Zarakolu, "Komintern ve Türkiye", **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**: 1071-1960, Cilt VI, s. 1855.

⁵³⁵ Armaoğlu, a.g.e., s. 381.

⁵³⁶ Kazım Özalp görüşmede "*Siz memleketinizi kurtarmak için Yunanlılara karşı savaşıyorsunuz. Bolşevik Rusya ile birlik olduğunuzu ilan ederseniz, istediğiniz kadar silah ve para veririz*" teklifinde bulunduklarını kendisininse "*bu ilanı yapamayacaklarını ancak para ve silah yardımını kabul edeceklerini*" söylediğini belirtmektedir. Kesin tarihler verilemese de Kazım Özalp'le görüşmenin 1919 yılı Haziran ayında, Mustafa Kemal'le ise Havza'da bulunduğu 25 Mayıs- 12 Haziran 1919 arasında olduğu tahmin edilmektedir. Berkes, a.g.e., s. 482

⁵³⁷ Bildiri Sovyet Dışişleri Bakanı Çiçerin ve Sovyet Dışişleri Bakanlığı Müslüman Yakındoğu Dairesi Başkanı Neriman Nerimanov'un imzasıyla yayımlanmıştır. 13 Eylül'de yayınlanan bu bildirinin anlamı Çiçerin'in 1919 Aralık ayında tüm Rusya Sovyetleri'nin 8. Kongresine sunduğu raporda açıklık kazanmıştır. Buna göre "Uyanan Doğu" olarak anılan İran, Çin, Kore, Türkiye ve Mısır'da Avrupa ve Amerikan kapitalizmine karşı hareketlenmeler daha somut bir hal almıştır. "*Kaybolmuş hürriyetlerinin tekrar kazanılması için yaptıkları mücadelede Müslüman dünyasına yardım etmek hususundaki samimi arzumuzu Türklere ve her Müslüman ırkına mutantın bir şekilde ilan ettik*" demiştir. Armaoğlu, s. 381-382.

Mustafa Kemal tarafından çok önemseniyor ancak ideolojik bir yakınlık kurmanın şart koşulmasından da endişe duyuyordu:⁵³⁸

“...her şeyden evvel, Bolşeviklerle temas edilmek, prensipleri anlaşılacak, İslam’da Türk’te an’anat ve kavaid-i muayyeneye halel vermemek şartıyla nasıl kabul olunacağını, nasıl tatbik edileceğini kararlaştırmak ve fakat hemhudut olup düşman taarruzuna karşı mukabeleyi temin etmek için silah, cephaneye, erzak almak cihetlerini sağlam kazığa bağlamak lazımdır.”

Ancak Ruslar daha önce yaptıkları araştırmalara da dayanarak⁵³⁹ Türkiye’de komünizmin gelişmesinin mümkün olmadığına kanaat etmişler ve böyle bir talepte bulunmamışlardır. Hariciye Vekili Muhtar Bey bunu 3 Ocak 1921 tarihli meclis toplantısında çok açık bir şekilde dile getirmiştir:⁵⁴⁰ *“Ruslar bizimle anlaşmak ve ittifak sözleşmesi yapmak hakkında giriştiğimiz teşebbüslere cevap verdikleri sıralarda hiçbir zaman bize anlaşma şartları olmak üzere Rusya komünizminin memleketimize kabul ve tatbiki yolunda bir şart, bir teklif ileri sürmemişlerdir... Bizim Rusya ile olan ittifakımız sırf emperyalizme karşı beraberce mücadele etmektir.”* Ardından söz alan Mustafa Kemal’de “komünizm tehlikesi”ne karşı milletvekillerini yatıştırmaya çalışacaktır:⁵⁴¹ *“Bizim Ruslarla münasebetimizde esas olarak, kapitalizm aleyhine, yani komünizm esaslarına temas dahi edilmemiştir. Görüşebilmek için, komünist olunuz veyahut olmaya mecbursunuz diye kimse bir şey demediği gibi sizinle dost olmak için komünist olmaya karar verdik dememiştir.”*

⁵³⁸ Karabekir İtilaf emperyalizminden kaçılım derken Bolşevik boyunduruğu altına girmekten endişelenmiş ve Bolşevikliğin uygulanması için gerekli prensiplerinin toplumsal ve idari işlerimizde “peyderpey” uygulanarak “milletin ve İslam milletlerinin hazım ve kabule alıştırmakla tevsi etmelidir” demektedir. Hatta Mustafa Kemal 29 Şubat 1920’de Talat Paşa’ya hitaben yazdırdığı bir mektupta “vatanımızı parçalanmak ve milletimizi İngiliz boyunduruğu altında görmek” ihtimali karşısında Bolşevikliği benimseyeceklerini belirtmiştir. Tunçay, Cilt I, s. 260, dipnot 4.

⁵³⁹ Bakü’deki Türkiye Komünist Partisi üyesi Dr. Fuat Sabit Bey’in Rus liderlerine sunduğu, “Anadolu İnkılap Tarihinin Seciyesi” konulu rapor, Rusların Türkiye’de komünizmin yerleşme olasılığını araştırdıklarını göstermektedir. 24 Mayıs 1920 tarihli Rapor için bkz Selek, Cilt II, s.453.

⁵⁴⁰ Selek, Cilt II, s.446

⁵⁴¹ Selek, Cilt II, s.447.

Nitekim Sovyet Rusya'nın amacı yukarıda belirttiğimiz gibi emperyalizme karşı mücadele eden ilerici demokratik mücadelelere destek olmaktı.⁵⁴²

Milli Mücadelecilerin Sovyetlerle ilişkisi birkaç koldan gelişmiştir.⁵⁴³ Öncelikle Mustafa Kemal'in onayı olmamasına rağmen Rusya'da bulunan Enver Paşa'nın girişimleri sayılmalıdır. Ayrıca Karakol Cemiyeti de Kafkasya'da Rus temsilcileri ile görüşmekteydi. Bakü'de kurulan "gizli" Türkiye Komünist Partisi Moskova ve Anlara ile temaslarda bulunarak iletişimi sağlıyordu.⁵⁴⁴ Ancak Moskova-Ankara arasındaki ilişkileri normal diplomatik yola sokan gelişme Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'nın büyükelçi olarak Moskova'ya gönderilmesi olmuştur. Mustafa Kemal ayrıca eski Şark Orduları Grubu komutanı Halil Kut Paşa'yı da Ruslarla ilişki kurmakla görevlendirmiştir.

Tüm bu girişimler netice vermiş, Bolşeviklerden mali ve askeri yardım sağlanabilmiştir: Kurtuluş Savaşı sırasında Sovyet Rusya maddi olarak toplan 17,5 milyon kadar altın ve çeşitli silah, cephane ve askeri malzeme yardımında bulunmuştur.⁵⁴⁵

⁵⁴² "Bize şöyle deniyor: ulusların ayrılma hakkını desteklemekle, ezilen ulusların burjuva milliyetçiliğine de destek olmaktadır..."

...Bizim buna yanıtımız şudur: hayır, bu sorunda 'pratik' bir çözüm, burjuvazi için önemlidir. İşçiler için önemli olan, iki akımın ilkelerini ayırt etmektir. Eğer ezilen ulusun burjuvazisi, ezen burjuvaziye karşı savaşırsa, biz, her zaman ve her durumda, herkesten daha kararlı olarak bu savaştan yanayız; çünkü biz, zulmün en amansız ve en tutarlı düşmanlarıyız. Ama ezilen ulusun burjuvazisi, kendi öz burjuva milliyetçiliğinin çıkarlarını savunuyorsa, biz ona karşıyız. Ezen ulusun ayrıcalıklarına ve zulmüne karşı savaşıyoruz, ama ezilen ulusun kendisi için ayrıcalıklar sağlama yolunda çabalarına destek olmayız." Lenin, a.g.e., s. 63-64

⁵⁴³ Selek, Cilt II, s. 452-454; Tunçay, Cilt I, s. 261

⁵⁴⁴ Moskova Büyükelçiliğine atanmış Ali Fuat Cebesoy'la görüşme imkanı bulan Mustafa Suphi SSCB'nin Milli Mücadele'yle ilgili görüşlerini iletir: "III. Enternasyonal Türkiye dahilinde mutlaka komünizm tatbikini kabul etmiş değildir. Türkiye'nin içtimai mukadderatı kendisine bırakılmıştır. Anadolu Harekâtının, içtimai bir ihtilal olmaktan ziyade, Türk Milletinin emperyalist düşmanlarına karşı istiklal ve hürriyetini kurtarmasından başka bir şey olmadığına kani bulunuyoruz. Türkiye'deki bey ve paşaları burjuva sınıfından addetmiyoruz. Bilakis halk kitlelerinin en yakın yardımcıları olarak biliyoruz. Anadolu hareketini idare edenlerin ve bilhassa Mustafa Kemal Paşa'nın prensiplerini anlamaya çalışıyoruz..." Sayılğan, a.g.e. s. 598.

⁵⁴⁵ 1920 yazında 6.000 tüfek, yaklaşık 5 milyon tüfek mermisi, 17.600 top mermisi; 1920 Eylül'ünde 200,6 kilo külçe altın, 1921 Ocak-Şubat ayında 1.000 atımlık top barutu, 4.000 el bombası ve 4.000 şarapnel mermisi gönderilmiştir. Armaoğlu, a.g.e., s. 387. Ancak asıl Sovyet yardımı, 1921'in yazından sonra başlamıştır. Berkes, a.g.e., s. 487. Buna göre 1921 yılı içinde yapılan yardım ise şöyledir: 33.275 tüfek, 57.986.000 tüfek mermisi, 327 makineli tüfek, 54 top, 129.479 top mermisi, 1.500 kılıç, 20.000 gaz maskesi, 3 Ekim 1921'de de Jivoy ve Jutkly adlı iki destroyer Trabzon'da Ankara hükümetine devredilmiştir. Anlaşmanın yapıldığı 16 Mart 1921'de önce on milyon altın

Bolşeviklerle ilk resmi temas, Büyük Millet Meclisi(B.M.M.)'nin açılışından hemen sonra, 26 Nisan 1920'de Mustafa Kemal'in Lenin'e askeri ve siyasi bir ittifak yapılarak Batı emperyalizmine karşı birlikte mücadele teklifini sunduğu mektubu olmuştur.⁵⁴⁶ Cevabi mektubu Lenin adına Sovyet Dışişleri Bakanı Çiçerin vermiştir.⁵⁴⁷ Ancak Çiçerin'in cevabi mektubunda Mustafa Kemal'in ittifak teklifine karşı bir cevap verilmemişti. Yine de diplomatik temaslar hızlanmış, Rusya'ya iki kez temsilci gönderilmiştir.⁵⁴⁸ Türk delegelerin bir ay süren görüşmelerinin ardından, 24 Ağustos 1920'de SSCB ile bir Dostluk Muahedesi taslağı üstünde anlaşmışlar ve hazırlanan metni parafe etmişlerdir ancak Sovyetlerin bazı çekincelerinden dolayı kesin bir anlaşmaya varılamamıştır.⁵⁴⁹ Yine de 1920 senesi boyunca her vesileyle Türk-Sovyet Dostluğu belirtilmiştir. En nihayetinde, İttifak konusundaki anlaşmaya Türkiye'nin Ermenistan'ı Doğu Cephesi'nde yenmesi üzerine varılabılmış ve Türk elçilik heyetinin Moskova'daki müzakereleri sonucunda 16 Mart 1921'de Moskova Antlaşması imzalanmıştır.⁵⁵⁰ Böylece iki devlet arasındaki dostluk ve müttefiklik resmen ilan edilmiş oluyordu.

rublelik akçalı yardım anlaşması yapılmış ve bu akçalı yardım şu şekilde verilmiştir: Nisan 1921'de dört milyon, Mayıs-Haziran 1921'de 1,4 milyon, Kasım 1921'de 1,1 milyon ve Mayıs 1922'de 3,5 milyon. Armaoğlu, a.g.e., s. 387.

⁵⁴⁶ Selek, Cilt II, s. 455.

⁵⁴⁷ Cevabi mektupta Sovyet Rusya hükümetinin "Türkiye'nin istiklalini ve Türk olan arazinin Türk devletine ilhakını kabul ettiği"ni fakat "Ermenistan, Kürdistan, Lazistan ve Batum bölgesinde, Doğu Trakya'da referandum" taraftarı olduklarını ve "Ermenistan ve İran'la Türkiye arasındaki hudutların tespiti için Sovyetler'in aracılık yapmaya hazır oldukları"nı belirtiyordu. Tunçay, Cilt I, s. 264.

⁵⁴⁸ Şerif Manatov, Dışişleri Bakanı Bekir Sami(Kınduh) ve İktisat Bakanı Yusuf Kemal(Tengirşenk) giden ilk temsilcilerdendi. Aralık 1920'de Ali Fuat Paşa Moskova büyükelçisi olarak Moskova'ya gitmiştir., Selek, Cilt II, s. 455.

⁵⁴⁹ Sovyetler'in bu süreçte Ankara'ya Ermenilere Doğu'dan toprak verme talepleri anlaşmanın kesin olarak sağlanmasını engellemiştir. Çünkü Sovyetler, Bitlis, Van ve Muş illerinin Ermenistan'a verilmesini istiyordu. Ayrıca Sovyetlerin İngilizlerle bir ticaret antlaşması imzalayacak olması ve kurulacak ittifakın bu antlaşmaya engel olmasından çekinilmesi de kesin bir ittifakın kurulmasını engelliyordu. Diğer bir neden de Rusya'da da halihazırda süren bir iç savaşın bulunmasıydı. Türkiye'yle kurulacak ittifak yeni askeri cephelerin açılmasına yol açabilirdi. Yeni kurulmuş ve iç savaşla uğraşan bir ülke için başka cephelerde uğraşmak çok zor olurdu. Son olarak o sıralarda Enver paşa'yla yakın temasta bulunan Rusya'nın, Mustafa Kemal'in Milli Mücadele'nin liderliği konusunda da çekinceleri vardı. Armaoğlu, a.g.e., s. 384.Tunçay, Cilt I, s. 264-265.

⁵⁵⁰ Anlaşma, birkaç sebepten dolayı geç imzalanmıştır. Öncelikle Milli Mücadele'ye yardım konusunda tüm Bolşevikler fikir birliğinde değildir ve Kurtuluş Hareketi'nden kuşku duyulmaktadır. Ayrıca Ruslar imzalanacak antlaşmanın İngilizlerle imzalayacakları ticaret antlaşmasına engel olmasından çekiniyorlardı. Zira İngiltere ticaret anlaşmasına "Kemalistlere yardım etmemesi" şartını eklemeye çalışmış ancak Bolşevikler bunu reddetmiştir. Selek, Cilt II, s. 455.Antlaşmada iki devlet karşılıklı olarak birbirlerini tanıdıklarını açıklamışlardır. Berkes, a.g.e., s. 487.

25 Eylül 1922'de ise Komintern(Komünist Enternasyonal)'in yürütme organı (EKKİ), "*Türkiye Halkına Barış, Avrupa Emperyalizmine Savaş*" sloganıyla, destek bildirisi yayınladı. Bildiride, hükümetin Boğazlar sorununu barışçı yollarla çözme isteği, dünyayı yeni savaşa sürüklemekten kaçınan tavrı övülüyor, İtilaf Devletleri proletaryası kendi hükümetlerine baskı yapmaya çağırılıyordu.⁵⁵¹

Sovyetler 1922-1923'te toplanan Lozan Konferansında ulusal ve jeopolitik nedenlerden ötürü, Türkiye'nin çıkarlarını ve bütünlüğünü "İsmet İnönü Paşa'dan daha yoğun biçimde savunmuşlardır."⁵⁵²

2. Siyasi Parti ve Örgütler

Milli Mücadelenin merkezinin Ankara olması siyasi partilerin Anadolu'da doğmasına neden olmuştur. Özellikle Moskova'yla yakınlaşılmasıyla sola karşı olumlu bir havanın oluşması ekonomisinin neredeyse tamamı tarıma dayanan, köylü ağırlıklı Anadolu'da sol partilerin yeşermesine olanak sağlamıştır. Bu dönem kurulan Yeşil Ordu Cemiyeti, Halk Zümresi, *Resmî* TKP ve Türkiye Halk İştiraküyun Fırkası ileride kurulacak olan Türkiye Komünist Partisi'ne kaynaklık edeceklerdir.

a. Yeşil Ordu Cemiyeti

Sovyetler Birliği'yle kurulan bu yakınlaşma, Milli Mücadele Anadolu'sunda sol rüzgarların esmesine neden olmuştu. Hükümetin yayın organı *Hâkimiyet-i Milliye* Gazetesinde düşmanın milliyetler olmadığı kapitalizm olduğu ilan ediliyor, aydınlar ve milletvekilleri Bolşevikleri ve

⁵⁵¹ Zarakolu, a.g.m., s. 1855.

⁵⁵² Zarakolu, a.g.m., s. 1855.

komünizmi beğeniyle anıyordu.⁵⁵³ 1920 baharında olgunluğa ulaşan bu ortam ilk meyvesini *Yeşil Ordu Cemiyeti*'nin kurulmasıyla vermiştir. Yeşil Ordu'nun kurucularından Hakkı Behiç Anadolu'da Rus İhtilali'ne paralel bir hareket yaratmak kararının Sivas Kongresinden hemen sonra benimsendiğini belirterek Yeşil Ordu'nun kuruluşunu şöyle anlatıyordu:⁵⁵⁴ *"Bu fikrimi Mustafa Kemal Paşa'ya açmıştım. Paşa taraftar görünmüştü. Memleket içinde Rus Bolşevizmi'ne paralel bir cereyan hazırlamaya başlamıştık. "Heyeti Temsiliye"de hükümet işleriyle meşgul olmak vazifesini üzerime aldığım zaman, bir taraftan bu mesleğimi yürütmeye çalışırken, diğer taraftan kamoyunu hazırlamak üzere gizli bir teşkilat vücuda getirmiştik. Teşkilatın adı Yeşil Ordu idi."*

Milli Mücadele Hareketinin Bolşeviklerle yakınlığından rahatsız olan İngiltere ve bazı gerici çevreler, Bolşevikleri ve işgale karşı direnenleri "kâfir" ilan ederek Hareketin güç kazanmasını engellemeye çalışıyorlardı.⁵⁵⁵ İşte *Yeşil Ordu* da bu saldırıya karşı, Bolşeviklikle İslam'ı uzlaştırma çabası olarak, bir cemiyet şeklinde doğdu.⁵⁵⁶ Yeşil Ordu, Damat Ferit Paşa'nın İngilizlerin teşvikiyle kurdurduğu, Milli Mücadele Hareketini karşı olarak

⁵⁵³ Dönemim milletvekili Damar [Zamir] Arıkoğlu anılarında dönemi şöyle anlatıyordu: " bazı mebus arkadaşların komünizm ilan edilmemesinden ötürü canları sıkılıyordu. 'Daha ne bekliyoruz! Niçin komünizmi ilan edip halkımıza yeni bir ruh, yeni bir heyecan aşılamıyoruz! Hangi mal, hangi servet kaldı ki korkalım!' diyorlardı... Komünizm işareti sayılan kırmızı renk moda haline gelmişti. Bilerek bilmeyerek bu rengi kalpaklarında taşıyanlar çoktu. Kravatları kırmızı olanlar da az değildi." Aydınli Sarı Hüseyinoğlu Ahmet Bey, Rodos'tan Ankara'daki arkadaşı Yunus Nadi (Abaloğlu)'ye şöyle yazıyordu: " Yunanın defedilmesi hesabına vicdanen kani olmadığım Bolşevikliğin memleketimizde hüküm sürmesine ve bütün mal ve mülkümüzden bizlere bir zerre kalmamasına razıyım." Tunçay, Cilt I, s. 266. Ayrıca Ruslarla daha yakın ilişkiler içindeki Doğu Anadolu illerinde yakınlaşma daha fazla olmuştur. 1919'da Kazım Karabekir'e bağlı birliklerde rütbeler omuzlardan sökülerek Sovyet usulüne benzer biçimde bileklere indirilmiştir, subay ve erler aynı yemeği yemeye başlamış, Anadolu okullarında "Anadolu şuralar hükümeti varolsun" diye şarkılar öğretilmişti. Sovyet Büyükelçisi Aralof ve Ukraynalı Mareşal Frunze'nın anılarından aktarımla, temsilcilerin Anadolu'yu gezerken halkın Sovyetlerle ilgili soru sorması, "Rusya'da İslam dinine özgürlük var mı?", "Yönetim mekanizması nasıl oluşuyor" gibi, halkın merak ve ilgisini sunmaktaydı. **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleleri Ansiklopedisi**, Cilt 6, s. 1847-1848.

⁵⁵⁴ Ali Fuat Cebesoy'dan aktaran Selek, Cilt II, s. 610.

⁵⁵⁵ Teali-i İslam Cemiyeti yayımladığı bir bildiride İslam'ın hiçbir şekilde Bolşeviklikle uyuşmayacağını söylüyor, Şeyhülislam-ı sabık Mustafa Sabri Efendi Bolşeviklerle işbirliğini, İslam'a karşı bir hareket olarak yeni bir İttihatçı oyunu diye tanımlıyordu. İngilizler ise, "Bolşevik etkisi"nin yoğunluğunun gitgide artmasından endişe duyduğunu haftalık istihbarat raporlarına yansıtmaktaydı. Tunçay, Cilt I, s. 287, dipnot 63.

⁵⁵⁶ **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, Cilt 6, s. 1852. Cemiyetin Merkez İdare heyetinde bulunan milletvekilleri: Şeyh Servet, Hakkı Behiç, Eyüp Sabri, Yunus Nadi, Hüseyin Sami, İbrahim Süreyya, Çerkez Reşit, Dr. Mustafa, Hamdi Namık, Muhiddin Baha, Nazım ve Mehmet Şükrü idi. Selek, Cilt II, s. 611

faaliyete geçen “Cemiyet-i Ahmediye’nin menfi ve zararlı telkinlerine mukabil, halka hakikatleri anlatmak ve onları milli mücadelenin zaruretiyle inandırmak” amacıyla kurulmuştu.⁵⁵⁷ Cemiyet belirli maksatlarla kurdurulmuş da olsa, kurucuları, yöneticileri ve tüzüğü gereğince İslami-Komünist bir yaklaşıma sahiptir.⁵⁵⁸ Üstelik Komintern’e de üye olmak için başvurmuşlardı. Ancak bir süre sonra Yeşil Ordu’nun, Çerkez Ethem’in katılmasıyla güç kazanması, Mustafa Kemal’i endişelendirmiş ve hareketi durdurmak istemiş ancak başaramamıştır.⁵⁵⁹ Çerkez Ethem’in etkili olduğu Eskişehir’de güçlenen Yeşil Ordu’nun günlük gazetesi de çıkmaya başlamıştı. *Seyyare Yeni Dünya* isimindeki gazete “İslami Bolşevik Gazetesi” olarak kendini tanımlıyor ve dünyanın “Fukara-i Kasibe”(proletarya)yi de birleşmeye çağırıyordu.⁵⁶⁰ Üstelik düzenli ordu kurmaya çalışan Ankara’ya da açıkça karşı çıkıyor, Yeşil Ordu’nun merkezi haline gelen Eskişehir sokaklarında “*açıktan açığa subaylığın ve mecburi askeri hizmetin kaldırılması lüzumu hakkında akli eren ve ermeyen herkes bağırıp söylüyordu. Şarktan gelen ve Yeşil Ordu teşkilatına girmiş olan birçokları da aynı propagandayı yapmakta idiler.*”⁵⁶¹

Ancak Yeşil Ordu’nun ömrü çok uzun olmamıştır. Artık Çerkes Ethem’in hâkimiyetinde bir Cemiyet haline gelen Yeşil Ordu, 1920 sonbaharında feshedilmiştir. 18 Ekim 1920’de Resmi Türkiye Komünist Fırkası kurulduğunda Anadolu’daki bütün sol oluşumları resmi bir çatı altında

⁵⁵⁷ Sayılğan, a.g.e., s. 120.

⁵⁵⁸ Yeşil Ordu’nun genel sekreteri Tokat Mebusu Nazım Bey, başlangıçta İttihatçı olsa da Yeşil Ordu’nun feshinden sonra da Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası’nın kurulmasında yer alıp, uzun süreler İstiklal Mahkemelerinde yargılanmıştır. **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, Cilt 6, s. 1852. Yeşil Ordu’nun yayılması için uğraşan kaymakam olan Vakkas Ferit kendini sosyalist olarak tanımlıyor, ilk resmi Sovyet temsilcilerinden Manatov’la birlikte mebuslara sosyalizm üzerine konuşmalar yapıyor, tek kurtuluş yolunun komünizm olduğunu söylüyordu. *Yeşil Ordu Nizamnamesine* göre, “anti-kapitalist, anti-emperyalist, ve anti-militarist”ti. Tunçay, Cilt I, s.289. Yeşil Ordu’nun sosyalizmi islamiyetle bağdaştıran yazısı için bakınız Selek, Cilt II, s. 617

⁵⁵⁹ Tokat mebusu Nazım Bey, 1920’deki Yeşil Ordu’yu ilk kapatma girişimini İstiklal Mahkemesi’nde yargılanırken şöyle anlatır: “... Tarihini iyi hatırlamıyorum fakat Paşa Hazretleri’nin cepheye gidecekleri günlerdi, arkadaşlarımız Hakkı Behiç ve Doktor Adnan Beyler temas neticesinde paşanın sırf Çerkes Ethem’in Yeşil Ordu’ya dâhil bulunuşundan dolayı, faaliyetin terk edilmesi emrini verdiğini söylediler.” **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, Cilt 6, s. 1852.

⁵⁶⁰ Gazetede Çerkez Ethem de yazıyordu. Gazetenin görevini, sosyal demokrasi ilkelerine uyarak, halk arasında birlik yaratmak ve devrime bir çeşit rehberlik etmek olduğunu söylüyordu. Tunçay, Cilt I, s. 294.

⁵⁶¹ İlhan Akdere, Zeynep Karadeniz, **Türkiye Solu’nun Eleştirel Tarihi: 1908-1980**, Cilt I, 2. Baskı, İstanbul, Evrensel Basım Yayın, 1996, s. 96.

toplamak için, Yeşil Ordu'nun da bu Fırka'ya katıldığı bildirilmiştir.⁵⁶² Zira Cemiyet'in ilk kurucularından bir kısmı ile –Hakkı Behiç- Çerkez Ethem yeni Fırka'ya katılmışlardır.⁵⁶³

Ancak kısa süre sonra, Tokat Mebusu Nazım Bey, Afyon Karahisar mebusu Mehmet Şükrü ile Bursa mebusu Şeyh Servet Efendi'nin dokunulmazlıkları kaldırılarak diğer Yeşil Ordu üyeleriyle birlikte İstiklal Mahkemesinde “hükümet aleyhinde faaliyette bulunmak, Bolşevik propagandası yapmak, Rusya'dan alınan maddi destekle halk ve ordu arasında ihtilal çıkarmak...” gibi suçlamalardan yargılanmışlardır.⁵⁶⁴

b. Halk Zümresi

Halk Zümresi, Yeşil Ordu'dan ayrı bir kuruluş değil, onun Meclis grubudur.⁵⁶⁵ Dolayısıyla görüşleri Yeşil Ordu'dan farklı olmayarak, İslam'la toplumcu bir ekonomiyi(halkçılık ve mesleki temsil gibi) uzlaştıran bir yaklaşıma sahipti. Batı uygarlığının çöküntü halinde olduğunu düşünen Grup, Doğu'da yeni bir iyi toplum” doğacağına inanmaktadır.⁵⁶⁶ 1920 yaz sonunda örgütlenen Halk Zümresi'ne Hakkı Behiç, Nazım Bey, Yunus Nadi önde gelen Yeşil Ordu üyeleri dahil olmakla birlikte, Meclisteki gücünü Eylül ayında Nazım Bey'i Dahiliye Vekili seçtirerek göstermiştir.

⁵⁶² Sayılğan, a. 125, Tunçay, Cilt I, s. 296.

⁵⁶³ Mustafa Kemal, Çerkez Ethem' mektup yazarak hem Fırka'ya davet etmiş, hem de *Seyyare Yeni Dünya*'nın Ankara'ya taşınmasını istemiştir. Böylece Dergi kontrol altında tutulabilecekti. Resmi Fırka'ya katılmayan Yeşil Ordu'nun genel sekreteri Tokat mebusu Nazım Bey ise, Halk İştirakiyun Fırkası'na katılmıştır. Tunçay, Cilt I, s. 296.

⁵⁶⁴ Suçlamaları içeren Vekiller Heyetine gönderilen tezkere 24 Ocak 1921 tarihlidir. Sayılğan, a.g.e., s. 122-124.

⁵⁶⁵ V. A. Gurko- Kriajin Novyi Vostok dergisinde Halk Zümresi'yle ilgili olarak “*Yeşil Ordu, Halk Zümresinin genel örgütü; Halk Zümresi de, Yeşil Ordu'nun Meclisteki temsilcisiydi*” demektedir. Tunçay, Cilt I, s. 301.

⁵⁶⁶ Tunçay, Cilt I, s. 301.

Ancak Grubun bu gücü karşısında Meclis'e egemen olmasından çekinerek ve yurtdışındaki TKP ile olan bağlantıları nedeniyle⁵⁶⁷ Mustafa Kemal tarafından tehlike olarak algılanmaya başlanmıştır.⁵⁶⁸

c. Resmi Türkiye Komünist Fırkası

18 Ekim 1920'de Ankara'da⁵⁶⁹ kurulan resmi Türkiye Komünist Partisi(TKF), görüşlerinden çok, neden bizzat Ulusal Kurtuluş Hareketi içindeki Paşalar tarafından kurdurulduğu ya da kurulmasına müsaade edildiği konusunda merak uyandırmaktadır.

1920 senesinde ülkede sol hareketlerin ve fikirlerin önem kazandığı ve halkta da sempati ve merak uyandırdığını belirtmiştik. TSF ve TİÇSF işçilere ve halka inmeyi başarmış, büyük grevlere ve mitinglere önderlik yapmış, İstanbul ve çevre illerde kamu hizmetlerini aksatan büyük grevler meydana gelmekte, işçiler örgütlere ve siyasi partilere akın akın üye olmaktaydı. Anadolu ise SSCB'nin etkisine daha açık olarak, Yeşil Ordu, Halk Zümresi gibi oluşumlarla "Bolşevikliği" ülke koşullarına uydurmaya çalışmaktaydı. Üstelik Bakü'de kurulan gizli Türkiye Komünist Partisi, SSCB ile iletişim ve Yeşil Ordu ve Halk Zümresi'yle de bağlantı halindeydi. Çerkes Ethem de Yeşil Ordu'ya dahil olarak, örgütün güçlenmesini sağlamıştı. Sovyetler, yardımlarını ideolojik bir koşul aramadan ve iç işlerine karışmadan gerçekleştirse de Milli Mücadele koşullarında yapılan İttifak komünizm taraflarının artmasına ve güçlenmesine yol açmıştı.

Bu nedenle Mustafa Kemal'in, Türkiye Komünist Partisi'ni kurdurma nedenlerinden biri olarak "tehlike olarak algıladığı" Halk Zümresi'ni dağıtmak

⁵⁶⁷ Aclan Sayılğan, Şevket Süreyya Aydemir'e dayanarak Yeşil Ordu ve dolayısıyla [Halk Zümresi'nin] TKP ile bağlantısı olduğunu söylemektedir. Ona göre, ilk başlarda kuruluş amacına göre faaliyet gösteren Yeşil Ordu, bir süre sonra amacından sapmış, TKP'nin bir organı haline gelmiştir. Sayılğan, a.g.e., s. 120, 139. Bu görüşe Niyazi Berkes de katılmaktadır. Berkes, a.g.e., s. 491.

⁵⁶⁸ Mustafa Kemal, Ali Fuat [Cebesoy] Paşa'ya yazdığı 14 Eylül 1336 tarihli mektubunda Halk Zümresi'ni tehlikeli bir girişim olarak gördüğünü belirtmektedir. Tunçay, Cilt I, s. 302.

⁵⁶⁹ Tunçay, Cilt I, s. 307.

olduğu söylenebilir. Zira Mustafa Kemal'in Milli Mücadele Anadolu'sundaki tüm sol hareketlere karşı endişesi bulunmaktaydı.⁵⁷⁰

“Açıklamamızdan anlaşılmıştır ki, kayıtsız şartsız Rus tabiyeti demek olan komünizm teşkilatı gaye itibariyle tamamen bizim aleyhimizdedir. Gizli komünizm teşkilatı her surette durdurmak ve kovmak mecburiyetindeyiz.”

Mustafa Kemal kendisinden bağımsız gelişen ve güçlenen sol hareketlerin Milli Mücadele Hareketini bölecek etkinliğe ulaşmasından duyduğu endişeyi ve bu konuda yapılması gerekeni şöyle ifade etmektedir.⁵⁷¹

“Komünistliğin memleketimizde değil, henüz Rusya'da bile kabiliyet-i tatbikiyesi hakkında sarih kanaatler hasıl olmadığı anlaşılmaktadır. Bununla beraber dahilden ve hariçten muhtelif maksatlarla bu cereyanın memleketimiz dahiline girmekte olduğu ve buna karşı makul tedbir alınmadığı takdirde, milletin pek ziyade muhtaç olduğu vahdet ve sükununu muhil ahvalin hudusu da daire-i imkanda görülmüştü. En makul ve tabii tedbir olarak aklıbaşında arkadaşlardan hükümetin malumatı altında bir Türkiye Komünist Fırkası teşkil ettirmek olacağı düşünüldü. Bu takdirde memlekette bu fikre müteallik bütün cereyanları bir muhassalaya irca etmek mümkün olabilir. Heyet-i müteşebbisesi ve otuz kişiden mürekkep bir merkez-i umumisi meyanında güzide arkadaşlarımızdan Fevzi, Ali Fuat, Kazım paşalarla Refet ve İsmet Beylerin de gizli olarak dahil bulunmasını muvafık gördüm. Bu sayede bu memleketi tutan ve maksad-ı milletimizin kahramanı bulunan arkadaşlarımız bu teşkilata zimethal bulunacaklar ve onların malumat ve teşebbüsâtı, cereyan-ı teşebbüsât üzerinde amil olacaktır.”

Bu sebepledir ki Mustafa Kemal, Halk Zümresi ve Yeşil ordunun savaş ortamında “içtimai inkılabın” kısmen olsun gerçekleşmesi inancını “tehlikeli” bulmaktaydı. “Memlekette bu fikre ait bütün akımları bir neticeye vardırmaq” için “en akılcı ve doğal önlem olarak”, Meclis çatısı altında resmi Komünist Partisi bulunmasıydı.⁵⁷²

⁵⁷⁰ Selek, Cilt II, s. 612.

⁵⁷¹ Tunçay, Cilt I, s. 312-313.

⁵⁷² Selek, Cilt II, s. 613.

Bu amaçla Parti'ye Halk Zümresi'nden Yunus Nadi, Hakkı Behiç, Eyüp Sabri, İbrahim Süreyya, Refik Koraltan, Muhittin Baha ve Dr. Adnan da dahil edilerek⁵⁷³ tüm sol oluşumlar tek bir çatı altında toplanarak, hareketleri kontrol altında tutulmak istenmiştir. Yukarıda belirttiğimiz gibi tüm Yeşil Ordu üyeleri ve bizzat Mustafa Kemal tarafından Çerkes Ethem de Fırka'ya çağırılmıştır.⁵⁷⁴ Hakkı Behiç de, Ali Fuat Paşa'ya gönderdiği telgrafta *“artık Bolşevizm efkâr ve esatâtı üzerinde hiçbir cemiyet veya heyetin, fotoğraflı vesika veya selahiyetnamesi olmaksızın kim olursa olsun bir şahsın faaliyette bulunması da tecviz olunmayacaktır”* diyerek sol hareketlerin kontrol altına alındığını bildiriyordu.⁵⁷⁵

Zaten Mustafa Kemal resmi TKP ile olan fikir birliğini belirtmekteydi:

“Memleketimizde bildiğiniz gibi, teşekkül etmiş bir Komünist Partisi vardır. Diğer de Halk İştirakiyun Partisi adı altında yine Komünist partisidir. Türkiye Komünist Partisi'nin kuruluşundan açıkça haberim vardır. Bu partiyi kimlerin ve ne gibi maksatla kurduklarını biliyorum. Maksatlarının vatanın en yüksek menfaatlerine uygunluk halinde olduğuna ve şahısların en kıymetli, en namuslu ve en vatansever arkadaşlarımızdan bulunduğuna tamamen inancım vardır.”

Diğeri, Halk İştirakiyun Partisi, sonradan teşekkül etti, Tabii, o partinin de gayet değerli arkadaşlardan meydana gelmiş olduğunu söyledim.”

Mustafa Kemal böylece, Türkiye Komünist Partisini kurdurduğunu ve bir tehdit içermediğini belirtmiş oluyordu. Zira bunu Parti'den Muhittin Baha Bey de onaylıyordu.⁵⁷⁶

⁵⁷³ Tunçay, Cilt I, s. 306. Resmi TKP'nin B.M.M.'de 85 üyesi bulunduğunu belirtilmektedir. Selek, Cilt II, s. 608

⁵⁷⁴ Mustafa Kemal mektubunda şöyle demektedir: *“Muhterem Ethem Beyefendi... Üçüncü Enternasyonal'e bağlı olarak Ankara'da bir umumi merkez kuruldu. Bu cemiyeti merkeziyeye ben, sen ve Refet Bey de alındık. Yeni Dünya gazetesi işte bu cemiyetin fikirlerini yayacaktır... Hazırlanmakta olan program tamamlandığı anda size de gönderilecektir. O zaman okur ve derhal icap eden merkez ve mevkilerde, şubeler açılmasına lütfen himmet ve delalet buyurursunuz. Sıhhat ve afiyet muhterem yoldaş.”* Akdere, Karadeniz, a.g.e., s. 93

⁵⁷⁵ Tunçay, Cilt I, s. 315

⁵⁷⁶ *“...Burada bir Türkiye Komünist Partisi vardır ve onun üyeleri bir komünist partisi teşekkül etmekle en büyük bir sosyal görev ve bir vatan görevi yaptıklarından emindirler... Komünist Partisi'ne iştirak eden emindir ki, bu davalarında, bu partiyi teşkil etmekte ve bu davada ilerlemekte en büyük vatanperverlikleri göstermişlerdir ve gösteriyorlar ve göstereceklerdir. Komünist Partisi,*

SSCB ile kurulan ilişkilerin de Parti'nin kurulmasında etkisi olmuştur. Yukarıda bahsettiğimiz gibi, Sovyetler Kurtuluş Hareketine yardımda bulunsalar da asıl antlaşma diplomatik görüşmelere rağmen bir türlü imzalanamıyordu. Sovyetlerin Ermeniler adına toprak talepleri⁵⁷⁷ görüşmeleri tıkıyordu. Üstelik Türkiye'ye yardım konusunda Bolşevikler de aralarında hem fikir değildi. Enver Paşa'nın Parvus vasıtasıyla Bolşevik önder Karl Radek'le ilişki kurması, Bolşeviklerin "eski İttihatçılar arasında emperyalizme karşı asıl savaşıacak güçteki adamın Mustafa Kemal değil, Mecliste de epey taraftarı olduğu söylenen Enver Paşa olduğu"nu düşünmesine yol açtı.⁵⁷⁸ Diplomatik ilişkiler ve maddi ve askeri yardımlar devam etse de ilişkilerdeki tutukluğun giderilmesinde ismi "komünist" olan bir Parti'nin bulunması fayda sağlayabilirdi.

Komünizm, İslamiyet ve milliyetçilik esaslarını birleştiren bir görüşe sahip oldukları iddiasında bulunan Resmi TKF, "Allah'ın inayetiyle" kurulduğunu ilan ediyordu.⁵⁷⁹ Komünizmi ise Bolşeviklik dışında "ikinci bir komünizm" olduğunu ileri sürerek, kendi tanımladıkları anlamda benimsiyorlardı. Yayın organı ve *Yeni Gün* ve Hâkimiyeti Milliye gazetesinde görüşlerini özetliyorlardı:⁵⁸⁰ Anadolu'da kapitalizme karşı mücadelenin illaki Bolşeviklerin uyguladıkları komünizmle olmayacağı; ülkenin şartlarına uygun "başka yolların" da bulunduğunu savunmaktaydılar. Üstelik komünist olmak için başka bir ulusa köle ya da egemen olmak da gerekmezdi. Zira Bolşeviklik rehber alınacak çok iyi bir örnek olsa da, Onların gittikleri yoldan gitmek taklitçilik olacaktır. Devrimi, proletarya diktatörlüğünü dışlayan, ülkede sınıfların ve dolayısıyla sınıf savaşının da bulunmadığını söyleyen, Anadolu için daha reformist bir yol çizen TKF, kapitalizme karşı daha ılımlı ve yavaş bir mücadeleyi yeğliyordu:⁵⁸¹ "ihtilal evrim yollarının en sonuncudur ve

milli hududun, Misakı Milli'nin içinde var olduğunu kabul ve onun için hayatını fedaşa söz verir." Selek, Cilt II, s. 448.

⁵⁷⁷ Tunçay, Cilt I, s. 265.

⁵⁷⁸ Berkes, a.g.e., s. 491.

⁵⁷⁹ Armaoğlu, a.g.e., s. 388.

⁵⁸⁰ Tunçay, Cilt I, s. 309-310.

⁵⁸¹ Akdere, Karadeniz, s. 95-96. Yeni Gün'ün "Türk Karl Marks'ı" diye tanıttığı Ali İhsan Bey, devrim yerine Anadolu için sosyalist bir program düşünülmesi gerektiğini savunmaktadır. Büyük sermaye ve endüstri yavaş yavaş devletleştirilmelidir. Hakkı Behiç ise yazılarında Komünizmi

olağanüstü bir yoldur” diyorlardı. İhtilal, kapılarını her türlü inkılapçılığa kapatan uluslarda patlama şeklinde meydana geleceğinden; Türkiye’de de inkılapçılığa açık olunduğundan ihtilale gerek yoktu.

Her ne kadar belirli amaçlarla kurdurulmuş olsa da TKF Milli Mücadele önderlerine bağımlı değildi. Örneğin *Yeni Gün*’de yer alan bir Bolşevik yanlısı yazı üzerine Mustafa Kemal gazeteyi kapattırmıştır.⁵⁸² Çerkes Ethem’in Fırka’ya dahil olarak güçlenmesi, yurtdışındaki İttihatçı önderlerle ilişkiler kurması ve nihayetinde III. Enternasyonal’e başvurması⁵⁸³ hem Fırka’nın ayrı hareket ettiğini hem de Mustafa Kemal’le aralarının açıldığını göstermektedir. Zira İngilizler istihbarat telgraflarında “Milliyetçilerle Komünistlerin aralarının bozulduğunu” söylemektedir.⁵⁸⁴

Ancak resmi TKF sadece üç ay faaliyet gösterebilmiş, Çerkes Ethem ayaklanmasından sonra sol hareketlere yönelik bastırma girişimden Fırka da nasibini almıştır.

SSCB ile yakınlaşmada bir araç işlevi gören bu muvazaa parti ve örgütlerin her birinin kontrolden çıkması ve bir bir kapanmalarıyla noktalanacaktı. Ankara Hükümeti, güdümlü sol parti/örgüt kurmaktan vazgeçecek ve Ali Fuat [Cebesoy] pişmanlıklarını şu sözlerle ifade edecektir: *“Gerek Yeşil Ordu gerekse Komünist Partisi’nin teşekküllü bir tedbirden ziyade bir hata olduğu sonradan anlaşıldı. Birincisi lağvedilmiştir. İkincisi de edilmek üzeredir.”*⁵⁸⁵

d. Gizli(Hafi)/Anadolu Türkiye Komünist Partisi

tanıtmaya çalışıp, Fırka’nın amacının Batı kapitalizmini ülkeye sokmamak ve ülkeyi Batı ekonomisinin kölesi olmaktan kurtarmak olduğunu söylüyordu. Tunçay, Cilt I, s. 3011-312.

⁵⁸² Tunçay, Cilt I, s. 314-315.

⁵⁸³ Üyelik başvurusu III. Enternasyonal tarafından kabul edilmemiştir. Akdere, Karadeniz, a.g.e., s. 93

⁵⁸⁴ Tunçay, Cilt I, s. 314.

⁵⁸⁵ Akdere, Karadeniz, a.g.e., s. 90-91.

Gizli(Hafi)/Anadolu Türkiye Komünist Partisi(TKP), 1920 yazında⁵⁸⁶ İlk resmi Sovyet temsilcilerinden Şerif Manatov'un büyük desteğiyle Ankara'da kurulmuştur.⁵⁸⁷ Parti, özellikle Ankara ve Eskişehir çevresinde örgütlenmiştir.⁵⁸⁸

Gizli TKP'nin üyeleri arasında, Binbaşı Salih [Hacıoğlu], Muallim Mustafa [Nuri], Şeyh Kudbettin ve Ziyetullah [Nuşirevan] bulunmaktadır⁵⁸⁹ Ayrıca meclisteki Halk Zümresi üyelerinden Tokat mebusu Nazım'a yakın olan çevre de bu partiye dahildir.⁵⁹⁰ Ayrıca Parti'nin yurtdışında bulunan Mustafa Suphi ve örgütü ve Yeşil Ordu'yla da bağlantısı vardır.⁵⁹¹

Parti, görüşlerini Umumi Parti Nizamnamesi ve 14 Temmuz 1920 Beyannamesinde ifade etmektedir. Buna göre İstanbul Hükümeti'nden de Ankara Hükümeti'nden de bağımsız bir kuruluş olduğunu, diğer sol görünümlü partilerden farklı olduğunu belirtmek amacıyla Beyannamesinde söylemektedir. Nitekim o döneme kadar gelen sol partilerden farklı olarak TİÇSF gibi, III. Enternasyonal'e bağlılıklarını da bildirmektedir. Nizamnamesinde belirtildiğine göre *“Bütün beşeriyete refah ve saadet temin edecek olan cihan inkılabının Türkiye’de biran evvel husulpezir olmasını temin ve sosyalizmi tesis için Türkiye’de bir Komünist yani Bolşevik Partisi teşekkül etmiştir.”*⁵⁹² Sosyalist temele dayalı program proletarya diktatörlüğünü, kamusal hizmetlerin millileştirilmesini, laikliği,

⁵⁸⁶ İsmail Bilen Parti'nin 14 Temmuz'da kurulduğunu belirtmektedir. S. Üstünel, **TKP Doğuşu, Kuruluşu, Gelişme Yolları**, İstanbul, Alev Yayınları, 2004 [Bu kitap İsmail Bilen'in 1960 "S. Üstünel" takma adıyla yayımladığı broşürdür. Dönem içinde yol gösterici bir rol oynaması için hazırlanan broşür Türkiye ve yurtdışında elden ele dağıtılmıştır.]

⁵⁸⁷ Manatov'un Nazım Bey'le birlikte mebuslara sosyalizmi anlatmaya yönelik çalışmalar yaptığını daha önce görmüştük

⁵⁸⁸ **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, Cilt VI, s. 1876. Şişmanov Ankara, Sivas, Eskişehir, Kayseri, Kastamonu, Samsun, Konya, Bolu vb. illerde gizli çalışan on iki komünist teşkilatının TKP'yle birleştiğini belirtmektedir. S. Üstünel, a.g.e., s. 18.

⁵⁸⁹ Tunçay, Cilt I, s. 316

⁵⁹⁰ Yukarıda Nazım Bey'in Türk Halk İştirakiyun Partisi'ne dahil olduğunu belirtmiştik.

⁵⁹¹ Mustafa Suphi tarafından Anadolu'ya gönderilen Süleyman Sami isimli partili aracılığıyla Bakü örgütünden para istemiştir. Gizli TKP'nin Rusya'ya bir rapor gönderdiği bilgisine de sahibiz. Üstelik Vakkas Ferit İstiklal Mahkemesi'ndeki ifadesine göre Yeşil Ordu Cemiyeti'nin Ankara Heyet-i Merkeziyesi TKP'ye kaydolmuştur. Parti'nin Eskişehir şubesi de Yeşil Ordu'dan Vakkas Ferit tarafından kurulmuştur. Tunçay, Cilt I, s. 316-320.

⁵⁹² Tunçay, Cilt I, s. 317

antiemperyalizmi ve antikapitalizmi kabul ediyor ve Türkiye'deki Dünyadaki tüm komünistlerle işbirliği içinde olacağını bildiriyordu.⁵⁹³

Bir süre sonra, Şerif Manatov'un çalışmaları, hükümetçe sakıncalı bulunmuş ve Manatov, sınır dışı edilmiştir *Gizli* TKP ise, eylem tabanını genişletmek, yasallık kazanmak ve kendisiyle aynı adı taşıyan "sahte" komünist partilerden farkını ortaya koymak için daha farklı oluşumlara yönelmiştir.

e. Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası

7 Aralık 1920 tarihinde, Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (THİF) resmen kurulmuştur. THİF'nin kurucu ve yöneticileri arasında Tokat mebusu Nazım, Bursa mebusu Şeyh Servet, Afyonkarahisar mebusu Mehmet Şükrü, Binbaşı Salih Hacıoğlu ve Ziyetullah Nuşirevan bulunmaktadır.⁵⁹⁴

THİF'nin savunduğu fikirlerde, yine komünizmle İslamiyet'in uzlaştırılmaya çalışıldığı görülür. Bunda Anadolu'nun çok büyük bir çoğunluğunu oluşturan köylülerin tepkisini çekmemek ve Meclis'teki Halk Zümresi- Yeşil Ordu mebuslarının desteğini kazanmaya çalışmanın etkisi büyüktür. THİF'nin Ankara'daki yayın organı *Emek* gazetesinin 16 Ocak 1921 tarihli birinci sayısında, komünizmin esasları ele alınarak, bunların Kur'an'la çatışmadığı kanıtlanmaya çalışılmıştır.⁵⁹⁵ Yine Parti üyesi Salih Hacıoğlu, İstiklal Mahkemesi savunmasında bu tavırlarının nedenini "milletin her sınıf efradı tarafından hazmedilmeden yapılacak bir inkılabın" ülkede sarsıntılara yol açacağı için, halkın ikna edilmesi olarak açıklamıştır.

Ancak Fırka güçlenip bir tehlike olarak algılandığından Tokat Mebusu Nazım Bey dokunulmazlığı kaldırılıp diğer THİF üyeleriyle birlikte, Nisan-

⁵⁹³ Tunçay, Cilt I, s. 317-318.

⁵⁹⁴ Tunçay, Cilt I, s. 322

⁵⁹⁵ Tunçay, Cilt I, s. 322

Mayıs 1921’de İstiklal Mahkemesi’nde yargılanmış, 15 yıl ağır hapse mahkum olmuşlardır.⁵⁹⁶

C. TÜRKİYE KOMÜNİST PARTİSİ’NİN KURULUŞU

Anadolu ve İstanbul’da son derece parçalı bir yapı arz eden sol parti ve oluşumlara Mustafa Suphi’nin öncülüğünde kurulacak Türkiye Komünist Partisi de katılacaktır. İlk kurulduğu yıllarda diğer sol partilerden ayrı hareket etse de ileride tüm sol partileri çatısı altında toplayacak olan Türk Siyasal hayatının en uzun ömürlü sol partisinin kurulması 1920 yılında gerçekleşecektir. Ancak sol akımların hem Anadolu’da hem de yurtdışında güçlenmesi yeni bir güç tehdidi olarak algılanmalarına yol açmıştır. Bu nedenle sol hareketlere yönelik tepkiler sertleşmiştir. Ancak Ankara hükümetinin galibiyetler aldığı ve uluslararası alanda kabul gördüğü 1922 senesi itibariyle sol açısından nispeten rahat bir hava hakim olmuş, sol partiler etkinliklerini arttırmışlardır.

1. Türkiye Komünist Partisi’nin Yurt Dışında Kurulması

İttihat ve Terakki muhalifi olarak Rusya’da bulunan Mustafa Suphi Tatar-Başkırt devrimcileri ve özellikle Türk savaş esirlerini örgütleyerek çalışmalar yürütmüştür. Nihayet 10-15 Eylül 1920 yılında düzenlenen Türkiye Komünist Teşkilatları Birinci Kongresi de Türkiye Komünist Partisi’nin kuruluş tarihi kabul edilmiştir.

a. Mustafa Suphi⁵⁹⁷

⁵⁹⁶ Tutuklu bulunan THİF üyeleri serbest bırakıldıktan sonra THİF’in yeniden canlandığı 1922 senesi ve sonrası daha alt bölümlerde anlatılacaktır.

Türkiye Komünist Partisinin kurulmasına kaynaklık edecek Doğu Kurultay'ına geçmeden önce yurtdışındaki komünist örgütün oluşmasında önderlik eden Mustafa Suphi'ye kısaca değinmemiz gerekecektir.

İttihat ve Terakki döneminin muhalifleri arasında sayılan Mustafa Suphi⁵⁹⁸, İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından Sinop'a sürgün edilmiş ve

⁵⁹⁷ 1883 yılında o zamanın Trabzon vilayetine bağlı olan Giresun kazasında doğdu. İlkokulu Kudüs ve Şam'da, ortaokulu Erzurum'da okudu. 1905 yılında İstanbul Hukuk Mektebi'nden mezun olduktan sonra Paris'te Siyasal Bilgiler Okulu'nu bitirdi.

Fransa'da bulunduğu dönem, Mustafa Suphi'nin Jean Jaures, Celestin Bougle gibi isimler başta olmak üzere burjuva sosyolog olarak nitelendirilebilecek düşünürlerin etkisinde kaldığı yıllar oldu. Bu yıllarda Suphi'nin İttihatçılar ile yakın ilişki içerisinde olduğu biliniyor. O dönemdeki hükümetin gazetesi olan *Tanin* gazetesinin muhabirliğini yaptı. Paris'ten İstanbul'a dönüşü 1908 yılına, İkinci Meşrutiyet'in ilan edildiği günlere rastladı. *Tanin*, *Servet-i Fünun* ve *Hak* gazetelerine yazılar yazar; değişik okullarda hukuk ve iktisat dersleri verdi.

İttihat ve Terakki Fırkası'nın 1911 yılında genel kongresine Anadolu delegesi olarak katıldı. İttihatçılardan kopuşu bu kongreden sonra başladı ve 1912 Ağustos'unda partiden tamamen ayrıldı ve Fırka'ya muhalefet etmeye başladı. Suphi muhaliflere karşı 1913 yıllarının sonunda başlayan sürgün furyasından nasibini aldı ve Sinop'a sürüldü.

1914 yılının başlarında kendisini komünist düşünceyle tanıştıracak olan süreç, bir grup arkadaşı ile birlikte bir tekne ile Rusya'ya kaçmalarıyla başladı. Önce siyasi mülteci olan Mustafa Suphi, 1. Dünya Savaşı'nın başlaması ile birlikte Osmanlı tebaasından olduğu için sürgüne gönderildi. Sürgün yıllarında Türk kökenli çeşitli devrimciler ve Bolşevikler ile tanıştı. Doğu cephesinde esir düşerek Rusya içlerinde sürgüne gönderilen Anadolu askerler arasında çalışma yürüttü. Suphi'nin Bolşevik düşüncelerle tanışıp devrimci bir çalışma yürütmeye başlaması 1914-1915 yıllarına denk düşmektedir.

Ekim Devrimi'nden sonra Moskova'ya gitti. Halk Komiseri Josef Stalin'in yardımcılarından Sultan Galiyev'in sekreterliğini üstlendi. Bu dönemde daha çok Kırım ve Odessa'daki, Rusya kökenli ve savaş esiri Türkler arasında çalışma yürüttü. Kızıl Ordu içinde örgütlenen Türk savaş esirlerinden bir birlik ile Rus İç Savaşı'na katıldı. Gerçek anlamda Anadolu'ya dönük çalışmaya başlaması Mayıs 1920'de Bakü'ye gelmesi ile olmuştur. Bu dönemin zirvesi 10 Eylül 1920'de 15 bölgeden gelen 75 delege ile Türkiye Komünist Partisi'nin kurulmasıdır.

Mustafa Suphi aynı dönemde hem Komitern'in ikinci kongresinde iki Türk delegeden biri olmuş, hem de Bakü Doğu Halkları Kurultayı'nın başkanlık divanında yer almıştı. Sovyet hükümeti tarafından güvenilen ve Anadolu'daki komünist hareketin gelecekteki lideri olarak görülen Suphi, partinin aldığı karar doğrultusunda Anadolu'ya geçerek Türkiye'deki komünist harekete yön vermeye girişti. Bu kapsamda işgale karşı Anadolu'da savaşmak üzere Sovyetler Birliği'nde bulunan Türk askerlerden bir Bolşevik Tabur oluşturdu ve Anadolu'daki Kuvayı Milliye hareketi komutanlığının emrine verildi. Ancak bu birliğin beraber savaşması mümkün olmadı ve askerler değişik birliklere dağıtıldı.

1921 yılının Ocak ayında Büyük Millet Meclisi'nin çağrılısı olarak Ankara'ya doğru yola çıkan Suphi ve arkadaşlarının Türkiye'de siyasi kargaşa çıkartmak istediğinden şüphelenen Meclis ve Doğu Cephesi komutanlığı, kendilerine koruma vermeyerek, Kars ve Erzurum'da linç girişimlerine uğramalarına lakayt kaldılar. 1921 yılı Ocak ayında 28'i '9'a bağlayan gece 14 yoldaşı ile birlikte Trabzon'dan Sovyetler'e geri gönderilmek için bindirildikleri teknede, Kayıkçılar Kahyası Yahya'nın adamları tarafından öldürüldüler. Akyol, a.g.e., s. 200-201

⁵⁹⁸ 1908 Devriminden sonra Türkiye'ye dönen Suphi, Tanin, Servet-i Fünun, Hak gibi gazetelerde yazarlık yaparken, Ticaret Mekteb-i Alisi'nde hukuk ve Darülmuallimini Aliye ve Mektebi Sultani'de iktisat dersleri veriyordu. İttihat ve Terakki'yle çatışması ise 1912'de "*Milli Meşrutiyetperver Fırkası*"nı kurmak amacıyla "*İfham*" adı gazeteyi çıkarmaya başlamasıyla olmuştur. Zira Gazetenin başlıca hedefi, iktidardaki İttihat ve Terakki Partisi'ydi. 1914'te OSF ve iki

kendisi gibi İttihat ve Terakki'ye "milliyetçi bir muhalefet kurma tasarısı"ndan suçlu bulunan on iki kişiyle birlikte 1914 yılında buradan Rusya'ya kaçmıştır.⁵⁹⁹

Mustafa Suphi, 1914'te siyasal sığınmacı olarak bulunduğu, Çarlık Rusya'sında I. Dünya Savaşı'nın çıkması üzerine Kaluga iline sürülmüştür. Burada, çeşitli Türk devrimcileriyle ve Bolşeviklerle temas etmiş, doğu cephesinde esir düşerek Rusya içlerine gönderilen Türkiyeli askerler arasında da faaliyet göstermiştir. Nitekim önceleri, Fransız Devrimi'nin etkisinde kalarak olayları ve ilişkileri bu bağlamda yorumlayan Suphi'nin,⁶⁰⁰ komünizmi bu dönemde öğrendiği varsayılmaktadır.⁶⁰¹ 1917 Devriminden sonra Moskova'ya giden Suphi, burada Tatar-Başkırt devrimcileriyle birlikte, özellikle Türk Savaş esirlerince okunan *Yeni Dünya* gazetesini çıkarmaya başlamıştır.⁶⁰² "Moskova'daki Müslüman Sosyalistleri Merkez Komitesinin fikirlerini Türkçe yayan basın organı" olduğunu iddia eden Gazete, Stalin'den de destek ve yardım görmüştü.⁶⁰³

Mustafa Suphi, 22-25 Temmuz 1918 yılında Türk Sosyalistleri Konferansı'nı toplamıştır.⁶⁰⁴ Konferansta Moskova, Kazan, Samara, Saratov, Rezan, Astrahan gibi merkezlerde "Türkiye Komünist Teşkilatları" kurulması kararlaştırılmıştır. Kongrede Rus Komünist Teşkilatı'yla birlikte hareket edileceği kararı da alınmıştır.⁶⁰⁵

yüzden fazla muhalifin Sinop'a sürgün edilişinde Mustafa Suphi de payına düşeni aldı. İttihat Terakki'ye karşı "milliyetçi bir muhalefet" kurmayı tasarlamak suçundan Sinop'a sürgün edildi. George S. Harris, **Türkiye'de Komünizmin Kaynakları**, 3. Baskı, İstanbul, Boğaziçi Yayınları, t.y., s. 72, Akdere, Karadeniz, a.g.e., s. 100, 108.

⁵⁹⁹ Akdere, Karadeniz, a.g.e., s. 109.

⁶⁰⁰ Suphi'nin komünizmi benimsemeden önceki, gazetelerde yayımladığı ilk makaleleri için bakınız Akdere, Karadeniz, a.g.e., s. 102-107.

⁶⁰¹ Tunçay, Cilt I, s. 329. Harris, a.g.e., s. 72.

⁶⁰² Mustafa Suphi'nin çıkardığı *Yeni Dünya* gazetesiyle resmi TKP'nin gazetesi olan *Yeni Dünya* gazetesi karıştırılmamalıdır. İki Gazete arasında isim benzerliği dışında bir bağ olmamakla birlikte, Gazete isimlerinin aynı olmasının tesadüf olmadığı kanısındayız.

⁶⁰³ Zira Rusya'daki Müslümanları kapsayan bölgeden Stalin sorumlu idi. Harris, a.g.e., s. 74.

⁶⁰⁴ Yavuz Aslan, **Türkiye Komünist Fırkası'nın Kuruluşu ve Mustafa Suphi: Türkiye Komünistlerinin Rusya'da Teşkilatlanması 1918-1921**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1997, s. 50

⁶⁰⁵ Türk Komünist Teşkilatı şu kararları alarak kuruluşunu ilan etmişlerdir: "1. Türk komünistleri bütün su-i tefekkürleri izale için Rus Komünistleri programını aynen kabul eder. 2. Göçmen devri için 'Rusya Sosyalist Federal Cumhuriyeti Kanuni Esasi'sini aynen kabul eder. 3. Türk Sosyalist Komünistleri Türkiye'nin içtimai inkılap cihetlerinde Rus Merkez Fırkası ile el ele hareket eder." Aslan, a.g.e., s. 59.

Mustafa Suphi ardından Kasım'da Moskovo'da toplanan Birinci Müslüman Komünistler Kongresi'ne katılmış, Stalin'in başında olduğu Milletler Halk Komiserliği'ne bağlı olarak kurulan Doğu Halkları Merkezi Bürosu'nun Türk Seksiyonu başkanı olmuştur.⁶⁰⁶

Suphi III. Enternasyonal'in ilk kongresinde *“İngiliz ve Fransız kapitalizminin beyni Avrupa'da olmakla birlikte, vücudu Asya ve Afrika ovalarındadır”* diyerek Doğu'da gerçekleşecek devrimlerin, Batılı emperyalist ülkeleri hammadde kaynaklarından yoksun bırakarak buhranlara yol açacağı ve dolayısıyla emperyalist ülkeler proletaryasının iktidara gelmesini kolaylaştıracağını savunmuştur.⁶⁰⁷ III. Enternasyonal'in bundan sonraki görevi de Doğu halkları arasında devrim ocakları kurmaktır.

14 Temmuz 1919'da ise TKP kurucu komitesi oluşturulur. Komitede Mustafa Suphi, Maksut Ekşi, Ali Rıza Keskin, Osman Topçuğlu, Mustafa Börklüce, Murat Sarı, Kadir Erzurumlu bulunuyordu.⁶⁰⁸ Mustafa Suphi Komintern'e kurucu komiteyi bildirip, Partinin kaydını yaptırmıştır.

22 Ocak'ta Kırım'da “Müslüman Komünistler Ülke Bürosu”nu açan Suphi, burada yayımlamaya devam ettiği *Yeni Dünya*'yı⁶⁰⁹ “Türk kayıkçıları aracılığıyla” Anadolu'ya ulaştırıyordu.⁶¹⁰ Böylece, önceleri Rusya Türkleri arasında komünizmi yaymakla ilgilenen Mustafa Suphi'nin artık Türkiye için propaganda faaliyetlerine başladığını görüyoruz.

Mustafa Suphi'nin Azerbaycan'da gerçekleşen Sovyet Devrimi'nden sonra, 1920'de Bakü'ye geçmesiyle propaganda hız kazanmıştır. Zira Suphi'nin Bakü'deki ilk işi daha önce burada kurulmuş olan Türkiye Komünist Fırkası'nı dağıtarak “eski İttihatçılardan temizlemek” ve yeniden kurmak

⁶⁰⁶ 1918 Aralık ayında Uluslararası Devrimciler toplantısına ve 1919 Mart ayında da Moskova'da toplanan III. Enternasyonal'in ilk Kongresine Türkiye Delegeşi olarak katılmıştır. Harris, a.g.e., s. 76.

⁶⁰⁷ Akdere, Karadeniz, a.g.e., s. 110.

⁶⁰⁸ Akdere, Karadeniz, a.g.e., s. 111.

⁶⁰⁹ Suphi, Eylül 1920'de toplanan I. Türk Komünist Partisi Kongresi'nde sunduğu teşkilat faaliyetleri raporunda 4000 tirajlı olan *Yeni Dünya*'nın Anadolu'da 2000 sattığını belirtmektedir. Bu sayı abartılı da olsa, Harris, Erzurum Doğu Cephesi Komutanlığı bölgesine kadar dağıtılmış olma olasılığının bulunduğunu belirtmektedir. Harris, a.g.e., s. 81.

⁶¹⁰ Türkistan'da bulunan Suphi burada “Beynelmilel Şark Tebligat Şurası”nı düzenledikten sonra Taşkent'te Türk savaş esirlerinden oluşturduğu Türk Kızıl Ordusu'nu meydana getirmiştir. Tunçay, Cilt I, s. 331-332.

olmuştur.⁶¹¹ Parti'nin Merkez Komitesi Süleyman Sami, Mehmet Emin, eski Zor Kaymakamı Salih Zeki, Kayserili İsmail Hakkı, Yüzbaşı Nedim Agah, Yakup ve Tahsin'den oluşuyordu.⁶¹² Böylece Mustafa Suphi bu Parti aracılığıyla yalnızca Türkiye'yle ilgilenmeye başlamıştır. Tunçay bundan sonra TKP'nin Türkiye ile ilgili faaliyetlerini dört koldan gerçekleştirdiğini belirtmektedir.⁶¹³ Bakü'de, İstanbul'da, Zonguldak'ta, Trabzon ve Rize'de, Nahcivan'da, Kuzey Kafkasya ve Karadeniz kıyılarında açtıkları *teşkilat*; *Yeni Dünya* gazetesi, çeşitli yayınlar ve “siyasi fırka mektebi”; Türkiye'ye gönderdiği otuz dört ajan ve Doğu'da görevli Beynelmilel Şark Tebligat Şurası aracılığıyla elde ettiği *istihbaratlar* ve Türk savaş tutsaklarını örgütlemiş olduğu Türk Kızıl Ordusu'nu Anadolu'ya göndererek elde ettiği *askeri güç*.

Suphi ve çevresinin Anadolu'yla temasları hız kazanmış, Kurtuluş Savaşına destek olmak için çalışmalara başlamış, Mustafa Kemal ve Kazım Karabekir'le iletişim kurulmaya çalışılmıştır.⁶¹⁴ Komintern'in 1920 Temmuz ayında düzenlenen ikinci Kongresi'ne Türkiye Komünist Partisi iki delegeyle katılmıştır.⁶¹⁵ Delegelerden İsmail Hakkı, konuşmasında Mustafa Kemal'in “kurtuluş hareketi” ile işbirliği yapacaklarını açıklamıştır.

Yine 1920'de Komintern'in tüm dünyada gerçekleşecek devrimle ilgili öngörülerinde büyük değişim yaşanacak ve TKP'nin yıllar sürecek genel politikası bu tezle şekillenecekti. Komintern'in temel tezlerinden olan “dünya devrimi”ne göre Batı'daki gelişmiş kapitalist ülkelerde yapılacak devrimlerin etkisiyle Doğu'daki sömürge/yarı-sömürge ülkelerde de devrim gerçekleşecekti.⁶¹⁶ Bu nedenle Komintern'in ilk kongresinde Doğu'ya yönelik tartışmalara girilmemiştir. Ancak Avrupa ve Batı Amerika'da beklenen devrim dalgasının gerçekleşmemesi, dikkatlerin bağımsızlık mücadelesi veren Doğu

⁶¹¹ Harris, a.g.e., s. 80-81.

⁶¹² Harris, a.g.e., s. 81.

⁶¹³ Tunçay, Cilt I, s. 332-333.

⁶¹⁴ Mustafa Kemal Paşa'ya hitaben yazılan mektupta, Bolşeviklerin yapacakları askeri yardımda aracılık edeceklerinin belirtilmesi ve Bolşeviklerle yapılacak işbirliği ve Bolşevikliğin uygulanması konusunda Ankara'nın tavrının yoklanması ilginçtir. Tunçay, Cilt I, a.g.e., s. 333-334.

⁶¹⁵ Tunçay, Cilt I, a.g.e., s. 334

⁶¹⁶ Bülent Gökay, “Komünist Enternasyonal, Türkiye ve TKP”, **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, “Sol”**, Cilt VIII, ed. Tanıl Bora, Murat Gültekinil, İstanbul, İletişim Yayınları, 2007, s. 340

halklarına yönelmesine neden olmuştur. Bu kez Doğu halklarının bağımsızlık mücadelesindeki devrimci potansiyele güveniliyor ve dünya devriminin Doğu'da başlayacağına inanılıyordu.⁶¹⁷

Bu amaçla, Eylül 1920'de Komintern Yürütme Kurulu, bir Doğu Halkları Kurultayı'nın toplanması için "İran, Ermenistan ve Türkiye'nin Halk kitlelerine seslenen bir çağrı yayınladı. Çağrıda " *Anadolu köylüleri! Yabancı işgalcilere karşı savaşmak için Kemal Paşa'nın sancağı altına çağrılmış bulunuyorsunuz, ama aynı zamanda kendi halk ve köylü partinizi oluşturmaya çalıştığınızı da biliyoruz; paşalar İtilafçı işgalciler ile barış yapsa bile, siz tek başınıza mücadeleyi sürdüreceksiniz.*" deniliyordu.⁶¹⁸ Nitekim 1920'de Bakü'de toplanan Kurultay'a bu çağrıya uyarak Türkiye'den çok büyük bir grup katıldı. 235 kişiyle Türk Heyeti, Kurultay'a katılan heyetlerden en kalabalıklarından biriydi.⁶¹⁹

Türk Heyeti içinde⁶²⁰: Kurultay'ın Prezidyumuna Mustafa Suphi ve Anadolu'dan gelen temsilcilerden Tahsin Bahri ve Hafız Mehmet; İstanbul'dan ise Ethem Nejat ve İsmail Hakkı alınmışlardı(TİÇSF'den katılanlar). Kurultay'a katılan diğer komünist temsilciler ise: Süleyman Nuri, Süleyman Sami, Ahmet Cevat [Emre], Mehmet Emin ve Naciye Hanım vardı. Anadolu'dan giden diğer temsilciler ise Erzurum'dan eğitimci Cevat [Dursunoğlu], Süleyman Necati [Albayrak], Binbaşı Arif ve Teğmen Asım, Trabzon'dan Abdülhalim ve Ali Kemal'di. Dr. İbrahim Tali [Öngören] BMM adına gözlemci sıfatıyla katılmıştı.

Amacı, Doğu'nun sömürge-yarı sömürge ülkelerinin halklarını kapitalist devletlere karşı ayaklanmaya, yani ulusal kurtuluş hareketine teşvik etmek olan Kurultay'da Türkiye'de süren ulusal kurtuluş hareketi de katılımcı milletler arasında en güncel ve önemli örnekti. Nitekim TKP'nin Kongrede

⁶¹⁷ Yukarıda, Lenin'in Ulusların Kaderlerini Tayin Hakkı kitabında, Doğu'daki bağımsızlık mücadelelerinin Batı'nın sömürgeleri yoluyla elde ettiği kazançları kesip kapitalizmi zayıflatacağı düşünüldüğünden desteklendiğini belirtmiştik.

⁶¹⁸ Zarakolu, a.g.m., s. 1855.

⁶¹⁹ **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, Cilt 6, s. 1867.

⁶²⁰ Kongreye 15'i aşkın teşkilattan, 51'i İstanbul ve Anadolu'dan olmak üzere 74delege gelmiştir. İstanbul, Ankara, İnebolu, Zonguldak, Ereğli, Samsun, Sivas, Kars, Trabzon, Rize, Erzurum, Eskişehir, Konya idi. İzmir ve Adana teşkilatlarında seçilen delegeler, buralardaki savaşlar yüzünden Kongreye ulaşamamışlardır. **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, Cilt 6, s. 1867.

Kurtuluş Savaşı'nın emperyalizmle olan mücadelesinden ötürü devrimci potansiyeline yapılan vurgu Komintern'in "Doğu Halkları" teziyle uyum içindedir:

*"Anadolu'da yürütülen Milli Kurtuluş Hareketi emperyalizme karşı bir savaştır. Bu savaşa bütün yeryüzü proleterlerinin dayanışma göstereceklerine inanıyoruz. Memlekette bu milli hareketin gelişmesi ve derinleşmesi hem işçi sınıfının şuurunu uyandıracak hem de genel olarak gelecek sosyal devrim için en elverişli zemini hazırlayacaktır."*⁶²¹

Kongreye başkanlık eden Mustafa Suphi, açılış konuşmasında, TKP'nin kuruluşunu Anadolu'daki anti-emperyalist mücadeleyi güçlendirici bir etken olarak nitelemiş ve bu girişimin Doğu halklarına örnek olacağını belirtmiştir. Mustafa Suphi'nin açıklamaları 1918 Aralık ayında Fransa'da yapılan Enternasyonal Devrimcileri toplantısındaki görüşleriyle örtüşmektedir.

b. Türkiye Komünist Teşkilatları Birinci Kongresi ve TKP'nin Kurulması

Kurultay'ın hemen ardından Bakü'de Kızıl Ordu Kulübü'nde "Birinci ve Umumi Türk Komünistleri Kongresi" toplanmıştır. 10-15 Eylül 1920 tarihlerinde toplanan Kongre, TKP'nin gerçek başlangıç tarihi olarak kabul edilmektedir.⁶²² Türkiye ve Sovyet ülkelerinden 15 teşkilattan gelen 74 delege ile Mustafa Suphi TKP'nin başkanı olarak seçilmiştir.⁶²³ TKP'nin Merkez Heyeti'ne ise Mustafa Suphi, Mehmet Emin, Nazmi, Hilmioğlu Hakkı, İsmail Hakkı(Kayserili), Ethem Nejat, Süleyman Nuri seçilmiştir.⁶²⁴

⁶²¹ Üstünel, a.g.e, s. 39.

⁶²² Kongrenin Türkiye Komünist Teşkilatı'nın Birinci Kongresi olarak toplanmasının nedeni Türkiye Komünist Fırkası'nın henüz kurulmamış olması, Fırka'yı kurmak için toplanılmış olmasıdır. Aslan, a.g.e., s. 209. Y. Doğan Çetinkaya, M. Görkem Doğan, "TKP'nin Sosyalizmi (1920-1990)", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, "Sol"**, Cilt 8, Ed. Tamlı Bora, Murat Gültekingil, İstanbul, İletişim Yayınları, 2007, s. 275

⁶²³ Aslan, a.g.e., s. 216

⁶²⁴ Tunçay, Cilt I, a.g.e., s. 340.

Kongre'ye katılan üç ana öge TKP'yi oluşturan özneler olmuşlardır:⁶²⁵ Bunlardan ilki, belki de içlerinde en etkilisi, uzun süredir Sovyet Rusya'da yer alan ve içlerinde Türk savaş esirlerinin de bulunduğu Mustafa Suphi önderliğindeki kadrodur. Bir diğer unsur Milli Mücadele döneminde çeşitli etkilerle güçlenen Anadolu'daki sol parti THİF(*Anadolu TKP*) ve sonuncusu savaş sonrasında Almanya'dan yurda dönen TİÇSF'nin (*İstanbul TKP*) kurucusu, aydınlar ve öğrencilerdir.⁶²⁶

İşgal kuvvetlerinin Parlamentoyu basmasının ardından TİÇSF'nin bir kısım üyesi Anadolu'ya geçmiştir. İstanbul'da kalanlarınsa bir kısmının III. Enternasyonal'e bağlı gizli Türkiye Komünist Partisi'ne bağlanmasından dolayı bölündüğünü belirtmiştik.

İşte bu üç parçadan oluşan TKP'yi bir merkezde toplamak amacıyla TKP'nin ilk kongresi gerçekleştirildi. 10 Eylül 1920'de, Bakü'de toplanmayı başaran Kongre'de temel amaç Mustafa Suphi tarafından söyleniyordu: *"TKP'nin önünde duran ilk ödev, memleketimizde komünizm ülküsünü işçi sınıfı arasında, fakir köylü sınıfı arasında hızla yaymaktır. Halkın kendi kaderini kendi eline alması için gereken durumu, zemini, yolları hazırlamaktır... TKP'nin en yakın görevi ve ödevi, emperyalistleri, yabancı kuvvetleri memlekette kovmaktır! Amacımız halkın sırtından geçinen hazır yiycileri ortadan kaldırmaktır!"*⁶²⁷

Dolayısıyla bu ilk Kongre, 1918'de kurulan Türkiye Komünist Teşkilatının partileşmesi dışında, Türkiye'deki tüm sol grupları bir merkez altında toplama özelliği taşımaktadır. Rusya'da, İstanbul ve Anadolu'da dağınık halde bulunan sol partileri TKP çatısı altında birleşmiştir.⁶²⁸ Kongrenin bir diğer önemli noktası ise partinin program ve tüzüğü

⁶²⁵ Aslan, a.g.e., s. 213

⁶²⁶ İsmail Bilen kuruluşta etkili olan özneleri şöyle sıralamaktadır: "1) İstanbul Teşkilatı 2) Ankara Teşkilatı; 3) Başında Mustafa Suphi'nin bulunduğu, memleket dışında, politik muhacirlerden kurulan teşkilat." Üstünel, a.g.e., s. 25.

⁶²⁷ Üstünel, a.g.e., s. 31

⁶²⁸ İstanbul teşkilatı adına Kongreye katılan Hilmioğlu Hakkı, Ethem Nejat tarafından "Türkiye Komünist Teşkilatlarının birleşmesi" hakkında sunulan teklif oy birliğiyle kabul edilmiştir. Teklifin tamamı için bakınız Aslan, a.g.e., s. 235

hazırlanmış olmasıdır. Ayrıca Parti'nin teşkilat yapısı⁶²⁹ oluşturulmuş, politika ve stratejileri belirlenmiştir. Mustafa Suphi'nin yaptığı konuşmada kısa vadede bir kurtuluşun bulunmayacağından hareketle, uzun vadede elde edilecek sosyalist düzen için öncelikle anti-emperyalist mücadeleye destekle mümkün olabileceğini savunmuştur.⁶³⁰ Ancak bu işbirliğinin geçici olduğu da hatırlatılıyordu. Böylece biran önce Türkiye'de Sovyet güç ve nüfuzunun kurulmasını isteyen kesimle milliyetçi-burjuvalarla işbirliğini savunarak sağ sapmalar arasında bir orta yol çizmeye çalışıyordu. Nitekim "Türkiye Emekçileri"ne hitaben yayınladığı bildiride bir devrimden bahsetmek yerine "grev hakkı, seçim hakkı, çalışma koşullarının düzeltilmesi ve toprak reformu"yla ilgili istekleri öne sürmüştür.⁶³¹

Kongrede görüşülen konular:⁶³²

1. "Milliyetler" meselesi ve sömürgecilik
2. Köylü meselesi ve kooperatif konusu
3. Kadın sorunu
4. İşçi ve işçi dernekleri meselesi

Türkiye Komünist Partisi, devrim hareketlerinin yeni başladığı geri kalmış ülkelerde emperyalizme karşı mücadele eden kuvvetlere, kapitalizme karşı mücadele edecek olan işçi sınıfı içinde mücadelenin kökleşmesi için destek olunmalıdır. Türkiye'de köylülerin çok zor şartlar altında bulunduğundan hareketle komünistlerin köylüler için de çözüm önerileri sunmaları gerektiği belirtilmiştir. Köylüler için "proletarya diktatörlüğüne kadar" kooperatifler açılması, bu kooperatifler arasında iletişimin sağlanması ve hükümetin çeşitli vergi indirimine gitmesi öngörülmüştür. Ayrıca köylüleri "işlemek" için de Rusya Şuralar Hükümeti'nde olduğu gibi "köy şubeleri" açılmasına karar verilmiştir. Kadın sorunlarıyla ilgili Naciye Yoldaş'ın

⁶²⁹ Belirlenen Merkez Heyeti dışında bir Sekreteryaya, Propaganda Bürosu ve Komintern'le ilişkileri yönetmek için bir Ecnebler Bürosu kurdu. Harris, a.g.e., s. 91.

⁶³⁰ "Milli İnkılap Hareketinin umum dünya emperyalizmine karşı mücadelesiyle bütün dünya proletarya hareketine yardım ettiğini ve bu milli hareketin memleket dahilinde gelişerek derinleşmesiyle, sınıf şuurunun meydana gelmesine hizmet ettiği ve böylece yarınki içtimai inkılaba müsait bir muhit hazırladığı görüşünde olduğunu" belirtmiştir. Aslan, a.g.e., s. 241, Harris, a.g.e., s. 89.

⁶³¹ Harris, a.g.e, s. 89. Bildirinin tam metni için bakınız Akdere, Karadeniz, a.g.e., s. 127.

⁶³² Kongrede alınan kararlar bu kaynaktan özetlenecektir Aslan, a.g.e., s. 228-239

konuşmasının ardından Türkiye’de kadınların sosyal esaretini kaldıracaklarını erkeklerle kadınlar arasındaki eşitsizliği gidereceklerini söylemişlerdir. Türkiye’de ücretli köle olan işçilerin mücadelesinin disipline girmesi ancak kurulacak işçi dernekleriyle sağlanacaktır.

Kuruluş Kongresi’nde alınan en önemli kararlardan biri de Mustafa Suphi ve Merkez Komitesi’nin Anadolu’ya taşınması, Mustafa Suphi’nin Mustafa Kemal’le ilişkiye geçerek Anadolu Hareketini desteklemek ve örgütleme çalışmaları yapmak üzere Anadolu’ya geçmesiydi.⁶³³

2. Türkiye Komünist Partisi’nin Yurtiçi Faaliyetleri

Sol akımların Anadolu’da ve yurtdışında güçlenmesi Bağımsızlık Savaşı sürerken yeni bir iktidar ortağı olma olasılığı nedeniyle Milli Kurtuluş Savaşını yürütenleri tedirgin etmekteydi. Bu nedenle sol hareketlerin etkinliğini arttırması engellenmeye çalışılmıştır. Ancak Anadolu’ya Milli Mücadele sırasında destek veren Sovyetler Birliği sola yönelik başlatılan baskı operasyonları karşısında sessiz kalmıştır. Sovyetler Birliği stratejik çıkarları gereği cinayetlere varan şiddet olaylarını dahi görmezden gelmiştir.

a. Sola Yönelik Baskıların Artması

Mustafa Kemal, Kurtuluş savaşı süresince maddi ve askeri desteklerini aldıkları ve müttefikliğine çok önem verdikleri SSCB ile ilişkilerini hep iyi tutmuştur. Ancak emperyalizme karşı birlikte mücadelede ettiği Sovyetlerin ideolojisine karşı da hep temkinliydi. Bolşevikliği zorunda kalınması halinde, ülke menfaati için, ülke şartlarına uyarlanabilirse kabul edecekti Çünkü komünizmin Türkiye’ye sirayeti birçok kişiyi ürkütmekteydi. Bu nedenle Sovyet Rusya’yla olan müttefikliği de karşı çıkmaktaydılar.

⁶³³ Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi, Cilt 6, s. 1874.

Ancak komünizm, ittifak için bir şart olarak SSCB tarafından dayatılmadığından Ankara Hükümeti tavrını açıkça ilan etmişti. Hariciye Vekili Muhtar Bey Meclis konuşmasında şöyle diyordu:⁶³⁴ *“...Hatta biz kapitalizm mücadelesinde dahi, Rusların kabul etmiş oldukları prensipleri kabul ve memleketimizde tatbik edemeyiz. Çünkü, memleketimizde bunların uygulama yeri yoktur. Biz bunları, Rusya elçiliği buraya geldiği vakitte ayağının tozu ile kendilerine anlattık ki, ileride iki devlet arasında üzülmenecek bir durum yaratılmasın... Bunun dışında, hiçbir sebep ve bahane ile komünizm yapmasına bu hükümet razı ve sessiz kalmış olamaz.”*

Karabekir de aynı endişeyle *“Bakü’deki Türk Komünist Fırkasının memleketimiz dâhilinde Millet Meclisi’nin haberi olmadan ufak rütbelilerle veya halk ile teşkilat yaparak icraata kalkışması felaket olur... Eğer komünizm kabul edilmek lazımsa bunu ancak Millet Meclisi kabul edebilir... Bunu Bakü’ye bildirdim ve başka türlü bir şey yapmalarına meydan verilmeyeceğini anlattım”* demiştir.⁶³⁵

Milli Mücadele Hareketini yürütenlerin endişeleri bu yöndeyken Mustafa Suphi Anadolu’ya gelme hazırlıkları içindeydi. Mustafa Suphi Anadolu’ya gelmeden önce Mustafa Kemal’le bir süre yazışmıştır. Mustafa Kemal, tek amaçlarının ulusal bağımsızlık olduğunu belirterek, TKP’nin de aynı amaçla çalışmasından duydukları memnuniyeti vurgulayarak TKP’nin ülkenin birlik ve beraberliğini bozmamak için B.M.M. ile ilişki kurulması gerektiğini belirtmiştir.⁶³⁶ Ortak amaç doğrultusunda işbirliği yapılması gerektiğini Mustafa Suphi de onaylamaktadır. Partiyi Anadolu’ya taşımak için Ankara’dan gereken izni de Ağustos ayında almışlardı.⁶³⁷ Bu izni Kazım Karabekir de doğrular.⁶³⁸

⁶³⁴ Selek, Cilt II, s.446.

⁶³⁵ Kazım Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, II. Cilt, ed. Yücel Demirel, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2008, s. 927

⁶³⁶ Tunçay, Cilt I, s. 341.

⁶³⁷ Harris, a.g.e., s. 91.

⁶³⁸ *“Mustafa Suphi de Ankara’ya gitmek için Millet Meclisinden müsaade istedi ve kabul olundu.”* [3 Ağustos 1336] Karabekir, Cilt II, s. 927. Ancak Ankara Hükümeti’nden izne yönelik cevap gecikince Parti gizli kalmayı dahi göze almıştır. Bu durumu Merkez Komite’den Ali Rıza [Keskin] şöyle anlatır: *“Türkiye’den resmi bir yazı gelmedikçe, bütün işimizi gizli hazırlamak, hatta kongre yerini ve gününü gizli tutmak ve son güne kadar Kongremize iştirak edecek delegelere dahi söylememek kararını aldık. Buna bilhassa şu sebepler bizi mecbur etmişti: 1. Ankara Hükümetinden, Türkiye’ye girip çalışma izni*

Mustafa Suphi ve beraberindekiler Türkiye’de örgütlenme sorunlarını görüşmek üzere 28 Aralık 1920’de Kars’a gelmişlerdir.⁶³⁹ Kars’ta birkaç hafta kalıp Ali Fuat Paşa’yla görüştüktan sonra Erzurum’a giden Suphi ve çevresine karşı, Muhafaza-i Mukaddesat Cemiyeti’nin kışkırtmasıyla gösteriler düzenlenip, grup şehre alınmamıştır.⁶⁴⁰ Buradan Trabzon’a geçen grup, Trabzon’da da gösterilerle karşılaşınca Sovyet Konsolosu Vali ile görüşüp Bakü’ye dönmek üzere motorla Batum’a gidilmesini kararlaştırmıştır. Ancak 28 Ocak 1921’de kayıkçı kâhyası Yahya’nın verdiği motorla yola çıkan Mustafa Suphi, eşi ve beraberindeki 14 kişi, bir süre sonra arkalarından yola çıkan Yahya ve adamları tarafından öldürölüp, Karadeniz’e atılmıştır.⁶⁴¹

Önce Mustafa Kemal’den bağımsız bir şekilde Kafkasya’daki İttihatçılar tarafından yapıldığı düşünölün, sonra Mustafa Kemal’in bilgisi dahilinde işlendiği öne sürölün⁶⁴² bu cinayet, kim tarafından yapılsa yapılsın, sol hareketin Milli Mücadele Anadolu’sunda bağımsızlaşmasına izin verilmeyeceğinin göstergesi olmuştur. Zira Mustafa Suphi’nin Türkiye’ye gelme hazırlıkları, Halk İştirakiyun Partisi’nin yasallaşarak Halk Zümresiyle birleşme ihtimali ve Çerkes Ethem’in sol tabanda güçlü bir alternatif olması Mustafa Kemal ve diğer Milli Mücadele içindeki kişileri endişelendirmektedir. Bu çevre ve İttihatçılar sol hareketin kontrollerinden çıkması ve yeni liderlerin/liderliklerin oluşmasından korkmaktaydılar. Dolayısıyla fail belli

henüz gelmemiştir. 2. Ankara hükümeti, Bakü’ye, doğrudan doğruya bizimle temas kurmadan Türkiye heyetini göndermişti...” Topçuoğlu’ndan aktaran Akdere, Karadeniz, a.g.e., s. 128.

⁶³⁹ Tunçay, Cilt I, 341. Ali Rıza [Keskin] anılarında yola çıkışı şöyle anlatıyor: “...Sovyet sefaret heyetiyle bizim arkadaşlar hep birlikte arabalarla yola çıktılar. Aynı konvoyla asker esirlerden Mehmet Emin de, üç arkadaşıyla birlikte katılmıştı. Bizimle hiç alakaları yoktu. 28 Aralık 1920 günü bütün arkadaşların Kars’a ulaştıklarını ve Kazım Karabekir tarafından çok iyi karşılanıp otele yerleştirildiklerini, geri gelen arabacıardan öğrendik ve bir daha haber alamadık. Ses seda kesildi.” Topçuoğlu’ndan aktaran Akdere, Karadeniz, a.g.e., s. 129.

⁶⁴⁰ Karabekir, Mustafa Suphi ve arkadaşlarıyla Erzurum’da yaptıkları görüşmede Suphi’nin Erzurum’da kendilerine suikast yapılacağını düşündüğünü bu nedenle de Ankara’ya geçmek istediklerini belirttiklerini söyler. Karabekir’in de cevabı şöyle olur: “Ya hepiniz Erzurum üzerinden giderek halkın hissiyatını görürsünüz veyahut Ankara seyahatından vazgeçerek Bakü’ye avdet edersiniz. Zaten ordumuzda Bolşevik teşkilatı yaptığınız hakkında dedikodular başladı. Kol kol ayrılarak seyahatınız aleyhimize daha büyük dedikodulara sebep olacaktır” Ancak Suphi’nin bu teklifi kabul etmeyerek seyahatlerine devam edeceklerini belirttiğini söyler. Karabekir, Cilt II., s. 1010

⁶⁴¹ **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, Cilt 6, s. 1874.

⁶⁴² Zarakolu, a.g.m., s. 1855. Katil Yahya İttihatçılarla, özellikle Enver Paşa’yla yakın ilişkide olan bir isimdi. Ancak Yahya’nın da bir sene sonra faili meçhul bir cinayete öldürölmesi, Mustafa Suphi cinayetinin aydınlanamamasına yol açmıştır. Karabekir, Cilt II, s. 1265.

olmasa da Ankara hükümetinin ve Rusya'da tutunmaya çalışan İttihatçıların işine yaradığı kesindir.

Önceliği Ulusal Mücadele'nin sürmesine ve Bağımsız bir Türkiye'nin kurulmasına veren SSCB ise bu cinayet karşısında sessiz kalmıştır. Mustafa Suphi ve beraberindeki 14 kişinin öldürülmesine Rusya'dan verilen tek tepki Enternasyonal üyesi Pavloviç'in Enternasyonal'in bir dergisinde Mustafa Suphi'yi şehit olarak andıktan sonra, Türk burjuvazisinden en yakın zamanda intikamın alınacağını belirtmesi olmuştur.⁶⁴³

Anadolu'da gelişen sol akımlara yönelik sindirme politikası Mustafa Suphi ve 14 arkadaşının öldürülmesiyle sınırlı değildir. Önce *resmi* TKP'nin *Yeni Dünya* gazetesinde Çerkes Ethem ayaklanmasını bastırmak için gereken "asker sevkini engellemek için demiryolu işçisini greve çağırması" üzerine gazete kapatılmış ve imtiyaz sahibi Arif Oruç ve arkadaşları tutuklanmıştır.⁶⁴⁴ 1921'de THİF çevresi de tutuklanıp İstiklal Mahkemesi'nde yargılanmıştı. Resmi TKP dahi kapatılmış, gazete ve örgütleri dağıtılmıştı. 1919'da kurulan *Türkiye İşçi Derneği* de kapatılan sol örgütler arasındadır. Sol üzerinde baskıların artması nedeniyle 22 Haziran- 12 Temmuz 1921 tarihleri arasında yapılan Komintern'in üçüncü Kongresi'ne Türkiye'den delege gidememiştir.⁶⁴⁵

Anadolu'da gelişen sol akımlara karşı başlatılan bastırma ve sindirme dalgasının en önemli nedeni Çerkes Ethem ayaklanmasıdır. Yunanlıların düzenli ordularına karşı çete savaşı vermenin güçlüğü karşısında düzenli orduya geçme kararının alınmasına Çerkes Ethem karşı çıkmış ve emir altına girmemek için direnişe geçmişti. Sol parti ve örgütlerle(Yeşil Ordu, *resmi* TKP) bağlantıda bulunan Çerkes Ethem'le mücadelede bu örgütler de nasibini almıştı.

Üstelik Moskova'dan askeri ve maddi yardım almadan kazanılan I. İnönü Muharebesi'nin ardından Ankara Hükümetinin iktidarı güçlendirmişti. Kurulan düzenli ordunun Batı Cephesinde ilk başarısını elde etmesi İtilaf

⁶⁴³ Karabekir, Cilt II, s. 1079.

⁶⁴⁴ Tunçay, Cilt I, s. 348.

⁶⁴⁵ **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, Cilt 6, s. 1874.

Devletlerinin gözünden kaçmamış, Sevr Antlaşması'nı yeniden görüşmek üzere Londra Konferansı'nı düzenlemişler ve T.B.M.M.'yi konferansa davet etmişlerdir.⁶⁴⁶ Bu durumda İtilaf Devletleri'yle anlaşma ihtimalini açık tutmak için Türkiye'nin "Bolşevik olmayacağını" göstermek adına sol hareketlere yönelik baskılar artmıştır. Yine I. İnönü Muharebesi'nin kazanılması, Sovyetlere de Ankara hükümetini desteklemeye devam etmeleri gerektiği mesajını verdiğinden kısa süre sonra Moskova Anlaşması'nın imzalanması da Ankara Hükümeti'nin elini güçlendirmiştir.

Ancak 1922 senesinde Anadolu'da sol akımlar açısından nispeten rahat bir ortam hakimdi. Sakarya Meydan Muharebesinin kazanılmasıyla Fransa ve İtalya Anadolu'dan çekildiği gibi, Fransa'yla Ankara Antlaşması imzalanmış, Sovyet Rusya'yla ilişkiler güçlenmiştir.⁶⁴⁷ Sovyet Ukrayna ve Kırım Kızıldusu başkomutanı Mikhael Frunze 13 Aralık 1921'de Ukrayna Sovyet Hükümeti adına dostluk antlaşması yapmak için Ankara'ya gelmiştir.⁶⁴⁸ 22 Ocak 1922'de ise Büyükelçi Simeon Aralov Ankara'daki görevine başlamış ve Sovyetlerin Kurtuluş Savaşı'na yaptığı en büyük askeri ve maddi yardımlar da bu sene yapılmıştır.⁶⁴⁹ Moskova-Ankara arasındaki ilişkinin en yüksek düzeyde olduğu bu dönem 1922 senesi boyunca Ankara'da sol rüzgarların esmesine yol açmıştır. Tutuklu bulunan THİF ve Halk Zümresi üyeleri ile Yeşil Ordular çıkarılan aflu serbest bırakılırken, Ankara'da 1 Mayıs işçi bayramı olarak kutlanmıştır.

b. THİF ve TİÇSF'nin Yeniden Canlanması

Sovyetlerle Moskova Antlaşması'nın imzalanması ve Sakarya Meydan Muharebesi'nin kazanılmasıyla İtalya ve Fransa Anadolu'dan çekilmesi kurtuluş hareketine olan inancı arttırmış, Ankara Hükümetinin elini kuvvetlendirmiştir. Havanın yumuşamasıyla tutuklu bulunan THİF üyeleri

⁶⁴⁶ Selek, Cilt II, s. 618

⁶⁴⁷ Selek, Cilt II, s. 685-699

⁶⁴⁸ Tunçay, Cilt I, s. 355

⁶⁴⁹ Yardımların 1922'de arttığını daha önce belirtmiştik.

Mart 1922'de serbest bırakıldı ve Fırka'nın faaliyetine izin verildi. Ayrıca Mustafa Suphi'nin katillerinin bulunacağına dair de söz verildi.⁶⁵⁰

Bu süreçte 1925'te TKP çatısı altında birleşecek olan sol partiler iki koldan faaliyet göstermeye başlamıştır: *Anadolu TKP* yani THİF ve *İstanbul TKP* yani TİÇSF.

1919'da Berlin'de kurulan TİÇSF⁶⁵¹, kurucularının bir kısmı Almanya'da kalırken⁶⁵² büyük bir kısmıyla İstanbul'a gelerek çalışmalarına devam etmiştir. Bu dönemde ileride THİF ve TİÇSF'yi TKP merkezinde birleştirecek olan Şefik Hüsnü de Parti'ye dahil olmuştur. Ancak Parti, İstanbul'un resmen işgal edilmesiyle(16 Mart 1920) yine bir bölünme yaşar, bir kısım partili milli mücadeleye katılmak için Anadolu'ya geçerken bir kısmı da işçilerin yoğun olarak bulunduğu İstanbul'da kalmayı seçer.⁶⁵³ Mehmet Vehbi'nin Anadolu'ya geçmesinden sonra Partinin başkanı Namık İsmail, *Kurtuluş*'un editörü ise Mehmet Selahattin olmuştur. Bunun üzerine Şefik Hüsnü partinin genel sekreterliğine seçilmiştir. Ancak TİÇSF'yi bir yol ayrımı daha bekler. İstanbul'da kalan partililerden Şefik Hüsnü önderliğindeki grup III. Enternasyonal'e bağlı gizli TKP'yle birleşme kararı alarak bu gizli partinin legal uzantısı olarak çalışmaya karar vermişlerdir.⁶⁵⁴ Tunçay, Gizli Komünist Partisi'nin Komintern'in III. Kongresi'nin yapıldığı sıralar(22 Haziran- 12 Temmuz 1921) kurulduğunu tahmin etmektedir.⁶⁵⁵ Ancak Vedat Nedim [Tör], Şevket Süreyya [Aydemir], İsmail Hüsrev [Tokin], Burhan Asaf [Belge]

⁶⁵⁰ Zarakolu, a.g.m., s. 1855.

⁶⁵¹ Mütareke Dönemi Siyasi Partileri'ni anlattığımız bölümde incelediğimiz TİÇSF, solun tek parti olarak TKP çatısı altında birleşmesi sürecinde üyelerinin oynadığı önemli roller ve dönemin genel siyasi havasını yansıtmak amacıyla başka açılardan incelenecektir.

⁶⁵² Almanya'daki kurucularından birkaçı: Mehmet Vehbi[Sarıdal], Vedat Nedim [Tör], Ali Nizami [Nizamettin Ali Sav], Ethem Nejat, Mustafa Nermi[Arap], İsmail Hakkı, Sadık Ahi[Mehmet Eti]...İstanbul'daki kurucuları: Ahmet Akif, Şefik Hüsnü Değmer, Namık Kemal Bey başkan, Şefik Hüsnü Değmer de genel sekreter seçilmiştir. Tunaya, Cilt II, s. 482. Parti kısa süre içinde İstanbul'a taşınınca Vedat Nedim [Tör] eğitim amacıyla bulunduğu Almanya'da eğitimini tamamlamak için kalmıştır.

⁶⁵³ Tunaya, Cilt II, s. 484.1921 Ocak ayında Mehmet Vehbi, Nafi Atıf [Kansu], Sadık Ahi, Servet Bey ve arkadaşları İnebolu'da bulunuyordu. Bu grup İstanbul örgütüyle ilişkisini tamamen kesmemiştir. Tunçay, Cilt I, s. 722.

⁶⁵⁴ Tunaya, Cilt II, s. 484

⁶⁵⁵ Ancak İstanbul'da kurulan gizli TKP'nin kurulduğu tam tarih belli değildir. Tunçay, Cilt I, s. 722.

Komintern ile kurulacak böyle bir bağılılığı reddederek partiden ayrılmışlardır.⁶⁵⁶

Partinin ideolojisi *Kurtuluş Dergisi*'nde "Bütün Memleketlerin Proletaryasına" hitaben yayımladıkları bildiride genel olarak özetlenmiş gibidir. Marksist ve enternasyonalist terimlerle Türk milliyetçiliği ve vatanseverliği anlatılarak Tunçay'ın deyiimiyle "Türk ulusunun düşmanın elinden "kurtuluşu" ile Türk proletaryasının yerli ve yabancı burjuvazinin sömürsünden "kurtuluşu"nun birleşmesi" özlemi sunulmuştur.⁶⁵⁷ *Kurtuluş* dergisi kapatıldıktan sonra THİF'in yayın organı *Aydınlık* dergisi 1922'de yayınlanmaya başlamış ve bu çevre dergiyle özdeşleştirilerek "*Aydınlıkçılar*" olarak anılmaya başlanmıştır.

TİÇSF yukarıda belirttiğimiz gibi faaliyetlerini İstanbul'daki sol hareketleri tek bir çatı altında toplamak amacıyla sürdürmüştür. Bu amaçla toplantılar düzenlemiş, işçiler arasına girmek için *Türkiye İşçi Derneği*'ni kurmuş ve işçi örgütleriyle temaslarda bulunmuştur.⁶⁵⁸

THİF de yeniden faaliyete geçmiş, yayınları da tekrar çıkmaya başlamıştı. Komintern'in IV. Kongresi'nde sunulan bir rapora göre 1922 yazında THİF'in 300 kadar üyesi vardı.⁶⁵⁹ Hapisten çıktıktan sonra Parti yeniden örgütlenmiş ve *Yeni Hayat* Dergisi çıkarılmıştır. Dergide THİF'nin Marksist öğretiyeye dayandığı, Misak-ı Millîyi temel ilke olarak benimsediği ve emperyalizme karşı Doğu'da tek bir cephe oluşturulması gerektiği ve Komintern'e bağılılıklarını dile getiriyordu. THİF, köylülere özel bir önem atfediyordu. Dergide sık sık Anadolu köylüsünün iktisaden çok zor şartlarda yaşadığından bahsedilerek, emperyalizme karşı kurtuluş mücadelesini de yine köylülerin verdiğini belirtiyorlardı. Bu nedenle savaş sona erdikten sonra hükümetin ciddi bir toprak reformu yapması gerekiyordu.

⁶⁵⁶ Tunaya, Cilt II, s. 484

⁶⁵⁷ Tunçay, Cilt I, s. 714.

⁶⁵⁸ Yukarıda incelediğimiz bu çalışmalar: TİÇSF öncelikle 1919'da Amele(İşçi) Kongresi'ni toplamış ve tüm sol hareketleri ulusal bir merkezde birleştirmek amacıyla Türkiye İşçi Derneği'ni kurmuştur. 1922'de İstanbul'daki tüm sol örgütleri yazılı olarak birleşmeye davet etmiştir. Ancak davetine birkaç sendika dışında katılan olmamış ve sonuç alınamamıştır.

⁶⁵⁹ **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, Cilt 6, s. 1876

15 Ağustos 1922'de Ankara'da TKP'nin II. Kongresi olarak da anılan ilk kongresini toplamıştır.⁶⁶⁰ Ankara hükümetinin engellemelerine rağmen⁶⁶¹ gizlice yapılan 28 delege ve Komintern üyelerinin katıldığı Kongre'ye, "Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde çalışan işçi ve köylüler" ile yabancı uzmanlar da katılmıştır. Kongrenin gündemi şöyle sıralanabilir:⁶⁶²

1. Memlekette iç durum-cephelerde savaş
2. İşçi Meseleleri
3. Köylü meselesi, toprak reformu
4. Teşkilat Meseleleri
5. Basın-Yayın İşleri

Konferansta Ankara hükümetinin "dışarıda emperyalistlerle, içeride gericiyle" (toprak ağaları) anlaşma eğilimi gösterdiği⁶⁶³, ve Türkiye Komünist Partisi'ne de ilerici bir güç olarak saldırdığı belirtildi. Ancak Anadolu'daki tüm sol akımların temel politikası olan milli mücadeleye destek kararını da yinelemişler, cephelerde destek verileceğini söylemişlerdir.⁶⁶⁴ THİF'in çok önem verdiği köylü meselesi de yine işlenmiş ve köylülerin ancak toprak reformuyla, "derebeyliğin" köklerinin kazınmasıyla kurtulabileceğinin altı çizilmiştir. Partinin, hükümetin işçilere yönelik vaatlerini yerine getirmeyeceği artık desteklemeyeceği belirtilmiştir. İşçiler için yılda iki hafta izin, sosyal sigorta ve toplu sözleşme, 1 Mayıs ve 7 Kasım bayramlarının tanınmasını istemişlerdir. Sendikalar yoluyla teşkilatlanması kararından sonra THİF/TKP Merkez Komitesi'nin görevlendirdiği Affan Hikmet, Mersin'e giderek Kilikya Umum İşçiler Konferansını toplamıştır.⁶⁶⁵

Bu dönemde yukarıda da bahsettiğimiz gibi Nazım Bey, Sovyet Elçi Aralov'a "arkalarında 120 oyluk destekle Mustafa Kemal'i devirip Sovyet

⁶⁶⁰ Tunçay, Cilt I, s. 360. TKP'nin ilk kongresi olan Bakü Kongresi aşağıda incelenecektir.

⁶⁶¹ Ankara Hükümeti Komintern delegelerinin kongreye katılmalarının yasal olmadığı gerekçesiyle kongreyi iptal etmiştir. Ayrıca kongrenin toplanacağı sinema salonu kundaklanmış ve yakılmıştır. **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, Cilt 6, s. 1876. İsmail Bilen kongreye katılmaya çalışan delegelerden bazılarının öldürülmeye çalışıldığını dahi söylemektedir. S. Üstünel, a.g.e., s. 45

⁶⁶² S. Üstünel, a.g.e., s. 46.

⁶⁶³ Emperyalist güçlerle ittifakla kastedilen Sakarya Meydan Muharebesi'nden sonra İttifak Devletleriyle yapılan antlaşmalar olmalı.

⁶⁶⁴ S. Üstünel, a.g.e., s. 47

⁶⁶⁵ Tunçay, Cilt I, s. 362

dostu bir kabine oluşturma” teklifinde bulundu.⁶⁶⁶ Ancak Lenin, Ankara’yla temas halinde bulunan tüm temsilcilerine iç işlerine kesinlikle karışmama talimatı vermişti.⁶⁶⁷ Bunun üzerine Aralov hem talimat gereği hem de tekliften şüphelenerek, durumu Ankara hükümetine iletmiştir. Büyük Taarruzun öncesinde gerçekleşen bu olay, Taarruz sonrasında elde edilen zaferin hemen ardından Ekim ayında Fırka’nın kapatılmasına, önderlerinin de casusluk suçlamasıyla yargılanmasına neden oldu.⁶⁶⁸ İzleyen günlerde de Parti’nin Ankara, Eskişehir, Adana Mersin gibi şubelerinde bazı kaynaklara göre 200’den fazla kişi tutuklanmıştır.⁶⁶⁹

Sol Parti ve örgütlere yönelik başlayan baskıların nedeni Başkomutanlık Meydan Muharebesi’nden⁶⁷⁰ sonra Hükümetin sola karşı olan tavrının kesin bir şekilde değişmesindendir. Her ne kadar Yunanlılara karşı kesin bir zafer kazanılmışsa da Misak-ı Milli henüz uluslararası bir antlaşmada onaylanmamış ve Boğazların statüsü de belirsizliğini koruyordu. Bu durumda Ankara kesin bir zaferden bahsedemezdi. İtilaf Devletleriyle yapılacak bir uluslararası antlaşmada Sovyetlere yakın bir ülke konumunda bulunmak Türkiye’yi zora sokabilirdi. Bu nedenle Anadolu’da bulunan sol akımların bastırılması Ankara’nın Sovyetlerle ilişkisini ortaya koyacak bir kanıt niteliği taşıyacaktı. Üstelik artık Moskova’nın yardımlarına da ihtiyaç kalmamıştı. Komintern’le ilişkisi bilinen bir parti kapatılarak İtilaf Devletlerine “Bolşevik” olmadıkları mesajı da verilmiş oluyordu.

1922 yılında, Büyük Zafer’den sonra komünistlere karşı yapılan kovuşturmalar ve tutuklamalar karşısında⁶⁷¹ SSCB resmi bir açıklama yapmamıştır. Kasım-Aralık 1922’de toplanan Komünist Enternasyonal’in dördüncü kongresine katılan Türk Komünistleri,⁶⁷² Ankara Hükümeti’nin

⁶⁶⁶ Zarakolu, a.g.m., s. 1855.

⁶⁶⁷ Zarakolu, a.g.m., s. 1855.

⁶⁶⁸ Zarakolu, a.g.m., s. 1855.

⁶⁶⁹ **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, Cilt 6, s. 1877.

⁶⁷⁰ 26 Ağustos 1922’de başlayan Büyük Taarruz işgal altındaki illerin kurtarılmasıyla son buldu. N. İlder Ertuğrul, **1923-2008 Cumhuriyet Tarihi El Kitabı**, yay.yön. Levent Gönül, Ankara, ODTU Yayıncılık, 2008, s. 28.

⁶⁷¹ 70’den fazla komünist vatan hainliği suçlamasıyla tutuklanmıştır. Tunçay, Cilt I, s. 367.

⁶⁷² THİF adına IV. Komintern’e Salih Hacıoğlu, Nizamettin Nazif [Tepedelenlioğlu], Ziyetullah Nuşirevan ve üç kişi daha katılmıştır. Tunçay, Cilt I, s. 361

tutuklamalarını kınayan konuşmalar yaptılar.⁶⁷³ Sadettin Celal'in THİF adına yaptığı konuşmada “...Yoldaşlar, şimdi söylediklerimden görebileceğiniz üzere Türkiye Komünist Partisi ve İstanbul örgütü⁶⁷⁴ Komünist Enternasyonal'in talimatlarına uymuş ve ulusal kurtuluş hareketini her zaman desteklemiştir... Fakat burjuva milliyetçi hükümet sürekli olarak partiye baskı yapmıştır” diyerek Komintern'in Ankara hükümetini kınamasını talep etmiştir.⁶⁷⁵ Bunun üzerine Komintern “Türk Komünistlerine ve Çalışan Halkına” hitaben yazdığı mektupta Komünist Enternasyonal'in, onları “cellatlarının” elinden kurtarmayı kendisinin esaslı görevi saydığını belirtmiştir.⁶⁷⁶ Bunun dışında tutuklamalara yönelik başka tepkiler⁶⁷⁷ gelse de SSCB'nin Ankara'yla olan ilişkileri değişmeyecektir. Komintern Yürütme Kurulu, Mudanya Mütarekesi'nden iki hafta önce yayımladığı bildiride Türkiye komünist bir ülke olmasa da Boğazlar sorununu barışçı yollarla çözmek isteyerek yeni savaşlara yol açmamasından dolayı tebrik ediyordu. Radek ise, 1922'deki Komintern'in IV. Kongre'sinde “Türk Komünistlerine partiyi kurduktan sonra ilk ödevlerinin milli kurtuluş hareketini desteklemek olduğunu söylediğimizden dolayı asla pişman olmadık”⁶⁷⁸ diyerek tavırlarını açıkça ortaya koyacaktı. Yine Buharin Nisan 1923'te, 12. Parti Kongresinde yaptığı konuşmada Kemalistleri destekleme politikalarını şöyle savunacaktı.⁶⁷⁹ “Tüm komünistlerin izlenmesine karşın, Türkiye devrimci bir rol oynuyor, çünkü bir bütün olarak emperyalist sistemle ilişkin yıkıcı bir araç işlevi görüyor.”

İsmail Bilen baskılar ve tutuklamalar sonucunda, TKP⁶⁸⁰ Merkez Komitesi'nin “Büyük Millet Meclisi Hükümetine” başlığıyla bir protesto telgrafı çektiğini belirtiyor: ⁶⁸¹

⁶⁷³ Zarakolu, a.g.m., s. 1855.

⁶⁷⁴ Burada “İstanbul Örgütü” olarak bahsedilen İstanbul'da bulunan TİÇSF'dir.

⁶⁷⁵ **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, Cilt 6, s. 1877.

⁶⁷⁶ Armaoğlu, a.g.e., s.390

⁶⁷⁷ Kızıl Şark adlı dergide Salih Hacıoğlu “Burjuva beyefendiler” olarak Mustafa Kemal ve Ankara Hükümeti'nin, partiyi kapatılmasına ve üyeleri tutuklamalarına karşılık TKP'nin hala yaşadığını söylüyordu. İzvestiya'nın başyazarı Yu. Steklov da “Körlük Poitikası” başlıklı yazısında tutuklamalar karşısında Ankara Hükümetini protesto ve tehdit ediyor ve Ankara Hükümetinin komünistlerin desteğine ihtiyacı olduğunu söylüyordu. Armaoğlu, a.g.e., s. 389-390

⁶⁷⁸ Zarakolu, a.g.m., s. 1855.

⁶⁷⁹ Zarakolu, a.g.m., s. 1855.

⁶⁸⁰ İsmail Bilen'in TKP olarak kastettiği “Ankara TKP'si” olan THİF'dir.

“Türkiye Komünist Partisi, emekçilerin, bütün halkımızın geleceği için, gelişen, yükselen bir Türkiye için savaşmış ve savaşıyor. TKP Kurtuluş Harbinde memleketin, milletin bağımsızlığını, bu kutsal savaşı her şeyden üstün tutmuştur. Milleti tek cephede birleştirmeye çalışmıştır... memlekette muhtekirlerimizin emekçileri insafsızca soymasına, jandarmalarının milleti ezmesine rağmen, milli cidalin devamı esnasında Komünist Partisi hükümetin emperyalistlere karşı siyasetini tutmuştur...”

Salih Hacıoğlu ve THİF’in sert açıklamalarına ve Komintern’in bildirisine rağmen TKP bu kongrede Komintern tarafından belirlenen ulusal kurtuluş hareketinin destekleyeceği bildirmiştir.⁶⁸²

THİF’in tepkisine rağmen TİÇSF, Komintern’in de etkisiyle, başından beri Milli Mücadeleyi destekleyen tavrı değişmemiştir. *Aydınlık*’ta Yunan Ordusunun kesin mağlubiyeti sevinçle karşılanmış ancak bu zaferi solcu reformların izlemesi talep edilmekteydi.⁶⁸³ Hatta İstanbul’da Mustafa Kemal lehine, emperyalizm, kapitalizm ve monarşizm aleyhine olan bildiriler dağıtmışlardır. Salatanatın kaldırılmasının ardından THİF’in TBMM’ye çektiği telgraf da düşünüldüğünde THİF’in Milli Mücadeleye olan desteğinin yalnız Komintern’in baskısından kaynaklanmadığı görülecektir. Zira THİF, Milli Mücadelenin emperyalizme karşı bir mücadele olduğundan ilerici bir hareket olduğunu düşünmektedir. Bu ilerici hareket saltanat gibi gerici kurumları da ilga etmiş olduğundan solcu reformlar da yapabilecek potansiyele sahip görülmektedir. *Aydınlık* çevresinin sahip olduğu bu umut 1922 senesinde onlarca solcunun tutuklanmasına rağmen devam etmiştir.

Komintern’in bir diğer etkisi dördüncü Konferansta İstanbul TKP(TİÇSF) ve Anadolu TKP(THİF) olarak bölünmüş bulunan partilerin tek bir parti içinde örgütlenmesi isteğinin sonuç vermesidir. Moskova dönüşü THİF lideri Salih Hacıoğlu İstanbul’a geçerek Şefik Hüsnü’yle birlikte çalışmaya başlamıştır.⁶⁸⁴

⁶⁸¹ S. Üstünel, a.g.e., s. 23

⁶⁸² **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, 6. Cilt, s. 1874.

⁶⁸³ “Anadolu Zaferi”, *Aydınlık* Sayı 9(20 Eylül 1922), aktaran Tunçay, Cilt I, s. 726.

⁶⁸⁴ **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, Cilt 6, s. 1878

TİÇSF'nin işçileri ve tüm sol örgütleri bir çatı altında toplama girişimlerine devam etmiştir. İşçi Hareketleri bölümünde andığımız 1923 yılında mebus Numan Usta girişimiyle İstanbul'daki işçileri birleştirme amacıyla gerçekleştirilen girişimleri ve şehir ve sanayi merkezlerinde kurulacak *Amele Dernek Birlikleri*'nin birleşmesiyle Türkiye çapında kurulacak *Türkiye Dernek Birlikleri İttihadı*'na da destek olmuştur. Ancak *İstanbul Umum Amele Birliği*'ni hükümete ve sermayeye yakın olduğunu söyleyerek eleştirmiş ve bu girişimlerden uzak durmuştur.⁶⁸⁵ 17 Şubat- 4 Mart 1923'te gerçekleştirilen İzmir İktisat Kongresi'yle yakından ilgilenen TİÇSF *Aydınlık*'ta uzun süre işçilere talepleri konusunda yol göstermeye çalışmıştır. Tarım alanında toprak reformundan kooperatiflere ve çiftçilere kredi sağlanmasına kadar birçok istek yer alırken sanayi alanında işçiler için daha ayrıntılı talepler yer almıştır.⁶⁸⁶ Bilindiği gibi bu isteklerin çoğu kabul edilmemiştir.

1923'te *Aydınlık* çevresi milli mücadeleye olan desteğini sürdürmüştür. Nitekim 15 Nisan 1923'te TİÇSF bir beyanname hazırlayarak "Türkiye İşçi ve Çiftçi ve Orta Halli Halk Kitleleri"ni partiye katılmaya çağırmıştır.⁶⁸⁷ Beynamede asıl dikkat çeken TBMM'nin 1 Kasım 1922'de ilan ettiği Devrim İlkelerinin, kendilerinin asgari talepleriyle birleşmesi çağrısının bulunmasıdır. Siyasi, ekonomik, eğitim ve sağlık alanı, işçi ve memur haklarına dair bu talepler oldukça demokratik ve gerçekten asgari niteliklidir: genel ve gizli oy, nispi temsi; aşarın ve temettü vergilerinin kaldırılması, kademeli bir gelir vergisi, devlet tekeline başka tekellerin ilgası, dış ticaretin tekelleştirilmesi, iktisadi devlet işletmeleri, ekonominin her alanında kooperatifleşme; sendika, birlik, grev ve başka işçi hak ve hürriyetleri; parasız ve zorunlu ilköğretim; askerlik yükümlülüğünün düzenlenmesi; sosyal yardım tedbirleri; memur hakları ve derebeylik düzeninin kalıntılarıyla savaşılmaması.⁶⁸⁸ Sosyal devlet anlayışına yönelik temel taleplerin yer aldığı Beyanname,

⁶⁸⁵ *Aydınlık*'ta cemiyetle ilgili "bu son dönemlerde türeyen, müteveffa Sosyalist Partisini andırır acayip" tanımlaması yapılmaktadır. Tunçay, Cilt I, s. 729

⁶⁸⁶ Tunçay, Cilt I, s. 730

⁶⁸⁷ Tunçay, Cilt I, s. 733

⁶⁸⁸ Tunçay, Cilt I, s. 733

bugün hala pek çok sol parti ve örgüt tarafından benimsenen dönemine göre ilerici talepler içermesi açısından önemlidir.

Milli Mücadele'ye olan tüm desteğine rağmen TİÇSF de sola yönelik bastırma hareketinden nasibini almıştır. Yukarıda bahsettiğimiz gibi 1923 1 Mayıs'ında dağıttığı bildiriler nedeniyle "halkı heyecana getirmek maksadıyla" Hıyanet-i Vataniye kanunu kapsamında 20 kişi tutuklanmıştır. Tutuklamalar sonucunda ortaya çıkan önemli bir nokta da Gizli/Yeraltı TKP ile ilgili bilgilerdir. Zira tutuklananların bir kısmının bu partiden olduğu belirtilmiştir. *İleri* Gazetesinde yer alan habere göre TİÇSF'den Şefik Hüsnü, Sadrettin Celal, Cevdet, Kulaksızade Hamdi tutuklanırken "diğer parti" olan gizli/yeraltı TKP'den Cevdet, Hasan Ali, Samih, Vasıf, Hacı Maksut oğlu Bedros, Agop Efendiler, Vatman Hasan, Yakup ve Haşim Efendiler tutuklanmıştır.⁶⁸⁹

Gazetenin aynı sayısında yeraltı TKP'nin III. Enternasyonal'de alınan kararla kurulduğu belirtilmektedir. Ancak TKP'den başka "Türkiye Komünist Gençler Birliği"(TKGB) de yine aynı sebepten kurulmuştur. Yeraltı teşkilatı Rusya ve Bulgaristan'dan kitap ve dergi getirerek dağıtmaktaydı.⁶⁹⁰ Birliğin genel sekreteri Cevdet(Fahri), azaları Galip(Mehmet Ali), Vasıf(Mustafa), Samih(Ragıp) Beylerdir.⁶⁹¹ Ancak Hıyanet-i Vataniye Kanununun İstanbul'u kapsamaması nedeniyle tutuklular 6 Haziran'da serbest bırakılmıştır.

Bu dönemde siyasi iktidarda büyük değişiklikler yaşanmıştır.⁶⁹² 24 Temmuz'da Lozan görüşmeleri bitmiş, Nisan 1923'te dağılan Birinci Meclis'ten sonra 11 Ağustos'ta başlayan ikinci dönemde 23 Ağustos tarihinde Lozan Antlaşması kabul edilmiştir. 9 Eylül'de Cumhuriyet Halk Fırkası kurulduktan sonra nihayet 29 Ekim'de Cumhuriyet ilan edilmiştir.⁶⁹³ Türkiye Cumhuriyeti'nin resmen kurulduğu ve siyasi gündemin son derece önemli konularla yoğun olduğu bu dönemde TİÇSF, *Aydınlık* gazetesinde çıkan yazılardan öğrendiğimize göre, gelişmeleri olumlu karşılamaktadır.⁶⁹⁴ Birkaç

⁶⁸⁹ *İleri*, sayı 2, (23 Mayıs 1923)'den aktaran Tunçay, Cilt I, s. 735

⁶⁹⁰ Tunçay, Cilt I, s. 737.

⁶⁹¹ *İleri*, sayı 2, (23 Mayıs 1923)'den aktaran Tunçay, Cilt I, s. 735

⁶⁹² Ertuğrul, a.g.e., s. 31

⁶⁹³ Ertuğrul, a.g.e., s. 31

⁶⁹⁴ Tunçay, Cilt I, s. 750-753

ay öncesine kadar vatana ihanet suçlamasıyla tutuklanmalarına rağmen parti, Mustafa Kemal'e desteğini ve inancını sürdürmektedir.

Ayrıca TİÇSF temel gayesi olan işçiler arasında birliği sağlamaya yönelik çalışmalarını sürdürmüştür. 1922'de *Birlik Meclisi* olarak başlayan girişimlerle 1923 Kasım ayında İstanbul'da 250 delegenin katılımıyla işçi kongresi düzenlenmiştir.⁶⁹⁵ Kongrede alınan *Türkiye Amele Birliği*'ni kurma kararına rağmen hükümet Birliği tanımayı reddetmiştir. 1923'te görülen işçi grevlerinde ise artık sol siyasal kuruluşların işçi hareketleri üzerinde etkisi bulunmadığını belirtmiştik. İşçilerin sınıf bilincinden çok milli mücadele süreciyle "milli bilinç"le gerçekleştiğini belirtmiştik.

1924 yılında ise 1 Mayıs, İstanbul ve Ankara'da kutlanmıştır. İstanbul'da *Umum Amele Birliği*, hükümet gösteri ve toplu halde tezahürat yapılmasına izin vermediği için Genel Merkezi'nde bir toplantı düzenleyerek İşçi Bayramını kutlamıştır. Ayrıca jandarma ve polis müdahalede de bulunmuş işçilerden bazılarını tutuklamıştır.⁶⁹⁶ Aynı sene işçi sınıfı örgütlenmeye yönelmiş, kurulan örgütler içinde THİF *Amele Teali Cemiyeti*'ne⁶⁹⁷ yakın bulunmaktaydı. Ayrıca bu dönemde, *Aydınlık* gazetesi güvenlik güçlerince aranmıştır.⁶⁹⁸ Yine bu sene içinde çeşitli işçi hareketleri de gözlenmiştir: (Temmuz'da) bir işten çıkarma olayını protesto eden İstanbul Tramvay işçileriyle polis arasında çatışma çıkmış; postacılar ücretlerinin arttırılması için iş bırakma eylemi yaparlar, İstanbul Ortaköy tütün ambarlarındaki işçiler çalışma koşullarını protesto ederler; (Ağustos'ta) Şark Demiryolu çalışanları arasında huzursuzluk çıkar; (Kasım'da) İstanbul belediye işçileri ücretli hafta tatili nedeniyle bir günlük grev yaparlar.⁶⁹⁹

⁶⁹⁵ Kongre, İstanbul'dan 19 bin, Zonguldak Kömür Havzası'ndan 15 bin, Balya Karaaydın kurşun madeninden 10 bin, kişi ile yaklaşık 45 bin işçiyi temsil etmekteydi. **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, Cilt 6, s. 1878

⁶⁹⁶ Erdal Yavuz, "Sanayideki İşgücünün Durumu, 1923-40", **Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler:1839-1950**, der. Donald Quataert- Erik Jan Zürcher, çev. Cahide Ekiz, 2.baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2007, s. 170

⁶⁹⁷ Amele Teali Cemiyeti Ağustos 1924'te kurulduktan sonra çeşitli şubeler açmıştır. Örneğin Şirket-i Hayriye'de "Kürkçüler Kapısı", Gaz Şirketi'nde "Dolmabahçe" gibi. Tunçay, Cilt I, s. 772

⁶⁹⁸ **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, Cilt 6, s. 1896.

⁶⁹⁹ Yavuz, a.g.m., s. 170.

Ankara Hükümeti'nin sol hareketlere yönelik baskıları karşısında hükümetin yanında yer alan SSCB, Milli Mücadele başarıya ulaşıp Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra bu kez Türk Komünistleri Kemalistlerle işbirliği yapmakla suçlayacaklardır. 17 Haziran-8 Temmuz 1924'te toplanan V. Komintern Kongresi'nde Türk Komünistleri, Kemalist burjuvaziyle sınıf ittifakı yapmakla suçlanmış ve Aydınlık çevresinin işçilere yönelik çalışmaları yetersiz bulunarak, ulusal kapitalizm yerine yerli kapitalizmi destekleyen tavrı eleştirilmiştir.⁷⁰⁰

D. TARİHSEL SÜREÇ: İLLEGAL BİR PARTİ OLARAK TKP

1919'da Lenin'in öncülüğünde toplanan III. Enternasyonal'de üye partilere sunulan 21 maddelik üyelik şartı sonucunda Komintern'e üye bütün komünist partilerin SBKP'nin kontrolü ve öncülüğü altında faaliyet etmesi amacı temel ilke olarak kabul edilmişti. Bu maddelere göre bütün üye partilerin kendi saflarından reformistleri temizlemeleri ve pasifist öğelere karşı açık bir mücadele yürütmesi, bütün partilerin "komünist partisi" ismini alması, örgüt içi işleyişi demokratik merkeziyetçilik ilkesine bağlı olarak düzenlemeleri, Sovyetler Birliği'nin çıkarlarını her şeyin üstünde savunmaları ve faaliyetlerini bu amaca uygun bir biçimde kararlaştırmaları ve Komintern'in bütün kararlarına her koşulda uymaları bildirilmekteydi.⁷⁰¹ Böylece Komintern'deki üye ülke komünist partileri Komintern'e bağımlı hale getiriliyor ve Sovyetler Birliği'nin çıkarlarını her şeyin üstünde tutmayı da kabul etmiş oluyorlardı.

Komintern'in temel tezlerinden olan "dünya devrimi"ne göre Batı'daki gelişmiş kapitalist ülkelerde gerçekleşecek devrimlerin etkisiyle Doğu'daki sömürge/yarı-sömürge ülkelerde de devrim gerçekleşecekti. Bu nedenle Komintern'in ilk kongresinde Doğu'ya yönelik tartışmalara girilmemiştir. Ancak Avrupa ve Batı Amerika'da beklenen devrim dalgasının

⁷⁰⁰ Zarakolu, a.g.m., s. 1855.

⁷⁰¹ Gökay, a.g.m., s. 339

gerçekleşmemesi, dikkatlerin bağımsızlık mücadelesi veren Doğu halklarına yönelmesine neden olmuştur. Bu kez Doğu halklarının bağımsızlık mücadelesindeki devrimci potansiyele güveniliyor ve dünya devriminin Doğu'da başlayacağına inanılıyordu.⁷⁰² Bu nedenle Eylül 1920'de TKP'nin de katıldığı, Doğu Halkları Kongresi'nde Sovyetlerin Doğu Politikası belirlenecek ve genel anlayış olarak Sovyetler Birliği tarihinin sonuna kadar Sovyetler Birliği'nin Doğu ülkeleriyle olan ilişkilerinin temelini oluşturacaktır.⁷⁰³ Bu durum SSCB'nin politikalarını her şeyin üstünde tutmayı kabul eden Doğu ülkelerinin komünist partilerinin ilerici burjuvayla çatışmaktan ziyade onu desteklemek ve illegal faaliyet göstermek zorunda kalmalarına ve Sovyetler Birliği'nin çıkarlarına ters düşmesi durumunda da kolayca gözden çıkarılmalarına yol açmıştır.

TKP'ye yıllarca yüklenen misyon da görüldüğü gibi, Kemalizm'i emperyalizm ve gericilikle mücadelede desteklemekten ibaret kalmıştır. İleride de göreceğimiz gibi, sınıf mücadelesi bir tarafa bırakılarak ilerici güçlerle cephe siyaseti yapması "tavsiye edilen" TKP, ilerici burjuvazinin işlerini zorlaştırmamak için illegal bir parti olarak kalmaya mahkûm edilmiştir.

1. Türkiye Komünist Partisi'nin İlegalleşmesi

1925'le birlikte ülkenin siyasi havası tamamen değişecektir. CHF Mecliste gelişen muhalefet ve Doğu'da çıkan ayaklanmayla oluşan rejim bunalımını hükümete olağanüstü yetkiler tanıyan yasalarla aşmaya çalışacaktır. Sarsılan iktidarı güçlendirmek ve sağlamlaştırmak için her türlü muhalefeti susturma yoluna giden CHF dört yıl boyunca yürürlükte kalacak olan Takriri Sükûn Kanunu ve İstiklal Mahkemeleriyle otoriter uygulamalarla yönetimini sürdürecektir. CHF'nin otoriterliği, bağımsızlık mücadelesine ve hükümetin gerçekleştirdiği ıslahatlarına destek veren sol cepheyi de

⁷⁰² Yukarıda, Lenin'in Ulusların Kaderlerini Tayin Hakkı kitabında, Doğu'daki bağımsızlık mücadelelerinin Batı'nın sömürgeleri yoluyla elde ettiği kazançları kesip kapitalizmi zayıflatacağı düşünüldüğünden desteklendiğini belirtmiştik.

⁷⁰³ Gökay, a.g.m., s. 342

vurmuştur. Yayın organları kapanmış, işçi örgütleri pasifize edilmiş, parti üyelerinin bir kısmı yurtdışına kaçarken bir kısmı da İstiklal Mahkemelerinde yargılanıp tutuklanmıştır. Bu süreçten sonra bütün muhalefet gibi TKP de faaliyetlerini illegal yoldan sürdürmek zorunda kalmıştır. Ancak diğer Partilerden farklı olarak TKP hem yurtdışında siyaset yapmak zorunda bırakılmış hem de yasal faaliyet alanı engellendiği için senelerce illegal bir parti olarak yaşamak zorunda kalmıştır. Bir süre yurtiçi faaliyetleri Merkez Komite yoluyla yurtdışı faaliyetleri ve Komintern'le ilişkileri ise Dış Büro aracılığıyla yürütmeye devam eden TKP, parti içinde yaşanan dağılma ve tutuklamalardan sonra ülke içindeki yönetimine son vermiştir. Bu süreçten sonra Parti, yurtdışından idare edilmeye çalışılan yalnızca komiteler hiyerarşisine dayalı, toplantılar düzenleyip raporlayan pasifize edilmiş bir yasal olmayan “örgüt” haline gelmiştir. Dolayısıyla 10 Eylül 1920'de Bakü'de kurulan TKP, hiçbir zaman Türkiye'de yasal bir parti haline gelememiştir.⁷⁰⁴

a. Türkiye Komünist Partisinin 1925 Kongresi

TKP'nin üçüncü, TİÇSF'nin ise ikinci kongresi olan 1925 Kongresi 1 Ocak'ta başlayıp gece yarısına kadar sürmüştür.⁷⁰⁵ Kongrenin düzenlenme amacı, Komintern'in V. Kongresine katılan TKP'nin yeniden teşkilatlanma arzusu ve Komintern'in bu yöndeki talebidir.⁷⁰⁶ Şefik Hüsnü'nün Beşiktaş-Akaretler'deki evinde Parti Plenumu toplanmıştır: (TKP I. Kongresi'nden) Şefik Hüsnü [Değmer], Ali Rıza [Keskin], Sadrettin Celal, Baytar Salih Hacıoğlu, Mustafa Börklüce; (*Aydınlık*'tan) Vedat Nedim [Tör], Hasan Ali [Ediz], Hikmet [Kıvılcımlı], Ali Cevdet, M. Vehbi [Sarıdal]; (Doğu Emekçilerinin Komünist Üniversitesi'nden) Nazım Hikmet [Ran-Verzanski], Şevket Süreyya[Aydemir], (Laz) İsmail [Marat/Bilen], Vanlı Kazım, Hamdi Alev [Şamilov], (İşçi Kesiminden) Dr. İhsan [Özger], Faik Usta, Abdülkerim

⁷⁰⁴ Ancak ileride göreceğimiz gibi başka partiler adı altında yasal faaliyet gösterildiği dönemler de olmuştur.

⁷⁰⁵ Tunçay, Cilt I, s. 770.

⁷⁰⁶ Sayılğan, a.g.e., s. 146.

[Soyka], Elektrikçi Nuri, Seyfettin Osman, Devlet Demiryolları memurlarından Mahmut, katılanlar arasındaydı.⁷⁰⁷ Toplantıda Sadrettin Celal, Kazım ve Ali Rıza Şefik Hüsnü'yü sert sözlerle eleştirmişlerdir. Ancak yine de Merkez Komitesi sekreterliğine Şefik Hüsnü oy birliğiyle getirilmiştir. Merkez ve İcra Komitesi seçimi dışında artık TKP kongresinin iki yılda, Merkez Komitesi'nin üç ayda, İcra Komitesi'nin ise ayda bir toplanması ve Komintern'le bozulan ilişkilerin Şefik Hüsnü tarafından yoluna koyulması kararlaştırılmıştır. Dolayısıyla görüldüğü gibi bu Kongre, dağınık halde bulunan sol partilerin nihayet bir çatı altında toplanması ve TKP'nin teşkilatlanması anlamına gelmektedir. Bundan sonra 35 yıl sürecek olan TKP çatısı altındaki tek parti birliği böylece sağlanmış oluyordu.

1925 senesinin devamında ise parti *Aydınlık* gazetesinde yalnızca aydınlara yönelik bilimsel yazılara yer veriyor olması nedeniyle, işçilere yönelik ve tamamen işçi haberlerinden oluşan bir gazete çıkarmaya başlar. *Orak-Çekiç* partinin işçilere seslendiği bir gazete olarak işçilerin örgütlenmelerine yönelik yazılar, işçi örgüt ve hareketlerinden bahseder. Zira 1925'te birkaç işçi hareket ve grevi gerçekleşmiştir.⁷⁰⁸ TKP işçilerin birleşmesine yönelik çalışmalarına devam ederek, *Amele Teali Cemiyeti* öncülüğünde 14 amele cemiyetine üye 150 temsilcinin katıldığı bir kongreye katılmıştır.⁷⁰⁹

b. Takriri Sükûn Kanunu'nun Türk Solu'na Etkileri

⁷⁰⁷ Sayılğan, a.g.e., s. 146, Tunçay, Cilt I, s. 770

⁷⁰⁸ 22 Ocak'ta Tramvaylara yapıştırılan işçilere yönelik bildiriler toplatılır. 7 Şubat'ta Amele Teali Cemiyetleri Mesai Kanun tasarısıyla ilgili olarak tüm esnaf ve işçi cemiyetlerini toplantıya çağırır ve toplantı 21 Şubat'ta işçi temsilcileri ve siyasi partilerin katılımıyla gerçekleşmiştir. 14 Şubat'ta Liman işçileri 12 maddelik istekleri, 15 Şubat'ta ise Tramvay işçileri 14 maddelik talepleri kabul edilmezse grev ilan edeceklerini duyurmuştur. 18 Mart'ta havagazı işçilerinin zam talebi kabul edilmeyince 20 Mart'ta grev ilan etmişlerdir. Nisan ayı boyunca da Tramvay işçileri ile Şirket-i Hayriye işçileri arasındaki çatışma sürmüştür. Tunçay, Cilt I, s. 774. Grevlerin içinde en etkili grev kuşkusuz 12 bin maden işçisinin Zonguldak Ereğli grevidir. Yine 1925 yılı boyunca toplam 10 grev gerçekleşmiş, greve katılan toplam işçi sayısı 32.100'dür. Yani dönemin koşullarına göre hiç azımsanamayacak kadar işçi greve gitmiştir. Yavuz, a.g.e., s. 170

⁷⁰⁹ Yeni Mesai Kanunu tasarısını konuşmak için toplanan kongreye *Orak Çekiç*'e göre otuz binden fazla amele temsilcisi katılmıştır. Tunçay, Cilt I, s. 772.

Bağımsızlık savaşını kazanan ve henüz iki senelik yeni bir iktidar olan Ankara hükümeti için 1925 yeni bir dönemin başladığı bir sene olmuştur. Meclis içinde başlayan muhalefet dışında ülke içinde baş gösteren ayaklanmalara yönelik iktidar olağanüstü yetkilerle donatılarak, her türlü muhalefetin susturulduğu bir dönem başlamıştır. Yeni kurulan devletin rejim sıkıntısı ancak çıkarılan sert yasalar, engellemeler ve kapatmalarla giderilebilmiştir.

Meclis içinde gelişen muhalefet, 1924'te İsmet Paşa hükümetine verilen gensorunun güvenoyu alması üzerine 17 Kasım'da Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası(TCF)'nı kurdu.⁷¹⁰ Partinin genel başkanı Kazım Karabekir olurken ikinci başkanı Adnan [Adivar], genel sekreteri de Ali Fuat [Cebesoy] Paşa oldu. 11 Şubat 1925'te ise doğuda Şeyh Sait ayaklanması başlamıştı. Ayaklanmayı bastırmak için 4 Mart'ta hükümete olağanüstü yetkiler veren Takriri Sükûn Kanunu çıkarıldı.⁷¹¹ Hükümet ve Cumhurbaşkanı her yayını yasaklama yetkisi veren Kanuna göre, biri ayaklanma bölgesinde biri de bütün yurttaki yetkili olmak üzere iki İstiklal Mahkemesi kurulacaktı.

Bu süreçte ayaklanmaya katılan Şeyh Sait ve destekçileri idam edildi, TCF ise İstanbul şubesinde yapılan aramalarda gericiliği kışkırtmaya yönelik belgelerin ele geçirilmesi nedeniyle 3 Haziran'da kapatıldı.⁷¹²

Muhalefete yönelik baskılar dışında işçi hareketleri de büyük darbe yemiştir. 1924 Anayasası'nın 70. maddesinde içtima ve cemiyet kurma Türklerin doğal hakları olarak kabul edilmiştir.⁷¹³ Ancak bu haklar hiçbir zaman yasal güvenceye alınmadığı gibi Takriri Sükûn Kanunu ve 1926 Ceza Kanunu'yla işçi hareketlerine katı sınırlamalar getirilmiştir.⁷¹⁴ Zira Takriri Sükûn Kanunun birinci maddesi hükümete "sulhu, güvenliği, kamu huzurunu ve toplumsal düzeni" bozacak her türlü "cemiyet", "teşebbüs", "kışkırtma", ve

⁷¹⁰ Ertuğrul, a.g.e., s. 35.

⁷¹¹ Ertuğrul, a.g.e., s. 37

⁷¹² Ertuğrul, a.g.e., s. 37-38.

⁷¹³ Yavuz, a.g.m., s. 163

⁷¹⁴ Yavuz, a.g.m., s. 163

“yayını” yasaklama yetkisi vererek⁷¹⁵ Anayasanın ilgili maddesini işlevsiz kılıyordu.

1 Mayıs kutlaması ise bir sene öncesinde olduğu gibi yoğun baskılar ve engellemelerle gerçekleşmiştir. Ancak bu kez, işçi örgütleri üzerinde Takriri Sükun Kanunu’nun baskısı da vardır. İşçi örgütlerinin öncülüğünde yapılan kutlamalarda tezahürat, bando ve mızıkâ yasaklanmış, işçilerin Cumhuriyet Gazinosunda bayramlaşma talebi de reddedilmiştir. *Amele Teali Cemiyeti, Türk Mürettibin Cemiyeti, Tramvay Amelesi Cemiyeti*’nin düzenlediği törende taşınan dövizlerde şu yazılar bulunmaktaydı:⁷¹⁶

- Türk Amelesinin irticaa karşı amansız bir mücadeleye açmalıdır
- Burjuvanın zulmünü protesto ediyoruz
- Bütün dünya işçileri birleşin
- 8 saat iş/ 8 saat istirahat/ 8 saat uyku

Taşınan dövizler kadar, *Amele Teali Cemiyeti* genel sekreteri Abdi Recep’in konuşmasını “*yaşasın Cumhuriyet*” diyerek bitirmesi, işçi örgütlerinin de hükümet politikalarını desteklediğini ve onlarla uyumlu olduğunu göstermektedir. Tıpkı Osmanlı işçileri gibi yeni kurulan Cumhuriyet’in işçileri de devletle çatışmaktan ziyade devleti koruyucu bir otorite olarak kabul etmekte ya da kabul edilen kişilerce yönlendirilmektedir.

Hükümetin muhalefeti susturma politikası komünistleri de vurmuştur. Parti’nin iki yayın organı *Aydınlık* ve *Orak Çekiç* 12 Mart 1925’te Heyet-i Vekile tarafından tüm muhalif yayınlar gibi kapatılmıştır.⁷¹⁷ İktidarın sertleştiğini anlayan TKP, ileride baskıların daha da yoğunlaşacağını fark etmiştir. Bu nedenle Partiden birkaç isim daha Nisan ayında yurtdışına kaçmıştır.⁷¹⁸ Kalanlarsa mücadeleye devam etmişler, Bursa’da yayımlanan *Yoldaş* gazetesinde hükümete oldukça sert eleştirilerde bulunmuşlardır.⁷¹⁹ Ancak 1 Mayıs’ta yayımladıkları bir beyanname nedeniyle 38 kişi

⁷¹⁵ Yavuz, a.g.m., s. 163

⁷¹⁶ Tunçay, Cilt I, s. 777

⁷¹⁷ Tunçay, Cilt I, s. 779.

⁷¹⁸ Şefik Hüsnü Almanya’ya, Nazım Hükmet ve Hasan Ali Rusya’ya gitmiştir. Tunçay, Cilt I, s. 780

⁷¹⁹ Harris, a.g.e., s. 202

tutuklanmıştır.⁷²⁰ Şefik Hüsnü'nün 1 hafta önce kaleme aldığı *“Bütün Dünya İşçileri Birleşiniz- 1 Mayıs Nedir?”* isimli beyannamesi nedeniyle “Komünistlik teşkilat ve propagandası yapmak” suçundan Ankara İstiklal Mahkemeleri'nde yargılanan *Aydınlık* çevresi, 7-15 yıl arası hapse mahkum edildiler.⁷²¹ Böylece başından beri Hükümetin her politikasını destekleyen TKP muhalefeti susturma operasyonunda büyük darbe almıştır.

Tutuklamalar üzerine Şefik Hüsnü ve Komintern'in Türkiye uzmanı Kitaygorodoskiy makaleler yayınlarak tutuklamalardan ötürü Türk hükümetini kınamışlardı.⁷²² Şefik Hüsnü, 25 Ekim 1926 tarihli, “Türkiye’de Komünist Hareket” makalesinde, “Kemalist terör” olarak nitelendirdiği 1925 tutuklamasıyla ilgili şunları söylemiştir:⁷²³

“Komünist hareket, 1925 Mart’ına kadar yükselerek gelişti. Aynı yılın 5 Mart’ında Kemalist burjuvaziden korkunç bir darbe yediği zaman Komünist hareket, bu çok verimli çalışmanın en iyi dönemindeydi. Komünist savaşçıların çalışmaları öteden beri sıkı bir polis denetimi altındaydı. Hükümetin, bu çalışmalara son vermek için en küçük bir fırsatı kullanacağı herkes tarafından biliniyordu. Ancak bütün komünist yayınların çıkmasını bir anda yasaklayan bakanlık yönergesi yine de beklenmiyordu. Çünkü, o sırada, aşırı sert önleme gerekçe olacak hiçbir şey olmamıştı.”

Liderleri ve birçok üyesi yurtdışında bulunan, aktif üyeleri tutuklanan ve yayın organları kapatılan TKP'nin bu süreçten sonra Türkiye’de faaliyet gösterebilecek hiçbir yasal alanı bulunmuyordu. Şefik Hüsnü'nün TKP'nin artık gizli faaliyet göstereceğine yönelik kararını birlikte okuyalım:⁷²⁴

““Bu kayıplar yüzünden ağır darbe yiyen komünizm, yeni mücadele koşullarına uymak ve bunun sonucu olarak çalışma biçimini değiştirmek zorunda kaldı... Ancak yönetici merkez, bütün çalışmalarını engelleyen çeşitli zorluklarla karşı karşıyaydı. Merkezin çözmesi gereken ilk mesele, ne

⁷²⁰ Ertuğrul, a.g.e., s. 38

⁷²¹ İbrahim Hilmi, Şevki, Elektrikçi Nuri, Sadrettin Celal, Samih, Nuri Haydar Beyler 7’şer yıl; Abdi Recep, Şevket Süreyya, Süleyman Neşati, Eczacı Vasıf, Dr. Mümtaz, Hüseyin Hikmet[Kıvılcımlı] Beyler 10’ar sene; firari Dr. Şefik Hüsnü, Hasan Ali, Nazım Hikmet, Cevdet beyler gıyaben 15’şer seneye mahkum edilmişlerdir. Sayılğan, a.g.e., s. 146-147

⁷²² **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, Cilt 6, s. 1886.

⁷²³ “Türkiye’de Komünist Hareket” (25 Ekim 1926), **Ş. H. Yazı ve Konuşmalar**, s.62

⁷²⁴ “Türkiye’de Komünist Hareket” **Ş. H. Yazı ve Konuşmalar**, s. 63-65

pahasına olursa olsun Parti'nin taban örgütüne hakim olmaya başlayan paniği yok etmek, sonra örgütün daha fazla dağılmasına engel olmak için az ya da çok darbe yemiş kadroları olabildiğine kısa bir zaman içinde yeniden toplamaktı. Bu acil önlemler alınmadan, Partinin işçilerle ilişkisini sürdürebilmesi gerçekten söz konusu olamazdı. Bu ilişkilerin kaybolması, partinin ölümü demektir. Bu tehlike karşısında merkez, tutuklanmış olan savaşıçılarının hüküm giymelerinden sonra eski ilişkileri yeniden kurmak ve düzenli bir gizli çalışmaya zemin hazırlamak için taşraya gizli görevliler gönderdi.”

Komintern Yürütme Kurulu Doğu'daki Devrimci Hareketin Sorunları üstüne hazırladığı raporunda ise yine TKP'ye Kemalist hükümetin ilerici atılımlarını desteklemesini öğütleyip tüm engellemelere karşın işçi ve köylüler arasında örgütlenmeye devam etmelerini istiyorlardı.⁷²⁵ Ancak Moskova ve Ankara arasındaki ilişkiler milli mücadele sonrasında bir süre sekteye uğramıştı. Artık Moskova'nın maddi ve askeri yardımlarına ihtiyacı kalmayan Ankara'nın İttifak Devletleriyle Lozan Antlaşmasını da imzalayınca SSCB'nin ittifakı da gereksizleşmiştir. Üstelik Montrö Boğazlar Antlaşmasıyla da iki ülkenin arası bozulmuştu.⁷²⁶ Ancak uluslararası alanda yaşanan bazı gelişmeler Türkiye'yi tekrar Sovyet Rusya'ya yaklaştırmıştır. Zira 17 Aralık 1925'te Milletler Cemiyeti'nin Türkiye'nin Misak-ı Milli sınırları içinde saydığı Musul'u İngiltere'ye verdiği gün Türkiye ve SSCB arasında Dostluk ve Saldırmazlık Paktı imzalanmıştır.⁷²⁷ Böylece iki ülkenin 1945'e kadar sürecek olan dostluk antlaşması ve Balkanlar'da uygulanacak politika birliği SSCB açısından Ankara hükümetinin Türk soluna yönelik baskılarını önemsiz kılıyordu.

2. Türkiye Komünist Partisi'nin Gelişim Süreci

⁷²⁵ **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, Cilt 6, s. 1886.

⁷²⁶ Ertuğrul, a.g.e., s. 39

⁷²⁷ **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, Cilt 6, s. 1886.

Bir kısım tutuklamalar ve yurtdışı sürgünler nedeniyle Parti birkaç parçaya ayrılmıştı. Bölünmüşlük nedeniyle partinin teşkilat ve iletişim sorunları bulunmaktaydı. Bu nedenle yurt dışında bulunan Şefik Hüsnü, Vedat Nedim'e bir mektup yazarak, İstanbul'da ve diğer şehirlerde TKP'yi tekrar diriltmesini, tutuklanmamış komünistleri teşkilatlandırmasını istemişti.⁷²⁸ Bunun üzerine Hikmet [Kıvılcımlı], Baytar Salih Hacıoğlu, Hamdi Alev [Şamilof], Vanlı Kazım, Şevket Süreyya[Aydemir], Elektrikçi Nuri, Eczacı Vasıf'ın katılımıyla bir toplantı düzenleyip, TKP'nin teşkilat yapısını oluşturdular. Vedat Nedim [Tör] partinin genel sekreteri(II. Sekreter), Şevket Süreyya[Aydemir] neşriyat işlerine, Elektrikçi Nuri de teşkilat büro şefliğine seçilerek partinin Merkez Komitesini oluşturdular.⁷²⁹ Böylece Parti uzun yıllar sürecek olan iki teşkilat yapısından idare edilecekti: Türkiye'deki TKP'lilerden oluşan Merkez Komite(MK) ile yurtdışındaki TKP'lilerden, Şefik Hüsnü, Nazım Hikmet, Hasan Ali Ediz, Baytar Ali Cevdet'ten oluşan "Dış Büro." Parti teşkilatındaki bu bölünme ileride politika ve uygulama farklılığından doğacak görüş ayrılıkları nedeniyle yaşanacak "kırılma"nın da miladı olmaktadır.

a. 1926 Viyana Konferansı ve İlk "Kırılma"

TKP'nin yönetimini bir anda eline geçiren MK, yaklaşık bir sene içinde Türkiye'de Partinin faaliyetlerini yürütmüştür. Vedat Nedim ve Şevket Süreyya Aydemir'in yönetimindeki Parti faaliyetlerini Şefik Hüsnü yurtdışından gönderdiği direktiflerle yönlendirmektedir. Dış Büro ise, MK'ya dış ilişkilerde yardım ediyor, Komintern'le bağlantı kuruyordu. Ancak Dış Büro, MK'nın faaliyetlerinden memnun değildir. İstanbul'u bile "layıkıyla" idare edemeyecek ve Dış büronun gönderdiği teşkilat görevlerini uygulayamayacak kadar hantal ve zayıftır. Üstelik 1925'ten sonra gerçekleşen işçi hareketlerinin

⁷²⁸ Sayılğan, a.g.e., s. 148

⁷²⁹ Sayılğan, a.g.e., s. 148

hiçbirinde TKP'nin bir rolü de bulunmamaktaydı. Şefik Hüsnü'ye MK'ya yazdığı mektupta Parti teşkilatının kitlelerden kopmasından yakınıyordu.⁷³⁰

“Son altı aylık tecrübe, partinin idareci organlarının-şu veya bu sebeple-, bu alanda mühim sayılabilecek müspet hiçbir faaliyet yürütemediğini gösterdi. Farklı kaynaklardan edindiğimiz malumata göre, MK gitgide yığınlardan tecrit olmakta; MK etrafında toplanmış azalar zayıflık göstermekte; taşra teşkilatlarıyla irtibat en düşük seviyeye inmiş bulunmakta; partinin gençlik federasyonu ile bağı hemen hemen kopmuş durumda...”

Şefik Hüsnü TKP teşkilatı içindeki bölünmeden de memnun değildi. TKP'nin dış bürosu Almanya'da bulunuyorsa da Şefik Hüsnü, Nazım Hikmet [Ran], Ali Cevdet, Hasan Ali [Ediz] gibi ileri gelenleri Moskova'da bulunuyorlardı. Bu nedenle parti işlemez, hantal bir hal almıştı.

Böylece aslında ileride yaşanacak Parti içindeki bölünmenin de ilk işaretleri veriliyordu. Dış büro, MK'nın çalışmalarını yetersiz buluyor, merkez-taşra arasında kopukluktan dolayı MK'yı suçluyordu.

Şefik Hüsnü, *“demokratik hürriyetlerin askıya alınmasının neticesinde ortaya çıkan şartlar ve komünizmi en ağır şekilde cezalandıran siyasi cürümler arasına konması, bizleri illegal cihazımızı ve otoritemizi yeniden teşkilatlandırıp kuvvetlendirme göreviyle karşı karşıya getirdi”*⁷³¹ diyerek bir konferansın zorunlu olduğunu işaret etmekteydi.

Nihayet TKP ileri gelenleri 27 Mayıs 1926'da Viyana'da Parti konferansı toplamışlardır.⁷³² Konferansa Moskova'dan Şefik Hüsnü(takma ismi B. Ferdi), Nazım Hikmet(Nazım) ve Hasan Ali [Ediz](takma adı Halim); Türkiye'den Vedat Nedim [Tör] (takma ismi Asım), Hamdi Alev [Şamilof], Balıkesirli Baytar Mehmet ve Komintern'den gözlemciler katılmıştır.⁷³³

⁷³⁰ **Türkiye Komünist Partisi 1926 Viyana Konferansı**, çev. Sinan Dervişoğlu, İstanbul, TÜSTAV Yayınları, 2004, CD29, Klasör 2_8, Belge no:681-687, Fransızca, s. 25.

⁷³¹ Şefik Hüsnü toplantıdaki en önemli amacın *“mahalli ve taşra şubelerinden yoldaşlarla rabita kurmak ve fikir teatisinde bulunmak”* olarak ifade etmiştir. **Türkiye Komünist Partisi 1926 Viyana Konferansı**, CD29, Klasör 2_8, Belge no:681-687, Fransızca, s. 25-26

⁷³² **Türkiye Komünist Partisi 1926 Viyana Konferansı**, CD22, Klasör 28_36, sayfa 34-66, Osmanlıca, s. 45

⁷³³ **Türkiye Komünist Partisi 1926 Viyana Konferansı**, CD22, Klasör 28_36, sayfa 34-66, Osmanlıca, s. 45

Konferans üç gün sürmüştür. Konferansın ilk gününün (27 Mayıs)gündem maddeleri şöyledir:⁷³⁴

1. Program projesi
2. Türkiye'nin siyasi vaziyeti ve partinin nokta-i nazarı hakkındaki tez
3. Asım yoldaşın yine aynı tarzda bir raporu
4. Türkiye merkezi teşkilatı hakkında bir tez
5. Eski teşkilat platformunun bir daha gözden geçirilmesi
6. Neşriyat meselesi
7. Gençlik meselesi

İkinci gününün (28 Mayıs) gündem maddeleri:

1. Asım yoldaşın merkez ve vilayetler hakkında umumi teşkilat raporu.
2. Provens (Taşra) raporları
3. Komite ekzekütif (Yürütme Komitesi) hakkında malumat

Son gün olan 29 Mayıs 1926'nın gündem maddeleri:

1. Suriye ile rabıta(ilişki)
2. Pan-İslamist kongreler
3. Yakın neşriyatı konkret (somut) olarak tespit etme
4. Burjuva gazetelerine iştirak meselesi
5. Hapishanedeki arkadaşlar hakkında rezolüsyon (karar)

Bu konferansta, TKP'nin başkanlığına Şefik Hüsnü, genel sekreterliğine ise Vedat Nedim [Tör] getirilmiştir. Ancak Konferans süresince Partililer arasında görüş ayrılığı hakim olmuştur: Şefik Hüsnü ile partililer arasında(Vedat Nedim ve Nazım Hikmet'le); Vedat Nedim ile de diğer partililer arasında tartışmalar yaşanmıştır.⁷³⁵ Şefik Hüsnü'nün aralarındaki görüş ayrılıklarına ve Vedat Nedim'i pasif davranmakla suçlamasına rağmen

⁷³⁴ **Türkiye Komünist Partisi 1926 Viyana Konferansı**, CD22, Klasör 28_36, sayfa 34-66, Osmanlıca, s. 45

⁷³⁵ Tartışmalar için ayrıca bakınız: "27 Mayıs 1926 Türkiye Komünist Fırkası Birinci Viyana Aktif Konferansı Zabıtlarıdır", **Türkiye Komünist Partisi 1926 Viyana Konferansı**, CD22, Klasör 28_36, sayfa 34-66, Osmanlıca, s. 45-106

genel sekreterliğe getirmesi ilginçtir. Şefik Hüsnü, bu durumunun nedenini Konferans sonrasında Komünist Enternasyonal Yürütme Kurulu'na yazdığı mektupta açıklamakta, Vedat Nedim'in entelektüel olarak iyi olduğu ve faydalı olmak ve Komintern'in çizdiği hatta kalmak amacını taşıdığı için genel sekreterliğe getirildiğini belirtmektedir.⁷³⁶ Üstelik Vedat Nedim için *“bizde oldukça müspet bir intiba bıraktı”* demesi de Şefik Hüsnü'nün Vedat Nedim Tör'den hala umutlu olduğunu göstermektedir.

Viyana Konferansı'nda, TKP'nin yeni bir faaliyet programı kabul edilmiştir.⁷³⁷ 1925'te gerçekleşen tutuklamalara kadar geçerli olan emperyalizme karşı burjuvazinin ilerici kanadıyla birlikte mücadele yaklaşımı, 1926 Programında değişmiş, TKP'nin, Halk Fırkası içinde emperyalizm ve irtica ile uzlaşan cereyanlarla mücadele edeceği belirtilmiştir.⁷³⁸ Ancak ilgili maddenin başında *“Kemalizm, harici emperyalizm ve irticaya karşı mücadeleye devam ettikçe”* TKP'nin CHF'yi destekleyeceğinin belirtilmesi programın Komintern'in etkisi altında hazırlandığının bir göstergesi olarak alınabilir.

Kısacası Konferansta Kemalist iktidarla uzun vadeli bir mücadeleye girişme gereği üzerinde anlaşılmıştır.⁷³⁹ Ancak bu uzun vadeli amacı gerçekleştirmek için öncelikle işçiler ve çiftçiler arasında örgütlenme ve eğitim çalışmaları yapma kararı alınmıştır. Bu amaçla TKP *“derebeyliğe”* ve büyük şehirlerin, gerici ve yabancı burjuvaziyle ilişkisi olan burjuvaziye karşı savaş açmaktadır. Ayrıca hilafete ve gerici cereyanlara karşı çıktığını her fırsatta belirten TKP, köylüler için toprak reformu, işçiler için de ellerinden alınan

⁷³⁶ **Komünist Partisi 1926 Viyana Konferansı**, CD27, Klasör 34_36, sayfa 220-222, Fransızca, s. 212-213

⁷³⁷ **Türkiye Komünist Partisi 1926 Viyana Konferansı**, CD34, Klasör 4_36, 455-463, Osmanlıca-İngilizce karşılaştırmalı, s. 199-208

⁷³⁸ Umumi siyaset başlığının üçüncü maddesidir. **Türkiye Komünist Partisi 1926 Viyana Konferansı**, CD22, Klasör 4_36, sayfa 455-463, Osmanlıca-İngilizce karşılaştırmalı, s. 201

⁷³⁹ **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, Cilt 6, s. 1886.

grev, nümayiş gibi haklar talep etmektedir.⁷⁴⁰ Programın bir önemli kararı da Partinin haftalık yayın çıkarma kararı olmuştur.⁷⁴¹

Bu toplantıdan hemen sonra Komintern Yürütme Kurulu Doğu Seksiyonları Sekreteryası TKP Merkez Komitesine her zamanki öğütlerini yinelemekteydi: “Kemalist devrimleri destekleyin”.⁷⁴² Kuşkusuz bu tavırda Ankara hükümetinin Türkiye’deki sol oluşumlara yönelik baskıcı tavrına karşılık iki ülke arasındaki diplomatik ilişkilerin bozulmaması yani SSCB’nin stratejik bekası etkiliydi.⁷⁴³

b. Büyük Kırılma⁷⁴⁴ ve 1927 Tevkifatı

Parti içindeki ve Partinin işçi ve köylülerle olan kopukluğunu gidermek üzere toplanan Konferans ve sonrasında alınan kararlar, sorunların giderilmesini sağlayamamıştır.

Teşkilat hala işçilerle olan bağlantı problemini giderememiştir. Gerçekleşen işçi grevlerinde⁷⁴⁵ TKP’nin bir rolü olmadığı gibi CHF işçi sınıfı

⁷⁴⁰ Faaliyet Programında ayrıca “İktisat”, “Vergiler”, “Maarif Siyaseti”, “Gençlik”, “Kadınlar” konuları incelenmiştir.

⁷⁴¹ Şefik Hüsnü, çıkarılacak bir illegal gazetenin “*Fırka için ölüm kalım meselesi*” olduğunu belirtmektedir. **Türkiye Komünist Partisi 1926 Viyana Konferansı**, CD22, Klasör 28_36, sayfa 34-66, Osmanlıca, s. 59, 215.

⁷⁴² **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, Cilt 6, s. 1886.

⁷⁴³ Stalin’in 1927’de Kemalizm’le ilgili yaptığı iki değerlendirme vardır. İlkinde, SBKP MK ve Merkezi Kontrol Komisyonu ortak toplantısında, burjuva demokratik devriminden tarımsal devrim aşamasına geçen Çin Devrimi ile Türkiye’yi kıyaslamaktadır. Buna göre, Kemalist devrim, burjuva kurtuluş hareketi aşamasında kalmış ancak tarımsal devrime niyetli gözükmemektedir. Stalin, yine de Ankara’yı desteklemek konusunda “Haklıydık, Lenin’in izindeydik, böylelikle SSCB’nin gelişmesini kolaylaştırdık” sonucuna varmaktadır. Diğer değerlendirmesini ise dış politika açısından yapıyor ve Kemalist Türkiye’nin Britanya ile mücadelede oldukça yararlı olduğu yönündedir. Ancak “*Fakat Kemal’i yetkin bir devrimci halesiyle taçlandırmak için sebep yok. Bize ihanet edebilir; kendisini kapitalist bir ülkeye satabilir. Türklerle bizim aramızda, Kemal’i Londra’dan ayıran çatışkı kadar derin bir çatışkı olmaması yeter*” diyerek Türkiye’nin kapitalist olmayan bir politika sürdürmesinin SSCB’nin dış politikasındaki önemini vurgulamış olmaktadır. Mete Tunçay, **Türkiye’de Sol Akımlar: 1925-1936**, Cilt II, ed. Kerem Ünüvar, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009, s.49.

⁷⁴⁴ TKP’nin Merkez Komite’yi tasfiyesiyle sonuçlanan Kırılma, SSCB’de Stalin iktidarıyla başlayan Bolşevik Partisi’ndeki “Menşevik-Tasfiyeci” ayrışmasına benzetilmektedir. Stalin’in iktidarından sonra, Troçki’nin oluşturduğu “Sol Muhalefet” (ardından “Birleşik Muhalefet”) dış politikada “Dünya Devrimi”ni savunurken iç politikada sınıf mücadelesini savunmaktaydı. Stalin ise Buharin ve Rikov’la birlikte “Tek Ülkede Sosyalizm”i savunmaktaydı. Birleşik Muhalefet’e karşı mücadeleye başlayan Stalin sonunda Merkez Komite’de azınlığa düşmelerini sağlamıştır. TKP’de yaşanan bölünmenin özgün nedenleri ileriki sayfalarda anlatılacaktır. **1926-1927 TKP MK Tutanakları Büyük Kırılma**, çev. Sinan Dervişoğlu, İstanbul, TÜSTAV Yayınları, 2007, s.12

üzerindeki hakimiyetini arttırmaya başlamıştır. 19 Nisan 1927'de yaklaşık 3.000 Tütün işçisinin grevi hem işçi örgütlerinden bağımsız kendiliğinden çıkmıştır hem de kısmi başarıyla sonuçlanmıştır. Şefik Hüsnü Doğu Sekreterliği'ne tütüncüler greviyle ilgili gönderdiği raporda Merkez Komite'nin pasifliği nedeniyle işçiler arasında CHF'nin nüfuzunun arttığını söylemektedir.⁷⁴⁶

"Ya o günlerde MK ne yaptı? Hiçbir şey, kesinlikle hiçbir şey. O günlerde 'Teali'nin'⁷⁴⁷ sesi bile duyulmuyordu. Grevi yöneten o değil, 'Halkçılardı'.⁷⁴⁸ İş tamamlayan ise bugün fotoğrafı bütün yerli gazetelerin sayfalarını süsleyen ticaret odası başkanı Hüseyin Bey gibi bir işçi 'velinimet'i' oldu."

Özellikle 1925'ten sonra, CHF korporatist anlayışa dayalı resmi dernekler kurup, işçileri üye yaparak işçi hareketlerini ve örgütlerini engellemek istemiştir. Yaklaşık 20 yıl sürecek bu baskı döneminde gerçekleşen grev ve işçi hareketlerinde sol partilerin rolü kalmamıştı. Bu nedenle 1926'da gerçekleşen birkaç grevde de⁷⁴⁹ CHF'nin işveren yanındaki kayırmacı tutumu hakim olacaktır.

Kuruluşundan itibaren, işçiler arasında örgütlenmeyi temel amaç edinmiş TKP(öncesinde TİÇSF de) için Partinin işçilerle ilişkisini koparması en olmaması gereken bir durumdu. Dış büro bu kopuklukta Merkez Komite'yi suçlamaktadır. Buna göre MK, 1926'da alınan kararları uygulamamış, pasif

⁷⁴⁵ 1927'de Liman Şirketi adına çalışmayı reddeden İstanbul mavnacıları grev yapmış ve 320 kişi tutuklanmıştır. Ardından 3.000 işçinin katıldığı tütüncüler grevi gerçekleşmiştir. Haziran-Ağustos aylarında Adana-Nusaybin demiryolu işçileri ücretli tatil, fazla mesai ücreti ve keyfi işten çıkarmalara son verilmesini talep ederek 20 günlük eylem yapmışlardır. Çıkan çatışmada tutuklananlar hatta ölenler olmuştur. Yavuz, a.g.m, s. 171.

⁷⁴⁶ **1926-1927 TKP MK Tutanakları Büyük Kırılma**, s. 288

⁷⁴⁷ Amele Teali Cemiyeti kastedilmektedir.

⁷⁴⁸ Cumhuriyet Halk Fırkası kastedilmektedir.

⁷⁴⁹ 1926'da gerçekleşen grevleri E. Yavuz ikiye ayırmaktadır: Birincisinde Somali Bandırma Demiryolu'nun 2.000 işçisi 12.000 imzalı bir dilekçe sunarak mesai saatinin uzatılmasını protesto eder. İkincisinde ise, İstanbul liman hamalları Liman Şirketi'ni, iş sağlama karşılığında kendilerinden yüzde 15 komisyon istemekle suçlarlar. Şirket Müdürü işçileri Atatürk ve İnönü'ye şikayet etmiştir. Yavuz, a.g.m., s. 171.

davranmıştır. Şefik Hüsnü, Partinin Türkiye seksiyonunun “*epey uzun zamandır bir komünist idareden mahrum kaldığını*” belirtmektedir.⁷⁵⁰

Ancak Şefik Hüsnü ve Vedat Nedim arasında yaşanan fikir ayrılığı, Viyana Konferansından önce başlamıştır. Konferanstan bir hafta önce Viyana’da bulunan Vedat Nedim, Şefik Hüsnü ve grubu tarafından “ciddi şekilde tenkit edilir.” Şefik Hüsnü’nün Komünist Enternasyonal Yakın Şark Kitabeti’ne yazdığı mektuptan anladığımız kadarıyla var olan anlaşmazlık pratik sorunlarla ilgili görülmektedir; zira Şefik Hüsnü “teşkilat projeleri ve eylem programı”nda mutabık olduklarını belirtmektedir.⁷⁵¹ Vedat Nedim, Fırka’nın Dış Büro tarafından idare edilmesi halinde MK’nın hiçbir sorumluluk kabul etmeyeceğini belirterek verilen görev ve sorumluluklarla orantılı yetkiler talep etmekteydi. Yine de bu konularda Nedim Tör’ün ikna edildiğini söyleyen Şefik Hüsnü, Vedat Nedim’le ilgili çeşitli dedikoduların bulunduğunu fakat Onun böylesi bir “alçaklık” yapacağına inanmadığını belirterek yakında kopacak fırtınanın ilk emaresini de vermiş oluyordu.⁷⁵²

1927 yılında ise var olan görüş ayrılıkları artarak devam etmiştir. Şefik Hüsnü, kitlelerin Kemalist iktidara karşı hoşnutsuz olduğunu, TKP’nin kendini ilan etmesiyle bu hoşnutsuz kitleyi kendi saflarına çekebileceklerini söylemektedir.⁷⁵³ Vedat Nedim ise Dış Büro’nun Şevket Süreyya Aydemir’e yönelik faal olmamakla ilgili eleştirilerini reddetmektedir.⁷⁵⁴ Aydemir’in ayrıca Şefik Hüsnü’nün eleştirilerine bizzat cevap verdiği mektup, oldukça ağır sözler içermektedir.⁷⁵⁵

⁷⁵⁰ 1926-1927 TKP MK Tutanakları Büyük Kırılma, s. 346, Fransızca CD 29, Klasör 3_8, Belge 389, s. 91.

⁷⁵¹ Türkiye Komünist Partisi 1926 Viyana Konferansı, CD27, Klasör 34_36, sayfa 214-219, Fransızca, s. 35

⁷⁵² Zannederiz bahsi geçen iddia, Tör’ün Kemalist iktidar adına ajanlık yaptığına dairdir. Türkiye Komünist Partisi 1926 Viyana Konferansı, CD27, Klasör 34_36, sayfa 214-219, Fransızca, s. 39.

⁷⁵³ 1926-1927 TKP MK Tutanakları Büyük Kırılma, s. 17

⁷⁵⁴ “Yoldaşlarımızı hırpalamanın doğru olmadığına inanıyoruz. Aydemir karakterindeki bir komünistin böylesi aceleci bir tarzda likide edilebileceğine inanmıyoruz. Biraz bekleyin. Bu arkadaşlar ancak kendilerine geliyorlar. Parti yaşamına daha yeni ısınıyorlar. Aydemir kesin bir konpirasyona, aşırı bir ihtiyata taraftar. Parti’nin ilanı konusunda, bizden biraz farklı düşünüyor. İnaniyorum ki hatalı olduğuna onu ikna edeceğiz.” Fransızca, CD 22, Klasör 28-36, Belge 428 aktaran Erden Akbulut, Komintern Belgelerinde Nazım Hikmet, İstanbul, TÜSTAV Yayınları, 2002, s. 82.

⁷⁵⁵ 1926-1927 TKP MK Tutanakları Büyük Kırılma, TÜSTAV Komintern Arşivi, Döküm 1, CD 22, Klasör: 28_36, Belge no: 431-433 (Osmanlıca), s. 318-319.

“İşlerimizi yoluna koymağa çalıştığımız en hevesli anlarımızda yeni yeni davalar çıkarıyorsunuz. Daha doğrusu davaların ve münakaşaların tereddidi etmemesi için elinizden ne gelirse onu yapıyorsunuz...”

Hepimiz birbirimize karşı mesulüz. Gayri mesul şahsiyetlere saflarımızda yer vermeyiz. Siz ise kudretiniz ve “sıfatınızı” Komintern’den değil, bizden alıyorsunuz. Binaenaleyh işlerimizin teferruatına kadar müdahalelerinizi bu sıfatın hepimiz gibi size verdiği arkadaşlık hakkı diye saydığımız müddetçe hüsn-i telakki ederiz. Yoksa bugünkü şekilde bizi sevk ettiğiniz yol; bizi nihayet size verdiğimiz, mesuliyeti hüsn-i istimal edemediğiniz kanaatine isal edecektir.”

Vedat Nedim ise Dış Büro’yu aceleci ve fazla iyimser olmakla, Türkiye’nin koşullarını değerlendirememekle eleştirmektedir. Zira ülke içinde yaşayan bir komünist olarak koşulların komünistler için ne kadar zor olduğunu, dönemin 1923-25 arasından farklı olduğunu belirtmektedir.⁷⁵⁶ Dolayısıyla sadece pratik konularda değil, teorik alanlarda da fikir ayrılıklarının yaşandığını Vedat Nedim’in mektubuna yansımaktadır.⁷⁵⁷

“Türkiye’de, günümüze dek, bir ulusal burjuvazi gelişmemiştir... zaten Türk proletaryası da çok zayıf, deneyimsiz ve sınıf bilincinden yoksundur. TKP’nin hâlihazırdaki görevi, emekçileri eğitmekten, onların kısmi istemlerini desteklemekten, onlarda sınıflarının dayanışma duygusunu uyandırmaktan ibarettir. Gündelik kaygılarının çerçevesini aşan hedefleri önlerine koyduğumuz taktirde yığınlar bizim peşimizden gelmez. Hücrelerimiz, dikkatli ve temaşacı bir tutumu korumalıdır. Bayrağımızı açmaya kalktığımız taktirde, Kemalistler yönetici kadrolarımızı yok edecek ve işçiler bizden yüzlerini çevirecektir!..”

Fikir ayrılıklarının dışında, MK ısrarlı bir şekilde Dış Büro’nun yurda dönmesini istemektedir. Vedat Nedim Dış Büro’ya Partiden birinin kendini feda ederek yurda gelmesi ve zemin yoklamasının gerektiğini söylerken

⁷⁵⁶ 1926-1927 TKP MK Tutanakları Büyük Kırılma, s. 17

⁷⁵⁷ Fransızca, CD 29, Klasör, 3_8, Belge 389 aktaran Akbulut, a.g.e., s. 82-83. Ayrıca bakınız 1926-1927 TKP MK Tutanakları Büyük Kırılma, s. 344.

sonrasında isim vererek özellikle Nazım Hikmet'in Türkiye'ye gelmesi yönünde ısrarcı olmuşlardır.⁷⁵⁸

Ancak Merkez Komite'nin Parti'den ihracıyla sonuçlanacak çatışmanın belki de en son noktası MK'nın Dış Büro'nun suçlamalara ilişkin cevabıdır:⁷⁵⁹

"...İlkesel olarak hemen hemen her noktada sizlerle mutabıkız. Partimizin varlığının ilanı sorunlarında, seçimler konusunda, komünist hücrelerin faaliyeti konusunda bizi ayıran hiçbir şey yok ve sizlerin teorik formülasyonlarınızın altına imza atabiliriz. Ancak, bunların pratik faaliyetimizde uygulanmalarına gelince, bu başka bir şey. Burada, sizinle mutabık değiliz. Davranış tarzımızın tek olanaklı ve tek doğru tarz olduğunu ve öyle olmaya da devam ettiğini sonuna kadar savunuruz. Öylesine özel ve zorlu koşullarda yaşıyoruz ki, tutumumuzu bu koşulları hesaba katmadan belirlememiz olanaklı değildir. Bizden olmayan ve bizden uzakta yaşayanlar, buradaki olaylar hakkında doğrudan bir değerlendirme yapamaz. Ve, size göre bize karşı onlar haklı. Bize önerdiğiniz önlemler, kaçınılmaz olarak yönetici kadrolarımızın yıkıma uğraması sonucunu verecektir. Bunları uygulamayı reddediyoruz. Faaliyetimizin biçimlerini seçme konusunda tam bir özgürlüğe sahip olmalıyız. El ilanı ve bildiri yayımlama şu anki durumda zararlıdır"

Merkez Komite'nin Dış Büro'yu dışlayıcı ve bağımsız karar alma yönündeki tavrı karşısında, Şefik Hüsnü Temmuz ayında Komintern'e, Buharin ve Petrov'a gönderdiği "çok gizli" raporda "TKP'nin bölünüp parçalanması tehlikesi" ile karşı karşıya olduğunu iletmektedir.⁷⁶⁰ Şefik Hüsnü raporunda Parti'nin sağlığına kavuşması için MK ile alınması gereken önlemlerin defalarca konuşulduğunu ancak alınan kararların uygulanmaması nedeniyle Partinin varlığını tehdit eden gelişmeleri önlemek için çeşitli kararların Dış Büro tarafından oy birliğiyle alındığını belirtmektedir. Dış

⁷⁵⁸ Akbulut, 1927 yılı başlarında "MK'nın egemen çevrelerden geldiği belirtilen istihbarata dayalı olarak" Dış Büro üyelerinin yurda dönüşü yolundaki ısrarlı taleplerde bulunduklarını belirtmektedir. Akbulut, a.g.e., s. 81-85

⁷⁵⁹ TÜSTAV Arşivi, Fransızca CD 29, Klasör 3_8, Belge 389, aktaran Akbulut, s. 89-90, Ayrıca **1926-1927 TKP MK Tutanakları Büyük Kırılma**, s. 345-346

⁷⁶⁰ Mektubun Fransızca daktilo metninde 21. 7. 1927 tarihli olduğu, Rusça daktilo metninde ise 21. 6. 1927 tarihli olduğu görülmektedir. Fransızca, CD 27, Klasör 34_36, Belge 383-386, **1926-1927 TKP MK Tutanakları Büyük Kırılma**, s. 339-341

Büro'nun aldığı kararlardan başlıcaları: ⁷⁶¹ Merkez Komitesi'nin dağıtılması, Partinin siyasal ve ideolojik yönetiminin Yürütme Komitesi'nin yönlendiriciliğindeki Dış Büro'ya verilmesi, Dış Büro'ya bağlı olarak taşrada çalışacak “teknik yürütme komitesi”nin oluşturulması ve Parti'nin illegal bir siyasal organa sahip olması. Alınan tüm kararları hayata geçirmek üzere Şefik Hüsnü'nün Türkiye'ye gitmesi kararlaştırılmıştır.

Alınan kararlar ışığında Şefik Hüsnü, 1926 Konferansı'yla oluşturulan Merkez Komite'yi görevinden almıştır. Merkez Komite'yi oluşturan üyelerden Vedat Nedim, Şevket Süreyya, Salih Hacıoğlu, Hamdi Şamilof, Mahmut ve Elektrikçi Nuri'nin yönetici rol oynamaya ve tam bir güvene layık olmadıklarını açıklamış, geri kalan MK üyelerinin, Faik, Vanlı Kazım, Sadrettin Celal Antel, Atıf Seyfi, Hasan Ali Ediz, güvenilir olduğunu ifade etmiştir.⁷⁶² Buna göre, 1927 Tevkifatı öncesinde yeni TKP Merkez Komitesi şu isimlerden oluşmaktadır: Vedat Nedim, Şevket Süreyya, Salih Hacıoğlu, Hamdi Şamilof, Mahmut ve Elektrikçi Nuri, Faik, Vanlı Kazım, Sadrettin Celal Antel, Atıf Seyfi, Hasan Ali Ediz.

Merkez Komite'nin tasfiyesiyle sonuçlanan “Kırılma”, Türkiye Komünist Partisi'ne özgü bir çatışmanın sonucu değildir. Zira dönem içinde uluslararası komünist hareket için yaşanan bir sendrom olan iç parti-dış parti çatışması olgusu TKP içinde de gerçekleşmiştir. Türkiye'de olduğu gibi, diğer ülkelerde illegal faaliyetlerde çalışmak zorunda kalan komünist partiler, yurt içinde illegal faaliyetleri sürdürecektir bir merkez komite ile yakalanması göze alınamayıp yurtdışına kaçırılan liderlerin yönetimindeki dış büro olarak bölünmüşlerdir. MK'nın içinde yer almasalar da en büyük otorite olarak Parti lideri hem dış büroyu yönlendirmektedir hem de MK ile Komintern arasındaki ilişkileri sürdürmektedir. Dolayısıyla MK, aslında ülke içindeki faaliyetlerin yürütücüsü ve partinin en yüksek organı olmasına rağmen Dış Büro'nun politik ve entelektüel ağırlığı nedeniyle “yönetilen” konumundadır. Şevket Süreyya Aydemir'in Şefik Hüsnü'ye “sıfatınızı ve gücünüzü bizden

⁷⁶¹ Fransızca, CD 27, Klasör 34_36, Belge 383-386, 1926-1927 TKP MK Tutanakları **Büyük Kırılma**, s. 340

⁷⁶² 1926-1927 TKP MK Tutanakları **Büyük Kırılma**, s. 359. Ancak Sadrettin Celal bu tasfiyeden önce Partiden ayrılmış, Sovyet Rusya'da öğrenimine devam etmiştir.

alıyorsunuz” hatırlatması da Merkez Komite karşısında Dış Büro’nun yetkisini hatırlatma amacıyladır. Dolayısıyla iç parti-dış parti arasındaki çatışma dönemin komünist partilerine özgü bir durumdur. Türkiye’ye özgü olan durumu ise S. Dervişoğlu özetlemektedir.⁷⁶³

“Dış Büro’nun siyasi literatür sağlama görevini yerine getirmemesi, onaylanan MK bütçeleriyle ilgili olan para yardımının yapılmaması, MK denetimi dışında bulunan Dış Büro üyelerinin parti üyeleriyle, gençlik kesimiyle izlenen hattı eleştirmeye dönük görüşmeler yapması, MK içinde kimi üyelere Dış Büro tarafından bilgilendirme dışı özel görevler verilmesi, Viyana Konferansı kararlarının basılmaması, partinin adını duyurmaya yönelik faaliyetler yürütülmemesi” bölünmenin temel nedenlerini oluşturmaktadır.

Ağustos ayında ise Şefik Hüsnü İstanbul’a gelmiştir. Komintern’e gönderdiği rapordan anlaşıldığı üzere örgütlenmeye devam edilmekte⁷⁶⁴ ve Vedat Nedim’le ilişki halindedir.⁷⁶⁵ Parti’nin işçiler üzerindeki etkinliği artmış alınan kararlar doğrultusunda da Parti illegal yayın organı olan *Bolşevik*’i çıkarmaya başlamıştır.⁷⁶⁶ Ancak kısa süre sonra, 25 Ekim’de Vedat Nedim ve Şefik Hüsnü’nün tutuklanmalarıyla “1927 Tevkifatı” başlamıştır. 17 Ocak 1928-23 Ocak 1928 arasında görülen “1927-1928 davası”nda 7’si giyabi toplam 56 sanık vardır.⁷⁶⁷ Hastalığı dolayısıyla davası ayrılan bir sanık dışında, geri kalan 55 kişiden 25’i beraat ettirilmiş, 30’u ise çeşitli hapis ve para cezalarına mahkûm olmuştur.⁷⁶⁸ Şefik Hüsnü (1 yıl 6 ay), Vedat Nedim (2 ay 20 gün), Baytar Salih [Hacıoğlu] (4 ay), Hamdi Şamilof (4 ay), Hikmet

⁷⁶³ 1926-1927 TKP MK Tutanakları Büyük Kırılma, s. 17.

⁷⁶⁴ 25 Kasım 1927 tarihli rapor Şefik Hüsnü’nün tutukluluğu döneminde gönderilmiştir. Şefik Hüsnü İzmir, Adana ve Ankara şubelerinin faaliyete geçtiğini belirtmektedir. 1926-1927 TKP MK Tutanakları Büyük Kırılma, [Rusya Devlet Sosyal Siyasal Tarih Arşivi (RGASPI), f. 495, op.154, d.296, (Almanca)], s. 391

⁷⁶⁵ Almanca, CD 27, Klasör 34_36, s. 469 vd aktaran Akbulut, a.g.e., s. 95

⁷⁶⁶ Hükümete yönelik eleştiriler içeren bildiriler önce bütün işçileri ve ardından diğer işçiler arasında dağıtılmaya başlanmıştır. 1926-1927 TKP MK Tutanakları Büyük Kırılma, s. 18. Bildiri için ayrıca bakınız TÜSTAV Komintern Arşivi, Döküm 1, CD 22, Klasör 28_36, Belge no:319-321, Osmanlıca, s. 383-385.

⁷⁶⁷ Tunçay, Cilt II, s. 68-69

⁷⁶⁸ Tunçay, Cilt II, s. 69

[Kıvılcımlı] (3 ay); gıyaben ceza alanlardan: Nazım Hikmet [Ran] (3 ay), Hasan Ali [Ediz] (3 ay), Laz İsmail [Bilen] (4ay)

Gıyaben yargılanıp ceza alan Laz İsmail'in Moskova'ya gönderdiği tutuklamalarla ilgili raporunda tutuklamaların “provokasyonlar yardımıyla” gerçekleştirildiğini söylemektedir.⁷⁶⁹ Buna göre, Vedat Nedim polisle işbirliği yaparak Parti'nin tüm çalışmalarını ve çalışma sistemi ile Parti üyelerinin isimlerini polise bildirerek Tevkifata neden olmuştur.⁷⁷⁰ Tunçay'ın ABD Kütüphanesi'nden edindiği bir kaynağa göre de, Vedat Nedim'in ihbarından başka, Emniyet'in TKP içine sızdırdığı bir ajan ve ülkede Komünistlerin faaliyet gösterdikleri konusunda hükümeti uyan yazılar yayımlanması da etkili olmuştur.⁷⁷¹

1927-28 Davası Türk Solu açısından önemli bir davadır. Zira diğer tevfikatlardan farklı olarak, o dönemin Türk Solu'nun neredeyse tüm önderleri tutuklanmıştır. O güne kadar gerçekleşen en kapsamlı tutuklama olmasından dolayı Türk Solu, belki de en büyük darbeyi 1927-28 Davasında almıştır. Davanın bir diğer önemi de, daha önceki tutuklamalardan farklı olarak sivil mahkemelerde ve açık duruşmalarda görülmüş olmasıdır.⁷⁷² Zira önceki “komünist tevkifatları” İstiklal Mahkemelerinde yapılmıştı.

c. Geçici Komitenin Oluşturulması

1928 yılında Parti'nin yurtiçi kadrolarının çoğu, yöneticileri de dahil olmakla birlikte tutukluydu. Şefik Hüsnü'nün “Fetret Devri” olarak adlandırdığı bu dönemde tam bir kargaşa hakimdir. Partinin en üst düzey yöneticilerinin tutuklu olmasından dolayı çıkan yetki boşluğu partililerin Şefik Hüsnü'den çözüm talep etmesine yol açmıştır. Şefik Hüsnü, Parti'nin faaliyetlerini yürütmek üzere Geçici Komite oluşturulması için çeşitli isimler öneriyordu:⁷⁷³

⁷⁶⁹ Almanca, CD 27, Klasör 34_36, Belge 25 vd aktaran Akbulut, a.g.e., s. 96

⁷⁷⁰ Almanca, CD 27, Klasör 34_36, Belge 25 vd aktaran Akbulut, a.g.e., s. 96

⁷⁷¹ Bu yazılar *Pravda* gazetesinde yayımlanmıştır. Tunçay, Cilt II, s. 58-60.

⁷⁷² Tunçay, Cilt II, s. 57

⁷⁷³ Akbulut, a.g.e., s. 99

Dr. Hikmet [Kıvılcımlı] önderliğindeki Eczacı Vasıf, Saatçi Niko, Seyfi, Hakkı, İsmail [Bilen] ve Hüsametdin [Özdoğu]. Ayrıca Hasan Ali Ediz'in de çalışmalara katılmak için hemen yurda dönmesi talep edilmiştir. Birkaç ay içerisinde bir kongre toplanıncaya kadar sekreterliğini Hikmet Kıvılcımlı'nın yapacağı Geçici Merkez Komite ile Şefik Hüsnü parti içinde tutuklamalar ve ihanetler nedeniyle yaşanan güven bunalımını çözmeye çalışmaktadır. Ancak yine de "serbest kalan" partililerce oluşturulmuş Geçici Komitedekileri "parti yönetimine gelecek ve otoritesini kabul ettirecek kadar deneyimli ve nitelikli" bulmamaktadır.⁷⁷⁴ Buna rağmen Geçici Merkez Komite, 1932 yılındaki IV. TKP Kongresi'ne kadar varlığını korumayı başaracaktır.

Şefik Hüsnü, Türkiye'ye dönüşünden sonra tüm engellemelerine rağmen oluşan gruplaşmaları 17 Nisan 1928 tarihli raporunda şöyle sınıflandırmaktadır:⁷⁷⁵

- a. *Eski MK ve onu izleyen üç beş unsur. Çoğunluğu KUTV öğrencisi olan bu unsurlar, Partiyi uçurumun kenarına kadar götürdükten sonra, sapmalarını açıkça itiraf etmeksizin mahkemeden bu yana bize yaklaştırmaya çabalıyorlar... Önceden ileri sürdükleri tüm ihtirazi kayıtların yalnızca Parti'yi pasifliğinden çıkarmak için ilk adımı atma ve yığın hareketlerine girişiyle ilgili olduğunu söylüyorlar. Hatta onlara göre Parti, gündelik olguları kullanarak propagandasını geliştirmeye girişmediği takdirde eski pasifliğinin içine düşebilir... Açıkça görülüyor ki, Partiden kesin olarak uzaklaştırıldıkları takdirde sistemli bir fraksiyonculuğa girişmeye karar vermişler. Ancak söz konusu olan, arkasında örgütü olmayan birkaç şeften ibarettir.*
- b. *b) İ. [İ. Bilen] ve Az.'in [Hüsametdin Özdoğu] mensup olduğu diğer grup. Bu birinci grubun hatalarına taban tabana zıt hatalar taşıyor. Nitekim bir tür savunma tepkisiyle bu grubu oluşturan birincilerin pasifliği ve oportünizmi olmuştur. Maceracı mizaçlı ve dar görüşlü unsurlardan oluşmuş bu grup, hareketimizin örgütlenmesi ve gelişmesi açısından pratik yararını gözetmeden çarpıcı eylem fetişizmi içinde her*

⁷⁷⁴ Akbulut, a.g.e., s. 99

⁷⁷⁵ Fransızca, CD 27, Klasör 34_36, Belge 623 vd, aktaran Akbulut, s. 101-102.

zaman bir şeye veya birine karşı mücadele gereksinimi sabit fikrini taşıyor. Nitekim içinde bulunulan durumu analiz etme ve nesnel koşulların gereksinimlerinden esinlenme yeteneğinden tamamen yoksunlar... Bu, deyim yerindeyse, kendi kendine yeterli bir fraksiyonculuk.

- c. Üçüncü grup, partinin temel çekirdeğini oluşturuyor. Son on yılın proleter hareketine doğrudan katılmış işçilerden ve genç aydınlardan oluşuyor. Bu unsurlar, partinin kurucularının çevresinde toplanıyor ve Komintern'in direktiflerini kelimesi kelimesine izliyorlar. Üyelerimizin çoğunluğunu bunlar oluşturuyor... Yönetici kadrolarımızın adım adım içine düştükleri parçalanmadan en derinden etkilenenler, işte maddi ve manevi dürüstlük konularında son derece bilinçli ve özverili militanlardır."

1928 1 Mayıs'ında TKP işçiler arasında bildiri dağıtmıştır. Bundan sonra da TKP üyeleri tutuklanmışlardır.⁷⁷⁶ İstanbul ve Ankara'da gerçekleşen on tutuklamada 74 kişi yargılanmış ve bunlardan 21'i beraat etmiş, diğerleri ise 25 gün ile 4,5 yıl arasında olmak üzere hapis cezasına çarptırılmıştır.⁷⁷⁷

1928 senesinde bir dizi grev olayı da yaşanmıştır.⁷⁷⁸ TKP'nin etkisinin bulunmadığı grevleri E. Yavuz sıralamaktadır:⁷⁷⁹ Nisan 1928'de 1.500 işçinin katıldığı Şark Demiryolları Grevi gerçekleşmiştir. Şirketle işçilerin uyuşmazlığı İstanbul Valiliğinin arabuluculuğuyla çözümlenecektir. Adapazarı Binek Arabası Fabrikası'nda çalışan işçiler ile İstanbul tekstil işçileri arasında ücret artışı ve çalışma saatlerinin kısaltılması nedenleriyle grevler gerçekleşmiştir. Mayıs ayında ise 500 tütün işçisinin başlattığı grevde 60 işçi kovulur. Ekim'de İstanbul Tramvay işçileri bir hafta süreyle grev yaparlar ancak grev başarıyla sonuçlansa da işçi delegelerinin işten çıkartılması 1929'a kadar huzursuzluğun sürmesine neden olacaktır. Grevlerde TKP'nin etkisi olmasa

⁷⁷⁶ Tunçay, Cilt II, s. 79.

⁷⁷⁷ Tunçay, Cilt II, s. 80

⁷⁷⁸ 1927 yılında yapılan sanayi sayımına göre Türkiye'de 65 bin işletmede 257 bin kişi çalışıyor, çalışan kişi sayısının 100'ün üzerinde olduğu işyeri sayısı 155'tir. DİE Sanayi Sayımı'ndan akratan Koç, a.g.e., s. 118

⁷⁷⁹ Yavuz, a.g.m., s. 171-172.

da Amele Teali Cemiyeti büyük rol oynamıştır. Cemiyetin işçiler üzerinde etkinliği nedeniyle 1929 yılında çeşitli tutuklamalara maruz kalmışlardır.

Ardı ardına gerçekleşen tutuklamalarla TKP'nin tarihinin en büyük darbesini yediği 1927-1928 yıllarındaki CHF'nin bu baskıcı yönetimine Sovyetler hiçbir tepki göstermemiştir. Ancak 1928 yılında toplanan Komintern'in VII. Kongresi'nde, TKP delegasyonu ile Komintern'in önde gelen yöneticilerinde Otto Kuusinen'in arasında Sovyetlerin Doğu politikası gereğince ilerici burjuvaların komünist partilerince desteklenmesine yönelik tezinin artık gerçekçi olmadığı konusunda tartışma yaşanmıştır. TKP delegasyonu, Mustafa Kemal hükümetinin komünistler ve diğer bütün muhalefet üzerinde baskısını son derece arttırdığını ve artık hiçbir şekilde olumlu bir özellik taşımadığını söylemiştir.⁷⁸⁰ Otto Kuusinen ise komünistlere yönelik bütün baskılara rağmen genç Türkiye Cumhuriyeti rejiminin emperyalizmle savaşta olumlu bir rol oynadığını, bu nedenle de Türkiyeli komünistlerin rejime destek vermeyi sürdürmeleri gerektiğini ifade etmiştir.⁷⁸¹ Dolayısıyla söz konusu eleştiriler Komintern yönetiminde bir etki yaratmamış, anti-emperyalist mücadele veren ülkelerde burjuva-milliyetçi yönetimleri destekleme politikalarından vazgeçmemiş, TKP ile sürdürdükleri pragmatik ilişkiye devam etmişlerdir.

d. 1929 Tevkifatı

Büyük Kırılma ve Tevkifat'tan sonra ülke içinde çalışan "iç parti" yani MK dönemi son bulmuştur. Parti, yurtdışından yönetilmeye çalışılan ve komiteler hiyerarşisine bağlı, düzenli toplantılar yapıp raporlayan, işçiler içinde örgütlenmeye çalışan illegal bir "örgüt" haline gelmiştir. TKP, kurumsal olarak parçalanmış ve işçiler içindeki örgütlenmede de gerileme yaşamıştır.

⁷⁸⁰ Üstelik ilerici burjuvalara yönelik desteklenmesinin tüm doğu komünist partilerine dayatılan bir politika olmasından ötürü bu konuda başka tepkiler de gelmiştir. Örneğin Kongre'ye katılan İran Komünist Partisi sözcüsü Sultanzade de İran'daki Şah rejiminin hiçbir ilerici yanının kalmadığını ve gerçek anlamda ülkedeki gerici güçleri temsil ettiğini ve bu nedenle Komintern'in bu ülkelere ilişkin görüşlerini yeniden gözden geçirmesi gerektiğini söylemiştir. Gökay, a.g.m., s. 344

⁷⁸¹ Gökay, a.g.m., s. 344

17 Nisan 1929 yılında Şefik Hüsnü tahliye edildikten sonra yurtdışına çıkmıştır. Önce Varşova'ya giden Şefik Hüsnü ardından Berlin ve Paris'e giderek on yıl boyunca TKP'yi yurt dışından yönetecektir. Böylece TKP'nin Merkez Komite olmadan yurtdışından yönetilme süreci başlamış olacaktır.

1927 Tevkifatı'yla tutuklanan TKP MK yerine kurulan Geçici Merkez Komite'nin önemli üyeleri de, Hikmet [Kıvılcımlı], İsmail [Bilen], Hüsamettin [Özdoğu], 1929 Tevkifatı'yla açığa çıkmıştır. İşte bu dönem, yukarıda belirttiğimiz gibi TKP'nin Merkez Komite eliyle yönetilmesinin sonu olacaktır.

1929 Tevkifatı'na neden olan gelişme ise, 1923'deki tutuklamalarında ortaya çıktığını belirttiğimiz Türkiye Komünist Gençler Birliği(TKGB)'nin⁷⁸² faaliyetleridir. 1923 yılından sonra da TKGB faaliyetlerini gizli olarak sürdürmüş, 1927 yılı itibarıyla de Hikmet Kıvılcımlı'nın yönetiminde olmalıdır. Zira Kıvılcımlı, 1927'de *Alev* gazetesini, 1928'de de *Kıvılcımlı* gazetesini çıkarmakla meşguldür.⁷⁸³ Tutuklanmalara konu olan yayınlar ise TKGB tarafından yayımlanan 1 Mayıs Bildirisi'dir.⁷⁸⁴ İzmir Davası'yla sonuçlanan tutuklamalara dair haberler 6 Mart'ta yayımlanmaya başlanmıştır. 29 Mart tarihli İzmir'in yerel gazetesi *Anadolu* beş "komünist bozuntusunun" beyanname yapıştıırken yakalandığını yazmaktadır.⁷⁸⁵ Yakalananların yargılanmaya başlamasına ise 25 Haziran'da başlanmıştır. İzmir Davası'nın önemli bir özelliği komünistlerin basına ve kamuoyuna açık son davası olmasıdır.⁷⁸⁶ Zira İzmir'de görülen bu duruşmaların detayları İzmir gazetelerinden(*Anadolu* ve *Hizmet*) aktarılmaktadır.⁷⁸⁷

⁷⁸² Bakınız sayfa 168.

⁷⁸³ Hikmet Kıvılcımlı, 21 Eylül 1928 günü cezaevinde Şefik Hüsnü'yü ziyaretinde kendisine Kıvılcımlı Gazetesini verirken yakalanmış, bundan sonra da Şefik Hüsnü Yozgat Hapishanesine sürgün edilmiştir. Tunçay, Cilt II, s. 54, 76.

⁷⁸⁴ Zira 1929 yılına ait TKP yayınları 1 Mayıs Bildirisinden başka iki sayı yayımlanan *Kommunist* gazetesidir. Tunçay, Cilt II, s. 87

⁷⁸⁵ **1929 TKP Davası**, der. Erden Akbulut, İstanbul, TÜSTAV Yayınları, 2005, s. 11

⁷⁸⁶ Şefik Hüsnü'nün 1928-1924 arası TKP Faaliyet Raporu'ndan, Fransızca, CD 35, Klasör 6_6, Belge 259 vd., aktaran Akbulut, s. 301.

⁷⁸⁷ "Sabah sekizde otuzdört maznun, Jandarmaların nezareti altında, kelepçeli olduğu halde, Adliye Nezarethanesi 'ne getirilmişlerdir. Maznunlar hepsi tıraşlı olmuşlar; temiz elbiselerini giyinmişler, hatta başta Doktor Hikmet Bey olduğu halde ekserisi göğüslerine birer kırmızı karanfil koymuşlardır. Heyet-i Hakime teşekkül edinceye kadar Adliye Nezareti'nde, ısıklar çalarak şarkı söylemişler ve Alibaba foksturulu ile dansetmişlerdir. Hallerinde hiçbir endişe alameti sezilmiyor, bilakis bazılarının neşe içinde ve çok lakayt bulundukları nazarı dikkate çarpıyor."(26.6.1929) *Hizmet* Gazetesi'nden aktaran **1929 TKP Davası**, s. 15

Davanın bir diğer önemli özelliği ise sanıkların işkence gördükleri iddiasıdır. Kıvılcımlı, Mahkeme başkanının, duruşmada kendisine diğer sanıkları tanıdığına dair ifadelerin bulunduğunu söyledikten sonra bu ifadelerin poliste, “sorguda” alındığını belirtmiştir. Ardından sorguda işkence gördüklerini söyleyen Kıvılcımlı polisin kendisine polislerin kanunlarla bağlı olmadığını⁷⁸⁸ dediğini, işkenceyle ilgili delilleri bulunduğunu söylemiştir. Ardından *“Ceza Muhakemeleri Usulü’nün 108’inci maddesi, ‘Maznun Tevfi müzekkeresile tutulduğu gün derhal hakim huzuruna gönderilir’ diyor. Halbuki, bunların hiçbirisi tutuldukları gün veya akşamı hakim huzuruna çıkarılmadı. Bunlara işkence tatbik ediliyor. Asarı geçinceye kadar, poliste tevkif ediliyorlar. Bununla da sabit oluyor ki poliste işkence edilmektedir.”*⁷⁸⁹

Bir diğer sanık, Deutsche Orient Bank görevlilerinden Manon Şa(r)fman da polis dairesinde kendisine “250 sopa attıklarını” belirtmiştir.⁷⁹⁰ Ayrıca Beyannameyi asarken yakalanan sanık Abbas ve Halil de poliste dayak altında ifade verdiğini belirtmektedir.⁷⁹¹ Yine Laz İsmail [Bilen], “işkenceden kurtulmak, hayatımı kurtarmak için” ifade verdiğini söylemiştir.⁷⁹² Öyle ki Bilen, yediği dayak sonrasında Cerrahpaşa Hastanesinde ameliyat olmuş, yirmi gün tedavi görmüştür.

Davadan gazetelere yansıyan önemli bir ayrıntı da sanıkların komünist olduklarını ısrarla belirtip, komünizm üzerine uzun söylevler vermeleridir.⁷⁹³ Zira İddianamede tutuklularla ilgili “irticai hareketler”den söz edilmektedir. TKP’nin dahi irticai hareketler nedeniyle suçlanıyor olması dönemin koşullarını gözler önüne sermektedir. Sanıklar da bu suçlamayı reddedip, komünistlik nedeniyle mahkemede bulunduklarını, komünist olmanın da suç

⁷⁸⁸ Polisler Kıvılcımlı’ya “Biz poliste iki şekilde muamele ederiz. Biri sizin gibi okuryazarlara, Efendi adamlara; diğer, külhanbeylerine ait muamele.” Hikmet Kıvılcımlı ise “demokraside halkın ‘Efendi’ veyahut ‘Külhanbeyler’ diye ayrılmayacağını” söyleyince polisler “Polise kanun girmez” cevabını vermişlerdir. **1929 TKP Davası**, s. 30

⁷⁸⁹ **1929 TKP Davası**, s. 30

⁷⁹⁰ **1929 TKP Davası**, s. 32-33.

⁷⁹¹ **1929 TKP Davası**, s. 47-48

⁷⁹² **1929 TKP Davası**, s. 39

⁷⁹³ Gazeteler Hikmet Kıvılcımlı ve Şa(r)fman’ın komünizmle ilgili söylevlerine büyük yer vermişlerdir. Bakınız **1929 TKP Davası**, s. 28-29, 34-35.

olmadığını beyan ederler.⁷⁹⁴ Laz İsmail [Bilen] ise komünist olduğunu ve bu nedenle tutuklu bulunduğunu ısrarla belirtir.⁷⁹⁵

“Reis Beyefendi, her şeyden evvel arz edeyim ki, ben bir İnkılapçıyım... Müdde-i Umumi Bey(savcı), Talepnamelerinde(İddianame), irticai hareketlerden, Heyet-i Vekileyi iskattan(düşürmek) bahsettiler.

Amele davasını kavramış bir İnkılapçı bir adam nasıl irticai hareketlere uyabilir? Ben komünistlikten değil, İcra Vekilleri Heyeti’ni İskat cürümünden maznun imişim. Halbuki beni komünist olarak tevkif ettiler. Komünistliğe irtica atfetmeyi şiddetle reddederim... Ben komünistim... Bana atfedilen cürüm benim görüş tarzımla taban tabana zıttır... İrticai hareketle katiyyen alakadar değilim... Tekrar ediyorum komünistim; komünist olarak yaşayacağım. Bu ilmi bir meseledir. İrtica ile alakam yoktur; olamaz.”

İzmir Davası ya da 1929 Tevkifatı’nın basında bu kadar yer alması, sanıkların işkence görmeleri ve irticai faaliyetlerle ilişkilendirilmeleri dönemin siyasi havasıyla da ilgilidir. Öncelikle 1929 yılında tüm dünyayı sarsan ekonomik kriz Türkiye’yi de etkilemiştir. Bunun dışında Lozan Antlaşması’ndaki beş yıllık gümrük sınırlamasının kalkması ekonomiyi olumsuz etkilemiş, Türkiye büyük dış açık vermiş, TL hızla değer kaybetmiştir.⁷⁹⁶ Üstelik Osmanlı borçlarının ödenmesine de yine bu sene başlanacak olması Hükümeti iyice zora sokmaktaydı. İsmet İnönü 4 Mart 1929’da son iki yıl, “neredeyse hiç kullanılmayan” Takriri Sükun Kanunu’nun süresinin dolmasıyla ilgili Meclis Konuşması’nda ağır ekonomik koşullarda fırsatçılık yapanlara ve sistem muhalifi olanlara oldukça kızmıştır. İsmet [İnönü] önce Suriye’de bulunan “irtica teşvikçileri”ne kızır ardından da diğer muhalif kanada yüklenir:⁷⁹⁷ *“... Vergilerin ağırlığından, borçların tanındığından, BMM’nin dağılması lüzumundan tutturarak her çeşit Cumhuriyet aleyhtarına yordakçılığa yeltenen bir gizli propaganda da*

⁷⁹⁴ Hikmet Kıvılcımlı “Reis beyefendi, buraya komünistlik davasından dolayı gelmiş bulunuyorum... Türkiye’de komünistçe düşünmek veya komünist efkar ile yaşamak veya sahada fiil ve teşebbüste bulunmak bir cürüm değildir. Nitekim Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’muzun hiçbir maddesinde Komünistlik diye tevsim edilmiş bir cürüm yoktur” diyerek irtica faaliyetlerle ilgili suçlamaları reddetmektedir. **1929 TKP Davası**, s. 25-26

⁷⁹⁵ **1929 TKP Davası**, s. 37-38

⁷⁹⁶ Ertuğrul, a.g.e., s. 43.

⁷⁹⁷ Tunçay, Cilt II, s. 86.

Komünist adını taşıyan mahdut bir zümreden yayılır ki, bunların da marifetlerine, zabıta ve adliye havadisi sırasında arasına rastgelirsiniz.”

Komünizme yönelik asıl sert çıkış ise Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal tarafından gelmiştir. Mustafa Kemal'in 5 Ağustos'u 6 Ağustos'a bağlayan gece, saat 2.30 sularında, Eskişehir garındaki tarihi hitabeti şöyledir :⁷⁹⁸

“Türk milletinin içtimai nizamını ihlale müteveccih didinmeler boğulmaya mahkumdur. Türk milleti kendinin ve memleketinin yüksek menfaatleri aleyhine çalışmak isteyen müfsid, sefil, vatansız ve sebükmağzların (hafif beyinlilerin) hezeyanlarında gizli ve kirli emelleri anlamayacak ve onlara müsamaha edecek bir heyet değildir. O şimdiye kadar olduğu gibi doğru yolu görür. Onu yolundan saptırmak isteyenler ezilmeye, kahredilmeye mahkûmdur. Bunda köylü, amele ve bilhassa kahraman Ordumuz candan beraberdir. Bunda kimsenin şüphesi olmasın...

*...Bu memleketteki komünistler sadece bizim tevkif ve hapsedtiklerimizden ibaret değildir. Bu işlerle bizzat ve yakından alakadar olacağım.”*⁷⁹⁹

İzmir Davası'nın İzmir Ağır Ceza Mahkemesi'nde mahkumiyet kararının verilmesinden sonra, hüküm temyiz aşamasındayken gerçekleşen açıklama elbette kararı etkilemiştir. Zira, Mustafa Kemal, oldukça ağır sözler içeren açıklamasına, Temyiz Mahkemesi reisi ve azalarının da bulunmasını istemiş ve onlara hitaben şunları söylemiştir:⁸⁰⁰

“Hakim Efendiler!.. Siz kanun adamlarısınız!.. elinize milletin, vatanın her türlü hak ve menfaatlerini vikaye eden kanunlar tevdi' edilmiştir. İşaret ettiğim noktaları işittiniz. Türk milletinin büyük haklarını müdafaa ederken bu noktalar ehemmiyetle hatırdan tutulmalıdır.”

Nitekim Mahkeme kararı da bu ünlü “hitabet”ten etkilenmiş ve birçok TKP üyesi tutuklanmıştır. TKP Merkez Komitesi üyeleri Hikmet [Kıvılcımlı], İsmail [Bilen] ve Hüsamettin [Özdoğu] dört buçuk sene ve sabıkalarından

⁷⁹⁸ 1929 TKP Davası, s. 132-133.

⁷⁹⁹ Fethi Tevetoğlu, Söylevin sonunda bir paragraf daha olduğunu belirtmektedir: “Şurası unutulmamalıdır ki, Türk aleminin en büyük düşmanı komünistliktir. Her görüldüğü yerde ezilmeli!..” Ancak bu cümlemin söylendiğini doğrulayan bir kaynak bulunmamaktadır.

⁸⁰⁰ 1929 TKP Davası, s. 133

dolayı on beş gün fazla ceza almışlardır.⁸⁰¹ Ahmet Kaya ve (Telefoncu) Ferit de dört buçuk sene ceza almış, diğer sanıklar dört ay ile dört sene arasında ceza almışlar, dokuz kişi de beraat etmiştir.

Bu konuşma, TKP tarafından “savaş ilanı” olarak değerlendirilmiş ve karşısında “Eskişehir İlan-ı Harbi” başlıklı bir bildiri yayımlanmıştır. Mustafa Kemal’in sözleri, “Türkiye komünist hareketinin geçen zaman zarfında Türkiye burjuvazisi için daha büyük bir tehlike haline geldiği” şeklinde yorumlanmıştır.⁸⁰²

“Türkiye burjuvazisi, Cumhurreisinin ağzıyla Eskişehir İstasyonunda TKP’ne harp ilan etti. Bu, çoktandır devam eden bir muharebenin, burjuva devletinin en yüksek makamı tarafından resmen tasdiki demektir.

Mustafa Kemal Paşa, komünistlere uzun uzadıya küfür ettikten sonra onları ordu kuvvetleriyle tehdit etmiş ve ilk defa olarak komünistlere karşı mücadelede Türkiye amelesinden, köylüsünden ve esnafından yardım dilemiştir. Demek oluyor ki, geçen zaman zarfında Türkiye Komünist hareketi, burjuvazi içinde daha büyük bir tehlike haline gelmiştir.”

Bildiride TKP, “Eskişehir Nutku’ndan alacağı dersler olduğunu belirtmiştir. Bunlar, “amele, köylüler arasında ve orduda” çalışmaya daha çok önem vermek ve gizli yayınlara başlamak ve kitlelere “bugünkü hükümetin ve Cumhurreisinin burjuva mahiyetini iyice anlatmak”tır.⁸⁰³

TKP, bildirinin sonunda Mustafa Kemal’i düşman ilan edip, Ona meydan okumaktadır.⁸⁰⁴

“TKP, Türkiye burjuvazisinin reisi, Türkiye amele, köylü ve esnafının en büyük düşmanı olan M. Kemal Paşa’nın resmi harp ilanını, büyük bir soğukkanlılıkla karşılar ve mücadelesine devam eder.”

e. Nazım Hikmet Muhalefeti

⁸⁰¹ Tunçay, Cilt II, s. 93-94

⁸⁰² 1929 TKP Davası, s. 133-134.

⁸⁰³ 1929 TKP Davası, s. 134.

⁸⁰⁴ 1929 TKP Davası, s. 134

Merkez Komite'nin Tasfiyesi ve ardından 1928 tutuklamalarıyla başlayan Şefik Hüsnü'nün tabiriyle "Fetret Devri", yeni oluşacak parti içi muhalefet ve kırılmayla devam edecektir. Bu nedenle bu tarihlerden sonra, TKP'nin genel bir tablosunu vermeye geçmeden önce 1929 yılında, İzmir Davası'ndan sonra TKP içinde doğan "Nazım Hikmet Muhalefeti'ne değinmemiz gerekmektedir. Çünkü Nazım Hikmet ve grubunun Merkez Komite çizgisinden kopması TKP tarihi içindeki "en büyük kırılmaya" neden olmuştur. Öyle ki bu kırılmanın izleri 1946 yılında yasal olarak kurulacak iki sosyalist partinin⁸⁰⁵ çatışmasına bile sirayet edecektir.⁸⁰⁶

Bölünme sürecine geçmeden önce Nazım Hikmet'in TKP ile ilişkisine kısaca değinmemiz faydalı olacaktır. Nazım Hikmet daha 19 yaşında TKP ile tanışmış ve sonra Moskova'da Doğu Emekçileri Komünist Üniversitesi (KUTV)'nde öğrenciliğe başlamıştır.⁸⁰⁷ Yurda dönüşü ise 1924 yılının sonunda olmuştur. Şefik Hüsnü, "kadro gereksinimi" nedeniyle, Nazım Hikmet gibi birkaç KUTV öğrencisinin yani yetişmiş kadroların, *Aydınlık* çevresinde yürüttükleri yasal çalışmaya ayak uyduracak şekilde yurda dönmelerini talep etmektedir.⁸⁰⁸ Sonunda Şefik Hüsnü'nün KUTV öğrencilerinin yurda dönmeleri konusundaki ısrarları⁸⁰⁹ sonuç vermiş, MK'nın kararıyla Nazım Hikmet, Raşit Fahri, Mustafa Osman ve İsmail İbrahim'den oluşan grup yurda dönmüştür.

Türkiye'ye girişinden sonra Nazım Hikmet çalışmalara başlamış, *Aydınlık* ve *Orak Çekiç* dergilerinde yazmaya başlamıştır. 1925 yılında giyaben yargılandığı davada on beş yıl kürek cezası aldığını belirtmiştik. Ancak o dönemde Berlin'de bulunan Şefik Hüsnü'nün Nazım Hikmet'in

⁸⁰⁵ 1946'da Çok partili siyasal hayata geçilmesiyle birlikte Şefik Hüsnü Değmer Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi'ni kurmuş, Esat Adil Müstecablıoğlu da Türkiye Sosyalist Partisi'ni kurmuştur.

⁸⁰⁶ Tunçay, Cilt II, s. 99

⁸⁰⁷ Akbulut, a.g.e., s. 7

⁸⁰⁸ Akbulut, a.g.e., s. 23

⁸⁰⁹ Şefik Hüsnü'nün 15 Nisan 1924 tarihli Komintern'e ilettiği raporunda "Bu yoldaşların yetkili makamlara savaş esirleri olarak kendilerini takdim edebileceklerini ve bu sıfatla ülkeye yasal yoldan dönebileceklerini düşünüyoruz. Özellikle burada büyük gereksinim duyduğumuz Nazım Hikmet'in hemen geri dönmesinde ısrar ediyoruz." Fransızca CD 25A, Klasör 32_36, Belge 723, aktaran Akbulut, s. 25

Türkiye’den kaçırılması isteği üzerine⁸¹⁰ Nazım Hikmet Moskova’ya geçmiştir. Moskova’dan Şefik Hüsnü’ye gönderdiği mektupta, Şefik Hüsnü’ye olan güvenini belirttikten sonra⁸¹¹ ilk fikir ayrılığına sebep olacak ifadeleri kullanmaktadır.⁸¹²

“Şüphesiz ki, fırkamızın geçirdiği son buhran, bize yeni mücadele ve teşkilat usullerini kabul ettirecektir... Burada biz Hasan [Ali Ediz] ile beraber yeni bir teşkilat fikrini müdafaa ettik ve taraftar da kazandık ki o da şudur: Fıkranın fikri ve esasi idare heyetini memleket haricinde vücuda getirmek, memleket dahilinde teknik bir büro teşkil etmek, yani bir zamanlar Bolşevik Fırkası’nda olduğu gibi iki teşkilat vücuda getirmek ve şüphesiz memleket dahilinde çalışacak olan teknik büroyu hariçteki fikri ve idari heyetin emri altında bulundurmak, sonra gizli bir fırka gazetesine de duyulan ihtiyacı kabul edersek, bu fikrin Şark şubesinde taraftarları vardır. Herhalde bunları düşünürsün. Benim ve Hasan’ın fikirleri, bugünkü şeraite en muvafık teşkilat tarzını bu surette görüyor.”

Görüldüğü Nazım Hikmet ve Hasan Ali Ediz Parti’nin geleceğiyle ilgili çok önemli olan bir konuda, iç parti-dış parti ayrışmasında, “bağımsız hareket etmekte” ve ileride oluşacak muhalefeti başlatan gelişmelerin miladını oluşturmaktadır. Nitekim Nazım Hikmet ve Şefik Hüsnü arasındaki görüş ayrılıklarının 1926 Konferansı’nda da devam ettiğini görmüştük. Ömer Ağın, İsmail Bilen’in Viyana Konferansı’yla ilgili olarak “O Konferans TKP içinde fraksiyonculuğu örgütlemek amacıyla yapılmıştı. Nazım Hikmet de bu konferansa katılmakla yaşamının hatasını yaptı” dediğini söylemektedir.⁸¹³ Bu cümleden Bilen’e göre Nazım Hikmet’in 1926’dan itibaren muhalif kanat içinde yer aldığını anlıyoruz.

1929 yılında başlayan muhalefete kaynaklık edecek gelişmeler 1928 yılında Nazım Hikmet’in Laz İsmail [Bilen]’le birlikte yakalanıp cezaevinden

⁸¹⁰ Şefik Hüsnü 22 Haziran 1928’de Petrof yoldaşa gönderdiği 1928 tutuklamalarıyla ilgili mektubunda Nazım Hikmet ile ilgili talebini iletmektedir. Fransızca CD26, Klasör 33_36, Belge 402-405, aktaran Akbulut, s. 35

⁸¹¹ “Bu hususta sana, Fırkamızın Kâtibine ve rehberine itimadımız her zamankinden ziyadedir.” Eski Türkçe, CD 21, Klasör 27_36, Belge 518-519, aktaran, Akbulut, s. 36.

⁸¹² Eski Türkçe, CD 21, Klasör 27_36, Belge 518-519, aktaran, Akbulut, s. 36.

⁸¹³ Ömer Ağın, **Kürtler, Kemalizm ve TKP**, İstanbul, VS Yayıncılık, 2006, s. 233

çıkmasından sonra yaşanmıştır. O dönemde Nazım Hikmet edebiyat çalışmalarına ağırlık vermiş ve Sabiha ve Zekeriya Sertel'lerin çıkardığı *Resimli Ay* dergisinde yazmaya başlamıştır.⁸¹⁴ Şefik Hüsnü'nün eleştirileri bunun üzerine başlamıştır.⁸¹⁵

“Bir zamandır aydın küçük burjuvazi içinde ortaya çıkan ve hükümetin kendini bir takım yaptırımlar almaya ve bir ideolojik mücadele açmaya mecbur hissettiği, komünist eğilimli güçlü devrimci akımı da analiz ettik. Bu hareketi bir yandan Halim (Hasan Ali Ediz) yoldaşımızın yönlendirmesiyle üniversite gençliği arasında komünist gençler federasyonumuzun faaliyetine, diğer yandan İstanbul basınının düşük ücretli yazarları arasında- bir küçük burjuva sol dergide yazar olan- Nazım'ın ajitasyonuna borçluyuz. Direktifsiz, kendi girişimiyle hareket eden Nazım yoldaş, oldukça ağır oportünist hatalar yaptı... Böylesi bir faaliyetin yararını reddetmemekle birlikte, Nazım yoldaşa bir uyarı yapmaya ve kendisini bu alanda önceden Parti MK'sıyla görüşmeden herhangi bir girişimde bulunmamaya davet etmeye karar verdik. Bu kararı uygulamak amacıyla, fraksiyoncu faaliyete son vermesi ve tüm davranışlarında MK'nın talimatlarına uyması gerektiği ihtarında bulunduk.”

Şefik Hüsnü'nün sözleri Parti içinde Muhalif grubun oluştuğunu göstermektedir. Tunçay'a göre de bu dönem, tam tarihi bilinemese de 1929 yılının bahar ya da yaz aylarında, Pendik yakınlarındaki Pavli adasında gizli bir “muhalifet toplantısı” düzenlenmiştir.⁸¹⁶ Toplantıya Nazım dışında yedi kişi daha katılmıştır: Hamdi Şamilof, karısı Emine, Seyfettin Osman, Deli Mehmet, Şaban ağa oğlu Fuat, Şoför Süreyya ve Zeki [Başımar]. Ayrıca Mussolini Ahmet ve Sarı Mustafa'nın katılımıyla da Nazım Grubu genişlemiştir.⁸¹⁷

Muhalefet gurubu çoğunlukla Troçkist olmakla suçlanmaktadır. 1930'larda Troçkizm birçok anlamda⁸¹⁸ kullanılmakla birlikte genel olarak

⁸¹⁴ Tunçay, Cilt II, s. 98

⁸¹⁵ Fransızca CD 27, Klasör 35_36, Belge 200 vd., aktaran Akbulut, s. 108.

⁸¹⁶ Tunçay, Cilt II, s. 98

⁸¹⁷ Tunçay, Cilt II, s. 99

⁸¹⁸ Nazım Hikmet gurubu için yukarıda bahsi geçen Stalin'in “Tek Ülke Sosyalizmi” ile Troçki'nin “Sürekli Devrim” tezi karşıtlığı sonucunda oluşan bölünmeyi ifade eden “Troçkizm” ile Sovyetler

kötüleme amacıyla kullanılmaktadır. Çoğunlukla da “döneklik”⁸¹⁹ ve “oportünistlikle”⁸²⁰ suçlanan Muhalefet Grubu 18 Haziran(ya da Temmuz) 1930’da bir toplantı yapmıştır. Toplantı sonunda Muhalefet bir başkanlık kurulu seçti ve Komintern’den bir yanıt gelene kadar bu başkanlık kurulunun geçici merkez olarak hareket etmesine karar verdi. Ayrıca Komintern’e ileilmek üzere önemli ifadeler içeren kararlar almıştır.⁸²¹

a) *Türk bölge örgütlerine mensup yoldaşlar olan bizler, ideolojik ve taktiksel açıdan Komintern’in en bilinçli savaşçıları ve sadık askerleriyiz. Troçkizme ve küçük burjuva hareketlerine fazlasıyla düşmanız.*

b) *...Komintern’in direktiflerini aldığımızda bu direktifi GMK (Geçici Merkez Komitesi)’ya ilettik, emrine itaat ettik ve GMK ile ilişkiye geçtik. Ancak GMK, elinde tüm parti adresleri olmasına rağmen Parti örgütleriyle bağlantı kurmadı ve üzerlerinde merkezi bir liderlik oluşturmadı... Ayrıca Komintern’e tüm partiyi bir muhalefet grubu, polis ajanları, Kemalizmin adamları olarak gösterdi. Grup olarak gösterilen gövde, Türk komünist örgütlerinin tamamıdır!*

c) *Bu nedenle, Türk Komünist örgütlerinin tamamının temsilcileri olan... bizler, Komintern’den Türk Komünist Partisi ve işçi hareketleri ile daha fazla ilgilenmesini talep ediyoruz... İşçilerden oluşan bir merkez oluşturmak ve bu merkeze diğer bölge örgütlerine liderlik etme kabiliyetini kazandırarak harekete gelişme olanağı vermek için, Komintern’den böyle bir merkezi mümkün olan en kısa süre içinde oluşturmasını talep ediyoruz.*

Muhalefetin Komintern’e sunduğu bağlılık sözleri ve TKP ile iletişimi kopartmamak için oluşturduğu teşkilat yapısı da Muhalefetin tasfiyesini engelleyememiştir. “Türkiye Komünist Fırkası Azalarına Komintern’in Açık Mektubu” başlıklı TKP’nin 1930 yılında çıkardığı *İnkılap Yolu* gazetesinde de

Birliği ve Komintern’in milli seksiyonlarına karşı polisle ve faşistlerle işbirliği yaptığı iddia edilen bir çeşit ajan provokatörlük anlamındaki “Troçkizm” yakıştırması yapılmaktaydı. Tunçay, Cilt II, s. 99

⁸¹⁹ Baytar Ali Cevdet’in mektubundan. Fransızca CD 27, Klasör 35_36, Belge 251 vd., aktaran Akbulut, s.115

⁸²⁰ Hasan Ali [Ediz]’in mektubu Türkçe CD 27, Klasör 35_36, Belge 400 vd. Akbulut, s. 117

⁸²¹ İngilizce, Almanca, CD 27, Klasör 35_36, Belge 858 vd., aktaran Akbulut, s. 148-149

yayımlanan Komünist Enternasyonal'in mektubunda, muhalefet grubunun tasfiyesi ilan edilmektedir.⁸²²

"...Komünist Enternasyonalin İcra Komitesi "Muhalefet" namı altında Türkiye Komünist Fırkasının Merkez Komitesi aleyhine saldırgan grubun bir komünist grubu olmadığına bütün Türkiye Komünist Fırkası azalarının ve işçilerin nazari dikkatlerini celbeder, bu "muhalefet" fırkanın sabık küçük burjuva anasırından, daha 1927 senesinde Fırkadan terkedilen bozgunculardan, Troçkistlerden ve açıktan açığa polis olan bazı hafiyelerden mürekkeptir. Bu "Muhalefet" amele sınıfının saflarına sokulmuş Kemalizmin adamlarıdır. Bu grubun komünizmle herhangi bir alakası bile mevcut değildir. O, değil amele sınıfının fakat burjuvazinin ve derebeyliğin menfaatlerine hizmet etmektedir. Komünist Enternasyonal'in İcra Komitesi, şu ya da bu sebep dolayısıyla bu grubun tesiri altında kalmış olan bütün komünist fırka azalarını ve bütün işçileri, bu dönekler grubu ile olan her türlü alakalarını kesmeye ve saflarını, Komünist Enternasyonal'in itimadına mazhar olan Türkiye Komünist Fırkası ve onun Merkez Komitesi etrafında sıklaştırmaya davet eder."

TKP MK gibi oportünist, Troçkist olmak dışında, "amele sınıfının saflarına sokulmuş Kemalizm'in adamları" oldukları ve derebeyliğe hizmet ettiği ileri sürülüp "komünizmle alakası olmadığı" söylenen Muhelif Grubun bu ağır ithamlardan sonra Partiden çıkarılmasıyla Vedat Nedim ve Şevket Süreyya [Aydemir]'den sonra Parti'nin yaşadığı ikinci bölünme yaşanır. Ancak bu kırılma, öncekinden çok daha sarsıcı ve kuvvetli olacaktır.

f. 1930-1934 Yıllarında TKP

1930 yılına gelindiğinde, 1928 Tevkifatı'nda çoğu üyesi tutuklanan Merkez Komite yerine oluşturulmuş Geçici Merkez Komite ve Moskova'da bulunan Şefik Hüsnü tarafından yönetilen TKP, ülke içindeki önemli

⁸²² CD 23, Klasör 29_36, Belge 505 vd., İnkılap Yolu (Temmuz Ağustos 1930)'dan aktaran Akbulut, s. 165.

gelişmelerden çok⁸²³, Muhalefet Grubu'yla ilgilenmeye devam etmektedir. Muhalefet-MK çatışmasında Komintern'in açık destek verdiği MK, 8 Aralık 1930'da, Muhalefet Grubunun TKP-MK adı altında faaliyet yaptığını belirten bir bildiri yayımlamıştır.⁸²⁴

Artarda gerçekleşen tutuklamalar ve Parti içinde oluşan muhalefetler neticesinde yaşanan bölünme nedeniyle dağılmanın eşiğinden dönen TKP'nin gündemi işçi hareketleri, sürekli yayın ve örgütlenme gibi pratik-teorik eylemlerden bir hayli uzaklaşmıştı. En son 1926 Viyana Kongresi'nde Eylem Programı oluşturan TKP, "örgütsel toparlanışı gerçekleştirmek için" 1930'da TKP Faaliyet Raporu'nu yayımlamıştır. 1926 Faaliyet Raporunu "oportünist" olduğu konusunda eleştirdikten sonra "iç sağlama çalışması" olarak tanımladığı 1930 Faaliyet Raporunun oluşturulma süreci Şefik Hüsnü tarafından şöyle anlatılmaktadır:⁸²⁵

"Aynı süreçte, dış bürosuyla mutabık bir halde Merkez Komitesi, Kemalist Partinin emperyalizmle daha ilk uzlaşma adımlarını attığı dönemde kaleme alınmış ve ona karşı oportünist bir anlamda yorumlanabilecek, kimi hayırhah değerlendirmeler içeren Partinin eski eylem programı üzerinde ilkesiz muhalefetin spekülasyon yaptığını göz önünde bulundurarak yeni bir eylem programı hazırlanmasına karar verdi. Milli Devrime ve Türkiye'nin iktisadi ve siyasi durumuna ilişkin tezlerle birlikte bir eylem program taslağı 1930 başlarında Komünist Enternasyonal'in onayına sunuldu ve derinlemesine bir inceleme ve gerekli iyileştirmeden sonra, Komünist Enternasyonal tarafından onaylandı."

⁸²³ 1930'da Ağrı'da Kürt(Zeylan) Ayaklanması gerçekleşmiş, Fethi Okyar önderliğinde 12 Ağustos 1930'da Serbest Cumhuriyet Fırkası(SCF) kurulmuş ve 23 Aralık 1930'da Menemen Olayı çıkmıştır. Ertuğrul, a.g.e., s. 45-48. Şefik Hüsnü'nün bu konuyla ilgili çok kısa değerlendirmeleri bulunmaktadır. Serbest Cumhuriyet Fırkası'yla ilgili olarak 19 Eylül 1930 tarihli yazısında "muhalefetçilik oyunu" benzetmesi yaptıktan sonra, Terakkiperver Fırka'nın devamı olduğunu söylediği "karşı-devrimci ve gerici bir parti" olarak gördüğü Serbest Fırka'nın ya kitlelerin desteğiyle gerçek bir muhalefet partisi olacağını ya da CHF'nin güdümünde kalacağını söylemektedir. Ayrıca SCF, kitleler tarafından farklı anlaşıldığı için CHF'den daha tehlikeli olarak tanımlanmakta, hücumların Ona yöneltilmesi gerektiği belirtilmektedir. "Türkiye'de Muhalefetçilik Oyununun Perde Arkası", (19 Eylül 1930), **Ş. H. Yazı ve Konuşmalar**, s. 146-149.

⁸²⁴ Türkçe, CD 23, Klasör 29_36, Belge 429, Akbulut, s. 173

⁸²⁵ Şefik Hüsnü'nün 1928-1924 arası TKP Faaliyet Raporu'ndan, Fransızca, CD 35, Klasör 6_6, Belge 259 vd., aktaran Akbulut, s. 292-293.

Görüldüğü gibi bu kez faaliyet raporunda “Türkiye Meselesine dair tezler” de yer almaktadır. Türkiye’nin “iktisadi olarak bir yarı-sömürge haline geldiği” ve “Kemalizm’in yeni yöneliminin emperyalizmle uzlaşma yönünde olduğu”nun belirtildiği bölümdeki görüşler genel olarak 1926 sonrasında oluşan TKP’nin Kemalizm’e yönelik görüşlerinin özeti gibidir. CHF iktidarının en büyük suçu, önceleri yabancı sermayeye savaş açmışken, sonradan Sovyetler Birliği’ne savaş açmış olmasıdır.⁸²⁶ Üstelik başlangıçta en şiddetli darbelerini dinsel gericiliğe indirmiş olan CHF iktidarının temellerini şimdi aynı gerici akımın temsilcileri kemirmektedir. Raporda ayrıca yoksul köylüler için toprak reformu, genel af, işçilere toplu sözleşme ve uluslararası işçi örgütlerine katılma hakkı, kamulaştırılan iş yerlerinde grev hakkı, vergi sisteminin düzeltilmesi, 18 yaşını bitirmiş işçi, köylü ve askerlere gerek milletvekillerini gerekse yönetim sorumlularını seçmek ve azletmek hakkının tanınması, din adamları, büyük toprak ve mülk sahiplerinin, faizcilerin, vurgunculuk yapanların seçmenlik yapmalarının yasaklanmasını istemektedir.⁸²⁷ Bu istekler, proletarya diktatörlüğüne geçmeden önce zorunlu aşama olan halkçı-burjuva devriminin tamamlanması için gereken düzenlemelerdi.

Yine 1926 Kongresi’nde Parti için hayati önemi olduğu belirtilen sürekli yayın çıkarma meselesi de 1930 yılında Parti’nin toparlanma faaliyetleri arasında yer almıştır. Bilindiği gibi, Parti’nin 1925’te kapatılan *Aydınlık*’tan sonra düzenli bir yayın organı olmamıştır.⁸²⁸ Şefik Hüsnü TKP içindeki “ideolojik ve teorik boşluğu” gidermek amacıyla 1930 yılında *İnkılap Yolu*’nun çıkarılmaya başlandığını belirtmektedir.⁸²⁹

“Bu iç sağlamalaştırma çabalarına paralel olarak⁸³⁰, Parti, sapmalara karşı ideolojik mücadele ve siyasi hattını yaygınlaştırma çalışmasını İnkılap

⁸²⁶ Mete Tunçay, “Türkiye’de Komünist Akımın Geçmişi Üstüne”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**, “Sol”, Cilt VIII, Ed. Tanıl Bora, Murat Gültekinil, İstanbul, İletişim Yayınları, 2007, s. 352

⁸²⁷ Tunçay, “Türkiye’de Komünist Akımın Geçmişi Üstüne”, s. 352, 353.

⁸²⁸ Hikmet Kıvılcımlı’nın çıkardığı *Alev, Kıvılcım, Kommunsit* gazeteleri ve bir süre yayımlanan Bolşevik gazetesinin uzun ömürlü olmadığını görmüştük.

⁸²⁹ Şefik Hüsnü’nün 1928-1924 arası TKP Faaliyet Raporu’ndan, Fransızca, CD 35, Klasör 6_6, Belge 259 vd., aktaran Akbulut, s. 293

⁸³⁰ Faaliyet Programının yapılması kast ediliyor.

*Yolu adlı bir teorik merkez organ yayımına başlayarak sistematize ediyordu. Parti içinde değişik ideolojik eğilimlerin doğmasının ve üyelerin siyasi formasyonundaki düşüklüğün ana nedeni, her türlü komünist yayının azlığıydı; Parti 1925 terörünün darbelerinden bu yana, ideolojik ve teorik faaliyetini yeniden başlatamamıştı. İlk sayıları 1930 ortalarında yayımlanan *İnkılap Yolu*'nun çıkışı, bu boşluğu başarılı bir biçimde dolduruyordu."*

1930-31 yıllarında TKP yayın faaliyetlerine hız vererek *İnkılap Yolu* dışında *Kızıl İstanbul* ve *Kızıl Eskişehir* dergilerini çıkarmaya başlamıştır.⁸³¹

1930 1 Mayıs'ında ise TKP 1 Mayıs Bildirileri yayımlamıştır. Ancak 1 Mayıs Bildiriden dolayı Geçici Merkez Komite'den Hasan Ali Ediz tutuklanmıştır. Bu tutuklama Muhalefet Grubu'yla girdiği çatışmadan galip çıkan Geçici Merkez Komite'nin büyük darbe yemesine neden olmuştur.⁸³² Ayrıca Nazım Hikmet de bu sene "komünist fikirleri nedeniyle" birkaç ay tutuklu kalmıştır.⁸³³

1931 yılında ise 1 Mayıs ve 1 Ağustos⁸³⁴ Bildirileri dolayısıyla tekrar tutuklamalar gerçekleşmiş ve tutuklanan TKP(MK) üyeleri yargılanmaya başlanmıştır. Ayrıca 1930 1 Mayıs Bildirisi nedeniyle tutuklanan, Hasan Ali Ediz'in 7,5 yıl ceza alması Geçici Merkez Komite'yi olumsuz etkileyecektir.⁸³⁵ Nazım Hikmet ise yasal olarak yayımladığı beş şiir kitabı nedeniyle mahkemeye çıkarılmış ancak beraat etmiştir.⁸³⁶

1932 yılı ise TKP için oldukça hareketli bir yıl olmuştur. Parti çalışmalarına ağırlık veren TKP öncelikle *Kızıl İstanbul*'u çıkarmaya devam etmiş ve aynı yıl IV. Kongresi'ni gerçekleştirmiştir. Zeki Baştımar'ın evinde toplanan Kongre'ye TKP Geçici Merkez Komite hem de Muhalefet

⁸³¹ Tunçay, Cilt II, s. 107

⁸³² Akbulut, a.g.e., s. 172.

⁸³³ Fransızca, CD 27, Klasör 35_36, Belge 658, aktaran Akbulut, a.g.e., s. 172.

⁸³⁴ 1 Ağustos Savaşın eşiğindeki Dünya için "Savaşa Karşı Uluslararası Mücadele Günü" olarak ilan edilmiştir. İstanbul, Eskişehir, İzmir'de dağıtılan 1 Ağustos bildirilerde "*kitleler Sovyetler Birliği'ne silahlı bir saldırı seferi hazırlıklarına karşı, Çin devriminin savunulması için ve emperyalizme teslim olan Kemalizm'e karşı, 1 Ağustos'ta gösteriler yapmaya*" çağırılıyordu. Bildirinin bir kısmı için bakınız "Türkiye'de 1 Ağustos", (14 Ağustos 1934), **Ş. H. Yazı ve Konuşmalar**, s. 153-154

⁸³⁵ Ayrıca dışarıdaki komünistlerden Celal Zühtü 7,5 sene, Nusret 5 yıl, Cazım 6 yıl, ressam Halit 3 yıl 4 aya, Mülazım Sabih 1 yıla mahkum olmuş ayrıca iki teğmen de ceza alarak askerlikten çıkarılmıştır. Tunçay, Cilt II, s. 120

⁸³⁶ Tunçay, Cilt II, s. 119-120

Grubundan kişiler ayrıca Komintern'den gözlemciler de katılmıştır.⁸³⁷ Uzun yıllar TKP Merkez Komitesini oluşturacak MK kadrosu şu isimlerden oluşuyordu: yurtdışındaki Şefik Hüsnü, hapishanedeki Reşat Fuat [Baraner], Hasan Ali [Ediz], Hikmet [Kıvılcımlı], Laz İsmail [Bilen] ve Hüsamettin [Özdoğu].⁸³⁸ Tornacı Emin [Sekun] ise bir yıl süreyle genel sekreterliğe getirilmiştir.

Şefik Hüsnü'den öğrendiğimize göre Kongre'de "Partinin siyasi ve örgütsel ödevleri, sendikalarda çalışma, emperyalist savaşa karşı mücadele" gibi çok sayıda karar alınmıştır.⁸³⁹ Ayrıca Komintern tarafından Parti çizgisinin düzeltilmesiyle ilgili üç koşul sunulmuştu: 1. Partinin yönetici kadrosunun işçileştirilmesi 2. Demokratik merkeziyetçilik ilkesinin gerçekten hayata geçirilmesi 3. Özeleştirinin geliştirilmesi.⁸⁴⁰

Ancak Kongre sonrasında Parti dört büyük tutuklamayla sarsılmıştır. Şefik Hüsnü'nün tutuklamalarla ilgili "provokasyon" değerlendirmesi ise şöyledir:⁸⁴¹

"Konferanstan sonra daha 2 hafta geçmemişti ki, büyük bir provokasyon, yeni MK üyelerinin çoğu da içinde olmak üzere komünistlerin yığinsal tutuklamalarına yol açtı. Bu darbe, Parti'nin maruz kaldığı darbelerin en yıkıcısıydı. Dış Büroyu saymazsak, Parti'nin başında, muhalefetten gelen veya ona sempati duymuş deneyimsiz birkaç genç militandan başka kimse kalmamıştı."

Şefik Hüsnü'nün TKP için "en yıkıcı darbe olduğunu" söylediği tutuklamalar önce İzmir'de başlamış, Şubat ayında İstanbul'da ikinci tutuklamalar gerçekleşmiş ve 1 Mayıs ve 1 Ağustos bildirileriyle ilgili iki büyük

⁸³⁷ Muhalefet Grubunda yer alan Zeki [Baştımar] ve Laz İsmail [Bilen] de Kongreye katılarak TKP MK içerisinde yer almışlardır.

⁸³⁸ Tunçay, Cilt II, s. 124-125

⁸³⁹ Şefik Hüsnü'nün 1928-1924 arası TKP Faaliyet Raporu'ndan, Fransızca, CD 35, Klasör 6_6, Belge 259 vd., aktaran Akbulut, a.g.e., s.296 Ayrıca Şişmanov, "Türkiye'de İşçi ve Sosyalist Hareketi" adlı kitabında bu kongreden sonra partide "oportünistlere solcu ve sekterlere, parti saflarına sokulan burjuva ve polis ajanlarına fraksiyonierlerin yıkıcı faaliyetlerine karşı çetin bir savaş yürütüldü" diyordu. Gökay, a.g.m., s. 344.

⁸⁴⁰ Akbulut, a.g.e., s. 180-181.

⁸⁴¹ Şefik Hüsnü'nün 1928-1924 arası TKP Faaliyet Raporu'ndan, Fransızca, CD 35, Klasör 6_6, Belge 259 vd., aktaran Akbulut, a.g.e., s.296

tutuklama daha gerçekleşmiştir.⁸⁴² Tutuklananlar arasında şiirlerinden dolayı Nazım Hikmet de bulunmaktadır.⁸⁴³

TKP tutuklamalara direnmiş ve *Kızıl İstanbul*'u çıkarmaya devam etmiş, 1 Ağustos için savaş aleyhtarı beyannameler hazırlamış, İstanbul Vilayet Komitesi ile üç sayı olmak üzere *Bolşevik* dergisini ve ayrıca *Emekçinin Dünyası* dergisini çıkarmış ve bütün işçileri arasında “*Kızıl Tütünçüler Birliği*”ni örgütlemiştir.⁸⁴⁴

Konferanstan sonra, TKP'lilerle birlikte Komintern temsilcilerinin de tutuklanması ve güvenilir bir merkez organ kurulamaması, Komintern tarafından TKP MK hakkında desantralizasyon (separat-merkezden ayrılma) kararı alınmasına neden olmuştur. TKP'yi Komintern'in de desteğiyle desantralizasyon kararı almaya götüren süreci Şefik Hüsnü anlatmaktadır:⁸⁴⁵

“Yinelenen provokasyonlar ve Parti'nin aktif kadroları içinde arkasında bıraktığı yıkımlar, Parti Dış Bürosu'nda haklı olarak büyük bir kaygıya yol açtı. Parti Dış Bürosu, bir yandan durumun özenle incelenmesi ve Parti kadrolarının alçak unsurlardan ve açığa çıkmış provokatörlerden temizlenmesi, diğer yandan provokasyona karşı acımasız bir mücadele başlatılması gerektiğine inanıyordu. Komintern Yürütme Kurulu'nun tavsiyelerini dinleyen ve onun tarafından desteklenen Parti Dış Bürosu, bir desantralizasyon siyaseti uygulamaya, daha sağlıklı bir temelde yeniden oluşturmak üzere provokasyonlara bulaşmış kimi örgütleri dağıtmaya ve belli başlı bölgelere, birbirinden bağımsız olarak, doğrudan Dış Büro'nun yönlendirmesi altında yönetmek üzere siyasal yöneticiler göndermeye karar verdi.”

Ancak desantralizasyon çok uzun sürmemiştir. 29 Ekim 1933'te Cumhuriyet'in kuruluşunun 10. Yılı nedeniyle çıkartılan genel afla, tutuklu bulunan Hikmet [Kıvılcımlı], İsmail [Bilen] ve Hüsamettin [Özdoğu] gibi

⁸⁴² Tunçay, Cilt II, s. 125-126

⁸⁴³ Akbulut, a.g.e., s. 181

⁸⁴⁴ Ağustos 1931'de Galata Tütün işçilerinin grev gerçekleştirdiği ve 1932 Mart'ında işsiz kalan 300 tütün işçisinin dilekçelerle haklarını aramaya çalıştığı düşünülürse TKP'nin IV. Kongresinde aldığı karar doğrultusunda bütün işçileri içinde sendikalaşmaya çalıştığını söyleyebiliriz. Yavuz, a.g.m., 173, Tunçay, Cilt II, s. 126.

⁸⁴⁵ Şefik Hüsnü'nün 1928-1924 arası TKP Faaliyet Raporu'ndan, Fransızca, CD 35, Klasör 6_6, Belge 259 vd., aktaran Akbulut, a.g.e., s.296-297

TKP'nin önemli kadrosu serbest kalmıştır. Bunun üzerine 1934'te toplanan TKP MK Plenumu'nda Komintern'e başvurularak "ulusal ve uluslararası koşulların merkezi bir yönetimi gerektirdiğini göz önünde bulundurarak desantralizasyonu getiren kararın kaldırılmasını" talep etmeyi kararlaştırmışlardır.⁸⁴⁶ Bu talep üzerine toplanan TKP genişletilmiş Dış Büro toplantısında merkez yönetim ve politbüro oluşturulması gibi önemli birçok kararın alınmasının yanında muhalefete ilgili ünlü "Kara Liste" yayınlanmıştır.⁸⁴⁷ Buna göre Parti'de "provokatör, ajan, polis işbirlikçisi" olan kişiler "kara liste"de tek tek belirtilmiş ve Partiden ihraç edilmişlerdir. 1932 Konferansı'nda Merkez Komite'ye seçilen 10 kişi görevlerinden alınırken toplam 66 kişi kara listeye, 45 kişi de partiden ihraç listesine alınmıştır.⁸⁴⁸ Böylece 1933 Tevkifatına yol açan şüphelilerin giderilmesi için 1932'de alınan "provokasyonlara bulaşmış kimi örgütleri dağıtmaya" yönelik karar da uygulanmış oluyordu. Ancak "Kara Liste" Aralık 1935'te *Orak-Çekiç*'te yayımlanmıştır. 1934 TKP Merkez Komitesi Plenumu'nda alınan karar doğrultusunda Partiden "ajan" suçlamasıyla çıkarılan üyelerin isimlerinin yayımlanması 1936 senesinde de devam etmiştir.⁸⁴⁹ Prenumu'da provokasyonla mücadeleyi gündem maddesi⁸⁵⁰ içinde ilk sıralara yerleştiren MK'nın amacı "Kemalist polislerin" Parti içine soktuğu ajanların periyodik olarak deşifre edilerek üyelerin ve işçilerin uyarılmasıydı. Şefik Hüsnü, Partide yaşanan ihraçları "döneklerin muhalefeti, taraftarlarından birkaçıyla tutuklanan şair N. Hikmet'in ayrılmasından ve pişmanlık gösteren solcuların(Laz İsmail ve Hüsamettin Özdoğu kastediliyor) muhalefeti kesin olarak tasfiye edilmesi" olarak değerlendirmektedir.⁸⁵¹

Birçok partilinin ihracından sonra TKP VII. Komintern Kongresine kadar, Komünist Gençler Birliği'ni yeniden örgütlemeye başlamış, köylüler ve

⁸⁴⁶ Şefik Hüsnü'nün 1928-1924 arası TKP Faaliyet Raporu'ndan, Fransızca, CD 35, Klasör 6_6, Belge 259 vd., aktaran Akbulut, a.g.e., s. 299

⁸⁴⁷ Akbulut, a.g.e., s.206

⁸⁴⁸ Akbulut, a.g.e., s.213

⁸⁴⁹ Akbulut, a.g.e., s. 214

⁸⁵⁰ Prenum'un gündem maddeleri: 1. Partide kolektif çalışma 2. Provokasyonla mücadele 3. Köyde çalışma 3. Kitle örgütlerinde çalışma olarak sıralanmıştır. Akbulut, a.g.e., s. 214

⁸⁵¹ Şefik Hüsnü'nün 1928-1924 arası TKP Faaliyet Raporu'ndan, Fransızca, CD 35, Klasör 6_6, Belge 259 vd., aktaran Akbulut, a.g.e., s. 299-300

emekçi kadınlar arasında örgütlenme çalışmalarını hızlandırmış ve bir tarım programı tasarısı oluşturup Komintern'e sunmuştur.⁸⁵² Ancak TKP işçiler arasında faaliyet gösteremiyordu. Öncelikle 1936 tarihli ve 3008 sayılı İş Kanunu'nun kabulüne gelindiği dönemde ülkede önemli bir sendikal örgütlenme bulunmuyordu. Üstelik 1936 tarihli İş Kanunu işçilere grev yasağı getirmesinden, 1938 tarihli Cemiyetler Kanunu'nda da "sınıf esasına ve adına dayanan" cemiyetlerin⁸⁵³ kurulması yasaklanmıştı. Ancak bu dönem, şehirlerde çalışan işçilerin pek çoğu tam olarak mülksüzleşmemiş, yarı-işçi yarı-çiftçi konumundaydı.⁸⁵⁴ Tarımda işgücü gereksiniminin arttığı dönemlerde bu işçiler, işlerini bırakıp köylerine gidiyorlardı. Gerek yasaklamalardan gerekse işçilerin yarı-işçi vasfından dolayı TKP işçileri örgütleyememiş, işçi sınıfından kopmuştur.

3. Desantralizasyon ya da Legalleşme Süreci

Sovyet Rusya'nın dünyada değişen koşullar nedeniyle aldığı önlemler, faaliyetleri tamamen Komintern'e bağlı olan TKP'nin de örgütsel yapısının değişmesine yol açacaktır. Kuruluşundan itibaren Sovyet Rusya'nın dış politikasına göre politika belirleyen TKP yine SSCB'nin stratejik ve çıkarlarına uygun olarak faaliyet gösterecek ancak bu kez örgütsel yapısını ve politikasını tamamen değiştirecekti. Kominternin artan faşist tehlike karşısında, faşizmle mücadeleyi ön plana çıkarması ve TKP için desantralizasyon kararı alması Parti'yi uzun yıllar sürecekt eylemsizliğe ve dağılmaya götürecekti. Türkiye'de de uygulanacak bu politika gereğince TKP'de legalleşme süreci başlayacaktır. TKP ilk kez varlığını yasal Partilerle sürdürmeye de çalışacaktır. Ancak II. Dünya Savaşı öncesinde Almanya'yla

⁸⁵² Şefik Hüsnü'nün 1928-1924 arası TKP Faaliyet Raporu'ndan, Fransızca, CD 35, Klasör 6_6, Belge 259 vd., aktaran Akbulut, a.g.e., s. 300. Ayrıca Hikmet Kıvılcımlı'nın Türkiye İşçi Sınıfının Sosyal Varlığı isimli kitabı da bu sene çıkmıştır. Yüksel Akkaya, "Osmanlı'dan Türkiye Solu ve İşçi Sınıfı", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, "Sol"**, Cilt 8, Ed. Tanıl Bora, Murat Gültekinil, İstanbul, İletişim Yayınları, 2007, s. 795

⁸⁵³ Narmanlıoğlu, a.g.e., s. 49.

⁸⁵⁴ İşçilerin yarı-işçi yarı-çiftçi durumuyla ilgili Celal Bayar'ın Meclis konuşması ve işyerlerindeki devamsızlık, işe gitmeme oranları için bakınız Koç, a.g.e., s. 119

olan yakın ilişkilerle ve Soğuk Savaş arifesinde ABD ile kurulan ittifak ABD öncülüğünde başlatılan “Anti-Komünist/Anti-Sovyet” propagandasının ülkeye yansması da TKP’nin büyük darbe yemesine, dağılmasına ve faaliyet alanını yurtdışına kaydırmasına yol açacaktır.

a. Desantralizasyon ve II. Dünya Savaşı’nda TKP

TKP’nin parçalanmasına yol açan TKP MK- Muhalefet çekişmesi 1936’dan itibaren yeni bir boyut kazanacaktır. Dünya “faşist tehlike” nedeniyle alarma geçmişken Komintern yeni savaş taktiği gereğince TKP faaliyetlerini desantralizasyon kararı, Parti’nin dağılmasına yol açacaktır. Şefik Hüsnü Paris’e geçmiş, Komintern’de yalnızca Laz İsmail [Bilen] kalmıştır. Muhalefetten ise Nazım Hikmet, Hikmet Kıvılcımlı ve Hamdi Şamilof onlarca yıl hapse mahkum olmuşlardır.

1933 yılında Adolf Hitler’in Meclisten dört yıl için olağanüstü yetkiler almasının ardından Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi’nin haricinde tüm partileri yasaklayıp diktatörlüğünü ilan etmesiyle⁸⁵⁵ tüm Dünyada faşist tehlike hissedilmeye başlamıştı. Nazi Partisinin Almanya’da egemenlik kurmasından en çok Sovyetler Birliği rahatsız olmuştu. Zira Hitler iktidara gelir gelmez ilk iş olarak komünist milletvekillerini tevkif ettirmiştir.⁸⁵⁶ Ayrıca 1931-32’de Japonya’nın Mançura’ya yerleşerek Sovyet Rusya sınırına gelmesi, SSCB’nin kendisini savaş tehdidi altında hissetmesine yol açmıştır. Savaş tehlikesi altında Sovyet Dışişleri Bakanı Litnov 29 Aralık 1933’te yaptığı açıklamada Almanya ve Japonya’ya önemli bir yer ayırmış, ülkenin duyduğu endişeleri de gizlememiştir.⁸⁵⁷ Bu tarihten sonra “yükselen faşist tehlike” nedeniyle SSCB’nin gündemini savaş stratejileri oluşturuyordu.

Bu amaçla Komintern’in 1935’te yapılan VII. Kongresinde alınan karara göre, yükselen faşist tehlikeye karşı her ülkede Anti-Faşist Halk

⁸⁵⁵ Armaoğlu, a.g.e., s.299

⁸⁵⁶ Armaoğlu, a.g.e., s. 301

⁸⁵⁷ Armaoğlu, a.g.e., s. 301

Cepheleri kurma politikası uygulanmaya başlanmıştır. Böylece Komintern'in ilk dört kongresinde benimsenen "Birleşik İşçi Cephesi" politikası terk ediliyor, komünist partilere faşizme karşı liberal burjuvazi ile ittifak yapması salık veriliyordu.⁸⁵⁸ 1936'da ise Almanya ve Japonya Sovyetler Birliği'ne karşı birlikte mücadele etmeye başlayacaklardır. Almanya ve Japonya'nın kurduğu Berlin-Tokyo Mihveri, Sovyet Rusya'ya ve Komintern'in milletlerarası komünizm faaliyetlerine karşı imzalamış oldukları Anti-Komintern Pakt'tır.⁸⁵⁹ Anti-Komintern Pakta Mussolini İtalya'sı da 6 Kasım 1937'de girecektir.

Komintern'in "Halk Cephesi" politikası Türkiye solu yani TKP için de geçerli olacaktı. Komintern'den Türkiye'ye TKP'nin pratikte dağılması anlamına gelen desantralizasyon kararını vermek üzere gelen temsilci kararı açıklamadan önce MK üyelerini uyarmaktaydı: "*Söylediklerimi işitince, beni Mustafa Kemal'in casusu sanacaksınız, ama değilim!*"⁸⁶⁰ Komintern temsilcisinin bu uyarıyı yapmasındaki asıl sebep kuşkusuz Komintern direktifinin Kemalist hükümetin lehine nitelikler taşımasıydı. Karara göre, savaş yani faşist tehlikeye karşı TKP'nin yapması gereken, işçi sınıfı mücadelesi gibi devrimci çalışmalardan vazgeçerek, demokrasiyi, barışı desteklemesi, bu konuda CHF'ye yardımcı olmasıdır.⁸⁶¹ Buna göre TKP Komintern'den ayrılacak, partinin çok dar bir illegal merkezi dışında pratik politik faaliyetlerine son verip, faaliyetlerini yasal zeminde yürütecekti. Halkevleri ve CHF gibi yasal siyasal örgütlere girmeli ve ulusal basında yer almalıydı.

Görüldüğü gibi TKP için alınan desantralizasyon kararı SSCB'nin dış politikasıyla uyum halindedir. Barış yanlısı tutumuyla SSCB'nin dış politikası için güvence oluşturan Türkiye'nin dış politikası, SSCB için daha öncesinde olduğu gibi şimdi de TKP'nin faaliyetlerinden çok daha önemliydi. Çünkü Komintern'in temel amacı, "Sosyalist Anavatan" olan SSCB'nin varlığının korunmasıydı.

⁸⁵⁸ Burak Gürel, Fulya Özkan, "İsmail Bilen (Laz İsmail)", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, "Sol"**, Cilt VIII, ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil, İstanbul, İletişim Yayınları, 2007, s. 296.

⁸⁵⁹ Armaoğlu, a.g.e., s. 323

⁸⁶⁰ Tunçay, Cilt II, s. 163

⁸⁶¹ Tunçay, Cilt II, s. 163

Kemalizm'i faşizme karşı mücadelede desteklemek olarak özetlenebilecek eylem kararı, 1934 yılından beri TKP'nin "milliyetçi diktatörlük" olarak tanımladıkları Kemalizm'le uzlaşmasını şart koşmaktaydı.⁸⁶² Üstelik TKP 1926 yılından beri emperyalizme karşı mücadelenin Kemalizm'le mücadeleden ayrı düşünölemeyeceğini kabul etmiş ve Partinin Kemalist iktidara olan bakışı 1929'dan itibaren daha da sertleşmişti. 1935 yılı itibariyle işçi ve işçi dernekleri içinde CHP'nin⁸⁶³ faaliyetlerini arttırması ve CHP'nin işçileri kendi çatısı altında toplamak amacıyla kurduğu birlikler⁸⁶⁴ SSCB tarafından faşist tehlike karşısında ilerici adımlar olarak değerlendirilmekteydi. Bu nedenle TKP'den de CHP gibi işçi sendikalarında çalışmalarını istemekteydiler.⁸⁶⁵ Ancak Sovyetler Birliği ikili davranıyor ve 1933'te CHP Hükümetinin Ceza Kanunu'nda yaptığı değişikliklerle(141-142. Maddelerin eklenmesi) grevlere şiddetli cezalar getirmesi⁸⁶⁶, 1934'ten beri TKP'lilerin tutuklanmaya devam etmesi⁸⁶⁷ gibi baskıcı faaliyetlerini göz ardı ediyordu.

TKP'nin yasallaşma sürecinin 1964 yılında değerlendiren dönemin Genel sekreteri Zeki Başımar TKP'nin örgütlenmesini güçlendirdiğini söylemektedir:⁸⁶⁸

"Komintern'in VI. Kongresi, partimize yeni bir faaliyet devri açacak anahtarı verdi. Parti kendisine yeni bir savaş yolu tayin etti. O zamanki İsmet

⁸⁶² Şefik Hüsnü'nün Komünist Enternasyonal Yürütme Kurulu 20 Ocak 1934 13. Plenumu'ndaki konuşması. Tunçay, Cilt II, s. 140

⁸⁶³ 10.11.1924 tarihindeki kurultayında Cumhuriyet Halk Fırkası adını alan Parti, 10.11.1935 tarihindeki IV. Kurultay'ında Cumhuriyet Halk Partisi adını almıştır. Mete Kaan Kaynar v.d., **Cumhuriyet Dönemi Siyasi Partileri:1923-1946**, der Mete Kaan Kaynar, ed. Ülkü Doğanay, Ankara, İmge Kitabevi, 2007, s. 47.

⁸⁶⁴ İzmir CHF Esnaf Birliği, bakkal, berber, balıkçı vb. ve esnaf dahil 24.981 kişiden oluşmaktaydı. Tunçay, Cilt II, s. 150

⁸⁶⁵ Parti de bu anlamada özeleştiriyi yapıyordu: "Parti'nin ana zayıflığı, hala örgütsel ve sendikal çalışma alanında yatıyor... Sendikalarda çalışmaya gelince, bu konuda Parti içinde artık hiçbir görüş ayrılığı yok. Herkes işçi derneklerinde ve genel olarak Kemalistlerin etkisi altındaki veya bağımsız yığın örgütlerinin(spor, kültür vb) tümünde düzenli biçimde çalışmanın ve komünist hücrelerin olduğu tüm işyerlerinde sendikal gruplar oluşturmanın zorunluluğu konusunda hemfikir. Ancak sorun henüz pratik olarak çözüme kavuşturulamadı." Şefik Hüsnü'nün 1928-1924 arası TKP Faaliyet Raporu'ndan, Fransızca, CD 35, Klasör 6_6, Belge 259 vd., aktaran Akbulut, a.g.e., s. 300.

⁸⁶⁶ Yavuz, a.g.m., s. 172

⁸⁶⁷ 1934 Kış başında Hikmet [Kıvılcımlı], Salahi [Birizkent] (Şefik Hüsnü'nün kardeşi) ve Eczacı Vasıf [Onat] tutuklanmış, işkence görmüşlerdir. 1935 yılında ise 1 Mayıs'ta Ankara ve İzmir'de beyanname dağıtmak suçuyla başka iki grup tutuklanmıştır. Tunçay, Cilt II, s. 140, 150.

⁸⁶⁸ *Yeni Çağ*, Ekim 1964, aktaran Tunçay, Cilt II, s. 164.

İnönü hükümetinin, memleketin milli bağımsızlığına, sosyal gelişmesine hizmet eden, memleketin ve halkın yararına olan bütün icraatlarında aktif olarak desteklenmesine karar verdi. Partiye bağlı gizli işçi sendikaları ve gizli Komünist Gençlik Teşkilatı kaldırılarak üyeleri legal işçi ve gençlik teşkilatına girmekle görevlendirildi. Sekterlikle mücadelenin olumlu sonuçları, gerek işçi gerekse gençlik hareketlerinde çok geçmeden kendisini gösterdi. Sendika hareketlerinde sola doğru bariz bir kayma oldu. Legal solcu sendikalar ve sendika önderleri Türkiye işçi hareketlerinde önemli bir rol oynama başladılar. Gençlik hareketi canlandı. Gençliğin, özellikle üniversiteli gençliğin inisiyatifi arttı. Evvelce aşırı Milliyetçi çevrelerin etkisi altında olan hareketin yönü değişti. İlerici gençliğin sesi daha gür çıkmaya başladı.”

Oysa gerçekte, desantralizasyon kararı TKP’yi eylemsizliğe iterek neredeyse yıkımına yol açmıştır. 1937 Nisan’ında Şefik Hüsnü ve Reşat Fuat’ın Moskova’dan ayrılmasıyla Mayıs ayında İsmail Bilen Moskova’ya gitmiş 1937’den itibaren TKP’nin Komintern temsilcisi olup, TKP’nin Merkez Komitesi olmadan faaliyet yürüttüğü yıllarda “TKP’nin temsilcisi” olarak faaliyet göstermiştir.⁸⁶⁹ Laz İsmail [Bilen], sınıf mücadelesi ve iktidar hedefinden vazgeçerek “separat” politikasını uygulamaya koyan TKP’nin yeni taktiğini benimseyerek uzun süre yürütmüştür.

TKP’nin dış politikası II. Dünya Savaşı’nın başlangıcından 1941’e kadar olan dönemde Sovyetlerin dış politikasıyla uyumlu olarak İngiltere ve Fransa emperyalizmine karşı bir propaganda şeklinde gelişmiştir. Batılıların Çekoslovakya’nın parçalanmasını kabul ettikleri Münih Konferansı’na Sovyet Rusya’yı davet etmemeleri bu savaş ortamında Sovyet Rusya’nın Batılılara olan güvenini sarsmıştı. Stalin’in 10 Mart 1939’da SBKP’nin 18. Kongresi’nde verdiği söylevde Batılıların saldırgan ülkelere engel olmamakla “siz Bolşeviklere savaş açınız, ondan sonra her şey yoluna girecektir” dediklerini söylemiştir.⁸⁷⁰ Ardından Batılıların başlattıkları bu “tehlikeli oyun”dan zararlı çıkacaklarını söyleyerek İngiltere ve Fransa’ya karşı cephe aldıklarını

⁸⁶⁹ 1962’de TKP MK Dış Bürosu Konferansı’nda merkezi organlı faaliyeti yeniden başlamıştır. Konferansta belirlenen Dış Büro: 1. Sekreter Zeki Baştımar, İsmail Bilen ve Nazım Hikmet B. Gürel, F. Özkan, a.g.m., s. 300.

⁸⁷⁰ Armaoğlu, a.g.e., s. 370

belirtmektedir. Bu süreçten sonra, Sovyet Rusya Hitler Almanya'sıyla savaşa girmemek için her yolu deneyecektir. Bu amaçla II. Dünya Savaşı'nın arifesinde SSCB ile Almanya arasında 23 Ağustos 1939'da Rus-Alman Saldırmazlık Paktı⁸⁷¹ imzalanmıştır. Böylece "Hitler'le ilişkileri bozmama" prensibi Rusya'nın 1941'e kadar dış politikası haline geliyordu.

Türkiye ise savaşa girmese de Nazi Almanya'sına yakınlık duymaktadır. Nitekim Hitler'in iktidara gelişiyle birlikte Türkiye ile Almanya arasındaki ticari ilişkiler artmıştır.⁸⁷² Özellikle Almanya'nın 1940-1943 yıllarında savaşta üstün konumda bulunması, Türkiye'yi Almanya'ya yakınlaştırmıştı. Ekonomik ilişkiler dışında, siyasi alanda da tarafsızlığını korumaya çalışan Türkiye ile Almanya arasında Saldırmazlık Paktı imzalanarak "dostane" bir ilişki kurulmaya çalışılıyordu. Refik Saydam'ın ardından Başbakan olan Şükrü Saraçoğlu'nun da aralarında bulunduğu kimi asker ve sivil idarecilerin desteğiyle ülkede Nazi ideolojisinin de yarattığı prestijle Türkçü propagandalar artmıştı.⁸⁷³ Legalleşme sürecinde CHP'yi faşizmle mücadele için destekleme kararı alan TKP politikası bizzat CHP'nin Türkçüleşmesi karşısında son bulacak, İsmail Bilen CHP'nin bu tavrını eleştirecektir:⁸⁷⁴

"Yine İkinci Dünya Savaşı boyunca, Ankara hükümeti krom, bakır, kurşun, pamuk, tahıl ve her türlü maddelerle, Hitler Almanya'sının harp makinelerini besledi. İnönü, Saraçoğlu ve Bayar gibi büyük kapitalistlerin ortak oldukları 'İhracat Birlikleri', bu satışlardan, Almanya alışverişlerinden yüz milyonlarca lira kazandılar. Bütün bunlara da 'Tarafsızlık Siyaseti' dediler. Burjuvazi, Türkiye halkıyla alay ediyor."

22 Haziran 1941'de Almanya'nın Sovyet Rusya'ya savaş açması⁸⁷⁵ Sovyetlerin dış politika stratejisini değiştirmesine yol açacaktı. Nazi Almanya'sıyla mücadelede Batılılarla ittifak yapacak, Haziran 1943'te de

⁸⁷¹ Armaoğlu, a.g.e., s. 372.

⁸⁷² 1932 yılında Türkiye'nin Almanya'ya ihracatı 13 milyon iken 1933'te 19 milyon, 1934'te 29 milyon, 1935'te 35,5 milyona ve 1936'da da 41,7 milyon liraya kadar çıkmıştır. 1938 yılında da iki ülke arasında 150 milyon marklık bir kredi anlaşması imzalanmıştır. Armaoğlu, a.g.e., s. 433-434

⁸⁷³ D. Çetinkaya, G. Doğan, a.g.m., s. 312.

⁸⁷⁴ B. Gürel, F. Özkan, a.g.m., s. 298.

⁸⁷⁵ Armaoğlu, a.g.e., s. 460.

“40’lı yılların başında yeni tarihsel durum, dünya komünist hareketinin geçen dönemlerde olduğu gibi örgütsel birleşmelere ihtiyacı olmadığını gösterdiği”⁸⁷⁶ gerekçesiyle Komintern’i dağıtacaktı.⁸⁷⁷ TKP de bu fırsattan yararlanarak eylemsizlik sürecinden çıkmak istemiştir. Bu amaçla İsmail Bilen Komintern Yürütme Kurulu üyesi Dimitrov’la görüşerek TKP’nin “desantralizasyon” konumundan çıkarılmasını talep etmiştir. Bunun üzerine Türkiye’de merkez komitesi toplantısı yapılarak TKP’nin “desantralizasyon” süreci fiilen bitirilmiştir.⁸⁷⁸ Bu kararla birlikte TKP yeni bir sürece giriyordu. Partinin uzun bir eylemsizlik döneminden faaliyete yöneldiği süreçte Teşkilat sekreteri Reşat Fuat’ın önderliğinde “Faşizmle ve Vurgunculukla Mücadele Cephesi”⁸⁷⁹ doğrultusunda çalışmalar yürütülmüştür. Parti bu amaçla teşkilatını toparlamaya, yönlendirmeye çalışmış, bültenler, broşürler yayımlamıştır. Broşürlerden ikisi Faris Erkman’ın *En Büyük Tehlike*, Suat Derviş’in *Neden Sosyalistlerin Dostuyum*’dur.⁸⁸⁰

Yine bu dönem başka sol görüşlü yayınlar da çıkmaya başlamıştı. 1942 yılında TKP’ye üye olan Behice Boran’ın ve Pertev Naili Boratav, Niyazi Berkes, Muzaffer Şerif Başoğlu, Mediha Berkes gibi akademisyenlerle Adnan Cemgil, Nazife Cemgil, Ruhi Su ve Sabahattin Ali’nin içerisinde yer aldığı

⁸⁷⁶ Politika Sözlüğü, s.132.

⁸⁷⁷ 1943’ten sonra, Komintern’in işlevleri “Uluslararası Daire” ismiyle Sovyet hükümeti bünyesinde oluşturulan bir daire tarafından yürütüldü. Gökay, a.g.m., s. 348

⁸⁷⁸ B. Gürel, F. Özkan, a.g.m., s. 298

⁸⁷⁹ TKP’nin vurgunculukla mücadele etmesindeki amaç, devletin uyguladığı ekonomi politikalarıyla belirli sınıfların haksız kazanç elde etmelerinden kaynaklanmaktaydı. Türkiye savaşa girmemiş de olsa ekonomisi olumsuz etkilenmişti. Savaş nedeniyle artan harcamalar, mal darlığı, fiyat artışı gibi olumsuz etkileri bertaraf edecek hazır bir planları da yoktu. Bu nedenle devlet, üretim ve tüketimi düzenleyebilmek için en kestirme yöntemlere başvurdu. Bu yöntemlerden başlıcası devletin ekonomik kontrol ve yasalarına imkan tanıyan, 1940 yılında çıkarılan Milli Korunma Kanunu’ydu. Devlet Milli Korunma Kanunuyla ekonomik alanda çok geniş yetkilere sahip oluyordu. Bu yetkilerden biri olan devletin bazı mallarda fiyat sınırlamasına gitmesi çifte standartlı fiyatlara neden olmuş, bu durumda belirli kesimler zenginleşmişti. Varlık Vergisi de amaçlandığının aksine Devletin personel eksikliğini yeterli bilgi ve deneyimi olmayan yerel kişilerle gidermeye çalışması kayırmalara ve haksızlıklara ve belirli kesimin aşırı zenginleşmesine neden olmuştur. Bunlardan başka 1930’larda devlet desteği ve teşvikiyle gelişen ve savaş ekonomisi nedeniyle büyük kazançlar elde eden ticaret kesimi bulunuyordu. Mustafa Sönmez, **Türkiye Ekonomisinin 80 Yılı**, İstanbul, İstanbul Ticaret Odası, 2004, s. 67, Hasan Buran, **Türkiye’de Çok Partili Demokratik Hayata Geçiş (1945-1950)**, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yönetim Bilimi Anabilimdalı, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1987, s.38.

⁸⁸⁰ D. Çetinkaya, G. Doğan, a.g.m., s. 312.

kadronun⁸⁸¹ çıkardığı dergilerden ilki *Yurt ve Dünya*'ydı. Dergi yazarları arasında derginin siyasi görüşü hakkında bir görüş birliği olmasa da *Yurt ve Dünya*'nın çıkış amacının Türkiye'nin problemlerini dünyada meydana gelen olaylarla bağlantı kurularak düşünülmesi gereği olarak belirtmişlerdi.⁸⁸² Aslında dergi genel olarak yazarlarının da savunduğu düşünceler çerçevesinde ilerici ve sol bir dergiydi. Dönemin siyasi ortamında maddi olanaksızlara ve baskılara rağmen varlığını sürdürmeye çalışan, oldukça az tiraja sahip bir dergiydi. Ancak Behice Boran ve Muzaffer Şerif Başoğlu 1942 yılında *Yurt ve Dünya*'dan ayrılarak TKP'ye yakın olan *Adımlar* dergisini çıkarmaya başlamışlardır.⁸⁸³ *Yurt ve Dünya*'dan daha sol çizgide olan *Adımlar* dergisi amacının "inkılaplarla başlayan ilerleme sürecine, Batı'yı bir hayranlık ya da düşmanlık makamı olarak almadan; Batının ileri görüşlerini alıp, yenilikler katarak devam etmek" olduğunu söylüyordu.⁸⁸⁴

Ancak 25 Kasım 1940'ta ilan edilen Sıkıyönetim Kanunu toplantı, gösteri ve örgütlenme hakkını sınırlayan kısıtlamalar getirmişti.⁸⁸⁵ Mevzuatın uygulamasını kontrol etmekle görevli sıkıyönetim mahkemelerinin de kurulması işçi ve aydınların üzerinde baskıların yoğunlaşmasına neden oldu. Sıkıyönetim Kanunu'nun baskıcı uygulamaları nedeniyle TKP işçiler içinde örgütlenememiş ve faaliyet gösterememiştir. Üstelik yalnızca savaş dönemini kapsamayı düşünen Sıkıyönetim Kanunu'nun savaş ertesinde yürürlükten kalkmayıp 23 Aralık 1947'e kadar sürmesi iktidarın tüm muhalefetin sesini kesmesine neden olmuştu. Ancak işçilerin faaliyetlerini kısıtlayan tek engel Sıkıyönetim Kanunu değildi. Yukarıda belirttiğimiz(dipnot 877) Milli Korunma

⁸⁸¹ Orhan Kemal, Melih Cevdet Anday, Rıfat Ilgaz, Kemal Bilbaşar, Mehmet Kemal da *Yurt ve Dünya*'da yazan kadronun içerisindeydi. Gökhan Atılğan, **Behice Boran, Öğretim Üyesi, Siyasetçi, Kuramcı**, İstanbul, Yordam Kitap, 2009, s. 52

⁸⁸² Atılğan, a.g.e., s. 53.

⁸⁸³ Uğur Mumcu, **Bir Uzun Yürüyüş**, İstanbul, Tekin Yayınevi, 1993, s. 34.

⁸⁸⁴ Mihri Belli, *Yurt ve Dünya* ile *Adımlar* ayrılığına Şefik Hüsnü ve Reşat Fuat'ın karşı çıktığını belirtiyor. Aktaran Atılğan, a.g.e. s.55,57

⁸⁸⁵ M. Şehmus Güzel, "İkinci Dünya Savaşı Boyunca Sermaye ve Emek", **Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler:1839-1950**, der. Donald Quataert- Erik Jan Zürcher, çev. Cahide Ekiz, 2.baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2007, s. 198.

Kanunu⁸⁸⁶ vurgunculuğun artması dışında işçilerin çalışma koşullarını aşırı zorlaştıran (çalışma saatinin 11 saate yükseltilmesi, ücretli fazla mesai, çoğunlukla fazla mesainin devamlı hale gelmesi ve yaş sınırı olmaması, işyeri yasağı, hafta sonu tatili ve izinleri kaldırması) maddeler getirmiştir. İşçiler senelerce çok zor şartlar altında çalışmak zorunda bırakılmıştı. Her ne kadar 1930'lardan itibaren devlet destekli sanayileşmeyle ülkede işçi sayısı artmış olsa da bu gibi hukuki engellerle işçilerin örgütlenmeleri ve sol partilerle iletişime geçmeleri engellenmiştir.⁸⁸⁷

Dönemin siyasi havası 1944 senesinde sertleşir ve 1944 Şubat'ında TKP'ye yönelik operasyonlar başlar. Hükümet, savaş ortamında tekrar güçlenmeye başlayan komünist faaliyetlerin önünü alabilmek için düğmeye bastı ve TKP'ye yönelik ünlü 1944 Tevkifatı gerçekleşti. Reşat Fuat ve Zeki Baştımar'ın da dahil olduğu TKP üye ve taraftarları tutuklanıp gözaltına alınır.⁸⁸⁸ Böylesi geniş çaplı bir operasyondan sonra TKP'nin iç ilişkilerde bozulmalar meydana gelmiştir.⁸⁸⁹

Yine sol eğilimli dergiler de TKP gibi, ülke siyasetinin Başbakan Şükrü Saraçoğlu önderliğinde sağa kaymış olmasından nasibini almıştır.⁸⁹⁰ Osman Turan, Reha Oğuz Türkkan, Nihal Atsız, Peyami Safa gibi Türkçüler yazılarında, bu dergileri çıkaranları “komünizmi yaymakla ve yabancı devletlere memurluk etmekle” suçlayıp, kapatılmaları için yetkililere ve Şükrü Saraçoğlu'na taleplerde bulunmuşlardır.⁸⁹¹ Hatta başka yol kalmaması halinde ‘davaları kan halleder’ diyerek tehditte de bulunuyorlardı. Dergilere yönelik artan baskılar sonuç verir ve dergiler 16 Mayıs 1944'te de resmen kapatılırlar.

⁸⁸⁶ Milli Korunma Kanunu'nun çıkarılma amacı “umumi ve kısmi seferberlik, devletin bir harbe girmesi ihtimali, Türkiye Cumhuriyetini de ilgilendiren yabancı devletler arasındaki harp hali” Güzel, a.g.m., s. 200

⁸⁸⁷ Güzel, a.g.m., (2007), s. 221.

⁸⁸⁸ B. Gürel, F. Özkan, a.g.m., s. 298

⁸⁸⁹ D. Çetinkaya, G. Doğan, a.g.m., s. 312.

⁸⁹⁰ Şükrü Saraçoğlu 1942 yılında SSCB'nin yıkılmasını hararetle arzu ettiğini ve böyle bir fırsatın bin yılda bir ortaya çıkabileceğini Alman Büyükelçisi'ne söylüyordu. Atılgan, a.g.e., s. 71

⁸⁹¹ Atılgan, a.g.e., s. 67

b. Anti-Komünist Mücadelede TKP

II. Dünya Savaşı'nın bütün cephelerde bittiği 1945 yılında Türkiye savaşın mağlup ve galiplerine göre kendini konumlandırıyordu. Türkiye'nin dış politikasında kesin değişim savaştan Almanya, İtalya ve Japonya'nın mağlup ayrılmasıyla oldu. Türkiye müttefikini savaştan galip çıkan ülkeye göre belirleyecekti. Ancak savaştan galip çıkan iki ülke vardı: SSCB ve ABD. SSCB savaş süresince ve savaştan sonra Türkiye'nin toprak bütünlüğüne yönelik tehditler savurmuştu.⁸⁹² Savaştan büyük zararlarla çıkan Avrupa ise toparlanma derdindeydi. Bu durumda uluslararası alanda yalnız kalan Türkiye'ye müttefik olarak en iyi alternatif ABD olarak gözüküyordu. Türkiye'nin savaştan sonra müttefik olarak ABD'yi seçmesinin sebebi SSCB'nin taleplerinden çok, bir yandan savaş içinde palazlanan egemen sınıfların çok partili hayatın getireceği "tehlikeli" fikirlere karşı korkuları, öte yandan da ufukta beliren Amerikan sermayesine aracılık özlemleriydi.⁸⁹³ Sovyet talepleriye bu tercihi sadece hızlandırmıştır.

Ancak ABD ve Avrupa'da savaşın sonunda totaliter rejimlerin yenilmesi nedeniyle demokrasi rüzgârları esmeye başlamıştı. Savaş batı demokrasilerinin bir zaferi olarak algılanmış, birçok ülke demokratik olduğunu ilan etmeye başlamıştı.⁸⁹⁴

⁸⁹² SSCB önce bir notayla süresi 7 Kasım 1945'te bitecek olan Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşmasını feshedeceklerini açıkladı. Ardından Türkiye'nin yeni bir anlaşma teklifi üzerine antlaşmada Türkiye-SSCB sınırının değişiklik ve Montreux Boğazlar sözleşmesinin yeniden gözden geçirilmesi talebinde bulundular, Taner Timur, **Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1994, s.42. Ayrıca bkz. M. İlker, Parasız, **Türkiye Ekonomisi: 1923'ten Günümüze Türkiye'de İktisat ve İstikrar Uygulamaları**, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa, 1998, s.80.

⁸⁹³ Timur, a.g.e., s.49

⁸⁹⁴ Zaten savaş sırasında, 14 Ağustos 1941'de, açıklanan Atlanta Bildirisi'nde ABD Başkanı Roosevelt ve İngiltere Başkanı Churchill her ulusun istediği yönetimde yönetilmeye hakkı olduğunu söylemişlerdi. Nitekim ardından Almanya, Japonya, İtalya'ya karşı savaşan 27 ülke bu ilkeleri benimsediklerini 1 Ocak 1942 Birleşmiş Milletler(BM) Bildirgesi ile ilan ettiler. Ertuğrul, a.g.e, s. 23. 3-11 Şubat 1945'te toplanan Yalta Konferansında yine ülkelerin sorunlarını demokratik yöntemlerle çözmeleri ve her ulusun kendi hükümet biçimine kendisinin karar vermesi gerektiğini belirten bir demeç yayınlandı. 24 Ekim 1945 yılında San Francisco Konferansı'nda oluşturulan BM Antlaşmasına göre demokratik ilkelerin yeni dünya düzeninde hâkim kılınacağı ilan ediliyordu. Buran, a.g.e., s. 48.

Türkiye de uluslararası alanda esen bu demokrasi rüzgârına karşı koyamayarak Birleşmiş Milletler Anlaşmasına imza atarak demokratik uygulamaları ülkesinde uygulama vaadinde bulunmuş oluyordu. Bu amaçla da CHP demokratik bir siyasal ortam için öncelikli gereklerden çok partili siyasal hayata geçiş için ortam hazırlandı.⁸⁹⁵ 1923'ten 1945'e kadar geçen süre içinde CHP'den başka dört siyasi parti kurulmuş⁸⁹⁶ ancak hepsi kapatılmıştı. Şimdi ise 22 yıllık tek parti döneminin bitmesi için tüm muhalefet çok partili siyasi yaşama geçiş için uğraşmaktaydı. Gerçek demokrasinin koşullarından olan çok partili siyasi yapının varlığını savunan TKP, CHP karşısındaki tüm muhalefeti bir çatı altında birleştirmek için Şefik Hüsnü öncülüğünde "İleri Demokratlar Cephesi"ni kurmaya çalışmıştır.⁸⁹⁷ Cephe'nin amacı "tek parti rejimine son verilmesi, özgürlük ve bağımsızlık, köklü toprak reformu, ırk ve millet ayrımı gözetmeksizin bütün vatandaşlara eşitlik, barışseverlik ve dostluk ilkelerine dayanan yeni bir düzen kurulması" idi.⁸⁹⁸ TKP ve diğer sol oluşumların muhalefet çatısı altında bir araya gelme girişimi dışında bir diğer dayanışma faaliyeti ortak yayımlar çıkarmak olmuştur. CHP'nin içinde oluşmaya başlayan, DP'nin de kurucuları olan muhalif kesim, Celal Bayar, Tevfik Rüştü Aras, Adnan Menderes, Fevzi Çakmak gibi isimler 'sol' bir dergi olan *Tan*'ın yazarları Zekeriya Sertel ve Halil Lütfü'ye yakın olmaya başladılar.⁸⁹⁹ Bu yakınlık giderek artmış, CHP muhalefetine merkez yayını haline gelen *Tan*'ın DP'nin yayın organı olması bile düşünülmüştü. CHP muhalefetine ikinci merkezi de *Görüşler* Dergisi oldu. *Tan*'da yazan sol kadroya ek olarak Adnan Menderes'ten Celal Bayar ve Halide Edip Adıvar'a kadar pek çok farklı görüşten kişi CHP karşıtı ortak bir amaç dahilinde bir araya gelmişti.⁹⁰⁰

⁸⁹⁵ Çünkü Türkiye'nin savaş döneminde Almanya ile olan yakın ilişkileri, 'Milli Şef', 'değişmez parti başkanı', tek parti yönetimi ve Varlık Vergisi gibi uygulamaları ABD ve Avrupa tarafından kuşkuyla karşılanıyordu. Türkiye bu antidemokratik görünümü değiştirmeliydi. İsmet İnönü de bunun farkında olarak çok partili hayata geçişin öncülüğünü yapmıştır. Buran, a.g.e., s.48; Ertuğrul, a.g.e., s. 72.

⁸⁹⁶ Halk Fırkası(11.09.1923), Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası(17.11.1924), Serbest Cumhuriyet Fırkası(12.08.1930), Ahali Cumhuriyet Fırkası(26.09.1930). **Cumhuriyet Dönemi Siyasi Partileri:1923-1946**, s. 28, 51-54.

⁸⁹⁷ B. Gürel, F. Özkan, a.g.m., s. 298

⁸⁹⁸ Salihoğlu'ndan aktaran B. Gürel, F. Özkan, a.g.m., s.

⁸⁹⁹ Atılğan, a.g.e., s. 73

⁹⁰⁰ Atılğan, a.g.e., s. 76

Ancak CHP kendisine karşı gelişen ve güçlenen muhalefetin karşısında daha fazla sessiz kalamadı. *Tan* ve *Görüşler* dergileri 'kızıl' ilan edilmiş ve bu dergileri durdurmanın tek yolunun hükümetten değil; halktan geçtiğini belirten yazıların yayımlanmasıyla, 4 Aralık 1945'te galeyana gelen İstanbul Üniversitesi'nden binlerce öğrenci *Görüşler* ve *Tan* matbaasını talan etmişlerdir.⁹⁰¹

Muhalefet başarı sağlayamamış, CHP 1946 seçimleriyle tekrar iktidara gelmiş olsa da TKP, fiilen 18 Temmuz 1945'le başlayan çok partili siyasal hayata legal partilerle devam etmeye çalışmıştır. Türkiye'nin savaş sonrası 'tarafını' seçerek Amerika'yla yakınlaşıyor olması nedeniyle başlattığı demokratik düzenlemelere devam etmiştir. 1946'da yapılmaya başlanan reformlar: öğrencilerin dernek ve birlik kurma serbestliği, Seçim Kanunu'nda yapılan değişiklikler(gizli oy, açık sayım), sınıf esasına dayalı parti kurabilme serbestliği, değişmez parti başkanlığının seçime dayalı başkanlığa dönüşmesi, Polis Selahiyet Kanundaki 18.maddeyi kaldırılması,⁹⁰² üniversitelere bilimsel ve idari özerklik, gazetelerin kapatılması yetkisinin hükümetten mahkemelere devri ve sosyal devletin tesisi amacıyla Çalışma Bakanlığı'nın kurulması ve İşçi Sigortaları Kanunu ve sendikal haklar olarak sıralanabilir.⁹⁰³

TKP de yumuşayan bu siyasi havadan faydalanarak ilk kez 1920'den beri, TKP adı altında olmasa da yasal partiler aracılığıyla faaliyet göstermek istemiştir. Ancak TKP'nin yasal bir partide örgütlenme çabaları Partinin ikiye bölünmesine yol açmış; sonuçta iki yasal parti kurulmuştur. Bunlardan ilki Esat Adil Müstecablıoğlu'nun 14 Mayıs 1946'da kurduğu Türkiye Sosyalist Partisi diğeri de Şefik Hüsnü önderliğinde 19 Haziran 1946'da kurulan Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi(TSEKP)dir.⁹⁰⁴ Mustafa Börklüce,

⁹⁰¹ Zekeriya ve Sabiha Sertel ve Cami Baykurt tutuklanırken Baskından 10 gün sonra da DTCF'de öğretim üyesi olan Behice Boran, Berkesler ve Boratav'ın öğretim üyelikleri Bakanlık emrine alındı. Gerekçe ise 'Görüşler dergisinde yazılar yazmak' ve 'hükümetin umumi siyasetine aykırı neşriyat yapmak' Atılğan, a.g.e., s. 81.

⁹⁰² 18. Madde idare amirlerine, emniyet ve asayiş açısından şüpheli kabul ettikleri kişileri, mahkeme kararı olmaksızın 3 aya kadar gözetim altında tutma yetkisi veriyordu, Buran, a.g.e., s.128.

⁹⁰³ Atılğan, a.g.e., s. 83.

⁹⁰⁴ **Cumhuriyet Dönemi Siyasi Partileri**, s. 68, 73. 1946 yılının nispi özgürlük ortamında TSEKP ve TSP dışında başka sol partiler de kurulmuştur: İşçi Çiftçi Partisi, Türkiye Sosyal Demokrat Partisi,

Hüsamettin Özdoğu, İbrahim Topçuoğlu, Hamdi Şamilof Esat Adil Mütecablıoğlu gibi TKP'nin bir zamanlar Merkez Komitesinde bulunan önemli isimler de TSP içinde yer almaktaydı.⁹⁰⁵ TSP *Gün ve Gerçek* gazetelerini çıkarmakta, İstanbul'da işçiler arasında sendikalaşma çalışmaları yürütmekteydi.⁹⁰⁶ Ancak bazı isimler TSP'yi, TKP'yi bölmekle suçlanmakta, TKP'nin asıl temsilcilerinin kendileri olduklarını söylemektedirler.⁹⁰⁷ Sosyalist Emekçi Köylü Partisi'nin parti programında Partinin başlıca amacının, "memleketin ekonomik, politik ve sosyal hayatının bütün gelişmelerinde emekçi halkın demokrasi hak ve hürriyetlerinden gerçekten faydalanmasını, iç ve dış siyaseti tayinde doğrudan doğruya söz sahibi olmasını sağlamaktır"⁹⁰⁸ denilmektedir. TSEKP'in diğer faaliyetleri ise Söz dergisini çıkarmak ve İstanbul Yüksek Tahsil Gençlik Derneği'ni ve İlerici Demokrat Gençlik Derneği'ni legalleştirerek Türkiye Gençler Derneği adı altında kurmak olmuştur.⁹⁰⁹

TSEKP'nin asıl faaliyeti ise İstanbul ve İzmir başta olmak üzere, Türkiye'nin çeşitli yerlerinde sendikal çalışmalar yürütmesiydi. TSEKP, TSP'den farklı olarak mahalli sendikalar kurmaya yönelmiş; eski TKP'li Ferit Kalmuk işçi sınıfını yerel sendikalarda örgütlerken diğer yandan işçiler için *Sendika* ve *Yığın* gazetelerini çıkarmaktaydı.⁹¹⁰ Her iki Partinin de yürüttüğü sendikal faaliyetler dönem itibariyle oldukça kısa sürede etkili olması açısından "46 Sendikacılığı" olarak anılmaktadır.⁹¹¹ Partilerin kısa sürede işçiler arasında örgütlenebilmesinde 1938'de Cemiyetler Kanunu'yla "sınıf esasına ve adına dayanan" cemiyetlerin kurulmasını yasaklayan düzenlemenin 10 Haziran 1946 yılında yürürlükten kaldırılmasının etkisi

Sosyalist İşçi Partisi, Sosyal Adalet Partisi, Liberal Sosyalist Partisi. Ancak bu partiler TSEKP ile TSP gibi sol kadroları yanlarına çekememişlerdir. Ergun Aydınöğlu, **Türkiye Solu (1960-1980):"Bir Amneziğin Anıları"**, 2. Baskı, İstanbul, Versus Kitap, 2008, s. 46

⁹⁰⁵ D. Çetinkaya, G. Doğan, a.g.m., s. 314.

⁹⁰⁶ Programda belirtilen diğer amaçlar için bakınız Emin Karaca, "Aldatıcı Bir Özgürlük Ortamında İki Sosyalist Parti", **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, Cilt 6, s. 1931

⁹⁰⁷ **Cumhuriyet Dönemi Siyasi Partileri**, s. 69.

⁹⁰⁸ **Cumhuriyet Dönemi Siyasi Partileri**, s. 74.

⁹⁰⁹ Behice Boran 1945'te kendisi tarafında kurulan İlerici Demokrat Gençlik Derneğinin legalleşerek Türkiye Gençlik Derneği olarak kurulduğunu söylemektedir. Atılğan, a.g.e., s. 86

⁹¹⁰ Karaca, a.g.m., s. 1931

⁹¹¹ D. Çetinkaya, G. Doğan, a.g.m., s. 314.

olmuştur.⁹¹² Yeni Sendikalar Kanunu çıktığı sırada Türkiye’de toplam 52 bin üyeli 73 sendika vardı yani işçilerin yaklaşık %90’ı örgütsüz bulunmaktaydı.⁹¹³ İşçilerin örgütlenmesinin önündeki yasal engeller kalkınca kısa sürede birçok sol partilere bağlı sendika oluşmuştu.⁹¹⁴ Her iki Partiye ait sendikalarda üye sayısı on bine ulaşmış; hatta TSP’ye bağlı Türkiye Mensucat İşçileri Sendikası’nın üye sayısı bir ay bile olmadan 4.500’e çıkmıştı.⁹¹⁵ Ancak “46 Sendikacılığı”yla sayıları hızla artan sendikalar ve partiler sıkıyönetim tarafından Aralık 1946’da kapatılması ve birçok insanın takibata uğraması ve tutuklanmasıyla sona erdi.⁹¹⁶ Sendikalar dışında her iki parti de 1946 yılında “komünist maksat ve gayelere hizmet ettiği düşünüldükçe” ve “komünist mefkureli şahıslar tarafından kurulduğu” gerekçesi ile kapatılmıştır.⁹¹⁷ Ayrıca TSEKP’den aralarında Şefik Hüsnü’nün de bulunduğu 43 kişi tutuklanmış, iki Partinin etkili olduğu sendikalar da kapatılmıştır.

1945’le başlayan bu demokrasi havası çok uzun sürmedi. 1947 yılında Türkiye’nin ABD ile yakınlığı ekonomik ve siyasi boyutlar kazanmaya başlamıştı. Zira ABD Başkanı Truman’ın 12 Mart 1947’de Kongreye açıkladığı doktrinle ABD’nin uluslararası stratejisi tamamen değişiyordu: II. Dünya Savaşının faşist tehlikeye karşı geliştirdiği ‘Birleşmiş Milletler’ tezinden, bireyci bir uluslararası politikaya yöneliyordu. ‘AntiSovyet/Antikomünist’ teoriye oturttuğu temel politikası çerçevesinde Truman Kongreye, iki az gelişmiş ülkeye, Türkiye ve Yunanistan’a yardımda bulunulmasını aksi takdirde bu ülkelerin Batı için birer kayıp olacaklarını söyledi. Yardım programı Türkiye ve Yunanistan için 400 milyon dolarlık

⁹¹² Ensar Yılmaz, “Türkiye’de İşçi Sendikalarının Siyasal Ve Sosyolojik Özellikleri Üzerinden Tarihsel Süreç İçinde Değerlendirilmesi”, **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C. 14, S. 1, Erzurum, 2010, s. 201.

⁹¹³ **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, Cilt 6, s. 1936

⁹¹⁴ TSEKP’nin kurucusu Şefik Hüsnü, tıpkı TİÇSF gibi işçileri sendikalar düzeyinde örgütledikten sonra ülke düzeyinde bir konfederasyonda birleştirilmeleri için çalışmıştır. Parti ayrıca İstanbul’da *İşçi Klubü* kurarak işçiler arasında dayanışmayı arttırmaya; boş zamanlarını değerlendirmeleri için “kolektif çalışma yuvasına” dönüştürmeyi amaçlamaktaydı. TSP ve TSEKP’ye bağlı onlarca sendika için bakınız. **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, Cilt 6, s. 1936-1937.

⁹¹⁵ **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, s. 1937

⁹¹⁶ Yılmaz; a.g.e., s. 201

⁹¹⁷ **Cumhuriyet Dönemi Siyasi Partileri**, s. 69-73.

yardım dışında asker ve sivil danışmanları da bu ülkelere göndermek ve bu ülkelere seçilen asker ve sivil kişilerin ABD’de eğitilmelerini öngörüyordu.⁹¹⁸ Avrupa Kalkınma Planını hazırlamak üzere Temmuz 1947’de 18 Avrupa ülkesi ve Türkiye’nin katıldığı Paris Konferansı düzenlendi. Plan başlarda savaşa girmediğinden ekonomisi kötü durumda olmadığı için Türkiye’yi kapsamıyordu. Ancak Amerika’ya yapılan başvurular sonucunda 4 Temmuz 1948’de Marshall Ekonomik İşbirliği Anlaşması imzalanarak Türkiye de planın kapsamına dâhil edildi.

Türkiye de Amerika’daki bu siyasi değişimine ayak uyduracak, Hükümet öncülüğünde ülkede komünizme karşı bir cephe oluşturulacaktı. İçişleri Bakanı Şükrü Sökmensüer Mecliste legal sol partilerin üyelerini ve Ankara’da çıkan iki dergiyi doğrudan hedef alan bir konuşma yapmıştı. Ardından bu konuşmayı referans alan bir mektup Meclis’e gönderilmiş ve aynı gün akşam gazetelerde tehdit içeren yazılar yayımlanmıştı: *“Türk çocukları millet safları arasına veya kendi içine sokulmak isteyen hainlerin merhametsizce kafasını ezecektir... [sol fikirlerin] sahibi diler profesör, diler hapis kaçkını, kim olursa olsun boğazına sarılmak boynumuzun borcudur”* denilmekteydi.⁹¹⁹

Yaratılan bu anti-komünist ortam sonuçlarını vermiş, 5 Mart 1947’de ülkücü gençler Dil Tarih Coğrafya Fakültesi(DTCF)’inde Pertev Boratav’ın yapacağı konferansı engellemek amacıyla DTCF’yi basmış ertesi gün ise yine DTCF’ye zorla girerek komünizmle mücadele yemini edip, yaptıkları yürüyüş sırasında *24 Saat* ve *Marko Paşa* dergilerini satan bayilere saldırıp tehdit etmişlerdir.⁹²⁰ Hükümetin de destek olduğu Komünizme yönelik saldırılar⁹²¹ bununla da sınırlı kalmamış, bu kez TKP 1947 yılında bir dizi tutuklamalara tabi olmuştur.

⁹¹⁸ H. Gülşen Doğramacı, **Demokrat Parti Dönemi Türk Amerikan İlişkileri (1949-1960)**, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, T.C. Tarih Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1998, s.26-27.

⁹¹⁹ Atılğan, a.g.e., s. 90-91

⁹²⁰ Atılğan, a.g.e., s. 92

⁹²¹ Eylemlerde tek bir öğrenciyi bile gözaltına almayarak eylemlere göz yuman polisler ek olarak milletvekilleri de açıktan destek veriyorlardı. Fuat Köprülü gösterileri düzenleyenlere yazdığı açık mektubunda *“Türk halkının mukaddes tanıdığı mefhumları ilim ve serbest tefekkür maskesi altında*

II. Dünya Savaşı'nın ardından beklenen barış ortamı oluşmamış, ülkeler arasında yaşana kutuplaşma ve ABD'nin Hiroşima ve Nagazaki'de atom bombası 'denemesi', Almanya'yı emperyalist politikalarının merkezi haline getirme çabası ve SSCB'nin de bunlara karşılık vermesi dünyada yeni bir savaşın başlayacağı korkusu yaratıyordu. SSCB'nin emperyalist politikaların ürünü olduğunu söylediği ABD'nin Marshall Planı'na karşı bir dizi komünist ve işçi partisi temsilcisi tarafından 5 Ekim 1947'de Kominform (Komünist ve İşçi Partileri Enformasyon Bürosu) kurulmuştur.⁹²² Bu tarihten itibaren Komintern'in işlevlerini lağvedileceği 1956 senesine kadar Kominform üstelenecektir.⁹²³ Amerika ise Sovyetler'in Avrupa'da yayılması karşısında 4 Nisan 1949'da askeri bir örgüt olan NATO(Kuzey Atlantik İttifakı)'yu kuracaktır.⁹²⁴ Bu ortamda kimileri savaş çığırtkanlığı yaparken kimileri de savaşa ve silahlanmaya karşı barış temalı oluşumlar meydana getiriyordu. 1948'de SSCB'de Kominform toplantıları yaparak komünistler 'barış mücadelesi' kararı aldılar. 'Barış Hareketi' örgütlenmesi, Polonya, Fransa ve birçok Avrupa ülkesine yayıldı.⁹²⁵

Barış mücadelesi tüm dünyada 1948-50 yılları arasında konferanslarla, toplantılarla, festivallerle sürdü. Türkiye de ise bu sürece katılan savaş karşıtı tek örgüt Türkiye Barışseverler Cemiyeti(TBC)'ydi. TKP, 1948'den beri Kominform tarzı barış hareketlerini Türkiye'de de örgütlemek istiyordu ve bu amaçla Türkiye Barış Cemiyeti'nin kuruluşunu destekledi. Zira TKP bu dönem bağımsızlıkçı ve barış yanlısı bir siyaset izlemekteydi. TBC Behice Boranın başkanlığı, Adnan Cemgil'in genel sekreterliğinde kurulmuştu. Derneğin diğer kurucu üyeleri: Nevzat Kemal Özmeriç, Osman

yıkamak isteyenlerin telkinlerini nefretle reddedeceğinizden şüphe yoktur" diyecekti. Atılğan, a.g.e., s.93

⁹²² Kominform SSCB, Polonya, Bulgaristan, Çekoslovakya, Romanya, Macaristan, Yugoslavya, Fransa, İtalya komünist partileri liderleri tarafından kurulmuştur. **Politika Sözlüğü**, s. 129

⁹²³ 1956'dan sonra ise aynı işlev Sovyetler Birliği hükümetinin çeşitli birimlerince hayata geçirildi. Gökay, a.g.m., s. 348

⁹²⁴ SSCB 1940-45 yılları arasında Avrupa'da 450.000 km toprağı ve 24 milyon kadar nüfusu sınırları içine katmıştır. Armaoğlu, a.g.e., s. 545-546.

⁹²⁵ NATO'nun kurulduğu 15 Nisan 1949'dan hemen sonra Barış Savaşçıları Dünya Kongresi düzenlendi ve kayıtlara göre dünyada 600 milyon Barış Savaşçısı vardı. Atom bombasının yasaklanması için başlatılan imza kampanyasında 500 milyon imza toplanmıştı. Atılğan, a.g.e., s. 149

Fuat Toprakoğlu, Reşat Sevinçsoy, Vahdettin Barut, Muvakkar Güran, Naci Ormanlar'dı.⁹²⁶

Soğuk Savaş süresince TKP'nin barış yanlısı tutumu devam etmiş ve yayınlarına yansımıştı:⁹²⁷

"Memleketin bütün yurtsever unsurları anti-emperyalist ve demokratik bir platform etrafında birleştirilmeli... milli bağımsızlığı savunma, kurtarma yolundaki bütün faaliyetler hareketler desteklenmelidir.

Türkiye'de ithalat ve ihracat tüccarlarının, toprak ağalarının, karaborsacıların, spekülâtörlerin işine yarayan bugünkü, Amerikalılar hesabına harp ve soygun politikası karşısında, işçi sınıfının küçük ve orta toprak sahiplerinin, orta sınıfların, milli sanayicilerin, ileri burjuvazinin, milli menfaatlerin gerektirdiği barışçı, hürriyetçi, bağımsız bir milli politika etrafında birleşmesi zarureti son ayların olaylarıyla iyiden iyiye ortaya çıkmıştır."

Beklenen savaş, ABD'nin Kore'ye saldırmasıyla gerçekleşecekti. 1950 Genel Seçimleri'yle iktidara gelen Demokrat Parti(DP) ise Amerika'nın diplomatik çalışmaları ve ısrarı sonucunda savaşa dahil olmuştu.⁹²⁸ 1950'de Anayasa'ya aykırı bir şekilde⁹²⁹ Türkiye'nin Kore'ye asker göndermesi kararının alınmasına, CHP'nin şekil yönünden muhalefeti dışında tek ciddi muhalefet TBC'den gelmiştir. TBC, Kore Savaşı'na Amerikan menfaatleri uğruna katıldığını ve hükümetin bu kararı Amerika'nın zoru ile verdiğini beyan eden bir bildiri hazırlanıp İstanbul'da dağıtılması üzerine bildiriye dağıtan TBC üyeleri gözaltına alınıp tutuklandılar. Behice Boran'ın da dahil olduğu tutuklu sanıklar 161. Maddenin 6. Fıkrasına dayanılarak 15 ay hapse mahkum edildiler.

⁹²⁶ Mumcu, a.g.e., s. 35.

⁹²⁷ *Yeni Çağ*'dan aktaran D. Çetinkaya, G. Doğan, a.g.m., s. 315

⁹²⁸ 25 Temmuz günü, birkaç gündür Türkiye'de temaslarda bulunan ABD senato üyesi Mr. Caine Türkiye'nin Kore'ye asker göndermesi durumunda Dünyadaki saygınlığının artacağını söyledi. Yine O gün bakanların her biri askeri uçaklarla apar topar Ankara'ya getirildi ve akşam yapılan Bakanlar Kurulu toplantısıyla Kore'ye asker gönderme kararı alındı. Atılğan, a.g.e., s. 155.

⁹²⁹ Kore'ye 4500 asker gönderilmesi kararı TBMM'de görüşülmeden Bakanlar Kurulu kararıyla alındığı için Anayasa'ya aykırı bir karardır. CHP de bu bakımdan Karara karşı çıkmıştır.

Kore'ye giden askerlerin efsaneleştirildiği, ülkücü gençliğin Ankara'da "Büyük Kore Mitingi" düzenleyip, komünistleri lanetlediği⁹³⁰ ve savaş karşıtlarının 'vatan haini' ilan edildiği bu ortamda yargılanmaları TCK'nın 161. Maddesine dayanılarak yapılıyordu. Maddede sadece savaş değil, barış zamanı da memleket savunmasını zayıflatacak faaliyetler suç sayılıyor ve bu faaliyetlerin neler olduğu sıralanmadığı için hakimlere sınırsız takdir yetkisi verilmiş oluyordu.⁹³¹ Ve yargılananlar bu maddeye dayanılarak asker ya da sivil olmalarına bakılmaksızın askeri mahkemede yargılanıyorlardı. Başbakan Adnan Menderes, TBC kurucuları tutuklandıktan sonra *"bütün vatandaşlarıma malum olmak üzere arz ediyorum ki, Kore'ye asker gönderilmesi aleyhine yapılacak propaganda ve tahrikât hiçbir suretle iyi niyetle hamlolunamaz"* demişti.⁹³²

Türkiye Kore Savaşı'ndan sonra, daha önce iki kez başvurmasına rağmen kabul edilmediği NATO'ya 1951'de davet edildi. 1952 senesinde de üyeliği TBMM'de onaylanarak kesinleşti. NATO üyeliği ile güçlenen ABD-Türkiye ittifakıyla ABD'de senatör McCharty'nin öncülüğünde başlayan 'antikomünizm' propagandası Ülkeyi daha çok etkilemeye başlamıştı. Bu süreçten sonra İktidar daha da sertleşmiş, antikomünist politika daha da güçlenmişti. Türkiye'de de 'antisovyet/antikomünist' dalga esiyordu: Nazım Hikmet ölüm tehditleri alıyor, 1951'de TKP'ye karşı tutuklamalar başlıyor, tüm sol yayınlar dergiler kapatılıyor ve TCK'nın 141 ve 142.maddelerine dair cezalar ağırlaştırılıyordu.

Operasyon, Türkiye'nin NATO'ya girmesinin önerildiği, ABD ve İngiltere Genelkurmay başkanlarının Türkiye'de NATO'yla ilgili görüşmeler yaptıkları günlerde oldu. İlk dalgası 1951'de Sevim Tarı'nın tutuklanmasıyla başlayan operasyonlarda 184 kişi tutuklanarak askeri mahkemeye sevk edildi, yapılan işkencelerden 16 kişi 'çıldırdı'.⁹³³

⁹³⁰ İşçiler "komünizmi tel'in" miting ve gösterileri düzenlediler. İzmit'te Selüloz İşçileri Sendikası ve Edirne'de Milli Mensucat Fabrikası düzenledikleri toplantılarda "komünizmi tel'in" ettiler. **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, Cilt 6, s. 1938

⁹³¹ Atılğan, a.g.e., s. 158

⁹³² Atılğan, a.g.e., 159

⁹³³ Atılğan, a.g.e., s.163

1954'e kadar süren TKP'ye yönelik operasyon Partiyeye çok büyük bir darbe indirmiş; 1927'den beri ilk kez TKP'nin Merkez Komitesi açığa çıkarılmıştır.⁹³⁴ Kadroları zayıf olan Partinin periyodik olarak operasyonlara maruz kalması üyelerinin de güven bunalımı yaşamasına neden olmuştur. Bu ortamda Parti, yöneticileri içinde dahi bölünmüştü; Şefik Hüsnü, Reşat Fuat Baraner, Mihri Belli ile (dönemin TKP genel sekreteri) Zeki Baştımar arasında "ajanlık" suçlamaları ve kavgalar olmuş, iki grup cezaevinde ayrı hücrelerde kalmıştır.⁹³⁵

TCK'nın 141. ve 142. maddelerini daha da ağırlaştıran, 'Demokrasiyi Koruma Kanunu' görüşmelerinde komünistlerin ölümle cezalandırılmalarının dahi gündeme geldiği ve 6/7 Eylül olaylarında dahi TKP'lilerin tutuklandığı⁹³⁶ bir ortamda Parti faaliyetlerini yurtdışına kaydırmış; Nazım Hikmet, Zeki Baştımar gibi isimler yurtdışına kaçmışlardır.⁹³⁷ Bu dönem boyunca hareket alanı kısıtlanan TKP'nin en önemli faaliyetlerinden biri de Doğu Avrupa ülkeleri ve Sovyetler Birliğinde yapılan Türkçe radyo yayınları olmuştur. İsmail Bilen'in öncülük ettiği yurtdışı faaliyetlerinin en önemlisi 1958'de kurulan Doğu Almanya'da yayın yapan "Bizim Radyo" oldu.⁹³⁸ Zeki Baştımar'ın Sovyetler Birliği'ne gidişiyile uzun süredir dağılmış halde bulunan TKP Dış Büro yeniden hareketlenmiştir. Baştımar 1962 yılında ise Doğu Almanya'da TKP Merkez Komitesi Dış Büro toplantısını düzenlemiştir. Ayrıca TKP'nin yürütme kurulu oluşturulmuştur: İsmail Bilen, Aram Pehlivan (Ahmet Saydam), Nazım Hikmet ve Abidin Dino.⁹³⁹

Toplantı, kadrolar arasında varolan sorunları çözemesi de TKP varlığını yurtdışındaki işçiler arasında örgütlenemeye devam ederek sürdürmüştür. Batı Almanya'ya başlayan Türk göçüyle kalabalıklaşan Türk

⁹³⁴ Ancak Adana, İzmit, Bursa, Samsun gibi birçok il örgütü açığa çıkmayarak ileride Türkiye İşçi Parti'sinin kadrolarını oluşturmuşlardır. Rasih Nuri İleri, "1951 Tutuklamalarıyla Kapanan Bir Dönem", **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**: 1071-1960, Cilt VI, s. 1959

⁹³⁵ Ağın, a.g.e., s. 236

⁹³⁶ İleri, a.g.m., s. 1959

⁹³⁷ D. Çetinkaya, G. Doğan, a.g.m., s. 316

⁹³⁸ B. Gürel, F. Özkan, a.g.m., s. 300

⁹³⁹ Nazım Hikmet'in 1963'te vefatından sonra Bilal Şen ve Gün Togay Benderli de yönetim kuruluna girmişlerdir. D. Çetinkaya, G. Doğan, a.g.m., s. 317

işçileri arasında örgütlenemeye çalışılmıştır.⁹⁴⁰ Zeki Baştımar'ın Almanya'daki Türk işçiler arasında çalışmalarının nedeni bu işçiler vasıtasıyla Türkiye'ye ulaşmaya çalışmaktır.

Tutuklamalardan sonra faaliyet alanını yurtdışına kaydırıp, Türkiye'de eylemsizliğe geçen TKP dışındaki tek sol parti Hikmet Kıvılcımlı'nın 22 Ekim 1954'te kurulan Vatan Partisiydi.⁹⁴¹ Ancak Hikmet Kıvılcımlı seçim kampanyası sırasında dini siyasete alet ettiği gerekçesiyle 1955'te tutuklanmış ve 1957 yılında parti mahkeme kararıyla kapatılmıştır.⁹⁴² 1959'da da Vatan Partisi yöneticileri Türk Ceza Kanunu'nun 141.maddesini ihlalden yargılanmış ancak beraat etmişlerdir.

Kırkılı yıllarda ise işçi hareketlerinin neredeyse durma noktasına geldiğini söylemiştik.⁹⁴³ 1945 yılında 4792 sayılı İşçi Sigortaları Kanunu kabul edilerek işçiler sosyal güvenlik şemsiyesi altına alınmıştır.⁹⁴⁴ 1925-1950 dönemi işçilerinin genel özelliğinin köylü-işçi olmak olduğunu belirtmiştik. Özellikle tarımda makinalaşmanın başlaması ve Marshall yardımıyla artmasının akabinde çiftçilerin köylerinden şehirlere göçü artmış haliyle işçileşme oranı da artmıştır. Ancak köylerinden şehirlere çalışmak için göç eden bu çiftçiler, fabrikalarda ya da yapımevlerinde çalışsalar da senenin belirli dönemlerinde köylerinde tarımla ilgilenmeye devam etmişlerdir.⁹⁴⁵ Bu nedenle geçimini işçilikle sağlayanların sayısı artsa da işçiler mülksüzleşmemişler; dolayısıyla da sınıf bilinci elde etmeleri için gereken ilk koşuldan uzaktırlar. Ayrıca savaş ortamı, sıkıyönetim, Milli Korunma Kanunu işçilerin faaliyetlerini engellemekteydi. Ayrıca 20 Şubat 1947 tarihli ve 5018 sayılı Sendikalar Kanunu (İşçi ve İşveren Sendikaları ve Sendika Birlikleri Hakkında Kanun) işçilere sendika kurma hakkı tanısa da toplu sözleşme ve grev hakkını

⁹⁴⁰ B. Gürel, F. Özkan, a.g.m., s. 318.

⁹⁴¹ **Cumhuriyet Dönemi Siyasi Partileri**, Cilt 6, s. 105

⁹⁴² **Cumhuriyet Dönemi Siyasi Partileri**, s. 105

⁹⁴³ Ekim 1946'da İzmir Liman İşçileri, 1947'de Ankara fırın işçileri, 1948'de İstanbul Çimento fabrikası işçileri, 13 Mayıs 1950'de Ereğli Kömür İşletmesi işçileri grevi gerçekleşmiştir. **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, Cilt 6, s. 1938

⁹⁴⁴ Koç, a.g.e., s. 141

⁹⁴⁵ Ferit Hakkı Seyman: "Memleketimizde muayyen bir meslekte çalışmayı ve ilerlemeyi kendisine iş edinen işçi sayısı pek azdır. Filhakika işçilerimizin büyük bir kısmı geçici işçidir; bizde işçi, asıl olarak çiftçidir. Muayyen mevsimlerde ancak çalışır, her hangi bir yerde iş görür, ihtiyacı olan beş on kuruşu toplar ve köyüne tarlasına döner." Seyman'dan aktaran Koç, a.g.e., s. 128

vermediğinden sendikalar işçilerin örgütlenmesinde faydalı olamamışlardır.⁹⁴⁶ Üstelik 1947'den sonra oluşturulan sendikaların önemli bir bölümü CHP tarafından kendi denetimindeki ustabaşı, formen, usta, ekipbaşı gibi işçilerden oluşturuldu.⁹⁴⁷ Türkiye Komünist Partisi'nin etkili olduğu örgütlenmeye örnek olarak da 1948 yılında kurulan İstanbul Tütün İşçileri Sendikası'nı verebilsek de 1947 yılından itibaren kurulan sendikaların tüzüklerinde ve davranışlarında anti-komünizm esastı.⁹⁴⁸ İşyeri sahiplerinin de bu kişilere destek olması dönemin sendikalarının bağımsızlaşmasını engellemişti. Ayrıca yıllardır sendikacılığın komünistlikle özdeşleştirilmiş olması, 1946 yılında kurulan sendikaların kapatılmasına ve yöneticilerin kovuşturmayla uğramasına, sendikaların sağlayabildiği yararların sınırlılığına ve yukarıda bahsettiğimiz gibi işçilerin önemli bir bölümünün tam mülksüzleşmemiş ücretlilerden oluşuyor olması nedeniyle sendikalara fazla ilgi gösterilmedi.⁹⁴⁹ Çalışma Bakanlığı'nın verilerine göre, 1948 yılında 73 sendikada 52 bin işçi örgütlü, 1949 72 bin, 1950'de 76 bin, 1954'te 180 bin, 1960 senesinde ise 432 sendikada örgütlü 282 bin işçi örgütlüydü.⁹⁵⁰

İşçi sınıfını devlet kontrolüne almak için yapılan bir diğer düzenleme de Nisan 1952'de Türkiye'nin ilk büyük işçi konfederasyonu olan Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu(Türk-İş)'nin kurulması olmuştur.⁹⁵¹ Genel Başkanlığına Ömer Akçakanat'ın, genel sekreterliğine Şaban Yıldız'ın seçildiği Türk-İş temel bir ideolojinin hâkim olmadığı, birbirinden farklı görüşte kişilerin bir araya geldiği bir örgütlenme olmuştur.⁹⁵² Ancak Konfederasyonu

⁹⁴⁶ Yılmaz; a.g.m., s. 201; Narmanlıoğlu, a.g.e., s. 50.

⁹⁴⁷ Ayrıca işçi sendikalarının siyasal faaliyetlerini yasaklıyor, milliyetçi olmayan yani sınıf temeli üzerine kurulu işçi sendikalarının kapatılmasını, kuranların hapis cezasına çarptırılmasını öngörüyorlardı. **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, Cilt 6, s. 1936, 1964. "CHP sendikaların güçlenmelerini engellemek için "aynı iş kolundaki sendikaları birleştirmek şöyle dursun, aksine her bölgede hatta her iş yerinde bir sendika kurdurma politikası" yaymaktaydı. Şaban Yıldız, "Türk-İş'in Kuruluşu ve Bazı Gerçekler", **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**: 1071-1960, Cilt 6, s. 1966

⁹⁴⁸ Örneğin Eskişehir Sanayi İşçileri Sendikası'nın tüzüğünde "milli menfaatlere ve milliyetçiliğe aykırı hareket edenler"ın sendikadan çıkarılacağı belirtiliyordu. Koç, a.g.e., s. 154,159-160

⁹⁴⁹ Koç, a.g.e., s. 164

⁹⁵⁰ Koç, a.g.e., s. 168

⁹⁵¹ Akkaya, a.g.m., s. 796

⁹⁵² **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, 6. Cilt, s. 1965

DP'nin çalışmaları dışında⁹⁵³ CIA(Merkezi İstihbarat Örgütü) görevlisi Irving Brown da işveren lehine etkilemeye çalışmıştır. İşçi sendikalarını anti-komünist bir temelde ve milliyetçi bir kimlikle biçimlendirmeye çalışmak amacıyla olan Brown Türkiye Uluslararası Hür İşçi Sendikası Konfederasyonu ile bağlantılı olarak Türkiye'de bulunuyordu.⁹⁵⁴ Brown'ın maddi teklifini de reddeden Türk-İş, her ne kadar DP'ye yer yer yakınlık göstermiş⁹⁵⁵ de olsa Şaban Yıldız'ın belirttiği gibi kuruluşu önceden planlanmış, bir "tezgâh" ya da ABD'nin maşası değildi.⁹⁵⁶ Türk-İş, işçilerin pek çok hakka kavuşmasını da sağlamışsa da işçiler işveren karşısında oldukça savunmasız bir konumdaydı.⁹⁵⁷

4. Türkiye Komünist Partisi'nin Fikriyatı

Kuruluş dönemi itibariyle milli mücadelenin içinde doğup gelişen ve Sovyetler Birliği ile bağımlı ilişkisi olan TKP'nin izlediği politikalar her zaman Sovyetler ve Komintern'le uyum içinde olmuştur. Dolayısıyla TKP'nin fikriyatını oluşturan temel Komintern'in tezlerinde şekillenmiştir. Partinin iki büyük lideri, Mustafa Suphi ve Şefik Hüsnü de Komintern'le birebir bağlantı içinde olup, TKP'nin politika ve taktiklerinin Komintern'e göre belirlenmesini sağlamışlardır. Bu anlamda diyebiliriz ki Komintern'le kesintisiz iletişim halinde bulunan ve Komintern'e Parti'deki her gelişmenin anı anına rapor edildiği TKP, Komintern'e en sadık komünist partilerden biri olmuştur.

⁹⁵³ Hükümet Türk-İş'e maddi yardım teklifinde bulunmuş; ancak bu teklifi Türk-İş reddetmiştir. **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, Cilt 6, s. 1965

⁹⁵⁴ Akkaya, a.g.m., s. 796; **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, Cilt 6, s. 1964

⁹⁵⁵ Askeri darbeye doğru yaklaşılırken Başbakan Adnan Menderes'e bağlılık telgrafları çekilmiştir.

⁹⁵⁶ Şaban Yıldız "Biz dürüst, işçi sınıfına inanmış, gerçekleri kendi sezgilerimizle yakalamaya çalışan sendikacılar türünden idik. Kimse bana 'şunu yapın, bunu yapın' demedi" diyerek tarafsızlıklarını belirtmekteydi. Yıldız, a.g.m., s. 1967

⁹⁵⁷ Sigortalıların prime tabi günlük gerçek gelirleri 1952-1960 yılları arasında %30 artmış, haftalık çalışma süresi 48 saatle, günlük fazla mesai 3 saatle sınırlandırılmıştı. Ancak işçiler için suç sayılan pek çok madde bulunmakla birlikte, işveren bu maddelerin kapsamında bir eylemde bulunan işçiyi tazminatsız işten çıkarabiliyordu. **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, 6. Cilt, s. 1967

Lenin'in Ulusların Kaderlerini Tayin Hakkı, Doğu'da Ulusal Kurtuluş Hareketleri, Ulusal Sorun ve Kültürel Özerklik gibi kitaplarında üzerinde durduğu gibi kapitalizmin son aşaması olan emperyalizme karşı mücadele etmek için ulusal kurtuluş hareketleri yapılmaktaydı. Ancak bu yolla batılı kapitalist ülkelerin, başka ülkelerin ekonomilerini sömürmesi ve bu sayede güçlenmesi engellenebilirdi. Dolayısıyla emperyalizme karşı bağımsızlık mücadelelerini desteklemek aslında Avrupa kapitalizminin çökmesine yol açacaktır. Bu nedenle Sovyet Rusya'nın her zaman dış politikada önceliği emperyalizme karşı mücadelede ulusal kurtuluş savaşlarını desteklemek olduğundan TKP'ye de, sola karşı tüm baskılarına karşın hükümete destek olması yönünde öğütler vermiştir. TKP'nin de Ulusal Kurtuluş Hareketine olan yaklaşımı her zaman olumlu ve destekleyici olmuştur. Zira ilerici burjuvazi İtilaf Devletleriyle savaşarak aslında dünya devriminin emperyalizmle mücadelesine destek vermiş oluyordu. Ayrıca emperyalizm dışında halkı sömüren tüm gerici unsurlarla da, toprak ağaları, din istismarcıları gibi, mücadele ederek halkın demokratik kazanımlarına destek olmuş oluyorlardı. Bu nedenle TKP gerek Moskova'da gelişen Mustafa Suphi'nin liderliğindeki 1919-1921 dönemi olsun gerekse Şefik Hüsnü önderliğinde İstanbul ve Anadolu'da gelişen 1921-1925 dönemi olsun, her zaman ilerici burjuvazinin bağımsızlık mücadelesini desteklemeyi öncelikli ve kısa vadeli hedefi olarak görmüş ve tüm baskılarına rağmen desteğini sürdürmüştür. Bunun dışında, Ankara hükümetine verilen destekte onu bir burjuvazi olarak kabul etmek dışında bağımsızlık ve halkçılık politikaları gereğince ekonomik gelişimi "kapitalist olmayan bir yoldan" sürdüreceklerine olan inanç etkiliydi. Ancak Hükümete olan bu olumlu yaklaşımlar otoriterliğinin artıp tüm muhalefetin susturulduğu 1925'ten sonra değişecek, Kemalist hükümetin burjuva yönü vurgulanıp, "gerici" unsurları ön plana çıkarılacaktır.

TKP'nin genel anlamda sahip olduğu çizgiyi anlamak için öncelikle kurucusu Mustafa Suphi'nin yaklaşıma bakmamız gerekmektedir. Mustafa Suphi bir fikir adamından çok eylem adamı olarak görülmektedir. Sosyalizme yöneldiği dönemde *Yeni Dünya*'da yayımlanan yazılarında eylemsel içerik ağır basmaktadır. Bu yazıların çoğunda temel konu emperyalizme karşı

mücadele ve bu mücadelede esas gücü oluşturan işçi ve köylü yığınlarının kendi geleceklerini hazırlamalarıydı.⁹⁵⁸ Ulusal kurtuluş savaşını aynı zamanda bir sınıf savaşı olarak gören Suphi, işçi ve köylülere burjuvazinin dini ve milliyetine göre değil, sınıfsal niteliği nedeniyle düşman olduğunu hatırlatmaktadır. Emperyalizme karşı savaşın sürdüğü bu dönemde Suphi'nin hatırlatması oldukça yerindedir.

Mustafa Suphi, Paris'te öğrenim görürken yurtsever bir sosyalist olan Jaures'ı ilgiyle izlemiş ve kendisinden çok etkilenmiştir. Zira Suphi 1919 Mart'ında Moskova'da toplanan I. Komintern Kongresi'nde Jaures'ı sevgi ve saygı ile andıktan sonra şöyle söylemiştir⁹⁵⁹:

“Daha 1908'de Türk Gençliği'nin bir kısmı, halkın kurtuluşunun ancak toplumsal devrimle gerçekleşebileceğini anlamıştır. Fakat o dönemde sosyalist gayretler bastırıldı. Unutulmaz Jaurés'ın gür sesi, mazlum halkın savunusunda çölde bir çiğlık olarak kaldı. Ve yalnız Jaurés'ın dostları onun başlattığı işten geri dönmediler. Bugün burada, Rusya'da, devrimci Türk ocağını örgütlediler.”

Bir önceki bölümde Osmanlı ve Rumeli sosyalistlerini de etkilediğini belirttiğimiz Jaurés'ın ancak antiemperyalist bir mücadeleyle kurulacak bağımsız ulus devletler yoluyla Enternasyonale varılacağı görüşü, TKP'yi de oldukça etkilemiştir. Ancak TKP'nin Ulusal Kurtuluş Mücadelesini desteklemesindeki en önemli neden, yukarıda da bahsettiğimiz Lenin'in “Ulusların Kaderlerini Tayin Hakkı” tezidir. Bu tezi destekleyen bir diğer gelişme, Komintern'in İkinci Kongresinde tartışılan sömürgecilik, ezilen uluslar ve dünya proletaryası arasındaki bağlantıyı ele alan ve özellikle de Hintli komünist Roy'un öne sürdüğü tezlerdir.⁹⁶⁰ Lenin'in “Ulusal Sorun ve Sömürgeler” üzerine tezlerinin ön taslağı ve Roy'un tezi kısaca şunu öğütüyordu: bütün komünist partiler, feodal, ataerki ilişkilerin egemen olduğu ülkelerde, burjuva demokratik kurtuluş hareketlerine yardım etmelidir. Buraya kadar Ulusların Kaderlerini Tayin Hakkı tezinden bir farkı olmasa da özellikle

⁹⁵⁸ Akdere, Karadeniz, a.g.e., s. 135.

⁹⁵⁹ Ataol Behramoğlu'ndan aktaran Jaurés, a.g.e., s. 42-43.

⁹⁶⁰ Akdere, Karadeniz, a.g.e., s. 118.

Roy'un altını çizdiği bir nokta, Komünist Partilere yüklediği taktiksel görevle farklılaşmaktaydı. Zira Doğu'da gelişmeye başlayan sanayi, Batı'dan farklı olarak burjuvayla feodal sınıfların ortaklık yapmasına yol açmış ve bu iki sınıf proletarya ve köylülere karşı birlikte mücadele etmeye başlamıştır. Dolayısıyla bu ülkelerdeki milli burjuvazinin “ilerici” bir niteliği bulunmamaktadır. Bu durumda sanayileşen Doğu ülkelerinde antiemperyalizme karşı verilecek mücadele proletarya ve köylü ittifakıyla olacaktır. Komünist partilere düşen görevse, yalnızca ilerici burjuva hareketlerini desteklemek değil, kendi partilerini kurarak mücadeleyi “öncü” olarak yürütmektir.⁹⁶¹

TKP'nin kuruluş kongresi olan I. Kongresi'nde Mustafa Suphi Komintern'de ardından Doğu Halkları Kurultay'ında benimsenen bu tezlerden hareketle, bir an önce ülkede sosyalist devrimin gerçekleşmesini savunan görüşlere karşı çıkıp, ulusal kurtuluş mücadelesinde ilerici burjuva sınıfının demokratik, bağımsızlık hareketine destek olacaklarını bildiriyor ve “Tek Cephe” tezini öne sürüyordu. Ancak uzun vadeli amaçlarını da hatırlatıyordu: *“TKP, memlekette emperyalizme karşı olan milli kurtuluş harbinin derinleşmesine yardım etmekle, bu hareketi tutmakla beraber, işçi sınıfının gerçek ve son amacı olan emekçilerin egemenliğini kurmak için gereken durumu, koşulları, zemini hazırlamaya çalışacaktır.”*⁹⁶² Üstelik Suphi, memlekette “her türlü derece ve sınıf şahit ve yalanlarının yerinden oynadığı böyle bir devirde, böyle bir devr-i buhranda” doğru yolu gösterme görevinin Komünist Partisi'ne düştüğünü belirterek Parti'nin “öncü” rolünü de hatırlatıyordu.⁹⁶³

Geri/sömürge/yarı sömürge/ezilen ülkelerde kurulacak komünist partilerin emperyalizme karşı mücadelede toprak ağalarına, feodal yapılara karşı mücadelede eden köylü hareketini desteklemesi gerektiği kararından hareketle Mustafa Suphi'nin temel amacı, Anadolu'ya geçip Kurutuluş Hareketi'ne destek vermek ve öncü rolü oynamak olmuştur. Zira

⁹⁶¹ Gökay, a.g.m., s. 341

⁹⁶² Akdere, Karadeniz, a.g.e., s. 125.

⁹⁶³ Akdere, Karadeniz, a.g.e., s. 138.

Komintern'in İkinci Kongresi'nde Türkiye kongrenin konusu itibariyle, ulusal kurtuluş mücadelesinin boyutları nedeniyle Enternasyonal'in ve Lenin'in ilgi odaklarından biri olmuştur.⁹⁶⁴

Mustafa Suphi, Ankara'ya gelme girişiminde bulunmadan önce *"Mustafa Kemal Paşa'nın ne yapmak istediğini öğrenmek istiyoruz; öğrenebildiğimiz kadarına katılıyoruz; biz de hilafet ve saltanatın kaldırılması fikrindeyiz"* demektedir.⁹⁶⁵ Hilafete karşı çıkışındaki en önemli neden de yine Komintern Kongresinde karara bağlanan "geri ülkelerdeki" din adamlarının ve gerici unsurların, toprak sahipleriyle kurduğu ittifakla gücünü arttırmışından ötürü, onlara karşı mücadele edilmesi görüşüydü.

Mustafa Suphi gibi Şefik Hüsnü'nün de milli mücadeleye destek verdiği ve güvendiğini görmüştük. *Aydınlık*'ta yer alan yazılarında bu destek sürdüğü gibi, TBMM'ye saltanatın kaldırılması dolayısıyla tebrik telgrafı çekildiğini de biliyoruz. Zira *Aydınlık* çevresi Komintern'in milli mücadeleyi her koşulda desteklemeye yönelik Komintern'in IV. Kongre kararından bağımsız olarak, ulusalcıları ve bağımsızlık hareketini ilerici olduğu için de desteklemekteydi.

Şefik Hüsnü'ye göre, dönem itibariyle solcuların ulusalcıları desteklemeleri zorunluydu. Çünkü ancak bu şekilde ulusalcıların programları, politikaları ileri götürülebilirdi.⁹⁶⁶ Aksi halde emperyalizmle eklemlenmiş feodal yapılar ve "hazır yiyiciler"le mücadele edilemezdi. Dolayısıyla Türk solunun silahlı kuvvetlere yüklediği "ilerici" sıfatı, bağımsızlık mücadelesini başarıya ulaştıran harekete destekle doğmuş ve gelişmiştir.

Komünizme varacak yolda öncelikle emperyalizmle mücadele etmek ve bağımsızlığı kazanmak Türk Solu için öncelikliydi. Bu nedenle 1921'de başlayan sol hareketlere yönelik bastırma ve sindirme hareketlerinden sonra dahi TKP ve çevresi Ulusal Kurtuluş Hareketine destek vermiştir.

⁹⁶⁴ Gökay, a.g.m., s. 341

⁹⁶⁵ Berkes, a.g.e., s. 491.

⁹⁶⁶ Ülkede üç çeşit akım olduğunu belirten Şefik Hüsnü'ye göre bunlar: "1. Bugünkü inkılabı yapan ve yaşatmağa azmetmiş olanların temsil ettiği cereyan 2. Derebeylik Bakiyesi olan an'anelere ve hanedan-ı Ali Osmana merbut olanları etrafında toplanan irticakâr cereyanlar 3. Fakir işçi ve köylü kitleleri ve orta halli sınıflar lehine, inkılabımızı derinleştirmek, inkişaf ettirmek ve onu müşterek mülkiyete müstenit bir içtimai inkılaba müntehi kılmak gayesini takip eden sosyalist cereyanı." İşte birinci ve üçüncü "cereyanlar"ın ittifakıyla ancak irticai cereyanlar geriletilebilecektir. Tunçay, Cilt I, s. 733.

Mustafa Suphi daha çok örgütleyici ve eyleme yönelik faaliyetlerde bulunmakla birlikte Şefik Hüsnü Değmer ise bilimsel sosyalizmi Türkiye'ye Batı'dan getiren ilk kuşak içinde yer almıştı. Fransa'da eğitim görmüş bir öğrenci olarak Şefik Hüsnü de Jaurés'ın etkisinde kalmıştır.⁹⁶⁷

"Fransa'da Jean Jaurés'nin şahsiyeti etrafında 'Socialiste Unifié' partisi ve bu partinin organı olan Humanité gazetesi doğuyordu. Paris Üniversitesi öğrencileri arasında büyük sol hatiplerinden Clemenceau'nun da Jaurés gibi etrafında yarattığı büyük tesirler vardı. Ben de bütün heyecanımla bu tesirler altında kaldım ve dünya sosyalist cereyanlarını bu tesirler altında benimsedim."

Şefik Hüsnü'nün *Kurtuluş* ve özellikle *Aydınlık* dergilerinde bilimsel sosyalizme yönelik yazıları bulunmaktadır. Şefik Hüsnü, *Aydınlık*'ta yer alan yazılarında Türkiye'nin sola Avrupa ülkelerindeki gibi ekonomik gelişmesini tamamlayınca yöneleceğini savunmuştur. Ekonomik gelişim sağlandığında zaten sol görüşler kendiliğinden oluşacaktır. *Aydınlık*'taki "Türkiye'de İnkılabın Lüzumu" yazısında "ferdin temellük hakkını ilga ve tekmil varlıkları, istihsal vasıtalarını hezain-i tabiiyeyi-hava ve su gibi- umumun istifadesine tahsis" yoluyla gerçekleşecek proletarya devrimini üç aşamaya ayırmıştır.⁹⁶⁸ Proletarya devriminin Türkiye'de gerçekleşme olasılığını ise geniş proletarya tanımına dayanarak değerlendirmiştir. Zira Türkiye'de kalabalık bir işçi sınıfı bulunmasa da "tarım işçileri", "küçük sermaye" ve kendi emeğiyle geçinen "esnaf ve satıcı" ve yine birkaç dönüm arazisini kendisi eken ve işleyen köylüler de devrim cephesine çekilerek çoğunluk sağlanmış olacaktır.

Burada dikkat çeken nokta Şefik Hüsnü'nün geniş bir proletarya anlayışına sahip olmasıdır. "Bizdeki" bu sınıf olarak halkı işret ederek, memurlar, tabipler, mühendisler, muharrirler..." ve aydınlar, yani nüfusun büyük bir kısmını proletaryaya dahil etmektedir.⁹⁶⁹ Böylece sosyalizmi

⁹⁶⁷ Tunçay, Cilt I, s. 716, dipnot 11

⁹⁶⁸ Bu aşamalar: "1. İktidara vaz'-iyet devresi... İnkılapkarane tedabir ve şiddet... 2. İmtiyazların mahrum edilen sınıfın irtica hareketlerini, su-i niyete makrun teşebbüslerini kırmağa ve halkı mefkurevi cemiyet esasatına muvafık bir tarzda yetiştirmeye salih bir idare tesis devresi 3. Asil istihdaf edilen gayenin ve mefkurenin tatbikat devresi." *Aydınlık*, Sayı 5(1 Teşrinisani 1921)'den aktaran Tunçay, Cilt I, s. 723.

⁹⁶⁹ Tunçay, Cilt I, s. 716, dipnot 11-717.

ütöpikleştirmekten ziyade emek harcayan bütün iş kollarını tek bir sınıfa dahil ederek toplumsal temele dayandırıp, mümkün kılmaktadır. Toplumdaki sınıflar da emek kıstasına göre ayrılmaktadır: çalışan ve hiçbir şeye sahip olmayanlar ile çalışmayan ve her şeye sahip olanlar. “Türkiye’de İktimai Sınıflar” isimli makalesinde Türkiye’de bulunan burjuvazinin biri aristokrasiden biri de ordu ve bürokrasiden gelmek üzere iki kısımdan oluştuğu şimdilerde de köylerde ve kasabalarda gelişen küçük burjuvanın doğmakta olduğu saptamasını yapmaktadır.⁹⁷⁰ Türkiye’de proletaryayı oluşturanlarsa şehir işçileri ve tarım işçileridir. Bu genel değerlendirmeyi kıymetli kılan Şefik Hüsnü’nün sınıfların ancak bilinçlendiklerinde bir niteliğe kavuşacakları ve ancak bilinçlendiklerinde birleşip tek cepheden mücadele edecekleri saptamasıdır. Zira Osmanlı sol hareketleri içinde en önemli sorun işçilerin birlik içinde olmaktan ziyade dağınık, bağımsız ve iletişimsiz olmalarıydı. Dolayısıyla şehirli işçi sınıfı ezilen sınıflar adına mücadelede Avrupa’da olduğu gibi zorunlu önderlik görevini yerine getiremiyordu. Bu nedendir ki Şefik Hüsnü kurtuluşun tek yolunun birleşerek mücadele etmek olduğu belirtmiş ve kuruluşundan itibaren işçileri ve sol örgütleri TİÇSF çatısı altında birleştirmek için uğraşmıştır.

Osmanlı sosyalist partilerinin genelinde doktriner birikimden çok eyleme öncelik veren bir yaklaşım olduğunu belirtmiştik. Üstelik yayınlarında Türkiye’ye yönelik tezlere de rastlanmamaktadır. Şefik Hüsnü ise 1923’te 1 Mayıs dolayısıyla kaleme aldığı “Sosyalizm Cereyanları ve Türkiye” makalesinde hem kavramsal açıklamalara girmiş hem de bu kavramları Türkiye açısından değerlendirmiştir.⁹⁷¹ Öncelikle komünizm ve sosyalizmin amaçlarının aynı olduğunu belirtip ardından arasındaki farkları ortaya koyarak sosyalizmi revizyonizmle özdeşleştirmiştir.⁹⁷² Sosyalistlerin meclise girip, ezilenler lehine yasalar yapmak yoluyla önce ıslahat yoluna gidileceğini ardından halkın güveni kazanılınca iktidarın elde edileceğini savunduklarını

⁹⁷⁰ *Aydınlık*, Sayı 1 (1 Haziran 1921)’den aktaran Tunçay, Cilt I, s. 723

⁹⁷¹ *Aydınlık*, Sayı 16 (Haziran 1923)’den aktaran Tunçay, Cilt I, s. 741-749

⁹⁷² Özellikle II. Enternasyonal’le Marksizm’e bulaşan bir hastalık gibi gelişen sosyalizmin, henüz sosyalizm için şartlar uygun olmadığından işçilerin sınıf savaşını bırakıp ulusal savaşın içine girmesini salık verdiğini bunun da “itidal ve atalet siyaseti” yarattıklarını savunmaktadır.

söylemektedir. Dolayısıyla sosyalistler devrimden soyutlanmış bir sosyalist anlayışa yönelmektedir. Oysa komünistler kapitalist sistemin bozuk çarklarının ıslahatla düzeltilemeyeceğini bildiğinden işçi sınıfının eline geçen ilk fırsatta, iktisadi koşullar elvermese dahi, iktidarı ele geçirmelidir. Bu aşamada hemen sosyalist aşamaya geçilemeyeceğini, proletarya diktatörlüğü aşamasında işçi sınıfının kendi siyasi idaresini tesis etmek için burjuvazinin son saldırı teşebbüslerine karşı mücadele edeceklerini belirtmiştir. Böylece işçi ve köylü sınıfı kendi iktidarıyla kurulacak olan sosyalist aşama için gereken “kabiliyet ve ehliyeti” kazanmış olacaktır.

Şefik Hüsnü bu noktada, Türkiye’de sosyalist ve komünist ayrımlarının bulunmadığını zira Türkiye’de devrimi oluşturacak sınıflar arasında ciddi bir hizipleşme bile olmadığını söylemektedir.⁹⁷³ Sanayi oldukça zayıf, sermayedarlar da zaten yabancıdır. Ancak sınıf mücadelesi de yok değildir. Fakat bizim yukarıda yaptığımız tespite Şefik Hüsnü de katılarak, Osmanlı’da sermaye yabancı burjuvaziye ait olduğu için işçi sınıfı mücadelesinin yabancılara karşı verildiğini belirtmektedir. Bu nedenle de mücadelenin “millî” bir niteliği bulunmaktaydı. Bugüne kadar işçi sınıfına karşı yabancı sermayenin yanında yer alan İstanbul hükümetinden farklı olarak Şefik Hüsnü Ankara hükümetinin işçi ve köylünün yanında olacağını ummaktadır. Zira Şefik Hüsnü, Ankara hükümetini, henüz bir burjuva kapitalizmi temsilcileri olarak görmemekte, ekonomik gelişmeyi “kapitalist olmayan” bir yoldan yapacaklarını ummaktaydı. Dolayısıyla sosyalistlere, işçi sınıfını ataletle sürüklemeye eleştirisinde bulunan Şefik Hüsnü Türkiye’de sosyalizme yönelik şartların oluşabilmesi için hükümetten “destek” beklemektedir.

Aydınlık çevresinin Türkiye üzerine tezleri sürmüştür. Bağımsızlığa kavuşan, yeni kurulan ülkenin nasıl bir politika izleyeceği TİÇSF tarafından önemsenmiş, “içtimai inkılabı” yönelik öneriler sunulmuştur. Vedat Nedim [Tör], “Türkiye Ziraat Memleketi midir? Neden değildir- Nasıl Olabilir?” başlıklı makalesinde Türkiye’nin sömürge ekonomi olma riski taşıyan bir ziraat ülkesi olduğunu belirterek ekonomik kalkınmanın ancak sanayiye yönelerek

⁹⁷³ *Aydınlık*, Sayı 16 (Haziran 1923)’den aktaran Tunçay, Cilt I, s. 748

gerçekleşeceğini savunmuştur.⁹⁷⁴ Bunun için öncelikle köylü ve köy üretimi sorunun çözülmesi gerektiğini söyleyerek çözüm önerileri sunmuştur. Dönemin tüm sol örgütleri (THİF gibi) TİÇSF'nin köylü meselesine çok önem vermesi ve devrimci cephe içinde sayması Sovyet Rusya'nın sömürge meselesiyle ilgili tezleri dolayısıyla köylülere verdiği önemle uyushmaktadır. Zira 1923 yılında Moskova'da uluslararası bir Köylü Enternasyonal'i düzenlenmiş ve köylüler emperyalizme karşı birlikte mücadele etmeye çağırılmıştır.⁹⁷⁵

Şefik Hüsnü de yeni kurulan Cumhuriyet'in üst yapı kurumlarında yapılan ıslahatlarla gelişmeyi sağlayamayacağını savunmaktadır.⁹⁷⁶ Değmer, Marksist toplumsal değişim anlayışına göre yaptığı değerlendirmeye göre, hukuk, eğitim alanında yapılacak düzenlemeler yerine öncelikle ekonomik gelişmelere yönelmek, sanayi alanında ilerlemeler sağlamak kendiliğinden "siyasi inkılabımızı" getirecektir. Şefik Hüsnü, Osmanlı'dan itibaren bütün siyasi çatışmaların burjuva sınıfı çekişmelerinden ibaret olduğunu anlattığı "*Türk Burjuvazisinin Aile Kavgaları*" makalesinde iktidarın "hilafeti ilga, hanedanı tard ve laikliği ilga" gibi ıslahatlarının yüzeysel olduğunu söylemektedir.⁹⁷⁷ Bir burjuva iktidarı olan hükümet, Meşrutiyetten bugüne kadar olan iktidardan farklı değildir: Abdülhamit, İttihat Terakki gibi burjuva sınıfına mensuptur. Ancak Türkiye'deki burjuvaziye ekonomik gelişmeyi sağlamış gerici burjuvazi ile henüz kapitalistleşmemiş halkçı devrimi gerçekleştirmeye kararlı burjuvazi olarak ikiye ayırmaktadır. Değmer'in bu noktada, emperyalizme karşı bağımsızlık mücadelesinde desteklemiş olsa da Ankara hükümetinin bir burjuva sınıfı olduğunu hatırlatıp, gerici ya da kapitalistleşmemiş burjuva sınıfının gelişimi sağlamak için işçi ve köylüyü sömüreğini belirtmektedir. Mücadele burjuva-işçi sınıfı arasında olduğuna göre, her iki burjuva sınıfına karşı işçi ve köylüler ancak birleşerek ve örgütlenerek mücadele edeceklerini belirtmektedir.

⁹⁷⁴ *Aydınlık* sayı 17 (Ağustos 1923)'tan aktaran Tunçay, Cilt I, s. 752

⁹⁷⁵ Tunçay, Cilt I, s. 752

⁹⁷⁶ "*İçtimai Islahat Meselesi*" Tunçay, Cilt I, s. 755-756

⁹⁷⁷ *Aydınlık* Sayı 22 (Haziran 1924)'den aktaran Tunçay, Cilt I, s. 756-758

TKP'nin "Kürt sorunu"na yaklaşımı ise genel olarak toprak ağalığı ve dini duyguların istismarı üzerinden Anadolu köylüsünün sömürülmesi açısından değerlendirmiştir. Bu nedenle Kürt isyanlarını dini talepler içermesi ve toprak ağalarının öncülüğünde gerçekleşmesi nedeniyle "gerici" bulmaktadır. Ayrıca Kürt sorununun nedenlerini toprak sorunu ve emperyalist devletlerin oyunları olarak görmektedir. Bu nedenle çoğunlukla ayaklanmaları gündemlerine almayarak görmezden gelmiş ya da CHF'yi isyanları bastırması konusunda desteklemiştir.

TKP için gericilikle mücadele her zaman ön planda olmuştur. Bu nedenle Şeyh Sait İsyanı'yla ilgili olarak *Orak-Çekiç*'te oldukça sert yazılar yer almıştır.⁹⁷⁸

"Yobazların Sarıkları Yobaz Zümresine Kefen Olmalı! Yobazlarıyla, Ağalarıyla, Şeyhleriyle, Halifeleriyle, Sultanlarıyla Birlikte Kahrolsun Derebeylik! İrtica ve Derebeyliğe Karşı Mücadele İçin: Köylüler(Köy Meclisleri), Ameleler(Sendikalar), etrafında teşkilatlanmalıdırlar."

İsyanı "İngilizlerin oynattığı irtica kuklası" olarak niteleyip hükümetin bir an önce isyanı bastırmasını ardından da mutlaka Doğu'da toprak sorununu çözmek için toprak reformu yapmasını söylemektedir. Buna göre:⁹⁷⁹

"Kürtler Musul bölgesinde yaşayan halkın önemli bir kesimini meydana getirdikleri için, hem emperyalist okların hedefi, hem de emperyalistlerin bir savaş aracı haline gelmişlerdir... Kürt ayaklanması, İngiliz emperyalizminin Ortadoğu'daki yeni bir saldırı manevrasıdır."

TKP "ikiyüzlü şeyhlerin" Kürdistan için özerklik talep etmelerini "gerici feodal Doğu vilayetlerinin devrimci ve Cumhuriyetçi Ankara Hükümeti'ne karşı özerklik" talebi olarak almaktaydı.⁹⁸⁰ TKP'nin CHF'yi hala "ilerici" olarak tanımladığı bu dönemde İsyanın ardından "dinci gericilik tehlikesini" ortadan kaldırmak için İsmet Paşa kabinesinin önlemler aldığını belirtmektedir: aşar vergisi kaldırılması, Doğu'ya demiryolu yapımına hız verilmesi, kredi

⁹⁷⁸ Tunçay, Cilt I, s. 774

⁹⁷⁹ "Kürdistan'daki Ayaklanma" 24 Mart 1925, Internationale Presse Korrespondenz,'den aktaran Ağın, a.g.e., s. 239-241.

⁹⁸⁰ "İsmet Paşa Kabinesi'nin Bir Yılı", 30 Mart 1926, *Orak-Çekiç*'ten aktaran Ağın, s. 242

sisteminin geliştirilmesi gibi çiftçileri rahatlatacak önlemler alınmaya çalışılmıştır.⁹⁸¹

Viyana Konferansı'nda Şefik Hüsnü Kürt sorunuyla ilgili yaklaşımlarını belirtmiştir. Şeyh Sait İsyanı'nın bastırılması için Takriri Sükun Kanunu'nun baskıcı uygulamalarının gündemde olduğu dönemde TKP "milli ekalliyetlere karşı kullanılan zulüm siyasetini ve bugünkü şeriat içinde Müslüman ekalliyetler için kullanılan Türkleştirme şeklindeki tazyikatı şiddetle ve tamamen" reddettiğini belirtmektedir.⁹⁸² Ülke dahilindeki milliyetlerin kendi geleceklerini tayin haklarını da kabul eder⁹⁸³ ancak sömürünün milliyet ya da ırk nedeniyle yaşanmadığını kabul eder. Zira "bu duçar-ı gard olmuş" milletlerin sömürüden ancak Türk işçi ve köylüsüyle birlikte mücadele ederek kurtulabileceklerini savunmaktadır. Yıllardır toprak ağalarının ağır sömürüsüne maruz kalan köylüler üzerine eğilen Parti, toprak reformuyla hem köylülerin hem de bu baskı altında olan milletlerin kurtulacağını belirtmektedir. Yine Tunceli(Dersim)'de başlayan ayaklanmayı "Kemalist Hükümetin enerjik reformları yüzünden kendi iktidarını tehdit altında hisseden feodal unsurların ümitsiz bir direnişi" olarak nitelendirmişlerdir.⁹⁸⁴ İsmail Bilen'in de "irticai faaliyet" olarak gördüğü Ayaklanma karşısında *"feodal unsurlar, Kemalist parti tarafından gerçekleştirilen reformlara rağmen, bugüne kadar ülkenin bu sapa bölgesinde barınmayı başarmışlardır... Halk Partisi, iç pazarın genişletilmesini isteyen milli burjuvazinin baskısıyla, geçen yıl Cumhuriyetçi devletin bütün ağırlığını koyarak bu çağ dışı duruma son vermeye karar verdi"*⁹⁸⁵ diyerek CHF'yi desteklemektedir.

TKP'nin Kürt Sorununa değindiği bir diğer belge 1930 TKP Faaliyet Raporudur. TKP, CHP'nin Müslüman azınlıklara karşı zorla Türkleştirme, Hristiyan ve Yahudi azınlıkları da ezme politikasına karşı, "kendi kaderlerini tayin hakkını" tanımasına değindiği bölümde soruna değinmiştir. TKP

⁹⁸¹ "İsmet Paşa Kabinesi'nin Bir Yılı", 30 Mart 1926, *Orak-Çekiç*'ten aktaran Ağın, s. 243

⁹⁸² **Türkiye Komünist Partisi 1926 Viyana Konferansı**, CD34, Klasör 4_36, sayfa 455-663, Osmanlıca, İngilizce Karşılaştırmalı, s. 202.

⁹⁸³ Burada Parti Lenin'in Ulusların Kendi Kaderlerini Tayin Hakkı ve Doğu Tezleri'yle uyumlu politikalar geliştirmiş olduğunu görüyoruz.

⁹⁸⁴ Rasim Davoz-"Yeni Bir Kürt Ayaklanması", 29 Temmuz 1937, TKP MK Dış Büro; 1962 Konferansı'ndan aktaran, Ağın, a.g.e., s. 246

⁹⁸⁵ D. Perinçek'ten aktaran B. Gürel, F. Özkan, a.g.m., s. 297

Kürtlerin adı anılmasa da özellikle Kürtlerin düşünöldüğü belli şekilde “azınlıklara hak eşitliği, dil ve eğitim özgürlükleri istenmekte, yarı derebeylik düzeninin çökertilerek bey ve ağaların elindeki toprak ve hayvanların parasız olarak aşiret üyelerine dağıtılmasını” talep etmekteydi.⁹⁸⁶ Yani TKP Kürt sorununun ekonomik kaynaklı olduğı tezini tekrar etmekteydi.

Komintern’in Doğı Halkları ve Ulusların Kaderlerini tayin hakkı tezine göre belirlenen TKP’nin ölkö içi politikası 1925 senesiyle değışiyordu. CHF’yi bir burjuva sınıfı olarak görmesiyle birlikte mütegalibe ve emperyalizmle verdiğı mücadele açısından başından itibaren destekleyen TKP’nin cephe politikası, Takriri Sükun Kanunu Partiyi de hedef alınca ve 1926’da işçi örgütlerine yönelik olumsuz tavrı karşısında değışmiş, işçi hareketlerine karşı “gerici” yanları vurgulanmaya başlanmıştır.⁹⁸⁷ Böylece emperyalizme karşı Kemalizm’le “ortak mücadele” verme politikası son bulmaktadır.

TKP’nin Kemalizm’e yönelik olumsuz tavrı 1926 senesinde Şefik Hüsnü’nün diğör yazılarına yansımaktadır. “Türk Milliyetçiliğinde Devrimci Dalganın Geri Çekilmesi” ve “Türkiye’de Siyasi Mücadeleler” isimli makalelerinde CHF’de bağımsızlığın kazanılmasından sonra yaşanan değışimi aktarmaktadır.⁹⁸⁸ Milli devrimci hareket toplumu, feodalizm ve padişahlığın kalıntılarından temizleyerek proletarya devriminin yolunu açmakta olan bir hareketken; artık CHF ile “küçük burjuva nitelikli yönetim” “kapitalizm yönünde gelişme” eğilimindedir.⁹⁸⁹ CHF, iktidara geldikten sonra da gerici tüm mirası tasfiye ederek devrimci uygulamalarını sürdürdüğü için desteklenmekteydi. Ancak CHF artık değışmektedir. Kapitalist burjuvazi CHF ile eklemlenmiş, ayrıca CHF milletvekilleri içinde de toprak ağaları bulunmaktadır. Kurtuluş savaşı ve Kuruluş döneminde birlikte mücadele verilen orta sınıf, işçi ve köylüler Kemalistlerin iktidarını güçlendirmesiyle,

⁹⁸⁶ Tunçay, “Türkiye’de Komünist Akımın Geçmiş Üstüne”, s. 352

⁹⁸⁷ Örneğın 8 Eylül 1925 yılındaki “Yeni Türkiye’de Komünist Avı” isimli yazısında Şefik Hüsnü, hükümetin değıştiğini, 1922’den beri komünistlere yönelik sertleştiklerini ve artık “yeni Türkiye’ye” milliyetçi gericiğin hakim olduğunu söylemiştir. **Ş. H. Yazı ve Konuşmalar**, s. 15-17. Ayrıca 1926 Viyana Konferansı’nda da TKP’nin Faaliyet programında CHF’nin gerici ve emperyalizmle uzlaşma çabası içindeki kanadıyla mücadele edileceğı kararı alınmıştı.

⁹⁸⁸ “Türk Milliyetçiliğinde Devrimci Dalganın Geri Çekilmesi” Eylül 1926, “Türkiye’de Siyasi Mücadeleler” 16 Eylül 1926, **Ş. H. Yazı ve Konuşmalar**, s. 35-49

⁹⁸⁹ “Türk Milliyetçiliğinde Devrimci Dalganın Geri Çekilmesi”, **Ş. H. Yazı ve Konuşmalar**, s. 36

iktidarın ortakları olmaktan dışlanmışlardır. Orta sınıfı oluşturan küçük esnaf ve köylüler 1923'ten beri "sürekli olarak proleterleşmekte ve ücretli işçilerin saflarına itilmektedir".⁹⁹⁰ İktidara geldikleri günden beri köylülerin sömürülmesine neden olan toprak ağalığı sistemini bertaraf etmek için toprak reformu yapmaya vadeden ancak toprak reformu yapamadıkları gibi kredi politikası, tarım kooperatiflerinin kurulması gibi politikalar da yoksul köylüye fayda sağlamamıştır.⁹⁹¹ Sefaletle sürüklenen bu kesim zamanla iktidardan uzaklaştırılmıştır. Toprak ağaları ve küçük burjuvaziden oluşan "küçük bir tabaka" ise kısa sürede zenginleşerek iktidar ortakları haline gelmişlerdir.⁹⁹²

Üstelik toprak ağaları da topraktan elde ettikleri rantı sanayiye yatırarak burjuva kapitalistlere dönüşmektedir. Böylece iktidarı ele geçirdikten sonra "her geçen gün daha fazla kapitalist tarafa geçen ve yabancı sermaye ile uzlaşan" Kemalist hükümet artık "kapitalist olmayan gelişme yolu"ndan vazgeçmiş oluyordu.⁹⁹³

Milli Kurtuluş Savaşını yürüten çetelerin düzenli ordu haline getirilmesiyle oluşan Türk Ordusu da şimdi CHF'nin güçlü bir askeri aygıtına dönüşmüştür. Şefik Hüsnü, Partide dahil olan sınıfları bu şekilde tanımladıktan sonra CHF'nin bileşimini sayısal olarak da belirtmektedir: Memur ve subaylar yüzde 35; büyük toprak ağaları ve taşra eşrafı yüzde 25; büyük işletmeciler, büyük sanayiciler, büyük tüccarlar yüzde 20; meslek sahipleri(avukat, doktor gibi) yüzde 10; zengin köylüler yüzde 5 ve emekçi sınıflar yüzde 5.⁹⁹⁴ CHF, yerli sanayi yaratmak amacıyla girişimcilere devlet iştirakleri, teşvik tedbirleri gibi destekler sağlamaktadır. CHF'nin dayandığı sınıfın ekonomik çıkarları doğrultusunda geliştirdiği bu politika, halkın daha fazla vergi borcu altında ezilmesine ve genel ekonomik pahalılığa yol açmaktadır. Üstelik CHF, Misak-ı Milliye ihanet ederek Musul'u feda

⁹⁹⁰ "Türkiye'de Komünist Hareket ve Emekçilerin Durumu", (26 Kasım 1926), **Ş. H. Yazı ve Konuşmalar**, s. 71

⁹⁹¹ "Türkiye Köylüsü ve Kemalist Devrim" (26 Nisan 1927), **Ş. H. Yazı ve Konuşmalar**, s. 89-95

⁹⁹² "Türkiye'de Komünist Hareket ve Emekçilerin Durumu", **Ş. H. Yazı ve Konuşmalar**, s. 71

⁹⁹³ "Çin Meselesi"-Komintern Yürütme Komitesi Sekizinci Genel Toplantısı'ndaki Konuşma, s. 103

⁹⁹⁴ "Türk Milliyetçiliğinde Devrimci Dalganın Geri Çekilmesi"- "Türkiye'de Siyasi Mücadeleler", **Ş. H. Yazı ve Konuşmalar**, s. 38, 45

etmiştir.⁹⁹⁵ Dolayısıyla artık “Türk milliyetçiliğinde devrimci hareket zayıflıyor” ve CHF, gerici toprak ağalarıyla işbirliği yapmakta ve burjuvaziye dayanan bir parti haline geliyordu. Bu değişimi belirtmekle birlikte Şefik Hüsnü yine de CHF’ye karşı değil, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, İttihat ve Terakki ve feodal unsurlar gibi burjuva-gerici muhalefette mücadele edilmesini söyleyerek hem Komintern’in tavsiyelerine karşı gelmiyor hem de CHF’den hala umutlu olduğunu belirtiyordu.⁹⁹⁶

“Kemalistlerin takip etmeye uğraştıkları sermayedarlık yolu, çoğu defa milli kifayete bürünen emperyalist sermayenin milli ekonomiyi tekrar istila etmesi”ne yol açtığı için⁹⁹⁷, artık Kemalistlerin anti-emperyalist bir niteliği kalmadığını söyleyen Şefik Hüsnü savunulagelen emperyalizme karşı cephe politikasından, “sınıf savaşımı”na geçmektedir. Zira artık bir burjuva partisi olan CHF’nin en büyük suçu “önceleri yabancı burjuvaziye savaş açmışken, sonradan Sovyetler Birliği’ne karşı emperyalizmle uzlaşmış olmasıdır”.⁹⁹⁸ Bu noktada komünist partilerin görevleri eskiden olduğu gibi ilerici burjuvaziye emperyalizmle mücadelede desteklemek değil; emekçileri ve burjuvaziye emperyalizme karşı mücadeleye sevk etmek ve proletaryanın köylü sınıfıyla ittifakı halinde iktidarı ele geçirmesini sağlamaktır.⁹⁹⁹ Şefik Hüsnü, sınıflar arası çatışmayı keskinleştirerek komünist partilerin burjuva sınıfına baskı yaparak emperyalizmle mücadele ederek toprak reformu ve feodalizmin tasfiyesini sağlayarak burjuva devrimini gerçekleştirmeye zorlaması gerektiğini belirtmektedir.¹⁰⁰⁰ Nitekim TKP yine 1930 Faaliyet Programında uluslararası alanda da sınıf mücadelesinin keskinleştiğini belirterek,

⁹⁹⁵ “Türkiye’de Siyasi Mücadeleler”, **Ş. H. Yazı ve Konuşmalar**, s. 47.

⁹⁹⁶ “Türkiye’de Siyasi Mücadeleler”, **Ş. H. Yazı ve Konuşmalar**, s. 42, 49

⁹⁹⁷ Türkiye Komünist Partisi Faaliyet Programı (1930), Tunçay, Cilt II, s.375

⁹⁹⁸ Tunçay, “Türkiye’de Komünist Akımın Geçmişi Üstüne”, s. 352

⁹⁹⁹ “Komünist Enternasyonel Yürütme Komitesi Toplantısında ‘Uluslararası Durum ve Komintern’in Görevleri Üzerine’ Konuşma”(22 Kasım-13 Aralık 1926), **Ş. H. Yazı ve Konuşmalar**, s. 78. Komünist Partisinin görevi 1930 Faaliyet Programında da hatırlatılmaktadır: “...amele ve köylüler tarafından iktidarın zaptedilmesi, amele ve köylü halkıçı diktatörlüğü altında memleketin tabii zenginliklerinin kıymetlendirilmesi ve halk iktisadiyatının sosyalizmin kuruluşunu mümkün kılacak tarzda sinailleştirilmesi vazifelerini hemen tehakkuku kabil meseleler sırasına koymuştur.” Türkiye Komünist Partisi Faaliyet Programı (1930), Tunçay, Cilt II, s.375

¹⁰⁰⁰ “Komünist Enternasyonel Yürütme Komitesi Toplantısında ‘Uluslararası Durum ve Komintern’in Görevleri Üzerine’ Konuşma”, **Ş. H. Yazı ve Konuşmalar**, s. 78

emperyalizme karşı mücadelenin Türkiye işçi sınıfıyla verileceğini söylemektedir.¹⁰⁰¹

“Ancak ve ancak amele ve köylü kütlelerinin emperyalizme karşı, ve emperyalizme teslim olmakta bulunan Kemalizm’e karşı mücadelesi memleketin bil ’ahara tekrar emperyalizm tarafından esaret altına alınmasının önüne geçilebilir. Türk iktisadiyatına kumanda eden sevkül ceyşi merkezler zaptetmeye ve Türkiye’nin devlet olarak istiklalini tehdit etmeye ve hatta onu büsbütün istiklalinden mahrum etmeye uğraşan emperyalizme aleyhtar mücadeleyi ancak amele sınıfı sevki idare edebilir ve onu bizzat Halk Fırkası hükümetini yıkmak suretiyle, sonuna kadar devam ettirebilir.”

Şefik Hüsnü’nün bu mücadelenin işçi sınıfıyla verileceğine olan güveni işçi sınıfının “her geçen gün daha açık bir şekilde kendi devrimci hedeflerinin bilincinde ve örgütlü bir siyasi güç” olmasından ileri gelmektedir.¹⁰⁰²

“Öncüsü komünist partilerin faaliyeti ve ajitasyonu sayesinde, işçi sınıfı, sınıf düşmanlarına gözü kapalı alet olmamak için gittikçe daha güçlü bir irade gösteriyor. İşçi sınıfı, emekçi kitleler her çeşit kapitalist ve emperyalist sömürüden tamamen kurtuluncaya kadar emperyalizme karşı mücadeleyi-milliyetçilere karşı da- sürdürmeye kararlıdır.”

Örgütlenmeleri yönünde büyük engeller bulunması Türkiye işçi sınıfını “siyasi bilinç”ten mahrum bıraksa da işçi sınıfının “sınıf içgüdüğü çok gelişmiştir.”¹⁰⁰³ Türkiye işçi sınıfı sadece TKP’nin öncülüğünde değil; “kendiliğinden” hareket etmektedir. Son on yılda her yükselişi bastırılsa da “proleter hayat şartlarında doğup büyüyen nispeten genç işçi kuşağı” işçi sınıfı içinde “en bilinçli ve en savaştıcı öncüsüdür”.¹⁰⁰⁴

Kapitalist olmayan yoldan gelişme siyasetinden vazgeçen Kemalistler “kapitalist gelişme yolundadır.” Bunun en önemli göstergeleri sanayi alanında hükümetin girişimleri özendirmekle yetinmesi, ticarete büyük işletmeler hakimiyet kurarak, küçük işletmelerin parçalanması ve tarım alanında küçük

¹⁰⁰¹ Türkiye Komünist Partisi Faaliyet Programı (1930), Tunçay, Cilt II, s. 386

¹⁰⁰² “Doğu Milliyetçiliği Emperyalizmin Önünde Diz Çöküyor”, **Ş.H. Yazı ve Konuşmalar**, (22 Ocak 1930), s. 141

¹⁰⁰³ “Türkiye’de Komünist Hareket ve Emekçilerin Durumu”(16 Kasım 1926), **Ş.H. Yazı ve Konuşmalar**, s. 69

¹⁰⁰⁴ Türkiye’de Komünist Hareket ve Emekçilerin Durumu”, **Ş.H. Yazı ve Konuşmalar**, s.71-72

tüccarların “büyük köpek balıkları tarafından yutulması”, ticaret alanında uygulanan tekellerle de, şeker, petrol, içki, ateşli silahlar, patlayıcı maddeler, kibrit, sigara tekeli, küçük tüccara büyük darbe indirmesi ülkede kapitalist ekonomin gelişmesine neden olmuştur.¹⁰⁰⁵ Ayrıca kuruluş döneminde ekonomide milli sermayeyi öncelleyen yaklaşım da yerini yabancı kapitalizmle eklemlenmeye bırakmıştır: demiryollarının yapımında, sanayinin diğer birçok alanında (tarım sanayi, yapı fabrikalarında, şeker fabrikalarında, silah ve mühimmat gibi ağır sanayi), ticarete uygulanan tekellerle yabancı kapitalistlerle anlaşmaya varıp emperyalizmle uzlaşma yolunda ilk adımı atmışlardır. Kemalistler tüm bu uygulamalarla ülkedeki sermayeyi tek elde toplamak ve mümkün olduğu en kısa sürede yeni sermaye biriktirmek için “iş gücünü ve geniş tüketici kitlelerini iliğine kadar sömürerek” kapitalist bir burjuva partisi haline geldiğini göstermektedir.¹⁰⁰⁶

Kapitalist olmayan gelişme yolundan ve bağımsız bir ekonomik kalkınma politikasından vazgeçen, “kapitalist gelişme yolunda bulunan burjuvazinin dilinde ise ‘bağımsızlık’ sözü kendi sınıf çıkarlarının üstü kapalı bir ifadesinden başka bir anlam taşımıyordu.”¹⁰⁰⁷

Şefik Hüsnü, Kemalistlerin ülkenin pek çok sınıfını dışladığını, emperyalizmle uzlaştığını ve kapitalistleştğini belirtip toplumsal tabanını yitirmiş bir “diktatörlük” haline geldiğini ifade ediyordu.¹⁰⁰⁸

“Köylük bölgelerde köylülerin vergiler ve fahiş faizlerle acımasızca soyulması, şehirlerde işçilerin ücretlerinin düşürülmesi, çalışma koşullarının kötüleştirilmesi ve işçilerin çeşitli örgütlenme çabalarına karşı şiddetli baskı yöntemlerine başvurulması; işte Kemalist hükümetin iç siyasetteki uygulamaları bunlardır. Bu uygulamalar doğal olarak kitleler içinde giderek artan bir hoşnutsuzluk ve kızgınlık yaratıyor.”

Buna göre “Kemalist rejim birkaç yıl içinde, Kemalist Halk Partisi tarafından temsil edilen yerli büyük burjuvazi ve büyük toprak ağalarının açık

¹⁰⁰⁵ “Kemalizm Kapitalist Gelişme Yolunda”, Ş.H. Yazı ve Konuşmalar, 107-118

¹⁰⁰⁶ “Kemalizm Kapitalist Gelişme Yolunda”, Ş.H. Yazı ve Konuşmalar, 118-119

¹⁰⁰⁷ “Doğu Milliyetçiliği Emperyalizmin Önünde Diz Çöküyor”, Ş.H. Yazı ve Konuşmalar, s. 141

¹⁰⁰⁸ “Kemalistlerin Yeni Baskı Dalgası” (7 Temmuz 1933), Ş.H. Yazı ve Konuşmalar, s. 159

*diktatörlüğü haline gelmiştir.*¹⁰⁰⁹ Son dört yıldır Türkiye'deki ekonomik kriz emekçi kitleleri sömürürken, onların Hükümete verdikleri tepkiler CHP tarafından oldukça sert bir şekilde bastırılmıştır. Emekçilerin direnmesi nedeniyle Halk Partisinin sanayi ve tarım işçileri, sendikalar ve TKP'ye saldırıları artmış ve sertleşmiştir.

Kısacası milli mücadele döneminde TKP “emperyalizme karşı mücadelede cephe politikası”ndan CHP iktidarının güçlenmesi ve ülkedeki tüm siyasal muhalefetle birlikte 1925 itibariyle TKP'ye karşı da sertleşmesiyle “emperyalizme karşı mücadelenin Kemalizm'e karşı mücadeleden ayrılamayacağı” politikasına geçmiştir. Ülkedeki gerici toprak ağaları ve din tüccarları ile mücadele etmesinden ve bağımsız bir ekonomik kalkınma öngörmesinden ötürü Kemalizm'e yüklenen ilerici öngörülerin ilerleyen zamanlarda gerçekleşmemesi, CHP'nin zamanla bir “emperyalizmle uzlaşan burjuva partisi” haline gelmesiyle TKP sınıf savaşı politikasına yönelmiş ve toplumda gittikçe daha da yoksullaşan işçi ve köylülerin mücadelede aktif rol oynayacakları umudunu temel politikası haline getirmiştir.

¹⁰⁰⁹ “Kemalist Diktatörlüğün Çizmesi Altında”(Zindandaki İki Yüz Komünisti Kapsam Dışı Bırakan Bir Af), (6 Kasım 1933), **Ş.H. Yazı ve Konuşmalar**, s. 161

III. SOLUN LEGALLEŞMESİ OLARAK TÜRKİYE İŞÇİ PARTİSİ VE SOLDA AYRIŞMA

A. 1960 DARBESİ VE SOL

27 Mayıs 1960 yılında Demokrat Parti iktidarına karşı gerçekleşen Darbe işçi sınıfı ve sol hareketler açısından olumlu sonuçlar doğurmuştur. Genel olarak Darbe, 1960'lara doğru DP'nin artan anti-demokratik uygulamaları nedeniyle sol açısından olumlu karşılanmıştır. 1961 Anayasası'nın insan hak ve özgürlüklerine yönelik olumlu yenilikleri ve işçilere yönelik tanınan haklar ve nihayetinde grev ve sendikalara yönelik yasal ve anayasal gelişmeler işçilerin yıllardır kavuşamadıkları haklara kavuşmaları sağlamıştır. Üstelik grev ve sendikal hak mücadelesi işçilerin o güne kadar görülmedik büyüklükte eylemler düzenlemelerine de yol açacaktır. Yine bir çok sol parti yasallaşma olanağı bularak ilk kez siyasete dahil olacak ve yeni seçim sistemiyle de Mecliste temsil imkanı dahi bulacaktır.

1. 1950-1960 Arasında Yaşanan Ekonomik Gelişmeler

Türkiye'nin 1946 itibariyle ABD ile siyasi ve ekonomik alanda yakınlaştığını görmüştük. Özellikle Marshall Yardımıyla başlayan ekonomik yakınlaşma, 1950'li yıllarda da ekonominin ABD'den gelen uzmanların raporlarına göre, Batı'nın ekonomik çıkarlarına göre şekillenmesiyle devam etmiştir.

Bunun en önemli nedeni II. Dünya Savaşı'ndan ekonomisi güçlü çıkan Amerika'nın kurulacak "yeni düzende" Amerikan mal ve sermayesine cevap verecek iktisadi ve siyasi düzenlemeleri kurmak ve uluslararası Keynesçi politikalarla kapitalist dünya sisteminin yeni işleyiş mekanizmalarının gerektirdiği dünya ölçeğinde iş bölümünü sağlamaktır. Bunun için öncelikle

savaş sonrasında kötü durumda bulunan Avrupa ekonomisinin iyileştirilerek, ABD'nin Avrupa'dan yaptığı ithalat oranı yükseltilecek ve kendi büyüme sorunu çözülecekti. Aynı zamanda savaştan kendisi gibi galip ayrılan ve iktisadi sistemi kendisiyle taban tabana zıt olan SSCB'ye karşı da siyasi ve iktisadi bir müttefik elde etmiş olacaktı. Bunun yanında, uluslararası Keynesçi işbölümüne göre 1930'larda sanayileşmeye başlayan azgelişmiş ülkelerin de sanayileşme süreçlerini tamamlamaları gerekiyordu. Ancak bu sanayileşme kontrol altında olmalıydı ve çevre ülkelerin sanayileşmenin son aşamasına geçmesine engel olunmalı, o ana kadar gerçekleştirilen sanayileşmenin aramalı, teknoloji ve döviz açısından merkez ülkelere bağımlı kalmaları sağlanmalıydı.¹⁰¹⁰ Belirlenen bu stratejiyi uygulayacak uluslararası kurumların oluşturulmasının ilk adımı 1944'te toplanan Bretton Woods Konferansı'nda atılmıştır.¹⁰¹¹

Türkiye'de dünya ticaret sistemine dahil olabilmek için Bretton Woods¹⁰¹² Antlaşmasının kapsamına ve gereklerine uygun bir para sistemi oturtmak¹⁰¹³ için 7 Eylül 1947'de Bakanlar Kurulunda alınan gizli karar ve TBMM'de yapılan gizli oturumla Cumhuriyetin ilk devalüasyonu yapmıştı. Kararla Türk lirasının değeri ABD doları karşısında 131,5 kuruştan 280 kuruşa düşürülüyor, Başbakan Recep Peker ise bunu "sizden bu sorumluluğa katılmanızı beklemiyoruz, izin de istemiyoruz, sadece haber veriyoruz" şeklinde duyuruyordu.¹⁰¹⁴ Ardından da (Mart 1947'de) Dünya Bankası ve IMF'ye üye olundu. Ardından kapitalist Batı'yla eklemlenmek için diğer girişimlerde de bulunulmuştur: 13 Temmuz 1947'de Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü(OEEC)'ne üye olunmuş, 4 Temmuz 1948'de de ABD ile Marshall Yardımı çerçevesinde Ekonomik İşbirliği antlaşması imzalanmıştır. DP

¹⁰¹⁰ Serdar Turgut, **Demokrat Parti Döneminde Türkiye Ekonomisi**, Ankara, Adalet Matbaacılık, 1991, s. 132-133

¹⁰¹¹ Sönmez, a.g.e., s. 74

¹⁰¹² Türkiye Savaş sonrası dönemin uluslararası ekonomik düzenini korumak amacıyla yapılan Bretton Woods Konferansına katılmış ve bu Konferansta kurulması düşünülen iki temel kuruluşa üye olmuştu: IMF ve Uluslar arası İmar ve Kalkınma Bankası(İBRD), Hüseyin Şahin, **Türkiye Ekonomisi**, Bursa, Ezgi Kitabevi Yayınları, 1998, s.94.

¹⁰¹³ "Anglo-Amerikan dünyası fiyatlarıyla milli fiyatlarımız arasındaki mühim ayrılığın ihracatımızı zorlaştırarak bizi iktisadi bir buhranla karşı karşıya getirmesi; diğeri ise Bretton Woods para ve maliye anlaşmasına iltihakımızın bir gün meselesi haline gelmiş olması..." Ertuğrul, a.g.e., s. 194.

¹⁰¹⁴ Ertuğrul, a.g.e., s.77, 193-194.

dönemine kadar CHP iktidarı ABD'den 177 milyon dolar bağış, 117 milyon dolar düzeyinde de kredi ile ABD yardımı dışında 23 milyon dolar, Dünya Bankasından da 16 milyon dolar kredi almıştı.¹⁰¹⁵

Bu dönemde ithal ikameci sanayileşmenin ilk aşamasında olan Türkiye'nin dış yardıma ihtiyacı yoktu. ABD ise Türkiye'nin devletçi sanayileşmesine karşı çıkıyor, Avrupa'nın hammadde ihtiyacını karşılaması yönünde tarımsal ürün ve hammadde ihracına yönelik bir ekonomik gelişme öngörüyordu. Bu nedenle 1946'da eski Kadrocuların hazırladığı bağımsız, öncelikle kendi kaynaklarına güvenen sanayileşme programı olan "İvedili Sanayi Planı", Avrupa Kalkınma Programı kapsamı içine alınması için Amerikalılara sunulduğunda reddedildi.¹⁰¹⁶ Bunun üzerine 1947'de ABD'nin isteklerine uygun yeni bir plan hazırlandı. "Vaner Planı" olarak anılan İktisadi Kalkınma Planı ABD'lilerce bu kez kabul edildi ve ilk yardım bu şekilde alınmış oldu.¹⁰¹⁷ Plan tavsiyelere uygun olarak tarıma, alt yapı tesislerine öncelik veriyor, sanayileşmeyi ikinci plana itiyordu. Böylece Türkiye sanayileşme hedeflerinden vazgeçip, kendisine sunulan gelişme stratejisini kabul etmişti.

Ekonomide tarıma öncelik vermenin en büyük sebebi Türkiye'nin en güçlü sınıflarını büyük toprak sahipleri ve tüccarların oluşturuyor olmasıydı. Bununla birlikte sanayiye ikinci plana iten bu gelişme stratejisine karşı çıkacak güçte bir sanayi sınıfı da yoktu. Güçlü bir muhalefetin olmadığı, uygulamanın kısa dönemde daha karlı olacağı ve uluslararası ortamın Kore savaşı nedeniyle de tarımsal ihracat ve ticaret açısından elverişli olduğu bir ortamda bu gelişme stratejisini uygulamakta hiçbir güçlükle karşılaşılmamıştır. Dolayısıyla II. Dünya savaşından sonra tercih edilen gelişme stratejisi sadece hegemonik güçlerin etkisiyle değil iç faktörlerin de bu stratejiye uyumuyla sürdürülmüştür.

Türkiye'nin 1946'yla başlayan yeni uluslararası ve ekonomi politikası 1950'li yıllarda da sürdürülmüş, ABD'yle başlayan yakınlaşma Türkiye'nin

¹⁰¹⁵ Tefik Çavdar, **Türkiye Ekonomisinin Tarihi: 1900-1960**, Ankara, İmge Kitabevi, 2003, s.389.

¹⁰¹⁶ Korkut Boratav, **Türkiye'de Devletçilik**, Ankara, İmge Kitabevi, 2006 , s.352.

¹⁰¹⁷ Hüseyin, a.g.e., s.92.

ABD politikalarına uygun adımlar atmasına da neden olmuştur. Öncelikle, yukarıda da gördüğümüz gibi Türkiye ilk iki başvurusunda kabul edilmediği NATO'ya 1950'de Kore Savaşına girdikten sonra, 1952'de kabul edilmişti. Ardından 1955'te Türkiye, ABD'nin Ortadoğu'daki politikasının tarafı olan CENTO'ya katılmış, 5 Mart 1959'da da "Türk Amerikan İşbirliği Antlaşması" imzalanmıştı. CENTO'yu tamamlayan bu antlaşmaya göre ABD, Türkiye, İran ve Pakistan'ın "komünist bir saldırıya uğraması" halinde koruma görevi üstleniyordu. 1959 senesinde Menderes'in ABD ziyaretlerinden sonra ABD'nin Türkiye'de üs kurmasına izin verildi. Türkiye'nin yüzünü Batıya dönmesiyle başlayan yakınlaşma Türkiye'nin değişen hükümetle beraber çizeceği yeni ekonomi politikasını da belirleyecekti. Türkiye ekonomi politikasını özellikle OECD'den gelen uzmanlara ve yardımlara göre belirlemeye başlamıştı.

1947'den sonra Türkiye ekonomisinin işleyişinde vazgeçilmez bir öge haline gelen yabancı sermaye¹⁰¹⁸ kullanımına 1950'li yıllarda da devam edilmiştir. Demokrat Parti yalnız dış borç almakla kalmamış Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu ve 1954'te ABD'li uzmanların katkısıyla hazırlanan Petrol Kanunu'yla yabancı sermaye de ülkeye çekmeye çalışmıştır. Bu dönemde yatırımlar artsa da çok sınırlı kalmıştır.¹⁰¹⁹ Gıda, kimya, inşaat malzemeleri gibi gelişen alanlara yönelen yabancı sermayede ağırlığı Amerikan ve Alman şirketleri oluşturmuyordu.¹⁰²⁰ Ancak yabancı kaynakların artmasıyla birlikte ekonomiye yapılan müdahaleler de artmıştı. Kredi ve yardımlar çoğunlukla bir plan dahilinde verilerek belirtilen alanlarda harcanması şartına bağlanıyordu. Uzmanların görüşleri ekonomi politikasında oldukça etkili bir unsur haline gelmişti. Hatta uzmanların ekonomiye fazla müdahil olmaları sebebiyle 1954'te bir Dünya Bankası

¹⁰¹⁸ Ülkeye giren toplam 2311 milyon dolar olan yabancı sermayenin 1416 milyon dolar gibi büyük bir kısmı resmi kredi ve bağışlardan oluştuğu gibi bunun da en fazla payı (1112 milyon dolar) ABD tarafından sağlanmıştır. Şahin, a.g.e., s.115.

¹⁰¹⁹ 1954-60 döneminde gelen yabancı sermaye yatırımları 104 milyon dolardan ibarettir. Şahin, a.g.e., s. 98.

¹⁰²⁰ Ayrıca gelen yabancı firma sayısı 23 olmuştur, Erdinç Tokgöz, **Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi: 1914-1999**, Ankara, İmaj Yayınevi, 1999, s.131.

uzmanıyla hükümetin arası açılmış ve Türkiye 1966 yılına kadar bu kaynaktan kredi alamamıştır.¹⁰²¹

DP, muhalefetteyken liberal iktisat politikasını savunuyordu. Nitekim iktidarın çağırılmadığı 1948 yılında yapılan Türkiye İktisat Kongresinde devletçiliğe çok sert eleştiriler yöneltildi. Kongrede 1947 İktisadi Kalkınma Planı(Vaner Planı)'na uygun tavsiye kararları alınmış, 1950 hükümet programında ise devletçiliğe kesinlikle kaşı çıkılıyordu.¹⁰²² Hükümetin programında belirttiği diğer önemli noktada özel bir yer ayırdığı tarımın ekonomide daha çok önemsenecek olmasıydı. Tarım, Türkiye ekonomisinin temeli olarak ele alınıyor, gelişmesi için de makineleşmenin şart olduğu vurgulanıyordu. Kısacası DP, dış tavsiyelere uygun olarak iktisat politikasında tarıma ve alt yapı hizmetlerine öncelik vereceğini duyuruyordu.

Ancak muhalefetteyken devletçiliğe her fırsatta karşı çıkmasına rağmen DP iktidardayken ekonomide gelişmeyi devlet eliyle sağlamıştır. İktidarı süresince uyguladığı politikalarla özel sektöre sürekli fon aktarmıştır.¹⁰²³ Devlet fon aktarımını birkaç yoldan yapmıştır: öncelikle devlet özel sermaye için altyapı yatırımlarına bütçede en fazla payı ayırmak yoluyla fon akışını sağlamıştır. Ulaştırma(karayolu), enerji(özellikle elektrik enerjisi), çimento sanayi, barajlar gibi alanlara yapılan yatırımlar hem sanayi hem de ticaret kesimine büyük fon transferini sağlamıştır. Özellikle sanayileşme için yol ve enerji yatırımı yapılmış olması gerekli ilk adımların atılmasını sağlayarak, 1960'lı yıllardaki sanayileşmenin, üretim ve yatırım potansiyelinin temelini oluşturmuştur. Ayrıca 1954-58 yıllarında ithalatta yaşanan sorun nedeniyle oluşan küçük sanayi de sanayileşmede kullanılacak işgücünü sağlamıştır. Bir diğer fon akımı devletin banka kurmayı özendirme amaçlı

¹⁰²¹ Şahin, a.g.e., s.99.

¹⁰²² Programda iktisadi ve mali düşüncelerine göre takip edecekleri yolu dört esasta toplamışlardır: Buna göre devletin hizmetlerin sunulmasındaki payı en aza indirilecekti ve böylece devletin masrafları azalacaktı. Sanayileşebilmek içinde hem yatırımların artmasını hem de sermayenin bu alana akmasını amaçlıyordu. Ancak sanayileşme konusunda artık özel teşebbüsler ve yabancı sermaye aktör olarak görülüyor bu amaçla gerekli tüm hukuki ve fiili tedbirlerin alınacağını vaat ediyordu. Devletin bu alanda etkinliği 'zararlı müdahaleler' olarak görüldüğünden, tüm devlet müdahalesi ve bürokratik engellerin kaldırılacağı söyleniyordu. Devlet sadece "amme karakterine haiz" alanlarda faaliyet gösterecek, bunun dışında faaliyet gösteren devlet işletmeleri de özel teşebbüse devredilecekti.

¹⁰²³ Turgut, a.g.e., s. 180

abalarıydı. Ayrıca devlet bankalarından çok düşük faizli krediler veriliyor olması ve yine devlet ihaleleri, satın almaları özel kesim için fon akışını hızlandırdı. Devlet eliyle kalkınmada diğerkon akımı ise ulaşım, artan krediler ve destekleme alımları gibi koruyucu politikalarla desteklenen tarım kesimine olmuştı. Nitekim uygulanan koruyucu politikalarla büyük toprak sahipleri daha da zenginleşmiş, “kapitalist” haline gelmişlerdir: Sabancı, Karamahmet gibi aileler sanayiye girmiş, Çukurova’da toprak ağaları banka sahibi olmuşlardır.(Pamukbank, Akbank gibi)

KİT’leri kısa zamanda özel teşebbüse devredeceğini söylemesine rağmen DP, iktidarda olduğu süre boyunca hiçbir KİT’i devretmediği gibi birçok yeni KİT’e de kaynaklık etti.¹⁰²⁴ Özellikle 1954’ten sonra KİT’ler yeniden önem kazanmıştır. KİT’lerin sermayeleri artırılmış ve yeni KİT’ler kurulmuştur. ABD’li uzman Herslag da, Marshall Yardımlarının büyük kısmının KİT’lere gittiğini belirtmiştir.¹⁰²⁵ Ancak zel kesime öncelik veren bir ekonomi politikasında, kamu kuruluşlarının, hükümet programında belirtildiği gibi özel kesime devri yerine bunun tamamen karşıtı bir politika izlenmesinin birkaç nedeni vardır: Her şeyden önce KİT’leri devralacak özel sermaye bulunamamıştır. Zaten zel teşebbüsler için de KİT’leri satın almaktansa onun ucuza sunduğu mal ve hizmetlerden faydalanmak daha karlıydı. Yine ticaret, tarım ve sanayi alanında yaşanan gelişmeler tüketime karşı bir iç talep oluşturmuştu, bu iç talep de ancak devlet tarafından karşılanabilir durumdaydı. Bu gibi zorunluluklar devlet desteğiyle sermaye birikimini ve zenginleşmeyi olağan kılmıştır. Yine KİT’ler vasıtasıyla devletin yapacağı yatırımlar da özellikle yer seçiminde politik çıkarlar ağır basmıştır. Yönetimlerinde ve malların fiyatlandırılmasında keyfi davranıldığı gibi KİT’lerin bağılı bulunduğu bakanlıklar keyfi istihdam yaparak KİT’leri “istihdam depoları” haline getirmişlerdir. Ayrıca KİT’lerin bütçesinin Merkez

¹⁰²⁴ Makine Kimya Endüstrisi Kurumu(MKEK) (1950), Gübre, Et ve Balık Kurumu(EBK) (1952), Türkiye, Çimento, Azot(1953), Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı(TPAO), Devlet Malzeme Ofisi(DMO)(1954), Selüloz ve Kağıt(SEKA) (1955), Demir-Çelik(1955) ve Türkiye Kömür İşletmeleri(1957), Kepenek, Yentürk, a.g.e., s.110.

¹⁰²⁵ Şahin, a.g.e., s.96.

Bankasından sağlanıyor oluşu da zararlarının ekonomide enflasyonist baskı oluşturmalarına sebep olmuştur.

DP devletçiliğe olduğu gibi planlamacılığa da karşıydı. Ancak DP devletçilikde olduğu gibi bu konuda da politika değiştirmek zorunda kalmıştır. 1956'da Milli Korunma Kanunu tekrar çıkartılana kadar izlenen dışa açık büyüme stratejisi sonunda yaşanan dış açık ve borçlar sorunu Kanunla alınan sıkı tedbirlerle de çözülemeyince OECD'den bir rapor hazırlaması istendi. Baker Raporu olarak anılan Rapor'un özü ekonominin planlı hale getirilmesiydi. Raporda "ekonomik faaliyetlerde hükümet tarafından yapılan dikkatli bir planlama ve koordinasyonun bulunması zorunludur" tavsiyesi yer alıyordu.¹⁰²⁶ Ayrıca Marshall Yardımlarından itibaren Türkiye'ye önerilen tarım ürünlerine ve hafif sanayiye dayalı ekonomi politikası tekrarlanıyordu. OECD'nin 1957 ve 1958 Türkiye Raporlarında da planlamadan bahsedilerek Koordinasyon Bakanlığı adıyla kurulacak bir bakanlığın yatırımları bir kalkınma programı içinde planlaması gerektiği söyleniyordu.¹⁰²⁷

Tavsiyeler ışığında, 4 Ağustos 1958'de alınan "İstikrar Önlemleri"yle Türkiye planlı ekonomiye geçmiştir. İktidarı süresince planlı ekonomiden uzak duran, muhalefetin bu konudaki eleştirilerine "bize plan değil pilav lazım" diyen DP hükümeti program önerisinin OECD'den gelmesi üzerine öneriyi kabul etmişse de Önlemleri yine "kararlar" adıyla almış, 1959 Bütçesinin önsözünde bu kararların "kesinlikle planla ilişkili olmadığı"nı anlatmıştır.¹⁰²⁸ Başlıca önlemler TL'nin devalüasyonu, dışalımara yeniden serbesti getirilmesi, para sunumu ve bütçe harcamalarının kısıtlanması, KİT üretimi ve hizmetlerinin fiyatlarının yükseltilmesiydi.¹⁰²⁹ CHP'nin de 1954'ten beri istediği planlı ekonomiye geçişin ilk aşaması olarak 1958'de DPT'nin çekirdeğini oluşturan Koordinasyon Bakanlığı kuruldu. 31 Temmuz 1958'de ise OECD'yle yapılan mutabakat sonucu 10 yıllık bir plan yapılması

¹⁰²⁶ Kenan Mortan, Cemil Çakmaklı, **Geçmişten Geleceğe Kalkınma Arayışları**, İstanbul, Altın Kitaplar Yayınevi, 1987, s.33,34. Ayrıca bkz. Ali Esen Minkari, **1950-1960 Yıllarında İktisadi Kalkınma ve Gelişme**, Ankara, Demokratlar Kulübü Yayınları, 1992, s. 9,10

¹⁰²⁷ Mortan- Çakmaklı, a.g.e., s.37,38.

¹⁰²⁸ Tokgöz, a.g.e., s.132

¹⁰²⁹ Tokgöz, a.g.e., s.130; Kepenek, a.g.e., s.122

kararlaştırıldı.¹⁰³⁰ Yine bir Amerikalı uzman başkanlığında(Tinbergen) oluşturulan Plan Komitesi (Envestimen ve Koordinasyon Komitesi) 1960'lı yılların temel iktisat politikasını oluşturan “planlı ekonomi” için ilk 10 yıllık planı yapacaktı. Ancak çalışmalar 1960 darbesi nedeniyle sürdürülemedi.

Demokrat Parti'nin uyguladığı bu istikrarsız ekonomi politikası halkın fakirleşmesine neden olmuştur. 1953 yılından itibaren enflasyon ücret ve maaşla geçinen kesimlerin yaşama standardını düşürmüştü.¹⁰³¹ 1950-53 yıllarında uygulanan dışa açık ekonomi politikası dönem sonunda tıkanmıştır. İthalatın sürekli arttığı dış ticarete ihracatın aynı oranda artmaması döviz darlığına neden oluyor, dış ticaret sürekli açık veriyordu.¹⁰³² Çıkartılan yasalara rağmen ülkeye beklenen oranda yabancı sermayenin girmemesi nedeniyle döviz sıkışıklığı giderilememiştir. Dış yardım ve kredilerin varlığı nedeniyle ithalat kısıtlamasına da gidilmemiştir. İthalatın ekonomi içindeki payının her sene artmasına rağmen ülkeye beklenen yabancı sermayenin girmemesi altın ve döviz rezervlerini tüketmiştir.

Dış finansman kaynakları da tükenince¹⁰³³ dış alıma sınırlamalar da getirilse üretimde ithalata bağımlı hale gelinmesi, artan kentleşme ithalat üzerindeki talepleri arttırmış, ihracat azalmasına rağmen ithalatın artması ödeme açığını arttırmıştır. Ayrıca kamu harcamalarındaki artışın da para arzıyla çözülmeye çalışılması fiyatlar genel seviyesini yükseltiyor, maaşlarsa bu ücretleri takip edemiyordu.¹⁰³⁴ Birçok tüketim malı piyasada ya bulunamamaya ya da çok yüksek fiyata satılmaya başlanmıştır. Öyle ki 1954 senesinde ABD'den buğday ve arpa ithal edilmek zorunda kalındı, yoksulluk ve kuyruklar arttı. DP iktidarının ilerleyen dönemlerinde de alınan önlemler dış açığın ve yoksulluğun giderilmesine yaramamıştır.¹⁰³⁵

¹⁰³⁰ Mortan- Çakmaklı, a.g.e., s.43-45.

¹⁰³¹ Karpat, a.g.e., s. 167- 170

¹⁰³² 1950-52 arasında ithalat %100, ihracat ise %37 artmıştır. Sönmez, a.g.e., s. 82.

¹⁰³³ Zor durumda kalan Türk hükümeti, ABD'den ek 300 milyon dolar kredi istemiştir. Ancak ABD bu isteği “izlenen ekonomi politikası tereddütlerle karşılandığı” için vermemiştir. Şahin, a.g.e., s. 97

¹⁰³⁴ Dış açık 401,6'dan 516'ya yükselmiştir. Kepenek, Yentürk, a.g.e., s.119

¹⁰³⁵ 1956'da Milli Korunma Kanununu tekrar çıkarılmak zorunda kalındı, 4 Ağustos 1958'de, Hükümet IMF'nin koşullarını kabul ederek “İstikrar Önlemlerini” uygulamaya koydu(kur sisteminin değiştirilerek katlı kur sistemine geçilmesi) Şahin, a.g.e., s.98, Katlı kur sistemi doları 9.05 TL'de sabitliyordu, Çavdar, a.g.e., s.396.

DP ekonominin taşıyıcı sektörü olarak tarım alanını belirleyip, yatırımlarını ağırlıklı olarak tarım alanında yöneltmiştir.¹⁰³⁶ Çiftçiye yönelik bu koruyucu ve destekleyici politikalar aile işletmeciliğine dayalı tarımsal üretimin birim yapısını değiştirmemişti. Hatta toprakların çoğunluğunu elinde bulunduran toprak ağalarının daha da zenginleşmesine sebep olmuştu.¹⁰³⁷ Üstelik tarım alanındaki ilerleme de 1954'ten sonra son bulmuştu. Ekonominin taşıyıcısı olan bu sektördeki gerileme tüm dengeleri bozmuş, tarımsal üretim azaldığından ithalat artmış ve dış ticaret açığı sürekli büyümüştür. Sanayi alanında ise, dönemin devlet yatırımları ve korumacılığıyla gerçekleştirilen sanayileşmesinde özel sektöre ucuz ara malı veren KİT'ler sürekli açık vermiştir. Bütçe açıklarının da Merkez Bankasından karşılanmaya çalışılması enflasyonist baskıyı arttırmıştı. Ayrıca kamu yatırımlarının yapılacağı illerin seçiminde de çoğunlukla siyaset etkili olmuş, DP'nin çıkardığı milletvekili sayısına göre belirlenmiştir.¹⁰³⁸ Kamu kesiminin çoğunlukta olduğu sanayi işletmelerine siyasi sebeplerle çok sayıda işçi alınmıştır. Ayrıca sanayileşme dış ticarete yaşanan darboğaz nedeniyle ithalatın kısıtlanması sonucu ithal ikameci sanayileşmeyle sürdürülmüştür. İthalatı yasaklanan ya da kısıtlanan malların yerli üretime geçilmiş ve ithal ikameci sanayileşmenin birinci aşaması tamamlanmıştır. Ancak ithal girdi kullanılması nedeniyle dövize bağımlı bir sanayileşme yaşanmıştır.¹⁰³⁹

Ekonomideki kötü gidişe rağmen özellikle gerek KİT'ler gerekse özel sektöre sağlanan destekle sanayide yaşanan gelişme işçi sayısının çoğalmasını da sağlamıştır. 1946 sonrasında özellikle 1950-1957 arasında işçilerin gerçek ücretleri artmış, çalışma koşullarında iyileşme gerçekleştirmiştir.

¹⁰³⁶ Yeni topraklar tarıma açıldı, traktör sayısı artırıldı, ürünlerin fiyatları dünya fiyatlarının üstünde fiyatlandırıldı, 1950'de yürürlüğe giren Gelir Vergisi Kanunu tarım kesimine uzun süre uygulanmadı. Ziraat Bankası Kredileri ve destekleme alımları arttı. Yine devletin karayolları yatırımının hızlanması nakliyatı ucuzlatmış ayrıca TMO'nun depolama kapasitesi de büyümüştü. Tokgöz, a.g.e., s.118, Kepenek, Yentürk, a.g.e., s.105.

¹⁰³⁷ Zenginleşip kapitalist haline gelen Sabancı, Karaahmet gibi aileleri yukarıda görmüştük.

¹⁰³⁸ Adapazarı, Amasya, Konya, Kütahya, Kayseri, Susurluk, Burdur, Malatya, Elazığ, Erzincan, Erzurum, Tokgöz a.g.e., s.124.

¹⁰³⁹ 1950'li yılların ikinci yarısında ithalatın yaklaşık %90'ı yatırım malları ve hammadde ithalatından oluşmaktaydı. Şahin, a.g.e., s. 104

Zira özellikle 1950-54 arasında işçi ücretleri arttırılmış¹⁰⁴⁰ ve 1945 itibariyle de sosyal güvenlik haklarından faydalanmaktaydılar. Bu nedenle de dönem itibariyle büyük işçi grevlerinin görülmediğini önceki bölümde görmüştük. Ancak 1947-1950 döneminde iktidardaki CHP grev hakkına karşı çıkarken, muhalefetteki DP grev hakkını savunmasına rağmen iktidara geldiğinde grev hakkının tanınması konusundaki sözünü tutmadığı gibi 1955 ve 1957 yıllarında Türk-İş'e ve bağlı sendikalara baskı uygulamıştır.¹⁰⁴¹ Bu durum işçilerde hoşnutsuzluk yaratmış, ileriki bölümlerde göreceğimiz işçi hareketlerine kaynaklık etmiştir.

2. 1960 Darbesi

DP iktidara gelirken CHP'nin politikalarını eleştiren tüm seçmenlere erişebilmişti. DP, Cumhuriyet Halk Partisi'nin denetimindeki hükümetin, temel görevi olan "iyi bir yaşam standardı"nı gerçekleştirememiş olmakla eleştiriyor, bir diktatörlük yönetimi kurduğu ve halkı ezdiğini söylüyordu; çünkü DP'ye göre CHP'nin rasyonel, laik yönetiminin kökenleri, geleneksel inanç sistemimizde yer almıyordu.¹⁰⁴² Bu nedendir ki muhalefet partileri CHP iktidarına karşı seçmenlerden oy istediklerinde vatandaşlar, "haklılığın yitirmiş bir iktidar"a karşı birlik çağrısı olarak algıladılar. Bu yüzden 1950 seçimlerinde DP zaferle çıkmıştır.

Ancak DP'nin uyguladığı hem siyasi hem de ekonomi politikaları toplumun önemli bir kesimini de rahatsız etmeye başlamıştı. 1953 yılından itibaren enflasyonun, ücret ve maaşla geçinen kesimlerin yaşam standardını düşürdüğünü görmüştük. Özellikle 1960'da hayat pahalılığı 1950-53 dönemine göre yaklaşık on kat artmış; maaşlarsa ancak iki kat

¹⁰⁴⁰ Demokrat Parti'nin 1954'te yayımladığı *Kalkınan Türkiye* isimli propaganda kitabında 1945 öncesi vasıfsız işçi ücretlerinin 50-100 kr. İken 1954 itibariyle vasıfsız işçinin aldığı ücretin 400-500 kr. olduğu yazmaktadır. Koç, a.g.e., s. 174

¹⁰⁴¹ 5-6 Eylül 1955 olayları bahane edilerek İstanbul ve İşçi Sendikaları Birliği ve bazı sendikaların faaliyeti durdurulmuş, Türk-İş ve bağlı 27 sendika aranmış ve belgelerine el koyulmuştur. Koç, a.g.e., s. 144

¹⁰⁴² Kemal H. Karpat, *Türkiye'de Siyasal Sitemin Evrimi:1876-1980*, çev. Esin Soğancılar, ed. Kudret Emiroğlu, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2007, s. 165

yükselebilmşti. Menderes'in enflasyonist ekonomi politikasından en çok zarar gören kesim "maaşlı sınıf"tı: memurlar, polisler, akademisyenler ve silahlı kuvvetler.¹⁰⁴³ Ekonomideki genel olumsuz durum orduyu da etkilemiş, ordu mensuplarının da satın alma gücü oldukça düşmesi iktidara karşı memnuniyetsizliklerini arttırmıştı.¹⁰⁴⁴ Ordunun darbeye yönelmesindeki önemli nedenlerden birinin ordunun içinde bulunduğu maddi sıkıntının olduğunu Darbeyi yapanlardan biri tarafından ifade ediliyordu: ¹⁰⁴⁵

"Ordunun saygınlığı azalıyordu. Para her şey demek olmuştu. Artık hiçbir subayın toplumda yeri kalmamıştı. Subayların geçinebilmek için her türlü işi yapmaya zorlanmalarını, sivil elbiseler giymelerini ve bununla gururlanmalarını görmek beni yaralıyordu... Sorun bizim paraya ihtiyaç duyuyor olmamız değildi; biz zaten geçmişte de az maaş alıyorduk. Ama geçmişte onurumuz ve saygınlığımız vardı. Şimdi bunların tümünü yitirmiştik. Arkadaşıma ne için beklediğimizi sorduğumda anlamlı bir biçimde başını salladı. Kısa sürede çoğu meslektaşımın benimle aynı duyguları paylaştığını fark ettim. O andan itibaren sorun örgütlenme, planlama ve eyleme geçmek için en uygun zamanı kollamaktı; çünkü demokratlar darbe için gerekli altyapıyı zaten oluşturmuşlardı."

1950-1956 yılları arasında DP nispeten daha özgürlükçü yönetime sahipti. Ancak yaşanan ekonomik bunalım, DP'nin muhalifken çok eleştirdiği anti-demokratik bir yönetime geçmesine yol açmıştı. 1957 senesinden itibaren DP iktidarının muhalefete karşı oldukça sertleştiğini söyleyebiliriz.

1957 genel seçimlerine oldukça sert bir siyasi hava içinde girilmiştir. Seçimlerinde DP galip parti olsa da büyük oranda oy kaybetmiştir: 27 Ekim 1957'de yapılan seçimde DP %47.70 oy oranıyla 424 sandalye almasına

¹⁰⁴³ Feroz Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye: 1945-1990**, çev. Ahmet Fethi, 3.baskı, İstanbul, Hil Yayınları, 2007, s. 101-102

¹⁰⁴⁴ "Geçtiğimiz yıllarda her mahalleden bir milyoner çıktığı (Başbakan Adnan Menderes tarafından) gururla açıklanmıştı. Bu arada 250TL(27dolar) ile emekli olan yetmiş beş yaşında generaller geçinebilmek için çeviri yapmak zorunda kaldılar. Emekli albaylar karınlarını çay ve ekmekle doyurmak durumunda kaldılar. son olarak maaşımızın neredeyse yarısını kiraya ayırdık."(7 Ağustos 1960 Cumhuriyet) Karpat, a.g.e., s. 171-175

¹⁰⁴⁵ Karpat, a.g.e., s. 175

rağmen 1950 ve 1954 seçimlerine göre oy oranı düşmüştür.¹⁰⁴⁶ CHP'nin ise oyları artmış, %36'dan %41'e yükselmiştir.¹⁰⁴⁷ Bu durum Demokrat Partinin güven bunalımı yaşamasına ve muhalefete karşı anti demokratik yöntemlere başvurmasına yol açmıştır.¹⁰⁴⁸ 14 Kasım'da DP Meclis Grubu muhalefeti destekleyen memurlara karşı Hükümetin harekete geçmesini istedi ve muhalefete karşı yasal önlemlerle birlikte "zararlı yazı ve resimleri" yasaklayan daha sert bir basın yasası önermiştir.¹⁰⁴⁹ Dahası Muhalefetin seçimden önceki ve sonraki faaliyetlerinin soruşturulması da Meclisten talep etmişlerdi. Dönemin en antidemokratik gelişmesi ise Meclis konuşmalarının yayınlanmasının yasaklanması olmuştur.¹⁰⁵⁰

Özellikle Irak'ta 1958 Temmuz'unda iktidarın darbeyle devrilmesi "halk desteğini arkasına alan askeri müdahaleyi kendi iktidarına potansiyel bir tehdit olarak görmeye başlayan" Başbakan Menderes'in teyakkuza geçmesine neden oldu.¹⁰⁵¹ Nitekim DP Meclis Grubu, CHP'yi Meclise, iktidara ve Türk Milletine saldırmakla suçlayan bir bildiri yayınlamış ve hemen ardından, 25 Ağustos'ta, CHP'nin faaliyetlerini incelemeyi ve gerekli görülürse gereken önlemleri almayı kararlaştırdı.¹⁰⁵² Bu süreçten sonra DP-CHP arasındaki çatışmanın en şiddetli aşamasına geçilmiştir. Zira Başbakan Adnan Menderes muhalefete karşı bundan sonra izlenecek yolu 22 Eylül 1958 İzmir Kongresi'nde açıklıyordu: *"Tıpkı ticaret vurguncularına karşı Milli*

¹⁰⁴⁶ 1950 seçimlerinde DP %53.35 oy alıp %83.57'yle, 1954'te %56.61 oy oranına karşılık %92'yle, 1957'de ise %47.70 oy oranıyla %69.50'le mecliste temsil edilmiştir. Emine Yavaşgel, **Temsilde Adalet ve Siyasal İstikrar Açısından Seçim Sistemleri ve Türkiye'deki Durum**, g.y.d. Hasan Bacanlı, Ankara, Nobel Yayınları, 2004, s.159

¹⁰⁴⁷ Yavaşgel, a.g.e., s. 159. Özellikle seçmen sayısının 1954'ten sonra 1.860.000'in üzerinde bir artış gösterdiği düşünüldüğünde yeni seçmenlerin CHP'ye yöneldiği sonucu çıkmaktadır. Karpaz, a.g.e., s. 143

¹⁰⁴⁸ Sonuçların ilanından sonra CHP seçimlere fesat karıştırıldığına dair şikayetlerde bulunmuş, Gaziantep'te oyların yeniden sayılmasına karar verilmiş ancak oyların bulunduğu hükümet binası o gece yanmıştır. Bunun üzerine yöre halkı onlarca gösteri düzenlemiş, halkı kışkırttıkları iddiası ile CHP adayları Cemil Sait Barlas ve Ali İhsan Göğüş ve bir çok kişi tutuklanmış ve ancak aylar sonra beraat ederek serbest bırakılmışlardır. Tevfik Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi: 1950'den Günümüze**, 4. Baskı, İmge Yayınevi, 2008, s. 70

¹⁰⁴⁹ *Cumhuriyet*, 15 Kasım 1957'den aktaran Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye*, s. 89 Üstelik 1950-58 yılları arasında 811 gazeteci hüküm giymişti. Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi**, s. 71

¹⁰⁵⁰ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye*, s. 89

¹⁰⁵¹ Ahmad, a.g.e., s. 91

¹⁰⁵² Ahmad, a.g.e., s. 91

Korunma Kanunu'yla tedbir alınıyorsa, siyasetteki vurgunculara karşı da tedbirler almak zaruri oluyor."¹⁰⁵³

Alınan tedbirlerin başında 12 Ekim 1958'de Vatan Cephesi'nin kurulması geliyordu. ¹⁰⁵⁴ Kurulan Vatan Cephesi'yle halk CHP'ye karşı birlik olmaya çağırılmış, böylece ülkede kutuplaşma artmıştı.¹⁰⁵⁵ Zira Vatan Cephesi'ne katılanlar her gün radyodan ilan ediliyordu.

Ülkeyi 27 Mayıs'a götüren son halkayı 18 Nisan 1959'da kurulan Tahkikat Komisyon'u oluşturdu.¹⁰⁵⁶ CHP ve medyayı kontrol altında tutmak amacıyla kurulmuş ünlü Tahkikat Komisyonu, "olağanüstü" yetkilerle donatılmıştı: Savcıların, sivil ve askeri yargıçların bütün yetkilerine sahip olacak; gazeteleri toplatabilecek, basımevleri ile birlikte kapatabilecek; her türlü evrak, belge ve eşyaya el koyabilecek, Komisyon kararlarına karşı gelenler bir yıldan üç yıla kadar hapisle cezalandırılacaklar, bu kararların icra ve infazında ihmali görülenler altı yıldan üç aya kadar hapsedilecekler; Tahkikatla ilgili olayları açıklayanlar altı aydan bir yıla kadar hapisle cezalandırılacaklar; Komisyon kararlarına kimse itiraz edemeyecekti.¹⁰⁵⁷ Bütünüyle Demokrat Partililerden oluştuğundan tarafsız olması imkansız olan Komisyona Meclisin ve Mahkemelerin dahi yetkilerini aşan yetkilerin verilmesi Anayasa'ya da bizzat aykırıydı. Komisyon tüm bu yetkilerini muhalefete karşı son derece sert ve 'ötekileştirici' bir şekilde kullanmıştı. Komisyon ilk olarak tüm siyasal toplantı ve örgütlenmelerin durdurulmalarını kararlaştırdı. Ardından TBMM görüşmeleri ile önergelerin Resmi Gazete dışındaki gazetelerde yayımı yasaklanarak halkın gelişmeleri öğrenmesine engel

¹⁰⁵³ Ş. S. Aydemir'den aktaran Ahmad, a.g.e., s. 92

¹⁰⁵⁴ Üstelik birçok kişinin adı, haberi bile olmadan Vatan Cephesine katılmadığı halde Radyoda geçiyordu. Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi**, s. 74

¹⁰⁵⁵ Basın, Yayın ve Turizm Bakanı Sever Somuncuoğlu konuşmasında "partiyle bağlantısı olsun ya da olmasın herkes, milli güvenliğimizi tehlikeye düşüren, hemşerileri kardeş kavgasına sürükleyen ve milletin iyiliği için gösterilen çabaları kötileyen bozguncu ve yıkıcı politikaya karşı durmaya teşvik edildi" diyordu. Hükümet Vatan Cephesi'ni destekleyenlere ödül vadediyor; desteklemeyenlere ceza tehdidinde bulunuyordu: köylere yol, cami ve kredi sözü verildi; CHP'ye oy veren köyün elektriği kesildi. *Cumhuriyet*'ten aktaran Ahmad, a.g.e., s. 92-93 Demokrat Parti'nin seçim sonuçlarına göre halkı "cezalandırma" politikasının yeni olmadığını hatırlatalım: Örneğin Kastamonu Abana ilçesi Bozkurt-Pazaryeri ilçesine bağlanmış, Malatya'da Adıyaman, Kocaeli'den Sakarya illeri oluşturulmuş, Kırşehir ilçe yapılırken Nevşehir il yapılmıştır. Yavaşgel, a.g.e., s. 110

¹⁰⁵⁶ Ertuğrul, a.g.e., s. 95

¹⁰⁵⁷ Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi**, s. 74

oldu.¹⁰⁵⁸ Son olarak da Komisyon yayım yasağına aykırı hareket eden gazeteler kapatıldı.

Tahkikat Komisyonu'nun CHP'ye karşı baskıcı tavırları ise çatışmanın önlenemez bir hal almasına neden oldu. Öncelikle CHP'li Fethi Çelikbaş ve Osman Bölükbaşı'na TBMM oturumlarından uzaklaştırma cezası verilmesiyle CHP'li milletvekilleri de Meclisi terk etti.¹⁰⁵⁹ Ancak CHP'ye karşı ilk saldırı bu değildi. Nisan 1959'da Ege Bölgesi gezisine çıkan İnönü, karşı bir gösteri hazırlayan bir kalabalığın saldırısına uğrayarak başından taşla yaralandı.¹⁰⁶⁰ 3 Nisan 1960'da ise İnönü'yü Kayseri'ye götüren trenin yolu kesilerek Ankara'ya dönmesi istenmişti.¹⁰⁶¹ Bardağı taşıran son damla ise İsmet İnönü'ye 19 Nisan 1960'da yaptığı Meclis konuşmasından dolayı "halkı isyana ve kanunlara karşı gelmeye teşvik eden sözler sarf ettiği ve Türk milletine, orduya ve Büyük Milet Meclisi'nin birliğine açıkça sardığı" gerekçesiyle 12 oturum Meclis'ten çıkarılma cezası verilmiş olmasıydı.¹⁰⁶²

Bunun üzerine Ankara ve İstanbul'da gösteriler düzenlendi. İstanbul ve Ankara Üniversitesi öğrencilerinin düzenlediği eylemler polislerin orantısız güç kullanmaları nedeniyle yaşanan sonuçları bakımından tarihe geçmiştir. Eylemler sırasıyla: 27 Nisan 1960 günü İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Öğrenci Derneği'nin Beyazıt'ta yapılan kongresi polisler tarafından basılmış, öğrenciler dövülmüş; 28 Nisan'da öğrencilerin protesto gösterileri sırasında İstanbul Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Sıddık Sami Onar polisler tarafından tartaklanmış; yine Beyazıt Meydanı'nda atlı polislerin öğrencilere saldırması sonucu 20 yaşındaki Orman Fakültesi öğrencisi Turan Emeksiz öldürülmüş; 29 Nisan'da ise Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi öğrencilerinin düzenledikleri eylemden sonra fakülte binası polislerce taranmıştır.¹⁰⁶³ 21

¹⁰⁵⁸ Ertuğrul, a.g.e., s.96

¹⁰⁵⁹ Ertuğrul, a.g.e., s. 96

¹⁰⁶⁰ Ayrıca 1959 yılı süresince CHP'nin kapatılacağına yönelik söylentiler de dolaşmaktaydı. Ahmad, a.g.e., s. 94-95

¹⁰⁶¹ Ancak bu olaydan önce Kayseri'de "Tarım Kredi Kooperatif"nde yapılan seçimi CHP'nin kazanması üzerine silahlı DP'liler CHP'lilere saldırmıştır. Olayın gazetelere yansımaması için yayın yasağı koyuldu. Bu olaylar üzerine de İnönü Kayseri'ye gitme kararı almıştı. Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi**, s. 74

¹⁰⁶² Ahmad, a.g.e., s. 98

¹⁰⁶³ Ertuğrul, a.g.e., s. 97

Mayıs'ta ise Hükümeti asıl korkutan gösteri gerçekleştirildi. Harp Okulu öğrencilerinin yürüyüşü, silahlı kuvvetlerin gelecekte subayları tarafından yapılıyor olması iktidarı telaşlandırmıştı.

Hükümetin olaylardan sonra sükûnetin hemen sağlanacağından ve gösterileri kışkırtanların “kanun ve düzenin sarsılmaz kayalarına başlarını çarpıp ezerek akıllarının başlarına geleceği”nden emindi.¹⁰⁶⁴ Ancak yine de Hükümet iki ilde sıkıyönetim ilan etti ve ertesi gün, gösteriler devam ederken üniversiteler tatil edildi ve gelişmelerin haber yapılması yasaklandı.¹⁰⁶⁵ Ancak polisin eylemcilere yönelik zorbalıkları ve ordunun üniversite göstericilerine ateş açma ve tutuklama konusundaki isteksiz tutumu hükümetin otoritesini iyice sarsmıştı.¹⁰⁶⁶ Polisin yani Hükümetin gösterilere karşı hoşgörüsüzlüğünün ölümle sonuçlanması üzerine eylemler daha da artmış, 26 Mayıs'a kadar sürmüştür.

Karpat, 1959-60 yıllarında Demokrat Partililerin başvurdukları baskı yöntemlerinin askeri müdahalenin erkene alınmasına yol açtığını söylemektedir.¹⁰⁶⁷ Nitekim İsmet İnönü'nün Tahkikat Komisyonu kurulması sırasındaki sözleri maalesef ki gerçekleşecektir: *“Bir idare insan haklarını tanımaz ve baskı rejimi kurarsa o memlekette ihtilal kaçınılmaz olur. Bu yolda devam ederseniz, sizi ben bile kurtaramam.”*¹⁰⁶⁸

Darbe, 27 Mayıs 1960 tarihinde İstanbul ve Ankara'da üç saatlik bir süre içinde gerçekleşti.¹⁰⁶⁹ Darbeden iki hafta sonra da Cemal Gürsel başkanlığında Milli Birlik Komitesi kuruldu.

3. 1961 Anayasası ve Sol

Milli Birlik Komitesi(MBK) uzun süre iktidarda kalmak istemiyordu. Bu nedenle 1961 yılında siyasi faaliyetleri serbest bıraktı ve yine aynı sene genel

¹⁰⁶⁴ Ahmad, a.g.e., s. 99

¹⁰⁶⁵ Ahmad, a.g.e., s. 99

¹⁰⁶⁶ Karpat, a.g.e., s. 190

¹⁰⁶⁷ Karpat, a.g.e., s. 227

¹⁰⁶⁸ Ertuğrul, a.g.e., s. 96

¹⁰⁶⁹ Karpat, a.g.e., s. 190

seçimler yapıldı. 25 Mayıs 1965 tarih ve 306 sayılı Milletvekili Seçim Kanunu ile yürürlüğe koyulan evre Barajlı d'Hondt yntemi¹⁰⁷⁰ uygulanan seçimde CHP az bir farkla birinci parti olurken, Demokrat Parti'nin mirasına sahip çıkan Adalet Partisi(AP) ikinci parti olmuştur.¹⁰⁷¹ İsmet İnönü Başbakanlığında ilk CHP-AP Koalisyon hükümeti kuruldu.¹⁰⁷² Ardından da 1961 Anayasası ıkarıldı. 1961 Anayasası bireylere pek çok yeni hak tanıyıp, bu hakları Anayasa garantisi altına alarak "birey" eksenli bir yaklaşım sunmaktadır. Bireylerin elde ettiği haklar, vatandaşların özgürleşmesini, devlet karşısında anayasal güvenceyle korunmalarını sağlamıştır.

Bireyi devlet karşısında gclendiren en önemli madde Anayasanın 2. maddesinde "Cumhuriyetin nitelikleri" arasında sayılan hukuk devleti ilkesidir: insan haklarına ve başlangıçta belirtilen temel ilkelere dayanan, milli, demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devleti".¹⁰⁷³ İlk olarak 1961 Anayasasında yer alan Hukuk Devleti İlkesi Anayasanın 114. Maddesinin gerekçesi şöyle ifade edilmektedir:¹⁰⁷⁴

"İdarenin denetim yolları arasında hukuka uygunluğu sağlamada en etkin olanı yargısal denetimdir Dolayısıyla, idarenin eylem ve işlemlerine karşı yargı yolunun açık olduğu ilkesi getirilmek suretiyle Hukuk Devleti anlayışının zorunlu unsuru vurgulanmaktadır."

¹⁰⁷⁰ D'Hondt sistemi Belçikalı matematik profesörü D'Hondt tarafından geliştirildiği için bu isimle anılan sistem en büyük ortalama sistemine benzer bir sonuç ortaya çıkarmaktadır. D'Hondt sisteminde bir seçim çevresinde sandalyelerin parti listeleri arasında seçim sayısı ve artık oylar sorunu ortaya çıkmamaktadır. Bu sistemde sandalyelerin partiler ve bağımsız adaylar arasında paylaştırılmasında, her bir parti ve bağımsız adayın almış olduğu oy sayısı alt alta yazılarak sırasıyla önce bire, sonra ikiye, sonra e vs. o çevrenin çıkaracağı milletvekili sayısına ulaşıncaya kadar bölünür. ıkan sonuçlar büyükten küçüğe doğru milletvekili sayısı kadar olacak şekilde sıralanır. Böylece artık oy ve sandalye bırakılmadan tam olarak sandalyelerin dağıtımı sağlanmış olur. Yavaşgel, a.g.e., s. 126

¹⁰⁷¹ 10.138.035 seçmenin oy kullandığı, katılım oranının % 81 olduğu 1961 Milletvekili Genel Seçimlerinde CHP 3.724.752 oy sayısı ile Mecliste %38,5 oranında temsil edilirken; AP 3.527.435 oy sayısı ile %35,1 oranında temsil edilmiştir. Yavaşgel, a.g.e., s. 164 CHP 173, AP 158 milletvekili kazanırken, %13,9 oy alan Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) 65, %13,7 oy alan Yeni Türkiye Partisi 54 milletvekili çıkarmıştı. Cumhuriyet Senatosu Seçimlerinde ise AP 71, CHP 34, YTP 29, CKMP 16 senatörlük kazanmıştır. Ertuğrul, a.g.e. s. 104

¹⁰⁷² Ertuğrul, a.g.e., s. 105

¹⁰⁷³ Tanör, a.g.e., s. 379. Hukuk devleti, en kısa tanımıyla, vatandaşların hukuk güvenlik içinde bulundukları, Devletin eylem ve işlemlerinin hukuk kurallarına bağlı olduğu bir sistemdir. Mümtaz Soysal, **100 Soruda Anayasanın Anlamı**, 9. Baskı, İstanbül, Gerçek Yayınevi, 1992, s. 245

¹⁰⁷⁴ <http://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa61.htm>, 6.03.2012

Keza, yasama ve yargının da hukuka bağlı olması Hukuk Devletinin gereğidir. Yasaların Anayasaya uygunluğu ve genel olması ve temel hakların güvenceye bağlanması da bu ilkenin kapsamında bulunmaktadır. Bu maddedeki kuşkusuz en önemli kısım “insan haklarına dayanan devlet”e yapılan vurgudur. “İnsan haklarına dayalı devlet”ten kasıt, insan haklarını değerler bütünü alarak, devletin varoluş nedenini bu değerlere bağlamaktır. Kısacası 1961 Anayasa’sı bu maddeyle halkına ‘hakkını arama’ hakkı tanımış ve bireyi devlet karşısında güçlendirmiştir.

1924 Anayasasından farklı olarak 1961 Anayasası’nda Temel hak ve özgürlüklerin hem sayılıp sıralanışı, hem de ayrıntılarıyla düzenlenip korunması yine kişilerin özgürlük alanını genişletmekte ve koruma altına almaktadır. Hak ve özgürlüklere getirdiği güvencelerle yasamanın takdir alanını hak ve özgürlükler aleyhine büyütmesini engellemektedir.¹⁰⁷⁵ Getirilen düzen, çağcıl klasik demokrasilerdeki hak ve özgürlüklerin hemen hepsini kapsayacak bir biçimde üçlü bir bölünmeye dayanmaktadır: ‘Kişinin hak ve ödevleri’, ‘Toplumsal ve iktisadi haklar ve ödevler’ ve de ‘Siyasal haklar ve ödevler’.¹⁰⁷⁶ 1961 Anayasası doğal hukuk anlayışına dayalı olarak “Herkes kişiliğine bağlı, dokunulmaz, devredilmez, vazgeçilmez temel hak ve hürriyetlere sahip” dedikten sonra, siyasi ve toplumsal-ekonomik hakları da dahil ederek temel hakları bütünsel bir şekilde sunmuş oluyordu.¹⁰⁷⁷ 1961 Anayasasının amacı, ‘insan hak ve hürriyetlerini, milli dayanışmayı, sosyal adaleti, ferdin ve toplumun huzur ve refahını gerçekleştirmeyi ve teminat altına almayı mümkün kılacak demokratik hukuk devletini bütün hukuksal ve toplumsal temelleriyle kurmak’ olarak belirlenmiştir. “Siyasi Haklar ve Ödevler” başlığını taşıyan ikinci bölümde insan haklarına dayanan devletin, bu hakların ve ödevlerin düzenlenmesinde insan onuruna ve kişi özgürlüğüne

¹⁰⁷⁵ Tanör, a.g.e., s. 382

¹⁰⁷⁶ Soysal, a.g.e., s. 101

¹⁰⁷⁷ 1961 Anayasası kişi dokunulmazlığı, özel yaşamın gizliliği, haberleşme özgürlüğü, seyahat ve yerleşme, vicdan ve din, düşünce, bilim ve sanat, basın, gazete, dergi, kitap ve broşür yayınlama, basın dışı haberleşme araçlarından yararlanma özgürlüklerini, düzeltme ve cevap, toplantı ve gösteri yürüyüşleri, dernek kurma, hak arama ve ispat haklarını düzenlemekte, kişi güvenliğini ve doğal yargı yolunu sağlayacak, kişiyi keyfi cezalara karşı koruyacak hükümler getirmekteydi. Soysal, a.g.e., s. 101-102

öncelik tanıyacağı da belirtilmektedir.¹⁰⁷⁸ Üstelik toplantı, dernek, siyasi parti, sendika hakkı gibi kolektif özgürlüklerin “izinsiz” ve sadece “bildirim” yoluyla kullanılabileceği belirtilerek siyasi hakların kullanılmasının güvencesi de verilmiş oluyordu.¹⁰⁷⁹ Hakların sınırlandırılmasında ise temel ilke sınırlamanın “Anayasa’nın sözüne ve ruhuna uygun olarak ve ancak yasa ile” sınırlanabileceği ilkesi bireylere tanınan hakların sağlamaştırılmasını sağlamıştır.¹⁰⁸⁰ Üstelik yasalar bir temel hakkı herhangi bir nedenle değil, Anayasada belirtilen nedenlere bağlı olarak ve temel hak ve özgürlüklerin “öz”üne dokunmadan sınırlayabilirdi. Yani bu yaklaşımda, özgürlük asıl, sınırlama istisnadır.

Sosyal devlet ilkesi, 1961 Anayasası’nın yepyeni bir ilkesidir. Sosyal devlet ilkesi, 27 Mayıs’tan sonraki tartışma ortamında oluşan ve o dönemle birlikte söz sahibi kılınmış yeni toplum güçlerinin özlemlerini yansıtan bir ilke sayılabilir.¹⁰⁸¹ 1961 Anayasası, yalnızca ailenin, ananın ve çocuğun korunması, eğitim ve öğrenim, kamu yararının korunması(kamulaştırma, tarımda emeğin değerlendirilmesi, çiftçinin topraklandırılması), dinlenme, ücretli izin ve adaletli ücret, sağlık ve konut hakkı gibi¹⁰⁸² sosyal devlet ilkelerinin alışılmış sonuçlarıyla yetinmemiştir. Bunların ötesinde, “Temel hakların Niteliği ve Korunması” başlığı altındaki 10. Maddenin 2. Fıkrasında, devlete genel bir ödev de yüklenmiştir: “Devlet, kişinin temel hak ve hürriyetlerini, fert huzuru, sosyal adalet ve hukuk devleti ilkeleriyle bağdaşamayacak surette sınırlayan siyasi, iktisadi ve sosyal bütün engelleri kaldırır; insanın maddi ve manevi varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlar.”¹⁰⁸³ Ayrıca bireylere “sosyal ve ekonomik haklar” kapsamında

¹⁰⁷⁸ Siyasi Haklar ve Ödevler bölümü altında sıralanan haklar arasında: vatandaşlık, seçme ve seçilme, siyasi parti kurma ve partiye üye olma, kamu hizmetlerine girme, askerlik, vergi ödevi ve dilekçe hakkı gibi vatandaşların devlet yönetimine katılmasını sağlayıcı hükümler vardı. Soysal, a.g.e., s. 103

¹⁰⁷⁹ Tanör, a.g.e., s. 382

¹⁰⁸⁰ Sınırlamalar ancak Anayasanın sözüne ve ruhuna uygun olmalıdır; anayasanın öngördüğü sebeplere dayanmalıdır, kanunla yapılmalı ve idari işlemlere bırakılmamalı, hakkın ve özgürlüğün özüne dokunmamalıdır. Tanör, a.g.e., s. 383

¹⁰⁸¹ Zira Batı’da işçi sınıfının yüzyılı bulan mücadelesi sonucunda elde ettiği “ekonomik ve sosyal haklar” Türkiye’de, önceki bölümlerde gördüğümüz gibi, iktidarın baskıları nedeniyle işçi sınıfının böylesi hakları talep etmek ve elde etme yolunda mücadele etmesi söz konusu olmamıştır.

¹⁰⁸² Soysal, a.g.e., s. 236-239

¹⁰⁸³ Tanör, a.g.e., s. 379

sendika kurma hakkı, toplu iş sözleşmesi ve grev ve lokavt hakkı tanınmıştır.¹⁰⁸⁴ Ayrıca toprak dağılımındaki adaletsizliğin çözümü için de “Halkımızın büyük çoğunluğunu teşkil eden köylünün(çiftçinin) fiilen toprağa sahip olabilmesini sağlamak, devletin başta gelen vazifelerindendir” gerekçesi ile 37. maddeye “Devlet... çiftçiye toprak sağlamak amaçları ile gereken tedbirleri alır” hükmü getiriliyordu.¹⁰⁸⁵

Bu tanınan haklarla Türk toplumu ilk defa gerçek anlamda “örgütlenebilme serbestisine” kavuşmuş ve sivil toplum güçlenmiştir. Devlet karşısında birey anayasal güvenceye kavuşmuş, özgürlük en temel ve en çok korunması gereken değer olmuştur.

1960 Darbesinin sol açısından yansıması ise daha farklı olmuştur. Öncelikle 1950-1960 seneleri TKP’nin siyaset dışında kaldığı, 1951-53 Operasyonlarıyla tarihinin en büyük darbesini alıp, dağılma noktasına geldiğini ve faaliyetlerini yurtdışına kaydırmak zorunda kaldığını görmüştük. On sene içinde sol harekete izin vermeyen, işçi hareketlerini kontrol altına almak için “sarı sendikalar” kuran Demokrat Parti iktidarından sonra 27 Mayıs Darbesi işçi sınıfı ve sol hareketler açısından yeni bir dönemin başlamasına yol açıyordu.

İşçi hareketlerini olumlu etkilemesindeki kuşkusuz en önemli neden Anayasadaki sosyal devlet anlayışıdır. Anayasa’nın ilgili maddesi devletin emekçileri eşitsizlik ve yoksulluğa karşı koruyacağını belirtmekteydi.¹⁰⁸⁶ “Her sınıf halk tabakaları için refah sağlamayı kendisine vazife edinen günümüzün Devleti(refah devleti), bilhassa işleri bakımından başkalarına tabi olan işçi ve müstahdemleri, her türlü dar gelirlileri ve yoksul kimseleri himaye edecektir.” Devlet, sosyal güvenliğin sağlanması, işsizliğin önlenmesi, yaşam düzeylerinin yükseltilmesi, refahın yaygınlaştırılması, emekçilerin korunması için reformlar yapmayı vaat ediyordu. Grev hakkının tanındığı 47. madde ise: “işçiler işverenle olan münasebetlerinde, iktisadi ve sosyal durumlarını korumak veya düzeltmek amacı ile toplu sözleşme ve grev haklarına

¹⁰⁸⁴ Soysal, a.g.e., s. 241-143

¹⁰⁸⁵ **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, Cilt 6, s. 1985

¹⁰⁸⁶ Tanör, a.g.e., s. 392

sahiptirler” deniliyordu.¹⁰⁸⁷ Ancak yasa koyucu, grevler işçiler tarafından “siyasi mücadelenin” aracı olarak kullanılmasından çekinerek bu hakkı sınırlıyordu: “Grev hakkı, bilhassa memleketimiz gibi ona tamamen yabancı olan toplumlarda ancak bazı kayıt ve şartlarda kabul edilebileceğinden” ancak “kullanılması ve istisnaları ve işverenlerin hakları kanunla düzenlenir” diyordu.¹⁰⁸⁸ Üstelik işçilerin grev hakkını siyasi amaçlarla kullanmaları yasaktı.

Devletin 1950’den itibaren kurduğu KİT’ler sanayide büyük rol oynamıştır. Nitekim dönem süresince toplam sanayi yatırımları içinde kamunun payı 1950’de %57, 1955’te %60 ve 1962’de %78 olmuştur.¹⁰⁸⁹ Dönemin devlet yatırımları ve korumacılığıyla gerçekleştirilen sanayileşmesinde Kamu kesiminin çoğunlukta olduğu sanayi işletmelerine siyasi sebeplerle çok sayıda işçi alınmıştır.¹⁰⁹⁰

27 Mayıs ertesinde Türk-İş’in yapısında da büyük değişim yaşanmıştır. Öncelikle Federasyon’dan Demokrat Partililer ihraç edilmiş ardından yönetim 27 Mayıs liderleriyle yakın ilişki içine girmiştir. Kasım 1960’a gelindiğinde Türk-İş’e bağlı 8 mesleki federasyon, 7 birlik ve 8 sendikal federasyona kayıtlı toplam 174 bin işçi ve 215 sendika vardı.¹⁰⁹¹ Bu oran sendikalı işçilerin %62’sini oluşturuyordu.

Sol açısından 27 Mayıs ise genel olarak olumlu karşılanmıştır. Örneğin Mehmet Ali Aybar Kasım 1960’ta Orgeneral Cemal Gürsel’e yolladığı mektubunda darbeyi ve getirilerini övmektedir:

*“Yurtta ne zamandır hasreti çekilen ilerici, hatta sol bir hava esmeye başladı. O derece ki, yıllarca en sağ politikalar yürütmüş, sol düşünce ve hareketi amansızca ezmiş olan Halk Partisi bile, program ve tüzüğüne sosyalist bir çeşni vermeye kalkıştı. Daha bir yıl önce sosyalizan teklifler ileri sürdükleri için birkaç üyesini saf dışı eden Millet Partisi de aynı yolu tuttu.”*¹⁰⁹²

¹⁰⁸⁷ **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, Cilt 6, s. 1985

¹⁰⁸⁸ **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, Cilt 6, s. 1985

¹⁰⁸⁹ Kepenek, Yentürk, a.g.e., s.111.

¹⁰⁹⁰ Tokgöz a.g.e., s.124.

¹⁰⁹¹ **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, Cilt 6, s. 2004

¹⁰⁹² Mehmet Ali Aybar “Cemal Gürsel’e Mektup”, 19 Kasım 1960, aktaran Aydınoglu, a.g.e., s. 59.

Behice Boran ise “güçlenen şehir burjuvazisi ile burjuvallaşan büyük toprak sahipleriyle yönetici kadro, bürokrasi arasında bir iktidar mücadelesi” olarak siyasi ve ekonomik açıdan değerlendirmiştir.¹⁰⁹³ Hikmet Kıvılcımlı ise Milli Birlik Komitesi’ne “*İkinci Kuvayı Milliye Gazanız kutlu olsun. Gerçek demokrasi de Allah yanılması*” sözleriyle biten bir telgraf çekmiştir.¹⁰⁹⁴ Mihri Belli ise Milli Birlik Komitesi’nden devrimci adımlar atması konusunda umutludur ve *Yeni Yol* dergisinde yayınladığı makalesinde MBK’nin köklü bir toprak reformu yapması gerektiğini yazmaktadır.¹⁰⁹⁵ TKP içinde 27 Mayıs’ın değerlendirilmesi ise oldukça farklıdır. *Bizim Radyo*’da 27 Mayıs darbesi “faşist” bir hareket olarak nitelendirilirken bu yaklaşım üç yıl sonra bir parti belgesinde eleştirilmiş “27 Mayıs’tan ilerici kuvvetlere gereken yardımın yapılmadığı”nı söylemiştir. Yine TKP çevresinden gelen başka bir eleştiri de 27 Mayıs’ı gerçekleştirenlerin NATO ve CENTO’ya bağlılık’larını sunması olmuştur. En objektif değerlendirme ise Nazım Hikmet’ten gelmektedir. Hikmet, 27 Mayıs sosyal kökeni itibarıyla “halk çocuğu” olan, emekçi kitlelere yakın subayların eseri olduğundan “devrimlere önyak olabilirler” demiştir.¹⁰⁹⁶ Ancak yine de “ bu subaylar” halkın büyük çoğunluğunu, “fakir köylüyü ordu saflarında, emirleri körü körüne dinleyen bir üniforma yığını halinde görürler.” Bu nedenle devrimi gerçekleştirmek için askere güvenmek yerine “halkın celladı, milli bağımsızlığın satıcısı olmamak için tek çare var: Şehirde, köyde yaşayan vatani vatan, orduyu ordu yapan halka güvenmek” gerektiğini belirterek 27 Mayıs Darbesine temkinli yaklaşmaktadır.¹⁰⁹⁷

4. Yön Hareketi

¹⁰⁹³ Mustafa Şener, “Türkiye İşçi Partisi”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**, “Sol”, Cilt 8, Ed. Tanıl Bora, Murat Gültekinil, İstanbul, İletişim Yayınları, 2007, s. 359, 366 Çavdar, **Türkiye’nin Demokrasi Tarihi**, s. 368

¹⁰⁹⁴ Aydınoglu, a.g.e., s. 64

¹⁰⁹⁵ Aydınoglu, a.g.e., s. 66

¹⁰⁹⁶ Aydınoglu, a.g.e., s. 68

¹⁰⁹⁷ Aydınoglu, a.g.e., s. 69

Türkiye’de sol hareket içinde Kemalizm’i Marksizm’le uzlaştırma, başka bir deyişle sosyalizan bir Kemalizm yaratma çabasında olan Yön Hareketi 1960 Darbesi ardından bir “aydın hareketi” olarak gelişmiştir.

Ancak Yön Hareketinin doğuşu, 1960 Darbesi’nden önce, 1950-60 arasındaki gelişen DP muhalefetiyle olmuştur. 10 yıllık iktidarı süresince ekonomiyi iflasa sürüklediklerini iddia ettikleri DP hükümetine karşı aydınlar, öğrenciler, kentli küçük burjuvazi, memurlar ve bir kısım subaylardan oluşan bir muhalefet bloğu oluşmuştu. Bu muhalif grup, bir süre sonra CHP’ye eklemlenmiş ve demokrasi mücadelesini *Forum*, *Akis*, *Kim* ve *Ulus* gibi dergilerde yazarak vermeye başlamışlardı.¹⁰⁹⁸ DP’ye muhalefetin en etkin olduğu yer olan *Forum* dergisinde talep edilen tüm siyasi istekler formüle edilmiş ve CHP’nin 1959’daki 14. Kurultay’ında “İlk Hedefler Beyannamesi” olarak kabul edilmişti: Partizanlığın kaldırılması, İkinci Meclisin Kurulması, seçim güvenliği, Anayasa Mahkemesi, Yüksek Hakimler Kurulu, memurların mahkemeye başvurma hakkının tanınması, basın özgürlüğünün anayasa güvencesine bağlanması, üniversite özerkliği, Yüksek İktisat Şurası kurulması, sosyal adalet kavramının anayasaya girmesi.¹⁰⁹⁹

Yön dergisini çıkaracak olan grup da muhalefet grubunun yayınlarında yer almışlardı.¹¹⁰⁰ Ancak muhalefet grubuyla Yöncüleri bir araya getiren fikir uyumundan ziyade siyasi isteklerinin gerçekleşmesi için öncelikle anti demokratik yönetimin değiştirilmesi gerektiğine olan inançtı. Zira iki grup arasında oldukça büyük fikir ayrılıkları vardı. Muhalif grup daha çok siyasi rejim sorunlarına odaklanıp iktidar değişimi gibi siyasi alanda yapılacak değişikliklerle sorunların aşılabileceğini savunurken, Yöncüler daha çok iktisadi düzendeki problemlere odaklanıp siyasi alandaki sorunların da iktisadi problemlerden kaynaklandığını bu nedenle siyasi alandaki düzenlemelerin yeterli olmayacağını savunuyorlardı.¹¹⁰¹

¹⁰⁹⁸ Gökhan Atılğan, **Kemalizm ve Marksizm Arasında Geleneksel Aydınlar: Yön-Devrim Hareketi**, yay. yön. Hayri Erdoğan, İstanbul, Yordam Kitap, 2008, s. 40

¹⁰⁹⁹ Atılğan, **Yön-Devrim Hareketi**, s. 41. DP muhaliflerinin genel taleplerini içeren Beyannamedeki isteklerin 1961 Anayasa’sında gerçekleştiğini yukardaki bölümde görmüştük.

¹¹⁰⁰ Atılğan, **Yön-Devrim Hareketi**, s. 44-46. Doğan Avcıoğlu *Akis*, *Ulus* ve *Kim* dergilerinde, Mümtaz Soysal *Forum* dergisinde, İlhami Soysal *Akis* Dergisinde yazıyordu.

¹¹⁰¹ Atılğan, **Yön-Devrim Hareketi**, s. 47

Yön Dergisi İlhami Soysal, Mümtaz Soysal, İlhan Selçuk, Cemal Reşit Eyüpoğlu, Hamdi Avcıoğlu ve Doğan Avcıoğlu tarafından kurulmuştur. *Yön* dergisi, 164 aydın imzasının bulunduğu bir bildiriyle yayın hayatına başlar.¹¹⁰² Ancak Bildirinin daha sonra imzalayanlarla birlikte imzacı sayısının 1042'yi bulması dönemin koşullarında büyük destek aldığını göstermektedir. Bildiride gazeteci, mühendis, general, akademisyen, kunduracı, ev kadını, futbolcular gibi farklı mesleklerden kişiler bulunduğu gibi merkez soldan radikal sola kadar solun farklı çeşitleri de yer almıştır. 1960 solu aydınlarının desteklediği bildiride ortak nokta içinde bulunulan dünyayı değiştirmeye yönelik çabadır. *Yön* Dergisi gibi sol düşünceye yakın bir derginin ortalama 20 bin dolayında tiraja sahip olması dönemin koşulları da göz önüne alındığında oldukça büyük bir başarıdır.¹¹⁰³

Türkiye solunda 1960'lı yıllarda oldukça etkili olacak olan *Yön* Dergisi tek bir siyasi çizginin değil, farklı görüşlerin hakim olduğu bir yayın olmuştur. *Yön*, işçi sınıfı, sosyal demokrasi, Kürt Sorunu, kadın sorunu gibi toplumsal taban içinde büyük öneme sahip ve radikal sol gruplar dışında değinilmemiş konuları ilk kez yasal platformda tartışan bir dergiydi. Türkiye'nin pek çok sorununu ilk kez resmi ideoloji dışında tartışmaya açan *Yön* Dergisi dönemin neredeyse tüm aydınlarının yazdığı bir dergidir.

Yön Dergisinin savunduğu temel ve tek bir düşünce/ideoloji/çözüm yolu olduğunu söylemek güçtür. Öncelikle *Yön* kapitalizm ve komünizm arasında bir "üçüncü yol" bulma çabasıdadır. *Yön* dergisinin 31 Ocak 1962 tarihli "sosyalizm" özel sayısında Doğan Avcıoğlu, Şevket Süreyya Aydemir ve İlhan Selçuk'un "sosyalizm ile kapitalizm arasında üçüncü yol"u savunan yazıları bulunmaktadır.¹¹⁰⁴ Bu nedenle *Yön*, Kemalist devrimin kazanımlarını,

¹¹⁰² Hikmet Özdemir, **Kalkınmada Bir Strateji Arayışı: Yön Hareketi**, İstanbul, İz Yayıncılık, 1993, s. 295. Bildiriye imza atan TİP ve Milli Demokratik Devrim hareketinde yer alacak olan kişiler: Çetin Altan, Sadun Aren, Sencer Divitçioğlu, Yahya Kambolat, İdris Küçükömer, Mehmet Selik, M. Hayrettin Abacı, Yusuf Ziya Bahadın, Vahap Erdoğan, Ahmet Kaçmaz, Yunus Koçak, Yalçın Küçük, Kemal Nebioğlu, Doğan Özgüden, Demir Özlü ve Kemal Sülker. Aydınöğlu, a.g.e., s. 91

¹¹⁰³ Landau "O tarihlerde, politik-ideolojik bir süreli yayın için korkunç bir rakamdı bu" diyordu aktaran Atılgan, **Yön-Devrim Hareketi**, s. 242

¹¹⁰⁴ Aydınöğlu, a.g.e., s. 94

nihayete ermiş burjuva devrimini yüceltmekte ve daha ileri seviyeye taşınmasını arzu etmektedir.¹¹⁰⁵

“...Sosyalizm, Türk ulusunu ileri bir medeniyet seviyesine ulaştırmak hedefine yönelmiş halkçı bir düzen kurmak üzere yapılan Milli Kurtuluş Savaşımızın bir devamı ve yeni bir hamlesi olacaktır.”

Dolayısıyla Yön Hareketi kendisini “yarıda kalmış Kemalist devrimleri tamamlamak”la mükellef bulunmaktadır. Tek bir düşünce üzerinde fikir birliği bulunmasa da toprak reformuyla “derbeyliği”ne son verilmesi, sanayi ve bankacılıkta özel sermayeye son verip devletleştirmek, tarafsız, barışçıl bir dış politika izlemek politikaları herkesçe kabul ediliyordu.

Ayrıca bir aydın hareketi olan Yön Dergisi, toplumsal ilerlemeyi sağlamak üzere gerçekleşecek askeri darbeleri de desteklemektedir. Dergiye göre, “yukarıdan devrimler”le toplumsal ilerleyişin önündeki engeller kaldırılacaktır. Aydınöğlu, Yön Dergisi’nin görüşlerini “köklü sosyo-ekonomik dönüşümlere duyulan büyük özlem, yukarıdan devrimciliğe bağlılığı ifade eden bir elitizm anlayışı, sınıf olgusunun yok sayılışı, modern sınıf mücadelesinin keskinleşme belirtilerinden duyulan telaş, demagojik olmaktan çok ütöpik olarak nitelenebilecek bir sınıfsız toplum yaratma özlemi” olarak özetlemektedir.¹¹⁰⁶

Bunun yanında Yön Dergisi’nde klasik sosyal demokrasiye ve Marksizm’e eğilimli kesimler de vardı. Dergide dönemin Avrupa sosyal demokrat ülkelerinin deneyimleri ayrıntılı biçimde anlatılmaktadır.¹¹⁰⁷ Ayrıca yukarıda Bildiriye imza atanlardan gördüğümüz kadarıyla ileride TİP ve Milli Demokratik Devrim saflarında yer alacak olan sosyalistler de yer almaktadır. Üstelik bildiride çözüm yolu olarak “sosyalizm” gösteriliyordu.¹¹⁰⁸

“Toplum yapısının ve tarihi gelişmenin incelenmesinden ortaya çıkan gerçekler, halk mutluluğunu hedef tutan bir çerçeve içinde düşünenleri sosyalist bir çözüm yolu etrafında birleştirmektedir.”

¹¹⁰⁵ Çavdar, *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi*, s. 133

¹¹⁰⁶ Yön Bildirisine göre yapılan değerlendirme. Aydınöğlu, a.g.e., s.89

¹¹⁰⁷ Aydınöğlu, a.g.e., s. 91

¹¹⁰⁸ Çavdar, *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi*, s. 133

...Sosyalizm, az gelişmiş ülkelerin sosyal adalet içinde hızlı kalkınmalarını sağlayacak tek metoddur. Sosyalist metod aynı zamanda kapitalist bir gelişmenin bilhassa azgelişmiş bir toplumda meydana getireceği aşırı sınıf çatışmalarını demokratik yollarla önlemenin tek yoludur.”

Dergide bir yandan Üçüncü Dünya'ya ait deneylerin heyecanlı tanıtımı yapılırken bir yandan da Batı Avrupa sosyal demokrasisiyle ilgili makaleler, Sosyalist Enternasyonal'e üye partilerden haberler ve iktidardaki sosyalist partilerin, işçi partilerinin deneyleri yer almaktadır.¹¹⁰⁹ Fakat Derginin sosyalizm anlayışı Marksist sosyalizm tanımından oldukça farklıydı.¹¹¹⁰

“Toplumsal konular üzerine eğilenler milliyetçi, hürriyetçi ve demokratik ilkelere dayanan bir sosyalizm anlayışı etrafında birleşmektedirler.”

Yön Bildirisi toplumsal ilerlemeyi gerçekleştirmek açısından işçi sınıfını devrimci güç olarak almamış; işçi sınıfı yerine “Millet kaderine hakim olabilecek duruma gelmiş bulunanlar”, “Türk halkı”, “kütleler”, “nüfus”u kullanmıştır.¹¹¹¹ Yani Yön ülkenin sorunları açıkça belirtilebiliyorken, bu sorunların çözümünü sağlayacak sınıf ya da özne net değildi.¹¹¹²

“Bugünkü şartların yarattığı güvensizlik içinde Türk toplumu bir çıkış yolu beklemektedir. Bu durum sorumluluk duygusu taşıyan yapıcı aydınların yeni çözüm yolları aramasını hayati bir görev haline getirmekte ve bu konudaki çabalara güç kazandırmaktadır.”

Ancak 1961 itibariyle işçi grev ve gösterilerinin başlamasıyla Yön'de de işçi hareketleriyle ilgili kavram ve sorunlara yer verilmeye başlanır.

“Sınıf” ve “özne”ler net olmasa da antiemperyalizm Yön'ün çok üstünde durduğu konudur. Türkiye'nin emperyalizmle olan ilişkisinin açığa çıkarılmasında Yön'ün de büyük katkısı olmuştur. Milli Birlik Komitesi kontenjanından Tabii Senatör Haydar Tunçkanat 7 Temmuz 1966'da Senato'da yaptığı konuşmada bir ABD gizli servis raporunu açıklayarak AP ile CIA'nın ordu ve bürokrasideki devletçi kadroların temizlenmesini hedef alan stratejisini belgelemişti. Tunçkanat'ın yayınladığı rapor ve konuşma Yön

¹¹⁰⁹ Aydınoglu, a.g.e., s. 94

¹¹¹⁰ Sosyalist Kültür Derneği Bildirisi'nden aktaran Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi**, s. 133

¹¹¹¹ Aydınoglu, a.g.e., s. 92

¹¹¹² Sosyalist Kültür Derneği Bildirisi'nden aktaran Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi**, s. 133

Dergisinin “Devlet Teşkilatımızdaki Amerikan Ajanları” kapağıyla çıkan 15 Temmuz 1966 tarihli sayısında ayrıntılı bir şekilde yayımlanmıştı.¹¹¹³

Yön bildirisi çıkmadan 10 ay önce ise Türkiye İşçi Partisi kurulmuş, Türk-İş’in de “Sosyal Güvenlik Partisi” ve “Çalışanlar Partisi” çalışmaları gündemdir. Yön de bu dönem Çalışanlar Partisi’ni desteklemektedir. Bu desteği şöyle ifade etmektedirler:¹¹¹⁴

“Siyasi alanda idareyi çalışanların alması gereklidir. Bugün nüfusun %75’ini oluşturan köylü vatandaşları, parlamentoda ancak toprak ağaları temsil ediliyor. İşçiler parlamentonun dışındadır. Bu çalışan kitlenin, siyasi alanda kudretine uygun şekilde temsil edilmesini sağlayacak bünye reformlarına girilmeli, çalışanlar demokrasisinin temelleri atılmalıdır.”

Ancak Yöncüler Çalışanlar Partisi’nin kuruluş çalışmaları sekteye uğrayınca Mümtaz Soysal’ın deyimiyle Yön Dergisi’nden ayrı düşünülmemesi gereken “Sosyalist Kültür Derneği’ni kurdu.¹¹¹⁵ Sosyalist Kültür Derneği(SKD)’nin kuruluşu Yön’ün 9 Ocak 1963 tarihli sayısında duyuruldu.¹¹¹⁶ Kurucular arasında Doğan Avcıoğlu, Mümtaz Soysal, İlhami Soysal, Sadun Aren, Gülten Kazgan, Türkkaya Ataöv, Tarık Ziya Ekinci gibi Yön Hareketinin içinden kişiler vardı.¹¹¹⁷ Öncelikle İstanbul ve Ankara’da kurulan Dernek, kısa zamanda İzmir ve Diyarbakır’da da şube açmıştır.¹¹¹⁸

SKD amacını sosyalizme inananları “daha yakından fikri temasa geçirmek, aralarında sosyalizmin meselelerini tartışmalarına imkan vermek, belli çözümler üzerinde çalışmak, varılan sonuçları demeçler, konferanslar, açık oturumlar, broşürler, kitaplar yoluyla yaymak” olarak sunuyordu.¹¹¹⁹

SKD’nin başlıca etkinliği “Cumartesi Toplantıları” olarak anılan konferans ve açık oturumlardı.¹¹²⁰ Cumartesi Toplantıları iki konu üzerine

¹¹¹³ Atılğan, a.g.e., s. 193, dipnot 167

¹¹¹⁴ Yön, sayı 13, 14 Mart 1962, aktaran Aydınoglu, a.g.e., s. 93-94.

¹¹¹⁵ Mümtaz Soysal, “Sosyalist Kültür Derneği”, **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**: 1071-1960, Cilt VI, yay. yön. Ertuğrul Kürkçü, İstanbul, İletişim Yayınları, 1988, s. 2022

¹¹¹⁶ Soysal, a.g.m., s. 2022

¹¹¹⁷ Kurucuların tam listesi için bakınız Soysal, a.g.m., s. 2022

¹¹¹⁸ Soysal, a.g.m., s. 2022

¹¹¹⁹ Atılğan, **Yön-Devrim Hareketi**, s. 274

¹¹²⁰ Soysal, a.g.m., s. 2022

odaklanıyordu: birincisi, kalkınmanın kapitalist yoldan gerçekleşemeyeceğini ortaya koymak ve Türkiye’de sosyalizmin ancak Kemalizm’le uyumlu gelişecekti.¹¹²¹ Bir süre sonra Sosyalist Kültür Derneği’nin faaliyetleri ve etkinliği azalsa da SKD, *Yön*’ün teorilerini pratiğe yansıtan bir “parti” işlevini 1965’e kadar sürdürebildi.

Yön Dergisi, “tepeden inmecî”, darbelere sıcak bakması ve sosyal tabana dayanmayan “yukarıdan devrimler”i önemsemesi nedeniyle sol cenah içerisinde “cuntacı”, “darbeci” olduğu söylenerek eleştirilir. Örneğin Hikmet Kıvılcımlı “imza atanlara bakınca, *Yön*’ün bir kapıkulu atmosferi içinde doğduğu ve bir kapıkulu dergisi olduğu anlaşılıyordu” diyordu.¹¹²² Mehmet Ali Aybar ise, Bildiriye imza atmayarak *Yön*’e karşı tavrını belirtmiştir. Ayrıca Bildirinin çalışan sınıfların “büyük bir halk partisi” ile ortaya çıkmaları gerektiği kısmına değinmediği konusunda eleştirir. TKP Dış Büro ise *Yön*’ü son derece olumlu karşılamaktadır. Zeki Baştımar’ın *Yön*’le ilgili görüşleri şöyledir.¹¹²³

“Geçenlerde memleketin tanınmış birçok aydınlarının, sosyalizm şiarına Atatürk’ün etatizmini bir zırh gibi geçirerek müşterek bir bildiri yayınladıklarını gördük. Bu bildiri yurtseverce bir kaygının, samimi bir görüşün ifadesidir. Bu aydınlar arasında, sosyalizme karşı halkta uyanan ve hızla yayılan sempatiden önce faydalanmak, sonra onu soysuzlaştırmak amacını güden ve gerçek sosyalizmle ideolojik ilgileri pek olmayan bazı küçük burjuva temsilcileri de var. Fakat memleketin içinde bulunduğu ekonomik yıkımın ve sürüklendiği felaketin asıl sebeplerini, sosyal haksızlıkları görmeye başlayan yurtsever, namuslu aydınların bu akımın öncüsü ve asıl temsilcileri olduklarından şüphe yok.”

Ancak ileride görüleceği gibi *Yön* Dergisi sahip olduğu tüm düşünsel farklılıklar, ileride oluşacak sol gelenek üzerinde etkili olmasına da yol açmıştır. Örneğin TİP’in 1964 programı ile *Yön* arasında program düzeyinde

¹¹²¹ Atılgan, **Yön-Devrim Hareketi**, s. 280

¹¹²² Aydınoglu, a.g.e., s.89

¹¹²³ Aydınoglu, a.g.e., s. 97

önemli farklar olmadığı gibi Programı yazarların da *Yön*'den büyük ölçüde etkilendiğini söyleyebiliriz.¹¹²⁴

Yön Dergisi 30 Haziran 1967'de yayın hayatına son verdiğinde (Sıkıyönetim tarafından kapatıldığı 14 ay sayılmazsa) 5 buçuk yıl aralıksız yayın yapmış, 222 sayı çıkarmıştı.¹¹²⁵ Üstelik *Yön* 1960'ların en uzun ömürlü ve etkili dergisi olmayı başarmıştı.¹¹²⁶

B. TÜRKİYE İŞÇİ PARTİSİ

Cumhuriyet döneminde kurulmuş on bir sosyalist partiden sadece ikisi ülkenin siyasal yaşamını etkileyebilmiştir. Türkiye'nin en eski partisi olan TKP'nin, 1951-53 Operasyonlarıyla parçalandığını, dağıldığını ve kurucularının yurt dışına çıkmak zorunda kaldığını görmüştük. 1961'de kurulan TİP ise 10 yıllık faaliyet döneminde hem ülke gündemini etkilemeyi hem de solu örgütlemeyi başarmıştı. Türkiye'nin sadece sendikacı ve işçilerden oluşan ilk partisiydi ve kuruculardan hiçbiri sol parti ya da örgütlerde yer almamışlardı. Sahiplenecekleri bir sol parti mirası da yoktu. Türkiye İşçi Partisi'nin Program ve Tüzüğü ise ilk kez mevcut düzene radikal bir eleştiri getirerek yıllarca resmi politika ve sağ iktidarlarca baskı altında tutulmuş olan sol muhalefetin oluşmasının miladını oluşturmuştur. Sol siyaset ve örgütlenme kültürünün olmadığı ya da çok az olduğu bir dönemde TİP'le birlikte sol yeniden siyasal bir figür olarak ayağa kalkıyordu.

1. Türkiye İşçi Partisi'nin Kuruluşu

¹¹²⁴ Örneğin ileriki sayfalarda göreceğimiz gibi, 1964'te hazırlanan TİP Programında, *Yön* Hareketi'nin de benimsediği gibi, ekonomik kalkınma için sosyalizm değil, "kapitalizm olmayan yoldan kalkınma" savunuluyordu.

¹¹²⁵ Atılğan, **Yön-Devrim Hareketi**, s. 282

¹¹²⁶ İleriki sayfalarda "Türkiye İşçi Partisi- Yön Hareketinin Mücadelesi" bölümünde *Yön* Dergisi'nin kapatılmasından yaklaşık bir buçuk yıl sonra neredeyse aynı kadronun *Devrim* Dergisi'ni çıkarttıklarını göreceğiz.

Türkiye’de yasal ilk sol parti olmasa bile uzun yıllar Türk solunu etkisi altına alacak ilk yasal sol partinin kurulması için gereken ortam 1960’lar itibariyle oluşmaya başlamıştı. İlk olarak işçi sınıfının sayısal olarak artması ve yasal haklarını aramak konusunda yıllardan sonra ilk kez harekete geçmiş olmalarıdır.

Bilindiği gibi 1947 Sendikalar Kanunu, 5.maddesi ile sendikalara genel siyaset yasağı getirmişti. 27 Mayıs sonrasında ise İstanbul Sendikalar Birliği’nde işçilere ait bir siyasi parti kurma gerekliliği üzerinde tartışmalar başlamıştı. Çok geçmeden Türk-İş yönetimi de “Çalışanlar Partisi” ya da “Sosyal Güvenlik Partisi” bir siyasi parti kurmaktan bahsetmeye başlamıştı.¹¹²⁷ Yön Dergisi de TİP’e karşı Çalışanlar Partisi’ne destek vermişlerdi.

Sendikalaşma ve grev hakkı Anayasa’da tanınmış olsa da henüz ayrı bir kanunla yasallaşmamıştı. Dolayısıyla işçiler Anayasada tanınmış haklarını kullanamıyorlardı. Bu nedenle 1961 itibariyle sendikalaşma ve grev hakkı talebiyle işçiler pek çok grev ve gösteri gerçekleştirmişlerdir.¹¹²⁸ İstanbul, İzmir, Ankara, Kocaeli, Eskişehir’de binlerce işçinin katıldığı grevlerden en bilineni Türk-İş’in düzenlediği 31 Aralık 1961 Saraçhane Mitingi’dir.¹¹²⁹ Anadolu’nun her köşesinden 150 bin işçinin katıldığı Mitingde “sendika özgürlüğü ve grev hakkının derhal tanınması, aksi takdirde girişilecek grevlerden işçilerin sorumlu tutulamayacağı”na ilişkin kararlar alınmıştır.

İşçilerin mücadelesi sonuç vermiş, 274 Sayılı Sendikalar Kanunu ve 275 Sayılı Toplu Sözleşme, Grev ve Lokavt Kanunu yürürlüğe girmiştir.¹¹³⁰ 275 Sayılı Kanun’da genel grev hakkı verilmeyip, grev hakkı sınırlı tanınmış da olsa, grev ve toplu sözleşme hakları hem Anayasal güvenceye alınmış hem de yasallaşmıştır.

Yasal sol partilerin kurulmasının önünü açacak bir diğer gelişmeye İkinci Dünya Savaşı ile kopma noktasına gelen sonraki yıllardaysa düzelmeyen Sovyetler Birliği ile olan ilişkilerin normalleşmeye başlamasıdır.

¹¹²⁷ Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi, Cilt 6, s. 2008

¹¹²⁸ Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi, Cilt 6, s. 2009

¹¹²⁹ Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi, Cilt 6, s. 2009

¹¹³⁰ Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi, Cilt 6, s. 2009

SSCB 27 Mayıs'tan sonra kurulan hükümeti tanımış ve yeni yönetimle ilişkileri geliştirmeye çalışmıştır. Üstelik "normalleşme" sürecinden iki ülke arasında "işbirliği" sürecine geçiş yaşanmıştır. Bu dönemde, uzun yıllar ABD'nin müttefiki olarak Türkiye'nin iç ve dış politikasında hakim olan "antisovyet/antikomünist" yaklaşım, Türkiye'nin Sovyetlerle yakınlaşmasıyla sona erecektir.¹¹³¹

TİP'in kuruluş ortamını hazırlayan önemli bir iç gelişme ise Orgeneral Cemal Gürsel'in yasal bir komünist partinin kurulmasının gerekliliği üzerine sözleri olmuştur.¹¹³² Nitekim Mehmet Ali Aybar, Cemal Gürsel'e yazdığı mektubunda oluşacak siyasi ortamla ilgili sunduğu seçenekler arasında sol partilere yer verilmesi gerektiğini belirtiyordu.¹¹³³

"İkincisi, politik ortam değiştirilir; sol kanadın kanun güvenliği altında bir politik kuvvet olarak ortaya çıkabilmesi için gerekli şartlar sağlanır ve seçimlere öyle gidilir... İşçiler emekçi halk yığınları kendi partilerini serbestçe kurup, yaşatabilmelidir. Grev hakkı, hem de kısıntısız olarak, tanınmalıdır. Sol gazete ve dergiler çıkabilmelidir. Ve bu hak ve hürriyetlerin hepsi kanun teminatı altında bulunmalıdır."

Türkiye'nin dış politikada SSCB ile ilişkilerinin normalleşme dönemine girmesi, ülkede modern sanayinin kurulmaya başlamasıyla birlikte işçi sayısının artması ve Orgeneral Cemal Gürsel'in yasal bir komünist partinin kurulmasının gerekliliği üzerine sözleri ülkede uzun zamandır eksikliği duyulan bir işçi sınıfı partisinin kurulması için gerekli ortamı hazırlıyordu.

Behice Boran ve Mehmet Ali Aybar'ın önderliğindeki aydın çevre de yeni bir programa ve tüzüğe sahip bir sosyalist parti kurma arayışı içindeydiler. Tam da bu sırada bir grup sendikacı ve işçinin bir işçi partisi kurma hazırlığı içinde olduğunu öğrendiler ve bu oluşuma katılmak istediler. Ancak sadece işçi ve sendikacılardan oluşan bu grup, önceden 'mimlenmiş'

¹¹³¹ SSCB ile Türkiye'nin ilişkilerinin normalleşmesini sağlayan ilk gelişme 1962'de yaşanan Küba bunalımı sırasında Türkiye'deki füzelerin ABD tarafından Türkiye'nin izni alınmadan kaldırılmasıdır. 1963'te ise ABD'nin kromu o güne kadar Türkiye'den satın alırken Sovyetler Birliği'nden almaya başlaması Türkiye'nin "bloklar politikası"nı gözden geçirmesine yol açmıştır. 1964'te yaşanan Kıbrıs olayları sırasında ABD'nin Yunanistan'dan yana tavır alması, SSCB'nin de Türkiye'den yana tavır alması iki ülke arasında bozulan ilişkilerin düzelmesine yol açmıştır. Atılğan, a.g.e., s. 180.

¹¹³² Aydınoglu, a.g.e., s. 59

¹¹³³ Aydınoglu, a.g.e., s. 70

olan bu kesimle yakın olup, partiyi olumsuz bir tablo içine sokmak istemiyorlardı.¹¹³⁴ Aslında yalnızca ideolojileriyle öne çıkmış bu iki isme özel değil, tüm aydınlardan uzak durmak istiyorlardı. Çünkü sosyalist aydınlar 1961 senesine kadar baskı altında tutulmuş, siyasetten dışlanmış ve cezalandırılmışlardı. Aydınların da yer alacağı bir parti kurmak, ilk kez işçilerin kendi kendilerine kurmaya çalıştıkları bu partiye zarar verebilirdi. Bu nedenle bu teklifi reddettiler.

Ve nihayet tabanı tamamlıyyla işçi ve sendikalara dayalı olan Türkiye'nin ilk işçi partisi, TİP 13 Şubat 1961'de kurulmuş oldu.¹¹³⁵ Partinin kuruluş toplantısına 40'ın üzerinde sendikacı katılmış, kurucular da bunlar arasından seçilmiştir.¹¹³⁶ O güne kadar Türkiye solu işçiler içinde örgütlenmiş, grev ve gösterilere öncülük etmiş, işçi hareketleri haberlerinden oluşan yayınlar çıkarmış da olsa tabana inememiş ve genel olarak "aydın hareketi" olarak kalmıştı. Şimdiyse Genel Başkanı İstanbul İşçi Sendikaları Başkanı Avni Erakalın, kurucuları ise sendikacılardan ve işçilerden oluşan bir "işçi partisi" kuruluyordu.¹¹³⁷ Böylece Türkiye İşçi Partisi'nin kurulmasıyla Türkiye sol geleneğinde önemli bir değişim yaşanıyordu.

Fakat Parti ilk başlarda sınıf bilinciyle değil, "sınıfsal bir sezgi"yle kurulmuştu. Zira Şaban Yıldız Parti kurulurken "işçi sınıfı"nın değil, "işçilerin" partisini örgütlemek üzere yola çıktıklarını belirtiyordu.¹¹³⁸ Üstelik Parti tüzüğünde de sınıf mücadelesine dayalı olmadıklarını belirtiyorlardı: "... *bilhassa hiçbir şahıs, sınıf, zümre, hizip veya teşekkülün kanunun üstüne*

¹¹³⁴ Atılğan, a.g.e., s. 183

¹¹³⁵ **Cumhuriyet Dönemi İşçi Partileri**, s. 126

¹¹³⁶ Mehmet Ali Aybar, **Türkiye İşçi Partisi Tarihi**, Cilt I, İstanbul, BDS Yayınları, 1988, s. 196 Bu kurucular arasından Kemal Türkler, Rıza Kuas, Kemal Nebioğlu ve İbrahim Güzelce 1967'de DİSK'in kurucuları arasında yer almışlardır. Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi**, s. 135

¹¹³⁷ Kurucu arasında şu isimler ve sendikalar bulunmaktadır: İstanbul İşçi Sendikalar Birliği genel Sekreteri Şaban Yıldız, Basın Teknisyenleri Sendikası Başkanı Salih Özkarabay, Basın Teknisyenleri Sendikası Genel Sekreteri İbrahim Güzelce, Şekeri Sanayi İşçileri Sendikası Başkanı Ahmet Muşlu, Türkiye Lastik-İş Sendikası Başkanı Rıza Kuas, Oleyis Sendikası üyesi Kemal Nebioğlu, Yaprak Tütün İşçileri Sendikası Başkanı Hüseyin Uslubaş, İlaç ve Kimya İşçileri Sendikası Başkanı Saffet Göksüzoğlu, İstanbul Sendikalar Birliği İcra Heyeti Üyesi Adnan Arkın, Maden İş Sendikası Genel Başkanı ve Tekel Nakliyat İşçileri Sendikası Başkanı İbrahim Denizciler. **Cumhuriyet Dönemi İşçi Partileri**, s. 126-127

¹¹³⁸ Atılğan, a.g.e., s. 183

*çıkabilmesine izin vermemek...*¹¹³⁹ Kuruluşundan altı ay sonra çıkarılan parti programında da “cumhuriyet ve demokrasiye sadakati” partinin birinci görevi sayan TİP, ilk kurulduğu dönemde bir işçi partisi olmaktan ziyade dönemin diğer sağ partilerinden çok da farklı amaçlar taşıyamayan bir çizgideydi.¹¹⁴⁰ Zira parti program ve tüzüğü TİP’in sosyalist bir parti olduğunu ya da kurucularının sınıf bilincinde olduğunu gösteren maddelere rastlanmamaktaydı.

Ancak kurucuların sendikacı olması yine de Partiyi işçi sınıfına karşı daha duyarlı kılıyordu. Kuruluş amaçlarının başında bugüne kadar parlamentoda hiçbir şekilde temsil edilmeyen işçileri, parlamentoda temsil edecek işçi kökenli milletvekillerini meclise sokmaktı. Böylece yıllardır görmezden gelinen işçi sorunları doğrudan doğruya kendileri tarafından meclis gündemine getirilebilecek ve işçi haklarının kazanılıp korunması sağlanabilecekti.¹¹⁴¹

Boran ve Aybar da oluşumu bölmek istemediklerinde başka bir parti kurmaya çalışmadılar. O dönem tüm sol aydınları Türkiye’nin sorunlarını tartışmaya çağıran Doğan Avcıoğlu ve Mihri Belli önderliğindeki *Yön* Dergisi kadrosuna da sosyalizm tasarımlarının uyuşmaması nedeniyle katılmadılar.¹¹⁴²

TİP’in Aybar ve Boran’la işbirliğini reddettiği ilk dönemi çok uzun sürmeyecekti. Öncelikle Türkiye İşçi Partisinin kurucuları Meclise girebilmek için binlerce işçiyi temsil eden Türk-İş’in desteğini almayı zorunlu görüyorlardı. Ancak TİP’in kuruluşundan on üç gün önce Türk-İş Genel Sekreteri Halil Tunç’un kurulacak partiyle hiçbir ilgilerinin olmadığını söylemesi ve bu açıklamanın ardından Türk-İş eski başkanı Nuri Beşer ve yeni Başkanı Seyfi Demirsoy’un TİP’in kurucusu olmayı reddetmesi TİP’in aldığı ilk darbe olmuştu. Sadun Aren’e göre:¹¹⁴³

¹¹³⁹ Çavdar, *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi*, s. 136

¹¹⁴⁰ Çavdar, *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi*, s. 136

¹¹⁴¹ Atılğan, a.g.e., s. 183

¹¹⁴² Aybar’ın *Yön* Bildirisini imzalamadığını ve eleştiriler yönelttiğini belirtmiştik.

¹¹⁴³ Sadun Aren, *TİP Olayı: 1961-1971*, İstanbul, Cem Yayınevi, 1993, s. 36

“...Kurucular partiyi Türk-İş tabanına oturtmayı ve bir örgütten destek görmeyi düşünüyor ve buna kesin gözüyle bakıyorlardı. Böylece hem sendikadaki durumları güçlenecek, hem de işçilerin haklarını sendikaların yanı sıra bir de parti aracılığıyla daha iyi savunabileceklerdi. Bu nedenle, Türk-İş’in partiye destek vermemesi ve tersine ona karşı çıkması kurucuların hesaplarını altüst etmiştir.”

İkinci olumsuz gelişmeysen Partinin 1961 genel seçimlerine katılmak için gereken 15 ilde örgütlenme şartını sağlamaması olmuştur. Partide oluşan yılgınlık sadece sekiz ilde örgütlenmesine¹¹⁴⁴ ve Genel Başkanın Yeni Türkiye Partisi’nden seçime katılmasına yol açmıştı. TİP’i yalnızlaştıran son olaysa dönemin sol aydınlarının büyük desteğini almış olan Çalışanlar Partisi’ni kurma çabaları olmuştur. Doğan Avcıoğlu, Mümtaz Soysal, Sadun Aren, Muammer Aksoy ve Türkkaya Ataöv ve bazı gazetecilerin Çalışanlar Partisi’nin kuruluş çalışmalarına katılmış olmalarının partinin basında yer almasına yol açması, Çalışanlar Partisi hazırlıklarının başındaki Seyfi Demirsoy’un “aydınların kendileriyle beraber olduğu”nu söyleyip, TİP’i feshetme çağrısı TİP’in aydınlarla arasına koyduğu mesafeyi tekrar gözden geçirmesine yol açmıştır.¹¹⁴⁵ TİP’liler reddettikleri bu aydın kesimle ittifak yapmak zorunda kalacaktı.

Nihayet TİP’in “yeniden doğuşu” olarak niteleyebileceğimiz Mehmet Ali Aybar ve Behice Boran’ın partiye katılımı 1962 senesinde gerçekleşecektir. Aybar TİP’in Genel Başkanı olduğunu 13 Şubat 1962’de düzenlediği bir basın toplantısında duyurmuştur.¹¹⁴⁶ Boran ise Doğan Avcıoğlu’nun *Yön*’de yer alan TİP’e yönelik eleştirilerine karşılık olarak yayınladığı makalesinden sonra TİP’e dahil olmuştur. 1960 döneminde kurulan tüm sol partilerde etkisi bulunan TKP, Mehmet Ali Aybar, Behice Boran, Sadun Aren, Nihat Sargın gibi eski TKP’lilerin girmesiyle Türkiye İşçi Partisi’ne de yer etmiş

¹¹⁴⁴ İstanbul, Ankara, İzmir, Adana, Gaziantep, İçel, Kocaeli, Kayseri. Çavdar, **Türkiye’nin Demokrasi Tarihi**, s. 137

¹¹⁴⁵ Atılğan, a.g.e., s. 185

¹¹⁴⁶ Doğan Özgüden, “Türkiye İşçi Partisi’nin Kuruluşu”, **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi: 1071-1960, Cilt VI**, yay. yön. Ertuğrul Kürkçü, İstanbul, İletişim Yayınları, 1988, s. 1999

oluyordu.¹¹⁴⁷ Ancak Türkiye İşçi Partisi'ni diğer sol partilerin yanında özgün kılan TKP ile bir ilgisi olmayan sendikacılar tarafından kurulmuş olmasıdır. Bu anlamda diyebiliriz ki TİP, homojen olmayan; sendikacılar, aydınlar ve eski TKP'liler ve işçilerden oluşan "karma" bir partidir.

Böylece yıllarca siyasetin dışına itilmiş, toplumsal tabandan koparılmış, illegal ve marjinal kalmış olan sol, siyaset sahnesine yasal ve üstelik tabana dayalı bir parti olarak çıkıyordu. Zira bu kez sol bir partinin kitlelere dayanması için gerekli somut şartlar da hazırdır. 1950'li yıllarda sanayiye yönelik yatırımlarla işçi sınıfının sayısının arttığını belirtmiştik. 1963'te sanayi ve işyeri sayımına göre Türkiye'de 947.100 ücretli işçi vardı.¹¹⁴⁸ Ancak yine de Osmanlı İmparatorluğu'nda olduğu gibi işçilerin büyük kısmı kamu kesiminde çalışıyordu.¹¹⁴⁹ İşçi sayısının artması işçi hareketlerini olumlu etkiledi ve Grev Kanunu'nun çıkarılmasıyla artarda pek çok grev meydana gelmiştir.¹¹⁵⁰ Zira senelerdir kullandırılmayan grev hakkının tanınmasıyla 1963'te 7, 1964'te 81, 1965'te 43 grev meydana gelirken birçok işçi eylemi de yapılmış, greve katılan işçi sayısı da her sene artmıştır. Grevlerin genel özelliklerini kısaca şöyle sıralayabiliriz:¹¹⁵¹

- En çok grev gıda iş kolunda gerçekleşmiştir. Ardından genel işler, yapı ve tekstil işkolları gelmiştir.
- Grevlerin sayıca büyük çoğunluğu(%74'ü) sömürünün daha yoğun, çalışma koşullarının daha ağır olduğu özel sektörde düzenlendi.
- Daha çok işçi çalıştırmaları nedeniyle, grevci sayısı ve grevde geçen işgünü kamu sektöründe daha yüksekti.
- En çok sayıda grevin gerçekleştiği il İstanbul oldu. Onu Adana, Balıkesir, İzmir ve Ankara izledi.
- Diğer ülkelere kıyasla Türkiye'de daha az sayıda grev yapılmış olsa da grevler oldukça uzun sürmüştür.

¹¹⁴⁷ Aydınoğlu, a.g.e., s. 109

¹¹⁴⁸ Yıldırım Koç, gelir getirici bir işte çalışanların 1965 nüfus sayımına göre 3 milyon olduğunu söylemektedir. Koç, a.g.e., s. 183

¹¹⁴⁹ Özel sektörde işyeri başına 67 işçi düşerken kamu sektöründe 590 işçi düşüyordu. **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, Cilt 6, s. 2013

¹¹⁵⁰ 1963-1967 yıllarındaki grevlerin detaylı sunumu için bakınız **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, Cilt 6, s. 2013-2016

¹¹⁵¹ **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, Cilt 6, s. 2014

- 1963-1971 arasında hükümet 37 grev ertelemiştir.

İşçi sınıfının sayısının artması ve senelerdir kullandırılmayan grev hakkının tanınmasıyla grev ve eylemlerin 1908 grevleri gibi bir anda ülkenin dört bir yanına yayıldığı, Türkiye tarihindeki en büyük işçi eylemlerinin yapıldığı(Saraçhane Mitingi) ve solcu aydınların siyasallaşmaya başladığı bu dönemde TİP işçilerin ve sol aydınların merkezi haline gelmeye başlar. Dolayısıyla Türkiye işçi sınıfı Osmanlı İmparatorluğu'ndan itibaren ilk kez gerçek anlamda örgütlü hareket etmeye başlamıştır. Ancak 1961-1971 döneminde ücretlilerin sayısı ve gelir getirici bir işte çalışanların içindeki oranı artmış olsa da ücretlilerin üretim araçlarının mülkiyetiyle olan bağlarında önemli kopma yaşanmamıştır.¹¹⁵² Zira yukarıda görüldüğü gibi, tarıma verilen destekler, nedeniyle işçiler köylerinden kopamamıştır ve köylü-işçilik devam etmekteydi.¹¹⁵³ Üstelik DPT verilerine göre gerçek ücretler 1971 yılına kadar neredeyse sürekli artmış, 1965-1971 dönemindeki artışı da %45 olarak gerçekleşmiştir.¹¹⁵⁴ Dolayısıyla işçi sınıfının geniş kesiminin bu dönemde sınıf bilinci elde ettiğini söylemek güçtür.

TİP ilk olarak 17 Kasım 1963'te yapılan yerel seçimlere katılmıştı. Sadece sekiz ilde girebildiği bu seçimlerde propaganda çalışmalarında radyoyu kullanabilmiş, işçi ve emekçi lehindeki söylemleriyle birçok kitleye ulaşıp işçi kesimi ve aydınları yayına çekmeyi başarabilmişti.¹¹⁵⁵

TİP 1964'teki olağan kongresinde 76 delegeye sahipken ilerleyen yıllarda on iki bin üyeye sahip oldu.¹¹⁵⁶ Türkiye nüfusunun 30 milyon civarında olduğu, işçilerin ve hizmetler sektöründe çalışanların günümüze oranla daha az olduğu, köylü nüfusunun nüfusun %65'ini oluşturduğu ve eğitim ve kültür düzeyinin daha düşük olduğu hesaba katılırsa bu sayı hiç de

¹¹⁵² Koç, a.g.e., s. 184

¹¹⁵³ 1960 Nüfus Sayımında köylerde yaşayanların oranı %68'i oluşturmaktaydı. Koç, a.g.e., s. 185

¹¹⁵⁴ Boratav'dan aktaran Koç, a.g.e., s. 240

¹¹⁵⁵ TİP'in radyo konuşmalarını işçi ve aydınlar üzerinde yaptığı etkiyi göstermek bakımından Halit Çelenk'in eşi Şekibe Çelenk'in 1963 yerel seçimlerinde TİP adına devlet radyosundan yaptığı konuşmasının ardından ülkenin dört bir yanından gelen telefonların sabaha kadar susmadığını belirtmesi önemlidir. Atılgan, a.g.e., s. 189. TİP bu seçimde 36 bin oy almıştır. Özgüden, a.g.m., s. 1999

¹¹⁵⁶ Aydınoğlu, a.g.e., s. 116

küçümsenmeyecek durumdadır. Üstelik TİP'e üye olanların mesleki dağılımına bakıldığında TİP'in gerçek bir kitle partisi olduğu da söylenebilir.¹¹⁵⁷

Aybar'ın genel başkanlığa getirilmesiyle Parti gerçek bir sol parti halini almıştı. Aybar daha basın toplantısında TİP'in aldığı şekli çok net ortaya koymaktadır: *"...TİP, Türkiye'nin çağdaş medeniyet yolunda ilerlemesini, çalışan halk kitlelerinin Türk işçi sınıfının aydınlarla iş ve kader birliği etmesinden doğan demokratik öncülüğü etrafında teşkilatlanmasına bağlı görüyor..."*¹¹⁵⁸

Siyasi ve toplumsal dönüşümde işçi sınıfının öncülüğünü kabul eden TİP'liler, Nisan 1962'de Parti tüzüğünü kabul edecektir. Tüzük partinin yeni dönemdeki örgütsel yapısını düzenlemenin yanında ideolojik yapısının genel hatlarını da veriyordu. Tüzüğün 2.maddesinde TİP kendisini, Türkiye işçi sınıfının ve onun demokratik öncülüğü etrafında toplanmış bütün emekçi sınıf ve ırgat ve küçük köylüler, aylıklı ve ücretliler, zanaatkârlar, küçük esnaf ve dar gelirli serbest meslek sahipleri ile ilerici gençlik ve aydınlar olarak saydığı tabakaların "siyasi teşkilatı" olarak tanımlamaktadır.¹¹⁵⁹ Aynı maddede işçi sınıfının toplumsal değişimin öznesi olduğu da vurgulanıyordu: *"ulusun büyük çoğunluğunu meydana getiren emekçi halk yığınları, bütün zenginliklerin, bütün değerlerin gerçek yaratıcısı, sosyal gelişmenin biricik itici kuvvetidir."*¹¹⁶⁰

Partiye sosyalist kimliğini kazandıran 3.madde ise şöyledir: büyük üretim ve mübadele araçları devletleştirilecek; temel sanayi kolları devlet eliyle kurulacak; topraksız köylüye toprak verilecek; kafa işçiliği ile kol işçiliği arasındaki ayrımları kaldırarak, halk yığınlarının yaratıcı güçlerini açığa çıkaracak kültür çalışmalarına hız vermek; ulusal gelirin dağıtımında emeğe göre gelir ilkesini hakim kılmak; yani; herkese yaptığı işe göre ücret, aylık ve

¹¹⁵⁷ TİP'in üyeleri arasında sanayi, tarım ve hizmetler alanında ücretli olarak çalışanların oranı %44 iken geri kalan kesim çeşitlilik gösterir; öğrenci, avukat, doktor, sanatçı, tüccar, ev kadını, teknisyen, küçük memur, işsiz, sendikacı, emekli memur, üniversite öğretim görevlisi. Aydınoglu, a.g.e., s. 119

¹¹⁵⁸ Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi*, s. 138

¹¹⁵⁹ Artun Ünsal, *Umuttan Yalnızlığa Türkiye İşçi Partisi(1961-1971)*, yay. haz. Ayşe Ozil, 2. Basım, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2011, s. 115

¹¹⁶⁰ Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi*, s. 140

gelir sağlamak, işsizliğe son vermek; ulusal varlığımızı ve bağımsızlığı her şeyin üstünde tutarak barışçı bir dış politikayı savunmak.¹¹⁶¹ Türkiye İşçi Partisi “ulusal üretimi emekçi ve halk yığınlarının her türlü ihtiyaçlarını karşılamak için hazırlanmış genel bir plana göre” geliştirmek ve “insanın insan tarafından sömürülmesi sistemine son vermek” amacını taşıyan sosyalist bir partidir.¹¹⁶²

Parti'nin oluşturulan program komitesi tarafından hazırlanmış programı ise 1964 yılında kabul edilir.¹¹⁶³ TİP programı, o güne kadar yapılmamış bir şeyi yapıyor, mevcut düzene radikal bir eleştiri getiriyordu. Aybar'ın deyişiyle TİP programı “ülke sorunlarına sosyalist bakış açısından çözümler öneren... ciddi bir çalışma” idi.¹¹⁶⁴ Yine yasal zeminde faaliyet gösterilse de henüz Parlamente'ye girip meşruluk elde edememiş ve geçmişteki acı tecrübelerden ders çıkarmış bir TİP kurucuları tüzükte olduğu gibi, programda da “sosyalizm”den bahsetmemiş; onun yerine “toplumculuk” kelimesini kullanmışlardır.¹¹⁶⁵ Ancak “Türkiye İşçi Partisi, bilimi biricik yol gösterici olarak alır ve politikasını bilimsel gerçeklere göre çizer ve uygular” diyerek bilimsel sosyalizmin ilk ilkesine dayalı olduğunu vurgulamaktaydı.¹¹⁶⁶ Ancak program çözüm olarak sosyalizmi değil “kapitalist olmayan yol”dan kalkınmayı öneriyordu.¹¹⁶⁷

“Kalkınma Planı, ulusal ekonominin çeşitli kesimleri arasında kalkınma amaçlarımızla tutarlı bir oran kurar. Özellikle toplumun çeşitli tüketim ihtiyaçları ile milli sermaye birikimi ihtiyaçları arasında bir orantı bulunması şarttır; plan bunu sağlar. Milli sermaye birikiminin halkın gittikçe artan tüketim ihtiyaçlarını, nüfusun artışından doğan ihtiyaçları ve genel olarak ulusal ekonominin ahenkli bir biçimde gelişmesini karşılayacak hacimde olması şarttır.”

¹¹⁶¹ Ünsal, a.g.e., s. 128

¹¹⁶² Şener, a.g.m., s. 366

¹¹⁶³ Program Komitesinde Fethi Naci'ye göre Sadun Aren, Anver Aytekin, Adnan Cemgil, Sencer Divitçioğlu, Selahattin Hilav, Rasih Nuri İleri, Aslan Başer Kafaoğlu, Fethi Naci, Kenan Somer, İsmet Sungurbey ve Nebil Varuy vardır. Fethi Naci'den aktaran Aydınöğlu, a.g.e., s. 110

¹¹⁶⁴ Aydınöğlu, a.g.e., s. 110

¹¹⁶⁵ Ünsal, a.g.e. s. 116

¹¹⁶⁶ Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi**, s. 143

¹¹⁶⁷ Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi**, s. 144

Çünkü o güne kadar uygulanan ekonomi politikaları başarılı olamamış, Batılı kalkınma modelleri Türkiye’de yeterli sonuçlara ulaşamamış, ülkenin kapitalist düzen içinde kalkınamayacağı ortaya çıkmıştı.¹¹⁶⁸ Üstelik 1960’larda tüm Üçüncü Dünya ülkelerine ekonomik kalkınmanın “kapitalist olmayan yol”dan gerçekleşeceği tavsiye ediliyordu. Zira TİP için o dönem “sosyalist toplum”u gerçekleştirmekten daha önemli olan Türkiye’nin ekonomik ve toplumsal geri kalmışlıktan kurtulmasıydı.

Programda sayılan genel ilkelere göre Türkiye İşçi Partisi, 1968 yılına kadar daha çok sosyalist nitelikleri ağır basan bir sosyal demokrat parti niteliğinde kalmıştır. Devletçilik ve halkçılık ilkesi, programda başlarına “emekten yana” ibaresi getirilerek daha çok sosyalist ilkelere dönüştürülmeye çalışılmıştır.¹¹⁶⁹ Temel ilkelerden sayılan demokrasi halkçılıkla birbirini tamamlayan ilkeler olarak ele alınmış, demokrasinin ancak halkın toplum hayatının her alanında söz sahibi olması halinde gerçekleşeceği belirtilmiştir.¹¹⁷⁰ Ayrıca parti demokrasiye öylesine önem veriyordu ki “iktidara ancak seçimle geleceğini ve seçimle gideceğini” belirtiyordu. Yine 1964 programında TİP’in milliyetçilikle ilgili anti-empyralist bir yaklaşıma sahip olduğunu görmekteyiz: Buna göre Türk milliyetçiliği, “yüzyıllardır bir yarı sömürge olarak yaşamış halkımızın yabancı boyunduruğuna, sömürgeciliğine ve sömürgeciliğe karşı tepkisinin ideolojik planda ifadesidir.”¹¹⁷¹ Ayrıca milliyetçiliği ırk temelinde değil, vatandaşlık temelinde tanımlayarak “Türk milliyetçiliği, Türkiye Cumhuriyeti’ne yurttaşlık bağı ile bağlı olan herkesi Türk sayar ve yurttaşlar arasında din, dil, ırk mezhep ayrımı ve eşitsizlik gözetmez” diyordu.¹¹⁷²

İşçi sınıfının öncülüğünü kabul eden TİP’i sosyalist bir partiye yaklaştıran önemli bir özellikse parti programında Türkiye’yi sınıflı bir yapı

¹¹⁶⁸ Sadun Aren “...memleketimizde özel sektör eliyle kalkınmanın bütün çeşitleri ve yolları denenmiştir. Fakat hiçbir olumlu sonuç vermemiş bulunmaktadır... Bu durumda açıktır ki, yapılacak şey, artık bu beyhude çabaları bırakıp tek kurtuluş yolu olan toplumcu kalkınma yoluna gitmektir” demektedir. Ünsal, a.g.e. s. 124

¹¹⁶⁹ 1964 TİP Programı’ndan aktaran Şener, a.g.m., s.367

¹¹⁷⁰ “Devletin emekten yana olması için halk kitlelerinin toplum hayatının her kesiminde, bütün kademelerde söz ve karar sahibi olması gerekir”. 1964 TİP Programı’ndan aktaran Ünsal, a.g.e. s. 122

¹¹⁷¹ 1964 TİP Programı’ndan aktaran Şener, a.g.m., s. 370

¹¹⁷² 1964 TİP Programı’ndan aktaran Ünsal, a.g.e. s. 120

olarak sunmasıdır. “Hakim sınıflar”, “orta sınıflar”, “Türk işçi sınıfı ve topraksız köylü” olmak üzere üç ana sınıf vardı.¹¹⁷³

1962’de genel başkan olduğu dönemden 1965 seçimine kadar Mehmet Ali Aybar, parti program ve tüzüğü dışında kitlelerle iletişim kurmak konusunda da büyük uğraşlar vermişti. İşçi sınıfı ve köylülerle iletişim kurmak, aydınların desteğini sağlamak örgütlü bir sol mirasa sahip olmayan TİP için oldukça güçtü. Maddi zorluklar yaşayan TİP devletten önceleri mecliste grubu olmadığı sonraları da oy yüzdeleri gerekçesiyle yardım alamıyor, iş çevreleri tarafından desteklenmiyor ve basında da yer alamıyordu. Bunların yanında toplantıları basılıyor, TBMM’de ‘Komünizmle Mücadele Komisyonu’ kuruluyor ve Türk-İş tarafından Komünizmi lanetlemek için mitingler düzenleniyordu.¹¹⁷⁴ Tüm bu olumsuzluklara rağmen 10 Ekim 1965 genel seçimiyle parlamentoya girerek faaliyetlerini yer altında ve polis takibinde az sayıda aydın ve işçiyle sürdürmek zorunda kalan sosyalist hareket ilk kez ülke siyasetinde etkin bir güç ve alternatif haline geliyordu. CHP’nin kendini ortanın solu olarak tanımladığı bu dönemde *Yön* dergisiyle girmiş olduğu tartışmadan da galip ayrılan TİP, büyük bir aydın kesimi de yanına çekmeyi başarmış, Türkiye solunun en büyük temsilcisi haline gelmişti.

2. Türkiye İşçi Partisi Parlamentoda

1965 Milletvekili Genel Seçimlerinden önce Seçim Sisteminde yapılan değişiklikle 13 Şubat 1965 tarih ve 533 sayılı kanunla “ulusal artık sistemi” yürürlüğe girmiştir.¹¹⁷⁵ 10 Ekim 1965’te yapılan genel seçime 51 ilde

¹¹⁷³ 1964 TİP Programı’ndan aktaran Ünsal., s. 129-133

¹¹⁷⁴ Atılğan, a.g.e., s. 189

¹¹⁷⁵ Ulusal Artık Sistemi(Milli Bakiye Sistemi) ülkedeki toplumsal eğilimlerin eksiksiz olarak parlamentoya yansımaları amaçlayan bu amaçla da seçim çevresini en geniş şekilde tutan tam nispi temsil sisteminin bir çeşididir. Ulusal artık sistemi, seçim çevrelerinden çıkan artık oyları ve açıkta kalan milletvekilliklerini ulusal düzeyde değerlendirmek üzere tek merkezde birleştiren sistemdir. Geniş seçim çevrelerinde listeler arasındaki sandalye dağılımı nispi temsile göre yapılmaktadır. Artık oyları ve açıkta kalan milletvekilliklerini ulusal düzeyde değerlendirmesi ise her partinin ülke düzeyindeki artık oylarının toplamı, ülke çapındaki açık milletvekilliği sayısına bölünerek ulusal

katılan TİP 276.101 oy alarak meclise 15 milletvekili sokmayı başarmıştı.¹¹⁷⁶ Bütün oyların 2.83'üne denk gelen bu sayı TİP'in seçime katıldığı illerdeki oy sayısına oranlandığında %3.47'ye kadar çıkıyordu. Bu oran, hala başka bir sol partinin erişemediği bir oran olarak kalmıştır. TİP'in içinde beklentilerin daha büyük olmasına rağmen yine de sevinçle karşılanan bu 'başarı' temelini 1963 Yerel Seçimlerinde atmıştır. Genel seçimlerde de 15 kişiyle meclis grubu oluşturmayı başaran TİP,¹¹⁷⁷ 1965 Genel Seçimleri ve 1966 Senato Seçimlerinde uygulanan küçük partilerin de meclise girmesini kolaylaştırdığından parlamentoda temsiliyetin artmasını sağlayan 'Ulusal Artık Sistemiyle' meclise girebilmişti. 1966 seçimlerinde de Fatma Hikmet İşmen'in üyeliğiyle de Senatoda temsil edilebilmişti.

TİP'in meclise girmesiyle yasaklamalar ve tutuklamalarla siyaset dışına itilen, illegalleştirilen Türk solu hem meşrulaşmış hem de ülke siyasetini ilk kez etkileme gücünü elde etmiş oluyordu. Üstelik bir kitle partisi olarak 1960'ların ikinci yarısında Türk solunun temsilcisi haline de gelmişti. Türkiye İşçi Partisi'nin Parlamente'ye girmesi, kendisine olan desteği daha da arttırmıştır. İşçiler, köylüler, sendikalar ve aydın kesimin desteğini alan TİP artık sol için bir "merkez" halindedir.¹¹⁷⁸

seçim sayısı elde edilir. Bu seçim sayısı her partinin artık oyunda ne kadar varsa o parti o kadar milletvekili kazanmış olur. Türkiye'de de 1965 milletvekili genel seçimlerinde uygulanan bu sisteme ek olarak hiçbir milletvekilliğinin açıkta kalmaması için Hagenbach-Bischoff sistemi de eklenmiştir. Ulusal artık sistemi küçük partilerin de temsiline olanak sağladığı için temsilde adalet ilkesine en elverişli seçim sistemlerinden biridir. Yavaşgel, a.g.e., s. 119

¹¹⁷⁶ Yavaşgel, a.g.e., s. 164

¹¹⁷⁷ Türkiye İşçi Partisi Milletvekilleri: Çetin Altan (İstanbul), Sadun Aren (İstanbul), Mehmet Ali Aybar (İstanbul), Yusuf Ziya Bahadın (Yozgat), Behice Boran (Urfa), Tarık Ziya Ekinci (Diyarbakır), Şaban Erik (Malatya), Yahya Kanbolat (Hatay), Muzaffer Karan (Denizli), Ali Karcı (Adana), Yunus Koçak (Konya), Rıza Kuas (Ankara), Adil Kurtel (Kars), Kemal Nebioğlu (Tekirdağ) ve Cemal Hakkı Selek (İzmir). Ancak kısa süre sonra Muzaffer Karan'ın partiden ayrılmasıyla TİP'in milletvekili sayısı 14'e düşmüştür. Atılgan, a.g.e., s. 190

¹¹⁷⁸ 1965 seçiminden sonra TİP'in halka inip, halkın desteğini alarak, "odak" haline gelişini Aybar şöyle ifade etmektedir: "Yurt içinde ise artık halkla diyalog kurmayı başarmıştık. Hangi köy kahvesine gitsek oradaki insanlarla rahatça dertleşebiliyorduk. Korku kalmamıştı, kuşku kalmamıştı. Hatta karşılıklı şakalaşıyorduk. Oysa iki-üç yıl önce köylerin ilk gittiğimizde İşçi Partili olduğumuzu söyleyince, birer-ikişer kahveden ayrılırlar, yaşlılar kalırdı. Oysa şimdi bizi görünce, etrafa haber alıyor, kahveye doluşuyorlardı. Hava iyice değişmişti." Mehmet Ali Aybar, **Türkiye İşçi Partisi Tarihi**, Cilt III, İstanbul, BDS Yayınları, 1988, s. 59-60

Türkiye İşçi Partisi tüm yasama süreci boyunca ciddi bir muhalefet partisi olarak çalışmış ve ülke gündemini meşgul etmiştir. Özellikle sunduğu yasa teklifleriyle büyük yankı uyandırmıştır. Bunlardan birkaçı:¹¹⁷⁹

- Topraksız ve az topraklı köylüye toprak verilmesi,
- Tarımda kiracılık ve ortaklığı yoksul köylüler lehine düzenleyen yasa önerisi,
- İşsizlik sigortası yasası,
- Tasarruf bonolarının iptali yasası,
- Yabancı sermayeyi teşvik yasasının iptali,
- İşverenin lokavt hakkını kaldıran ve grevle ilgili yasak ve sınırlamaları asgariye indiren, hükümetlerin grevleri erteleme yetkisini kısıtlayan yasa,
- Vergi yükünü emekçilerden sermaye ve toprak sahiplerine kaydıran yasa,
- Köy ve bölge okulları kurulmasıyla ilkokul öğrencilerine ders araç ve gereçlerinin bedava verilmesi için yasa.

Urfa Milletvekili ve TİP'in Dış Politika Sözcüsü olan Behice Boran,¹¹⁸⁰ meclis konuşmalarında tüm konuları sınıfsal bir bakış açısıyla değerlendiriyordu. Ancak Adalet Partililer TİP'lilerin konuşmaları sırasında sürekli saldırıda buluyor, sataşıyor, konuşmaları engellemeye çalışıyorlardı. Örneğin Behice Boran'ın konuşması sırasında AP'lilerce yapılan saldırılar karşısında Boran şu cevabı vermişti:

"...Adalet Partisi her meselede aynı taktiği kullanıyor. Ben de, bizim sözcüklerimiz de aynı taktikle onlara çirkin sıfatlar kullanabiliriz. Ama bu Meclisin seviyesini o dereceye düşürmek istemiyoruz..."

¹¹⁷⁹ Çaydar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi**, s. 150

¹¹⁸⁰ Adalet Partisi(AP), 20 Ekim'de Boran'ın milletvekilliğinin iptali için YSK'ya başvurdu. Başvuru sebebi olarak da Boran'ın 'Komünistlik propagandası yapmak' suçundan 15 ay ağır hapis cezasına mahkum edilmiş olması nedeniyle Milletvekili Seçim Kanununun 9. maddesine göre ağır hapis cezası gerektiren bir suçtan dolayı hüküm giymiş birinin milletvekili olamayacağını gösteriyordu. Oysa Boran'ın on beş ay hapis yatmasının gerekçesi 'Komünistlik propagandası yapmak' değil; TCK'nın 161. Maddesinin 'milli menfaatlere zarar verecek faaliyette bulunmak' suçuydu. Ancak anılan madde de yapılan değişiklikle bu fiil ağır cezalı suç olmaktan çıkmıştı. Nitekim YSK da Boran'ın ifadesini aldıktan sonra AP'nin itirazını reddetti. Atılğan, a.g.e., s. 190-191

...Sıfatlar kullanmak, demagojiler yapmak hiçbir iktidarı yerinde tutmayacaktır. İktidarlar memleketin gerçek problemlerine gerçek çözüm yollarını bularak ancak ayakta kalabilirler, suçlamalarla, tehditlerle, muhalifleri susturmaya kalkmakla değil. Kanunlar çıkararak, korkutarak değil. Böyle olsaydı dünyada bütün diktatörlükler payidar olurdu. Çünkü muhalifleri, çünkü halkı susturmak için kanun çıkarmaktan daha kolay bir şey yoktur”¹¹⁸¹

‘... ben de polemik konuşma yapmasını bilen bir insanım. Ben de aynı seviyede demagojik cevap verebilirim. Ben de mukabil olarak faşist diktatoryası, halkın sömürülmesi edebiyatını yapabilirim. Bu karşılıklı suçlamalar hiçbir şey ifade etmez... ortaya bir görüş koyuyoruz. Buna karşılık siz de bir görüş, bir mantık getiriniz... Fikirlerle fikirle, görüşlere görüşle mukabele edilir. Eğer karşı taraf bunu yapamıyor da mukabil suçlamalara gidiyorsa demek ki elinde başka argüman, gerçek mantık ve delil yoktur.”¹¹⁸²

1966 senesinde TİP, birçok eylemde bulunmuş, “İkinci Kurtuluş Savaşı Çağrısı” ve “Amerikalılara Karşı Pasif Direnme” kampanyası başlatmış, Russell Mahkemesi’ne davet edilmiştir. Aybar 1966 senesini “egemen çevrelerin ve onların dışarıdaki efendileri Amerika’nın yıldırımlarını üzerimize çektiğimiz, burjuvazinin ve Amerika’nın büsbütün boy hedefi haline geldiğimiz yıl” diye anlatmaktadır.¹¹⁸³ Ayrıca 1966 senesinde, TİP uluslararası alanda çok önemli bir gelişmenin içinde de yer alarak sesinin tüm Dünyada duyulmasını da sağlayacaktır. Mehmet Ali Aybar, matematikçi ve filozof Bertrand Russell, girişimi sonucunda Amerika’yı Vietnam Savaşı dolayısıyla yargılamak amacıyla kurulan Russell Mahkemesi’ne davet edilmişti. Amerika’nın Vietnam’da sürdürdüğü savaşı Devlet hukukuna göre yargılayacak olan Mahkeme Aybar’ı da on beş kişilik yargıçlar arasında saymaktaydı.¹¹⁸⁴ 13-15 Kasım 1966’da yapılan yargılamada Amerika’nın Nazi Almanyası gibi savaş suçları işlediğini, kadın, çocuk, yaşlı ayrımı gözetmeden bütün Vietnamlıları öldürdüğünü, bilyalı bombalar ve Napalm

¹¹⁸¹ TBMM Tutanak Dergisi, C 12, s. 447-448, 1966 aktaran Mehmet Ali Aybar, **Türkiye İşçi Partisi Tarihi**, Cilt II, İstanbul, BDS Yayınları, 1988, s. 46

¹¹⁸² TBMM Tutanak Dergisi 1966, aktaran Atılğan, 2009, s.192-193

¹¹⁸³ Aybar, Cilt II, s. 81

¹¹⁸⁴ Aybar, Cilt II, s.131-132

bombaları kullandığını, bu nedenle yargılanması gerektiğini belirten Russell Mahkemesi uluslararası kamuoyunda yankı uyandırmıştı. TİP, Vietnam Halkının emperyalizme karşı verdiği bağımsızlık mücadelesine anti-emperyalist bilinçle destek veriyordu. “Amerikalılara Karşı Pasif Direnme” çağrısıyla ilgili olarak Aybar bir konuşmasında şunları söyleyecektir.¹¹⁸⁵

“İkinci milli kurtuluş mücadelesi başlamıştır. Düşman Amerika’dır. Amerika geldiği yoldan gidecektir. Pasif direnme kampanyasına hız verilecektir. Yurdumuzda vazifeli her Amerikalıyı gittikçe daralan kin ve nefret çemberi içine alacağız. Bu çember gittikçe daralacaktır. Tıpkı bir akrebin etrafındaki ateş çemberi gibi. İkili anlaşmaların feshedilmesi, NATO’dan çıkmamız için Anayasa’nın bizlere tanıdığı bütün imkanları kullanmalıyız ve kullanacağız.”

Türkiye İşçi Partisi’nin Amerika’yı “düşman” ilan eden bu açık ve etkili muhalefeti karşısında TİP’e yönelik tepkiler de artmıştı. Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay’ın Hürriyet ve Anayasa Bayramı yıldönümü dolayısıyla yayımladığı bildiride Türkiye İşçi Partisi’ne yönelik uyarıları bunun en önemli örneklerindendir.¹¹⁸⁶

“Anayasanız... ayrıca ve bilhassa millet hayatında bir zümrenin veya sınıfın hakimiyet ve iktidarını öngören aşırı akımlarla, yani sosyalizme, komünizme ve faşizme karşı Devletimizin kapılarını kapamış bulunmaktadır.”

TİP’in etkili muhalefetine engellemeye çalışılmasına rağmen Boran ve Aybar’ın dış politika üzerine yaptığı konuşmalar, O güne kadar tartışılmasına izin verilmeyen dış politikaların konuşulur ve tartışılır olmasını sağlamıştı. Çünkü yıllardır Türkiye’nin Batı eksenli bir dış politika izlemesi, partiler üstü bir ‘milli mesele’ olarak gösteriliyor ve tartışılması, eleştirilmesi engelleniyordu. Aybar’ın deyimiyle “Türkiye İşçi Partisi Meclise girdiği günden beri, partiler arasında 1947’den bu yana gelenek haline gelmiş bir kuralı

¹¹⁸⁵ Aybar, Cilt II, s. 176. Yine aynı yıl Türkiye İşçi Partisi bir “İşte Vietnam’da Amerikan Vahşeti” isimli broşür hazırlayarak Amerikan askerlerinin Vietnamlılara uyguladığı işkencelerin savaş suçu kapsamında olduğunu ilan etmiştir. Ayrıca Amerikan askerlerince işkence edilen Vietnamlı bir kadının da Russell Mahkemesi’ndeki sözlerine yer verilmişti. “İşte Vietnam’da Amerikan Vahşeti” Broşürü (Çevirimiçi) http://tustav.org/dosya/Arsiv/tip/tip_yayinlari/vietnem.pdf, 10.04.2012

¹¹⁸⁶ Aybar, Cilt II, s. 106

çığnemiş, dış politikadaki birlik ve beraberliği bozmuş”tu.¹¹⁸⁷ Türkiye’nin Amerika ve NATO ilişkileri Behice Boran özelinde TİP’in ve Yön Dergisi’nin gayretleriyle ortaya koyulmuş ve o döneme kadar görülmemiş bir antiempyralist bilinç oluşmuştu.¹¹⁸⁸ Türkiye’nin NATO üyeliği, Amerikan ve NATO üsleri, bu üslerde konuşlanmış silahların ölümcül niteliği, yabancı personele tanınan ayrıcalıklar ilk kez su yüzüne çıkartılmıştı.¹¹⁸⁹

Amerika ile kurulan ilişkinin boyutunu gözler önüne sermek için Türkiye İşçi Partisi Hükümete bir soru önergesi vererek bugüne kadar Amerika ile kaç anlaşma imzalandığının bu anlaşmaların neler içerdiğinin Başbakan tarafından açıklanmasını istemiştir.¹¹⁹⁰ Ancak aradan yedi ay geçmesine rağmen Başbakan’dan açıklama gelmeyince soru önergesi yerine gensoru önergesi verilmeye çalışılmasına karşın önerge çoğunluk tarafından reddedildi. TİP’in anlaşmaların açıklanması konusundaki ısrarı Türk dış politikasıyla ilgili çok önemli bir gerçeği daha ortaya koyacaktı. Başbakan Süleyman Demirel soru önergesinin neden cevaplanamadığını şöyle açıklayacaktı:¹¹⁹¹

“Çünkü Türkiye’nin Amerika ile kaç tane gizli anlaşma yaptığını bilen yoktu; kimi bilgiler ise yeterli değildi...”

...Bir de baktık ki, Amerika ile yapılan gizli anlaşmaların tümünü kapsayan bir dosyamız bile yok. Küçük rütbeli bir subayın, yüzbaşı düzeyinde bir Amerikalının imzaladığı anlaşmalardan tutun da, Türkiye’nin ABD’ye neler verdiğini içeren önemli anlaşmaların hiçbirinin metni elimizde değil...

Bu durum karşısında, derhal çalışmaya başlanılmıştı... Bir yandan bu anlaşmaların ve TİP muhalefетinin ağır baskısı altında anlaşmalar bulunmuş; öte yandan da ABD’ye ikili anlaşmaları düzene sokacak, Türkiye’nin

¹¹⁸⁷ Aybar, Cilt II, s. 259

¹¹⁸⁸ Yön Dergisinde yayımlanan “Devlet Teşkilatımızda Amerikan Ajanları” başlıklı makalenin yayınlandığını yukarıda belirtmiştik.

¹¹⁸⁹ Gerger’den aktan Atılman, a.g.e., s. 193.

¹¹⁹⁰ 15 Aralık 1965’te verilen soru önergesinde 1947’de imzalanan ilk “yardım” anlaşmasından bu yana, Türkiye’nin ABD ile imzaladığı tüm bağlayıcı belgelerin dökümü istenmiştir. Aybar, Cilt II, s. 259-260

¹¹⁹¹ Cüneyt Arcayürek’ten aktaran Aybar, Cilt II, s. 260-261

bağımsızlığıyla bağdaşmayacak anlaşmaların yeniden gözden geçirilip 'tek metne' bağlanmasını sağlayacak müzakere istemi duyurulmuştu."¹¹⁹²

Genel Başkan Aybar da Amerika'yla yapılan hükümetin dahi "haberimiz yok" dediği anlaşmayı Meclis'te tartışmaktadır.¹¹⁹³

"Demirel hükümetinin bu politikası akla ister istemez 5 Mart 1959 tarihli ikili anlaşmayı getiriyor..."

Bu Anlaşmanın başlangıç kısmında Amerika'nın Türkiye'yi doğrudan veya dolaylı saldırılara karşı koruyacağı ifade edildikten sonra 1. maddede: bir saldırı olunca-bu saldırı dolaylı da olabilir-Amerikan Hükümetinin, Türk Hükümetinin çağrısı üzerine, Silahlı kuvvetlerin kullanılması dahil bütün gücüyle, Türkiye'ye yardım edeceği bildirilmektedir...

...Bu anlaşmanın milli savunmamız bakımından herhangi bir önemi olduğu da ileri sürülemez. Amerika'sız kendimizi savunamayacağımız kanısında olanların elinde NATO ve CENTO ittifakları vardır. Amerika'ya içişlerimize karışmak yetkisi tanıyan 5 Mart 1959 tarihli İkili Anlaşmanın derhal feshini isteriz."

Ancak TİP'in özellikle dış politika konularında Demirel Hükümetine yönelttiği eleştiriler AP'lilerin sabrını taşırmış, tartışmalar yerini Mecliste TİP'li milletvekillerinin "linç girişimine" bırakmıştı. Olaylar 20 Şubat 1968'de Bütçe görüşmeleri sırasında İçişleri Bakanı Faruk Sükan'ın Türkiye İşçi Partisi'nin Moskova'nın buyruğunda bir parti olduğu yönündeki kışkırtıcı konuşmasına TİP'li milletvekillerinin cevabı üzerine Adalet Partililerin saldırıya geçmesiyle yaşanmıştır.¹¹⁹⁴ Emniyet ve jandarma komutanlığının üst düzey görevlilerinin de toplantıda olduğu İçişleri Bakanlığı Bütçesinin görüşüldüğü sırada Yunus

¹¹⁹² Ancak Amerika bu istekten pek memnun kalmadığını bildirmişti. Aybar, Cilt II, s. 261

¹¹⁹³ Aybar, Cilt II, s. 98-99

¹¹⁹⁴ TİP'li milletvekillerine yapılan saldırının bir "tezgâh" olduğuna yönelik ciddi iddialar bulunmaktadır. Öncelikle TİP'in her konuşmasına müdahale eden AP'liler alışılmadık bir şekilde Sadun Aren'in konuşmasını hiçbir şekilde kesmemiş, sessizlik içinde dinlemiştir. İçişleri Bakanı Sükan'ın konuşması ise Bütçe konuşmasının tamamen dışında, TİP'in sol görüşlü ve "yurtdışı bağlantılı" bir parti olduğu yönünde, tamamen suçlayıcı ve kışkırtıcı ifadelerden oluşmaktaydı. Sükan'ın hakarete varan suçlamaları değil de bu suçlamalara cevaben TİP'in karşılık vermesi Meclis Başkanı Nurettin Ok tarafından sürekli engellenmiş ve Çetin Altan'a "takbih"(kınama) cezası verilmiştir. Saldırıdan hemen önce Süleyman Demirel ve Meclis Başkanı Meclis'ten çıkmıştır. Ayrıca CHP adına konuşan İsmet İnönü de saldırıdan "bu ne kadar tasminidir, ne kadar etrafı düşünülmüş gözü karanlık bir zulüm tertibidir" şeklinde bahsetmiştir. TBMM Tutanak Dergisi, C. 25, s. 372-381 aktaran Aybar, Cilt II, s. 213-237

Koçak, Çetin Altan ve Sadun Aren Adalet Partili milletvekillerince dövülmüş ve hatta Çetin Altan'a silah çekilmiştir.¹¹⁹⁵ Boran olaylardan sonra, TİP'e karşı başlatılan saldırılara karşı koyacaklarını belirtiyordu.¹¹⁹⁶

"...kim ne derse desin, ister beğensin, ister beğenmesin halk yoluyla bu milletin güvenliği, bağımsızlığı ve halkın mutluluğu yolunda cesaretle sonuna kadar yürüyeceğiz. Ne şüpheler, ne iftiralar ne de dün akşamki gibi hadiseler, kan akıtmalar bizi sindiremeyecektir. Çünkü biz vicdanımızı hiçbir çıkar için satmış değiliz. Biz bütün hayatımızı halkımızın ve memleketimizin uğruna sunmuş, feda etmiş bulunuyoruz"

Bütçe görüşmeleri sırasında konuyla tamamen ilgisiz bir şekilde Türkiye İşçi Partisi'nin yurtdışında yapılan Komünist Partisi toplantılarındaki konuşmalarla TİP'li milletvekillerinin konuşmaları arasında bağlantı kurarak dışa bağımlılığını kanıtlamaya çalışıp suçlayan Adalet Partisi'ne karşı İsmet İnönü de tepkisiz kalmamıştır.¹¹⁹⁷

"...Dün gece olan hadiseler her manasıyla esef vericidir, herhangi bir sebep, bahane ve ittiham(itham) ile izah olunacak hazmolunacak yeri yoktur. Hükümet tasmim ettikleri, zararlı gördükleri bir partinin hareketi aleyhinde Meclisi tahrik etmek için bütün çabasını sarf etmiştir. İçişleri Bakanı bu Kürsüde türlü misaller getirmeye çalışarak bir partiyi insanları ile mevcudiyeti ile ittiham etmiştir. Bu ittihamlar vicdanın hakimiyeti altında bulunan akli başında hiç kimseyi ikna edemez... Anayasa Mahkemesinden karar alınmayan, oradan bir hüküm istihsal edilmeyen hiçbir ittiham meşru değildir ve böyle bir ittihamı zor kuvveti ile yürütmeye çalışan bir idare mahkûmdur."

TİP, Dış Politikayla ilgili eleştirilerini de yine sınıf temelli yapmaktaydı. Dış Politika Sözcüsü Boran, öncelikle Türkiye'nin Atatürk'ün ölümünden sonra Batı eksenli bir dış politikaya yönelmesini eleştiriyordu. Bu yöneliş SSCB'yi ve üçüncü dünya ülkelerini karşısına alması açısından kötüydü

¹¹⁹⁵ Atılğan, a.g.e., s. 192, dipnot 166

¹¹⁹⁶ Atılğan, 2009, s. 193.

¹¹⁹⁷ Aybar, Cilt II, s. 236

ancak en çok da girilen ittifakların eşitler arasında olmadığı için Türkiye aleyhine sonuçlar doğurması nedeniyle eleştiriyordu.¹¹⁹⁸

“...biz az gelişmiş bir memleketiz. Yani sanayileşmemiş, tekniği geri olan bir memleketiz. Onlar ise çok sanayileşmiş, ekonomileri gelişmiş bir sanayiye dayanan memleketlerdir. Biz tarım ürünleri ihraç ederiz, onlar mamul madde ihraç ederler. Biz dışardan yatırımlar, krediler vs. şeklinde sermaye ithal ederiz, onlarda ise sermaye birikimi fazladır ve mütemadiyen sermaye ihraç ederler. Onlar, kabul edilmiş ekonomik terimle, hakim ekonomilerdir, biz hakim ekonomi değilizdir, tabi ekonomiyizdir. Onlar sömüren durumdadır, bir ise sömürülen durumdayız...”

“...biz onlarla aynı mevkide, aynı toplum yapısında değilken bilakis aramızdaki münasebetler hakim-tabî, sermaye ihracedici-sermaye kabul edici bir münasebetken, sömüren ve sömürülen münasebeti iken, bizim dış politikamızda bu hakim sanayici, sermayeci memleketlere paralel bir dış politikayı başarı ile yürütebilmemize imkan yoktur ve bundan dolayıdır ki, dış politikamızda başarısızlığa uğramışızdır.”

Yani Boran’a göre eşitlik ve karşılıklılık esasına dayanan bir dış politika ancak gelişmişlik derecesi eşit ülkeler arasında olabilirdi. Bu koşulun sağlanmadığı ilişkiler Türkiye’nin ABD’yle ilişkisinde olduğu gibi ‘bağımlılık’ niteliği taşır. Bugüne kadar eleştirilmez olduğu sanılan dış politikanın iç politikayla yakından ilgili olduğunu söyleyen Boran’a göre, dış politikada yapılan iktisadi anlaşmalarda büyük ülkelerin öne sürdükleri şartlar iç politikayı ilgilendiren şartlar olduğundan ikisi arasındaki ilişki sürekli. Bu nedenle dış politikanın tartışılmaz olması hatalıydı. Türkiye’nin ABD’ye yakın bir politika izlemesi NATO’ya girmesinin dışında bir siyaset izlemesi doğrudan SSCB’ye yakın olmak anlamına geldiğinin savunulması da bu ilişkiyi zorunlu sonuç olarak gösteriyor, Türkiye’nin bağımsız bir politika izleyebileceği varsayımını yok sayıyordu.¹¹⁹⁹ ABD ile yakın ilişkileri zorunlu olarak gösteren zihniyete karşı Boran, bu ilişkiyi dışsal bir nedene değil; içsel zorunluluklara bağlıyordu. Türkiye gibi az gelişmiş bir ülkenin burjuvazisi

¹¹⁹⁸ Behice Boran Meclis konuşması, TBMM Tutanak Dergisi 1966, aktaran Atılğan, a.g.e., s. 194

¹¹⁹⁹ Atılğan, a.g.e., s. 196

sanayileşme ve teknolojik gereklilikleri tek başına yapamadığından yabancı sermayeye, dış kredilere ihtiyaç duyuyorlardı. Dolayısıyla dış politikadaki tercihler sınıf kaynaklıydı ve hakim sınıfların çıkarlarına göre belirlenirdi. Behice Boran, tüm bunlara karşı dış politikada olması gerekenleri yabancı nüfuza izin vermeyen bağımsızlık temelli dostluk ve saldırmazlığı temel alan, komşularıyla iyi ilişkiler içinde olunan ve üçüncü dünya ülkeleriyle ilişkilerin geliştirildiği bir dış politika olarak sıralıyordu.¹²⁰⁰

1. Türkiye hiçbir yabancı nüfuza müdahale etmeyecekti.
2. Türkiye kendi gücüne dayanan bir savunma stratejisi meydana getirecek, kendisinin yapamadığı silahları için de tek bir yabancı devlete bağlanmayacaktı.
3. Yurt savunma stratejisi başka devletlerin stratejisine tabi olmayacaktı. Yurt hangi yönden gelirse gelsin bir tecavüz durumunda ilk andan itibaren savunulacaktı.
4. Türkiye askeri ittifaklara girmeyecek, dostluk ve saldırmazlık paktları yapacaktı.
5. Kolektif güvenliği, Birleşmiş Milletler Silahsızlanma Konferansı gibi örgütler aracılığıyla sağlamaya çalışacaktı.
6. Türkiye bütün devletlerle ve komşularıyla iyi ilişkiler kurmak için çalışacaktı.
7. Objektif toplumsal şartları ve dünya devletleri arasındaki yeri bakımından üçüncü dünya ülkeleriyle aynı grupta olan Türkiye, bu ülkelerle olan ilişkilerini geliştirip, derinleştirecekti.

TİP ve Yön Dergisinin dış politikada ABD ile kurulan ilişkinin eşitsizliğine yapılan vurgu, kamuoyu, işçi ve öğrenciler üzerinde bir antiemperyalist bilinç oluşmasını sağlamıştır.

C. TÜRK SOLU'NDA AYRIŞMA

¹²⁰⁰ Atılğan, a.g.e., s. 197

Türk Solu'nda 1960'larda başlayıp 1960'ların sonu ve 1970'lerde şiddetlenen teorik ve pratik ayrışma kökenini klasik Marksizm'de bulunan "demokratik devrim" ve "sosyalist devrim"den alıyordu. Burjuva demokratik devrimi, feodal düzene karşı burjuvazinin ilerici bir devrimidir; ancak devrimden sonra eski sistem gibi yeniden sınıflı yapı hakim olacaktır. Sosyalist devrimde ise burjuva demokratik devriminin yarattığı sınıflı yapı işçi sınıfının öncülüğünde yıkılarak sınıfsız toplum kurulacaktır. Genel olarak "aşamalı devrim" olarak tanımlayacağımız bu tez, devrimlerin ilk olarak kapitalist Batı ülkelerinde başlayacağını öngörüyordu. Ancak yukarıda da belirttiğimiz gibi III. Enternasyonal'de beklenen devrimlerin henüz gerçekleşmemesi, bu teoriden vazgeçilmesine, Doğu'daki yarı sömürge-sömürge ülkelerdeki bağımsızlık mücadelesindeki devrimci potansiyelin önemsenmesine yol açtı. Buna göre Doğu'daki bağımsızlık mücadeleleriyle gerçekleşecek burjuva devrimleri emperyalist Batı devletlerinin kaynaklarını tüketeceğinden, bu ülkelerdeki devrimci potansiyeli arttıracak ve beklenen "Dünya Devrimi" gerçekleşecektir. Doğu ülkelerinde emperyalizme karşı verilecek ulusal kurtuluş mücadelelerinden sonra, ülkenin ilerici güçlerinin, burjuvazi ve ordu, gerçekleştirecekleri ilerici, halkı gözeten reformlarla demokratik devrim aşamasını tamamlayacaklardı.

Ancak II. Dünya Savaşı ertesinde Doğu'da, burjuva sınıfının olmadığı ya da çok zayıf olduğu Asya ve Afrika ülkelerinde yaşanan bağımsızlık hareketlerinin ordu ve köylü hareketiyle gerçekleşmiş olması Stalin sonrası SBKP'de az gelişmiş ülkelerde demokratik devrim aşamasının "milli güçler" öncülüğünde gerçekleştirilebileceği inancını güçlendirmişti. 1960'larda SBKP'nin kapitalistleşmemiş Üçüncü Dünya ülkelerine burjuva devrimi yerine, kapitalistleşme sürecini atlayarak doğrudan "milli sınıflar" öncülüğünde "demokratik devrim" aşamasını tavsiye etmesi Türkiye solunda bölünmelere yol açmıştır. Türkiye'nin kapitalist aşamada olduğuna inançla işçi-köylü ittifakıyla sosyalist aşamanın gerçekleşmesi gerektiğini savunan Türkiye İşçi Partisi'yle; Türkiye'nin feodal kalıntılara sahip, kapitalistleşmemiş bir ülke olarak "zinde güçlerin" önderliğinde milli demokratik devrimi

gerçekleştireceğini savunan Yöncüler ve Milli Demokratik Devrim'ciler arasında yıllar sürecektir ve ayrışmayla sonuçlanacak tartışmalar yaşanacaktır.

1. Türkiye İşçi Partisi'ne Yönelik Muhalefet ve Ayrışma

Türkiye İşçi Partisi'ni kurulduğu 1961 yılından kapatıldığı 1971 yılına kadar geçen süre içinde üç kısma ayırarak inceleyebiliriz. Bu ayrım TİP'in on yıllık süre içinde mücadele etmek zorunda kaldığı gruplara göre yapılmıştır:¹²⁰¹

1. 1962-1965 Yön Dergisi ve tezleriyle mücadele. Bu dönemde ayrıca Parti, kendini işçi ve emekçi kesime anlatmak ve parti örgütlenmesini oluşturmak için uğraşıyordu.
2. 1965- 1968 Parlamentoda etkin bir muhalefet olarak diğer partilerle mücadele. Güçlenen MDD ve Yön ittifakının Partiyi ele geçirme çabasına karşı mücadele.
3. 1968-1971 kendi iç çatışmaları nedeniyle işçi, emekçi ve öğrenci hareketlerine uzak kaldığı bir dönem. 1968'de yükselen öğrenci hareketlerine MDD'ci çizginin hakim olduğu ve TİP'in bu hareketleri yönlendirmekte ve örgütlemekte hızla etkisizleştiği bir dönem. Ayrıca parti içinde sosyalizm anlayışında yaşanan ayrılıkların uzun mücadeleler sonunda partide bölünmelere yol açtığı bir dönemdir.

Türkiye İşçi Partisi'nin farklı görüş ve gruplarla olan çatışması ve önce Partiyi zayıflatıp ardından da bölünmesine yol açan süreci detaylandırarak incelememiz gerekecektir.

a. 1950-60 Arası Uluslararası Gelişmeler

¹²⁰¹ Atılğan, 2009, s. 198

1960 darbesinden sonra ortaya çıkan iki siyasal özne olan “asker” ve “sol aydın ve işçiler” ülke siyasetine uzun süre yön vereceklerdir. Yıllarca siyaset dışı kalmış sol aydınlar hiç olmadığı kadar yoğun bir şekilde siyasete girmeye başlamışlardır. Bunun yanında ülke siyasetinin askeri vesayet altına girmeye başladığı ve her an yeni bir darbe endişesini¹²⁰² hükümetin üzerinde hissetmeye başladığı bir dönem yaşanmaya başlamıştır. Bu iki zıt gelişim yani askeri cunta gölgesi altında solun ülkede toplumsal tabana dayanması ve ilk kez siyasete dahil olması çok farklı oluşumlara kaynaklık edecekti.

Yukarıda gördüğümüz gibi Türkiye İşçi Partisi hariç, solun neredeyse tamamı 27 Mayıs Darbesini devrime yönelik, sol açısından olumlu sonuçlar doğuran tarihsel bir olay olarak değerlendirmişlerdi. Ancak orduya yüklenen “ilerici güç” sıfatının 1960 darbesi dışında önemli kaynaklarından biri de uluslararası alanda yaşanan gelişmelerdir.

III. Enternasyonel’de alınan Doğu Halklarının komünist partilerinin sömürge-yarı, sömürge Doğu ülkelerinde burjuvazi tarafından gerçekleştirilecek milli kurtuluş hareketi ve demokratik devrimlerin desteklenmesi kararı Komintern’e bağlı tüm Doğu Halkları Komünist Partileri tarafından benimsenmişti. Arap Dünyasında 1920-30’lu yıllarda kurulan Komünist Partiler de SBKP’ye bağımlı siyaset geliştirmişlerdir. Dönem itibariyle sol partilerin büyük bir çoğunluğu ve TKP gibi Sovyetlere ve onu dış politikasına bağlı faaliyet etmekteydiler. TKP’nin 1926’ya kadar sahip çıktığı ittifak politikası Arap Komünist Partileri tarafından da benimseniyordu. Buna göre ülkelerindeki milli burjuvaziyle mücadele etmemiş, 1936’da alınan desantralizyon kararına uymuşlar ve yükselen faşist tehlikeye karşı milli burjuvaziyle ittifak yapmışlardır. 1953 yılında Stalin’in ölümüyle Kruşçev’in başlattığı “diktatörlük” yerine “yumuşama” döneminde ise Arap ülkelerinde “asker kökenli devrimciler”le kurulacak ilişki konusunda tereddütler

¹²⁰² 22 Şubat 1962’de yönetimin sivillere devrine karşı çıkan subaylardan bir grup, Harp Okulu komutanı Kurmay Albay Talat Aydemir ve yakın çevresinden bazı subayların başka görevlere atanmasını kabul etmeyerek, kararın geri alınmasını istedi. Hükümet kararında direnince aynı gün darbe girişimi olduysa da ordunun büyük kısmı hükümete bağlı kaldığından başarısızlıkla sonuçlandı. 20-21 Mayıs 1963 tarihinde ise emekli Kurmay Albay Talat Aydemir önderliğinde Harp Okulu öğrencileri ve Zırhlı Eğitim Tank Taburunun katıldığı ikinci darbe girişimi gerçekleşti. Ancak yine Ordudan destek görememesi nedeniyle başarısızlıkla sonuçlandı. Ertuğrul, a.g.e., s. 105-106

yaşanmıştır.¹²⁰³ Zira önceleri ittifak halinde olunacak tek güç olarak milli burjuvazi alınıyordu.

Ancak Mısır, Suriye, Irak, Endonezya gibi Müslüman ülkelerde asker kökenli devrimci kadrolar, milli kurtuluş hareketine öncülük etmekte, sömürgeciliğe, monarşilere karşı mücadele vermekteydiler. Çin, Vietnam, Kore devrimlerinde ise hareket köylü sınıfının öncülüğünde gerçekleşmekteydi. Mısır'da Genç Subaylar 1954'te Krallığı devirip, 1956'da Süveyş Kanalını millileştirmiş, 1955 yılında Bandung'daki Bağlantısızlar Konferansında Tito ve Nehru ile birlikte Nasır en büyük üçüncü lider konumundadır, Rusya ve Çekoslovakya ile dostluk anlaşmaları yapmış; 1958'de gerçekleşen askeri darbeyle Irak'ta Krallığa son veren Albay Kasım İngiltere'yle ilişkileri kesmiş, demokratik reformlar gerçekleştirmiş ve 1934'den beri yasadışı olan Irak Komünist Partisi yasal siyasete dahil olmuş; Endonezya'da Sukarno önderliğinde başlatılan Bağımsızlık Hareketi başarıyla sonuçlanmış, Bandung Bağlantısızlar Konferansı'na katılmasıyla dış politikada anti-emperyalist bir politika çizmiş ve ülkedeki Hollanda şirketlerini millileştirmiştir.¹²⁰⁴

Dolayısıyla her iki kesimde gerçekleşen devrimlerde burjuva sınıfına karşı işçi sınıfının verdiği bir mücadeleden bahsedilemezdi. Bu devrimlerin ortak özellikleri “ilerici güçler” tarafından, anti-emperyalist bilinçle gerçekleştirilmiş olmalarıydı. Afrika ve Asya'da sömürgeler emperyalizme karşı mücadele etmişlerdi. Üstelik bu ülkeler hem siyasi bağımsızlıklarını kazanmış hem de ekonomik bağımsızlıklarını elde ederek sosyalizan yönelişlere girmişlerdi. Mısır ve Cezayir Müslüman ülkeler olarak hem emperyalizme karşı mücadele etmişler hem de “sosyalist” bir yön çizmişlerdir: Mısır'da Nasır iktidarına “Arap Sosyalizmi” denemesi denmekteydi.¹²⁰⁵ Afrika'daki milliyetçi bağımsızlık mücadelelerinden sonra da sosyalist gelişim yaşanmıştır: “Afrika Sosyalizmi”.

¹²⁰³ Aydınoglu, a.g.e., s. 78

¹²⁰⁴ Aydınoglu, a.g.e., s. 65-66,81-82

¹²⁰⁵ Aydınoglu, a.g.e., s. 81

Bu aşamada milli burjuvazi ve milliyetçi önderler artık komünistler için mücadele edilmesi gereken değil; desteklenmesi gereken güçlerdi.¹²⁰⁶ Bu nedenle artarda gerçekleşen “askeri devrimler” ülkenin komünist partileri tarafından destek görmüştür: Suriye Komünist Partisi Halit Bektaş parlamentodan yaptığı konuşmada “tüm samimi milliyetçilerle” uzlaşmaktan bahsediyor, Ortadoğu’nun en güçlü Komünist Partisi olan Irak Komünist Partisi Süveyş Krizinin yarattığı anti-emperyalist ortamda “Birleşik Milli Cephe Çağrısı”¹²⁰⁷ yapıp ve askeri darbeden sonra, bu gücüne rağmen “milli demokratik devrim aşaması” nedeniyle “devrimci subaylar”la ittifak kurar, Mısırlı komünistler ise 1952’deki “Özgür Subaylar” darbesini destekler ve hatta Nasır’ın Birleşik Sosyalist Partisi’ne dahil olurlar; on yıl içinde iki milyonu aşkın üyeye sahip olan, uluslararası komünist hareketin en büyük partilerinden olan Endonezya Komünist Partisi bağımsızlık hareketinin önderi olan Sukarno’ya tam destek vermektedirler.¹²⁰⁸

Tüm bu gelişmeler 1950’lerden itibaren uluslararası komünist harekette bağımsızlığını kazanan ülkelerde işçi sınıfının önderliğinde bir sosyalist devrim değil, milli demokratik devrim genel kabul görmesini sağlamıştır. Öyle ki 1960 yılında Moskova’da yapılan 81 ilden delegelerin katıldığı “Komünist ve İşçi Partileri Temsilcileri Toplantısı”nın sonunda yayımlanan bildiride bağımsızlığını kazanan azgelişmiş ülkelerin gelişimlerini ancak “kapitalist olmayan yoldan” tamamlayacakları söylenmiştir.¹²⁰⁹ Bu tezin SBKP tarafından benimsenmesi Sovyetler Birliği önderliğindeki dünya komünist hareketi içinde yaygın kabul görmesini sağlamıştır. Birçok ülke sosyalist partisi tarafından 1960’larda milli burjuva devrimine olan inanç kuvvetlenmiştir.

¹²⁰⁶ Aydınoglu, a.g.e., s. 78

¹²⁰⁷ Birleşik Milli Cephenin programı: Tam siyasal ve ekonomik bağımsızlık; Bağdat Paketi’nin feshi; Sterlin alanından çıkış; feodalizmin ortadan kaldırılması; demokratik hak ve özgürlüklerin sağlanması; emperyalizm ve Siyonizm’e karşı Arap dayanışması; sosyalist ülkelerle dostluk ve işbirliği’nden oluşmaktaydı. Aydınoglu, a.g.e., s. 79

¹²⁰⁸ Aydınoglu, a.g.e., s. 78-82

¹²⁰⁹ *Ürün* Dergisinden aktaran Şener, a.g.m., s. 414, dipnot 5

b. Türkiye İşçi Partisi- Yön Hareketinin Mücadelesi

1960'larda Türk solunu uzun süre etkileyecek iki önemli özne olan TİP ve Yön arasında ciddi görüş ayrılıkları yaşanmaktaydı. Yön Dergisi 1966 yazından itibaren Türkiye İşçi Partisi'ne yönelik eleştirilerini "TİP tartışmaları" çerçevesinde sürdürmüştür. TİP'e yönelik muhalefet II. Büyük Kongre olan Malatya Kongresi'nde artacak ardından başka bir TİP muhalefeti olan bir grup eski TKP'linin başını çektiği Milli Demokratik Devrim hareketinin doğuşuna kadar varacaktır.

Sosyalizme eklemlenmiş Kemalizm söylemini benimseyen Yön Hareketi, toplumsal, iktisadi yapının sosyalizme yönelmesi için Kemalist ilkeleri Marksizm'den yararlanarak yeniden yorumlamaya çalışmıştır. Yöncüler, bu yolla yarım kalan Kemalist Devrimin de tamamlanmasını sağlayacaklarını düşünüyorlardı.

Toplumda değişimin öncüsü olarak aydın kesimi alan Yöncüler bu anlamda Osmanlı'da Meşrutiyetle başlayan Osmanlı-Türk aydın hareketini örnek alıyorlardı.¹²¹⁰ Yeni Osmanlılardan başlayıp, Jön Türkler, Kemalistler ve Kadrocularla devam eden "asker-sivil zinde güçler", "Türkiye'nin mutlu, bağımsız ve uygar olması yolunda devamlı çaba göstermişlerdir."¹²¹¹ Kendilerini Osmanlı-Türk aydın hareketinin devamı olarak gören Yöncüler, bağımsızlık savaşı vererek kurulan Türkiye'nin bu dönemde, kendisinden yıllar sonra bağımsızlığını kazanan ülkelerden bile daha geri bir durumda olmasını aydın zümrenin yanlış modernleşme politikalarına bağlıyorlardı. Çünkü aydınlar toplumsal ilerleme ve kalkınmanın ancak iktisadi alanda yapılacak köklü değişimlerle gerçekleşeceğini görememişlerdi.¹²¹² Yöncüler de Osmanlı-Türk aydınları gibi "Batı seviyesine ulaşmak" istiyorlardı; ancak toplumsal ilerlemeyi anayasa ve yasalar yaparak, idarede ve eğitimde yapılan ıslahatlarla başarmaya çalışmak hayaldi. Zira toplumun geri

¹²¹⁰ Atılğan, **Yön-Devrim Hareketi**, s. 62

¹²¹¹ Avcıoğlu'ndan aktaran Gökhan Atılğan, "Yön-Devrim Hareketi" **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce**, "Sol", Cilt 8, Ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil, İstanbul, İletişim Yayınları, 2007, s. 619

¹²¹² Atılğan, **Yön-Devrim Hareketi**, s. 80-81

kalmışlığının nedeni halkın cahilliği değil, toplumun geri kalmış olmasıydı.¹²¹³ Halk ancak toplumun iktisadi ve sosyal yapısındaki gelişmelerle eğitime yönelecekti. Dolayısıyla üst yapıdaki değişimlerin faydasız olduğuna inanan Yön Hareketi, Marksizm'e dayanarak toplumsal değişimi alt yapıda meydana gelen gelişmelere bağlıyordu.

Yöncülerin Kemalizm'i fikirlerinin kaynağı olarak görmelerindeki en önemli nedenlerden biri Atatürk'ün de bağımsızlığa önem vermiş olmasıdır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi Yön Hareketinin en merkez kavramı anti-emperyalizm ve bağımsızlıkçılıktı. Sosyalistler için "bağımsızlık savaşı yanında bütün öteki meseleler ikinci derece önemli sayılmaktadır" diyen Avcıoğlu "Atatürkçülüğün özünde tam bağımsızlık vardır" diyerek kendi bağımsızlık anlayışlarını Kemalizm'e dayandırıyor.¹²¹⁴ Mustafa Kemal'in de her alanda "ekonomide, adalette, askerlikte, kültürde" tam bağımsızlıktan yoksun olan ulusların gerçek anlamda bağımsız olmadıklarını söyleyen sözlerini aktardıktan sonra Avcıoğlu sosyalistlerin "gerçek anlamıyla böyle bir bağımsızlığın peşinde" koştuklarını söylüyordu.¹²¹⁵ Ayrıca Yöncülere göre Kemalizm'in ilkeleri sosyalizmle uyuşmaktaydı. Avcıoğlu'na göre Kemalizm'le sosyalizm arasında doğal bir bağ vardı.¹²¹⁶

"Esasen sosyalizmi, halkçılık, devletçilik, devrimcilik, laiklik, cumhuriyetçilik ve milliyetçilik ilkelerine dayanan Atatürkçülüğün en tabi sonu sayıyoruz."

Zira Kemalizm de sosyalizme açık bir yaklaşımdı. Soysal Kemalizm'i siyasi alanda devrimci bulmaktadır.¹²¹⁷

"Atatürk Hareketi siyasi bakımdan devrimcidir; devlet şeklini kökten değiştirmiştir. Hareket, toplumun dış görünüşleri bakımından da devrimcidir; gelenekler, kalıplar, şekiller yıkılmış, yerlerine yenileri konmuştur"

Üst yapı alanında devrimci olan Kemalistlerin hatası, toplumun iktisadi yapısını emekçilerden yana değiştirmek yerine, iktisadi yapıyı hakim sınıfları

¹²¹³ Avcıoğlu'ndan aktaran Atılgan, **Yön-Devrim Hareketi**, s. 75

¹²¹⁴ Avcıoğlu'ndan aktaran Atılgan, a.g.m., s. 622

¹²¹⁵ Avcıoğlu'ndan aktaran Atılgan, a.g.m., s. 622

¹²¹⁶ Avcıoğlu'ndan aktaran Atılgan, a.g.m., s. 623

¹²¹⁷ Soysal'dan aktaran Atılgan, **Yön-Devrim Hareketi**, s. 626

güçlendirecek şekilde düzenlemiş olmalarıdır.¹²¹⁸ Çünkü Kemalistler toplumsal ilerleyişin iktisadi alanda yapılacak köklü değişimlerle sağlanacağını görememişlerdi. İşte tam da bu noktada Yöncüler Kemalizm’le Marksizm’i uzlaştırıyordu. Zira Onlara göre, Kemalizm’in düştüğü hata Marksizm’le çözülecekti. Sosyalizm , “Atatürk devrimlerini geliştirecek” ve “ileri götürecekti.”¹²¹⁹ Çünkü yaşanan temel sorun Türkiye’nin sosyal ve ekonomik yapılarının Marksist açıdan değerlendirilememesinden kaynaklanıyordu. Bu nedenle Avcıoğlu’na göre Marksizm, Kemalizm’in eksiklerini tamamlayıp, onu devrimci bir dünya görüşü haline getirecektir.

Türkiye’nin kurtuluşunu sosyalizmde gören Yöncülere göre sosyalizm hedefinden çok hedefe hangi şekilde varılacağı önemliydi. Yöncüler Türkiye gibi az gelişmiş ülkelerde sosyalizme Batı tarzı demokratik devrimlerle varılamayacağını düşünüyorlardı. Bu nedenle Yöncüler iktisadi kalkınma olarak 1950 ve 1960’larda SSCB’nin emperyalizme karşı bağımsızlık mücadelesi veren azgelişmiş Asya ve Afrika ülkeleri için önerdiği “kapitalist olmayan kalkınma yolu” nu benimsiyordu. Zira kalkınma stratejisini uygulayan ülkelerde alınan olumlu sonuçlar Türkiye gibi azgelişmiş ülkelerde de kapitalist olmayan kalkınma yolunun uygulanması gerektiğine olan inancı arttırmıştı.¹²²⁰ Asya ve Afrika’da verilen milli bağımsızlık mücadelesinin de sosyalizan bir çizgiye yönelmiş olması, uluslararası sosyalist harekette milli burjuva devrimi tezini güçlendirmiş, Yön Dergisi’nin de sosyalist stratejisini etkilemiştir.¹²²¹ Ancak Türkiye’nin iktisadi ve sosyal yapısı, sosyalizme geçişe imkan vermiyordu. Kapitalist ülkeler gibi doğrudan sosyalizme geçemeyen Türkiye’de sosyalizmin maddi temellerini hazırlayarak sosyalizme geçmek oldukça zor olacaktı. Çünkü “kapitalist yol, yirminci yüzyılda azgelişmiş

¹²¹⁸ “Kapitalizmin zulüm ve baskısından halkı kurtaracaklarını ilan eden devrimciler, 1923 İzmir İktisat Kongresinde, özel teşebbüsü benimsemişlerdi.” A Avcıoğlu’ndan aktaran Atılğan, **Yön-Devrim Hareketi**, s. 626-627

¹²¹⁹ Avcıoğlu’ndan aktaran Atılğan, a.g.m., s. 626-627

¹²²⁰ Atılğan, **Yön-Devrim Hareketi**, s. 53-54.

¹²²¹ Yön Dergisi’nde “TİP tartışmaları”na katılan Mihri Belli de Doğan Avcıoğlu gibi Türkiye gibi geri kalmış, işçi sınıfı güçsüz olan ülkelerde sosyalist değil milli demokratik devrim aşamasının bulunduğunu belirtmektedir. Bu nedenle halihazırda emperyalizmle mücadele eden Türkiye’de siyasal-sosyal gelişmelerin öncüsü “asker-sivil aydın zümre” olacaktır. “Asker-sivil aydın zümre”, “komprador burjuvazi” ve “feodal kalıntılar”la mücadelede iktidara adaydır. M. Belli, “Demokratik Devrim: Kimle Beraber Kime Karşı”, Yön, 5 Ağustos 1966, aktaran Aydınoglu, a.g.e., s. 135

lkeler için tıkalı”ydı.¹²²² Bu nedenle Sovyetler Birliği’nin azgelişmiş ülkelerde kapitalist aşamayı atlayarak devletçi bir yolla sosyalizme ulaşabileceği tezi Yön Hareketi tarafından da kabul görmekteydi.¹²²³

Avcıoğlu’na göre “milli demokrasi” için savunulan ekonomik yapı, “sosyalist ekonomi” değil, “kapitalist olmayan yoldan kalkınma”dır: ¹²²⁴

”Kapitalist olmayan gelişme ve milli demokrasi devleti, özgür bir köylü ve güçlü bir işçi sınıfı yaratacak ve ekonomik bağımsızlığı gerçekleştirecektir. Böylece sosyalizmin inşasına geçiş için gerekli şartlar hazırlanmış olacaktır. Bu yol, Atatürk’ün büyük bir sezişle bulduğu halkçı, devletçi, devrimci ve milliyetçi kalkınma yoludur.”

Ancak SBKP azgelişmiş ülkelerde sosyalizme işçi sınıfı öncülüğü dışında da varılabileceği, kapitalizme ve emperyalizme karşı mücadelenin iktidara talip radikal elitlerce de verilebileceği savunmaktaydı. Yöncülere göre işçi sınıfı örgütleri ve mücadelesinin çok güçlü olmadığı ülkelerde uzun mücadelelere neden olacak işçi sınıfının örgütlenme çabalarına rağmen askerleri de ittifaka katarak hızlı kalkınma yolu seilmeliydi.¹²²⁵

”Batı ekonomilerinin birkaç yüzyılda aldıkları mesafeyi, hızla kapatıp en kısa zamanda ileri toplum düzenlerine ulaşma zarureti az gelişmiş ülkeleri sosyalizme itmektedir. Bu memleketlerde sosyalizm, köklü reformlarla ortaçağ kalıntılarını tasfiye etmek, yeni bir insan tipi yaratmak ve hızla kalkınmayı sağlamak zorundadır. O halde azgelişmiş ülkelerde sosyalizm, köklü değişikliklere ihtiyaç gösteren bir cins beyaz ihtilal şeklinde düşünülmelidir.”

”Beyaz ihtilal” asker aydınların bir çeşit “darbe”si olarak kurgulanmıştır. Dolayısıyla Yncler, hedefleri olan sosyalizme, kapitalist aşamayı atlayarak, üstelik tabana da dayanmayan bir gelişmeyle, kestirme yoldan varılacağını savunmaktaydı. İktidar darbe yoluyla alındıktan sonra sivil aydınlar da kapitalist olmayan kalkınma yolunun “fikriyatıları ve icracıları” olacaktı. Doğan Acvıoğlu’nun tabiriyle “kapitalist olmayan gelişmeye yönelmemiş bir

¹²²² Avcıoğlu’ndan aktaran Atılgan, **Yn-Devrim Hareketi**, s. 90

¹²²³ Zileli’den aktaran Atılgan, a.g.m., s. 635

¹²²⁴ Yön Dergisi 14 Mayıs 1965 aktaran avdar, **Türkiye’de Demokrasi’nin Gelişimi**, s. 176

¹²²⁵ zdemir, a.g.e., s. 141

intikal devresi, kapitalizmi atlayarak sosyalizmi kurmaya hazırlanmak için en kısa yol” idi.¹²²⁶ İntikal safhası emekçi sınıfların hakim sınıfların tahakkümünden kurtarılacak “özgürleşeceği” bir aşamadır. Buna göre devletçilik de köklü bir toprak reformu yoluyla köylüyü ekonomik, dolayısıyla politik tabiyetten kurtaracak, sendika ve kooperatiflerde örgütlenme yoluyla ve Köy Enstitüsü türünden bir eğitim hamlesiyle bu kurtuluşu tamamlayacak, şuurlanmayı sağlayacaktı.¹²²⁷ Üstelik kapitalist olmayan kalkınma yolu, Kemalizm’le de uyumluydu. Zira İntikal devresi Kemalizm’in ilkelerine adapte edilebiliyordu: “İnkılapçılık”, radikal bir iktisadi ve sosyal düzen değişikliğini ifade etmek üzere “devrimcilik” olarak kullanıldığında; “halkçılık”, “sınıfsız, zümresiz kaynaşmış kitle” yerine “işçi ve köylülerden oluşan emekçi kesimler”den yana, toprak ağalarına ve burjuvaziye karşı bir politika olarak anlamlandırıldığında; “devletçilik”, dış ticaret ve mali kurumların devletleştirilmesi yoluyla ülke ekonomisini uluslararası kapitalizmin peyki olmaktan kurtaracak tedbirlerin alınması ve halkçı politikanın uygulanması şeklinde tarif edildiğinde; “milliyetçilik” emperyalizme karşı mücadelenin, tam bağımsızlığın ana dayanağı olarak tanımlandığında Kemalist ilkelere dayalı hale geliyordu.¹²²⁸

Yön Hareketinin öncülerinin sınıf değerlendirmeleri ise Marksizm’e dayanıyordu. Zira onlara göre Türkiye’de toplumsal mücadelelerin tamamı sınıf mücadelesinden kaynaklıydı. Dolayısıyla Yön Hareketinin öncüleri Kadro Hareketi gibi sosyalizmi kabul edip, sınıf savaşını reddeden yaklaşımı yanlış buluyor; sosyalizmin sınıf mücadelesinden ayrılamayacağını söylüyorlardı.¹²²⁹ Nitekim Türkiye’nin emperyalizme bağımlılığı da sınıfsal nedenlere bağlıydı. Zira Türkiye’nin emperyalizme bağımlılığı “dışsal” nedenlere değil, hakim sınıfların emperyalizmle kurdukları ilişkilerle “içsel” nedenlere yani sınıf ilişkisine dayanıyordu.¹²³⁰

¹²²⁶ Avcıoğlu’ndan aktaran Atılgan, **Yön-Devrim Hareketi**, s. 91

¹²²⁷ Avcıoğlu’ndan aktaran Atılgan, **Yön-Devrim Hareketi**, s. 92

¹²²⁸ Atılgan, a.g.m., s. 639

¹²²⁹ Atılgan, a.g.m., s. 641

¹²³⁰ Avcıoğlu’ndan aktaran Atılgan, a.g.m., s. 642

“[Sınıf mücadelesi] yalnız milli planda kalmayıp Wall Street’e kadar uzanmaktadır. Wall Street, beynelmilelci kapitalist sınıfın çıkar savaşının genel karargâhıdır. Üçüncü Dünya’nın komprador-ağa ittifakı, ideologları, avukatları, uzmanları ve politikacıları ile birlikte, Wall Street genel karargahının emrindedir. Komprador-ağa iktidarı, çok iyi anlamıştır ki, temeli çok zayıf ve dar olan egemenlik ve refahı, ancak Sam Amca’nın koltuğundadır. Sam Amca’nın çıkarı, onun da çıkarıdır.”

Dolayısıyla emperyalizmi sınıf çıkarlarına bağlayan Yöncüler, emperyalizme karşı mücadelenin kapitalizme karşı mücadeleden ayrılamayacağının da farkındaydılar.¹²³¹

“...milliyetçi mücadele ile sosyal mücadele tamamen birleşmektedir. Gerçekten anti-emperyalist hareket, işçisi, köylüsü, aydını, gençliği, esnafı ve milli sanayicisi ile birlikte, milletçe yürütülen milli bir mücadeledir.”

Yöncüler’e göre, emperyalizme ve kapitalizme karşı verilecek bu mücadelede ise öncü sınıf işçi sınıfı değil; asker ve sivil aydınlar ile gençlikten oluşan “ara tabaka”dır. Her ne kadar kapitalizme son verecek güç işçi sınıfı ve köylülüğün ittifakı da olsa Yöncüler, Türkiye şartlarında örgütsüz ve bilinçsiz olan işçi sınıfının öncü sınıf olmasını imkansız buluyorlardı. Çünkü işçi sınıfının önderliğinde gerçekleşecek bir devrim için işçi sınıfının çoğalması, bilinçlenmesi, örgütlenmesi gerekmektedir. Ancak yıllarca baskı altında tutulmuş işçi sınıfının önderlik edecek yetkinliği bulunmuyordu. Bu nedenle de milli demokratik devrimin öncüsü sivil asker aydın ve gençlerden oluşan “ara tabaka” olacaktır.¹²³²

“Bu bir mütecanis sınıf, hatta mütecanis bir tabaka değildir. Ama hakim sınıfların nispeten zayıf olduğu toplumlarda içinden çıktıkları sınıf ve tabalardan bağımsızlaşmaktadır. Ara tabakalar, politik hayatta sonucu tayin eden unsurdur. Bu büyük güçlerinin bilincine varmışlardır ve bu bilinç onları bağımsız kılmaktadır. Bu ara tabakalar toplumun ilerici kesimini teşkil etmektedirler. Çıkarları modernleşme ve hızlı kalkınmadan yanadır. Toplum hayatındaki önemli rolleri dolayısıyla, öncü bir rol oynama, kendilerini özel

¹²³¹ Avcıoğlu’ndan aktaran Atılgan, a.g.m., s. 642

¹²³² Avcıoğlu’ndan aktaran Atılgan, **Yön-Devrim Hareketi**, s. 88

çıkarlarının üstüne çıkmaya zorlayan tarihi bir misyona sahip sayma eğilimindedirler.”

Avcıoğlu'nun sınıf yerine bir “ara tabaka”nın gerçekleştirmesini umduğu devrimin ilk aşamasında üretim araçları kamulaştırılacak ve uygulanacak halkçı, iktisadi, siyasi politikalarla kapitalizm ve emperyalizmin temelleri zayıflatılarak sosyalizme geçiş kolaylaşacaktır.¹²³³ Devrimin ilk aşaması olan “Milli Devrim” aşamasını Avcıoğlu, “Milli Demokrasi” olarak isimlendirip şöyle anlatmaktaydı:¹²³⁴

“...Milli demokrasi, burjuva demokrasisinden farklıdır. Zira bu tip demokraside, milli burjuvazinin egemenliği kesindir. Milli demokrasi, sosyalist demokrasi de değildir. Zira bu tip demokraside de işçi sınıfı egemen durumdadır. Diktatörlük ve despotizm metodlarını reddeden milli demokrasi, toplumun anti-emperyalist ve anti-feodal bütün güçlerini temsil eden karma bir tiptir.”

Avcıoğlu'na göre, bu aşamada işçi sınıfı da bu halkçı ve devletçi politikalar yoluyla çoğalacak, bilinçlenecek, örgütlenecek ve sosyalizmin öncü gücü haline gelecektir. Dolayısıyla Türkiye şartlarında öncelikle yapılması gereken, işçi sınıfının bilinçlendirilmesini devrimin ikinci aşamasına bırakıp, asker-sivil aydınlar ile gençlerden oluşan ara tabakayla iktidarın alınması için mücadele etmektir.

Avcıoğlu öncülük konusunda Lenin'in “parti öncülüğü” görüşlerini savunmaktadır. Ancak aynı Avcıoğlu, Lenin'in asıl öncü olarak kabul ettiği işçi sınıfını küçümsemekte, toplumsal dönüşümde bir özne olarak görmemekte ve Leninist ilkelerle çelişir bir şekilde “asker-sivil aydınları” öncü güç olarak kabul etmektedir.¹²³⁵

“Sosyalist düşünce de kapitalist düşünce gibi, bir Batı aktarmacılığından öteye pek gidebilmiş değildir. Sosyalist düşüncenin, Türk toplum yapısının evrimi içinde aydınlatacak verimli bir metod olarak kullanılması, hala el sürülmemiş bir konudur.

¹²³³ Avcıoğlu'ndan aktaran Atılgan, a.g.m., s. 643

¹²³⁴ Yön Dergisi 14 Mayıs 1965 aktaran Çavdar, **Türkiye’de Demokrasi’nin Gelişimi**, s. 175-176

¹²³⁵ Aybar, Cilt III, s. 59-60

Türkiye’de sosyalizmin büyük zaafının sorumluluğunu hepimiz taşımaktayız. Yalnız, ‘işçi sınıfının öncülüğü’ konusundaki kısır tartışmalara ve hatalı politikalara yol açan davranışlar, bu genel plandaki zaafın değil, sosyalist teorinin çoktan açıklığa kavuşturduğu sorunları yanlış değerlendirmesi sonucudur.

Öncü işçi sınıfı değil, işçi sınıfının öncüsü olan partidir. İşçi ve köylü olmak partinin yönetiminde en ufak bir imtiyaz sağlamaya yol açmaz... Sosyalist olmak için işçi ve köylü olmak zorunluluğu yoktur...”

TİP’in iki genel başkanı da, Aybar ve Boran, Yön’e karşı en başından beri mesafeli olmuşlardır. Bildiriyi imzalamadıkları gibi, örgütsüz kaldıkları süre içinde de sosyalizm anlayışları uymadığı için dergiye dahil olmamışlardır. Dolayısıyla başından itibaren var olan “strateji” ayrılığı TİP’in Yön’e karşı eleştirilerinin başında gelmiştir. Mehmet Ali Aybar’ın Yön Bildirisine olan eleştirilerini üç başlıkta sıralamak mümkün:¹²³⁶

1. Topluma yön verecek olan aydınlar değil, emekçilerdir. Kalkınma ancak emekçiler eliyle yürütüldüğü zaman sosyalist bir öze kavuşabilir.
2. Bunun için emekçi sınıflar parti halinde örgütlenmelidir.
3. Ülkenin emekçi sınıflar eliyle kalkınması için hakim sınıfların yanı sıra emperyalizmle de mücadele edilmesi gerekecektir.

Nitekim iki grup arasında görüş ayrılıkları 1960’ların başında başlar ve Yön dergisinde yayımlanan eleştiri yazılarıyla da devam eder. Yön’ün öncülük ettiği “TİP tartışmaları” Doğan Avcıoğlu’nun “*Türkiye İşçi Partisi’ne Dair*” başlıklı yazısıyla başlar. TİP- Yön Hareketi tartışmalarının odak noktasını iktidar stratejisi tartışmaları oluşturmaktadır. Avcıoğlu yazısında önce TİP’i program ve tüzüğündeki eksiklikleri ortaya koyup, Meclis çalışmalarındaki yetersizlikler nedeniyle eleştirdikten sonra, “sınıf önderliği davası”nı ortaya attığı için zamansız davranmakla, “bölücü ve uzlaşmaz olmakla”, “katı doktrincilerle”, “gerçekçi olmamakla” eleştirmiştir.¹²³⁷ Özellikle Doğan Avcıoğlu ve Mihri Belli’nin öncülüğünü yaptığı muhalefet, TİP’in

¹²³⁶ Atılgan, a.g.e., s. 185

¹²³⁷ Avcıoğlu’ndan aktaran Atılgan, a.g.e., s. 187

sosyalist devrim stratejisini eleştirmekteydi.¹²³⁸ Avcıoğlu'na göre emperyalizmle savaşıla işçi sınıfı mücadelesini bir arada yürütmek “bizim gibi güçlü olmayan ve bilinçsiz kitlelere sahip” bir ülkede çok zordur. Bunun için de “proleter-burjuva mücadelesini” bir kenara bırakıp, emperyalizmle mücadeleye öncelik tanımak gerekmektedir. Behice Boran ise Doğan Avcıoğlu'na cevaben “sınıf önderliği”nin bir “dava” değil, toplumsal gerçekliğin sınıfsal perspektifle yapılan çözümlemesinden, işçi sınıfı hareketi üzerine yapılan gözlemlerden edinilen bir durum olduğunu bunun dar bir işçi hareketini ima ettiğini söylemiştir.¹²³⁹

Aybar'a göre “kestirmeden iktidara gelmeyi tasarlayan ‘askerci sol’” diye adlandırdığı Doğan Avcıoğlu ve *Yön* dergisi çevresinin işçi sınıfı öncülüğünden arındırılmış bir “Türkiye’ye özgü sosyalizm” anlayışı vardır. Aren de Yöncülerin sosyalizmi “toplumsal gelişimin zorunlu bir aşaması olduğu için değil”, “hızlı bir kalkınma yolu olduğu için” benimsendiklerini kanısındadır.¹²⁴⁰

Avcıoğlu, TİP’i parlamentarizmle suçlamaktadır. Avcıoğlu “genel oy halkın ve ilerici güçlerin aleyhine olarak, eşrafın ve komprador egemenliğini” pekiştirdiğinden demokrasinin halkın gerçek düşüncelerini yansıttığına inanmaz.¹²⁴¹

Öncü sınıf ve devrim stratejisinde görüş ayrılıkları bulunsa da 1966 yılına kadar TİP ve *Yön*, 27 Mayıs Anayasasına verilen önem, anti-emperyalizm, kapitalist olmayan yoldan kalkınma, devletçilik, halkçılık, milliyetçilik, Kurtuluş Savaşının önemsenmesi, bağımsızlık konularında benzer görüşlere sahiptirler. Türkiye İşçi Partisi’nin programında devletçilik, halkçılık, milliyetçilik, kapitalist olmayan yoldan kalkınmayı ve anti

¹²³⁸ 1960’larda TİP’e yönelik eleştirilere Hikmet Kıvılcımlı da dahil olacaktır. Kıvılcımlı’nın eleştirileri yıllar süren teorik tartışma boyutunda olmaması açısından ve TİP’in gelişimine yönelik etkileri olmaması nedeniyle ele alınmayacaktır. Ancak kısaca Kıvılcımlı’nın eleştirilerinin Avcıoğlu ve Belli’nin eleştirilerinden çok farklı olduğunu söyleyebiliriz. Eleştiriden çok “teklif” niteliği taşıyan yazıları Avcıoğlu ve Belli’ninki gibi yıkıcı değil, yapıcıdır. Nitekim ileride TİP’e yönelik yazılarını “İşçi Partisine Teklifler” adıyla kitaplaştıracaktır. Eleştirileri stratejik tartışmalar yerine örgüt ve pratik sorunlar üzerinedir. Bakınız Aydınoglu, a.g.e., s. 137-141. Mehmet Ali Aybar ise Kıvılcımlı’nın kendisi gibi bağımsızlıkçı TİP’i eleştirmesini yadırgamaktadır. Aybar, Cilt III, s. 59

¹²³⁹ Boran’dan aktaran Atılgan, a.g.e., s. 184

¹²⁴⁰ Aren, a.g.e., s. 211

¹²⁴¹ Özdemir, a.g.e., s. 238

emperyalizmi benimsediğini görmüştük. Bununla birlikte Türkiye İşçi Parti'liler de Kurtuluş Savaşı'nın anti-emperyalist niteliği üzerinde durmaktadır. Nitekim Amerikan emperyalizmine ve NATO'ya karşı verilecek mücadele için "İkinci Kurtuluş Savaşı" tanımlaması yapmaktadırlar. Ancak İkinci Kurtuluş Savaşı sadece dışardaki emperyalizme karşı değil aynı zamanda onun içerideki işbirlikçilerine yani yerli burjuvaziye karşı da verilmektedir. Ayrıca Behice Boran Milli Kurtuluş Savaşını dışa dönük yanıyla "anti-emperyalist ve anti-kapitalist"; içe dönük yönüyle de bir "burjuva ihtilali" olarak tanımlamaktadır.¹²⁴²

Yön-TİP arasındaki tartışma ya da daha doğru ifadeyle *Yön*'ün TİP'e karşı muhalefeti 30 Haziran 1967'de *Yön*'ün yayına hayatına son verişiyile biter. Avcıoğlu'nun yayımladığı "veda" yazısında *Yön*'ün işlevini tamamlaması nedeniyle yayın hayatına son verdiğini belirtmektedir. Avcıoğlu'na göre, "altı yıllık yayın hayatı zarfında *Yön* sütunlarında en geniş bir şekilde tartışması yapılmamış pek az mesele" kalmış, "söylenmesi gereken her şey söylenmiştir."¹²⁴³

Ancak Yöncüler Türkiye'ye yönelik tezlerini yaymaya yaklaşık bir buçuk sene sonra *Devrim* Dergisi'ni çıkararak devam etmişlerdir. 21 Ekim 1969'da yayın hayatına başlayan Dergi Mümtaz Soysal dışında tüm *Yön* kadrosu tarafından çıkarılıyordu. Fakat *Devrim*, *Yön*'den oldukça farklı bir dergidir. *Yön* Dergisi'nde Türkiye'yi "kurtarma yolu" saptanmış, *Devrim*'le de bu yolu uygulamak amaçlanmıştı. Avcıoğlu'nun ifadesiyle "1960'larda *Yön*'le Türkiye'nin yönünü belirledik, *Devrim*'le devrimi yapacağız."¹²⁴⁴ Bu nedenle *Devrim*'de *Yön*'de olduğu gibi farklı görüşteki kişilerin yazıları yerine belirlenen hedef doğrultusunda yazılar yer alıyordu. Dolayısıyla *Devrim*'in 1969'da çıkarılması da tesadüfi değildi. Yöncüler 1969 Genel Seçimi sonuçlarını bekleyerek hala parlamenter yoldan sosyalizme ulaşmayı amaçlayanların yanıldıklarını görmelerini istemiştir. DP'nin tek başına iktidara gelmesiyle parlamenter sistemin "tutucu güçler"in iktidara gelmesini

¹²⁴² Şener, a.g.m., s. 368

¹²⁴³ Aydınoglu, a.g.e., s. 172

¹²⁴⁴ Atılğan, *Yön-Devrim Hareketi*, s. 288

engelleyemediği görülmüştü. CHP'nin ve TİP'in gerilediği bu durumda *Devrim* de sosyalizmin parlamenter yoldan iktidara geleceğine dair “tüm umutları yıkmaya” ve parlamento dışı mücadeleyi güçlendirmeye çalışıyordu. Yöncülerin bu kez müttefikleri ve düşmanları netti: emperyalizm, işbirlikçiler, parlamenter rejimi savunan politikacılar “düşman”; ordu içinde rejim karşıtı gruplar, öğrenci gençlik ve yurtsever aydınları.¹²⁴⁵ *Devrim* Dergisinin Yön Dergisi'nden önemli bir farkı da sosyalizmden arınmış, yalnızca Kemalizm'e dayanan devrim anlayışıdır.

Hedef olarak belirlenen sosyalizme, iki aşamada varılacağını, ilk aşamada da asker-sivil aydınlar ve gençlikten oluşan “ara tabaka”nın yapacağı, darbeye iktidara geleceklerini savunan Avcıoğlu ordunun gerçekleştireceği “ilerici” bir darbeye iktidara gelmeyi planlıyordu.¹²⁴⁶ Bunun için çalışmalar yapan Yön Hareketi 9 Mart 1971'deki darbe girişimine destek vermiş; ancak 9 Mart Darbesi yerine sağ bir darbe olan 12 Mart Darbesi'nin gerçekleşmesiyle *Devrim* Dergisi Sıkıyönetim tarafından kapatılmıştır.¹²⁴⁷ Böylece Türk Siyasal Hayatından silinen *Devrim* Dergisi ve Yön Hareketi, sosyalizme ulaşmada demokrasiyi zaman kaybı olarak gören hatta küçümseyen, başta TİP olmak üzere tüm parlamentaristlere savaş açan kestirmeci bir hareketti. Türkiye'ye özgü bir sosyalizm kurgulamışlarsa da devrimi soyut koşullarından ayırmış, askeri zümreyi öncü güç olarak kabul ederek işçi sınıfını önemsizleştirmişlerdir. Dolayısıyla işçi sınıfını, sınıfsal çatışma içindeki nesnel gerçekliğinden koparıp, tabana dayanmayan, tepeden inmeci bir politika ve taktik geliştirmişlerdir.

¹²⁴⁵ Atılğan, **Yön-Devrim Hareketi**, s. 295-298

¹²⁴⁶ Yön Hareketi seçim sonuçlarının açıklanmasından 1967 Haziran'ında Yön Dergisinin kapanmasına kadar geçen dönemde, parlamenter olmayan yoldan iktidara gelmeye çalıştı. Bunun için yaptıklarının başında, CHP'de Turhan Feyzioğlu'nu tasfiye edip ortanın solu çizgisini hakim kılmak, TİP'te Aybar-Boran-Aren yönetimini etkisiz kılarak Milli Demokratik Devrim çizgisinin yönetime gelmesi için çalışmak ve ordu içinde darbe yapmaya meyilli askerlerle temas aramak yer almaktaydı. Ancak bu çabaların işe yaramamasından sonra 1969'dan itibaren Yön Hareketi yalnızca darbe çalışmalarına yönelmiştir. Avcıoğlu'ndan aktaran Atılğan, **Yön-Devrim Hareketi**, s. 193-217

¹²⁴⁷ Atılğan, **Yön-Devrim Hareketi**, s. 301

c. Türkiye İşçi Partisi-Milli Demokratik Devrim Hareketi Mücadelesi

Türkiye İşçi Partisi'nde yaşanacak mücadeleyi Mehmet Ali Aybar, Behice Boran, Sadun Aren, Nihat Sargın gibi TKP'li olan bir başka isimler başlatmıştır: yurtiçinde kalan eski TKP'lilerden Mihri Belli, Reşat Fuat Baraner, Şevki Akşit, Erdoğan Başar, Şerif Tekben, Ziya Oykut, Şaban Ormanlar ve Hulusi Dosdoğru.¹²⁴⁸ Artık TKP çatısı altında ve TKP adına hareket etmeseler de bu kişiler bir zamanlar Türk solunun tek temsilcisi olan TKP içinde yetişmişlerdi.

1967 itibariyle TİP ve MDD'ciler arasında başlayan tartışma sosyalizme geçişin doğrudan mı yoksa öncelikle gerçekleşecek milli demokratik devrimle mi olacağı ve bu geçişte hangi sınıf ya da tabaka ve zümrelerin öncülük edeceği üzerinden gelişmiştir. Kısacası iktidar stratejisi ve cephe politikası TİP-MDD tartışmalarının temeli oluşturur.

Kasım 1967'de yayın hayatına başlayan *Türk Solu* MDD hareketinin yayın organı niteliğindedir. Faaliyette bulunduğu seneler içinde Milli Demokratik Devrim Tezlerini sunan dergide çoğunlukla yukarıda saydığımız isimlerin yazıları yer almıştır. Bunların dışında yine bir eski TKP'li olan Hikmet Kıvılcımlı, TKP geleneği dışından Rasih Nuri İleri, Orhan Müstecaplı, Asım Bezirci, Aziz Nesin, 27 Mayıs ihtilalinin Milli Birlik Komitesinde yer alan Suphi Karaman ve Mucip Ataklı ve İlhan Selçuk ile İlhami Soysal *Türk Solu*'nda yazmışlardır.¹²⁴⁹

“Milli sınıf ve tabakalar”la cephe birliğine inan MDD'ciler *Türk Solu*'nu “cephe dergi”si olarak çıkardıklarından komünist olmayan devrimcileri ve reformcuları da dergiye çağırmaktadır.¹²⁵⁰

“Ortanın solundan en sola kadar, devrimci olarak, solcu olarak, sosyalist olarak çevresinde birleşeceğimiz ortak platformu saptama işi,

¹²⁴⁸ Aydınoglu, a.g.e., s. 172. 1951 Tevkifatından sonra TKP'nin yurtdışına taşınıp Zeki Baştımar öncülüğünde TKP Dış Büro tarafından faaliyetlerinin sürdürüldüğünü belirtmiştik. Ancak Türkiye'de kalan TKP'liler de bulunmaktaydı.

¹²⁴⁹ Aydınoglu, a.g.e., s. 173-174

¹²⁵⁰ Aydınoglu, a.g.e., s. 174

önceliği olan bir iş, bir sorumluluk olarak karşımıza dikilmektedir. Biz bu sorumluluğumuzun bilinciyle, bu tarihsel görevin başarılmasında payımıza düşeni yapmak amacıyla Türk Solu'nu çıkarıyoruz.”

Milli Demokratik Devrim’cilerin savundukları milli demokratik devrim tezi Lenin tarafından 1905’te geliştirilen teze dayanıyordu. Lenin *İki Taktik* kitabında devrimin iki aşamada gerçekleşeceğini savunmuştur.¹²⁵¹ Rusya’da işçi sınıfının “mevcut ekonomik ve toplumsal şartlarda” bir devrim gerçekleştiremeyeceğinden, köylülükle yapılacak bir ittifakla burjuva demokratik devrimi gerçekleştirilecek ve “işçi sınıfı ve köylülüğün devrimci demokratik diktatörlüğü” kurulacaktır.¹²⁵² İkinci aşama olarak “devrimi ilerletme” yolları arayan işçi sınıfı ve köylülük sosyalist devrimi gerçekleştirecektir.¹²⁵³ 1920’lerden itibaren Komintern’in “aşamalı devrim” teorisi gereğince “cephe” politikası uygulayan TKP de burjuva demokratik devrimin gerçekleşmesi için hem Kemalistler’e hem de milli burjuvaziye destek vermiştir. MDD’ciler de Türk solunda SBKP ile uyumlu stratejisi geliştirme geleneğine sadık kalmışlardır. Ancak MDD ile TKP arasında iktidar stratejisi ve cephe politikası açısından farklar vardır. MDD’nin tezlerini farklılaştıran önemli bir etken de uluslararası alanda yaşanan bağımsızlık hareketleridir.

SBKP’nin devrim stratejisi 1960’larda değişim yaşamaktaydı. Zira 1920’lerden itibaren, Doğu Sorunu kapsamında sömürge/yarı sömürge ülkelerdeki komünist partilere ilerici milli burjuvayla yapılması önerilen ittifak yerini sanayileşmemiş ülkelerde milli burjuvazi ve “radikal/ilerici” ordu ile ittifaka bırakıyordu. 1960’larda Stalinci Marksizm’de meydana gelen strateji, devrimci program ve sınıf ittifakındaki dönüşümün sebebi kuşkusuz Asya ve Afrika ülkelerinde “radikal ordu” öncülüğünde yaşanan bağımsızlık hareketleridir. Mısır, Irak, Endonezya, Sudan, Suriye’de gerçekleştiğini

¹²⁵¹ Vladimir İlyiç Lenin, **Demokratik Devrimde Sosyal Demokrasinin İki Taktiği**, çev. Muzaffer Erdost, 6. Baskı, Ankara, Sol Yayınları, 1992, s. 11-14

¹²⁵² Lenin, **İki Taktik**, s. 71-81

¹²⁵³ “Proletarya, kuvvet yoluyla otokrasiyi ezmek ve burjuvazinin tutarsızlığını etkisiz hale getirmek için köylü yığınlarıyla ittifak kurarak, demokratik devrimi sonuna kadar götürebilmelidir. Proletarya, kuvvet yoluyla burjuvazinin direncini kırabilmek için, köylülüğün ve küçük burjuvazinin kararsızlığını etkisiz hale getirmek için halkın yarı-proleter unsurlarıyla ittifak kurarak sosyalist devrimi başarmalıdır.” Lenin, **İki Taktik**, s. 95

belirttiğimiz bağımsızlık hareketleri sanayinin çok zayıf olduğu dolayısıyla da burjuva-işçi sınıfı çatışmasının olmadığı ülkelerde, işçi sınıfı öncülüğünde gerçekleşemeyen demokratik devrim aşaması yerine ilerici askeri kuvvetlerce “milli demokratik devrim”ler gerçekleştirilmiştir. Dolayısıyla 1960’larda aşamalı devrim tezine dayanan Stalinci Marksizm tarafından sanayileşmemiş tüm geri kalmış, ülke komünist partilerine demokratik devrim aşamasının “milli güçlerle ittifak”la sağlanacağı için “cephe politikası” tavsiye ediliyordu. Sovyet Komünist Partisi kurtuluş mücadelesi veren ülkelerin kapitalist olmayan yoldan gelişimini sosyalizmle özdeşleştirecek kadar desteklemekte ve Nasır’ın girişimlerine büyük önem vermekteydiler.¹²⁵⁴

“Birçok ülkede kurtuluş hareketlerinin şu anki yönelişi göstermektedir ki, bu hareketler pratikte, feodal olsun, kapitalist olsun, tüm sömürü ilişkilerine karşı bir mücadeleyi ifade ediyorlar. Çağdaş kurtuluş hareketlerinin ikinci özelliği ise bu alanda öncü ülkelerin kapitalist olmayan gelişme yolunu, bir diğer deyişle sosyalist bir toplum hedefine yönelmiş bir yolu benimsemeleridir. Mısır, bu yola koyulan ilk ülkelerdendir.”

Bağımsızlık hareketlerinin gerçekleştiği bu ülkelerin komünist partilerinin söylemleri Milli Demokratik Devrim tezini destekler niteliktedir. Komünist Partilere göre ülkelerindeki işçi sınıfının ve köylülerin “siyasal bilinci, örgütlenme düzeyi ve müttefiklerini birleştirme yeteneği” olmadığından onun yerine milli kurtuluş hareketine öncülük edebilecek “ilerici demokratik güçler” desteklenmeliydi.¹²⁵⁵ Aynı şekilde ekonomik bağımsızlık mücadelesi devletleştirmeye yani “kapitalist olmayan yoldan” gerçekleşmesi komünist partilerce desteklenmektedir.

Mihri Belli de Ortadoğu’daki milli bağımsızlık hareketlerinden oldukça etkilenmiştir. Özellikle Mısır’da ulusalcı olan Nasır’la komünistlerin geliştirdikleri ittifaktan övgüyle söz etmektedir.¹²⁵⁶

¹²⁵⁴ V. A. Lutskevich’nin “Nasr ve Bağımsızlık Savaşı: 1952-1972”dan aktaran Aydınoglu, a.g.e., s. 190

¹²⁵⁵ Suriyeli komünist lider Halit Bektaş, Ürdün Komünist Partisi önderi Fuat Nassar, Mısırlı komünist önder Lütfi el-Kuli, Endonezya Komünist Partisi. Aydınoglu, a.g.e., s. 187-192

¹²⁵⁶ Aydınoglu, a.g.e., s. 189

“Mısır’da Nasır iktidarı, başlangıçta anti-sosyalist bir yol izledi ve bir sürü zikzaklardan, duraksamalardan sonra bugün aynı iktidar, şehir ve köy emekçilerinin lehine sosyalist doğrultuda bazı adımlar atabilmiştir. Mısır’da dün hapishanelere kapatılan Marksistler bugün, iktidarın olumlu karşıladığı bir fikir akımının temsilcileri olarak, ülkenin fikir hayatında etkili bir grup olarak eylemde bulunmaktadır. Basın kurumlarının devletleştirilmiş olduğu Mısır’da, Marksist yayında bulunulması için Nasır iktidarı matbaalar ve binalar tahsis etmiştir Marksistlere.”

MDD’ciler, Türkiye’de gerçekleşmesini öngördükleri milli demokratik devrimin imkânlarını Türkiye koşullarını ortaya koyarak tartışmışlardır. 1960’lar Türkiye’sini karşı-devrimci güçlerin ve emperyalizmin hegemonyası altında betimlemektedirler. Tıpkı TKP gibi, Kemalizm’i “bağımsızlıkçı ve ilerici” olarak gören MDD’ciler Milli Mücadele ve Kuruluş dönemindeki tüm kazanımların 1960’lara gelindiğinde yok olduğunu belirtmektedir. Rasih Nuri İleri’ye göre “Atatürkçülük demek Onun politik devrimleri, gericiliğe karşı dış sömürüye karşı savaş demek”tir.¹²⁵⁷ Anti-emperyalist olan Kemalizm, küçük burjuvazinin devrimci potansiyelini harekete geçirmiş, yeni üretim ilişkilerindeki dönüşümü tamamlamamış olduğu için karşı-devrimci güçler siyasal iktidarı yeniden ele geçirmiştir.¹²⁵⁸ “Milli ve laik devlet amacına” yönelmiş; ancak yarım kalmış Kemalist hareket, 27 Mayıs gibi “ilerici” bir hareketin ardından asker-sivil zinde güçlerle kurulacak “milli cephe”yle milli demokratik devrimle tamamlanacaktır. Küçük burjuvazinin ilerici kolu olan asker-sivil aydın zümre Kemalist harekette “sosyalizmin vazgeçilmez bir ön şartı” olan ulusal bağımsızlığı sağlamıştır. Dolayısıyla devrimci potansiyeli bulunan asker-sivil aydın zümre demokratik devrimden yanadır.

MDD’cilerin “milli cephe” içinde saydığı Kemalistler üst yapıda ilerici reformlar yapsa da “emperyalizm-ağa-komprador” üçlüsüyle sonuna kadar savaşmaması 1940’larda karşı-devrimcilerin tekrar güçlenmelerine Kemalist devrimlerin tamamlanamamasına yol açmıştır. Özellikle Şükrü Saraçoğlu

¹²⁵⁷ R.N.İleri’den aktaran Mustafa Şener, **Türkiye Solunda Üç Tarz-ı Siyaset: Yön-MDD ve TİP**, yay. yön. Hayri Erdoğan, İstanbul, Yordam Kitap, 2010, s. 175

¹²⁵⁸ Belli, Erdost, Kaymak’tan aktaran Şener, **Türkiye Solunda Üç Tarz-ı Siyaset**, 176

hükümeti ile başlayan karşı devrim süreci “karşı-devrime geçirilmiş bir kılıf” olmaktan öteye gitmeyen çok partili dönemle devam etmiş, 1950’de de doruk noktasına ulaşmıştır.¹²⁵⁹ MDD’cilere göre, 27 Mayıs darbesi ise karşı-devrimcileri duraklatmış olsa da, 27 Mayıs küçük burjuva bürokrasisi feodalizme ve emperyalizme karşı mücadele edememiştir. Buna örnek olarak da Türk Ceza Kanunu’nun 141 ve 142. Maddeleri hala yürürlükte olmasını vermektedirler. Özellikle AP iktidarıyla ülke tekrar emperyalizmin güdümüne girdiğini ve işbirlikçi sermaye ile feodal ağalar tekrar iktidara geldiğini düşünmektedirler.

Bu durumda milli demokratik devrim toplumun hangi sınıf ya da tabakalarıyla yapılacaktır? MDD’ciler bu sorunun cevabını vermek için önce toplumu üretim ilişkilerine bağlı olarak “karşı-devrimci cephe” ve “demokratik/milli cephe” olarak ayırır.

Karşı-devrimci cephede iki önemli sınıf yer alır. Bunlardan ilki “Türkiye’de egemen sınıfların en güçlüsü olan işbirlikçi sermaye”dir.¹²⁶⁰ Buna göre, bu sınıf emperyalist güçlerle ittifak halinde, Türkiye’de gerçek sanayileşme ve gerçek iktisadi kalkınmaya karşı olarak yalnızca emperyalist ülkelerin kendi çıkarlarına uygun hareket eden bir sınıftır. Üstelik, MDD’cilere göre, kredi ve sigorta kurumlarına da sahip olduklarından sanayinin bütün sektörlerinde tekel oluşturmuşlardır. Tekelci sermayenin II. Dünya Savaşı ertesini asker-sivil aydın bürokrasiden emperyalizmin de desteğiyle siyasi ve ekonomik egemenliği aldığını düşünmektedirler. 27 Mayıs’la birlikte asker-sivil aydın bürokrasi iktidarı işbirlikçi sermaye sınıfından geri alsa da MDD’cilere göre, 1960’ların ikinci yarısından itibaren işbirlikçi sermaye-feodal mütegalibe ittifakıyla tekrar egemenliğini kurmuştur.

Karşı-devrimci cephenin ikinci sınıfını Türkiye’nin en gerici sınıfı olan “feodal-mütegalibe” sınıfı oluşturur. Mihri Belli, Türkiye’deki “derebeyliğin” Batı’daki feodal ilişkilerden farklı olduğunu çünkü “görünürde” tarımda kapitalistleşmenin yaşandığını söyler.¹²⁶¹ Ancak tüm kapitalistleşme

¹²⁵⁹ Belli, Erdost’tan aktaran Şener, *Türkiye Solunda Üç Tarz-ı Siyaset*, s. 179

¹²⁶⁰ Belli’dan Şener, *Türkiye Solunda Üç Tarz-ı Siyaset*, s. 181

¹²⁶¹ Belli’den aktaran Şener, *Türkiye Solunda Üç Tarz-ı Siyaset*, s. 182

çabalarına rağmen feodal ilişkilerin hüküm sürdüğü tarım alanında büyük toprak sahiplerinin hükmü sürmektedir. Bu nedenle feodal sınıfların bu hegemonyası “Türkiye’de özgür yurttaşın ortaya çıkmasını engellediği için bir türlü gerçek demokrasiye geçilememekte, iktidar sınıflarının emperyalizmle çıkar birliği içinde olması nedeniyle ülke bağımsızlığı sağlanamamaktadır.”¹²⁶² MD’cilere göre, işte tam da bu noktada yapılması gereken ilk iş, işbirlikçi-mütegalibe sınıfın iktidarını yıkarak demokrasi ve bağımsızlığı sağlamaktır. Sosyalizmi kurmak ise ikinci aşamadır. Buna göre, demokrasi ve bağımsızlığın sağlanacağı Milli Demokratik Devrim ise devrimci/milli cephe tarafından gerçekleştirilecektir. Karşı-devrimci cephenin dışında kalan her sınıf ve zümrenin dahil olduğu devrim/milli cephe şu sınıf ve tabakalardan oluşur:¹²⁶³

*“Türkiye proletaryası, yani modern sanayide, küçük sanayide, zanaat kollarında, ticaret alanında, tarımda işgücünü satarak bir geçim sağlayabilen üretim araçlarından ve topraktan yoksun şehir ve köy proletaryası; **yarı proleter** unsurlar, yani (...) çoğunlukla proletaryadan da daha yoksul bir hayat süren şehir ve köy yarı-proleterleri; **yoksul köylülük**, yani köy yarı proleterlerini de içine alan ve bunun yanı sıra ailesinin geçimine yetmeyen miktarda toprağa ve tarım araçlarına sahip bulunmakla birlikte, çoğunlukla iş bulmadığı için yarı-proleter durumunda görünmeyen, Türkiye toplumunun en geniş ve en yoksul tabakasını teşkil eden kitle; **şehir ve köy küçük burjuvazisi**, yani bir miktar toprağa ve diğer üretim araçlarına ya da bu ikisinden birine sahip olmakla birlikte başkalarını sömürerek değil, emeği ile yaşayan ve kurulu sömürü düzeni içinde sömürülenler safında yer alan şehirlerdeki **küçük burjuvazi** ve **tarım bölgelerinin orta köylüsü**, yani bir avuç asalak dışında “Türkiye emekçi halkı”.*

Belli’ye göre bu sınıf ve tabakalar içinde proletarya milli cephenin öncü sınıfı olarak milli demokratik devrimi gerçekleştirecek ve sosyalizmin önünü açacaktır. Ancak Belli, Türkiye’nin özgü koşulları düşünüldüğünde işçi sınıfının demokratik devrimi tek başına yapacak “nicel ve nitel” yeterliliğinin

¹²⁶² Belli’den aktaran Şener, **Türkiye Solunda Üç Tarz-ı Siyaset**, s.182-183

¹²⁶³ Belli’den aktaran Şener, **Türkiye Solunda Üç Tarz-ı Siyaset**, s. 183

bulunmadığının görüleceği görüşündedir. Gerçek kapitalist gelişme yaşamamış, feodal ilişkilerin ve emperyalizmin hakim olduğu Türkiye kapitalizmi sanayi işçisinin güçlenmesini ve bilinçlenmesini engellemektedir. İşçiler örgütsüz ve çoğu köyle bağlantısını kesmediği için “yarı-köylü” vasfını sürdürmektedir.¹²⁶⁴ Ayrıca Belli, proletaryanın büyük çoğunluğunu oluşturan yarı-köylü, yarı-proleterlerin küçük mülkiyet bağlarından kopup tam proleter olmamaları egemenlerin de işine geldiğini söylemektedir. Çünkü böylece proleter bilince de ulaşmamış olacaktırlar. Ancak işçi-köylü arasındaki bu bağ, milli demokratik devrimde işçi-köylü ittifakını sağlayacaktır.¹²⁶⁵ Zira “nüfusun dörtte üçü yani yaklaşık 2,5 milyon insanın tarımla” geçindiği Türkiye, henüz bir köylü toplumu iken köylülerin ittifakı olmadan milli demokratik devrim gerçekleşmeyecektir.¹²⁶⁶

Belli, Milli cepheye katılacak bir diğer sınıfın da küçük burjuvazi olduğunu söyler. Orta köylülük, esnaf ve zanaatkârlardan oluşan şehir küçük burjuvazisi ve asker-sivil aydın zümreden oluşan küçük burjuvazi, “gerici” nitelikler taşısa da devrimci cepheye katılması “beklenmeli”dir.¹²⁶⁷ Çünkü geçimini sermayeden çok emeğiyle sağlayan ve işbirlikçi sermaye ve feodal-mütegalibe tarafından sömürülen küçük burjuvazi kendi sınıf bilincine sahip olduğu durumda milli cepheye katılacaktır. Ancak bu sınıf içinde milli demokratik devrimde belirleyici rol oynayacak olan “asker-sivil zümre”dir.¹²⁶⁸ Çoğunluğu küçük burjuva kökenli olan zümre, öğrenci gençler, serbest meslek erbabının burjuvalaşmamış çoğunluğu, aydınların neredeyse tamamından ve asker-sivil bürokrasiden oluşmaktadır.¹²⁶⁹ MDD’ciler bu zümrenin en bilinçli kolunu oluşturan asker-sivil bürokrasinin, diğer ülkelerden farklı olarak emperyalist ya da gericici bir zümre olmadığını, Türkiye’de her zaman ilerici bir nitelik taşıdığını ifade ederler. Öyle ki “zinde güçler” yüzyıllardır egemen sınıflara karşı demokratik hareketlere önderlik

¹²⁶⁴ Belli’den aktaran Şener, **Türkiye Solunda Üç Tarz-ı Siyaset**, s. 184

¹²⁶⁵ Belli’den aktaran Şener, **Türkiye Solunda Üç Tarz-ı Siyaset**, s. 185

¹²⁶⁶ “Türkiye şartlarında milli demokratik devrimi gerçekleştirecek olan proleter devrimci örgüt, yoksul köylülüğün de öz örgütü olmakla yükümlüdür.” Belli’den aktaran Şener, **Türkiye Solunda Üç Tarz-ı Siyaset**, s. 186

¹²⁶⁷ Belli’den aktaran Şener, **Türkiye Solunda Üç Tarz-ı Siyaset**, s. 186

¹²⁶⁸ Aydınoglu, a.g.e., s. 207

¹²⁶⁹ Belli’den aktaran Şener, **Türkiye Solunda Üç Tarz-ı Siyaset**, s. 187

etmişlerdir: 1908, Milli Kurtuluş Savaşı ve laik devrimler ve 1960 Darbesi.¹²⁷⁰ Belli, Türkiye’de asker-sivil bürokrasinin tarihsel olarak anti-emperyalist, bağımsızlıkçı olması nedeniyle de egemen sınıflarla işbirliği yapmasının mümkün olmadığı görüşünde olduğundan milli demokratik devrimde çok önemli bir rol oynayacak olan asker-sivil aydın zümrenin sosyalizm mücadelesine de katılacağına inanmaktadır. Devrimin öncü gücü olan ancak bilinçsiz ve örgütsüz olan Türkiye işçi sınıfının bilinçlendirilmesi de bu sınıf tarafından gerçekleştirilecektir.¹²⁷¹ Lenin’in işçi sınıfının bilinçlendirilmesinde işçi sınıfı partisine yüklediği görevi Türkiye’de de işçi sınıfı burjuva kökenli “aydınlar”ca gerçekleştirilecektir.

Lenin’in “aşamalı devrim” stratejisinde ilk basamağını oluşturan burjuva demokratik devrimi yerine “milli demokratik devrim” denilmesinin nedeni MDD’cilerin milli burjuva nitelendirmesiyle ilgilidir. MDD’ciler milli burjuvaziyi devrimde olumlu rol oynayacak bir özne olarak değerlendirmezler. Her ne kadar emperyalizm ve işbirlikçi büyük burjuvazi tarafından sömürülüyorsa da milli demokratik devrim ardından kapitalist düzenin kaldırılacağı sosyalist devrim gerçekleşeceği için sınıfsal çıkarları gereği milli burjuvazi milli cepheye katılmakta çekingen davranacaktır.¹²⁷² Dolayısıyla 18. ve 19.yüzyılda Batı’da burjuvazinin önderliğindeki burjuva devrimlerini Türkiye gibi geri kalmış doğu ülkelerinde gerçekleşmesini beklemek yanlış olacaktır. Üstelik emperyalizm çağında sömürge ülkelerde demokratik devrime önderlik edecek güçte ve bilinçte bir milli burjuvazi yoktur.¹²⁷³ Bu durumda milli demokratik devrimi gerçekleştirecek öncü sınıf tüm milli cepheyi devrim sürecine sokacak olan işçi sınıfıdır.¹²⁷⁴ Ancak Belli’ye göre, emperyalizme, işbirlikçi sermayeye, feodal mütegalibeye karşı, “tam bağımsız ve gerçekten demokratik” bir Türkiye için milli cephe içinde mücadele edilmelidir. Çünkü devrimin başarıya ulaşması milli cephenin kurulmasına bağlıdır.

¹²⁷⁰ Belli’den aktaran Şener, **Türkiye Solunda Üç Tarz-ı Siyaset**, s. 187

¹²⁷¹ Belli’den aktaran Şener, **Türkiye Solunda Üç Tarz-ı Siyaset**, s. 206

¹²⁷² Belli’den aktaran Şener, **Türkiye Solunda Üç Tarz-ı Siyaset**, s. 189

¹²⁷³ Belli’den aktaran Şener, **Türkiye Solunda Üç Tarz-ı Siyaset**, s. 189

¹²⁷⁴ Erdost’tan aktaran Şener, **Türkiye Solunda Üç Tarz-ı Siyaset**, s. 205

Türkiye İşçi Partisi de devrimci potansiyele sahip sınıflar olarak işçi ve köylüleri görmekle birlikte asker-sivil aydın zümreyi devrimci sınıflar içinde saymamaktadır. TİP'e göre Türkiye'de egemen sınıf büyük toprak sahipleri, tüccarlar, sanayiciler ve mali sermaye çevrelerinden oluşuyordu. Toprak ve toprağı işlemeye yarayan üretim araçlarını elinde bulunduran az sayıda toprak sahibi; ihracat ve ithalat yapan büyük toprak sahipleriyle yakın ilişki içindeki büyük tüccarlar ile iç pazarla ilgilenen ve küçük ve orta köylüğü ve kentli tüketiciyi sömüren küçük tüccarlar; devletin korumacılığı altında bulunan "işbirlikçi" sanayiciler ve son olarak ülkedeki nakdi sermaye kıtlığı sebebiyle diğer hakim sınıfın bağımlı olduğu mali sermaye çevreleri üretim araçlarına sahip olmaları sebebiyle "bütün emekçi halk, sınıf ve tabakalarını nüfuz ve hakimiyetleri altında" tutuyorlardı.¹²⁷⁵ Az gelişmiş bir ülke olmasından dolayı hala kalabalık bir orta sınıfa sahip olan Türkiye'de memurlar, ücretliler ve serbest meslek sahipleri orta sınıfa aitti. Kendi içinde de alt tabakalardan oluşan bu sınıfın en önemli alt tabakası "asker-sivil aydın zümre"ydi. Kurtuluş Savaşı'nda büyük rol oynamış "aydınlar, yani ülkücü subay ve idarecilerle düşünürler, yazarlar, bilim adamları, öğretmenler, sanatçılar ve gençlik", "halkla kader birliği" ederek "Türkiye'nin gerilikten kurtulma davasında" yine önemli bir rol oynayabilirdi.¹²⁷⁶ Görüldüğü gibi TİP Programında asker-sivil aydın zümreye önem veriyor ancak öncü sınıf olarak tanımlamıyordu. Çünkü TİP için öncü sınıf işçi sınıfı ve özellikle sanayi işçileridir. Ancak işçi sınıfının örgütlenmesi ve bilinçlenmesi önünde Osmanlı İmparatorluğu döneminden itibaren çok büyük baskı ve engellemeler vardı.¹²⁷⁷ Bu engellerden biri de "Türkiye ileri derece sanayileşmiş olmadığından işçilerin çoğu küçük, dağınık, geri teknikli iş yerlerinde ve sık sık işyeri değiştirerek çalışıyor" olmalarıydı. Boran'a göre işçilerin bilinçlenmesinin önündeki en büyük engel Mihri Belli'nin de belirttiği gibi işçilerin çoğunluğunun hala köyden kopmamış olmasıdır.¹²⁷⁸ Ancak

¹²⁷⁵ 1964 TİP Programından aktaran Ünsal, a.g.e., s. 129-130

¹²⁷⁶ 1964 TİP Programından aktaran Şener, a.g.m., s. 373

¹²⁷⁷ Şener, a.g.m., s. 410 Ayrıca 1964 TİP Programından aktaran Ünsal, a.g.e., s. 132

¹²⁷⁸ Boran'dan aktaran Şener, a.g.m., s. 412

“güdümlü” sendikaların varlığı da bilinçlenme ve örgütlenmenin önündeki engellerdendir.

Yine de işçi sınıfı bir kere örgütlenmeye başladığı zaman onun sınıf bilincine kavuşması ve “toplumun ilerlemesindeki tarihi görevi”ni yerine getirmesi engellenemezdi.¹²⁷⁹ Zira Türkiye İşçi Partisi’ne göre Türkiye işçi sınıfı politik bilincin eşiğine varmış; bunun en önemli kanıtı da Türkiye İşçi Partisinin kurulmuş olmasıydı.¹²⁸⁰ Devrimci potansiyele sahip, işçi sınıfının en yakın müttefiki ise nüfusun en kalabalık sınıfını oluşturan köylü kitleliydi.¹²⁸¹ Boran’a göre, köylü kitleleri normal olarak burjuva ideolojisine yatkın olduklarından sosyalizme yönelmeleri ancak toplumda işçi sınıfı öncülüğünde bir sosyalist hareket varsa mümkündü.¹²⁸² Bir sosyalist devrimde işçi sınıfının sayıca devrime katılan köylü kitesinden az olması, bu devrimde işçi sınıfı öncülüğünün olmadığı anlamına gelmezdi. Öncülük sorununu “eylemde gerçekleşen *ideolojik* öncülük” olarak alan Boran, ideolojik öncülüğün fiili öncülüğe dönüşmesi için Türkiye sosyalist hareketinin mutlaka kentli işçileri bilinçlendirip mücadeleye sokması gerektiğini söylemektedir.¹²⁸³

Bu nedenle köylü sınıfının desteği olmadan Türkiye’de herhangi bir ilerleme kaydedilemezdi. Burada dikkat çeken nokta, MDD’ciler gibi TİP’in de işçi sınıfının müttefiki olarak milli burjuvaziyi almamış olmasıdır. TİP de MDD’ciler gibi Türkiye’deki burjuvaziye “milli” bulmadığı için güvenmiyor ve burjuvaziyi ittifakın dışında sayıyordu.¹²⁸⁴

MDD ve Yön hareketinin “zinde güçler” olarak küçük burjuvazi ve bürokrasiye yükledikleri ilerici nitelikle öncü bir “sınıf” olarak ele alan yaklaşımlarının, Türkiye İşçi Partisi tarafından benimsenmediğini belirtmiştik. Ancak 1966 senesinde Aybar’ın “bürokrasi”ye yönelik bakış açısı büyük oranda değişecektir. Özellikle Asya Tipi Üretim Tarzı (ATÜT) tartışmalarının Osmanlı İmparatorluğu açısından değerlendirildiği tartışmaların da etkisinde kalan Aybar, Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti’nde bürokrasinin

¹²⁷⁹ 1964 TİP Programından aktaran Ünsal, a.g.e., s. 131

¹²⁸⁰ 1964 TİP Programından aktaran Ünsal, a.g.e., s. 131

¹²⁸¹ 1964 TİP Programından aktaran Ünsal, a.g.e., s. 133

¹²⁸² Boran’dan aktaran Şener, a.g.m., s. 413

¹²⁸³ Boran’dan aktaran Şener, a.g.m., s. 413

¹²⁸⁴ Fethi Naci’den aktaran Şener, a.g.m., s. 410

işlevlerine değinmiştir.¹²⁸⁵ Buna göre Aybar, TİP programındaki egemen sınıf tanımlamasını değiştirip egemen sınıfları “bürokrat sınıf” ve “komprador burjuvazi ve ağa sınıfı” şeklinde iki grupta toplamıştır.¹²⁸⁶ Bürokratik sınıf geleneği ve tımar sistemi itibariyle iki sınıfın egemenliğinin bulunduğu Osmanlı İmparatorluğu’nda tımar sisteminin bozulmasıyla itibaren bu iki egemen sınıf arasındaki dengeler bürokrasi lehine değişmiştir. Bürokrasi sınıfının hükümdarlığı ancak 1950’de “komprador burjuvazi ve toprak ağalığına dayanan liberal eğilimi temsil eden DP’ye geçmiştir.”¹²⁸⁷ Ancak bürokrat sınıfın “Atatürkçü, ilerici kanadı” 27 Mayıs’ta ağa-komprador iktidarını darbe yoluyla devirip, iktidar olmuştur.¹²⁸⁸ Dolayısıyla Aybar’a göre bürokrasi, Türk siyasal hayatında, egemenlik savaşının öznelerinden biri olarak etkili bir “sınıf” niteliği taşımaktadır. Üstelik Aybar her ne kadar bürokrasiyi “egemen sınıfların gerici bir kolu” olarak tanımlasa da, bürokrasi sınıfının içinde “ilerici” 27 Mayıs Darbesini gerçekleştiren ve Amerikan emperyalizmine karşı duran Atatürkçü, ilerici bir kesimin de olduğu görüşündedir.

Aybar’ın bürokrasiyi “sınıf” olarak ve ilerici yönlerinin de bulunduğunu savunan yaklaşımı TİP içinde büyük tartışma yaratmıştır. Behice Boran’ın gerek Yön ve MDD’cilerin gerekse Aybar’ın başlattığı bürokrasi ya da asker-sivil aydınlar konusundaki tartışmalara verdiği yanıt TİP’in kapatılışına kadar geçerli olan “sınıf” yaklaşımını ortaya koyacaktır. Öncelikle Boran, Osmanlı’dan devralınan otoriteriyen, “tepeden inmecî” devlet geleneğinde bürokrasinin sorumlu olduğu konusunda Aybar’a katılmakla birlikte bürokrasiyi bir “sınıf” olarak değil, “tabaka” olarak tanımlamaktadır.¹²⁸⁹ Zira bu tabaka yönetici gücü “başka sınıflara dayanmasından alıyordu.”¹²⁹⁰

¹²⁸⁵ Aybar düşüncesinde Osmanlı’yı doğrudan ATÜT kavramına referansla değerlendirmemiş, “bilimsel ihtiyatla” bu kavramı açıkça kullanmamış, çözümlerinde analitik bir araç olarak faydalanmıştır. Aylin Özman, “Mehmet Ali Aybar”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**, “Sol”, Cilt 8, Ed. Tanıl Bora, Murat Gültekinil, İstanbul, İletişim Yayınları, 2007, s. 381

¹²⁸⁶ Aybar’dan aktaran Aylin Özman, “Mehmet Ali Aybar: Sosyalist Solda 40’lardan 90’lara Bir Köprü”, *Toplum ve Bilim*, sayı: 78, Güz, 1998, s. 142

¹²⁸⁷ Aybar’dan aktaran M.A.A. 40’lardan 90’lara Bir Köprü, s. 143

¹²⁸⁸ Şener, “Türkiye İşçi Partisi”, s. 375

¹²⁸⁹ Ünsal, a.g.e. s. 130, dipnot 8

¹²⁹⁰ Boran’dan aktaran Şener, a.g.m., s. 377

Bürokrasiyi egemen sınıflara dahil edip “özne” konumuna sokan her iki yaklaşım da Boran’a göre bürokrasinin çelişkili yapısını görememekte, sosyal değişimle birlikte şekil ve nitelik değiştiren “özne”den çok sınıflara bağımlı halini fark etmemektedir. Üstelik her iki kesimin de bu tabakaya ileri ya da gerici diye nitelikler yüklemesi de yanlıştır. Çünkü bürokrasi bugüne kadar “toplum katları arasında tümüyle çelişik ve tutarsız bir tabaka” olmuştur.¹²⁹¹ Örneğin Kurtuluş Savaşı ve 27 Mayıs’ta ilerici bir tutum almış olmalarına bakılıp ileride de ilerici olmaları beklenemezdi. Boran’a göre, Yön ve MDD ile Aybar’ın “sınıf” olarak tanımladıkları bürokrasi bir dönem “üretim araçlarının mülkiyetine sahip olmanın sağladığı birtakım yetkilere ve avantajlara sahip” olduğu dönemde dahi bir “sınıf” değildi. Çünkü kapitalizme özgü mülkiyet ilişkilerinin hakim olduğu bir ortamda üretim araçlarına sahip olmayan bürokrasi her zaman egemen sınıflara bağımlı kalmıştır. Dolayısıyla Boran’a göre, bürokrasiyi sınıf olarak tanımlayan her iki yaklaşım da bürokrasinin Osmanlı’dan itibaren geçirdiği değişimi ve Türkiye Cumhuriyeti’ndeki konumunu değerlendiremiyordu.

TİP ve MDD arasındaki strateji tartışmalarının kaynağı Türkiye’nin ekonomik yapısını değerlendirme farklılığından kaynaklanır. Milli Demokratik Devrimcilere göre Türkiye, “bağımlı, emperyalizmin sömürü alanı olan bir ülke olarak işbirlikçi sermaye ile feodal mütegalibe hegemonyası altında olan” bir ülkeydi.¹²⁹² Bu nedenle Türkiye’nin önündeki devrim, feodal kalıntıları ve emperyalist bağlantıları ortadan kaldıracak olan milli demokratik devrimdi. Milli demokratik devrim aşamasında da Türkiye’yi sosyalist devrime hazırlayacak adımlar atılacaktı.¹²⁹³

“Bugün, dış ticaretin millileştirilmesi, bankaların, sigortaların devletleştirilmesi, büyük ve hayati önemi olan işletmelerin devletleştirilmesi, büyük toprak mülkiyetine son verilmesi, köylülüğü tefecilerden kurtaracak ve emeği üretken hale getirecek tedbirlerin alınması, askeri antlaşmalardan ve üslerden arınılması, önümüzdeki devrimin somut belli başlı görevleridir”

¹²⁹¹ Boran’dan aktaran Şener, a.g.m., s. 380

¹²⁹² Şener, **Türkiye Solunda Üç Tarz-ı Siyaset**, s. 194

¹²⁹³ Erdost’tan aktaran Şener, **Türkiye Solunda Üç Tarz-ı Siyaset**, s. 194

Belli'ye göre, Milli Demokratik Devrimin sosyalizme yönelişte sağlayacağı bir diğer fayda da “uluslaşma”dır. Çünkü uluslaşmayla bireyler emperyalizmden, feodal yapılardan kurtularak özgür bireyler haline gelirler. Bu da insanın insanı sömürsünün son bulduğu sosyalist topluma bir adım daha yaklaşması demektir.¹²⁹⁴ Ulusalcılığın anti-emperyalizmle çelişmediğini savunan Mihri Belli, tam tersine emperyalizme karşı tutarlı mücadele edecek olan proleterlerin vatansever olması gerektiğini belirtir.¹²⁹⁵

MDD'ciler de Yöncüler gibi TİP'i parlamentarist olmakla suçluyorlardı. Çünkü Türkiye gibi “geri tarım ülkesinde” burjuva parlamentarizmi emperyalizmle işbirliği halindeki gerici güçlerin iktidarını güçlendirmekteydi.¹²⁹⁶ Buna göre, çok partili seçim sisteminin bulunması demokrasiye işaret olmayacağı gibi 1945 itibarıyla de siyasetin tüm alanları işbirlikçilerin eline geçmiş, sadece sosyalistlerin değil milli unsurların da siyasete hiçbir etki alanının kalmadığı görüşündedirler. Üstelik 10 yıllık DP iktidarı döneminde komünistlere yönelik uygulanan baskılar çok partili rejimin sola ve milli güçlere kapalı olduğunu göstermiştir.¹²⁹⁷ Belli'nin “Filipin tipi demokrasi” diye tabir ettiği demokrasiyi yaşayan Türkiye'nin de dahil olduğu Doğu ve Güney ülkelerinde demokrasinin, emperyal güçlerle bağımlı ilişki kuran kişilerin iktidara gelmesini sağlamaktan başka bir şeye yaramayacağı görüşündedirler. Üstelik siyaset, yalnızca parlamentoda var olmaz, sosyal hareketlerle gerçekleştirilmelidir.¹²⁹⁸ Önemli olan “Zonguldak Madencilerine gitmek, Güneydeki ve Doğudaki toprak emekçilerine gitmek, onları bilinçlendirmek, örgütlemektir.”¹²⁹⁹ Bu nedenle Mihri Belli'ye göre Türkiye'de sosyalist bir partinin programının demokratik devrimi hedeflemesi gerekmektedir.¹³⁰⁰ Aybar'ın “1969'da başa güreşeceğiz, 1973'te iktidara geleceğiz” sloganına yönelik Mihri Belli ise parlamentarizme yönelik

¹²⁹⁴ Belli'den aktaran Şener, **Türkiye Solunda Üç Tarz-ı Siyaset**, s. 196

¹²⁹⁵ Belli'den aktaran Şener, **Türkiye Solunda Üç Tarz-ı Siyaset**, s. 197

¹²⁹⁶ Şener, **Türkiye Solunda Üç Tarz-ı Siyaset**, s. 200

¹²⁹⁷ Belli'den aktaran Şener, **Türkiye Solunda Üç Tarz-ı Siyaset**, s. 200

¹²⁹⁸ Aydınoglu, a.g.e., s. 205

¹²⁹⁹ Şener, **Türkiye Solunda Üç Tarz-ı Siyaset**, s. 202

¹³⁰⁰ Aydınoglu, a.g.e., s. 202

eleştirilerini daha da arttırarak 1969 seçimlerinde TİP'in meclise girememesini sosyalist partiler için "şans" olarak değerlendirmektedir.¹³⁰¹

"Sosyalist partinin başarısı, öteki partiler gibi parlamentoya sokacağı temsilcilerin sayısı ile ölçülemeyeceğinden, seçim kanunundaki son değişiklik, örgüt içindeki gerçek devrimcilerin anti-emperyalist eylemi olsun, örgütlenme eylemi olsun en önemli sorun olarak ele alınmalarına belki de en uygun bir ortamı hazırlayacak ve sosyalist partinin en büyük siyasi örgüt olarak gelişmesine olanak verecektir."

Gördüğümüz gibi, Belli de, Avcıoğlu gibi, sosyalizmi hedefliyor ancak Türkiye'nin nesnel koşullarının bir sınıf savaşı sonrası gerçekleşecek sosyalist devrime hazır olmadığını düşünüyordu. Bu nedenle Türkiye'de sınıf savaşına girerek önderlik edecek güçlü bir işçi sınıfı olmadığından, sosyalist devrime ulaşmak için gerçekleşecek milli demokratik devrimi asker-sivil aydın zümre gerçekleştirecektir. Dolayısıyla işçi sınıfının bilinçlenip öncü sınıf haline gelmesini beklemek zaman kaybı olacağından, "kestirme bir yol" olan asker-sivil aydın zümre gerçekleştireceği "ilerici" bir darbe önemsenmiştir. İleride gerçekleşecek 9 Mart 1971 darbe girişiminin temellerini, bu tabana dayanmayan, tepeden inmeci yaklaşım atmıştır.

MDD'cilerle TİP'in yaşadığı teorik ayrışmalar dışında MDD'ci hareket TİP'in örgütlerinde de etkili olmaya başlamıştır. Aybar "Eski Tüfekler" olarak tanımlayarak eski TKP'lileri kastettiği "Mihri Belli takımı"nın partiye cephe aldığını söylemektedir.¹³⁰² Kendi sosyalizm görüşlerinden farklı olan bu grup, partiyi bu görüş çerçevesinde ele geçirmeye çalışmaktadır. Halkı ele geçirmeleri imkânsız olsa da TİP'li gençleri etkilemişlerdir.

TİP'in içinde başlayan bölünme, MDD'cilerin parti içinde muhalefet oluşturarak Partiyi ele geçirmeye çalışmasıyla oluştu. MDD'ciler TİP'in işçi sınıfı öncülüğündeki ısrarının devrim mücadelesine zarar vermesi nedeniyle TİP'i ele geçirip, milli demokratik devrim stratejisini egemen kılmayı amaçlıyordu. Amaç Belli'nin deyişiyle "TİP'i örgüt olarak proleter devrimci

¹³⁰¹ Aydınöğlu, a.g.e., s. 206

¹³⁰² Aybar, Cilt III, s. 62

hareketin içine sokmak"tı.¹³⁰³ Aybar "dogmacı sosyalistler" olarak tanımladığı muhalefetin parti içinde çalışmalarının farkındadır.¹³⁰⁴ Belli'nin "içinde pek çok namuslu insanı, birçok sosyalisti barındıran bir çatı" olarak tanımladığı Türkiye İşçi Partisi'ni "kurtarmak" ve "adına layık bir örgüt haline getirmek" istemektedir.¹³⁰⁵ Ancak Türkiye'de mevcut hukuki çerçeve, bir komünist partinin kurulmasına izin vermemektedir. Bu anti-demokratik yasaların yarattığı engel ancak milli demokratik devrimle aşılabilecek ve bu koşulda "proletaryanın öz-örgütü" kurulabilecektir.¹³⁰⁶ Dolayısıyla Türkiye İşçi Partisi'ni bir işçi partisi olarak görmeyen MDD'ciler için demokrasi mücadelesi aynı zamanda gerçek bir işçi sınıfı partisi mücadelesidir.

TİP'in II. Büyük Kongresi olan Malatya Kongresinden önce yaşanan birtakım gelişmeler parti üst yönetiminde "eski ve yeni sosyalistlerden oluşan bir grubun (hizbin) parti yönetimini eline geçirmek istediği, bunun hazırlıklar yaptığı kaygısını doğurmuş"tu.¹³⁰⁷ Parti içinde hiziplerin doğduğuna yönelik ilk işaret 22-23 Ekim 1966'da İstanbul'da yapılan İl Kongresinde yaşanmıştır. Kongrede, Kongre divan başkanı adayı olarak iki isim önerilmişti. Bu isimlerden biri MYK üyesi ve İstanbul milletvekili Sadun Aren diğeri Trabzon üyesi Fatih Ümran idi. Ancak kendisini aday gösteren delege grubun içinde parti içinde kimsenin tanımadığı Ümran'a karşı Aren'in az bir farkla başkan seçilebilmesi "başını bir takım eski-yeni sosyalist aydınının çektiği ciddi bir muhalefet"in başlaması olarak algılanmıştı.¹³⁰⁸

Ancak Yön Hareketinin TİP'e yönelik muhalefeti yeni başlamıştır. Mihri Belli'nin *Yön Dergisi*'nde 5 Ağustos 1966'da yayımlanan "Demokratik Devrim:

¹³⁰³ Belli'den aktaran Şener, a.g.e., s. 202

¹³⁰⁴ Aybar, Cilt III, s. 58

¹³⁰⁵ Belli'den aktaran Aydınöğlu, a.g.e., s. 209

¹³⁰⁶ Belli'den aktaran Aydınöğlu, a.g.e., s. 210

¹³⁰⁷ Halit Çelenk, **Türkiye İşçi Partisi'nde Parti İçi Demokrasi: Yaşadıklarım**, İstanbul, Evrensel Basım Yayın, 2003, s. 69.

¹³⁰⁸ Aren, a.g.e., s. 108. Parti Genel Merkezi Kongre ardından İstanbul İl örgütünden 17 isim "kimi ilçe üyelerinin kendi aralarında kulis çalışmaları ve toplantılar yaparak il yönetim kurulu, il kongresi başkanlık divanı ve büyük kongre delegeleri için ortak liste hazırlayarak, bir hizip oluşturdıkları ve partinin bütünlüğünü ve beraberliğini bozmaya çalıştıkları" gerekçesiyle Merkez Haysiyet Divanı Başkanlığı'na sevk etmeye çalışsa da Merkez Haysiyet Divanı tarafından bu istek reddedilmiştir. Çelenk, a.g.e., s. 70-71

Kiminle Beraber Kime Karşı” yazısı açıkça TİP yönetimini hedef alıyordu.¹³⁰⁹ Bunun üzerine Aybar muhalefetin partiyi kendi sosyalist görüşleri çerçevesinde ele geçirme çabalarının sonuç vermeyeceğini, TİP’in kendi sosyalizm anlayışını uygulamaya devam edeceğini 30 Ekim 1966’da toplanan Ankara İl Kongresine bir mesajla göndermiştir.¹³¹⁰

“Türkiye İşçi Partisi bir sosyalist kuruluş olarak maziye¹³¹¹ organik bir şekilde bağlamaya çalışmak nasıl yersiz bir gayretse; partimizi artık maziye mal olmuş hareketlerin yeniden denenebileceği bir ortam saymak da boş bir hayaldir. Böyle bir hevese kapılanlar olursa, hevesleri kursaklarında kalacaktır. Dostun düşmanın bunu böyle bilmesini isteriz. Kongrenize başarılar dilerim. Bu kongrenin ayrı bir önemi vardır. Büyük Kongre’ye delege seçiyorsunuz. Türkiye İşçi Partisi, Amerikan emperyalizminin, CIA’nın ve bunlarla iş ve kader birliği kurmuş olanların bir numaralı hedefi haline gelmiştir. Amerikan emperyalizminin bir numaralı hedefi olmaktan ancak gurur duyarız. Ve bu durum bize güç kazandırır. Fakat bunlarca, partimizi içten çökertmek için öteden beri sarf edilen gayretlerin, Büyük Kongre arifesinde artmış olduğu dikkatlerden kaçmamalıdır. Uyanık olalım. İyi niyetli görünen telkinlerin hangi doğrultuda geliştiğini ve nereye yöneldiğini iyice görelim. Yiğit olduğumuz kadar akıllı ve tedbirli olmak zorundayız.”

Aybar’ın muhalefete bu “uyarı” niteliğindeki mesajı parti içindeki hizipçileri durdurmaya yetmeyecektir.¹³¹² Bu gelişmeler parti yöneticileri arasında hizipçilerin partiyi ele geçirmeye çalıştıkları kaygısı doğurmuş bu nedenle gerçekleşecek II. Büyük Kongrenin olaysız bir şekilde yapılması için İstanbul ve Ankara’dan uzakta, Malatya’da yapılmasına karar verilmişti.¹³¹³ 20-24 Kasım 1966’da yapılan Kongrede söz alan delegelerin MDD’yi savunmalarıyla bu muhalefet su yüzüne çıkmıştı.¹³¹⁴ Genel Yönetim

¹³⁰⁹ Çelenk, a.g.e., s. 71

¹³¹⁰ Nihat Sargın’dan aktaran Aydınoglu, a.g.e., s. 159

¹³¹¹ Burada TKP kastediliyor.

¹³¹² Aybar’ın mesajı üzerine TKP üyesi Erdoğan Berktaş Yön dergisinde Aybar’ın suç ihbarında bulunduğu söylemiştir: “...Bay Mehmet Ali Aybar’ın 1950-1960 arasında düzgün ve sakin hayatını ve bugünkü itibarını borçlu bulunduğu bir avuç namuslu insanın siyasi amaçlı, ama ahlaki bakımdan adi bir iftiraya uğradıkları anlaşılır. Hodri meydan Bay Mehmet Ali Aybar!” Çelenk, a.g.e., s. 72-73

¹³¹³ Çelenk, a.g.e., s. 69

¹³¹⁴ Aybar, Cilt III, s. 58

Kurulu(GYK) seçimlerinin yapıldığı bu kongrede MDD'ciler kendi listelerini sunmuşlardı. Behice Boran'ın söz alarak MDD'ci savları cevaplamış ve Parti ilk kez sosyalizmi hedeflediğini açıklamıştır.¹³¹⁵ Kongrede yapılan seçimleri merkez liste kazandı ve Parti üyesi on üç isim “partinin kabul edilmiş politik çizgisine aykırı bir tutum izledikleri ve merkez organları aleyhine kışkırtılmalarda bulundukları, bir hizip oluşturdıkları” gerekçesiyle ihraç edildi.¹³¹⁶ Böylece MDD'cilerin ilk “partiye ele geçirme” girişimleri başarısızlıkla sonuçlandı. Ancak Aybar muhalefetle yaşanan ilk çatışmayı “bunlar önümüzdeki fırtınanın ilk bulutlarıydı” olarak değerlendirmektedir.¹³¹⁷

Aybar'ın da belirttiği gibi ilerleyen yıllarda parti içinde muhalefet daha da güçlenecektir. Nihayet MDD'ciler Türkiye İşçi Partisi Şişli ilçe örgütünü kazanmayı başarırlar.¹³¹⁸ TİP için ise bu durum “merkez”lerinden birini kaybetmiş bir parti olarak gerilemeye başlaması demektir.

MDD'ci muhaliflerin talepleri olan “yönetimin değişmesi, partiden atılanların geri alınması, parti örgütlerinde teorik eğitimlerin başlatılması” yerel kongrelerde daha çok iletmeye başlanmıştır.¹³¹⁹ Partinin program ve tüzüğünün sosyalizme dayanmadığı gerekçesiyle de değiştirilmesi talep edilmekteydi. Ayrıca partinin işçi ve köylü hareketlerine yeterince katılmaması da eylemsel açıdan aldığı önemli eleştirilerdendir. Örneğin öğrenci gençlik, Partinin Amerikan emperyalizmine karşı “pasif direniş” çağrısını da eleştirmiş, parti merkezinin Ankara'ya taşınması da işçi ve emekçilerin mücadelesi bir tarafa bırakılarak parlamenter çalışmalara odaklanmak olarak algılanmıştır.¹³²⁰

Zira MDD'cilerin TİP'in eylemsizliğine yönelik bu eleştirileri MDD'nin etkisi altına girmiş Fikir Kulüpleri Federasyonu içindeki muhalif unsurlar tarafından da paylaşılmaktadır. Partinin gençlik kolları sayılan Fikir Kulüpleri içinde de MDD'ci tezler hakim olmaya başlamıştır. Nitekim SBF Fikir

¹³¹⁵ Şener, a.g.m., s. 361

¹³¹⁶ Bu kişiler arasında Rasih Nuri İleri, Sevinç Özgüner, Naci Ormanlar, Süleyman Ege, Halit ve Şekibe Çelenk. Çelenk, a.g.e., s. 75

¹³¹⁷ Aybar, Cilt III, s. 63

¹³¹⁸ Harun Karadeniz, **Olaylı Yıllar ve Gençlik**, 8. Baskı, İstanbul, Belge Yayınları, 1995, s.178

¹³¹⁹ Aydınoglu, a.g.e., s. 211

¹³²⁰ Ünsal, a.g.e., s. 9

Kulüpleri Federasyonu Başkanı olan Mahir Çayan, Sadun Aren ve Behice Boran'ı da “oportünist” olmakla suçlayacak, MDD ve pratiğini övecekti.¹³²¹ Dolayısıyla Aybar, o dönem Milli Demokratik Devrim'in gençlerin savunduğu ortak bir düşünce halini aldığını söylemektedir.¹³²²

Üstelik Türkiye İşçi Partisi eylemsizliğine yönelik yapılan eleştirilere de tatmin edici cevaplar vermemektedir. Bu durum Partinin 1968 Hareketleriyle bütünüyle eyleme yönelen gençlik hareketleriyle kopması anlamına geliyordu. Fikir Kulüpleri Federasyonu Merkezi 1968'in sonuna kadar TİP'li öğrencilerin elinde kalmış olsa da bir çok üniversitede hakimiyet MDD'ci gençlerin eline geçti.¹³²³ Ayrıca TİP'in kontrolü altında olan köylü hareketleri de yine Devrimci Gençlik Federasyonu ve artık MDD'nin kontrolü altındaki Fikir Kulüpleri Federasyonu'nun kontrolü altına girmişti. Ancak TİP'in üniversite işgalleriyle başlayan 1968 öğrenci hareketlerine karşı duyarsızlığı parti üyesi Vedat Demircioğlu'nun İTÜ baskını sırasında öldürülmesinin ardından Parti tarafından yeterince sahiplenilmemesiyle doruk noktasına ulaşmıştı.¹³²⁴

d. Türkiye İşçi Partisi'nde Bölünme

1968 yılına gelindiğinde TİP kendi içinde doğan muhalefetle sarsılmaktaydı. Zira Mihri Belli muhalefet grubu dışında Genel Başkan Mehmet Ali Aybar'la başını Behice Boran, Sadun Aren ve Şaban Yıldız'ın başını çektiği Emek Grubu arasında da bölünme yaşanmıştır.¹³²⁵

¹³²¹ “Aren Oportünizminin Niteliği”, 22 Temmuz 1969, Mahir Çayan, **Toplu Yazılar**, 2. Baskı, İstanbul, Su Yayınları, 2008, s. 21-32

¹³²² Aybar, Cilt III, s. 62

¹³²³ Şener, a.g.m., s. 362

¹³²⁴ Şener, a.g.m., s. 362

¹³²⁵ Ancak Türkiye İşçi Partisi'nde ilk bölünme 9-10 Şubat 1964'te yapılan I. Büyük Kongre'den sonra gerçekleşmişti. TİP tüzüğünün ünlü 53.maddesinin Parti delegelerinin %50'sinin işçi olmasını şart koşuyor olması delegelerin aydın ve işçi kesimi olarak saflaşmalarına neden oluyordu. Kongre'de 53. Maddenin uygulanması yönetim kurullarında işçi sınıfının çoğunlukta olmasına, Partide emeği bulunan aydın kesimin dışlanmasına yol açtı. Bunun üzerine 22 parti üyesi, genel başkanlığa başvurarak 53.maddenin uygulamasının değiştirmek üzere büyük kongrenin yeniden toplanmasını istediler. Ancak Parti bu talebi “disiplinsizlik” olarak değerlendirip başvuran partilileri ihraç etmiştir.

Behice Boran, Aybar ile başlayan görüş ayrılıklarının ilk kez 1968'de yapılacak Senato Seçimleri için toplanan MYK toplantısında seçimde kullanılacak ana tema üzerinden çıktığını belirtir.¹³²⁶ Yine bu yıl, Aybar'ın ilçe toplantılarında Sovyetlerin Çekoslovakya'yı işgali karşısında ve Dubçek lehine bir tavır sergilemesi ve "güler yüzlü sosyalizm" deyimini kullanması sadece Behice Boran tarafından değil MYK toplantısında da uzun süre tartışılarak tepki gördü.¹³²⁷ Örneğin Aren de Aybar'ın bu tutumundan rahatsızdı.¹³²⁸

"1968 yaz aylarında itibaren Genel Başkan Aybar sosyalizm konusunda birçok partiliye ters gelen 'güler yüzlü sosyalizm', 'hürriyetçi sosyalizm' sözcüklerinde simgeleşen, yeni bir yorum getirmeye ve bunu çeşitli demeç ve konuşmalarında yoğun bir şekilde işlemeye başlamıştı."

Aslında "güler yüzlü sosyalizm", "hürriyetçi sosyalizm" gibi kavramları Aybar ilk kez kullanmıyordu. Aybar her zaman Sovyetlerin sosyalizm algısına karşı çıkmış, Türkiye'ye uygun bir sosyalizm anlayışının oluşturulması gerektiğini belirtmiştir. Ortodoks Marksizm anlayışına karşı çıkan Aybar "Türk sosyalizminin kitabını, a'dan z'ye kadar, her günkü mücadelemizle, bizler yani Türkiye İşçi Partililer hep beraber yazacağız" diyordu.¹³²⁹ Mehmet Ali Aybar'a göre Türkiye'de sosyalizmin üç temel özelliği vardı: "Amerikan emperyalizminin boyunduruğu altında yaşamak Türkiye'de emekçi sınıflar arasındaki sınıf savaşını yumuşatacağı için sosyalizmi kuracak iktidar bütün emekçi sınıf ve tabakaların demokratik iktidarı olacaktır. İkinci olarak Türkiye'de sosyalizm kesinlikle tepeden inme değil, aşağıdan yukarıya bir hareket olacaktır. Son olarak da Türkiye sosyalizmi kıskançlıkla ihtilalci olacaktır."

Bu isimler: İsmet Sungurbey, Doğan Özgüden, Fethi Naci, Edip Cansever, Demir Özlü, Ali Yaşar, Ömür Candaş, Muzaffer Buyrukçu, Nurettin Akan'dı. Özgüden, a.g.m. s. 1999

¹³²⁶ Mumcu, a.g.e., s. 62

¹³²⁷ Ancak Aybar'ın genel başkanlıktan istifasıyla sonuçlanacak fikir ayrılığı sanılanın aksine Aybar'ın Çekoslovakya'nın işgaline karşı çıkması ancak diğer partililerin destek vermesiyle başlamamıştır. Çünkü Aybar gibi diğer pek çok partili Çekoslovakya'nın işgaline karşı çıkmaktaydılar. Örneğin Boran Uğur Mumcu'yla yaptığı söyleşide Çekoslovakya'nın işgalinin yanlışlığı konusunda Aybar'la fikir birliği içinde bulunduklarını ancak sonrada kendisinin yanıldığını, işgalin aslında meşru olduğunu fark ettiğini belirtmiştir. Mumcu, a.g.e., s. 65

¹³²⁸ Aren, a.g.e., s. 127

¹³²⁹ Şener, a.g.m., s. 370

Aybar'ın "güler yüzlü sosyalizm", "hürriyetçi sosyalizm" tanımlamalarını en son Çekoslovakya'nın işgaliyle Sovyetler Birliği'ne yönelik eleştirileri sırasında daha sistematik hale getirip, başka bir sosyalizm tanımlaması yapması Parti içinde tepki görmesine neden olmuştu. Sosyalizmin bu farklı yorumuna karşı çıkan muhalifler, MYK'da "Türkiye'de sosyalizmin, genel sosyalist ilke ve gelişme kanunları çerçevesinde... emekçi sınıfların elbirliği"yle gerçekleştirileceğini hatırlatmışlardır.¹³³⁰ Ayrıca Aybar'ın giderek bilimsel sosyalizmden uzaklaşıp, parti program ve tüzüğündeki sosyalizm anlayışının dışına çıktığını belirten Sadun Aren, Behice Boran, Nihat Sargın, Minnetullah Haydaroğlu ve Şaban Erik tarafından "beşli önerge" verilmiştir. Beşli önergeyi veren muhaliflerin Aybar'a yönelik eleştirileri şu noktalarda toplanmaktadır: Aybar'ın bilimsel sosyalizme yönelik kuşkulu yaklaşımı, bilimsel sosyalizmin eserlerinin okunmasına karşı çıkması, sosyalizmi "hürriyetçi sosyalizm" ve "hürriyetçi olmayan sosyalizm" olarak ikiye ayırması, emekçi sınıflara bilincin dışarıdan götürüleceği ilkesini reddetmesi, sorunlara bilimsel açıdan değil de popülist açıdan yaklaşması ve partide kişisel yönetim uygulaması.¹³³¹

Aybar'ın "güler yüzlü sosyalizm" ve Türkiye'ye özgü sosyalizm anlayışına da, Partinin belirli bir sosyalizm anlayışı olduğuna ve bu söylemler bu tanıma uymadığı için karşı çıkan Boran, Aybar'ın oy toplama hesaplarına da gereğinden fazla önem verdiğini belirtmektedir.¹³³² Partinin nitelikleri ve çizgisinin değiştirilmek istendiği, parti, tüzük, program ve kongre kararlarının önemli bir ihlale uğradığı, önlemezse daha da uğrayacağı nedeniyle Aybar'a karşı çıkıyorlardı. Zira TİP yaklaşan 1969 seçimlerinde parlamentarist bir yaklaşım çizmeye başlamıştır. Parti, işçi sınıfı mücadelesini bir tarafa bırakıp, yalnızca meclise girmeyi "siyasi hedef" olarak belirlemiş; dolayısıyla düzen partilerinden farksızlaşmıştır. Boran'a göre bilimsel sosyalist partilerin oy almak gibi bir dertleri olmakla birlikte temel amaçlarının oy avcılığı değil; parti üye ve kadrolarının ideolojik eğitimleri ile işçi ve emekçilerin

¹³³⁰ Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi**, s. 178

¹³³¹ Şener, a.g.m., s. 354

¹³³² Atılğan, a.g.e., s. 201

bilinçlendirilmesiydi.¹³³³ Ancak Aybar'ın seçim stratejisi gereği gerek tüzüğünde gerekse programında şiddetle karşı çıktığı toprak ağalığını dahi Partiye oy getireceği gerekçesiyle Adıyamanlı bir toprak ağasını seçimde aday göstererek benimsemesi Aybar'ın parlamentarizme kapıldığının en açık göstergesiydi.¹³³⁴

Aybar'ın, Parti içinde revizyonizmle suçlanması, temellerinin II. Enternasyonal'de atıldığı uluslararası "sol"da yaşanan görüş ayrılıklarından almaktadır. II. Enternasyonal'de, çıkması muhtemel bir Dünya savaşına karşı işçi sınıfının uluslararası dayanışmasının sağlanması temelinde savaş karşıtı birleşik cephe politikası uygulamak isteyen komünistlerle, ülkesinin savaş politikasını kabul ederek, enternasyonalizm ve sınıf dayanışması yerine milliyetçi bir çizgiye kayan sosyal demokratlar arasında bölünme yaşanmıştır.¹³³⁵ Sosyal demokratlar¹³³⁶ ve komünistler arasındaki bu bölünme ilerleyen yıllarda keskinleşecek ve geri dönüşü olmayan ideolojik ve pratik ayrışmanın temelini atacaktır.

I. Dünya Savaşı'yla enternasyonalizm ve milliyetçilik temelinde yaşanan ayrışma, 1917 Ekim Devrimi'nin ardından 1919'da Lenin'in öncülüğünde kurulan III. Enternasyonal'in, sosyal demokrasi ve revizyonizme kesin bir savaş açmasıyla derinleşmiştir. I. Dünya Savaşı öncesinde, II. Enternasyonal'de revizyonizmin¹³³⁷ temellerini attığı söylenen Eduard Bernstein ünlü kitabı *Sosyalizmin Öngörülleri ve Sosyal Demokrasi'nin Görevleri*'nde işçi sınıfının sınıf çatışması ve "nihai hedef" olarak belirlenen sosyalizm yerine, reformları kazanma mücadelesinin önemsenmesi

¹³³³ Atılğan, a.g.e., s. 201

¹³³⁴ Adıyamanlı aşiret reisi partiye 13.500 oy getireceğini iddia etmiş; ancak seçim sonucunda yapılan hesaplama göre partiye 5 bin dolayında oy sağladığı ortaya çıkmıştır. Aydınoglu, a.g.e., s. 147

¹³³⁵ II. Enternasyonal'in dağılmasıyla yaşanacak bu bölünme, ileriki sayfalarda detaylı bir şekilde açıklanacağından burada ayrıntı verilmeyecektir.

¹³³⁶ Batı Avrupa'da doğan sosyal demokrasi, sosyalist ideallerden esinlenen fakat içinde var olduğu politik ortamdan ve bu ortama özgü liberal değerler tarafından ağırlıklı olarak belirlenen melez bir politik gelenek olarak tanımlanmaktadır. Bu bağlamda sosyal demokratik proje, sosyalizmi liberal politika ve kapitalist toplumla uzlaştırma girişimi olarak ifade edilebilir. Padget ve Paterson'dan aktaran Sevgi Uçan Çubukçu, "Sosyal Demokrasi: Melez Bir Politik Gelenek", **19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler**, der. H. Birsen Örs, 3. Baskı, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010, s. 259

¹³³⁷ Revizyonizm, Bernstein'in başlattığı, Ortodoks Marksizmin revize ve modernize etme çalışmalarının kavramsal halidir. Heywood, a.g.e., s. 81

gerektiğini savunmaktaydı.¹³³⁸ Zira Bernstein'a göre, Marx'ın işçi sınıfına attığı, devrimci radikalleşme ardından bağımsız bir politik özne haline gelmesi gerçekleşmemiştir.¹³³⁹ Ayrıca kapitalizmin periyodik krizlerinin giderek çoğalması ve sonrasında sosyalizme geçişin kaçınılmazlığı üzerine kurulu “katastrofik çöküş” tezi de, kapitalizm krizlerden tekelleşme ve kredi sistemi gibi çözümlerle kurtulduğu için yanlışlanmıştır. Bu nedenle Bernstein, sınıf savaşıyla gerçekleşecek devrimle sosyalizme ulaşılacağı tezini gerçekçi bulmaz ve “nihai hedef” diye bir şey olmadığını belirterek, toplumsal ilerlemenin reformlarla gerçekleşeceğini söyler. II. Enternasyonal'de revizyonist kanadın temel görüşlerini temsil eden bu yaklaşım, II. Enternasyonal'e bağlı Avrupa Sosyal Demokrat Partilerince sürdürülmüştür. III. Enternasyonal ile birlikte, Sovyet Komünist Partisi'nin Avrupa'da komünist partileri örgütlemeye başlamasıyla da III. Enternasyonal ve Sovyet Rusya'ya bağlı komünist partiler devrime ve proleterya diktatörlüğüne dayalı tezleri sürdürmüşlerdir.

1960'lı yıllara gelindiğinde de uluslararası “sol”, dünyanın birçok ülkesinde örgütlenmiş ve bazıları iktidarda bulunan komünist partiler ya da işçi partilerinin oluşturduğu “uluslararası komünist hareket” ile Batı Avrupa'daki işçi partileri, sosyal demokrat ve sosyalist partilerden oluşan “sosyal demokrat/revizyonist” olarak bölünmüş haldedir.¹³⁴⁰ II. Enternasyonal'i sürdüren Avrupa Solu, devrim yerine demokratik yollarla ve tedrici reformlarla sosyalizme varılacağını savunmaya devam etmektedir. Demokrasiyi öncellemeleri açısından Aybar'ın seçimlere ve seçimlerde aldıkları galibiyete bu derece önem vermesi, Onu Avrupa Solu'na yaklaştırmaktadır. Elbette Aybar, sosyalizme, proleterya diktatörlüğü ve sosyalist devrimle varılacağını savunmaktadır ancak TİP içinde yaşanan ve Aybar'ın revizyonizmle suçlanmasına yol açan tartışmaları, uluslararası sol içinde yaşanan bu tarihsel arka planla değerlendirmek önemlidir.

¹³³⁸ Çubukçu, a.g.m., s. 267-69

¹³³⁹ Çubukçu, a.g.m., s. 267

¹³⁴⁰ Aydınoglu, a.g.e., s. 41

Muhalefet-Aybar arasında yaşanan çekişme 1968'de yapılan III. Kongre'de de devam etmiş ancak Aybar'ın listesi açık farkla kazanmıştı.¹³⁴¹ MYK toplantısından ve III. Kongreden bir sonuç alınamaması üzerine dokuz partili, Sadun Aren, Behice Boran, Şaban Erik, Ali Karcı, Çetin Altan, Adil Kurtel, Fatma Hikmet İşmen, Yunus Koçak, Yusuf Ziya Balanlı, olağanüstü kongre çağrısı yapmışlardır. Bu Kongre'de Aybar'a Partiyi düşürdüğü bu "kararsız ve huzursuz durumdan" kurtarması için istifa teklifinde bulunmuşlardır.¹³⁴² Muhalefetin talebi üzerine 28-29 Aralık 1968'de gerçekleştirilen Olağanüstü Kongre Aybar'ın zaferiyle sonuçlanmıştır.¹³⁴³ Aybar istifa talebiyle ilgili olarak ise parti içinde başlayan ayrılıkların genel seçimlerden sonra alınacak sonuçlara göre cevap bulacağını söyleyecekti.

Adalet Partisi ise TİP gibi sosyalist ve anti-emperyalist bir partinin Meclise girmesi, iç ve dış politikaya yaptığı yoğun muhalefet ve neticesinde artan kitlesel eylemler nedeniyle rahatsızdır. Adalet Partililer ilk başta "Anayasanın sosyalizme kapalı olduğunu" iddia etmişlerdir.¹³⁴⁴ Anayasanın liberalizme imkân verdiği bu sebeple de komünizmin tatbik edilemez olduğunu, Anayasa Komisyonu sözcüsü Muammer Aksoy'a dayandırarak savunmuşlardır.¹³⁴⁵ Ardından da getirilecek özel kanunlarla muhalefetin önü alınmaya çalışılacaktır. Bu kanunların başında Seçim Kanunu gelmiştir. Tek parti iktidarını önlemek için uygulanan nispi temsil sistemine dayalı ulusal artık sistemi, Meclisteki parti sayısının arttırdığı bu nedenle de hükümet kurmanın zorlaştığı gerekçesiyle, 1966 Cumhuriyet Senatosu üyeleri Üçte Bir Yenileme seçimlerinde de uygulandıktan sonra 1968 tarihinde kaldırılmıştır. 1036 sayılı Kanunda değişikliğe gidilerek ulusal artık sistemi yerine tekrar Çevre barajlı d'Hondt sistemine geçilmiş ancak TİP milletvekillerinin "baraj" uygulamasına itirazları üzerine "baraj" uygulaması kaldırılmıştır; barajsız

¹³⁴¹ Şener, a.g.m., s. 364

¹³⁴² Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi**, s. 179

¹³⁴³ Şener, a.g.m., s. 364

¹³⁴⁴ Aybar bu iddia karşısında "halkçı, halkçı olduğu kadar devrimci, devrimci olduğu için sosyalizme açık, kamu sektörüne itici ve düzenleyici öncelik tanıyan bir anayasadır" diyerek karşı çıkmaktadır. Aren, a.g.e., s. 170

¹³⁴⁵ Aybar, Cilt II, s. 291

d'Hondt uygulamasına geçilmiştir.¹³⁴⁶ Aybar bunu “Türkiye’de gelişmekte olan sol, sosyalist hareketi önlemek, Meclis dışında tutmak” olarak değerlendirmektedir.¹³⁴⁷

Nitekim Aybar’ın öngörülerini doğru çıkmış, Adalet Partisi tek başına iktidara gelirken, Türkiye İşçi Partisi 243.631 oy alıp oy oranını %2.26’ya çıkarmasına rağmen “Barajsız d’Hont” sisteminin uygulanması nedeniyle sadece iki milletvekili çıkarabilmişti.¹³⁴⁸ Muhalefet grubu 1969 Mayıs ayında *Emek* dergisini yayınlamaya başlayarak Aybar’a yönelik muhalefetini buradan sürdürmüşlerdi.¹³⁴⁹ Boran genel seçimlerin hemen ardından *Emek* dergisinde kaleme aldığı bir yazısında Aybar’ı “parti örgütünün ve kadrolarının önemini küçümsemek”, “TİP’i lider partisine dönüştürmek”, “parti örgütünü bir kenara bırakarak doğrudan doğruya kitlelere seslenmek”le eleştiriyordu.¹³⁵⁰ Seçim sonuçlarını Aybar’ın görüşlerinin başarısızlığı olarak gören Boran, yazısını yıllarca birlikte mücadele vermiş olduğu arkadaşını istifaya çağırarak bitiriyordu. Yerel parti örgütlerinin de Aybar’a muhalif olduğu bir ortamda, seçimden sonraki MYK toplantısında üyeler Aybar’ın istifası için hep birlikte ısrar ettiler. Bunun üzerine Aybar, 15 Kasım 1969’da toplanan GYK’da “muhalifleriyle serbestçe mücadele edebilmek” için genel başkanlık görevinden istifa etti.¹³⁵¹

Aybar’ın istifasından sonra Genel Başkanlığı kısa bir süre Mehmet Ali Aslan sürdürmüş ardından Şaban Yıldız Genel Başkan, Behice Boran da Genel Sekreter olmuştur. Böylece Aybar-Emek Grubu çekişmesinde Partinin yönetimine gelen Emek Grubu galip gelmiş oluyordu. Ancak Parti Yön ve MDD ile girdiği mücadeleden ve en nihayetinde Genel Başkanın istifasıyla sonuçlanacak bir “bölünmeden” sonra oldukça yıpranmış, birlik ve beraberlik inancını yitirmişti. Bu amaçla ilk olarak Parti’yi toparlamak ve Parti içinde

¹³⁴⁶ Yavaşgel, a.g.e., s. 169

¹³⁴⁷ Aybar, Cilt II, s. 291

¹³⁴⁸ 9.086.269 seçmenin oy kullandığı, katılım oranının %64,3 olduğu 1969 Seçimlerinde Adalet Partisi 4.229.712 oy sayısı ile %46,5 oranında temsil edilmiştir. Yavaşgel, a.g.e., s. 170

¹³⁴⁹ Şener, a.g.m., s. 364. *Emek* dergisinin muhalefetin çıkarması ve Aybar’a yönelik muhalefetin dergiye yansması nedeniyle Sadun Aren ve Behice Boran öncülüğündeki muhalif grup “Emek Grubu” olarak anılmaya başlandı.

¹³⁵⁰ Atılğan, a.g.e., s.201

¹³⁵¹ Atılğan, a.g.e., s. 201

“Aybarcılıkla” ve MDD’cilerle mücadele etmek amacıyla: “sağlam örgütlenme”, “eylem içinde eğitim”, “eyleme yönelik teorik eğitim” gerçekleştirmeyi kararlaştırmışlardı.¹³⁵² Ancak gerçekleşen il ve ilçelerdeki parti kongrelerinde Parti içinde MDD’ciliğin gücünün hale devam etmekte olduğu görülmüştür. Zira 13 Eylül 1970’de Ankara’da yapılan İl Kongresi’nden sonra MDD’ciler TİP Genel Merkezi’ni basarak içinde Behice Boran’ın da bulunduğu Parti yöneticilerini tartaklamışlardır.¹³⁵³

TİP’in yaşadığı başka bir bölünme de gençlik kollarıyla olan “ayrışma”dır. TİP gençlerin sosyal hareketlerine, miting ve gösterilerine sıcak yaklaşmamıştır. Aybar’a göre “bir oyun sahneleniyor”, “gençler silahlı eyleme itilmek isteniyordu.”¹³⁵⁴ Gençleri kışkırtıp darbe ortamını meşrulaştırıp, solu sindirmenin amaçlandığını düşünen Aybar anti Amerikancı gençlik gösterileriyle ilgili olarak “faşizm tehlikesi” konusunda uyarılmış, bu hareketlere karışmamayı tavsiye etmiştir. Zira Aybar toplumsal dönüşümün parlamentoda gerçekleşeceğine inanıyor, sosyal hareketlere iyi gözle bakmıyordu. 1968 Hareketlerine bu mesafeli tavrı, TİP gibi bir kitle partisinin halkın siyasallaştığı ve siyasi bir özne olarak güçlendiği bu gençlik hareketlerinden kopmasına yol açmıştı.

TİP tarihinde dönüm noktası olan IV. Büyük Kongre 29-31 Ekim 1970 tarihinde toplandı. Kongrede alınan kararlarla TİP içindeki görüş ayrılıklarının tek bir çizgide birleşmesi ve Marksist bir çizgiye oturmasını sağlamıştır.¹³⁵⁵ Toplantıda söz alan Boran, TİP’in yeni bir aşamaya girdiğini söyleyerek Partiyi burjuva sistemiyle bütünleştirmeye çalışan Aybarcılık ve işçi sınıfını yeni maceralara sürüklemeye çalışan MDD’ciliğe karşı işçi ve emekçi sınıfın bilinçlenmesi ve örgütlü hareket etmesi konusunda görevler yüklendiğini belirtmişti.¹³⁵⁶

Kongrenin ardından toplanan GYK’da Behice Boran TİP Genel Başkanı seçilmiştir. Ancak Boran, GYK’nın tam desteğiyle değil, salt

¹³⁵² Atılğan, a.g.e., s. 202

¹³⁵³ Atılğan, a.g.e., s. 203

¹³⁵⁴ Aybar, Cilt III, s. 62

¹³⁵⁵ Atılğan, a.g.e., s. 204

¹³⁵⁶ Atılğan, a.g.e., s. 202

çoğunlukla genel başkan seçilmiştir.¹³⁵⁷ Böylece Türkiye’de ilk kez bir parti genel başkanı kadın oluyordu.¹³⁵⁸ Günümüze kadar seçilen 16 “kadın genel başkanlardan” ilkinin Behice Boran olması, siyasi partilerdeki genel başkanların sadece %4,1’inin kadın olduğu Türkiye’de 1970 senesinde sosyalist bir partinin genel başkanı olması açısından da önemlidir.¹³⁵⁹ Dolayısıyla TİP’in “ilk yasal sosyalist parti” olmasının dışında ilk kadın genel başkan”a sahip olması nedeniyle de yine bir ilke imza atmış olduğunu söyleyebiliriz.

e. Türkiye İşçi Partisi’nin Fikriyatı

İllegal sol gelenekten sonra, yasal ilk sol parti olan TİP aynı zamanda işçi ve sendikacılardan oluşan ilk partiydi de. Türkiye İşçi Partisi Türk sol geleneğine sahip çıkmakla birlikte, kendinden önceki sol partilerle organik bir bağlantısı olmadığı belirtiyordu.¹³⁶⁰

“...Türkiye’de ilk sosyalist partisi 1910 senesinde kuruldu,¹³⁶¹ bundan 58 sene evvel. Ve Türkiye İşçi Partisi o tarihten bu yana kurulmuş sosyalist partilerin devamıdır... Türkiye İşçi Partisi ile bundan evvel kurulmuş partiler arasında bir organik bağ bulmak çabaları beyhudedir.”

Zira Türkiye İşçi Partisi “yepyeni şartlar altında yeni esaslara dayanarak kurulmuş bir partidir.” Sol geleneğin mirasını kabullenmekle birlikte, TKP’nin iktidarın baskılarından Türkiye işçi sınıfı üzerinde ciddi çalışmalara ve tezler sunmaya fırsat bulamamış olmasından ötürü TİP parti

¹³⁵⁷ Atılgan, a.g.e., s. 206

¹³⁵⁸ Ancak Behice Boran’a göre karizmatik kişiliği, güçlü hitabet yeteneği ve heybetli görünümüyle TİP’in ideal lideri hep Aybar olmuştu. O kendini Aybar’ın yanında ‘dümeni doğru tutmada bir yardımcı’ olarak görüyordu. Zaten Aybar’ın istifasının ardından Genel Başkan olarak düşünülen ilk isim Sadun Aren olmasına rağmen o sağlık sorunları nedeniyle bu görevi kabul etmemişti. O güne kadar TİP’in Genel Başkanını Mehmet Ali Aybar, örgütü çekip çeviren kişisi Nihat Sargı, kendisini de kuramcısı olarak gören Boran teklif kendisine geldiğinde partinin o günkü koşullarında kabul etmek zorunda kaldığını söylüyor. Böylece diğer aday Şaban Yıldız’a karşı üçte iki gibi tam destekle değil; salt çoğunlukla seçilir.

¹³⁵⁹ Kaynar, a.g.e., s. 35

¹³⁶⁰ Aybar, Cilt II, s. 294

¹³⁶¹ Hüseyin Hilmi’nin Osmanlı Sosyalist Partisi kastediliyor.

tüzüğü ve programını oluştururken referans alacakları bir kaynaktan mahrumdu. Aybar da genel başkan olduğunda parti tüzüğü ve programını hazırlarken bunun eksikliğini hissedecekti. Nitekim 11 Ocak 1964'te başlayan parti kongresinde kabul edilen parti program ve tüzüğü uzun bir çalışmanın ürünüdür. Bir grup aydının hazırladığı parti programı oldukça uzundu ve Türkiye'de sol aydınların tartışmaya başladıkları temel konuları sergileme amacını taşıyordu. Ancak ilk kez 'yasak' olan ya da yapılmayan şey yapılıyor ve mevcut düzene radikal bir eleştirisi getiriliyordu. Bu nedenle TİP Programı sol siyaset açısından bir milat olarak alınabilecek niteliktedir. Böylece yıllarca resmi politika ve sağ iktidarlarca baskı altında tutulmuş olan sol, mevcut siyasetin eleştirisini yapmaya başlıyor ve sol muhalefet oluşturuluyordu. Sol siyaset ve örgütlenme kültürünün olmadığı/çok az olduğu bir dönemde program ve tüzük "ülke sorunlarına sosyalist bakış açısından çözümler öneren... ciddi bir çalışma" olarak tanımlanmaktadır.¹³⁶²

Türk Solunda her zaman önemsenen emperyalizmle mücadele Türkiye İşçi Partisi'nin de üzerinde oldukça durduğu bir konu olmuştur. TİP emperyalizmi Parti programında uzun uzadıya değerlendirmiştir:

"1947-1948'den beri Türkiye dış yardım ve kredi ile yaşayan bir devlet olmuştur. Gittikçe ağırlaşan şartlarla gelen yardım ve krediler, Türkiye'yi her seferinde biraz daha bağımlı hale getirmiş, bu yardım ve krediler dolayısıyla karlı iş imkanlarına kavuşan kökü dışarda yerli sermaye çevrelerinin ve toprak ağalarının servetleri, nüfuz ve hakimiyetleri katmerlenmiştir.

Türkiye bugün bir faşist daire içindedir. Vazgeçmediği dış yardım ve krediler Türkiye'yi gittikçe daha bağımlı hale düşürmekte ve daha bağımlı hale düştüğü için, Türkiye yabancıya aracılık eden sermaye çevrelerinin de etkisiyle krediler, yardımlar peşinde koşmaktadır...

... TİP, Kurtuluş Savaşı Türkiye'sine yaraşır, kıskançlıkla bağımsız, emperyalizme ve sömürgeciliğe karşı, Birleşmiş Milletler ilkelerine bağlı, barışçı bir dış politika izler."

¹³⁶² Aydınoglu, a.g.e., s. 110

TİP de tıpkı Yön Hareketi öncüleri gibi Türkiye'nin dış politikasını yani emperyalizmle ilişkisini de her zaman dışsal bir dayatmayla yani stratejik olarak değil, içsel sınıf çelişkileriyle belirlendiğini savunmuştur. Behice Boran'ın Meclisteki sınıf çatışmasıyla temellendirdiği dış politika konuşmaları şöyle özetlenebilir:¹³⁶³

1. Dış politika ile iç politika arasında içsel bir ilişki vardır.
2. Bir ülkenin dış politika yönelişleri o ülkenin hakim sınıflarının çıkarlarına göre şekillenir.
3. Toplum yapısı ve dünya devletleri arasındaki konumu bakımından eşit olmayan ülkeler arasındaki dış politika ilişkileri güçsüz, küçük, sömürülen ülkeler aleyhine işler.
4. İşçi sınıfı iktidara geldiğinde dış politika stratejisini tam bağımsızlık eksenine oturtmalı, tüm ülkelerle iyi ilişkiler kurmalıdır.

Türkiye İşçi Partisi Türkiye'nin dış politikada Atatürk'ün "tam bağımsızlık politikası"nı savunuyor, bu nedenle Amerika'ya olduğu gibi Rusya'ya da mesafeli olmasını istiyordu.¹³⁶⁴ Türkiye'nin hiçbir savaşa dahil olmaması isteniyor, bu amaçla ülkedeki askeri üslerin kaldırılması, ikili askeri anlaşmaların feshedilmesi isteniyordu.

Meclis konuşmalarının radyodan dinlenebilmesi halkın ilk kez ülkesinin dış politikasıyla ilgili bilgi sahibi olmasını sağlamıştır. Hatta öyle ki TİP'in Mecliste yaptığı antiemperyalist propaganda kitleler üzerinde antiemperyalist bilinç oluşmasını sağlamıştır. Zira o döneme kadar dış politika "partiler üstü" bir konu olarak tartışılmaz kılınmıştı. TİP ve Yön'le başlayan ABD ile kurulan bağımlı ilişkinin tartışılması 1968 Hareketini oldukça etkileyecek, birçok miting TİP'li vekillerin konuşmalarına yaptıkları vurgulara dayanacaktı.

Türkiye İşçi Partisi'nin politikasını antiemperyalizm üzerine oturtup, emperyalizme karşı cephe almasındaki en önemli nedenlerden biri de "demokrasi"ye olan inançlarıdır. Demokrasiyi "her şeyin başı" olarak gören Aybar'a göre, demokrasi insanların eşitliği ve özgürlüğüdür. Bu nedenle eşitsizliğin ve sömürünün olduğu yerde demokrasi de yoktur. "İnsanlar,

¹³⁶³ Atılğan, a.g.e., s. 197-198

¹³⁶⁴ Aybar, Cilt II, s. 282

üretim aracı sahibi bir avuç insan tarafından sömürülüyorsa, yani yarattıkları artı-değere o bir avuç insan el koyuyorsa, insanlar eşit değildir, özgür değildir.”¹³⁶⁵ Özgür ve eşit insanların olduğu gerçek demokrasinin ise ancak sosyalizmle oluşacağını söyleyen Aybar’a göre demokrasiyi de sosyalizmi de halk kurar, tabandan yukarı yayılır. Ancak geri kalmış, ekonomisi dışa bağımlı ülkelerde demokrasi “çoğu kez, bir avuç sermaye sahibinin, dışarıyla ilişkileri bulunan sınıfların, giderek diktasına dönüşür.”¹³⁶⁶ Çünkü Aybar’a göre, demokrasinin temel şartı olan “sınıflar arasında denge” geri kalmış ülkelerde gerek emekçi sınıfının politik bir güç olarak örgütlenip güçlenememesinden gerekse dışa bağımlılık nedeniyle kaynakların yurtdışına akması ve halkın fakirleşmesi nedeniyle sağlanmamaktadır. Aybar buna örnek olarak, Türkiye’de 1961 Anayasası’yla ve Adalet Partisi programında kabul edilmiş olan sosyal devlet anlayışının ekonomi politikalarına yansımamış olmasını ve halkın daha da fakirleşmesini vermektedir. Adalet Partisi öngördüğü sosyal adalet, milli gelirin sosyal adalet prensiplerine uygun olarak dağıtılmasını sağlayacak maliye politikaları, kamu masraflarının düşük gelirli vatandaşlar için harcanması, zümreler ve bölgeler arasında gelir dağılımında eşitliğin yaratılması, sağlık ve eğitim hizmetlerinin parasız olması, işçilerin artan milli gelirden yararlanabilmesi, her vatandaşın konut sahibi olması, köylülerin toprağa kavuşturulması vaatlerini “gerçekleştirme yoluna dahi” girmemiştir.¹³⁶⁷ Dolayısıyla toplumda özellikle gelir dağılımındaki adaletsizlik giderilememiş ve geniş halk kitlelerinin sömürülmesi daha da artmıştır. Üstelik ülkedeki hakim sınıf dışarıya bağlı olduğu için halkın sömürüsü katmerlenmiştir.

Aybar, 1961 Anayasası sosyal devlet anlayışına sahip olduğundan emekçi kitlelere siyasal güç olma imkanı sunduğu görüşündedir. Ancak ekonomideki olumsuzluklar halkın demokratik hürriyetlerini kullanmalarına engel olmaktadır. Bu nedenle “Türkiye’nin servetleri ve halkı dış ve iç sermaye çevrelerince sömürülürken bunun karşısına emekçi sınıfların

¹³⁶⁵ Aybar, Cilt II, s. 283

¹³⁶⁶ Aybar, Cilt II, s. 283

¹³⁶⁷ Aybar, Cilt II, s. 286

uyanarak politik bir güç şeklinde dikilebilmeleri, bu sömürünün devamını imkansız" kılacaktır.¹³⁶⁸ Dolayısıyla "sosyal sınıflar arasında bir denge rejimi olan demokrasi" sosyalizm olmadan gerçekleştirilemez.¹³⁶⁹

Toplumdaki ekonomik adaletsizliği gidermede devlete görev yükleyen TİP, Adalet Partisi'nin liberal ekonomi politikalarını halkı daha da yoksullaştırdığı, gelirler arasında uçurum yarattığı için eleştirmektedir.¹³⁷⁰

"Bir taraftan kalkınmayı, milli gelir artışını özel sektör eliyle sağlayacağını söyleyen bir partinin aynı zamanda halka hizmet vadetmesi, sosyal adaleti sosyal güvenliği sağlayacağını ifade etmesi birbiriyle çelişen bir durumdur. Herkesin bildiği bir gerçektir ki geri kalmış toplumlarda özel sektör eliyle yapılmak istenen bir kalkınma, bazı ekonomi dallarında nispi bir büyümeye yol açsa bile, ekonomiyi dengesiz bir hale soktuğu için dışarıya bağlı olmaktan kurtarmaz. Üstelik böyle bir kalkınmanın birikimi de ister istemez, fakara, emekçi, halkın sırtına yüklenir."

Aybar'a göre, Türkiye'yi dışa bağımlı bir ülke haline getiren iktisat politikalarının başında yerli sanayi gibi sunulan "montaj sanayi" gelmektedir. Sanayi için gerekli ara malı ithalatı 1958-1962 arasında %28'den 1962-1966 arasında %33'e yükseldiğinden ve genel ithalat için de sanayi hammaddesi ithalatı %50 iken sanayileşme ile Türk ekonomisinin bağımsızlaşması şöyle dursun; Türk ekonomisi daha bağımlı hale gelmiştir.¹³⁷¹ Üstelik dış ticaret sürekli açık verdiği için dışa bağımlı sanayileşme ekonomiyi daha da zorlamaktadır.

Türkiye İşçi Partisinin Kürt Sorunuyla ilgili tavrını belirttiği IV. Kongre'de alınan kararlardan 8. maddesinden önce Parti programında Kürt sorununa değinilmişti. Buna göre devlet, bugüne kadar yurt savunmasına katılmış, vergisini ödemiş olan Doğu'daki yurttaşlarına "tam bir yurttaş" muamelesi yapmamıştır. Doğu'daki yurttaşlar, kamusal hizmetlerden faydalanamamaktadırlar. TİP parti programında bu problemin kaynağına

¹³⁶⁸ Aybar, Cilt II, s. 289

¹³⁶⁹ Parti Programının "Kalkınma Yolu" başlıklı ikinci bölümündeki tanımıdır. Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi**, s. 143

¹³⁷⁰ Aybar, Cilt II, s. 286

¹³⁷¹ Aybar, Cilt II, s. 288

eğilmek yerine, Doğu ve Güneydoğu illerini mahrumiyet bölgesi olmaktan çıkaracaklarını, Anayasa’da tanınan tüm hak ve hürriyetlerin bu vatandaşlara sunulmasını sağlayacaklarını belirtmiştir.¹³⁷² Ancak IV. Büyük Kongrede Kürt halkının “baştan beri hakim sınıfların faşist iktidarlarının, zaman zaman kanlı zulüm hareketleri niteliğine bürünen, baskı, terör ve asimilasyon politikasına” maruz kaldıklarını belirttikten sonra Doğu bölgesinin Türkiye’nin diğer bölgelerine oranla geri kalmasını “kapitalizmin eşitsiz gelişme kanununa” ve hükümetlerin ayrımcı ekonomik ve sosyal politikalarına bağlamaktadır.¹³⁷³ TİP Doğu sorununu, “kalkınma sorunu” olarak ele almanın, hakim sınıfların faşist-şoven tutumunun bir uzantısı olacağını belirtmiştir. Bu saptama, bugüne kadar Kürt sorununu “kalkınma sorunu”, “kapitalizmin eşitsiz gelişimi” olarak değerlendiren Türk solu için bir milat niteliği taşımaktadır. Zira yukarıda, TKP’nin Doğu ve Güneydoğu’da yaşanan isyanları, gericiliğe ve ekonomik sömürüye dayandığını görmüştük. Şimdiyse TİP, Kürt sorununu ekonomik sömürü ve şoven-milliyetçi tutumlar nedeniyle Anayasal vatandaşlık haklarından mahrum bırakılmışlık ve işçi sınıfının sosyalist devrim mücadelesi içinde değerlendirilmektedir. TİP’in Doğu Sorununa yönelik yaklaşımına son örnek de 1967’de gerçekleştirilen “Doğu Mitingleri”dir.¹³⁷⁴ Doğu sorunu Partinin yönetimince benimsenmiş ve mitinglere Genel Başkan Aybar, Behice Boran ve Tarık Ziya Ekinci gibi partinin en yüksek kademesiyle katılmıştır. Diyarbakır, Silvan, Siverek, Batman, Tunceli, Ağrı’da gerçekleştirilen mitingler bir sol partinin Doğu sorununu teorik değerlendirmesi dışında, bölgeye giderek halkı ve bölgeyi gözlemlemesi açısından Türk solu açısından bir ilkti.

İç politikayla ilgili yaklaşımlarını bu şekilde özetleyebileceğimiz Türkiye İşçi Partisi’nin ideolojik yaklaşımı ise kuruluşundan yıllar sonra kesinlik ve netlik kazanmıştır. Türkiye İşçi Partisi’nin kuruluşundan itibaren ideolojik bakımından homojen bir yapısının olmaması ideolojisinin de netlik kazanmasına engel oluyordu. Partinin sosyalizm anlayışı eklektik bir nitelik

¹³⁷² Çavdar, **Türkiye’nin Demokrasi Tarihi**, s. 146

¹³⁷³ Çavdar, **Türkiye’nin Demokrasi Tarihi**, s. 146

¹³⁷⁴ Çavdar, **Türkiye’nin Demokrasi Tarihi**, s. 177

taşıyordu. Yukarı da gördüğümüz gibi Parti sendikacılar ve işçiler tarafından yalnızca işçilere ait bir parti olarak kalması amacıyla kurulmuş ancak şartların zorlaması nedeniyle aydınların partiye katılımı kabul edilmişti. Nitekim aydınlar ve işçiler arasında kuruluş sürecinde yaşanan bu gerilim daha sonra da devam etmiş ve nihayet programdaki 53.madde nedeniyle bir kısım aydının ihracıyla sonuçlanmıştır. Ardından Partide Milli Demokratik Devrim muhalefetine başladığını gördük. Bu süre içinde yaşanan fikir ayrılıkları ve bölünmeler Türkiye İşçi Partisi'nin parti içinde çoğunluğun onayladığı ideolojik bir çizgi çizmesine engel olmuştur. Ancak yaşanan tasfiyeler ve parti üst yönetiminin başlarda “uyumlu” görünen beraberlikleri 1968 yılında yaşanan kırılmayla son bulacak, parti muhalefetine son bulmasıyla da Türkiye İşçi Partisi'nin görüşleri homojenlik kazanacaktı.¹³⁷⁵

Türkiye İşçi Partisi kuruluşundan itibaren Komintern'e bağımlı gelişen sol siyasetin dışında olmuştur. TKP geleneğini yıkıp, bağımsız siyaset geliştirmek TİP için önemli bir konu olmuştur. TİP Türk solunda ilk kez klasik Stalinci Marksizm'in dışında kalmış bir sol parti olmuştur. Parti proletarya diktatörlüğüne ve Leninist parti öğretisine inanmıyor; işçi ve emekçi sınıfların iktidarı demek olan sosyalizmin öncü bir işçi partisi tarafından değil, bizzat işçiler tarafından demokratik yollardan kurulacağını savunuyordu. Aybar, Lenin'in işçi sınıfının kendiliğinden siyasal bilince ulaşamayacağı bu yüzden sosyalist aydın ve öncüler vasıtasıyla dışarıdan bilinçlendirilerek devrimi gerçekleştirebilecekleri görüşünü eleştiriyordu. Aybar'a göre Marksizm'le bağdaşmayan bu strateji yanlıştır. Çünkü örgütlü işçi sınıfı “eylem içinde bilinçlenir...kendi varlığının bilincine ulaşır... İşçi sınıfı ve bilinci diyalektik bir bütün oluşturur. İşçi sınıfının siyasal bilinci onun sosyal pratiğinin örgütlü savaşımlarının bir yansımasıdır.”¹³⁷⁶ Aybar'a göre, Sovyetler Birliği merkezli “reel sosyalizm” başarısız olmuştu, bu nedenle hem örgütsel hem de ideolojik açıdan yeni bir yol denenmeliydi.¹³⁷⁷

¹³⁷⁵ Ünsal, a.g.e., s. 7

¹³⁷⁶ Aybar'dan aktaran Özman, a.g.m., s. 394

¹³⁷⁷ Çulhaoğlu'ndan aktaran Şener, a.g.m., s. 384

1920'lerden itibaren SBKP ile bağımlı ilişki kurup, onunla uyumlu politikalar güden ve Stalinciliğin hakim olduğu Türk sol partileri, 1960'larda Stalinciliğin geçirdiği değişime uygun politikalar üretmeye devam etmiştir. Yukarıda gördüğümüz Yön, MDD hareketi 1960 SBKP'nin politikalarını Türkiye'ye uyarlayarak milli demokratik devrim aşamasını öncellemişlerdi. Türkiye İşçi Partisi ise sosyalist devrim aşamasını ve işçi sınıfının öncülüğünü kabul ediyor, bunun haricindeki öncü sınıf arayışlarını ve ittifakları reddediyordu. Bu anlamda TİP'in 1960'ların uluslararası komünist hareketi içinde yalnız kaldığını söyleyebiliriz.¹³⁷⁸ Zira kapitalistleşmiş ülkeler için geçerli olan sosyalist devrim tezi, 1930'larda başlayan "yükselen faşist tehlike" karşısında rafa kaldırılmış, yerini faşizme karşı "halk cepheleeri" almıştı. II. Dünya Savaşından sonra da az gelişmiş ülkelerde "milli devrim" stratejisinin kabul edildiğini gördük. Bu durumda TİP'in "sosyalist devrim" stratejisi yalnızca Türkiye sosyalist hareketi içinde değil, uluslararası sosyalist hareket içinde de aykırılık oluşturunuyordu.

Sadece ideolojik olarak değil ulusal bağımsızlığa verdiği önem gereğince TİP başından itibaren yalnızca Amerikan emperyalizmine değil, Sovyetler Birliği'yle kurulacak eşitsiz ilişkilere de karşı çıkmıştır. Aybar Türkiye İşçi Partisinin bu bağımsızlıkçı tavrını şöyle özetliyordu:¹³⁷⁹

"Ne Sovyet Peykliği, ne Amerikan köleliği. Dosta düşmana karşı ilan ediyoruz iç politika ve dış politikada bu memleketin hayrına bildiğimiz yol işte budur. Ne sinsilik, ne gizlilik, ne maske. Türk halk yığınlarının istiklali, hürriyeti, refahı için apaçık bir mücadele. Tuttuğumuz yolun bu memleket halkının hayrına olmadığını iddia ve ispat edebilecekler varsa, bekliyoruz. Hodri Meydan!"

Özellikle 1968'de Aybar Sovyetlerin Çekoslovakya'nın işgali sırasında Stalinciliğe karşı açıkça tavır almış ve Stalinci Marksizm'e karşı "güler yüzlü sosyalizm" kavramını geliştirmişti.¹³⁸⁰

¹³⁷⁸ Şener, a.g.m., s. 357

¹³⁷⁹ Aybar'dan aktaran Özman, M.A.A. 40'lardan 90'lara Bir Köprü , s. 140

¹³⁸⁰ "Geri bir toplum olan Çarlık Rusya'sı bir süper devlet olmuştur. Kuşkusuz büyük fedakarlıklarla. Ne var ki, bu sosyalist süper devlette işçiler, köylüler hala yönetimde söz ve karar sahibi değillerdir.

TİP'in ilk program ve tüzüğünün sosyalist bir nitelik taşımadığını da belirtmiştik. 1964 senesinde uzun uğraşlar sonunda oluşturulan program ve tüzük Türkiye İşçi Partisi'nin tezlerini daha da somutlaştırırsa da çözüm yolu olarak sosyalizm yerine "kapitalist olmayan yoldan kalkınma"yı benimsiyordu. Üstelik Aybar'ın genel başkanlığı süresince "sınıf" ve "öncülük" kavramı da muğlaktır. Yukarıda gördüğümüz gibi Aybar, "Türkiye'ye özgü sosyalizm" kavramını geliştirmiş ve "özgünlüğe" aşırı önem vermektedir. Üstelik ülkeyi sosyalist iktidara götürecek tek bir "sınıf" yerine emekçi sınıf ve tabakalardan bahsediyordu.¹³⁸¹ Aybar bunu, Türkiye'de emek-sermaye çelişkisinin Batı toplumlarından farklı yönlerinin olmasıyla açıklıyordu. Zira Türkiye'de emekçi sınıflar yalnızca ekonomik açıdan sömürülüyor, bürokrasi tarafından da eziliyordu.¹³⁸² Bu nedenle Türkiye'de sosyalist mücadelede yalnızca ekonomik alt yapıyla ilgilenmek yetersizdir; sosyalizmin "hürriyetçi" yönü de ön plana çıkarılmalıdır.¹³⁸³

Ancak parti içinde farklılıklara son veren ve sosyalist devrim tezinin ve işçi sınıfı öncülüğünün partinin resmi tezi haline gelmesi IV. Büyük Kongreyle gerçekleşecektir. TİP için dönüm noktası olduğunu söylediğimiz IV. Büyük Kongre'den sonra Parti, içindeki tüm farklı Marksist yorumlardan arınmış, sosyalist devrim stratejisi ve parti üyeliği açısından Leninist ilkeler hakim olmuştur.¹³⁸⁴ Buna göre Kongrede alınan kararlarla Parti kuramsal ve siyasal açılardan Marksizm'e yaklaşıp, gevşek örgütlenme şeklinden Leninist parti modeline kaymıştır. Alınan kararları şöyle sıralayabiliriz:¹³⁸⁵ birinci karara göre, Türkiye sosyalist devrim aşamasında olduğundan ve antikapitalist, antiemperyalist ve antifaşist mücadele bir bütün oluşturur. İkinci karar ise Partinin uzun süredir savaşımlar verdiği MDD'ciliğin Türkiye için geçerli olmadığı gibi burjuvaziye taviz verdiğini bu nedenle de TİP üyeliğiyle MDD savunusunun bir arada olamayacağı yönündedir. Üçüncü kararda partinin işçi

Ve hala emir kulu durumundadırlar. Bu gerçek göz ardı edilemez. Sosyalizm insanlar içindir, insanların araç olarak kullanılması için değil." Aybar, Cilt III, s. 61

¹³⁸¹ Aybar sosyalizmi "emekçi halk kütelleri kurar" diyordu. Şener, a.g.m., s. 367

¹³⁸² Şener, a.g.m., s. 371

¹³⁸³ Şener, a.g.m., s. 371

¹³⁸⁴ Atılğan, a.g.e., s. 203

¹³⁸⁵ Atılğan, a.g.e., s. 204-206

ve emekçilerin öncülüğünde olduğunu belirtirken diğer emekçi aydınların da TİP'e kazandırılması gerektiği belirtildi. Parti örgütlenmesini Leninist bir çizgiye yaklaştıran dördüncü kararsa parti üyeliğini sına ve eğitim evresine tabi tutarak 'aday üyelik' oluşturularak, her üyeyi bir çalışma grubuna katılmaya ve aidat ödemeye zorunlu kılıyordu. Öğrenci, işçi, köylü ve emekçi gençlerin partinin genel çizgisinde olan ama örgütsel olarak bağımsız olan bir örgüt oluşturması altıncı karardı. Yedinci karar TİP'ten bağımsız ama onun paralelinde ve destekleyicisi konumunda olan sendikal bir örgüt ve hareketin yaratılmasıydı. Sekizinci karar ise TİP tarihini etkilemesi açısından belki de en önemli karardı. Doğuda Kürt halkının yaşamakta olduğu, onların demokratik özlem ve isteklerini gerçekleştirme mücadelesini tek bir devrimci dalga halinde işçilerin tek örgütleyici partisi olan TİP'le bütünleşerek vermeleri gerektiğini öngörüyordu.¹³⁸⁶

Kongrede alınan kararlarda görüldüğü gibi sosyalist devrim tezini ve işçi sınıfı öncülüğünü kabul eden TİP'liler Lenin'in *Nisan Tezleri*'nde ortaya koyduğu argümanlara dayanıyorlardı. Lenin *İki Taktik*'te burjuva demokratik devrim ve ardından gerçekleşecek sosyalist devrim tezinden 1917 Devrimi gerçekleşince vazgeçmiştir. Çünkü 1917 Devrimiyle devlet makinesini yöneten feodaliteyi temsil eden Çarlık rejimi yenilmiş, devrilmiş ama krallık resmen kaldırılmadığı ve feodallerin toprak mülkiyetleri devam ettiği için henüz "iş bitmemiştir".¹³⁸⁷ Ancak iktidar yeni bir sınıfın yani burjuvazinin eline geçtiğinden proletaryanın ve köylülerin devrimci demokratik iktidarı "Rus devriminde daha önceden gerçekleşmiş" bulunmaktadır.¹³⁸⁸ Buna göre, eğer bir ülkede hakim üretim biçimi kapitalizm yani burjuvazi iktidarı varsa, işçi ve köylü sınıfının devrimci diktatörlüğüne gerek kalmamıştır.¹³⁸⁹

¹³⁸⁶ Alınan bu kararlar Behice Boran'ın sekizinci madde hariç olmak üzere bugüne savunduğu görüşler olduğundan kararlar üzerinde yani partinin dönüşümünde etkisini net olarak göstermektedir. Nitekim kongre ardından 1 Kasım 1970'te toplanan MYK'da TİP Genel Başkanı seçildiğini belirtmiştik. Atılın, 2009, s. 204

¹³⁸⁷ Vladimir İlyiç Lenin, **Nisan Tezleri ve Ekim Devrimi**, çev. Muzaffer Erdost, 7. Basım, Ankara, Sol Yayınları, 2010, s. 34

¹³⁸⁸ Lenin, **Nisan Tezleri ve Ekim Devrimi**, s. 22, 34

¹³⁸⁹ "Rusya'da güncel durumun özgünlüğünü, devrimin birinci aşaması ile ikinci aşaması arasındaki geçiş evresi olarak tanımladım." Lenin, **Nisan Tezleri**, s. 21

“Birinci aşama neyi kapsıyor? Devlet iktidarının burjuvaziye geçmesini. Şubat-Mart 1917 devriminden önce devlet iktidarı, Rusya’da, eski bir sınıfa,...toprak soylularına aitti. Bir devrimden sonra, iktidar, başka bir sınıfa, yeni bir sınıfa burjuvaziye ait bulunuyor. İktidarın bir sınıftan ötekine geçişi, sözcüğün salt bilimsel anlamıyla olduğu kadar, politik ve pratik anlamıyla da bir devrimin birinci, başlıca ve esas belirtisidir.”

Çünkü işçi ve köylülük, burjuva iktidarıyla mücadele ederek kendi diktatörlüklerini kuracakları sosyalist aşama gerçekleştirecektir.¹³⁹⁰ Aren’e göre Türkiye’de de burjuva iktidarı hakimdir.¹³⁹¹

“...Bir memleketin önündeki devrim aşamasının ne olduğunu belirleyen iki unsur vardır. Bunlardan birisi hakim üretim biçimi ve siyasi iktidarın, yani devletin sınıfsal niteliğidir. Eğer hakim üretim biçimi kapitalizm ve devlet de burjuva sınıfının elindeyse, o memleketin önündeki devrimci aşama hiç şüphesin olarak sosyalist devrim aşamasıdır.”

Türkiye burjuva demokratik devrim aşamasını 1930’lardan itibaren gelişen sanayiyle büyük oranda tamamlamış, dolayısıyla da işçi sınıfı da çoğalmış ve güçlenmiş sınıf mücadelesi verebilecek duruma gelmiştir.¹³⁹² TİP’liler ülkede gelişen kapitalizmin Avrupa kapitalizmiyle kıyaslanamayacağını biliyordu ancak belirli bir olgunluk seviyesine gelmiş olmasının sosyalizme geçiş olanaklarını da arttırdığını düşünüyorlardı.¹³⁹³ Ayrıca TİP’e göre, milli burjuvazi 1923 itibariyle iktidara geldikten sonra demokratik devrimlerini tamamlamıştır: feodalizme ve laik burjuva cumhuriyetine geçilmiş, tarımda sömürü azalmış, 1960 Anayasası ile de demokratik hak kazanımları artmıştı. Böylece “altyapısal olarak burjuvalaşmış olan Türkiye’nin” üst yapısı da “demokratikleşmiştir.”¹³⁹⁴

Behice Boran ve Sadun Aren Milli Demokratik Devrim tezinin kendisine değil ancak Türkiye’de uygulanacak bir tez olarak sunulmasına karşı çıkıyorlardı. Zira Boran’a göre uluslararası alanda sömürge, yarı-

¹³⁹⁰ Lenin, **Nisan Tezleri**, s.23

¹³⁹¹ Aren’den aktaran Şener, a.g.m., s. 406

¹³⁹² Şener, a.g.m., s. 387

¹³⁹³ Şener, a.g.m., s. 406

¹³⁹⁴ *Emek* dergisi 1970, aktaran Şener, a.g.m., s. 406

sömürge ülkelerde Milli Demokratik Devrim tezi öngörülebilirdir ancak Türkiye gibi yarım yüzyıl önce milli kurtuluş savaşını kazanmış bir ülkeyi bağımsızlığını yeni kazanmış bu ülkelerle aynı kefeye koymak hatalı olacaktır.¹³⁹⁵ Çünkü MDD'cilerin savunduğu gibi Türkiye yarı feodal-yarı sömürge değil; kapitalistleşmiş bir ülkeydi. Dolayısıyla feodal kalıntıların temizlenmesi için anti-feodal anti-emperyalist mücadelenin verileceği bir milli demokratik devrim aşamasına gerek yoktu. Boran'a göre, zaten anti-emperyalist ve anti-kapitalist mücadele birbirinden ayrılamazdı. Üstelik “zinde güçler” tarafından milli bağımsızlık savaşı vermiş olan Türkiye’de egemen olan bu güçlerin ekonomik bağımsızlığı sağlayamadığı ve ülkeyi kalkındırmadığı da ortada olduğunu söyleyen Boran’a göre, sosyalizme ulaşmada asker-sivil aydın tabakaya ilerici ve öncü nitelikler atfetmemek gerekmektedir.

Boran, emperyalizm ülkeye bir dayatmayla değil de egemen sınıfların isteği sonucu girdiğinden emperyalizmle mücadelede milli burjuvaziyle ittifak kurmak imkânsız olduğu görüşündedir. Buna göre, “anti-emperyalist mücadeleyle sosyalist devrim mücadelesinin bir olduğu Türkiye’de bu mücadele işçi ve emekçi sınıfın öncülüğünde gerçekleşecektir.” Bu nedenle TİP, Sovyetler Birliği tarafından desteklenen Milli Demokratik Devrimcilerin de sahiplendiği ordunun ve “zinde kuvvetler” öncülüğünde gerçekleşecek “milli demokratik devrim” ve “milli cephe” anlayışına kuşkuyla yaklaşmakta, sosyalizme bu yoldan varılamayacağına inanmaktadır. Kapitalizm ve işçi ve emekçi sınıflar belirli bir gelişme seviyesinde olduğu için verilecek mücadele emekçi ve işçi sınıfların öncülüğünde verilebilirdi.

Hakim üretim biçimi kapitalizm olan Türkiye’de az gelişmiş bir kapitalizm mevcut olduğundan işçi sınıfı ve emekçi sınıflar, sınıf bilincinden ve örgütlü hareket etme yeteneğinden mahrumdur.¹³⁹⁶ Bu nedenle Boran

¹³⁹⁵ Şener, a.g.m., s. 396

¹³⁹⁶ Şener, a.g.m., s. 400

“sosyalist eğitim ve örgütlenmeye” özel bir önem ve öncelik verilmesi gerektiğini belirtmektedir.¹³⁹⁷

*“Türkiye’de sosyalist mücadele yapmaya elverişli bir ortam vardır. Bu ortamı devamlı olarak genişletmek de yine ancak sosyalist mücadele ile mümkündür. Anti-emperyalist mücadele sosyalist hareketin ayrılmaz bir parçasıdır. Bu mücadelede emekçi sınıfların öncülük yapması başarılı olmanın temel şartıdır. Bunun için anti-emperyalist ve anti-kapitalist mücadelenin birlikte yürütülmesi zorunludur.”*¹³⁹⁸

Emek dergisi milli demokratik devrim-sosyalist devrim tartışmalarına bir katkısı devrim tanımına “toplumsal devrim” ve “siyasi devrim” gibi Marksist kavramları dahil ederek açıklık kazandırması olmuştur. Toplumsal devrim alt yapının üst yapıyı değiştirmesi ve üretim tarzında yaşanan değişimle daha ileri bir üretim tarzına geçiş yani proletaryanın kurtuluşu olarak tanımlanır.¹³⁹⁹ Siyasi devrim ise bir siyasal iktidarın bir toplumsal sınıftan diğerine geçişini yani proletaryanın siyasi kurtuluşudur. Siyasi devrim bir “an” iken toplumsal devrim “süreç”tir. Dolayısıyla toplumsal devrim yalnızca proletaryanın değil tüm toplumun kurtuluşunu amaçlar. Sadun Aren de devrimi siyasi devrim olarak alıyor ve sosyalist devrimin bir “an”; sosyalist toplumu kurmanın ise “bir süreç” olduğunu söylüyordu.¹⁴⁰⁰ *Emek* yazarları Mihri Belli’nin toplumsal devrim-siyasi devrim ayrımı yapmadığı için çelişkiye düştüğünü belirtmektedirler.¹⁴⁰¹

Stratejik belirsizlikler ve parti içi görüş ayrılıklarına rağmen TİP içinde kuruluşundan itibaren parti program ve tüzüğünde benimsenen ve neredeyse herkesin hem fikir olduğu konu “parlamentar demokratik mücadele”ydi. Türkiye İşçi Partisinin Yön ve MDD’ciler tarafından en çok eleştirildiği konuların başında gelen partinin gençlik örgütüyle kopmasına yol açan demokratik mücadele yöntemi, partinin tüm önde gelenlerince

¹³⁹⁷ Bu tez, Aybar’ın devrimlerin aşağıdan yukarı ve işçi sınıfı öncülüğü dışında başka bir öncü sınıf olmadan gerçekleşeceği teziyle örtüşmemektedir. Zira Aybar, işçilerin eylem içinde bilinçleneceğini bu nedenle işçi sınıfını bilinçlendirecek öncü bir sınıfa gerek olmadığını savunmaktaydı.

¹³⁹⁸ *Emek*, 1969,’dan aktaran Şener, a.g.m., s. 403

¹³⁹⁹ Şener, **Türkiye Solunda Üç Tarz-ı Siyaset**, s. 19

¹⁴⁰⁰ Şener, a.g.m., s.404

¹⁴⁰¹ Şener, a.g.m., s.404

benimseniyordu. Aybar'ın özellikle Yöncüler'in "tepeden inme" yöntemlerine karşı vurguladığı "aşağıdan yukarı" yani bir halk hareketi olarak gerçekleşecek devrim parlamenter mücadeleye dayanacaktı. Behice Boran da Yön ve MDD'nin "kestirme yol" arayışlarına karşı, Türkiye'nin demokratik tecrübesine ve anayasal haklara yönelik kazanımlarını önemsiyor ve demokrasi dışı yöntemleri faydasız buluyordu.¹⁴⁰² TİP'liler 1960'larda ve 1970'lerin başında Türkiye'de "ihtilalci" bir ortam olmadığını bu nedenle işçi ve emekçilerin aktif desteğine dayanmayan, parlamenter mücadeleye dayanmayan "tepeden inme" yöntemlerin ülkeyi faşizme götüreceğini düşünüyorlardı.¹⁴⁰³

Boran, özellikle MDD'nin TİP'e yönelik "reformist" eleştirisine karşı çıkıyor, devrimciliğin iktidara geliş *biçimiyle* değil, iktidarın *sınıfsal içeriğinin değiştirilmesiyle* ilgili olduğunu söylüyordu.¹⁴⁰⁴ Dolayısıyla sosyalist devrim Türkiye İşçi Partisinin iktidara gelmesiyle gerçekleşecekti.

f. 1960-1970 Arasında TKP

TKP, 1940 ve 1950'lerin anti-komünist baskısının yoğun olduğu baskıcı dönemden sonra 1960'lardaki nispi özgürlük ortamından faydalanacak ancak Türkiye'de yasal faaliyet imkânı bulamayacaktır. Hatırlanacağı gibi Parti, 1951 Tevkifatı ardından yurtdışına taşınmış ve Zeki Baştımar öncülüğünde TKP Dış Büro faaliyetlerini yurtdışında sürdürmüştür. Türkiye'de kalanların ise MDD hareketinin öncülüğünü yaptığını belirtmiştik.¹⁴⁰⁵ Bu kısımda ise TKP Dış Büronun Türkiye'deki gelişmelere ve solda yaşanan ayrışma karşısındaki yaklaşımlarına değineceğiz.

¹⁴⁰² Boran'dan aktaran Şener, a.g.m., s. 407

¹⁴⁰³ Boran ve Aren'den aktaran Şener, a.g.m., s. 408

¹⁴⁰⁴ Boran ve Aren'den aktaran Şener, a.g.m., s. 409

¹⁴⁰⁵ Zeki Baştımar, 1962'de Türkiye'de kalan bu TKP'lilerle ilgili oldukça ağır eleştirilerde bulunmuştur: "Onların bugün yaptıkları iş ,namuslu komünistleri teşkilatlı ve faal olarak çalışmaktan alıkoymak, gizli çalıştıklarından veya çalışabileceklerinden şüphe ettikleri komünistleri bir polis gibi gözetlemek, şüphelerini herkesten evvel polisin kulağına gidecek şekilde etrafa yaymaktır. Provokatörler, polis ajanları, terörize, demoralize olmuş bazı kimseler, bu işte onların

1950'lerde Asya ve Afrika'da milli güçlerin öncülüğünde gerçekleşen "burjuva devrimleri"nden TKP de etkilenmiştir. SBKP'yle her daim eşgüdümlü politikalar üreten Parti, Moskova'da 1960'da gerçekleşen "Komünist ve İşçi Partileri Konferansı" bildirgesinde yayımlandığını söylediğimiz "kapitalist olmayan gelişme yolu"nu benimsemiştir. Bizim Radyo'da da 1950'lelerin sonlarından itibaren "Atatürkçü Milliyetçilerle Türk Komünistlerinin ittifakı", "milli bağımsızlığımızı yeniden kazanmak için Milli Kurtuluş Komitelerinde toplanma" gerekliliği, "Tanzimat'tan bu yana yakın tarihimizde Türk subayının oynadığı rol" ve "Atatürkçü dış politika" konulu konuşmalar yapılmıştır.¹⁴⁰⁶ Bunun dışında 1960 yıllar itibariyle SBKP'nin "milli cephe" stratejisini benimsemektedir. Zeki Baştımar 1963 tarihli raporunda bunu belirtmektedir.¹⁴⁰⁷

"TKP milletin bütün ilerici kuvvetlerini milli bir cephede birleştirmeden emperyalizme, derebeyliğe karşı savaşmanın, Türkiye'nin milli bağımsızlığını sağlamanın, esaslı demokratik değişiklikleri gerçekleştirmenin, sosyal ilerlemenin, halkın hayat seviyesini yükseltmenin imkansız olduğuna inanıyor. Emperyalizme, gericiliğe karşı, demokratik milli cepheyi zaferin anahtarı sayıyor."

TKP Dış Büro'dan İsmail Bilen de Amerikan emperyalizmine, NATO'ya, toprak ağalığına, faşizme karşı mücadelede "demokratik milli cepheler"in kurulması gerektiğini savunmaktadır.¹⁴⁰⁸ Ancak TKP'nin Milli Demokratik Devrime yönelik tüm bu saptamalarının Türkiye'de Mihri Belli önderliğinde MDD hareketinin gelişmesinden çok önce, 1962-63 senelerinde yapılmış olması, TKP Dış Büro'nun MDD'cilerle teorik uyumundan ziyade, alışlageldiği üzere SBKP'nin politikalarıyla uyumlu hareket etmekten ibaret olduğunu göstermektedir. Zira TKP Dış Büro Türkiye'de kendileri de MDD'ci tezleri geliştiren Mihri Belli ve ekibine şiddetle karşı çıkacaktır.

yardımcısıdır." TKP MK Dış Büro Konferansı'na sunduğu 2 Nisan 1962 tarihli Rapordan aktaran Aydınoglu, a.g.e., s. 179

¹⁴⁰⁶ Aydınoglu, a.g.e., s. 133

¹⁴⁰⁷ Aydınoglu, a.g.e., s. 179

¹⁴⁰⁸ Yeni Çağ, Mart 1965 aktaran Aydınoglu, a.g.e., s. 180

Türkiye'nin ABD ile olan ittifakına yavaş yavaş tepki duyulmaya başlanması, kapitalist olmayan yoldan kalkınmaya yönelik çözüm önerilerinin benimsediği ve işçilerin örgütlenmeye başladığı bu dönemde TKP, ön plana çıkan TİP ve DİSK'in işçi, öğrenci ve sol taban üzerindeki çalışmalarını ilgiyle izlemekteydi. TİP'in MDD'ci yaklaşım nedeniyle sarsıldığı dönemde TKP TİP'ten yana tavır almıştır.¹⁴⁰⁹ TKP yayınladığı "Milli Demokratik Devrim ve İçyüzü" broşüründe "emekçilerin haklarını savunan, emperyalizme karşı savaşılan tek legal parti" olan TİP'in her sosyalist ve ilerici tarafından desteklenmesi gerektiğini savunmaktadır.¹⁴¹⁰ kendilerini "eskiler" olarak tanımlayan Mihri Belli ve ekibinin TİP'e karşı geliştirdiği politikalara şiddetle karşı çıkmakta ve MDD'nin amaçlarını sıralamaktadır.¹⁴¹¹

"[TİP'i] TKP'nin mirasçısı göstermeye çalıştılar ve TKP ile ilişkisi olmayan TİP'te hak iddiasına kalkıştılar. Bu aptalca kurnazlık onlara bir taşla iki kuş sağlayacaktı: 1. TİP'i kanun dışı sayılan TKP'nin açığa çıkmış bir devamı göstererek kapatmak için her türlü tertiplere girişen hükümete kanıt vermek, onu jurnallemek; 2. Olmazsa bu partiyi ele geçirmek veya onun içinden parçalamak."

Buna göre MDD'ciler Maoizm'e yamandıktan ve onda maddi kaynağı bulduktan sonra dergiler, gazeteler çıkarmaya "TİP yöneticilerini bilimsel sosyalizme yabancı küçük burjuva politikacılığıyla, revizyonistlikle suçlamaya, memlekette anti-sovyetizmi, anti-komünizmi körüklemeye" koyulmuşlardır.¹⁴¹²

Aşamalı devrim tezini kabul eden TKP, MDD'cilere daha çok Türkiye tezleri üzerinden karşı çıkmaktadır. MDD'ciler "demokratik devrimi gerçekleştirmiş bir toplumun mutlaka, şartlar ne olursa olsun, sosyalizme geçemeyeceğini" söylemektedir.¹⁴¹³ TKP ise Milli Demokratik Devrimi

¹⁴⁰⁹ B. Gürel, F. Özkan, a.g.m., s. 323.

¹⁴¹⁰ Milli Demokratik Devrim ve İçyüzü, Uyan Yayınları, 1970

(Çevirimiçi) http://tustav.org/dosya/Arsiv/tkp/tpk_yayinlari/mdd.pdf , 20.05.2012, s. 1

¹⁴¹¹ Milli Demokratik Devrim ve İçyüzü, Uyan Yayınları, 1970

(Çevirimiçi) http://tustav.org/dosya/Arsiv/tkp/tpk_yayinlari/mdd.pdf , 20.05.2012, s. 2

¹⁴¹² Milli Demokratik Devrim ve İçyüzü, Uyan Yayınları, 1970

(Çevirimiçi) http://tustav.org/dosya/Arsiv/tkp/tpk_yayinlari/mdd.pdf , 20.05.2012, s. 3

¹⁴¹³ Milli Demokratik Devrim ve İçyüzü, Uyan Yayınları, 1970

(Çevirimiçi) http://tustav.org/dosya/Arsiv/tkp/tpk_yayinlari/mdd.pdf , 20.05.2012, s. 7

gerçekleştirmiş bir ülke olan Türkiye'yi sosyalist devrim aşamasında görmektedir. Bu anlamda TKP Dış Büro MDD'cilerin Türkiye işçi sınıfının sınıf bilincine sahip olmadığı tezine de karşı çıkmaktadır. TKP MDD'ci savları Şevket Süreyya Aydemir, Vedat Nedim Tör gibi "milli burjuvaziye yaranmak için" Türkiye'de çağdaş anlamda bir işçi sınıfı olmadığını söylemelerine benzetmektedir.¹⁴¹⁴ Bu öğretiyeye göre "devrimin itici gücü ya ordu ya öğrenci gençlik ya lümpen proletarya ya deklase olmuş unsurlar ya köylülük ya bunların şekilsiz bir karmasıdır; ama işçi sınıfı değildir."¹⁴¹⁵ Oysa TKP de TİP gibi Türkiye'yi "geri kalmış bir kapitalist ülke" olarak görmekte "nispeten güçlü ve bilinçli" işçi sınıfının bulunduğunu savunmaktadır. Dolayısıyla işçi sınıfı devrimci potansiyele sahip, öncü sınıftır. Bu nedenle asker-sivil aydın zümreye öncü nitelikler yükleyen MDD'cileri temel çelişkileri ve sınıf savaşımını reddettikleri için Marksizm ve Leninizm'den sapmakla suçlarlar.¹⁴¹⁶ MDD'ciler toplumsal tabaka ve sınıfları sınıf çelişkileri bağlamında değerlendirmedikleri için milli burjuvaziye ekonomik çıkarlarla bağlı olan küçük burjuvanın ileride mutlaka milli burjuvaziyle kaynaşacağını görememektedirler.¹⁴¹⁷ MDD'cilerin "yalnız sosyalist ülkelerde değil, kapitalist dünya sistemi içindeki ülkelerde de yığınları harekete geçiren en güçlü etken" olarak gördükleri ulusalcılık ise "ancak emperyalistlerle" işbirliği yapan burjuvazinin işine yarayacaktır. Çünkü "milliyetçilik işçi sınıfının ideolojisine taban tabana aykırı, katkısız bir burjuva ideolojisidir" ve "sosyalizmle, komünizmle hiçbir suretle bağdaşmaz."¹⁴¹⁸ TKP, Lenin'in milliyetçilikle ilgili

¹⁴¹⁴ Milli Demokratik Devrim ve İçyüzü, Uyan Yayınları, 1970

(Çevirimiçi) http://tustav.org/dosya/Arsiv/tkp/tkp_yayinlari/mdd.pdf, 20.05.2012, s. 5

¹⁴¹⁵ Deklase: Dejenere olup sınıfsal kimliğini kaybetme durumu ve kaybeden topluluk. Milli Demokratik Devrim ve İçyüzü, Uyan Yayınları, 1970

(Çevirimiçi) http://tustav.org/dosya/Arsiv/tkp/tkp_yayinlari/mdd.pdf, 20.05.2012, s. 16

¹⁴¹⁶ "Köylü yığınlarının Rusya'dakinden çok daha fazla olduğu bu ülkede, kendilerine Marksist deyip de küçük burjuva ideolojisine, nihilizme yenilerek, bilimsel sosyalizmden yüz çevirenler, pişmiş aşı su katanlar türedir. Küçük burjuva sosyalistleri devrimci harekette ve sosyalizm kuruluşunda işçi sınıfının yönetici rolünü tanımaya yanaşmazlar. Sosyalist sistemin dünya devrim sürecindeki rolünü, çağımızın ana çelişkilerini, sosyalizmle kapitalizm arasındaki çelişkiyi küçümsemeleri bundan ileri geliyor."

Milli Demokratik Devrim ve İçyüzü, Uyan Yayınları, 1970

(Çevirimiçi) http://tustav.org/dosya/Arsiv/tkp/tkp_yayinlari/mdd.pdf, 20.05.2012, s. 6-7, 16

¹⁴¹⁷ Milli Demokratik Devrim ve İçyüzü, Uyan Yayınları, 1970

(Çevirimiçi) http://tustav.org/dosya/Arsiv/tkp/tkp_yayinlari/mdd.pdf, 20.05.2012, s. 8

¹⁴¹⁸ Milli Demokratik Devrim ve İçyüzü, Uyan Yayınları, 1970

(Çevirimiçi) http://tustav.org/dosya/Arsiv/tkp/tkp_yayinlari/mdd.pdf, 20.05.2012, s. 10

olarak emperyalizmle mücadelede devrimci cephenin genişlediğini bu sebeple ezilen halkların devrimci mücadeleyle işbirliği zorunluluğu doğduğu görüşüne katılmaktadır. Ancak Lenin'in "Proletarya, ezilen ülkelerdeki halkların ezenlere karşı milliyetçiliğini, burjuva ideolojisinin bir belirtisi de olsa ezenlerin milliyetçiliğinden ayırması"nın milliyetçiliğe bir çağrı olarak okunmaması gerektiğini, yalnızca emperyalizmle mücadelede milli burjuvazinin ilerici rolünü tanımak olarak alınması gerekmektedir.¹⁴¹⁹ Oysa "Maoculukta destek bulan" milli demokratik devrim ulusçuları Turancılıkta bile 'olumlu, ilerici' nitelikler görece kadar, onları kendi saflarına çağırarak ideallerini gerçekleştirmeyi vaat edecek kadar, koyu milliyetçilik propagandacısı kesilmişlerdir."¹⁴²⁰

TKP'nin TİP'e olan desteği 1968'de Sovyet Rusya'nın Çekoslovakya'yı işgali karşısında Behice Boran- Mehmet Ali Aybar çatışmasında Boran'dan yana tavır alarak sürecektir.¹⁴²¹

1968'de başlayan öğrenci hareketleriyle ilgili olarak da TKP öğrenci hareketlerini destekliyor ancak anti-emperyalist mücadelede devrimci öznenin işçi sınıfı olması gerektiğini savunuyorlardı. Zira öğrencilerin önderliğinde verilecek mücadele onların "burjuva" kökenli olmaları itibarıyla mücadeleye zarar bile vermekteydi.¹⁴²²

¹⁴¹⁹ Milli Demokratik Devrim ve İçyüzü, Uyan Yayınları, 1970

(Çevirimiçi) http://tustav.org/dosya/Arsiv/tkp/tpk_yayinlari/mdd.pdf, 20.05.2012, s. 12

¹⁴²⁰ Milli Demokratik Devrimcilerin 27 Mayıs Darbesinden sonra "Milli Birlikçilerden seçe seçe Turancı Alpaslan Türkeş'e" tebrik telgrafı çekmeleri kastedilmektedir. Milli Demokratik Devrim ve İçyüzü, Uyan Yayınları, 1970

(Çevirimiçi) http://tustav.org/dosya/Arsiv/tkp/tpk_yayinlari/mdd.pdf, 20.05.2012, s. 13

¹⁴²¹ TKP Merkez Komitesi'nin 25.07.1968 tarihli bildirisinde Çekoslovakya işgaline verilen destek görülmektedir: "Proletarya enternasyonalizmine, barış ve sosyalizm davasına bağlı Türkiye Komünist Partisi, sosyalist Çekoslovakya'yı emperyalist ve karşı-devrimci kuvvetlerin saldırılarından korumayı, sosyalist ülkelerden ve dünya komünist hareketinden koparma yeltenişlerini kırmayı bütün komünist ve işçi partilerinin ortak ödevi biliyor. Biz Türk komünistleri, Bulgar Komünist Partisinin, Macar Sosyalist İşçi Partisinin, Alman Sosyalist Birlik Partisinin, Polonya Birleşik İşçi Partisinin, Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin Çekoslovakya Komünist Partisi Merkez Komitesine ortak mektubunu sevinçle karşılıyor, tamamıyla tasvip ediyor ve destekliyoruz. Bu mektup partimizin görüş ve dileklerini de dile getirmiştir. Biz Türk komünistleri, Çekoslovakya'da sosyalizmin kazançlarının ve sosyalist ülkeler topluluğunun korunması, dünya komünist hareketinin kuvvetlendirilmesi uğrunda atılan bu yerinde ve gerekli adımı proletarya enternasyonalizminin yüklediği bir ödev sayıyoruz." http://tustav.org/dosya/SureliYayinlar/yeni_cag/yc_68_07.pdf 30.05.2012

¹⁴²² http://tustav.org/dosya/SureliYayinlar/yeni_cag/yc_68_07.pdf- Yeni Çağ, 7 Temmuz 1968, no:49, Ahmet Saydan, "Türkiye'de gençlik hareketinin yeni aşaması" 30.05.2012

“Yüksek öğrenim, hatta lise öğrenimi yapmaktaki zorluklar, eğitim imkânlarının varlıklı zümrelerin çocuklarına verildiği göz önünde tutulacak olursa Türkiye’de eğitim devrimi uğrunda işgal ve protesto hareketlerini yürütenlerin daha fazla küçük burjuva asıllı gençler olduğunu kabul etmek gerekiyor. Gerçekte de bu böyledir. Ne var ki bu gençliğin önemli bir kısmı da savaşa, küçük burjuva sahte devrimci görüşleriyle beraber katılmakta, goşist çıkışlarla hatta zaman zaman genel devrim hareketine zararlı bile olmaktadır. Bu gibi elemanların tutumu ne kadar hatalı, zaafları ne kadar büyük olursa olsun yine Lenin’in deyiimiyle bunlar, “objektif olarak sermayeye sarılmaktadırlar”. Tabii, Lenin’in Çarlık Rusya’sındaki gençlik hareketinin objektif tutumunu tespit etmekle beraber, bir yandan da gençlik hareketi içindeki goşist, nihilist, anarşist akımları bilimsel bilimsel bir gözle eleştirmekten de geri durmamıştır.”

Bu nedenle ancak “aydınlar işçi sınıfının davasıyla birleşirse, tarihsel sürecin objektif gerçeği zafere ulaşacaktır”¹⁴²³ Zira “işçi sınıfı ile aydın ve gençlik akımları arasındaki bağların kuvvetli ve geniş olması” önemli olmakla birlikte “bu bağların gereği gibi kuvvetli ve sağlam şekilde kurulmadığı yerlerde öğrenci ve gençlik hareketlerinin kolaylıkla yenilgiye uğradıklarını bizdeki denemeleriyle de görüyoruz.” Bu nedenle TKP her dönem olduğu gibi bir “cephe siyaseti” uygulanmasını öneriyordu. Buna göre:¹⁴²⁴

“Emperyalist-komprador hegemonyasına karşı en etkili ve tarihsel bakımdan zorunlu savaş aracı, içinde yaşadığımız devirde sosyalizme geçiş yolunda kapitalist olmayan gelişme aşamasında bütün anti-emperyalist, demokratik, milli güçlerin bir cephe politikası çevresinde işbirliği sağlamalarıdır.”

Böylece Kurtuluş Savaşı ve Kuruluş döneminde emperyalizme ve gericiliğe karşı verilecek mücadelede nasıl ulusal kurtuluş mücadelesine ve CHF’nin ilerici kısımlarına destek verilmesi ve işbirliği yapılması öneriliyorsa şimdi de emperyalizme karşı tüm anti-emperyalist ve komprador olmayan

¹⁴²³ Yeni Çağ, 7 Temmuz 1968, no:49, “Kapitalist Ülkelerde Gençlik Hareketinin Gelişmesi” http://tustav.org/dosya/SureliYayinlar/yeni_cag/yc_68_07.pdf- 30.05.2012

¹⁴²⁴ Yeni Çağ, 7 Temmuz 1968, no:49, Ahmet Saydan, “Türkiye’de gençlik hareketinin yeni aşaması” http://tustav.org/dosya/SureliYayinlar/yeni_cag/yc_68_07.pdf- 30.05.2012

“milli güçler”le işbirliği yapılmasını öneriyorlardı. Buna göre dönemin temel çelişkisi emperyalizmle sosyalist sistem arasında olduğuna göre, emperyalizme karşı oluşturulacak anti-emperyalist, devrimci ve demokratik bir halk cephesiyle mücadele edilmediği takdirde faşizm tehlikesi kapımızda beklemektedir.¹⁴²⁵ TKP’nin ABD karşıtlığı üzerine oturttuğu anti-emperyalist mücadele politikası 1973’teki büyük atılımına kadar Parti’nin temel politikası olmuştur.

2. 1968 Hareketleri

Dünya tarihinde o döneme dek yapılmış kitlesel eylemlerin en yoğun, uzun süreli ve ülkeden ülkeye yayılan eylemliliği olan 1968 Hareketini doğuran pek çok sebep vardır. 19.yüzyıldan itibaren düzenlenen gösterilerde tek bir sınıfının hakimiyetine alışmış olan dünya alışılmışın dışında ilk kez kitlesel tepkinin önderliğinin değiştiğine ve çeşitlendiğine tanıklık edecektir.

a. Nedenleri

(1) Post-modernizm

Post-modernizm, modernizmin içinde doğup gelişen, tarihsel olarak ondan kopuk değil ancak radikal bir eleştirisidir. Avrupa’da 17.yy.dan sonra gelişen Aydınlanma dönemiyle birlikte gelişen modernizmin tarihsel, siyasi, felsefi, sanatsal, bilimsel vb. birçok alana yayılmış olması net bir tanımının yapılmasını engellemektedir. Ancak konumuz itibarıyla modernizmin bilgi kuramı önemslenmektedir. Modernist bilgi kuramı, usa ve özneye dayalıdır. Bilim ise toplumsal faaliyetlerden bağımsızdır. Us, özne/nesne ayrımı ile

¹⁴²⁵ D. Çetinkaya, G. Doğan, a.g.m., s. 327

doğa ve dünyanın işleyişi hakkında nesnel ve evrensel bilgiyi elde edecek, elde edilecek bilgi de bilimi oluşturacaktır.¹⁴²⁶ Bilimsel bilgiyle ilerleyen, gelişen insan da özgürleşecektir. Bundan çıkarılacak sonuç, özne konumundaki bireyin, sabit, durağan olduğu ve elde edilecek bilginin evrensel bir doğru teşkil ettiğidir.¹⁴²⁷ Bütünleşik bir yapıda olan özne, ussal bir şekilde özgürlüğüne yönelen, sürekli iyiliği arayan bir varlıktır. Post-modernizm ise, modernizmin bu bütünleşik ‘ussal özne’ kavramına karşı çıkmaktadır.¹⁴²⁸ Özne sabit ve durağan bir konumda değildir ve elde edilen bilgiler mutlak doğruları oluşturmadığı gibi toplumsal gelişme mutlak şartla da bireyin özgürleşmesini sağlamaz. Yine liberal demokrasiye göre bireyler siyaset kuramı içerisinde kendilerine ‘ben kimim’, ‘ne yapmalıyım’ sorularını sormaya başlarlar. Sonrasında da liberal demokrasinin çizdiği kurallar içinde kalarak sorgulamaya devam edilmesi istenir. Yani kuralların dışına çıkmak yasaktır. Oysa toplumsal gerçekler değişmiştir ve liberalizmin toplumda herkesin eşit olduğu savı gerçek değildir.

Post-modernist siyaset kuramı, dünyanın değiştiği ve yeni bir düzenin kurulmakta olduğu görüşündedir. Modernist siyaset kuramının devlete yüklediği anlam çökmüştür. Modernizme göre, ulus devlet, toplumsal düzenin yönetilmesinde tek güçtür.¹⁴²⁹ Devlet yönetime ilişkin kararların alınması ve uygulanmasında tek egemendir. Ancak post-modernist kuramcılar siyasetin devletin dışında yeni alanlara kaymaya başladığını savunurlar. Siyaset sadece ulus devlet gibi tek bir egemenin çevresinde konumlanmamaktadır. Yeni siyaset alanları insanların farklı nedenlerle biraya gelip siyaset yapmalarının tezahürüdür.¹⁴³⁰

1968 Hareketleri de siyasetin “devlet dışında” gerçekleştiği ve “farklı nedenlerle” insanların bir arada siyaset yaptığı ilk “alan”dır. Bir siyasi otorite dışında halkın siyasete müdahil olduğu ve toplumsal ve siyasi dönüşümde

¹⁴²⁶ Hakan Kubalı, Liberal Demokrasi’nin Eleştirisi, Radikal Demokrasi: Modernite ve Postmodernite açısından, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset ve Sosyal Bilimler Anabilim Dalı, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1997, s.147

¹⁴²⁷ Kubalı, a.g.e., s.148

¹⁴²⁸ Kubalı, a.g.e., s.148

¹⁴²⁹ Kubalı, a.g.e., s.151

¹⁴³⁰ Kubalı, a.g.e., s.152

etkili olma iddiası taşıdığı 1968 Hareketleri, bu nedenle bir mihenk taşı niteliğindedir. Modernitenin bütünleştirici toplum algısının yerine, farklılıklara değer veren, saygı duyan ve farklılıkları meşru bulup tanıyan çoğulcu bir anlayış hakim olmaya başladı. Çevre, barış, kadın, ırk, etnik kimlik gibi sorunlar etrafında örgütlenen farklı kimlikler siyasette daha aktif rol oynamaya başlamıştır. Yeni toplumsal hareketler, eski mücadele alanlarından farklı olarak, siyasal iktidarı ele geçirmeyi hedeflemediği gibi aralarında siyasi partiler gibi sıkı organik bağlar da bulunmuyordu.¹⁴³¹ Bu çoğulcu siyaset anlayışı, modernist toplumsal kimlikleri ussal, bireysel ya da sınıf içinde erittiği demokrasi kavramı yerine, kimlik siyasetinin ön plana çıktığı farklı bir demokrasi anlayışını mümkün kılar.

(2) Neo-Marksizm ve Avrupa Solu

Dünya Solunun 1960'larda yaşadığı bölünmenin kökeni oldukça eskilere, yüzyılın başlarına dayanır. Neo-Marksizmin gelişmesine kaynaklık eden 1968 hareketleri de Sovyet-Avrupa Solu arasında yaşanan bölünmeden doğacaktı.

Bin dokuz yüzlerin başında Batı Avrupa Solu, II. Enternasyonal'e üye "sosyal demokrat partiler"den oluşmaktadır. II. Enternasyonal sosyalist partiler ve işçi partileri tarafından uluslararası sosyalizm mücadelesini yürütmek amacıyla 1889'da kurulmuştur.¹⁴³² Dünyada pek çok "işçi" ve "sosyalist" parti II. Enternasyonal'e üyeydi. Ancak zamanla II. Enternasyonal içinde ortaya çıkan görüş ayrılıkları Birliğin "revizyonistler" ile "komünistler" olarak ikiye ayrılmasına neden oldu.¹⁴³³ I. Dünya Savaşı sırasında ise revizyonistler ve komünistler arasında yaşanan savaş konusundaki fikir ayrılıkları bu bölünmeyi keskinleştirmiştir. Tüm dünyada yaşanacak bir savaş

¹⁴³¹ Mehmet Akif Kumtepe, Radikal Demokrasi: Müzakereci ve Agonistik Demokrasi Olarak Radikal Demokrasi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Siyaset ve Sosyal Bilimler Bilim Dalı, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2006, s. 12

¹⁴³² **Politika Sözlüğü**, s. 106

¹⁴³³ **Politika Sözlüğü**, s. 106

tehlikesi karşısında II. Enternasyonal'e bağlı partilerin stratejisi savaş karşıtı olarak gerçekleşme ihtimali kuvvetli olan savaşın engellenmesidir.¹⁴³⁴

“Savaşın patlak verme tehlikesi durumunda, ilgili ülke işçi sınıflarının ve onların parlamentodaki temsilcilerinin görevleri, savaşın patlak vermesini önlemek üzere-Enternasyonal Sosyalist Büro'nun eşgüdümü altında-etkin gördükleri araçlarla gereken her şeyi yapmaktır. Doğal olarak bu araçlar, sınıf mücadelesinin ve genel politik durumun keskinleşmesine göre değişiklik gösterebilir. Savaşın patlak vermesi durumunda ise, savaşın hemen sona ermesi için müdahalede bulunmayı görev bilmelidirler. Yine bu durumda savaş tarafından yaratılan ekonomik ve politik krizi kitleleri ayaklandırmak ve kapitalist sınıf düzeninin çöküşünü hızlandırmak için kullanmak, yerine getirmeleri gereken görevler arasındadır.”

II. Enternasyonal'in 1912 Basel Kongresi'nde alınan bu karara rağmen Enternasyonale üye birçok parti savaş kararı alan hükümetlerine açık destek vermişlerdir. Örneğin 1914'te Alman Sosyal Demokrasi Partisinin savaş bütçesinin finansmanı için ulusal burjuvaziyle ittifaka gitmesi Bolşeviklerce işçi sınıfı mücadelesine ihanet olarak görülmüş bu da Batı Marksizm'iyle Slav Marksizm'inin kopma nedenlerinden biri olmuştur.¹⁴³⁵ II. Enternasyonal'in tezlerini tek sürdüren Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi ile İtalyan Sosyalist Partisi'dir.¹⁴³⁶ Böylece uluslararası sınıf mücadelesi yerine burjuvaziyle cephe siyaseti uygulamayı seçen sosyal demokratlarla, savaş karşıtı-enternasyonalist komünistler arasında günümüze kadar sürecek olan bölünme başlamıştır. Savaşa karşı birleşik cephe politikası uygulayamayan II. Enternasyonal, sosyal demokratların/revizyonistlerin savaş karşıtı birlik yerine kendi ülkelerinin savaşını destekleme kararı nedeniyle 1916'da dağılmıştır.

Dünya solundaki ayrışmayı arttıran bir diğer önemli gelişmeye 1917'de Sovyet Devrimi'nin gerçekleşmiş olmasıdır. I. Dünya Savaşı sırasında “milliyetçilik-enternasyonalizm” konusunda bölünen Dünya Solu,

¹⁴³⁴ Aydınöğlu, a.g.e., s. 183

¹⁴³⁵ Sevilay Kaygalak, “Post-Marksist Siyasetin Sefaleti: Radikal Demokrasi”, Praksis, Sayı 1, 2001, s. 34, 57

¹⁴³⁶ Aydınöğlu, a.g.e., s. 185

Lenin'in öncülüğünde kurulan III. Enternasyonal'le büyük bir bölünme daha yaşayacaktır.¹⁴³⁷ Zira III. Enternasyonal'de iktidara reformist stratejilerle değil, devrimlerle varılacağı kabul ediliyor ve üye partilere verilen 21 maddelik şartlar arasında öncelikli olarak “devrim” vurgusu yapılıyordu: Reformist iktidar stratejilerinin terk edilmesi, komünist partilerin demokratik merkeziyetçilik esasına göre örgütlenmesi, parlamento gruplarının parti yönetimine tabi kılınması, devrim-reform ilişkisinin devrimci bir tarzda yorumlanması,...¹⁴³⁸

Reformizme karşı geliştirilen “devrimci” oluşum Dünya savaşının ertesinde sosyal demokratların II. Enternasyonal'i tekrar canlandırmasıyla uluslararası sol hareketteki ayrışmanın devam etmesine neden olacaktır. Teorik ayrışmaya Sovyetlerin 1920'lerde geliştirdiği strateji de eklenince Dünya solunda bölünme artmıştır. Komintern'e üye partilerin Sovyet Rusya'nın belirlediği stratejilere bağımlılığı karşısında Avrupa komünist partileri gittikçe bağımsız konumlarını güçlendirmişlerdir. Öyle ki 1960'lara gelindiğinde Avrupa'nın pek çok ülkesinde (Almanya, İngiltere, Belçika, Hollanda, Avusturya ve İskandinav ülkelerinde) sosyal demokratlar oldukça güçlüyken Komünist Bloкта Çin, Doğu Almanya, Ortadoğu ülkelerinde Sovyetler Birliği öncüdür.

Ancak Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nde de Stalin-Troçki arasında görüş ayrılıklarından kaynaklı bölünme yaşanmaktadır. Bu bölünme ancak Stalin'in ölümüyle son bulacaktır. Stalin'in ardından iktidara gelen Kruşçev “Stalin'in suçları”nı açıkladığı ve “diktatörlük” döneminden “yumuşama dönemi”ne geçildiğinin ilan edildiği 20. Kongreden sonra SBKP'ye bağlı ülkelerde tartışmalar meydana gelse de Stalinciliğin bu ülkelerdeki etkisi 1960'lara kadar devam edecektir.

Batı Marksizm'i işçi sınıfının uzun süredir devam eden bölgesel ve parçalanmış mücadelesinin refah devleti ekseninde bir sonuca ulaşamaması nedeniyle devrim fikrinden uzaklaşmıştır. Avrupa'nın en güçlü iki komünist partisi olan İtalya Komünist Partisi(İKP) ile Fransa Komünist Partisi(FKP)

¹⁴³⁷ Aydınöğlu, a.g.e., s. 42

¹⁴³⁸ Aydınöğlu, a.g.e., s. 42-43

sosyalist devrim ve proletarya diktatörlüğünden vazgeçişinin yansıması olan Avrupa Komünizmi güçlenmişti.¹⁴³⁹ Savaş sonrasında Batı Avrupa’da uygulanmaya başlayan refah devleti politikasının hızlı birikim süreci sayesinde ekonomik ve toplumsal hakları genişletip, sınıf çatışmalarını kısmen örtmesi, 1968 Eylemleriyle başlayan sivil tepki ve oluşumlar- öğrenci hareketleri, nükleer enerji karşıtı, barış hareketleri, çevreciler- işçi eksenli politika ve çatışmaları tartışılır kılınmıştı.¹⁴⁴⁰ 1970’lerden itibaren Sovyetler Birliği Komünist Partisi’nde belirginleşen “anti-tekelci mücadele”, işçi sınıfının diğer toplumsal sınıf ve tabakalarla işbirliği içinde mücadele edeceği bir “ara iktidar biçimini” ifade ediyordu. Bu iktidar biçimi FKP’de “ileri demokrasi”, İKP’de “yenilenmiş demokrasi”, Batı Alman Komünist Partisi’nde “anti-tekel demokrasisi” olarak adlandırılıyordu. Bu hedefler Avrupa Komünizminin oluşumunu sağlamıştır. Demokratik yollarla sosyalizme geçişi mümkün kılan, mücadelenin “yeni” toplumsal muhalefet odakları-feministler, çevreciler, öğrenciler...- ve sınıflar arasında yapılacak ittifakla sürdürüleceğini söyleyerek Marksizm’in sınıf mücadelesi ve proletarya diktatörlüğünü terk eden, sınıf politikası yerine kitle demokrasisini öngören Avrupa Komünizmi 1968 Hareketleri’yle başlamış ve 1970’lerin sonunda gelişmiştir.¹⁴⁴¹

(3) Post-Yapısalcılık

Sol içinde oluşan bu değişimin, kısacası post-Marksizm’in, düşünsel temeli ise yapısalcı dilbilim ve post-yapısalcılık tartışmalarındadır. Yapısalcı dilbilim, 19.yy’ın sonlarına kadar dilin yalnızca sözcüklerle ve gramer yapısıyla açıklanabileceğini söyleyen egemen dilbilim anlayışına karşı İsviçreli Dilbilimci Ferdinand de Saussure’nin geliştirdiği dil teorisidir.¹⁴⁴²

¹⁴³⁹ Kaygalak, a.g.m., s. 35

¹⁴⁴⁰ Kaygalak, a.g.m., s. 34-35

¹⁴⁴¹ Avrupa’daki Komünist partilerin tümü kitlelerden ve işçi sınıfında koparak ya yok olmuş ya da sosyal demokrat bir çizgiye dönüşmüştür. Bu dönemde işçi sınıfı, sosyalizm ve ulusal kurtuluş mücadeleleri de gerilemiş ve SSCB’nin çöküşüyle birlikte sosyalist solda mücadelenin içeriği ve yöntemi açısından tartışmalar başlamıştı. Kaygalak, a.g.m., s. 35

¹⁴⁴² Gülseren Adaklı, “Post-Marksizmin Kuramsal ve Siyasal Açmazları”, Praksis, Sayı 1, 2001s. 14

Saussure'un 1906-11 yıllarında verdiği derslerin dökümünden oluşan Genel Dilbilim Dersleri kitabı, teorisinin kaynağını oluşturur. Yapısalcı Dilbilim kuramı, Fransız yapısalcılığının da temelini oluşturarak toplumun tüm temel yapılarının da dil gibi ele alınabileceğini savunmuştur.¹⁴⁴³ Saussure'a göre bireylerin dilsel edimleri aslında 'dil'in kullanımıdır ve belirleyici olan ve sözü yöneten yapı budur. Ayrıca dilin tarihselliği, tarih içindeki değişimleri kadar dilin değişmeyen yapısal özelliklerinin de incelenmesi gerektiğini savunmuştur. Dili yapısal olarak oluşturan iki öge vardır.¹⁴⁴⁴ Birinci öge bir kelimenin içsel telaffuzu yani kelimenin kavramını oluşturur ve gösterilendir. Örneğin 'masa' sözcüğünün gösterileni masa kavramıdır. İkinci öge ise kelimenin dışsal telaffuzu yani kelimenin işitsel imgesidir ve gösterendir. 'Masa'nın m-a-s-a harflerinden oluşan ses imgesidir. Kavramla iletişimsel imgenin bileşimine 'gösterge' denir ve göstergenin gerçek yaşamdaki nesnesi de 'gönderge'yle ifade edilir. Burada en önemli nokta gösterilenle gösterenin ilişkisiyle oluşan göstergenin keyfi bir ilişki sonucunda oluşmuş olmasıdır. Yani kavramla iletişimsel imge arasında zorunlu bir ilişki yoktur. İlişki arasındaki bu görüş post-yapısalcıların temel varsayımını oluşturur. Ayrıca 'Saussure dili, 'farklılıklar' imgesi olarak alıp, her göstergenin değeri başka bir gösterge tarafından belirlenir' şeklinde sunmuş ve post-Marksizm'in temel kavramlarından birini oluşturmuştur.¹⁴⁴⁵ Böylece kimlik siyasetinin temeli olan 'farklılık', 'ötekilik' kavramları kurulmuş oluyordu.

Yapısalcı dilbilim birçok disiplini etkilemiş, dilbilimde sunulan teoriler farklı alanlara uygulanmıştır: antropoloji, iktisat, psikanaliz, sosyoloji gibi. Antropolojik yapısalcılığın kurucusu olan Claude Levi Strauss, dil ve toplum arasında ilişki kurarak "kartezyen özne" anlayışına karşı çıkar. Buna göre, yapısal ve tarihsel belirlenim ilişkisi kabul edilmeksizin, tarihin yapısalcısı olarak insanı merkeze alan Kartezyen özne anlayışı yanlıştır.¹⁴⁴⁶ Varlığın merkezi özne değildir bu nedenle belirleyici olan "yapılardır" ve insan da bu yapıların taşıyıcısıdır. Yapıları tüm öznelere ötesine taşıyan yapısalcı

¹⁴⁴³ Adaklı, a.g.m., s. 14

¹⁴⁴⁴ Adaklı, a.g.m., s. 15

¹⁴⁴⁵ Adaklı, a.g.m., s. 15

¹⁴⁴⁶ Adaklı, a.g.m., s. 15

anlayış, genel olarak Roland Barthes, Jacques Lacan, Madan Sarup, Jean-François Lyotard, Michel Foucault, Jacques Derrida, Jean Baudrillard, Julia Kristeva, Gilles Deleuze, Félix Guattari gibi post-yapısalcılarla geliştirildi. Yapısalcı ve post-yapısalcılar temel olarak öznenin yapı tarafından üretildiği ve evrensel hakikat gibi bir şeyin olamayacağı görüşünde hemfikirdirler. 1960 ve 1970'lerle kuramsal tartışmalarla doğan ve gelişen post-yapısalcılıkta ayrıca Saussure'un gösterilen kavramının değeri düşürülerek gösteren ön plana çıkartılmaktadır. Gösterenden bağımsız hiçbir gösterilen yoktur ve anlam da gösterilenlerle ifade edilen, hakkında karar verilemeyen bir kavramdır.¹⁴⁴⁷ İkisi arasında tabiyete dayanmayan ilişki, önermelerle gerçek arasında da bir tabiyetin bulunmadığını göstermektedir. Örneğin Derrida dilin dışında herhangi bir göndergenin var olmadığını söyleyerek kendi kendine yeten bir gerçeklik fikrine karşı çıkararak söylem kuramına işaret edecekti. Söylem dışında hiçbir gerçekliğin var olmadığının kabulüne dayanan söylem kuramı, hiçbir nedensellik ve belirlenim ilişkisinin olmadığını ve insanın da özne bilincine sahip olmadan dil ve söylem yoluyla yapılanacağını savunur.¹⁴⁴⁸ Özne merkezi değildir ve ideoloji yani söylemle oluşur diyen post-yapısalcılar, bir şeyin olabilirlik koşulunu 'kurucu bir ilkeye' bağlayan aşkıncılara da karşı çıkarlar. Çünkü olabilirlik kurucu, aşkın bir özneye değil; önceden var olan bir söyleme bağlıdır.

Derrida, tarihe ve topluma belirli yasalarla bakmayı yanlış bulurken, her türlü olgu ve olayın tanımlayan "metin dışında hiçbir şeyin olmadığı"nı söylemiştir. Althusser "öznesiz tarih"ten bahsederek öznenin ideolojiyle belirlendiğini söylemiş; Foucault ise özneyi iktidar ve söylemin belirlediğini savunmuştur.¹⁴⁴⁹ Dilin gerçeklikle bağını koparan ve sadece gösterenlere bağlayan post-yapısalcı yaklaşım bu tartışmalarla gelişimi sağlamış 1980'lerde ise olgunlaşmış bir anlayış olarak karşımıza çıkmıştır.

Özneyi söylemsel bir oluşum olarak kabul edip yaratıcı bir niteliği olmadığını söyleyen yapısalcılığa ek olarak öznenin söylem ve iktidar yoluyla

¹⁴⁴⁷ Adaklı, a.g.m., s. 16

¹⁴⁴⁸ Adaklı, a.g.m., s. 17

¹⁴⁴⁹ Adaklı, a.g.m., s. 17-18

oluşturduğunu savunan post-yapısalcı söylem gerçeklikte hiçbir düzenin verili olarak bulunmadığı, zorunlu ilişkiler doğuracak hiçbir nedensel hiyerarşinin olmadığını ancak gerçekliğin söylem, eklemlenme ve rastlantısallıkla oluşacağını söylüyordu. Bunun pratikteki anlamı ise sınıf politikası yerine söylem yani hegemonik olarak bir araya getirilmiş toplumsal aktörlerin demokratik mücadelesinin geçmesiydi. Kısacası sınıfsal çelişkilerin yerini halk ittifakları almıştır.

b. Dünya’da 1968 Hareketleri

1968 Hareketleri de tüm Post-Marksist//modernist/yapısalcı yaklaşımların etkisinde, işçi sınıfı yerine “öznesizliği” temel alarak toplumun tüm dezavantajlılarını “özne” haline getiren eylemlerdir. 68 Hareketinin temelinde yalnızca siyaset ve ekonomik değil, toplumsal hayatın her alanındaki sömürüye karşı bireyin tepki göstermesi ve değiştirmesine yönelik harekete geçmesi yatmaktadır. Modernizmin bütünleştirici/homojenleştirici politika anlayışı yerine farklılıklara değer veren, çoğulcu toplum algısının yansıması olan Post-modern politika anlayışı 1960’lardan sonra kimlik siyasetinin oluşmasında önemli bir neden olmuştur.

Öğrenim koşullarının iyileştirilmesini isteyen öğrenciler, kadınlara yönelik şiddetin ve ayrımcılığın bitmesini isteyen kadın hareketleri, doğadaki kaynakların sonsuz ve sınırsız olmadığını hatırlatan doğaseverler, silahsızlanmayı isteyen savaş karşıtları, cinsel tercihleri konusunda özgürlük talep eden lezbiyenler, eşcinseller vb, hayvanların da bizim dışımızda ve bize rağmen bir yaşam hakkı ve alanına sahip olduğunu savunan hayvan severler de bu mücadelede yer alırlar.

1968 Hareketlerinde siyaset dışında gelişen eylemler birçok değişiklik yarattı: çevre bilinci oluşmuş, kadın hakları konusunda eşitlik kavramı kabul görmeye başlamış, hayvan hakları ve vejetaryenlik benimsenmeye başlanmış, komün evleri gibi alternatif yaşam biçimleri geliştirilmiş, eşcinsellik, lezbiyenlik, evlilik dışı ilişki, engellilik gibi toplumsal farklılıklar

benimsenmeye başlanmış, silahsızlanma, biyolojik silahlara karşı toplumsal farkındalık yaratılmıştır.¹⁴⁵⁰ Ayrıca bu hareketler örgütlenerek kuruluşlar da oluşturmuşlardır: Yeşiller Partisi, Doğal Yaşamı Koruma Örgütü, Yeşil Barış(Greenpeace), Anti-Atom Santralleri Hareketi gibi.¹⁴⁵¹

Ancak 68 Hareketlerinin en büyük yansıması kadın hakları konusunda görülmüştür. Radikal feminizm, 1960'ların sonu 1970'lerin başlarında bir grup eski devrimci kadın Boston ve New York'ta geliştirilmiştir.¹⁴⁵² Radikal feministler, kadın sorunlarını, yeni sol akımların ilgilendikleri sorunlarla adalet, eşitlik ve barış gibi, ilişkilendirmeye çalıştılar. Güçlenen kadın hareketleri ayrı bir kadın kültürü yaratmak amacıyla 1968 Hareketinin çok kapsamlı çatısından sıyrılarak ayrı bir hareket halinde mücadele vermeye başlamışlardır. Feministlerin dikkat çektikleri nokta, kadınların toplumsal yapıdaki eşitsiz durumunun kast sistemini andırdığıdır.¹⁴⁵³ Dönemin cinsel özgürlüğü kadınların özgürlüğüne bağlayan, Almanya ve Fransa'da gelişen ve hippie/komün yaşam deneyimlerinin de sahiplendiği "Cinsel Devrim" kavramı birçok yeniliği de beraberinde getirir. Evlilik dışı cinsel ilişki, kürtaj, doğum kontrol yöntemleri gibi kavramlar toplum içinde kabul edilir hale gelmiştir.¹⁴⁵⁴ Ancak kadının özgürlüğünü "cinsel devrim" bağlayan görüşlere de ısrarla karşı çıkan radikal feminizmin diğer bir temsilcisi Dana Densmore kadının özgürlüğünün çok daha kapsamlı olduğundan hareketle ruhsal ve düşünsel bir özgürlüğün olması gerektiği belirtmiştir.¹⁴⁵⁵ New York'ta 1967-68'de gelişen bu radikal feminist hareketler radikal feminizmin *ana gövdesini* oluşturmuşlardır.

68 Hareketleri içinde siyasi yönetime ve uygulanan politikalara karşı çıkan üniversite öğrencilerinin eylemleri, siyaset ve ekonomi dışındaki sömürülere yönelik tepkiler kadar yoğundur. Ülke yönetiminin "sol"dan eleştirileri yapılarak uygulanan ekonomi ve savaş politikalarına karşı

¹⁴⁵⁰ Mete Kızık, **Küresel İsyân '68**, yay. yön. Zeynep Atayman, 2.baskı, İstanbul, Cumhuriyet Kitapları, 2011, s. 175

¹⁴⁵¹ Kızık, a.g.e., s. 175-176

¹⁴⁵² Josephine Donovan, **Feminist Teori**, çev. Aksu Bora- Meltem Ağduk Gevrek-Fevziye Sayılan, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009, s. 267

¹⁴⁵³ Donovan, a.g.e., s. 269.

¹⁴⁵⁴ Kızık, a.g.e., s. 177

¹⁴⁵⁵ Donovan, a.g.e., s. 270

çıkılıyordu. 1949'da Çin'de gerçekleşen Komünist Devrim, 1959'da başarıyla sonuçlanan Küba Devrimi ve Amerikan işgaline uğrayan Vietnam'ın sürdürdüğü gerilla mücadelesi 68 eylemlerini oldukça etkilemişti.¹⁴⁵⁶ Öğrencilerin üniversitede reform talepleriyle başlayıp politikleşen üniversite eylemleri ile büyük toplumsal destek bulan ve yer yer genel grevlere dönüşen işçi grevleri 68 Hareketlerinin en etkili eylemleri olmuşlardır.

Dünya 68 Eylemlerinin kapitalizmin anavatanında başladığını söylemek yanlış olmayacaktır. ABD'de gerçekleşen 68 Hareketleri savaş ve ırkçılık karşıtlığı üzerine yoğunlaşmıştı. 1965 yılında ABD'nin Kuzey Vietnam'a saldırması, ülkede zencilere uygulanan ayrımcılığa karşı çıkan Black Muslim Hareketinin lideri Malcolm X ve yine zenci lider Martin Luther King'in öldürülmesi tepkilerin çığ gibi büyümesine neden olur.¹⁴⁵⁷

Böylesi bir ortamda ABD'de gerçekleşen 68 Hareketleri antiemperyalist bir nitelik taşımıştır. Ancak Amerika'nın Vietnam Savaşına yönelik öğrenci eylemleri 1968'den önce, 1964 senesinde başlamıştır. Öğrenci eylemlerinin merkezi haline gelen Berkeley Üniversitesi'nde "askerliği reddet", "Vietnam'da işgale son" sloganlarıyla işgal ve boykotlar gerçekleştirilmiştir.¹⁴⁵⁸ Ancak eylemlerin mesajları Vietnam savaşı karşıtlığı, ülkedeki ırkçılık, üniversitelerdeki totaliter yapı, cinsler arasındaki ayrımcılık, geleneksel ahlak ve tabulardan oluşuyordu. 1966 yılında ise eylemler daha çok ırkçılık karşıtlığına yönelmiştir.¹⁴⁵⁹ 1967'de temellerini Malcolm X'in attığı ırkçılık karşıtı ve anti-kapitalist olan Kara Panterler Partisi'nin eylemleri ön plandadır. Detroit'te zencilerin bir ayaklanmasını polisin bastırması sonucu 41 siyahi ölmüş, 2 bin kişi yaralanmış 4 bin kişi de tutuklanmıştır.¹⁴⁶⁰ Bunun üzerine Kara Panterler eylemlerini "şehir gerilla birlikleri" kurarak

¹⁴⁵⁶ Armaoğlu, a.g.e., s. 532-533, 1046.

¹⁴⁵⁷ Malcolm X 1965 yılında Martin Luther King de 1968 yılında öldürülmüştür.

¹⁴⁵⁸ Berkeley Üniversitesi "Düşünce Özgürlüğü Hareketi Birliği"ni kurmuşlar ve 1964 senesi boyunca Kaliforniya Üniversitesi başta olmak üzere bir çok eylem düzenlenmiş, yüzlerce öğrenci göz altına alınmıştı. Kızık, a.g.e., s. 27-28

¹⁴⁵⁹ 1966 yılında ABD'deki 38 şehirde siyahilerin ve yoksulların oturduğu bölgelerde ayaklanmalar çıkmış, polisle çatışılmış, Nisan 1966'da siyahların New York'taki ayaklanmasını bastırmaya çalışan polis 27 kişinin ölümüne 1100 kişinin de yaralanmasına yol açtı. Kızık, a.g.e., s. 29

¹⁴⁶⁰ Kızık, a.g.e., s. 29

sürdürecektir. Bu dönemde Che Guevara ve Mao'nun¹⁴⁶¹ etkisinde olan Amerikalı öğrenciler o dönemde öğrencilerin de askerlik yapmasını zorunlu kılan yasaya karşı askere gitmeyi, Vietnam savaşına katılmayı reddetmişlerdi. Nitekim olaylar öğrencilerin Pentagon'u işgaline kadar varmıştır.¹⁴⁶²

Bu savaş karşıtı ortam, 1968'de Martin Luther King'in öldürülmesiyle ırk ayrımına karşı ayaklanmaları doruk noktasına ulaştırmış, binlerce zenci ve beyaz, Beyaz Saray'a kadar yürümüş ve Beyaz Saray'ı kuşatmaya çalışmıştı. Yine 1940'larda "doğayla içiçelik, tüketim toplumu eleştirisi" ile başlayan Hippi hareketi ise 1960'larda politikleşecek, daha savaş karşıtı bir nitelik kazanacaktır. Temel sloganları "Make Love, Not War" ("Savaşma, Seviş") olacak ve Vietnam Savaşı'na karşı "make peace" yürüyüşleri düzenleyeceklerdir.

Fransa'daki eylemler ise işçilerin hak arama süreçleriyle başladı. Fransız Komünist Partisi ve Genel Sendikalar Birliği'nin işçileri desteklememelerine rağmen yalnız kalan işçiler ücret artışı ve iş kazalarına yönelik tazminat taleplerine yönelik 1967'de başlayan grevlerine artan bir katılımı ile devam ettiler. Bu grevler Fransa'nın birçok bölgesine yayılarak sürdü.¹⁴⁶³ Fransa'da öğrenci grevleri üniversitelerin eğitim politikalarına yönelik tepkilerden oluşuyordu. Ancak zamanla eylemler daha politik bir nitelik alacaktır. Öğrenciler Fransa'nın Cezayir'i işgal politikalarına karşı çıkıp Cezayir'in bağımsızlık mücadelesini destekliyor ve Amerika'nın Vietnam Savaşı'na karşı çıkıyorlardı. 1968'de dönemin öğrenci oluşumları özellikle Vietnam Savaşı'na karşıt olarak eylemler düzenlediler.¹⁴⁶⁴ Üniversitelerin birçoğu işgal edildi, polisle öğrenciler arasında çatışma yaşandı. 13 Mayıs günü De Gaulle'nin iktidara gelişi, 10.yılında 1 milyon kişinin katılımıyla protesto edildi. 15 Mayıs'ta Renault fabrikası işçiler tarafından işgal edildi ve yöneticiler bürolara hapsedildi. 18 Mayıs'ta 2 milyona ulaşan grevdeki işçi

¹⁴⁶¹ Berkeley Üniversitesi'nde en çok okunan kitap Mao'nun "Kızıl Kitap"ı idi. Kızık, a.g.e., s. 28

¹⁴⁶² Kızık, a.g.e., s. 26

¹⁴⁶³ İşçilerin ekonomik durumlarının düzeltilmesi için başlattıkları grevler 1966 yılında başlamıştır.

Kızık, a.g.e., s. 89-90

¹⁴⁶⁴ Kızık, a.g.e., s. 95-105

sayısı, 20 Mayıs'ta 4 milyona, 22 Mayıs'ta 9 milyona ulaştı. Grev o kadar yaygınlaştı ve o kadar çok iş kolunu kapsadı ki Fransa'da nerdeyse tüm hizmetler durdu. Ayrıca kırsal alanda da hükümete karşı büyük direniş vardı.¹⁴⁶⁵

Fransa'da 68 öğrenci hareketleri savaş karşıtlığı kadar sol içeriği de yüksek eylemlerden oluşmuştur. Örneğin Troçkist örgütlenme olan Devrimci Komünist Gençlik, Maocu Genç Komünistler Birliği-Marksist Leninist birçok protesto eylemi gerçekleştirmiş, Nantterre Üniversitesi'ne Troçkist ve anarşistlerin kurduğu Mart22 örgütü faaliyetler göstermiş, birçok eylemde "Erneryasyonel" söyleniyor, tüm binalara kızıl bayraklar çekiliyor ve Prag Baharıyla dayanışma sloganları atılıyordu.¹⁴⁶⁶

Almanya'yı 68'e hazırlayan süreç yine öğrencilerin Üçüncü Dünya ülkelerine destekleri ve Vietnam Savaşına karşı çıkışlarıyla başladı. Ancak eylemler ağırlıklı olarak sol örgütlerin elindeydi. 1946'da kurulan Almanya Sosyalist Öğrencileri(ASÖ) örgütü 1960'larda Almanya'da sol kesimin merkezi haline geldi.¹⁴⁶⁷ 60'lı yılların ortasına kadar ASÖ, Marksizm'in yeniden yorumlanması, üniversitelerin demokratikleşmesi ve uluslararası dayanışma alanlarında etkinlik gösterdi.¹⁴⁶⁸ 1965 yılında Rudi Dutschke, Dieter Kunzelmann ve Bernd Rabehl'in ASÖ'ye katılmasıyla sosyalizm ve Üçüncü Dünya Ülkeleri konularını ASÖ'nün odak noktası olmuştu.¹⁴⁶⁹ 1965'te 2.500 öğrencinin katıldığı Vietnam Savaşı aleyhine yönelik bir gösteriyle anti-Amerikancı tepkiler yoğunlaşır.¹⁴⁷⁰ 1966'da "Demokrasi Tehlikede" sloganıyla kongreler düzenleyip, nükleer silahlara karşı gösteriler yapılır. 1967'de ise feminist gruplar örgütlenir ve 17-18 Şubat 1967'de "Uluslararası Vietnam

¹⁴⁶⁵ Tüm bu ayaklanmalar karşısında De Gaulle, NATO ve Avrupa ülkelerinin kendi yanında olup olmadıklarını yoklamak için Almanya'ya kaçır. Ancak hizmetlerin durmasıyla işçiler arasındaki iletişim kopmuş ve grevde çözümler baş göstermiştir. Ayrıca sendikalar işverenlerle masaya oturmaya başlamıştı bile. De Gaulle ise fırsattan yararlanmasını bilmişti. Fransız halkı grevlere ve işgallere karşı ayaklanmıştı. Grev kırıcılarının çalışmaları ve sendikaların grevleri bitirme çağrısı sonucunda Haziran ayının sonunda ülkedeki tüm grevler bitmişti. De Gaulle ise iktidar süresince aldığı en yüksek oy oranını alarak iktidara gelmişti. Kızık, a.g.e., s. 106-107

¹⁴⁶⁶ Kızık, a.g.e., s. 95-100

¹⁴⁶⁷ Kızık, a.g.e., s. 49

¹⁴⁶⁸ Kızık, a.g.e., s. 49

¹⁴⁶⁹ Kızık, a.g.e., s. 51

¹⁴⁷⁰ Kızık, a.g.e., s. 53

Kongresi” düzenlenir. Yine aynı sene, klasik aile biçimine ve kadın-erkek ilişkilerine yönelik tepki niteliğinde olan Marksist eylemciler bir çeşit komünal yaşam biçimi olan “Komün-1” i kurdular.¹⁴⁷¹ 1968 yılına gelindiğinde ise öğrenci lideri olan Rudi Dutschke faşist eğilimli biri tarafından vurulur.¹⁴⁷² Ancak olayların bu noktaya gelmesinde devrimci öğrencileri terörist olarak gösteren, fotoğraflarını her gün gazetede yayınlarak onları hedef haline getiren Der Axel Springer Gazetesinin payı büyüktü.¹⁴⁷³ Yine gazetede Dutschke’nin ağır yaralı olarak kurtulmasının şansızlık olduğu yönünde haberlerin yer alması üzerine binlerce öğrenci gazeteyi basarak makinelere zarar verdi. İlerleyen günlerde ise gösteriler artarak devam etti. 1 Mayıs’ın büyük bir coşkuyla kutlanmasından sonra olayların daha fazla kontrolden çıkmasından korkan hükümet olağanüstü hal yasası çıkardı. Bunun üzerine IG-Metal Sendikası da öğrenci eylemlerine karşı destek vermeye başladı. İşçi-öğrenci dayanışması Mayıs ayı boyunca devam etti. Kasım ayındaysa polisle yaşanan çatışmada yüzlerce yaralı vardı. Devletin bu süreçte öğrencilere karşı uyguladığı teröre karşı öğrenciler de kurdukları ‘Kızıl Ordu Fraksiyonu’ ile karşı koymaya 70’li yıllarda da devam etti.

ABD ve Fransa’daki öğrenciler gibi İtalya’daki öğrenci hareketlerinin çıkış noktası da Vietnam Savaşıdır. Yine üniversitelerde reform talep eden öğrenciler 1968’de eylemlere başladılar.¹⁴⁷⁴ Ancak öğrenci hareketlerinde Maoocular, Fidel Castro yanlıları, Troçkistler, anarşistler etkiliydi.¹⁴⁷⁵ Üniversiteleri işgal eden öğrenciler işçi grevlerine de büyük destek verdiler; hatta grev gözcülüğü yaptılar.¹⁴⁷⁶ Öğrenci-işçi dayanışması 1969’da ABD başkanı Nixon’un İtalya’yı ziyaretini engellediği gibi FIAT grevi gibi kitlesel grevlere de yön verdi. Ancak İtalya’da eylemler bir süre sonra şiddetlenir.

¹⁴⁷¹ Kızık, a.g.e., s. 65-66

¹⁴⁷² Dutschke’yi vuran kişi Onu vurmadan önce “*sen kızıl domuzsun*” diye bağırmıştı. Kızık, a.g.e., s. 76

¹⁴⁷³ Gazetelerde Dutschke “Bir Numaralı Devlet Düşmanı” manşetiyle, hedef olarak gösteriliyordu. Kızık, a.g.e., s. 76

¹⁴⁷⁴ Kızık, a.g.e., s. 140

¹⁴⁷⁵ Kızık, a.g.e., s. 119

¹⁴⁷⁶ Kızık, a.g.e., s. 142

Şehrin birçok yerinde bombalar patlar ve onlarca kişi ölür. Kanlı eylemlerin faili olaraksa yine bu öğrenci grubu gösteriliyordu.¹⁴⁷⁷

İngiltere'deki 68 eylemleri ise yine temelini anti-Amerikancı eylemlerden alıyordu. Vietnam halkının mücadelesine destek vermek için yapılan gösteriler, üniversitede reform isteyen hareketlerle de ivme kazanmıştı. 1967'de başlayan ilk öğrenci işgalleri 1968'de diğer Avrupa ülkelerinde da yoğunlaşan öğrenci hareketleriyle birlikte arttı. Bu direnişlerin nedeni yine Vietnam Savaşı ve Amerika karşıtlığıydı.

Polonya'da 68 Hareketlerine eğitim sisteminin iyileştirilmesini isteyen öğrencilerin yürüyüşleri hakim olmuştur. Ancak bu eylemlerin çoğu devlet tarafından 'Siyonistlerin ayaklanması' şeklinde algılanmıştır. Hükümet bu gösterilere karşı son derece sert tepkilerde bulundu. Birçok Yahudi okuldan ve işinden atılmış, vatandaşlıktan çıkarılmış ve öğretim üyeleri meslekten çıkarılmıştır.¹⁴⁷⁸

Meksika'da okullarda öğrenci boykotları Temmuz ayı itibariyle başlamıştır. Ancak öğrencilerin sene boyunca gerçekleştirdikleri eylemlere polisin tepkisi çok şiddetli olmuştur. Gösteriler Üçüncü Dünya Ülkelerindeki açlık ve yoksulluğun sebebi olarak gördükleri kapitalizme ve emperyalizme tepki niteliğindeydi. İktidarın Amerika'yla olan ittifakına karşı yapılan eylemler polisin saldırısı sonucu onlarca göstericinin ölümüyle sonuçlanmıştı: 24 Temmuz'da gerçekleşen öğrenci boykotunda 22 öğrenci polis kurşunuyla ölmüş, 10 bin öğrencinin 2 Ekim 1968'deki iktidar karşıtı gösterisinde de yüzlerce kişinin yaşamını yitirmiştir ve tarihe "Tlatelolco Katliamı" olarak geçmiştir.¹⁴⁷⁹

c. Türkiye'de 1968 Hareketleri

¹⁴⁷⁷ Ancak yapılan yargılamalar sonunda öğrencilerin suçsuz olduğu ortaya çıkacaktır. Kızık, a.g.e., s. 144

¹⁴⁷⁸ Kızık, a.g.e., s. 167-168

¹⁴⁷⁹ Kızık, a.g.e., s. 172

Üniversitede reform talepleriyle başlayan Türkiye 1968 Hareketleri, kısa zamanda antiemperyalist bir nitelik kazanarak işçi sınıfının da örgütlü hareketlerinin arttığı sol bilincin hiç olmadığı kadar kitleselleştiği bir dönem temsil eder. Öğrenci ve işçi eylemlerinin bu kadar güçlenip çoğaldığı bu dönemde TİP, önceleri işçi ve köylülerin tek örgütleyicisi olan konumundan hızla uzaklaşıyordu.

Türkiye'yi 1968'e götüren süreç Adalet Parti'sine olan muhalefetle başlamıştır. Gençler iktidarın Atatürk ilkelerinden tamamen saptığını, ulusal kurtuluş mücadelesi vererek emperyalizmi yenmiş olan Mustafa Kemal'e ihanet edildiğini ve ülkenin tekrar "sömürgeleştigi"ni düşünüyorlardı. Bu konudaki tek sorumlu olarak da, ülke kapılarını Amerika'ya tamamen açan iktidarı görüyorlardı. Özellikle 1965 itibarıyla meclise giren Türkiye İşçi Partisinin dış politikada izlediği anti-emperyalist muhalefet öğrencileri de son derece etkilemişti. İlk kez dış politikaya yönelik eleştirel bir tavır alınması ülkede özellik de üniversite gençliği üzerinde anti-emperyalist bir hava oluşmasına neden oldu.

Gelişen anti-emperyalist tepki 1968 öğrenci hareketlerinin çıkış noktası olmuştur. 1966'da Başbakan Süleyman Demirel'in İstanbul Teknik Üniversitesi'nde katıldığı törende "Milli Petrol" sloganlarıyla protesto edilmiştir.¹⁴⁸⁰ 4 Temmuz'da ise Milli Türk Talebe Federasyonu ABD Başkanı Johnson'a Amerikan Bildirgesinin bir fotokopisini yollar.¹⁴⁸¹ 1966 yılının diğer hareketleri ise üniversite eğitiminde reform talep eden öğrencilerin ölüm orucuna başlaması olmuştur.

Haziran 1967'de Amerikan 6.Filosunun İstanbul'a gelmesinin protesto edilmesi gençlik hareketlerinin anti-emperyalist bir nitelik kazanmasına yol açmıştır.¹⁴⁸² Birçok Amerika karşıtı gösteriler düzenlenmiştir. Daha sonra parlamentoda TİP'li milletvekillerine yönelik sözlü saldırıların fiziksel bir hal alması ve en nihayetinde Çetin Altan'ın dokunulmazlığının kaldırılmak

¹⁴⁸⁰ "Milli Petrol Kampanyası" Fikir Kulüpleri Federasyonu'nun 1965'te başlattığı bir kampanyadır. Kampanyayla ilgili bilgiler "Fikir Kulüpleri Federasyonu" kısmında anlatılacaktır.

¹⁴⁸¹ Aydın Çubukçu, **Bizim '68**, 4.Baskı, Evrensel Basım Yayın, 1997, s. 46

¹⁴⁸² Taksim Anıtı önünde yapılan konuşmada Türk Milli Talebe Federasyonu ikinci Başkanı Faruk Yalnız şöyle söylemiştir: "Türkiye, Johnson'a mezar olacaktır. Türkiye ulusu bir kere daha emperyalizmi Anadolu'da kahredecektir." Çubukçu, a.g.e., s. 48-49

istenmesi karşısında yoğun protestolar düzenlenir.¹⁴⁸³ Ayrıca TİP'in başlattığı "Doğu Mitingleri" de bu dönemde gerçekleştirilmiştir. Üniversitede reform talepleriyle ilgili hareket ise 20 Ekim 1967'de İstanbul Hukuk Fakültesi'nde gerçekleşmiştir.¹⁴⁸⁴ 1 Kasım'da başlayan boykot 8 Kasım'da sona ermiştir. Ardından Fikir Kulüpleri Federasyonu öncülüğünde "Özel Okullar kapatılsın" kampanyası başlatılmıştır.

Bu eylemler gençliği 1968'e hazırlayan eylemlerdi. 1968 Hareketlerini başlatan eylem olarak görülen gelişme ise uluslararası bir örgüt olan AIESEC'in toplantısının protesto edilmesidir.¹⁴⁸⁵ 7 Mart 1968'de İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi'nde AIESEC'in açılış konferansına katılan Adalet Bakanı Seyfi Öztürk'ün konuşması öğrenciler tarafından engellenmiş ve toplantı sonrası Deniz Gezmiş'in de dahil olduğu birçok öğrenci tutuklanmıştır. Tutuklu öğrencilerin yargılanmaları ise büyük ilgi uyandırmıştır. Zira Bozkurt Nuhoğlu'nun anlatımına göre davanın görüldüğü duruşmalarda adliye önünde binlerce öğrenci toplanmaktadır.¹⁴⁸⁶ Dolayısıyla davanın bu denli kitleselleşmesi 1968 Hareketlerinin kitleselleşmesinde önemli bir etken olmuştur. Üstelik 1968 Hareketlerinin öğrenci liderlerinden Deniz Gezmiş ilk kez bu dava sırasında kamuoyunca tanınmış ve sempati kazanmıştır.¹⁴⁸⁷

Türkiye'deki 68 Hareketleri Dünya 68 Hareketlerinden de etkilenmektedir. Paris'te otuz bin öğrencinin polisle çatıştığı eylemlerin olduğu sırada İstanbul'da bütün üniversite ve yüksekokullar öğrencisi kitlesini kapsayan geniş ve etkili bir "NATO'ya Hayır" kampanyası yürütülmektedir.¹⁴⁸⁸ 1968'de ise yine dünya 68 hareketlerinde olduğu gibi bir dizi üniversite işgalleri gerçekleşecektir. 10 Haziran'da Dil Tarih Coğrafya Fakültesi öğrencileri on üç maddelik üniversitede reform talebiyle fakülteyi işgal

¹⁴⁸³ Çubukçu, a.g.e., s. 49

¹⁴⁸⁴ Çubukçu, a.g.e., s. 51

¹⁴⁸⁵ AIESEC (Association Internationale Des Etudiants En Sciences Economiques Et Commerciales) Türkçe açılımı Türkiye İktisadi ve Ticari İlimler Talebeleri Staj Komitesi olan AIESEC 1963 yılından itibaren Türkiye'de faaliyet gösteriyordu.

¹⁴⁸⁶ Çubukçu, a.g.e., s. 64

¹⁴⁸⁷ Çubukçu, a.g.e., s. 66

¹⁴⁸⁸ 14 Mayıs'ta 106 öğrenci gözaltına alınır. Taksim'de de göz altıları protesto eden gösteriler düzenlenir. Çubukçu, a.g.e., s. 67

ederler. Öğrenci Derneği Başkanı Celal Kargılı boykot ve işgalin nedenlerini şöyle açıklar:¹⁴⁸⁹

“Dünya gençliği bizden çok daha iyi şartlarda bulunurken, daha iyi olanaklara kavuşmak için mücadele verirken, pek ilkel koşullarda, en ilkel yönetmeliklerle öğrenime devam etmemiz, Türk gençliğinin devrimcilik görüşü ile bağdaşmamaktadır. Biz, bu hareketle, Türkiye’deki bütün üniversite gençliğinin devrimci hareketlerine, fakültemiz bahçesini mücadele alanı olarak ayırdık. Haklarımız verilinceye kadar mücadeleye devam edeceğiz. İsteklerimizin gerçekleşmesi için 8000 öğrenci, kanımız pahasına ant içmiş bulunuyoruz.”

12 Haziran’da bu kez İstanbul Hukuk Fakültesi eğitimde reform talepleriyle işgal edilir. İşgal ancak öğrencilerin isteklerinin kabul edilmesiyle 25 Haziran 1968’de kaldırılır.¹⁴⁹⁰ Ardından 1968 bahar ve yaz ayları, bütün Türkiye üniversitelerinde ve yüksekokullarında boykotlarla geçer. Boykot ve isteklerin bir kısmı kabul edilmesiyle biterken bazı üniversitelerde çatışmalarla sürmeye devam etmektedir.¹⁴⁹¹

Tıpkı Avrupa’da olduğu gibi 68 hareketlerinde öğrencilerin işçilere destek verdiği grevler de olmuştur. Derby Lastik Fabrikasının grevlerinin etkisiz kaldığını düşünen işgale girişmek için öğrencilerden destek istediler.¹⁴⁹² Öğrencilerle birlikte işgal düzenlendikten sonra grev başarıyla sonuçlandı. Bunun üzerine daha sonra 1968 yılı içinde Kavel ve Finfinis fabrikalarındaki grevlere de öğrencilerin desteği olmuştur.

Ancak 1968’de gerçekleşen hareketleri diğer yıllardan ayıran eylemlerin yalnızca kitlesel olması değil; gençlik hareketinin TİP’ten kopmasıdır. TİP’i revizyonistlikle suçlayıp TİP’ten uzaklaşan gençlerden İstanbul’da Devrimci Öğrenci Birliği(DÖB)’ni kurdu. Deniz Gezmiş’in de aralarında bulunduğu DÖB’ün en önemli eylemi 15 Temmuz 1968’de 6. Filoyu protesto mitinginden sonra Dolmabahçe’de birkaç Amerikan askerini

¹⁴⁸⁹ On üç. Maddelik taleplerin çoğu eğitimle ilgiliyken ilk madde “Fakülte dekanı, ya Atatürk ilkelerine saygılı olmalı ya da görevini derhal terk etmelidir.” Çubukçu, a.g.e., s. 68

¹⁴⁹⁰ **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, Cilt VII, yay. yön. Ertuğrul Kürkçü, İstanbul, İletişim Yayınları, 1988, s. 2073, 2084

¹⁴⁹¹ **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, Cilt 7, s. 2100

¹⁴⁹² **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, Cilt 7, s. 2084

tartaklayıp denize atılır, rıhtımda bulunan iki Amerikan irtibat bürosu tahrip edilir ve Amerikan donanmasına erzak götüren kamyon yakılır.¹⁴⁹³ Yaşanan bu olaylar TİP'i pasifist olmakla suçlayan gençliğin eylemlerde harekete daha yoğun şekilde katılması açısından bir milattır. Zira Harun Karadeniz önderliğindeki İstanbul Teknik Üniversitesi Öğrenci Birliği ile Deniz Gezmiş'in önderliğindeki DÖB arasında sadece bildiri dağıtıp protesto etmek ve direnişleri yasal bir zeminde sürdürmekle, direnişe daha aktif katılmak arasında tartışma yaşanır.¹⁴⁹⁴ Fakat mücadelenin daha aktifleşmesinden yana tavır alan öğrenciler daha sonraki eylemlerinde de yürüyüş ve bildiri dağıtmak dışında polisle çatışmaya girmekten çekinmeyecektir. Bu durum öğrenci hareketlerinin pasiflikle suçlanan TİP'in etkisinden tamamen çıkarak MDD etkisi altına girmesi anlamına da geliyordu.

Türkiye İşçi Partisi'nin tam da bu dönemde genel başkan Aybar öncülüğünde girdiği parlamentarist faaliyetler nedeniyle Türkiye sol aydın kesimi, işçi ve sendikaların desteğini almış olan partinin gelişen sosyal hareketlerle bağlantı kurmasını da engellemiştir. Ancak TİP'in öğrenci hareketlerinden kopmasını hazırlayan parti içi gelişmeler de mevcuttu. TİP I. Kongresinden itibaren partinin üst düzey yöneticileri gençlik kollarına mesafeli yaklaşıyordu. Bunda TİP'in gençliğin "kendiliğinden doğan eylemlerini kontrol altına alamaması endişesi" ve öğrenci eylemlerinin alacağı şekle yönelik duyulan endişeydi.¹⁴⁹⁵ Özellikle Genel Başkan Aybar'ın gençlik muhalefetine dozajının artmasının başka getirileri olacağından endişe etmesi TİP'in bu eylemleri sahiplenmek bir yana eylemlere karşı çıkmasına yol açmıştı. Aybar'a göre, "Türkiye'de son yıllarda yaşanan genç devrimcilerin giriştikleri şiddet eylemlerinin sosyalist devrimlerle hiçbir ilgisi yoktur."¹⁴⁹⁶ Dahası bu gençler solu saf dışı etmek isteyen "birtakım oyunlara" alet edilmektedir.

¹⁴⁹³ Çubukçu, a.g.e., s. 73-77

¹⁴⁹⁴ İstanbul Teknik Üniversitesi Öğrenci Birliği ile Devrimci Öğrenci Birliği arasında yaşanan görüş ayrılığı Fikir Kulüpleri Federasyonu bölümünde daha ayrıntılı anlatılmıştır.

¹⁴⁹⁵ Ünsal, a.g.e., s. 275-277

¹⁴⁹⁶ Mumcu'dan aktaran Ünsal, a.g.e., s. 278, dipnot 103.

Ancak 68 Hareketleri hız kesmeden sürmüştür. “Dolmabahçe Olayı”ndan sonra 17 Temmuz günü polis İTÜ yurdunu basmış ve çıkan olaylar sırasında Vedat Demircioğlu pencereden düşmüştür.¹⁴⁹⁷ Aynı gün geç saatlere kadar İstanbul ve Ankara’da anti-Amerikancı eylemler yapılmış, Amerikalılara ait binalar ve taşıtlar taşlarla, molotof kokteyliyle tahrip edilmiştir. 20 Temmuz’da ise Beyazıt’ta “Barış İçin Amerikan Emperyalizmine Savaş” ve “Bağımsız Türkiye” mitingi düzenlenir.¹⁴⁹⁸ 24 Temmuz’da Vedat Demircioğlu hayatını kaybetmiş ancak cenazesi öğrencilerden kaçırılıp memleketinde toprağa verildiği için öğrenciler temsili bir cenaze töreni düzenlemek zorunda kalmıştır. 5 bin öğrencinin katıldığı, temsili tabutla düzenlenen cenaze töreninde öğrenciler Demircioğlu’nun ölümünden sorumlu tuttıkları polisle çatışır ve 35 öğrenci gözaltına alınır. Yürüyüşün başında Deniz Gezmiş vardır ve bu olaylardan sonra Gezmiş’in İstanbul Üniversitesi’ndeki liderliği yoğun olarak hissedilmiştir.¹⁴⁹⁹

1968 Sonbaharında üniversitelerin açılmasıyla birlikte boykot ve işgaller yeniden başlamıştır ancak bu kez eylemlerin yoğunluğu Ankara’daki üniversite ve yüksekokullara kaymıştır: Ankara Ticaret ve Turizm Yüksekokulu Tıp Fakültesi, Florance Nightingale Yüksek Hemşirelik Okulu ve ODTÜ’nün çeşitli fakültelerinde boykot ve işgaller başlamıştır.¹⁵⁰⁰ Boykot ve işgallerin bu derece yoğunluk kazanması üzerine İstanbul, Ankara, Balıkesir, İzmir, Trabzon, Samsun, Diyarbakır, Konya Eğitim Enstitüleri kapatılmıştır.¹⁵⁰¹ Ancak öğrenci hareketlerine askeri okullar ve harp okulları öğrencileri de katılmıştır.¹⁵⁰²

1968 Sonbaharında gerçekleştirilen “Mustafa Kemal Yürüyüşü” öğrenci hareketlerinin tekrar Amerika ve Adalet Partisi karşıtlığı şeklinde

¹⁴⁹⁷ Baskında 30 öğrenci tutuklanmış, 47 öğrenci de hastaneye kaldırılacak ölçüde dövülerek yaralanmıştır. **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, Cilt 7, s. 2085

¹⁴⁹⁸ Çubukçu, a.g.e., s. 77

¹⁴⁹⁹ Haşmet Atahan’dan aktaran Çubukçu, a.g.e., s. 80

¹⁵⁰⁰ Çubukçu, a.g.e., s. 83

¹⁵⁰¹ **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, Cilt 7, s. 2101

¹⁵⁰² Kara Harp Okulu öğrencileri *Göksenin* isimli bir yıllık çıkarıyordu. Bu yıllıkta ileride Kızıldere’de öldürülecek olan Saffet Alp ve yine THKP-C davasından yargılanıp ordudan atılacak olan genç subaylar ve kara harp okulu öğrencileri yazmaktaydı. **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, Cilt 7, s. 2101

sürmesine yol açar. Buna göre 30 Ekim’de Samsun Atatürk Anıtı önünden başlayıp 10 Kasım’da Ankara Anıtkabir’de sonlandırılacak yürüyüş, iktidarı protesto amacını taşıyordu.¹⁵⁰³ Zira I. Kuvayı Milliye hareketi günümüz şartlarında yeniden gündemdedir ve II. Kurtuluş Savaşı başlatılması gerekmektedir. Ancak yürüyüşün amaçları konusunda Samsun-Ankara yürüyüşünü düzenleyen DÖB, TİP ve CHP gençlik kolları arasında tartışma çıkacaktır. DÖB II. Kurtuluş Savaşının hedefini ABD ve emperyalizm olarak ortaya koyarken; sosyal demokratlar Adalet Partisi’ne karşı “Atatürkçülük gösterisi” olarak yorumluyor olması yürüyüşe katılanların bölünmesine ve beklenen etkinin elde edilememesine yol açmıştır.¹⁵⁰⁴

68 Gençliğinin anti-Amerikancı tavrını en iyi ortaya koyan gelişme ise Amerikan Büyükelçiliği’ne Güney Vietnam’da Barışı Koruma Programı Müdürlüğü yapmış olan Robert Komer’in atanmasıyla başlar. Vietnam’daki bu “görevi” ve eski bir CIA ajanı olması nedeniyle tepki duyulan Komer’in uçağının 28 Kasım 1968 günü İstanbul’a inmesiyle büyük bir gösteri düzenlenir ve polisle çatışılır.¹⁵⁰⁵ Bu çatışmadan sonra Deniz Gezmiş ve Cihan Alptekin’in de aralarında bulunduğu 17 kişi gözaltına alınır. Protestolar Komer’in Ankara’ya gelmesiyle devam eder. Komer havaalanında protesto gösterileriyle karşılaşır ve gençler burada da polisle çatışır. Ardından Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay’a bir telgraf çekerler.¹⁵⁰⁶

“CIA’da çalışan bir kişinin Türkiye’ye atanması ve üstelik bu kişinin Vietnam’da görev yapmış olması, Türkiye ile Vietnam’ı bir görmenin ifadesidir.”

Büyükelçiye yönelik tepkiler sürerken kendisinin ODTÜ’yü ziyareti sırasında öğrencilerin Komer’in arabasını ters çevirip yakması dönemin simgesi haline gelecektir.¹⁵⁰⁷ Bu olay birkaç gazetede “İkinci Milli Kurtuluş Savaşımızın Meşalesi ODTÜ’de yakıldı” başlığıyla verilir. Nitekim protestolar ancak Komer’in görevinden alınmasıyla bitmiştir.

¹⁵⁰³ **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, Cilt 7, s. 2098

¹⁵⁰⁴ Nitekim CHP yürüyüş sırasında kendisine bağlı gençleri eylemden çekmiştir. Çubukçu, a.g.e., s. 85

¹⁵⁰⁵ Çubukçu, a.g.e., s. 85

¹⁵⁰⁶ Çubukçu, a.g.e., s. 86

¹⁵⁰⁷ Ardından birçok öğrenci gözaltına alınır. Çubukçu, a.g.e., s. 86-87

Ocak 1969'da tekrar İstanbul'a gelecek olan 6.Filoya karşı protesto gösterileri yapılmıştır. Öğrenciler bu kez daha önceki gösterilerden aldıkları deneyimle daha planlı ve kapsayıcı protestolar yapmışlardır. 6. Filonun gelişine kadar on gün süren eylemlere öğrenciler, işçi sendikaları, meslek kuruluşları ve işçilerin katılması ani-Amerikancı eylemlere kitlesel bir nitelik kazanmıştır. Protestoların hemen hemen hepsinde Vedat Demircioğlu'nun ölümüne yönelik protestolar hakimdi. 6. Filoyu son protesto mitingi ise 16 Şubat 1969'da birçok öğrenci oluşumunun katılacağı yürüyüşle yapılacaktı. Ancak Adapazarı'ndan otobüslerle İstanbul'a getirilen binlerce vatandaşın gösteri sırasında yaklaşık 30 bin öğrencinin, işçinin, sendika ve meslek kuruluşunun katıldığı yürüyüşe saldırmasıyla, 2 kişi ölmüş, yüzlerce yaralanan olmuş ve yürüyüş tarihi "Kanlı Pazar" olarak geçmiştir.¹⁵⁰⁸

Dünya 68 Hareketlerinden farklı olarak eylemleri düzenleyen sol görüşlü öğrenciler ile sağ görüşlü öğrenciler arasında çatışmalar yaşanmıştır. Ayrıca birçok öğrenci faili meçhul cinayetlerde öldürülmüştür: Taylan Özgür, Mehmet Cantekin, Mehmet Büyüksevinç Battal Mehmetoğlu. Ayrıca okullardaki sağ oluşumları örgütleyen ve destekleyen çeşitli oluşumlar da bulunmaktaydı.¹⁵⁰⁹ Dolayısıyla üniversitede reform talebi ve anti-emperyalist hareketler olarak başlayan öğrenci hareketleri zamanla sağ-sol çatışması halini almıştır.

3. Örgütler

Türkiye İşçi Partisi'ni pasifist bularak partiden ayrılan gençlik örgütü, TİP'in "parlamentarizmi" karşısında daha pratiğe ve devrime yönelik buldukları MDD Hareketi'ne yönelmişlerdir. ileride örgütleşerek silahlı mücadeleye geçecek olan öğrenci liderlerinin TİP'in gençlik kolları olarak

¹⁵⁰⁸ **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, Cilt 7, s. 2106

¹⁵⁰⁹ 1968 yılında Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi Genel Başkanı Alpaslan Türkeş'in öncülüğünde milliyetçi gençlerin teorik ve askeri eğitim aldıkları kamplar kuruldu. Sayıları 34 olan kampları Dündar Taşer ve Rıfat Baykal yönetmekteydi. Alpaslan Türkeş 10 Ocak 1969'da bu kampları kendilerinin yetiştirdiğini ve desteklediklerini açıklamıştır. **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, Cilt 7, s. 2088

faaliyet gösteren Fikir Kulüpleri Federasyonu'nda yer alarak teorik birikim edinmişlerdir. Ancak bir süre sonra gençlik hareketi içinde MDD tezi de yetersiz kalmış ve Çin ve Küba devrimlerinden ve Latin Amerika gerilla hareketinin de etkisiyle silahlı mücadeleye yönelmişlerdir.

a. Fikir Kulüpleri Federasyonu'ndan Devrimci Gençlik Federasyonu'na

1956 yılında Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde Demokrat Parti'nin politikalarını eleştiren, CHP yanlısı bir Fikir Kulübü(FK) kurulmuştu.¹⁵¹⁰ 27 Mayıs sonrasında, 1961 itibariyle FK sosyalist bir çizgiye kaymıştır. Zira bu tür fikir kulüpleri başka illerde ve fakültelerde de açılmaya başlandı. Bu kulüplerin 1965 yılının Aralık ayında bir araya gelmeleriyle Fikir Kulüpleri Federasyonu(FKF) kuruldu.¹⁵¹¹ Hiçbir zaman resmi bir ilişki kurulmamış olsa da FKF kuruluşundan itibaren TİP yanlısı hatta onun gençlik kolları olarak faaliyet gösteren bir öğrenci örgütü olmuştur. Özellikle TİP'in meclise girdiği 1965 senesi itibariyle TİP ve FKF arasındaki ilişki daha da artmıştır. Ancak yine de "yalnız iktidara gelmeye yönelmek ve ya da iktidara gelme savaşı veren bir kuruluşu açıkça desteklemek, yani siyasete karışmak örgütümüzün konusu dışındadır" denilerek belki de bağımsız bir öğrenci hareketi yaratma niyeti tüzüğe yansıtılıyordu.¹⁵¹²

İlk kurucular arasında Siyasal Bilgiler Fakültesi, Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi, Hukuk Fakültesi, Fen Fakültesi, Yüksek Öğretmen Okulu ve fikir kulüplerinin temsilcileri bulunuyordu.¹⁵¹³ Fakat zamanla Ankara, İstanbul, Ege, Karadeniz Teknik Üniversite'sinde de faaliyette bulunan FKF 2 bin beş

¹⁵¹⁰ Ünsal, a.g.e., s. 273

¹⁵¹¹ Ünsal, a.g.e., s. 273

¹⁵¹² Alpat, a.g.e., s. 148

¹⁵¹³ 17 Aralık 1965 tarihinde SBF'den Hüseyin Ergün, Kudret Ulutürk, İsmet Özel, Erdal Türkkan, Ümit Hassan, DTCF'den Ataol Behramoğlu, Fen Fakültesi'nden Asaf Koksall, Hukuk Fakültesinden Zülküf Şahin, Şirin Yazıcıoğlu, Taylan Türker, YÖO'dan Mevlüt Korkmaz, Talip Özay, Rıfat Murat, Dudu Körücekli'nin Ankara Valiliği'ne Fikir Kulüpleri Federasyonu'nun kurulması için başvuru yapmışlardır. İnönü Alpat, **Popüler Türkiye Solu Sözlüğü**, yay.yön. Murat Kaplan, İstanbul, Siyah Beyaz Kitap, 2012, s. 147-148

yüz öğrenciyi temsil eden büyük bir öğrenci örgütü haline gelmişti.¹⁵¹⁴ FKF'nin temelleri, kendisini sosyalist bir dergi olarak tanıtan *Dönüşümler* dergisinde atılmış, ardından kısa sürede gençliğin aktif merkezi haline gelmiştir. Çıkardıkları *Kavga* isimli bültenle amaçlarını "Kulübümüz toplumcu dünya görüşü çerçevesinde düşünme ve davranma yetisine sahip yükseköğrenim gençlerinin; aralarındaki dayanışmaya, karşılıklı eğitime, iş ve eylem birliğine dayanan örgütüdür" olarak açıklıyorlardı.¹⁵¹⁵

FKF'nin Kurucular Kurulu 21 Aralık 1965 tarihinde ilk toplantısını yaptı. Hüseyin Ergün, Kudret Ulutürk, Ahmet Ali Arlı, Asaf Koksall, Erol Barutçugill, Ataol Behramoğlu, Orhan Ali Yücealp, Zülküf Şahin, Erol Temelkuran, Mevlüt Korkmaz, Dudu Körücekli Genel Yönetim Kuruluna seçilirken, Hüseyin Ergün ilk Genel Başkan oldu.¹⁵¹⁶ Bir yıl sonra ise onun yerine Kudret Ulutürk genel başkan seçildi.

FKF'da ülke gündemiyle ilgili düzenli tartışmalar yapılip eylemler yapılıyordu. Bu sayede üniversite öğrencileri sosyalizmi kuramsal ve pratik açıdan da öğrenmiş oluyorlardı. Zira sosyalist öğrencilerle işçiler arasında ilk yakın ilişki bu dönem kurulmuştur. 12 Mart 1965 tarihinde Zonguldak Kozlu'da maden işçilerinin direnişii sırasında iki kişinin güvenlik güçleri tarafından öldürölmesinden sonra SBF Sosyalist Fikir Kulübü 17 Mart'ta Ankara'da sessiz bir yürüyüş düzenlemiş, "hükümetin ve idari makamların yanlış tutumu"nu kınamıştı.¹⁵¹⁷ Yine bu dönem çeşitli öğrenci dernekleri ve işçi sendikalarıyla birlikte ortak bildiri yayınlamışlardı.¹⁵¹⁸ Böylece ilk kez öğrenciler ve sendikacılar ortak bildiri de yayınlamış oluyorlardı.

FKF'nin düzenlediğı eylemlerin başında ise 1965 Milli Petrol Kampanyası gelmektedir.¹⁵¹⁹ Öğrenciler Milli Petrol Kampanyası'yla petrol şirketlerinin Türkiye'deki petrol kuyularının kullanılmasına izin verilmemesini protesto ediyorlardı. Harun Karadeniz'in "gençliğin ilk önemli ekonomik

¹⁵¹⁴ Ünsal, a.g.e., s. 273

¹⁵¹⁵ Alpat, a.g.e., s. 148

¹⁵¹⁶ Akyol, a.g.e., s. 51

¹⁵¹⁷ Ünsal, a.g.e., s. 279

¹⁵¹⁸ Ünsal, a.g.e., s. 279

¹⁵¹⁹ Karadeniz, a.g.e., s. 51

eylemi” dediği kampanya “anti-emperyalist bir çizgide sürdürülmüştür.¹⁵²⁰ 1967 yılında “Özel okullar kapatılsın” kampanyasının ardından 14 Mayıs 1968’de “NATO’ya Hayır” kampanyası ile yine anti-emperyalist bir kampanya düzenlemişlerdir.¹⁵²¹

Ancak TİP içinde başlayan sol içi tartışmalar FKF’yı da etkilemeye başlamış, FKF’nın I. Kurultay’ında tartışmalar yaşanmıştır.¹⁵²² Özellikle 1967 itibariyle sokak gösterilerine yönelik TİP ve FKF yöneticileri ile FKF tabanı arasında yaşanan fikir ayrılığı MDD’ci tezlerin örgüt içinde güçlenmeye başladığının ilk işaretiydi. FKF yönetimi de TİP gibi sokak gösterilerine sıcak bakmıyor, faşizmi hızlandıracağını öne sürüyordu. Toplumsal dönüşümün parlamentoda gerçekleşeceğine inanan TİP’in, gençleri “anti-Amerikancı” gösterilere katılmaması konusunda uyarmıştı. Zira Aybar, bu eylemleri “faşist tehlikeyi” yaklaştırıp darbe koşullarını hızlandıracağı için tehlikeli buluyordu. FKF’li Zülküf Şahin de Aybar’a katılıyor, “sokak kavgası”nın “faşizmi çağırmaktan başka bir işe yaramayacağı”nı söylüyordu.¹⁵²³ Harun Karadeniz de öncü sınıfın işçi sınıfı olduğunu bu nedenle toplumun ilerleyişinde öğrenci hareketlerinin etkisinin çok sınırlı kalacağını söylüyordu.¹⁵²⁴ FKF muhalefeti ise TİP’i pasifizmle suçlayarak, eyleme yönelmek ve daha militan bir mücadele çizgisinin izlenmesi gerektiği üzerinde duruyordu. FKF merkezi TİP içindeki tartışmalarda TİP merkezine yakın isimlerden oluşuyordu. Muhalefette ise genel hatlarıyla Deniz Gezmiş, Mahir Çayan, Yusuf Küpeli, Doğu Perinçek ve arkadaşları bulunuyordu.

Eylem çizgisi noktasında başlayan tartışmalar bir süre sonra MDD-Sosyalist Devrim saflaşması şeklinde devam etti. TİP ileri gelenleri MDD’nin partiyi ele geçirme çabalarının farkındaydı. Bu amaçla Partinin Malatya Kongresinin ardından 1967’de Ankara’da on üç MDD’ci muhalifi partiden ihraç etmiş, sonra bu ihraca karşı çıkan İstanbullu MDD’cilerden 76 partiliyi

¹⁵²⁰ Karadeniz, a.g.e., s. 58

¹⁵²¹ Karadeniz, a.g.e., s. 77

¹⁵²² Genel Yönetim Kuruluna İzzet Ararat, Ahmet Ali Karlı, Asaf Köksal, Ergun Türkoğlu, Burhan Gürcan, Mustafa Kamer, Nail Gürman seçildi. Genel Başkanlığa ise İzzet Ararat getirildi, 1. Kurultay’da FKF üyesi Fikir Kulübü sayısı 11 iken dönem sonunda bu sayı 26’ya çıktı. Ayrıca İstanbul Sekreterliği’nin oluşturulmasına karar verildi. Alpat, a.g.e., s. 147

¹⁵²³ Ünsal, a.g.e., s. 281, dipnot 110

¹⁵²⁴ Karadeniz, a.g.e., s. 179

de TİP'ten uzaklaştırmayı planlıyordu.¹⁵²⁵ Partiyi MDD'cilerin ele geçirmesine izin vermemekte kararlı olan TİP ileri gelenleri Fikir Kulüpleri Federasyonu'ndaki muhalefeti bitirmek ve tam denetim sağlamak için bir kurultay düzenlemeye karar verdi.

Ancak 1968'in 23-24 Mart günlerinde Ankara'da gerçekleşen II. Kurultayda yine tartışmalar çıkmış ve Kongre Başkanlığına birden fazla aday çıkmıştı.¹⁵²⁶ II. Kurultay'da yaşanan tartışmalar ve birden çok adayın çıkması ilerideki yıllarda gençliği ayrılığın eşiğine kadar götürecekti. Bu kurultay, MDD yanlısı Doğu Perinçek'in FKF Genel Başkanlığı'na seçilmesiyle sonuçlandı. Sadun Aren TİP'in genel başkan seçilecek kişinin MDD çizgisinden olmaması için aday olan Doğu Perinçek'le adaylığından önce görüştüğünü, kendisine MDD ile ilgili fikirlerini sorduğunu anlatır. Perinçek "Ben bu konuda gençleri birleştireceğim ve bir MDD meselesi çıkarmayacağım" yanıtı vermiş olsa da daha ilk konuşmasında MDD'yi savunmuştur.¹⁵²⁷ Aren bu olaydan sonra FKF'nın MDD tarafına geçtiğini belirtmektedir.¹⁵²⁸ Zira MDD'ci Perinçek ve ekibi, Nisan 1968'de FKF olarak Devrimci Güçler Birliği (Dev-Güç)'ne katılma kararı alırlar.¹⁵²⁹ Mihri Belli'nin öncülüğünde kurulan Dev-Güç, 29 Nisan 1968 tarihli *Türk Solu* dergisinde duyurulmuştur. Mihri Belli "Ya Güçbirliği ya Faşizm" başlıklı yazısında devrimci yurtseverleri ve her Türküm diyeni devrimci güçlerbirliğine çağırıyordu.¹⁵³⁰

"Türk toplumunda emperyalizmin iş birlikçisi sömürücüsü güçlere karşı duran, tam bağımsız ve gerçekten demokratik Türkiye'nin bir gerçek olmasını özleyen ve bu uğurda Anayasa'nın sağladığı hak ve özgürlüklerden son katresine kadar yararlanarak eyleme girişme azminde olan örgüt, kurum ve çevreleri kucaklayan DEVRİMCİ GÜÇBİRLİĞİ kurulmuştur."

Karadeniz amaçlarını "Tam bağımsız Türkiye anlayışı içerisinde Anayasa hedeflerinin eksiksiz olarak gerçekleştirilmesi için çaba sarfetmek" olarak sunan Dev-Güç'ün aslında FKF'ya karşı, FKF'nın daha iyi

¹⁵²⁵ Ünsal, a.g.e., s. 281

¹⁵²⁶ Ancak Osman Saffet Arolat 90 oyla seçimi kazanmıştı. Alpat, a.g.e., s. 148

¹⁵²⁷ Sadun Aren, **Puslu Camın Arkasından**, 2. Baskı, Ankara, İmge Kitabevi, 2006, s. 183

¹⁵²⁸ Aren, **Puslu Camın Arkasından**, s. 183

¹⁵²⁹ Ünsal, a.g.e., s. 282

¹⁵³⁰ Karadeniz, a.g.e., s. 170

örgütlenmesini engellemek için kurulduğunu söylemektedir.¹⁵³¹ Bu nedenle FKF'nin TİP'e yakın kesimi "Dev-Güç'e katılma"yı "onların cunta hesaplarına alet olmak" olarak algıladıkları için buna karşı çıksalar da Perinçek liderliğindeki FKF'nin bu örgüte katılmasına engel olamamışlardır.

Ancak bir süre sonra TİP'in de baskıları üzerine Doğu Perinçek istifa edip genel başkanlığa TİP çizgisindeki Zülküf Şahin geçmiş olsa da FKF'daki bölünmeye engel olunamadı.¹⁵³² Yeni ekip ilk iş olarak Dev-Güç'ten ayrılmıştı ancak Haziran ayı itibariyle üniversitede reform talebiyle başlayan üniversite işgal ve boykotları ve bu eylemlere karşı çıkan TİP ile FKF'nin iyiden iyiye kopmasına yol açacaktı. Çünkü bir süre sonra Deniz Gezmiş ve arkadaşları TİP ve FKF'nin eylem çizgisini eleştirerek Devrim Öğrenciler Birliği'ni kurduğunu belirtmiştik. MDD'nin etkin olduğu DÖB ile TİP çizgisine yakın İstanbul Teknik Üniversitesi Öğrenci Birliği(İTÜÖB) arasında "Dolmabahçe Olayları" sırasında yaşananlar MDD'nin gençler arasındaki etkinliğini ortaya koyuyordu. ABD'nin 6. Filosu'nu protesto etmek için toplanan İTÜÖB yapılan protesto ardından yasal izin olmadığı için Dolmabahçe'ye yürümeyerek dağılmıştı; zira çatışma çıkmasını ve protestoyu gölgelemesini istemiyorlardı.¹⁵³³ Ancak DÖB'lülerin Dolmabahçe'ye yürümesine rağmen çatışma çıkmaması DÖB'ün TİP çizgisindeki tüm örgütleri "oportünist", "pasifist" "hain" olarak suçlamalarına ve iki çizgi arasındaki ayrımın daha da kuvvetlenmesine yol açacaktı.¹⁵³⁴ Örneğin Mahir Çayan "son gençlik hareketlerinde oportünizmin gerçek yüzünü bir kez daha gördük" diyerek, "bu hareketler faşizmi getirir" diyen gençlerin oportünizm yanılığına düştüklerini söyleyecektir.¹⁵³⁵

Ancak FKF içinde çatışma sona ermemiştir. Zira FKF içindeki muhalif hareket yeni bir kurultay toplanması için yönetimi zorluyordu. Ardı arkasına verilen istifalar, yayınlanan bildiriler, toplanan imzalar FKF'yi III. Kurultayı'nı toplamaya zorunlu kıldı. 1969'un 4-5 Ocak günlerinde toplanan Kurultayda

¹⁵³¹ Karadeniz, a.g.e., s. 175

¹⁵³² Yeni yönetimin ilk icraatı Doğu Perinçek zamanında girilen Dev-Güç'ten ayrılmak oldu. Alpat, a.g.e., s. 149

¹⁵³³ Karadeniz, a.g.e., s. 113-115

¹⁵³⁴ Karadeniz, a.g.e., s. 116

¹⁵³⁵ "Son Gençlik Hareketleri Üzerine", 6 Mayıs 1969, Çayan, a.g.e., s. 18

genel başkanlık için TİP'li gençlerin adayı Hüseyin Ergün ile MDD'cilerin adayı Yusuf Küpeli yarıştı.¹⁵³⁶ Küpeli Genel Başkanlığa seçildi. Yeni yönetim ilk bildirisiyle FKF'nin MDD görüşlerini benimsediğini kamuoyuna deklare etti. FKF'yi MDD'cilerin ele geçirmesi üzerine DÖB'lü öğrenciler de FKF'ye tekrar katıldılar. Aynı zamanda yeni dönem, sonradan THKP-C'nin çekirdek kadrosunu oluşturacak olan Mahir Çayan ve arkadaşlarının gençlik mücadelesine damgalarını vurmaya başladıkları bir dönem oldu.¹⁵³⁷ TİP'li öğrencilerse FKF'den ayrılarak sosyalist devrim stratejisini benimseyen Sosyalist Gençlik Örgütü'nü kurmuşlardır.¹⁵³⁸

Ancak bu kez Mahir Çayan ve Doğu Perinçek arasındaki görüş ayrılıkları ve tartışmalar FKF'yi 9-10 Ekim'de yapılan V. Olağanüstü Kurultay'a götürmüştür.¹⁵³⁹ Bu Kurultay FKF için oldukça önemli bir kurultay olmuştur. Öncelikle bu kurultayda "FKF" ismi değiştirilerek Türkiye Devrimci Gençlik Dernekleri Federasyonu (Dev-Genç) adını almıştır.¹⁵⁴⁰ Mahir Çayan'ın görüşlerine yakın duran öğrenciler Dev-Genç yönetimine ağırlıklarını koyuyorlardı: Atilla Sarp Genel Başkanlığa, İrfan Uçar Genel Sekreterliğe getirildi.¹⁵⁴¹ Yönetim Kurulunda ise Ergun Aydınoglu, Gün Zileli, Oral Çalışlar, Aktan İnce, Tuncay Çelen, Ömer Özerturgut bulunuyordu. Daha sonra Doğu Perinçek'in görüşlerini savunan Aktan İnce, Gün Zileli, Oral Çalışlar ve Ömer Özerturgut istifa ettiler. Yerlerine Oktay Etiman, Hüseyin Onur, Ruhi Koç ve Nurettin Öztürk getirildiler.¹⁵⁴² Dev-Genç'in son genel başkanı ise 1970'te yapılan VI. Kurultay'da seçilen Ertuğrul Kürkçü oldu. Bu kurultay 1971 Muhtırası sonrasında kapatılan birçok parti ve örgüt gibi Fikir Kulüpleri Federasyonu'nun kapatılması nedeniyle son kurultayı olmuştur.¹⁵⁴³

¹⁵³⁶ Alpat, a.g.e., s. 149

¹⁵³⁷ Alpat, a.g.e., s. 150

¹⁵³⁸ Ünsal, a.g.e., s. 286

¹⁵³⁹ Akyol, a.g.e., s. 52. Görüş ayrılıklarının nedenleri ve yarattığı bölünmeleri THKP-C ve TKP-ML bölümlerinde göreceğiz.

¹⁵⁴⁰ Akyol, a.g.e., s. 52

¹⁵⁴¹ Akyol, a.g.e., s. 52

¹⁵⁴² Alpat, a.g.e., s. 150

¹⁵⁴³ Yöneticileri ve üyelerinin bir kısmı Ankara'da İstanbul'da açılan iki davada yargılanmıştır. Akyol, a.g.e., s. 52

b. İlegal Örgütler

1960'ların ortasında “demokratik üniversite” talebi ve anti-emperyalist eylemlerle başlayan öğrenci hareketleri, 1960'ların sonunda iktidar stratejisi tartışmalarından “eylem”e yöneliyordu.

TİP'in MDD Hareketi'yle bölünmesinin ardından MDD Hareketi de stratejik ve taktik açıdan 1969 itibariyle bölünecektir. Avrupa' da baş gösteren öğrenci eylemleri, Çin, Vietnam, Küba ve Bolivya'da verilen gerilla mücadelesi ve Filistin direnişi Türkiyeli gençleri derinden etkilemiş, Sovyet Rusya çizgisindeki MDD Hareketi'nden kopmalarına neden olmuştur. Mao-Zedung, Régis Debray, Carlos Marighella'nın gerilla mücadelelerini anlatan kitapların okunmaya başlanması devrim strateji ve taktiğinin tartışılmaya başlanmasına yol açtı. Özellikle gelişen öğrenci hareketlerine yönelik polis şiddetinin artması, milliyetçi-şoven paramiliter grupların işçi ve öğrenci eylemlerine saldırması sol hareketin giderek radikalleşmesinde önemli bir etken olmuştur. Emperyalizme karşı gerilla mücadelesi veren ülkelerdeki gerilla mücadelesinin başarıyla sonuçlanması Türkiye'de de emperyalist başkaldırının küçük bir grubun silahlı mücadelesiyle tüm ülkeye yayılacağı inancını güçlendirmiştir.

Buna göre sokak eylemlerinin yerini artık silahlı mücadele alıyordu. Ancak TİP ve FKF'de yer almış ardından TİP'i pasifist olmakla suçlayıp TİP'ten kopan ve Dev-Genç ve MDD Hareketine yönelen örgütün kadroları şimdi de bir kısmı Çin Devrimi'nden hareketle “kır gerillası” mücadelesini bir kısmı da Latin Amerika Mücadelesinden hareketle “şehir gerillası” mücadelesinin Türkiye'de gerçekleşecek devrime öncülük edeceğini savunmaları açısından bölünmüştür. MDD Hareketinden çıkan bu örgütler Türkiye'nin yarı-sömürge, yarı-feodal yapısının kabulü, emperyalizme karşı gerilla mücadelesinin esas alındığı “halk savaşı” verilmesi gerektiği noktalarında fikri birliği bulunmaktaydı.

(1) Türkiye Halk Kurtuluş Parti-Cephesi(THKP-C)

THKP-C'nin kurulmasıyla sonuçlanan süreç esasen MDD içinde çıkan görüş ayrılıklarından kaynaklanmaktaydı. Doğu Perinçek ve arkadaşlarının Türkiye'de işçi sınıfı öncülüğünün objektif koşullarının olmadığını ileri sürmesi üzerine Mihri Belli ve Mahir Çayan bu görüşe şiddetle karşı çıkmıştır. Çayan işçi sınıfı öncülüğünü kabul etmemenin dünya devrim hareketlerini inkâr etmek olarak görmekteydi.¹⁵⁴⁴

“Türkiye proletaryası, milli demokratik devrimde öncülük için objektif şartlara sahip değildir’...‘proletarya bu objektif şartlara sahip olabilmesi için... köylülükle, özel mülkiyetle bütün bağları kopmalıdır’ sözleri, dünya proletarya hareketinin devrimci pratiklerini inkar etmektir.”

Mahir Çayan göre “Türkiye'nin erişmiş olduğu iktisadi gelişme seviyesi, milli demokratik devrim stratejisine uygundur; objektif gücü bakımından Türkiye proletaryası bu mücadeleyi omuzlayabilecek bir potansiyele sahiptir.”¹⁵⁴⁵

Bu tartışma kısa zamanda her iki kesimin de Mihri Belli grubundan uzaklaşmasıyla sonuçlanacaktır. Zira Perinçek ve arkadaşları “Beyaz Aydınlıkçılar” olarak anılacak olan Proleter Devrimci Aydınlık(PDA) dergisini çıkarmaya başlamışlardır.¹⁵⁴⁶ Mahir Çayan ve arkadaşları ise Çin, Vietnam ve Küba “halk savaşları”ndan etkilenecek ve MDD Hareketinden kopacaktır.

Buna göre 1969 yılının kış aylarında bir grup üniversite öğrencisinin, MDD'nin çerçevesini belirlediği mücadeleyi reddetmeleri ve illegal bir yapının gerekliliğini ortaya koydukları toplantıda “gizli” bir örgütlenme kararı alınarak THKP-C'nin ilk adımı atıldı.¹⁵⁴⁷ Türkiye devriminin silahlı bir yoldan gerçekleştirileceği görüşünü ilk kez açık ve net bir biçimde teorik alt yapısıyla birlikte ortaya koyan örgüt THKP-C olmuştur.

¹⁵⁴⁴ “Sağ Sapma, Devrimci Pratik ve Teori”, Ocak 1970, *Aydınlık Sosyalist Dergisi*, Çayan, a.g.e., s. 94

¹⁵⁴⁵ “Sağ Sapma, Devrimci Pratik ve Teori”, Ocak 1970, *Aydınlık Sosyalist Dergisi*, Çayan, a.g.e., s. 96

¹⁵⁴⁶ Şener, *Üç Tarz-ı Siyaset*, s. 209

¹⁵⁴⁷ *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, Cilt 7, s. 2177

Mahir Çayan'ın toplu yazılarından edindiğimiz bilgiler çerçevesinde THKP-C'nin iktidar stratejinde işçi sınıfının her zaman öncü sınıf olarak kabul edildiğini söyleyebiliriz. Mahir Çayan *Türk Solu*'ndaki ilk yazılarından itibaren proletaryanın demokratik devrimdeki öncülüğünü belirtmektedir.¹⁵⁴⁸

“Türkiye gibi yarı-sömürge ve az gelişmiş, kapitalist ve feodal ilişkilerin yanyana bulunduğu bir ülkede ülkenin kurtuluş mücadelesinin, iki devrim sürecinden geçeceği, bugün artık tüm bilimsel sosyalistler tarafından bilinen bir gerçektir. Tam ve bağımsız ve gerçekten demokratik bir Türkiye, proletaryanın sevk ve yönetiminde tüm devrimci sınıfların oluşturduğu gerçek bir demokrasiyi betimler.”

Çayan daha sonraki yazılarında da işçi sınıfının rolünün “artçı değil, öncü bir rol” olduğunu söyleyecektir. Buna kanıt olarak da “aylardan beri süregelen işçi sınıfının sınırlı da olsa, ‘kendi kendine sınıf’tan; ‘kendi için sınıf’ durumuna geçmekte olduğunu” gösterir.¹⁵⁴⁹ Ayrıca milli burjuvanın da milli cephe içinde mücadele eden bir müttefik olarak sayılmasına karşı çıkan Çayan, “asker-sivil aydın zümre”den ayrı hareket edilmesi gerektiğini, aksi halde “kuyrukçu” durumuna düşüleceğini söylemektedir. Dolayısıyla Çayan aslında MDD'nin milli cephe kavramıyla da çelişki yaşamaktadır.

MDD'den hareketinden kopmaya kadar varacak olan fikir ayrılıkları 15-16 Haziran İşçi Direnişinin ardından Mahir Çayan ve grubu Mihri Belli arasında işçi sınıfının önderliği ile ilgili görüş ayrılıkları yaşanmasıyla başlamıştır. Mihri Belli'nin anti-emperyalist mücadelede işçi sınıfının önderliğiyle ilgili çekincelerinin olması Mahir Çayan, Yusuf Küpeli ve Münir Aktolga'nın 29-30 Ekim 1970'te *Aydınlık*'taki yazı kurulu görevlerinden istifa etmesine yol açmıştır.¹⁵⁵⁰ Ardından yayımlanan “Aydınlık Sosyalist Dergiye Açık Mektup”ta Mihri Belli ve ekibine eleştiriler sıralandıktan sonra izleyecekleri strateji açıklanıyordu: “Biz devrimin işçi-köylü ittifakı temeli üzerinden emperyalist boyunduruğun en zayıf olduğu kırların şehirlerin fethi rotasını izleyen bir halk savaşı ile zafere erişeceğini söylüyoruz. Bu devrim

¹⁵⁴⁸ “Son Gençlik Hareketleri Üzerine”, 6 Mayıs 1969, Çayan, a.g.e., s. 15

¹⁵⁴⁹ Sağ Sapma, Devrimci Pratik ve Teori”, Ocak 1970, *Aydınlık Sosyalist Dergisi*, Çayan, a.g.e., s. 97-98

¹⁵⁵⁰ *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, Cilt 7, s. 2177

anlayışında köylülük temel güçtür, proletarya önder güçtür”¹⁵⁵¹ Ancak “devrimin örgütlü güçleri dışındaki güçlere güvenilemeyeceği”ni ve “ilk dönemde dar tutulmuş sayıca az ama demir gibi disipline sahip çelik çekirdek” halinde örgütlenmek gerektiğini belirtmişlerdir.

THKP-C’yi oluşturan çekirdek kadro ODTÜ ve SBF öğrencilerinin yürüttükleri mücadelelerde yer alan Ankara kökenli kişilerdi. Mahir Çayan, Ulaş Bardakçı, Ertuğrul Kürkçü, Yusuf Küpeli, Münir Ramazan Aktolga, İrfan Uçar, Hüseyin Cevahir gibi isimler gençlik mücadelesi içinde sivrilen isimlerdi.¹⁵⁵² İlk Geçici Genel Komitede Mahir Çayan, Yusuf Küpeli, Bingöl Erdumlu, Münir Ramazan Aktolga, Ertuğrul Kürkçü, Hüseyin Cevahir, Ulaş Bardakçı, Ziya Yılmaz, Sina Çıladır, Orhan Savaşçı, Sırrı Öztürk yer alıyordu.¹⁵⁵³ Bu komite içinden Mahir Çayan, Yusuf Küpeli ve Münir Ramazan Aktolga’nın dahil olduğu bir Merkez Komite oluşturuldu. Örgüt ilk olarak *Kurtuluş* dergisi çıkarmaya başladı ve bu nedenle “Kurtuluşçular” olarak anılmaya başlandı.¹⁵⁵⁴

Çayan’a göre “emperyalizmin işgali altındaki” ülkelerde karşı taraf bizzat zora, şiddete, başvurduğundan silahlı savaşın objektif koşulları oluşmuş olmaktadır.¹⁵⁵⁵ Silahlı mücadele ise halk savaşıyla olacaktır. Halk savaşının Maocu versiyonundan Latin Amerika’daki “şehir gerillası” savaşlarına yöneliyorlardı. Ancak halk savaşına işçi sınıfının ideolojik öncülüğü yön verecek, savaşın temelini ise köylülük oluşturacaktı. Kitlelerin halk savaşına kazandırılması içinse halk ve oligarşi arasındaki suni dengeyi bozacak politik içerik taşıyan silahlı propaganda eylemleri yapılacaktı.¹⁵⁵⁶ Bu eylemler öncü şehirlerden başlayacaktır. İşçi sınıfı partisi bu eylemlerle sağladığı sempatiyi, öncü savaşını halk savaşına evriltmek üzere örgütleyerek, “kırlardan şehirleri kuşatacak halk savaşını kurmuş olduğu halk

¹⁵⁵¹ “Aydınlık Sosyalist Dergiye Açık Mektup”, Ocak 1971, Çayan, s. 171-190

¹⁵⁵² THKP-C’nin kurucuları arasında yer alan ve gençlik mücadelesi içinden gelmeyen Ziya Yılmaz, Necmettin Giritlioğlu ve Bingöl Erdumlu istisnaydı. Alpat, a.g.e., s. 370

¹⁵⁵³ Alpat, a.g.e., s. 370

¹⁵⁵⁴ Akyol, a.g.e., s. 54

¹⁵⁵⁵ “Devrimde Sınıfların Mevzilenmesi”, 15 Mart 1971, Kurtuluş, Çayan, a.g.e., s. 207

¹⁵⁵⁶ “THKP-C’nin Devrim Stratejisi 1nolu Parti Bildirisi”, Çayan, a.g.e., s. 324

cephesi ile başlatacaktır.”¹⁵⁵⁷ Çayan’ın geliştirdiği bu strateji “politikleşmiş askeri savaş stratejisidir” ki bu stratejiye THKPC sonuna kadar sahip çıkacaktır.

Önlerine koydukları ilk hedef şehir gerillasının oluşturulması olan THKP-C bu çerçevede şehir eylemlerine başlamıştır. Ankara ve İstanbul’da banka soygunu, fabrikatör Mete Has ve toprak ağası Talip Aksoy’u fidye karşılığı kaçırmak gibi ses getiren eylemler yaptılar.¹⁵⁵⁸ Ardından partinin program ve tüzüğü oluşturuldu.

Nisan 1971’de THKP-C’nin resmen kurulduğunu sansasyonel bir eylemle kamuoyuna açıklamaya karar veren örgüt, alınan karar uyarınca İsrail Başkonsolosu Efraim Elrom kaçırdı.¹⁵⁵⁹ Eylemin bütün bir Türkiye’de duyulması üzerine yoğun operasyonlar ve gözaltılar başladı. Bu eylemi Mahir Çayan, Ziya Yılmaz, Ulaş Bardakçı, Necmi Demir, Oktay Etiman ve Hüseyin Cevahir gerçekleştirmişti.¹⁵⁶⁰ Eylemden sonra THKP-C 1 no’lu bildirisini kamuoyuna duyurdu. Bildiride istekler ve eylemin gerekçeleri sıralandı. İstekler yerine getirilmeyince Efraim Elrom öldürüldü. Ancak kısa süre sonra eylemi gerçekleştiren grup, Oktay Etiman dışında, yakalandı ve diğer THKP-C’li kadrolar da yakalanarak tutuklandı.¹⁵⁶¹ Operasyon sırasında büyük darbe yiyen THKP-C’nin içinde kimi tartışmalar başlamıştı. Genel komitenin dışardaki üyelerinden Yusuf Küpeli ve Münir Ramazan Aktolga THKP-C’nin eylemlerini eleştirmektedir.¹⁵⁶² Ardından Mahir Çayan ve arkadaşlarının Maltepe Askeri Cezaevinden kaçmasının ardından Yusuf Küpeli ve Aktolga’nın örgütün stratejisine yönelik yaptıkları eleştirilerden sonra örgütten ihraç edilmişlerdi. THKP-C ihraç kararında örgüt politikasını da açıkça belirtiyordu.¹⁵⁶³

¹⁵⁵⁷ Şener, **Üç Tarz-ı Siyaset**, s. 223

¹⁵⁵⁸ Akyol, a.g.e., s. 54

¹⁵⁵⁹ Akyol, a.g.e., s. 55

¹⁵⁶⁰ Alpat, a.g.e., s. 371

¹⁵⁶¹ Mahir Çayan ve Hüseyin Cevahir Maltepe’de saklandıkları evde bulundular. Çıkan çatışmada Hüseyin Cevahir ölü, Mahir Çayan yaralı ele geçirildi. **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, Cilt 7, 2182

¹⁵⁶² Alpat, a.g.e., s. 371

¹⁵⁶³ **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, Cilt 7, 2184

- Partimizin çizgisi Marksizm-Leninizm dünyasının ve Türkiye'nin şartlarına uygulanması sonucunda ortaya çıkmış olan uluslararası devrimci hareketin çizgisidir.
- Partimiz yeni sömürgecilik çağında dünya ve Türkiye haklarına karşı enternasyonal ve milli görevlerini yerine getirme savaşında gerilla savaşını temel almıştır.
- Gerilla savaşını politik mücadelenin en üst ve etkili biçimi olarak ele alan partimizin stratejik çizgisi politikleşmiş askeri savaş çizgisidir. Bu çizgi gerilla savaşını birleşik devrimci savaş ilkesine uygun olarak ele alır.

Ancak bir süre sonra haklarında idam kararı verilen Deniz Gezmiş ve arkadaşlarının idamını engellemek için eylem kararı alınması THKP-C'nin temel hedefi oldu. Aynı zamanda hem kırdaki hem kentte gerilla savaşını yürütülmesi kararlaştırıldı. Buna göre kentlerde yürütülecek bir şiddet kampanyasından sonra Karadeniz bölgesinde üstlenilecek ve burada da kır gerillası başlatılacaktı.¹⁵⁶⁴ Ancak Ankara ve İstanbul gibi büyük illerde 12 Mart Muhtırasının ardından operasyonların artması nedeniyle kent eylemlerinin yapılamamasından, alınan karar uyarınca idamı engellemek için THKP-C'iler Karadeniz kırsal alanına geçti. Yanlarında cezaevinden birlikte kaçtıkları THKO'lu arkadaşları Ömer Ayna ve Cihan Alptekin de bulunuyordu. Mahir Çayan, Ahmet Atasoy, Ertan Saruhan, Ömer Ayna, Cihan Alptekin, Sabahattin Kurt, Saffet Alp, Sinan Kazım Özüdoğru, Nihat Yılmaz, Hüdayi Arıkan Kızıldere Köyünde 30 Mart 1972'de öldürüldüler.¹⁵⁶⁵ Neredeyse tüm kadrosu öldürülen ve cezaevinde bulunan THKP-C bu tarihten sonra örgüt olarak sona eriyordu. Ancak Türk solunda 1970'ler ve 1980'ler boyunca Mahir Çayan ve THKP-C'nin teori ve pratikleri çok tartışılmış, incelenmiş ve bu görüşlerden etkilenen birçok örgüt kurulmuştur.¹⁵⁶⁶ THKP-C ve Mahir Çayan'ın tezlerinin bu yoğunlukta tartışılması ve farklı örgütlenmelere

¹⁵⁶⁴ **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, Cilt 7, 2184

¹⁵⁶⁵ Akyol, a.g.e., s. 55

¹⁵⁶⁶ Devrimci Yol, Devrimci Sol, Kurtuluş, Acilciler, MLSPB, Üçüncü Yol, Eylem Birliği gibi pek çok hareket THKP-C kökenli hareketlerdi. Alpat, a.g.e., s. 372

kaynaklık etmesi, THKP-C'nin etkinliğini ve dönemin diğer sol çevrelerinden farklı olarak teorik olarak ne kadar gelişmiş olduğunu göstermektedir.

(2) Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu (THKO)

THKO 4 Mart 1971 tarihinde kamuoyuna deklare edilen bir bildiri ile kuruldu.¹⁵⁶⁷ Deklarasyonda “Amacımız Amerika’yı ve tüm yabancı düşmanları temizleyerek, hainleri yok etmek ve düşmandan temizlenmiş tam Bağımsız Türkiye’yi kurmaktır” denilmekteydi.¹⁵⁶⁸

THKO’nun kurucuları 1969 kışında Filistin’de askeri eğitimden geçmişlerdir. Filistin’den eğitimden dönen Hüseyin İnan, Tuncer Sümer, Teoman Ermete, İbrahim Seven, Atilla Keskin, Ercan Enç, Müfit Özkeş 1970 kışında Diyarbakır’da sınırı geçerken yakalanırlar.¹⁵⁶⁹ Ardından gerilla hareketini oluşturmak amacıyla THKO’yu kurmuşlardı. THKO’yu kuran kadro arasında Hüseyin İnan, Cihan Alptekin, Deniz Gezmiş, Ömer Ayna, Yusuf Aslan, Sinan Cemgil, Teslim Töre, Hacı Tonak, Mustafa Yalçiner, Kadir Manga, Alparslan Özdoğan, Nahit Tören, Fevzi Bal, Yavuz Yıldırım Türk gibi gençlik önderleri vardı.¹⁵⁷⁰

THKO, MDD tezleri ışığında, Türkiye devriminin ancak kırsal alanda başlatılacak bir gerilla mücadelesi temelinde ve bu mücadelede kır proletaryasının temel alınmasıyla başarılabileceği tezinden hareket ediyorlardı. Zira Çin, Vietnam, Küba gibi işçi sınıfının olmadığı ya da çok zayıf olduğu, tarıma dayalı ekonominin bulunduğu bu ülkelerde köylülüğe atfedilen devrimci potansiyel, Türkiye’de de son dönemde yaşanan köylü hareketleri “kır proletaryası”nın potansiyeline olan inancı arttırıyordu. 1960 yılından itibaren süren köylü hareketleri 1970 itibariyle doruk noktasına ulaşmıştır. Doğu ve Güney Doğu Anadolu’dan Doğu Karadeniz’e Anadolu’nun dört bir

¹⁵⁶⁷ Alpat, a.g.e., s. 368

¹⁵⁶⁸ Akyol, a.g.e., s. 56

¹⁵⁶⁹ Bu sırada tutuklamadan kurtulan Yusuf Aslan, Mustafa Yalçiner, Ahmet Erdoğan, Gülay Özkeş ODTÜ’de öğrenciler arasında tek tek kurdukları ilişkilerle mücadelelerine adam kazanmaya çalışırlar. **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, Cilt 7, s. 2169

¹⁵⁷⁰ Alpat, a.g.e., s. 368

yanından hem toprak ağalarına hem de ekonomik sömürüye karşı mitingler, toprak işgalleri gerçekleşmiştir.¹⁵⁷¹ Bu hareketler MDD tezinde de işçi sınıfıyla ittifakı olmadan milli demokratik devrimin gerçekleşemeyeceğine yönelik inançla “devrimin temel gücü” olarak görülen köylülüğe olan inancı arttırmıştı.

Yazılı program ve tüzüğe sahip olmasa da THKO belirli bir siyasal program, örgüt anlayışı ve bilinçle hareket etmiştir. Teorik olarak THKO’dan kalan 1972 yılında Hüseyin İnan’ın cezaevinde kaleme aldığı “Türkiye Devriminin Yolu” başlıklı makalesi ve sanıkların mahkeme savunmasıdır. Örgüt kurucularının neredeyse hepsi kendisini Marksist-Leninist olarak tanımlasa da THKO’yu Maksist-Leninist bir örgüt olarak tanımlamamış; hatta sosyalist olmayanların dahi içinde yer almasının öngörüldüğü bir örgüt olarak düşünülmüştür. Verdikleri savunmada THKO sanıkları kendilerini İkinci Kurtuluş Savaşçısı olarak tanımlıyor ve Mustafa Kemal’in bağımsızlık mücadelesini savunduklarını belirtiyorlardı.¹⁵⁷²

Hüseyin İnan “Türkiye Devriminin Yolu” broşüründe Milli Demokratik Devrimin “milli cephesi”ne benzer bir cephe oluşumundan bahsetmektedir. Buna göre anti-emperyalist mücadelede ittifak eden “halk”ı oluşturan işçi sınıfı ve müttefikleri bu cephede yer alırken emperyalizmle işbirliği yapan tüm burjuvazi, toprak ağaları ve aracı sınıflar “gayri-milli” olarak mücadele edilmesi gereken sınıflardır.¹⁵⁷³ Türkiye’deki iktisadi ve sosyal gelişim tüm emekçi sınıf ve tabakaların çıkarlarını birleştirmiştir. Bu nedenle halk kitleleri güçlü bir örgüt içinde birleşmeli ve ortak düşmana karşı “güçlü bir cephe” kurmalıdır.¹⁵⁷⁴ Ancak İnan, mücadelede işçi sınıfının asıl öncü sınıf olduğunu ve verilen mücadelenin proletaryanın sınıfsal çıkarları olduğunun unutulmaması gerektiğini de hatırlatmaktadır.¹⁵⁷⁵ Emperyalizm ve

¹⁵⁷¹ Köylü hareketlerinin ayrıntıları için bakınız **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, Cilt 7, s. 2151-2152

¹⁵⁷² Akyol, a.g.e., s. 57

¹⁵⁷³ Hüseyin İnan “Türkiye’de Devrimin Yolu”

(Çevirimiçi) <http://thko.wordpress.com/2009/08/31/milli-mesele-2/> 15.08.2012

¹⁵⁷⁴ Hüseyin İnan “Türkiye’de Devrimin Yolu”

(Çevirimiçi) <http://thko.wordpress.com/2009/08/31/milli-mesele-2/> 15.08.2012

¹⁵⁷⁵ Hüseyin İnan “Türkiye’de Devrimin Yolu”

(Çevirimiçi) <http://thko.wordpress.com/2009/08/31/milli-mesele-2/> 15.08.2012

işbirlikçilerin tasfiyesi sonunda kurulacak “demokratik halk idaresi”nde bütün ulusların demokratik hak ve özgürlükleri sağlanacaktır. Bu bağlamda THKO Ulusların Kaderlerini Tayin Hakkını da savunmaktadır.

Hüseyin İnan emperyalizme karşı verilecek halk savaşında önderliği “sürekli üretimde bulunmaya mecbur olan” proletaryanın değil üretim dışında da yaşayabilen köylülük tarafından gerçekleştirilebileceğini savunmuştur.¹⁵⁷⁶ Askeri zorunluluklar nedeniyle kentte değil de kırdaki yapılması gereken halk savaşı “düzen tarafından en çok ezilen ve sömürülen sınıf” olan köylülük tarafından da büyük destek görecektir.¹⁵⁷⁷ Dolayısıyla THKO için önemli olan kırdaki mücadele etmesek de kentlerde yapılacak eylemlerle de “taktik” amaçlı propaganda ve maddi güç kazanılacaktı.

Bu nedenle THKO’nun ilk eylemleri “kentte” olmuştur: Ziraat Bankası Emek Şubesini soyulmuş, Ankara’daki önce bir sonra dört Amerikalı askeri, kaçırap THKO bildirisini açıklamışlardır.¹⁵⁷⁸

Ardından Nurhak Dağları’nda başlatacakları gerilla hareketi için örgüt Ankara’dan Nurhak Dağları’na doğru yola çıkar ancak Deniz Gezmiş, Yusuf Aslan ve Hüseyin İnan Nurhak’a ulaşmadan yakalanırlar. Deniz Gezmiş 16 Mart 1971’de Gemerek’te yakalanmış, 18 Mart 1971’de tutuklama kararı verilmiş; Yusuf Aslan Şarkışla’da yakalanmış, 5 Nisan 1971’de tutuklama kararı verilmiş; 23 Mart 1971’de Pınarbaşı’nda yakalanan Hüseyin İnan 23 Mart 1971 tarihinde tutuklanmıştır.¹⁵⁷⁹ Bu sırada Nurhak Dağları’nda üstlenmiş geri kalan THKO üyeleri de 31 Mayıs 1971’de çıkan çatışmada öldürülür.¹⁵⁸⁰ THKO’nun İstanbul’da kalan kanadı ise maddi kaynak sağlamak amacıyla artarda eylemler gerçekleştirir: fidye için Doktor Rahmi Duman’ın oğlu Hakan Duman’ı kaçırmışlar, Gaziosmanpaşa İş Bankası, Unkapanı Ziraat Bankası Şubesini soymuşlardır.¹⁵⁸¹ Ancak bu eylemlerden sonra

¹⁵⁷⁶ **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, Cilt 7, s. 2172

¹⁵⁷⁷ **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, Cilt 7, s. 2172

¹⁵⁷⁸ Alpat, a.g.e., s. 368

¹⁵⁷⁹ Nihat Behram, **Dar Ağacında Üç Fidan**, 6. Baskı, İstanbul, May Yayınları, 1976, s. 18

¹⁵⁸⁰ Sinan Cemgil, Kadir Manga, Alpaslan Özdoğan öldürülmüş, Mustafa Yalçınır ağır yaralanmıştır.

Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi, Cilt 7, s. 2173

¹⁵⁸¹ **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, Cilt 7, s. 2173

THKO üyelerinin neredeyse tamamı yakalanmış ve Ankara'daki THKO davasında yargılanmışlardır.¹⁵⁸²

THKO ana davası 16 Temmuz 1971'de görülmeye başlandı ve 9 Ekim 1971 günü bitti.¹⁵⁸³ Deniz Gezmiş, Hüseyin İnan ve Yusuf Aslan'ın da aralarında bulunduğu 18 kişi idama mahkûm edilmiş, 3 sanığa da 5 yıl hapis cezası verilmiştir.¹⁵⁸⁴ Ancak cezalar temyizden dönse de Deniz Gezmiş, Hüseyin İnan ve Yusuf Aslan'ın idam kararı onanmıştı. Mahkeme kararı 24 Nisan 1972'de onaylandıktan sonra infazı 6 Mayıs 1972'de gerçekleşmiştir. THKO'yu kuran çekirdek kadro arasında yer alan gençlerden Deniz Gezmiş, Hüseyin İnan, Yusuf Aslan idamından sonra, Sinan Cemgil, Kadir Manga, Alpaslan Özdoğan, Nurhak dağlarında, Ömer Ayna ve Cihan Alptekin Kızıldere'de öldürüldüler.¹⁵⁸⁵ Diğerleri 12 Mart koşullarına direnemeyip yakalandılar. Çeşitli hapis cezalarına çarptırıldılar. 12 Mart sonrası THKO davası sanıkları bölündüler. THKO kökenli HK/TDKP(Halkın Kurtuluşu/Türkiye Devrimci Komünist Partisi) ve Mücadele Birlik/TEKP(Türkiye Emekçi Komünist Partisi) böyle doğdu.

Hüseyin İnan halk savaşının başarısını iki örgütün stratejik önemde olduğunu belirtiyordu: işçi sınıfı partisi ve halk ordusu. Partinin görevi “işçi sınıfı ideolojisinin hâkimiyetini devam ettirmek ve başka sınıfların mevcudiyetini minimuma indirmek”tir.¹⁵⁸⁶ Ordunun görevi ise “halkın silahlı gücü olmak”tır. Ordu, halk kitleleriyle örgütsel bağlar kurdukça gerçek bir “halk ordusu” haline gelecektir.¹⁵⁸⁷ THKO ise parti ve ordu fonksiyonlarını üstlenen bir örgüttür.

Hüseyin İnan 1961 Anayasasından 12 Mart 1971 Muhtırasına kadar yaşanan siyasi ve ekonomik gelişmeleri “gerici güçler” ve “devrimci güçler” açısından incelemektedir. Buna göre 1961 Anayasası'yla birlikte “şekli demokrasi” uygulamasına geçildiğini söyleyen İnan, iktidardaki gerici Adalet

¹⁵⁸² Ancak yakalanmamış THKO üyeleri tutuklu THKO üyelerinin kurtarılması için uçak ve jandarma Genel Komutanını kaçırmaya girişiminde bulunmuşlardır. **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, Cilt 7, s. 2175

¹⁵⁸³ Behram, a.g.e., s. 25

¹⁵⁸⁴ Diğer sanıklar da beraat etmiştir. Akyol, a.g.e., s. 57

¹⁵⁸⁵ Alpat, a.g.e., s. 369

¹⁵⁸⁶ Akyol, a.g.e., s. 57

¹⁵⁸⁷ Akyol, a.g.e., s. 57

Partisi'nin faaliyetlerine güçlenen işçi sınıfı ve politik alanda gelişen devrimci cephenin engel olduğunu söylüyordu.¹⁵⁸⁸ Ancak bir süre sonra AP'nin içine düştüğü ekonomik ve politik kriz gerici güçlerin otoritesini zayıflatmış olması, “emperyalizmin ortaya attığı” 12 Mart muhtırasına yol açmıştı. İnan burada bir özeleştiri yaparak “devrimci cephe”nin “eski ortamın verdiği alışkanlık, mücadelenin düzeyi ve radikal güçlerin yaygın propagandalarından dolayı ilk günler doğru tavır takınmadı” demektedir. 27 Mayıs niteliğinde bir darbe olduğunu düşünmelerinden dolayı devrimci güçler muhtırayı olumlu karşılamışlardır. Ancak faşist nitelik taşıyan muhtıra “devrimci güç birliği”ne karşı yapılmıştı. İnan 12 Mart Muhtırası ve “faşist politikaları”nı üç başlıkta özetlemektedir:¹⁵⁸⁹

1. Milli cephe içinde bulunan sınıf ve tabakaların ekonomik ve politik örgütlerini yok etmek-devrimci güçleri ne pahasına olursa olsun susturmak- ve bunlara yaşama imkanı tanıyan kurum ve yasaları değiştirmek.
2. Ekonomik ve politik krizin önüne geçmek.
3. Gerici güçler arasında birlik sağlamak.

Milli Demokratik Devrim tezi doğrultusunda toplumsal ve ekonomik sınıf ve zümre ayırımına giden İnan, faşist iktidarın sınıf mücadelesini bastırmak için siyaseti yalnızca emperyalizmle ittifak halindeki partilere açık tutup, devrimci güçlerin siyasetten ve Anayasa'nın güvencesi olan özerk kurumlardan uzaklaştırıldığını ve işçi sınıfının sendikal haklarının kısıtlandığını söylemektedir. Ekonomik krizi gidermek iddiasındaki Nihat Erim iktidarı ekonomik krizin bedelini zam ve vergilerle halka ödetmiştir. Ayrıca gerici sınıflar arasında “partiler dışında” devlet organları arasındaki hiyerarşi ve sorumluluk” alanında yaşanan bölünme ve zayıflamanın giderilmesi de bir diğer amaçtı.¹⁵⁹⁰ Zira “faşist yönetim devrimci güçleri yok etmeyi amaç haline

¹⁵⁸⁸ Hüseyin İnan, “Türkiye’de Devrimin Yolu” (Çevirimiçi) <http://thko.files.wordpress.com/2009/03/huseyin-inan-turkiye-devriminin-yolu-turkiyefasizmi.pdf> 15.08.2012, s. 1

¹⁵⁸⁹ Hüseyin İnan, “Türkiye’de Devrimin Yolu” (Çevirimiçi) <http://thko.files.wordpress.com/2009/03/huseyin-inan-turkiye-devriminin-yolu-turkiyefasizmi.pdf> 15.08.2012, s. 2

¹⁵⁹⁰ Hüseyin İnan, “Türkiye’de Devrimin Yolu”

getirdiği için gerici güçler arasındaki çelişkiler” de önemini yitirmişti.¹⁵⁹¹ Bu durum, 1971 Muhtırasını, siyasi çekişmelerin bir ürünü olarak değil, ekonomik açıdan sınıflar arasındaki mücadele açısından değerlendiren Hüseyin İnân’ı doğrulamaktaydı. Zira 12 Mart’la birlikte gerici sınıf ve tabakalar arasında çıkan ekonomik çatışmaları ikinci plana atan devrimci güçlere karşı sivil-asker-gerici güçler arasında bir karşı-devrimci bir cephe oluşturulmuştur.¹⁵⁹²

Ancak Hüseyin İnân karşı-cephenin “faşist politika”larının “henüz oturma döneminde” olduğunu, bu nedenle “radikal-demokrat” kesimin mücadele etmesi gerektiğini, çeşitli önlemler alması gerektiğini savunmaktadır.¹⁵⁹³

1. Faşist cephenin oluşmasını engellemek ve Anti-Faşist Cepheyi güçlendirmek.
2. Faşist politikanın gizli oyunlarını ortaya çıkarmak ve baskı altına alınmak istenen halkımızı uyarmak. “Sansür ve terörün gerçekleri gizlediği bu ortamda çok önemlidir.”
3. Politik mücadelemizde varlığımızı korumak, ağır kayıplar vermemek için içinde bulunduğumuz şartları doğru değerlendirmek ve faşist politikanın zayıf noktalarını bularak saldırı metodlarımızı çok iyi ve zamanında uygulamak.

İnân, “milli güçler”i biraz daha genişleterek anti-faşist cepheye CHP gibi sosyal demokratları, “şehir küçük burjuvazisinin reformist, demokrat ve anti-emperyalist ‘geniş aydın kesim’ olan üniversite öğretim üyeleri, öğretmenler, zanaatkârlar, teknokratlar ve bürokratların bir kısmı” ile üniversite gençliğidir.¹⁵⁹⁴ Bu amaçla “faşist politikaları” ifşa etmek için anti-

(Çevirimiçi) <http://thko.files.wordpress.com/2009/03/huseyin-inan-turkiye-devriminin-yolu-turkiyefasizmi.pdf> 15.08.2012, s. 6

¹⁵⁹¹ Hüseyin İnân, “Türkiye’de Devrimin Yolu”

(Çevirimiçi) <http://thko.files.wordpress.com/2009/03/huseyin-inan-turkiye-devriminin-yolu-turkiyefasizmi.pdf> 15.08.2012, s. 7

¹⁵⁹² Hüseyin İnân, “Türkiye’de Devrimin Yolu”

(Çevirimiçi) <http://thko.files.wordpress.com/2009/03/huseyin-inan-turkiye-devriminin-yolu-turkiyefasizmi.pdf> 15.08.2012, s. 8

¹⁵⁹³ Hüseyin İnân, “Türkiye’de Devrimin Yolu”

(Çevirimiçi) <http://thko.files.wordpress.com/2009/03/huseyin-inan-turkiye-devriminin-yolu-turkiyefasizmi.pdf> 15.08.2012, s. 9

¹⁵⁹⁴ Hüseyin İnân, “Türkiye’de Devrimin Yolu”

faşist, anti-emperyalist cephe silahlı mücadele yöntemi yanında bütün politik yöntemlerin uygulanması gerektiğini söyleyen İnan, THKO'nun politikasında strateji değişikliğinin olmayacağını da belirtmektedir.¹⁵⁹⁵

(3) Türkiye İhtilalci İşçi Köylü Partisi(TİİKP) ve Türkiye Komünist Partisi-Marksist Leninist (TKP-ML)

Türkiye İhtilalci İşçi Köylü Partisi(TİİKP) ve Türkiye Komünist Partisi-Marksist Leninist(TKP-ML) örgütleri de diğer örgütler gibi TİP içinde Doğu Dev-Genç ve MDD Hareketinde yer almıştır. Ancak FKF V. Olağanüstü Kongresinden önce Doğu Perinçek'in Türkiye'de devrime öncülük edecek işçi sınıfının bulunmadığına yönelik tezlerinin yarattığı ayrılımda İbrahim Kaypakkaya ve arkadaşları PDA içinde yer alarak MDD Hareketinden kopmuşlardır. İbrahim Kaypakkaya da "devrimci mücadelemizin, işçi sınıfının öncülüğünde, işçi köylü ittifakı temeli üzerinde, bütün milli sınıfların katıldığı bir köylü savaşı olacağı, devrimin temel gücünü köylülerin teşkil edeceği" görüşüne katılmaktaydı.¹⁵⁹⁶ Mihri Belli ve ekibinin ordudaki ilerici güçlerin yapacağı bir darbe yerine toplumdaki devrimci güçlerin yapacağı devrimci bir ayaklanmaya inandığından Mihri Belli'nin karşısında yer almıştır.

Doğu Perinçek gurubu 21 Mayıs 1969 tarihinde Türkiye İhtilalci İşçi Köylü Partisini kurmuştur.¹⁵⁹⁷ Partinin genel başkanı Doğu Perinçek olmuştur. Partinin ilk kadrosu içinde Cüneyt Akalın, Ömer Madra, Bora Gözen, Hasan Yalçın, Halil Bertkay, Gün Zileli, Oral Çalışlar, İbrahim Kaypakkaya, Atıl Ant, Ferit İlsever ve Nuri Çolakoğlu bulunuyordu.¹⁵⁹⁸ Çevrenin görüşleri *İşçi Köylü Gazetesi* ve *Proleter Devrimci Aydınlik* Dergilerinde şekillenmişti.¹⁵⁹⁹ TİİKP

(Çevirimiçi)<http://thko.files.wordpress.com/2009/03/huseyin-inan-turkiye-devriminin-yolu-turkiyefasizmi.pdf> 15.08.2012, s. 10

¹⁵⁹⁵ Hüseyin İnan, "Türkiye'de Devrimin Yolu"

(Çevirimiçi)<http://thko.files.wordpress.com/2009/03/huseyin-inan-turkiye-devriminin-yolu-turkiyefasizmi.pdf> 15.08.2012, s. 11-12.

¹⁵⁹⁶ *Türk Solu* 18 Kasım 1969, Kaypakkaya'dan aktaran Şener, *Üç Tarz-ı Siyaset*, s. 226

¹⁵⁹⁷ Akyol, a.g.e., s. 53

¹⁵⁹⁸ Akyol, a.g.e., s. 53

¹⁵⁹⁹ Alpat, a.g.e., s. 372

ismi de *İşçi Köylü* gazetesinden esinlenilerek seçilmiştir. Gurubun kuruluşu 1969 yılı da olsa illegal parti haline 1970’de geçilmiştir.

Ancak Türkiye’de halk savaşı yoluyla demokratik devrim yapılması için koşulların henüz olgunlaşmadığını savunan “Beyaz Aydınlikçılar” Türkiye’de işçi sınıfını yaratacak olan sürecin “kapitalist olmayan yol” olduğunu savunuyorlardı.¹⁶⁰⁰ Fakat Türk solunda radikalleşmenin çok hızlı bir şekilde artması TİİKP’nin tezlerinin gerçekleşecek devrimde “işçi sınıfı öncülüğü olmayacağı” için “halk savaşı”nın yapılması gerektiği şeklinde değiştirmesine yol açtı. Ancak TİİKP’in halk savaşına yönelik herhangi bir eylemde bulunmaması “Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölge Komitesi” sorumlusu olan İbrahim Kaypakkaya ve arkadaşlarının Perinçek grubunu eleştirmesine yol açmıştı.¹⁶⁰¹ İbrahim Kaypakkaya o güne kadar sürdürülen legal çalışmayı bir “sağ hata” olarak değerlendirmiş, silahlı mücadele için koşullar çok uygunken, halk kitlelerinin devrimci mücadelesi başlamışken ve hakim sınıflar kriz içindeyken silahlı halk mücadelesinin başlaması gerektiğini savunmuştur.¹⁶⁰² Bu nedenle TİİKP’yi burjuvazinin içinde kök salmış olmakla suçlar. Ancak Kaypakkaya’nın TİİKP ile ilgili eleştirileri yalnızca pratik konuları değil Kemalizm ve Kürt sorunu gibi teorik konuları da kapsamaktadır. Zira Kaypakkaya’nın TİİKP’e Kemalizm ve Kürt sorunu açısından getirdiği eleştiriler o döneme kadar Türk solunda yer almayan bir bakış açısını yansıtıyordu. Kemalizm’i Milli Kurtuluş savaşı ve reformları açısından “ilerici” bulan TİP ve MDD hareketi ve bu hareketten kopan örgütlere karşı, Kaypakkaya Kemalizm’i Kurtuluş Savaşı içindeyken dahi emperyalizm ve gerici güçlerle uzlaşma içine giren ve komünistlere “düşmanlık güden” bir hareket olarak görür.¹⁶⁰³ İlerici olmayan bu hareket aynı zamanda “tam bağımsızlığa” da sahip çıkmamış, emperyalizme teslim olmuştur. Kürt sorunuyla ilgili olarak da Kürt milletinin sadece emekçi sınıflarıyla değil, bütünüyle ezildiğini savunmaktadır.¹⁶⁰⁴

¹⁶⁰⁰ Şener, *Üç Tarz-ı Siyaset*, s. 210

¹⁶⁰¹ Akyol, a.g.e., s. 61

¹⁶⁰² Feyizoğlu’ndan aktaran Şener, *Üç Tarz-ı Siyaset*, s. 227

¹⁶⁰³ Feyizoğlu’ndan aktaran Şener, *Üç Tarz-ı Siyaset*, s. 227

¹⁶⁰⁴ Kaypakkaya’dan aktaran Şener, *Üç Tarz-ı Siyaset*, s. 228

“Milli baskı sadece Kürt halkına değil, Türk hakim sınıflarıyla her bakımdan kaynaşmış bir avuç büyük feodal bey ve üç-beş büyük burjuva hariç, bütün Kürt milletine uygulanmaktadır... Hatta milli baskıların esas hedefi, ezilen, bağımlı ve uyruk milletin burjuvazisidir. Çünkü hakim millete mensup kapitalistler ve toprak ağaları, ülkenin bütün zenginliklerini ve pazarın rakipsiz sahibi olmak isterler. Devlet kurma imtiyazını ellerinde tutmak isterler. Diğer dilleri yasaklayarak, Pazar için son derece gerekli olan ‘dil birliği’ni sağlamak isterler. Ezilen millete mensup burjuvazi ve toprak ağaları bu emeklerin önüne önemli bir engel olarak dikilir.”

Buna göre Kürt sorunuyla ilgili Kürt halkının işbirlikçi burjuvalar ve gerici toprak ağaları tarafından sömürüldüğünü düşünen Türk solundan farklı olarak Kaypakkaya Kürt burjuvazisinin de hakim burjuvazi tarafından sömürüldüğünü düşünmektedir. Kaypakkaya’nın TİİKP’e getirdiği bir diğer eleştiri de Milli Demokratik Devrim anlayışıyla ilgilidir. TİİKP’yi ve Mihri Belli’yi Türkiye’nin feodal bir yapı taşıdığı gerçeğini görmemekle bu nedenle de “toprak devrimi”nin milli demokratik devrimin özü olduğunu görmemekle suçlar.¹⁶⁰⁵

TİİKP hiçbir zaman silahlı bir eylem yapmasa da Mao’cu yaklaşımla halk savaşını savunuyor ve devrimin temel gücü olarak köylülüğü görüyordu. Halk savaşının kırlardan kente doğru gelişeceğini ve iktidarın parça parça alınacağını savunuyorlardı.¹⁶⁰⁶ Silahlı eyleme başvurulmasa da 12 Mart Muhtırasından sonra bütün önder kadrosu yakalanmış ve örgüt çökertilmiştir.¹⁶⁰⁷

Yaşanan tartışmalar ve görüş ayrılıkları nedeniyle 1972 yılında TİİKP’ten ayrılan İbrahim Kaypakkaya ve arkadaşları ise halk savaşını başlatmak için “Doğu Anadolu Bölge Komitesi” toplantısında TKP-ML kurdu.¹⁶⁰⁸ Mao Zedung’un görüşlerinden etkilenerek Çin Devrimine benzer bir

¹⁶⁰⁵ Kaypakkaya’dan aktaran Şener, *Üç Tarz-ı Siyaset*, s. 229

¹⁶⁰⁶ Alpat, a.g.e., s. 373

¹⁶⁰⁷ Ancak 12 Mart sonrası TİİKP varlığını devam ettirdi. Halkın Sesi isimli bir dergi çıkaran grup çatışmalardan uzak kalıp, Mao’cu çizgisinden sapmadan uzun yıllar varlığını korumuştur. Alpat, a.g.e., s. 373

¹⁶⁰⁸ Akyol, a.g.e., s. 61

devrimin Türkiye’de de yaşanacağını düşünen TKP-ML’liler kır gerillasını örgütlemeye karar vermiştir. Buna göre:¹⁶⁰⁹

“Halk savaşı özünde bir köylü savaşıdır. Proletarya partisi, yoksul ve orta köylük bölgelerde silahlı mücadeleye girişmeli, buralarda kurtarılmış alanlar yaratmalı, bu kurtarılmış alanlar uzun süreli savaş içinde genişletilerek buralardan büyük şehirler kuşatılmalı ve en sonunda büyük şehirleri de zaptetmek suretiyle ülke çapında siyasi iktidar ele geçirilmelidir. Proletarya partisi ve halk ordusu, bu uzun süreli savaş içinde, feodalizme, emperyalizme ve komprador kapitalizme karşı, bütün halk sınıflarının, işçi sınıfının, köylülerin, şehir küçük burjuvazisinin ve milli burjuvazinin birleşik cephesi gerçekleştirilmelidir. Bu birleşik cephe, işçi sınıfı önderliğinde, işçi-köylü temel ittifakı üzerine kurulabilir.”

İşçi sınıfı ve halkın ayaklanması için gerekli olan devrimci örgüt yani TKP-ML faaliyetlere kısa sürede başlar. Kurtarılmış bölge olarak kendisine Tunceli kırsalını belirleyen TKP-ML’liler bölgede örgütlenmeye ve eylemlere başlamıştır. Ancak İbrahim Kaypakkaya girdiği çatışmada Tunceli kırsalında yaralı yakalanmış ve 18 Mart 1973 tarihinde Diyarbakır Cezaevinde ölmüştür.¹⁶¹⁰ Onun ölümünden sonra örgüt pek çok farklı örgüte bölünerek faaliyetlerine özellikle Tunceli’de devam etmiştir.¹⁶¹¹

4. 9 Mart Darbe Girişimi, 12 Mart 1971 Muhtırası ve Türkiye İşçi Partisi’nin Kapatılması

12 Mart askeri muhtırası gibi bir darbenin geleceğini aylar öncesinden kestiren kişilerden biri de Türkiye İşçi Partisi Genel Başkanı olan Behice Boran’dı. Behice Boran 8 Ocak 1971’de yayınladığı bildiride egemen sınıflar

¹⁶⁰⁹ Kaypakkaya’dan akaran Şener, *Üç Tarz-ı Siyaset*, s. 229

¹⁶¹⁰ “İntihar ettiği” söylenen İbrahim Kaypakkaya’nın Diyarbakır cezaevinde işkenceyle öldürüldüğü iddia edilmektedir. Bu iddiayla ilgili görgü tanıklarının ifadeleri için bakınız **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, Cilt 7, s. 2189, 2196-2197

¹⁶¹¹ Akyol, a.g.e., s. 61

lehine bir müdahalenin geleceğini öngörüyor ve bütün ilerici ve yurtsever güçleri TİP'in başlattığı "Faşizme Hayır" kampanyasına destek vermeye çağırıyordu.¹⁶¹²

Ancak ülkeyi 12 Mart Muhtırası'na götüren sürece geçmeden önce, 9 Mart 1971 darbe girişimine de değinmemiz gerekmektedir. Zira Ordu içinde "radikaller" olarak anılan kanadın, iktidarı askeri bir darbeye ele geçirip ardından kendi programlarını uygulamaya yönelik çalışmaları 1960'lı yıllarda gelişen Yön Hareketi ve MDD tezini benimseyen asker temelli siyasi gelişmeye inananların geliştirdiği teorilere dayanmaktaydı. Başta Avcıoğlu olmak üzere, Yön Hareketinin, sosyalizme Batı tipi demokratik devrimlerle ulaşılamayacağını inandıklarını görmüştük. Yine yukarıda, Mihri Belli'nin de "Doğu ve Güney ülkelerinde demokrasinin emperyal güçlerle bağımlı ilişkiler kuran kişilerin iktidara gelmesini sağlamaktan başka bir işe yaramayacağı"nı savunduğunu görmüştük. Her iki kesimin de temel hedefi olan sosyalizme demokratik yollarla ve işçi sınıfının öncülüğünde varılamayacaktı. Çünkü "kapitalist gelişmesini tamamlamamış" olan ve "feodal ilişkilerin ve emperyalizmin hâkim olduğu" Türkiye'de işçilerin örgütlenmesini ve bilinçlenerek sosyalist devrime önderlik etmesini beklemek zaman kaybıydı. Bunun yerine MDD ve Yön Hareketi daha kestirme bir yolu tercih ediyordu. Buna göre, zinde güçler olarak tanımladığı asker-sivil aydın zümrenin öncülüğünde bir darbe gerçekleştirilerek iktidar ele geçirilecektir. Böylece iki aşamada gerçekleşecek devrimin ilk aşaması olan milli-demokratik devrime, asker-sivil aydın ve gençlerden oluşan bu "ara tabaka"/"zümre"nin gerçekleştireceği bir darbeye ulaşılacak ve yine bu aşamada sosyalist devrimde öncü sınıf olacak olan işçi sınıfı bilinçlendirilecektir.

Avcıoğlu'nun "Beyaz İhtilal" olarak tanımladığı "ilerici askerlerin" bu darbesi için çalışmalara 1969 itibarıyla başladığını söyleyebiliriz. Zira yukarıda da bahsettiğimiz gibi, Yön Hareketi, 1969 yılına kadar parlamenter yoldan iktidara gelmenin her yolunu denemiş, başarısız olunca da darbe yoluyla iktidara gelmenin yollarını aramıştı. Türkiye'yi "kurtarma yolu" olarak

¹⁶¹² Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi*, s. 181

saptanan, ilerici askerle gerçekleştirilecek darbenin çalışmaları, 1971'de harekete geçmelerini sağladı. Silahlı Kuvvetler içinde de çalışma yapan gruba, Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Faruk Gürler, Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur'un destek olduğu söylenmekteydi.¹⁶¹³

Ancak Türk Silahlı Kuvvetleri içinde de Radikal Subayların 1971 yılında bir darbe hazırlığı içinde olduğu biliniyor ve özellikle Mart ayında, darbenin yaklaştığının sinyalleri alınıyordu. Amerika'yla kurulan eşitsiz ilişkilerden rahatsız olarak bağımsız bir dış politika savunan radikal subayların gerçekleştireceği darbe sonrasında uygulayacakları politikaların da bu yönde olacağının bilinmesi, başta ABD ve ordu içindeki "tutucu kanat"ta endişe yaratmaktaydı. 1971 Muhtırası'ndan sonra uygulanması muhtemel program şu maddeleri içeriyordu:¹⁶¹⁴

- *Tarafli olduğu kesinlikle kanıtlanmış bulunan cumhurbaşkanı çekilmelidir.*
- *Yoksul halkımızın sırtına yük olmaktan başka bir işe yaramayan Parlamento dağıtılarak işçi, köylü ve devrimcilerden bir Halk Konseyi kurulmalıdır.*
- *Düşük hükümet üyeleri ile parlamenterler ve suçlulukları bilinen yöneticiler yargılanmalı, suçları kesinleşenlerin tüm mallarına el konulmalıdır.*
- *Bankalar, dış ticaret, sigortalar, ağır sanayi, petrol ve madenler ile tüm yabancı sermaye devletleştirilmelidir.*
- *Ağaların elinde bulunan topraklar alınarak kurulacak toprak komitelerince topraksız köylülere parasız olarak dağıtılmalıdır.*
- *Ülkemizin bağımsızlığına gölge düşüren Amerikan üsleri derhal millileştirilmelidir.*

¹⁶¹³ Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi**, s. 191.

¹⁶¹⁴ *Ant Dergisi*'nde yayımlanan bu program özeti, o dönem ortalıkta dolaşan bri dizi programından, sadece biridir ancak radikal subayların olası programının genel hatlarını sunmakta yardımcı olmaktadır. Ayrıca Aydınoglu, 1970-71 yıllarında Doğan Avcioğlu'nun çıkardığı *Devrim Dergisi* ve *Devrim Üzerine* kitabı da aynı hareketin sahip olacağı programın genel hatlarını çizdiğini belirtmektedir. *Ant*'tan aktaran Aydınoglu, a.g.e., s. 287-288

- *Atatürkçü aydınlara yapılan baskı ve işkenceler derhal durdurulmalıdır.*
- *Öldürülen gençlerin katilleri bulunarak yargılanmalıdır.*
- *Atatürkçü, anti-emperyalist dış politikaya dönülmelidir.*
- *Ülkemiz NATO'nun ucuz asker deposu olmaktan çıkarılarak NATO ve CENTO'nun anlaşmaları gözden geçirilmelidir.*
- *Ceza Kanunu'nda gerekli değişiklikler yapılarak tutuklu bulunan aydınlar ve devrimciler derhal serbest bırakılmalıdır.*
- *Köklü dönüşümleri gerçekleştirecek bir devrim hükümeti kurulmalıdır.*

Aydınoğlu'nun, fikri temellerinin de bu darbelerden etkilendiğini yukarıda gördüğümüz, 1950-60'ların Mısır, Irak, Suriye'de gerçekleşen Batı karşıtı darbelerin programına benzettiği darbe programı, ABD ve NATO ile olan ilişkilere ve yabancı sermayeye yönelik yaklaşımı açısından anti-emperyalist bir nitelik taşımaktadır.¹⁶¹⁵ Ortadoğu ülkelerinde gerçekleşen anti-emperyalist nitelikli bir darbenin Türkiye'de de gerçekleşmesi Sovyetler Birliği'ni bölgede daha güçlü kılacağı için radikal subayların olası darbesi Amerika'nın bölgedeki çıkarları açısından sakıncalıydı.

8 Mart'ı 9 Mart'a bağlayan gece, radikaller harekete geçmek için alarma geçmiştir.¹⁶¹⁶ Birlikler seferber edilmiş, Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Faruk Gürler, Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur ve Deniz Kuvvetleri Komutanı Kemal Kayacan'dan harekât emri beklenmekteydi. Ancak Gürler ve Batur, darbe için harekât emri vermek yerine, "tutucu kanadın" başını çeken Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç ve Cevdet Sunay'la anlaşma içine girerler.¹⁶¹⁷ Bu anlaşmanın nedenleriyle ilgili kesin bilgiler mevcut değilse de, darbenin radikallerin programına uygun bir şekilde gerçekleştiğinde başta Amerika olmak üzere, karşılarında güçlü bir direniş

¹⁶¹⁵ Aydınoğlu, a.g.e., s. 287

¹⁶¹⁶ **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedesi**, Cilt 7, s. 2166

¹⁶¹⁷ Muhsin Batur, "Faruk Paşa orada, 'Emrediyorum bu hareketleri durduracaksınız' dedi...ve bitti toplantı" diyerek karar sürecini anlatmaktadır. Mehmet Ali Birand, Can Dündar, Bülent Çaplı, **12 Mart: İhtilalin Pençesinde Demokrasi**, 8 baskı, Ankara, İmge Kitabevi, 2007, s.239. **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedesi**, Cilt 7, s. 2166

cephesinin oluşacağını görmüş olmaları bu karar değişiminde etkili olduğu söylenmektedir.¹⁶¹⁸ Ayrıca Orduda, radikal subayların, 27 Mayıs Darbesi'nde olduğu gibi, ordunun hiyerarşisini yok sayarak darbeciler tarafından seçilmiş birkaç korgeneral ve orgeneral dışında ordunun yüksek kademesini fiilen dışlamayı hedeflediklerine yönelik endişe hâkim olmuştu.¹⁶¹⁹ Dolayısıyla Gürler ve Muhsin Batur'un darbe sonrasında insiyatifin ellerinden gideceğinden endişe etmeleri ve alt kademedekilerin hazırlıklarını bu yönde yaptıklarına dair duyum almaları bu anlaşmada etkili olmuştur denilebilir. Zira 7 Mart 1971'de Genelkurmay Başkanı Tağmaç'ın bir çağrı yayınlayarak bütün kuvvet ve ordu komutanlarını, son dönemde gelişen olayları konuşmak üzere toplantıya çağırması ordu içindeki subaylar arasında endişe yaratmış ve onlar da aralarında bir toplantı yapmıştır. Bu toplantıda Gürler'e ve liderliğine yönelik eleştiriler Gürler'in kulağına gitmiş ve O da Genelkurmay Başkanı Tağmaç'la anlaşmaya karar vermiştir.¹⁶²⁰

Bu anlaşmayla engellenen 9 Mart Darbe girişiminin hemen akabinde, 12 Mart 1971 Muhtırası gerçekleşmiş, radikallerin de isteğine uygun şekilde, Muhtırada “anayasanın öngördüğü reformları Atartürkçü bir görüşle ele alacak ve inkılap kanunlarını uygulayacak” bir hükümetin oluşturulması talep ediliyordu.¹⁶²¹ Yani radikal subayların devrimeyi düşündükleri Süleyman Demirel'in, Muhtıranın da tek hedefi olması üst kademelerin bir anlaşmaya vardıklarını göstermektedir.¹⁶²² “Tutucu kanadın” Ordu içindeki hâkimiyetini kesinleştirmek için gerçekleştirdiği 12 Mart Muhtırası da, bu Muhtıranın bir anlamda radikal kanada karşı gerçekleşen bir karşı-darbe olarak okunması gerektiğini bize göstermektedir.¹⁶²³

Ancak Ülkeyi ordunun müdahalesine götüren süreç 1968 itibarıyla başlamıştı. İktidardaki AP, ülkenin ekonomik sorunlarıyla baş edebilmek için

¹⁶¹⁸ **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedesi**, Cilt 7, s. 2166

¹⁶¹⁹ Aydınoglu, a.g.e., s. 287

¹⁶²⁰ Gürler ve Tağmaç arasındaki görüşme 7 Mart 1971 tarihinde gerçekleşmiştir. Emin Değer'den, Gürler'in Tağmaç'la pazarlığa gidişini okumak için bakınız Birand, Dündar, Çaplı, a.g.e., s. 236

¹⁶²¹ Aydınoglu, a.g.e., s. 290

¹⁶²² Demirel'in düşürülmesi konusunda 3 kuvvetten 26 general hemfikirdi. Birand, Dündar, Çaplı, a.g.e., s. 243,245

¹⁶²³ 12 Mart'tan birkaç gün sonra 8 general ve amiral ve 11 albay emekliye sevk edilmiş, değişik rütbelerde 30 subayın görev yerleri değiştirilmiştir. Aydınoglu, a.g.e., s. 291.

SSCB'ye ve Arap ülkelerine yakın olmuş, ABD karşısında denge kurabilmek için de Avrupa Ekonomi Topluluğu'yla bütünleşmiştir.¹⁶²⁴ ABD'nin bölgedeki politikalarından uzaklaşmaya başlamasıyla iktidarının başında almış olduğu desteği yitirmeye başlamıştı. Bu nedenle de ABD'nin verdiği krediler yarı yarıya azalmıştı. Bu durumda AP ekonomik sıkıntıdan kurtulabilmek için işçi ücretlerini sınırlamak ve vergi gelirlerini arttırma yoluna gitmişti. Bu amaçla 1970'te çıkartılan Vergi Kanunu'yla toprak, arazi, emlak ve arsalardan ilk kez vergi alınması yoluna gidilmişti.¹⁶²⁵ Buna ek olarak da tüccar ve esnaf gelirlerinin yeniden vergilendirilmesi gündemdeydi. Bu durum aslında kapitalistleşme sürecinde güçlenmiş olan sanayi burjuvazisinin, tüccar ve tarım burjuvazisi karşısında kendi hegemonyasını kabul ettirme çabasının bir yansımasıydı. Zira AP egemen sınıflar içinde sanayi burjuvazisinin yanında hareket ediyordu. Ancak büyük güçler arasındaki hegemonya savaşı siyasal düzeyde parçalanmalara neden olmuştu; zira AP tabanı sanayi burjuvazisi, tarım ve ticaret burjuvazisi ve esnaftan oluşan bir koalisyon bütünüydü. Ancak sanayi burjuvazisinin bu koalisyonda gittikçe etkinliğini arttırıyor olması diğerlerini rahatsız etmekteydi. 11 Şubat'ta bütçe görüşmeleri sırasında 41 AP milletvekili muhalif oy kullanarak hükümeti düşürüp Demokratik Parti'yi¹⁶²⁶, taşra sermayesi de kendi siyasi temsili için harekete geçerek Milli Nizam Partisi'ni kurmuştur.¹⁶²⁷ Sağın bu parçalanmış yapısına rağmen CHP'nin de iktidar olacak oy oranına sahip olamaması nedeniyle yaşanan bu bunalımı aşacak bir parti yoktu.

¹⁶²⁴ Atılğan, a.g.e., s. 207

¹⁶²⁵ Atılğan, a.g.e., s. 207

¹⁶²⁶ 18.12.1970 tarihinde Ankara'da Demokrat Parti'den kopan muhafazakar grup tarafından kurulan partidir. Ferruh Bozbeyli'nin Genel Başkan olduğu Parti, Demokrat Parti'nin asıl mirasçısının kendilerinin olduğunu savunuyordu. Parti 1973, 1977 seçimlerine katılmış, 1. Milliyetçi Cephe Hükümeti kurulma sürecine katılmıştır. 04.05.1980 tarihinde kendisini feshetmiştir. **Siyasi Partiler**, s. 154-155

¹⁶²⁷ Milli Nizam Partisi 26. 01. 1970 tarihinde Ankara'da kuruldu. Genel Başkanı Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği eski başkanı Necmettin Erbakan olan Parti hiçbir genel seçime katılmadan 20.05.1971'de "dini siyasete alet ettiği" gerekçesiyle mahkeme kararıyla kapatılmıştır. Erbakan önderliğinde kurulan parti, İstanbul'da merkezileşen büyük sanayi gruplarına karşı, taşradaki orta ve küçük sermayenin sözcülüğünü üstlenmişti. Ekonomide devlet müdahalelerini savunarak serbest piyasa anlayışına ve faiz sistemine karşı çıkmıştır. AET ve Batılı ülkelerle kurulacak ekonomik ilişkilere de karşıdır. **Siyasi Partiler**, s. 152-153

Boran da “Faşizme Hayır” kampanyasıyla ilgili bildirisinde AP içindeki bu çatışmanın sonuçlarının bir darbeye yol açacağını açıkça söylüyordu: *“Parlamento içi bir anlaşma gerçekleşmezse, şu veya bu biçimde üst kademedен bir askeri yönetim söz konusu edilmektedir.”*¹⁶²⁸ Ardından Boran birkaç ay sonra gerçekleşecek darbe için, “faşizm parlamenter bir kılığa büründürülmüş veya üniforma giydirilmiş şekliyle kapı ağzında boy göstermiştir” diyerek herkesi uyarıyordu.

Egemen sınıflar arasında hegemonik savaş sürerken sanayileşmeyle doğru orantılı olarak artan işçi sınıfı, örgütlenme ve bilinç düzeyinde de büyük gelişmeler kat etmiştir. 1961 ve özellikle 1963 sonrasında Türkiye’de sendika üye sayısında bir sıçrama yaşanmıştır. 1961 yılında 511 sendika örgütünün 298 bin üyesi bulunuyorken, 1966 yılında sendika sayısı 704’e, sendikalara üye sayısı da 374 bine, 1967’de sendika üye sayısı 550 bine çıkmıştır.¹⁶²⁹ İşçilerin kendilerini ifade eden bir partiye sahip olmaları ve Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK)’nin kurulmasıyla örgütlü mücadelenin içine girmeleri egemen güçler aleyhine güçlendiklerini gösteriyordu.¹⁶³⁰ Ancak işçilerin güçlenmesi sermaye birikimi bakımından olumsuz bir durumdu ve mücadelelerinin politik bir nitelik kazanma riski de vardı. Sermaye birikiminin engelini ortadan kaldırmak, grev ve sendikal hakları işçilerin elinden almak 27 Mayıs Anayasasıyla işçilerin sınırlı da olsa elde ettikleri haklar mevcutken mümkün değildi. Zira Hükümetin güçlenen DİSK’in Hükümet ve Türk-İş tarafından engellenmeye çalışılması daha büyük işçi direnişlerine yol açmıştı. Türkiye’nin en büyük işçi eylemi olan 15-16 Haziran Direnişi Hükümetin işçi karşıtı politikalarına tepki olarak gelişti. DİSK’in kuruluşu ve işçiler içinde gün geçtikçe güçlenmesi sanayicileri, özellikle Madeni Eşya Sanayicileri Sendikasına bağlı işverenleri, Adalet Partisini ve Türk-İş’i rahatsız ediyordu.¹⁶³¹ Bu nedenle özellikle DİSK’i hedef alan yasal düzenlemeler yapılmaya çalışıldı. 274 sayılı Sendikalar Yasası’nda yapılan

¹⁶²⁸ Çavdar, **Türkiye’nin Demokrasi Tarihi**, s.181-182

¹⁶²⁹ Bu rakamlar dönem itibarıyla bağitlanan toplu iş sözleşmelerine ait verilerden elde edilmiş, yaklaşık oranlardır. Koç, a.g.e., s. 200-202

¹⁶³⁰ DİSK 13 Şubat 1967’de Türkiye Maden-İş, Lastik-İş, Basın-İş, Türkiye Gıda-İş ve Türk Maden-İş Sendikaları tarafından kuruldu. Koç, a.g.e., s. 212

¹⁶³¹ Çavdar, **Türkiye’nin Demokrasi Tarihi**, s. 165

değişiklikle DİSK'in fiili yaşamını engelleyecek ve işçi hareketlerini kısıtlayacak düzenlemeler getiriliyordu.¹⁶³² Yasa Tasarısına karşı genel sekreter Kemal Sülker basın bildirisi yayımladı:¹⁶³³

“Hükümet yeni tasarı ile grev hakkını kökünden yok etme peşindedir. Ama, hemen belirtelim ki, Anayasa’da yer alan, uğrunda bunca çile çekilen grev hakkını yok etmeye kimsenin, hiçbir partinin gücü yetmeyecektir. Sömürünün alabildiğince hızla yayıldığı, işçi sınıfının ise daha hızla bilinçlendiği bu ortamda, işçi sınıfının kutsal hakkının kılına bile dokunulamaz. Geniş bir işçi topluluğunun var ettiği DİSK’i işçi sınıfının bağrından söküp atmak da kimsenin haddi değildir. Bunları amaçlayan herhangi bir tasarı Meclis’in yasalaşmamış tasarıları dosyasında yer alıp duracak, hazırlayanları tarih mahcup edecektir.”

Ancak DİSK'in tüm çabalarına¹⁶³⁴ rağmen Tasarı, Meclis'te “üç buçuk saatte” görüşülüp yasalaşacaktır. Bunun üzerine DİSK işçileri direnişe çağırır. Çağrıya uyan yüz binlerce işçi 15-16 Haziran 1970'de İstanbul, Ankara, Kocaeli, Zonguldak ve Sakarya'da gösteri ve yürüyüşler düzenler, grev yapar, işyeri işgali ve oturma eylemi yaparlar.¹⁶³⁵ Kilometreler bulan işçi yürüyüşlerinin Hükümeti ürkütmesi, 16 Haziran'da polis ve işçiler arasında olaylar çıkmasına, üç işçinin hayatını kaybetmesine neden olur. Hükümet hemen Kocaeli, Sakarya ve Zonguldak'ta Sıkıyönetim ilan eder, aralarında DİSK Genel Başkanı Kemal Türkler ve DİSK genel Sekreteri Kemal Sülker'in

¹⁶³² Tasarının sendika kurmayı zorlaştıran şartlarından birkaçı: Sendikaların Türkiye’de faaliyet gösterebilmesi için kurulu bulundukları iş kolunda çalışan sigortalı işçilerin en az 1/3’ünü üye yazmalarını gerekli şart olarak öngörüyor, Federasyon’da ise aynı iş kolunda kurulmuş sendikalardan en az ikisinin bir araya gelmeleri ve o iş kolunda çalışan sigortalı işçilerin en az 1/3’ini bir araya getirmesi şartı aranıyordu. Konfederasyonlarda ise yukarıda belirlenen şartlara uygun kurulan sendikaların en az 1/3’inin kararı ve Türkiye’deki sendikalı işçilerin yine en az 1/3’inin bir araya getirilmesiyle kurulabiliyordu. Sendikaların uluslararası federasyonlara üye olması ve kooperatifler kurup, sanayi girişimlerinde bulunması da Türk-İş’in iznine tabi kılınıyordu. Ayrıca Tasarı hükümete 3 ay grev erteleme hakkı da tanıyordu. Çavdar, **Türkiye’nin Demokrasi Tarihi**, s. 165-167

¹⁶³³ Çavdar, **Türkiye’nin Demokrasi Tarihi**, s. 167

¹⁶³⁴ DİSK öncelikle bir “uyarı” ve “eylem” komitesi oluşturmuş, Genel Başkan Kemal Türkler Başkan Süleyman Demirel’e bir mektup göndererek Tasarının geri çekilmesi gerektiğini belirtmiş, yine oluşturulan bir Heyet Süleyman Demirel’le görüşmeye çalıştıysa da Demirel bunu reddetmiş ancak Heyet Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay’la görüşmüş ve Sendika tarafından sık sık basın açıklamaları yapılmıştır. Çavdar, **Türkiye’nin Demokrasi Tarihi**, s. 168-171

¹⁶³⁵

de bulunduğu otuz kadar işçi ve sendikacı İstanbul'da gözaltına alınır.¹⁶³⁶ Ayrıca 4.300 dolayında önder işçi de işten atılmıştır.¹⁶³⁷ Ancak yine de Türkiye işçi sınıfı tarihinin yaklaşık yüz bin işçilik ilk siyasi amaçlı eylemi olması açısından 15-16 Haziran eylemleri önemlidir. Üstelik eylem farklı bölgelerin işyerlerinin ve işkollarının işçilerinin birarada harekete geçmesi ve Dev-Genç'in eylemdeki etkinliği açısından önemlidir.¹⁶³⁸

Türk-İş'in olaylar karşısındaki tutumu ise oldukça ilginçtir. Türk-İş bir bildiri yayımlayarak olayları kınamış, hak arayışındaki işçileri "komünistlik"le suçlamıştır.¹⁶³⁹

"İstanbul ve Kocaeli civarında başlatılan can ve mal güvenliğini tehdit eden yürüyüş ve direnişlerin, taşlı-sopalı saldırıların ekmek kapımız olan fabrikaları tahriplerin başlıca teşvikçilerinin Türk hakimî tarafından yıllarca önce mahkum edilmiş militan komünistler ve onların işbirlikçileri oldukları kesinlikle ortadadır."

İşçilerin Anayasal haklarını korumak ve sendika seçme özgürlüğü doğrultusunda göstermiş oldukları direnç, Türkiye'deki en büyük işçi eylemine sebebiyet vermiş olsa da Hükümetin politikalarını etkileyememiştir.

Demirel Hükümetinin sanayi burjuvazi lehine yapmaya çalıştığı düzenlemeler de tarım ve tüccar burjuvazisi tarafından sekteye uğratılmıştı. Bu nedenle sanayi burjuvazisi lehine yapılacak düzenlemeler ancak "başka bir güç" tarafından yapılabilecekti. İşte bu noktada Boran'ın değerlendirmesi şöyleydi:¹⁶⁴⁰

"Egemen sınıflar ve onların çeşitli partileri ve iktidar heveslisi çevreleri açık bir faşist yönetimi getirecek olan sözde tedbirler üzerinde mutabıktır. Aralarında tartıştıkları ve çeliştikleri husus, bunun nasıl ne biçimde gerçekleştirileceğidir."

¹⁶³⁶ Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi**, s. 173

¹⁶³⁷ Daha sonra bu işçilerin isimleri, sigorta sicil numaraları ve ana-baba adları da dahil olmak üzere Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu'nun *İşveren Dergisi*'nde kara liste olarak yayımlanmıştır. Koç, a.g.e., s. 234

¹⁶³⁸ Koç, a.g.e., s. 235

¹⁶³⁹ Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi**, s. 173

¹⁶⁴⁰ Atılğan, a.g.e., s. 209

Boran yapmış olduğu bu saptamaların sonunda hiçbir sol parti ya da örgütün yapmadığını yapıyor TİP'in "Faşizme Hayır" kampanyasını başlatıyor ve herkesi bu kampanyaya davet ediyordu: *"Bizim ve tüm ilerici, yurtsever güçlerin ve örgütlerin görevi,.. faşizm tehdidine karşı bütün demokratik özgürlüklerimizi ve bütün gücümüzü kullanarak direnmek 'hayır' diyen sesimizi duyurmak, halk oyunu aydınlatıp harekete geçirmektir."*¹⁶⁴¹ Bu kampanyayla ilgili olarak bir hafta süreyle afişler, bildiriler hazırlandı, toplantılar yapıldı.

Boran'ın böyle bir öngöründe bulunarak faşist bir darbenin belirtilerini saptayabilmesini kuşkusuz sosyolojiden iç ve dış politikaya kadar bütün toplumsal incelemelerini sınıf bilinciyle yapmasına dayandırabiliriz. 12 Mart'a giden süreci "cuntalar savaşına" benzeten Boran, ordunun içinde ilericiymiş gibi görünenlerin yanında saf tutanları da eleştirip ne şekilde olursa olsun rejim dışı müdahalelerin sınıf çelişkilerinden kaynaklandığını söyleyecekti. Nitekim 12 Mart günü ordu muhtıra verdikten sonra birçok örgüt ve oluşum darbeyi ilerici güçlerin yaptığını zannederek darbeyi desteklediler. Mihri Belli'nin başını çektiği MDD'ci grup, Hikmet Kıvılcım'lı, Doğu Perinçek'in liderliğindeki Proleter Devrimci Aydınlik, Dev-Genç, TÖS ve DİSK'in de aralarında bulunduğu pek çok örgüt bildiriler yayınlarak darbeyi sevinçle karşıladılar.¹⁶⁴² Türk solunda başlayan "devrimci özne" tartışmaları 1971 Muhtırasına olan yaklaşımlarda pratiğe geçmiş oluyordu. Devrimci özne olarak sınıfı değil de "ordu"yu alanlar Muhtıraya devrimin önünü açan ilerici bir hamle olduğu gerekçesiyle destek vermişlerdir.

Türkiye'de gerçekleşecek sol devrimi, ilerici güçlerin(asker ve aydın-sivil) gerçekleştirecekleri hamlelere bağlayan MDD taraftarı Mihri Belli ve *Aydınlik Sosyalist Dergisi* 12 Mart'ı "işbirlikçi Demirel iktidarı"na karşı tepkinin bir ifadesi olarak değerlendirilmiş, emekçileri 12 Mart Muhtırası'nın çağrısını yaptığı reformları desteklemeye devam etmiştir.¹⁶⁴³ Hikmet Kıvılcımlı ise Muhtırayı verenlerin ilerici kuvvetler olduğuna inançla "Ordu Kılıcını Attı"

¹⁶⁴¹ Atılgan, a.g.e., s. 209

¹⁶⁴² Atılgan, a.g.e., s. 209-210

¹⁶⁴³ Atılgan, a.g.e., s. 210

başlıklı makalesinde Muhtıra'yı kadrolarını büyük çoğunluğu "halk çocuğu" olan Türk Silahlı Kuvvetleri'nin "en azgın alaturka faşist Finans Kapital ajanı Demirel kabinesini deviren ültimatom"u olarak değerlendirmiştir.¹⁶⁴⁴ Kıvılcımlı'nın Muhtırayı verenlerin ilericiliğine inancı öylesine güçlüdür ki, Ordunun "her gün yükselip gelişen gürbüz sosyalist uygarlık" hedefini işaret ettiğini belirtmektedir. Doğu Perinçek'in başını çektiği Proleter Devrimci Aydınlik(PDA) ise bir askeri darbe ihtimali karşısında bu gücü "proleterya lehine" nasıl çekebileceklerini tartışmışlar, TİP eski genel başkanı, milletvekili Aybar ise Nihat Erim'in "Anayasa'yı değiştirmeye değil, uygulamaya geldim" sözlerine güvenerek Nihat Erim Hükümeti'ne güvenoyu vermiştir.¹⁶⁴⁵

Oysa Boran ve TİP her zaman orduyu emek eksenli kuracakları düzende kurtarıcı gibi gören ve bu sosyalist yönelişte kestirme bir yol arayışında olan bakış açısına karşı durmuşlardı. Bu nedenle 12 Mart yerine 9 Mart gerçekleşseydi bile yine karşı çıkacaklardı. Çünkü yine mevcut düzen değişmeyecek, iktidardaki devrimci kanat düzenle uzlaşıp eriyip gidecekti. Sol içinde darbeye tek karşı çıkan parti olan TİP'ti ve bu durum hayretle karşılanıyordu. Boran'la röportaj yapan bir Fransız gazeteci "size göz açtırmayan, üzerinize bozkurt sürülerini saran AP iktidarına karşı niçin 12 Mart muhtırasına destek olmuyorsunuz?" sorusuna verdiği cevap tavrını açıklıyordu.¹⁶⁴⁶

"Toplumdaki yeni oluşumları değerlendirmede ve bu oluşumlar karşısında izleyeceğimiz yolu tespit etmede biz sosyalistlere kutup yıldızı görevini görecek objektif kıstas nedir? Bu oluşumların işçi ve müttefiki emekçi sınıfların ekonomik ve politik hareketlerini nasıl etkileyeceğidir. Her hal ve şartta işçi sınıfının ekonomik ve politik hareketinin bağımsız varlığını sürdürmek şarttır. Bu imkanı veren veya güçlendiren yeni oluşumlar sosyalistlerce desteklenir. Kısıtlayan veya yok eden gelişmeler desteklenmez..."

¹⁶⁴⁴ Atılğan, a.g.e., s. 210.

¹⁶⁴⁵ Atılğan, a.g.e., s. 211

¹⁶⁴⁶ Şaban Erik "Behice Boran Üzerine", **Biyografya 2 Behice Boran**, yay.yön. Ayşegül Yaraman, İstanbul, Bağlam Yayınevi, 2002, s.85

Bu süreç içinde Behice Boran Muhtıra karşısında 21 Nisan 1971'e Nihat Erim'e muhtıra göndererek sol içinde belki de en cesur tavrı göstermiş oldu.¹⁶⁴⁷ Muhtırada, Erim Hükümetinin “asayiş ve nizam” parolası adı altında demokratik hak ve özgürlükleri kısıtlamaya hatta yok etmeye, “burjuvazinin ekonomik ve siyasal egemenliğinin daha açıkça diktacı bir rejime büründüğü bir siyasal rejim” kurmaya yöneldiği belirtiliyordu.¹⁶⁴⁸ Zira sanayinin gelişmesiyle güçlenen sanayi burjuvazisinin ekonomik ve siyasi hegemonya kurmasındaki tarım ve ticaret burjuvazisi dışında en önemli engel gelişen sanayiye koşut nicel olarak büyüyen işçi sınıfıydı. Üstelik işçi sınıfı eskisinden farklı olarak sayıca artmakla kalmamış, TİP ve DİSK'le örgütlenmiş, bilinçlenmiş ve hak mücadelesini arttırmıştır. İşçi sınıfının grevler ve gösterilerle elde ettiği ücret artışı, ikramiye, ücretli tatiller gibi talepler hegemonik güç olma yolundaki sanayi burjuvazisinin karını azaltan; dolayısıyla engellenmesi gereken isteklerdi. Ancak işçi sınıfının örgütlenmesi ve güçlenmesi sanayi burjuvazisini destekleyen siyasi iktidarla sağlanamazdı. Zira iktidar da ticaret ve tarım burjuvazisinin muhalefeti nedeniyle bölünmüştü.

Nitekim Erim Hükümeti'nin faaliyetleri Boran'ın darbe öncesi saptamalarını doğrular nitelikteydi: işçi sınıfı hareketleri ve taleplerini bastırarak artı değer oranı yükseltilmeye çalışıldı, toprak ve tarım reformuyla tarımsal üretimi kapitalistleştirerek verimi arttırıp tarımdan sanayiye aktarılan fonu büyütme, ticaret ve serbest meslek kesimlerinin etkin vergilendirilmesi ve dış ticarete vurguncu karlarının önlenmesi yoluyla sanayiye yeni fon akışları sağlamak ve son olarak da eğitim reformuyla teknik ve mesleki eğitimi öne çıkararak sanayi için gereken ara elemanlar yetiştirmek.¹⁶⁴⁹

Erim Hükümeti öncelikle grevleri yasaklayıp, işçi hareketlerini önlenmeye çalıştı. Muhtıranın verildiği günün gecesinde TİP'in 23 yöneticisi hakkında 8 yıldan 15 yıla kadar hapis istemiyle takibat başlatıldı. Yine partinin gençlik örgütleri ve yayın organları silahlı kişilerce basılıp bazı yerel

¹⁶⁴⁷ Atılğan, a.g.e., s. 212

¹⁶⁴⁸ Atılğan, a.g.e., s. 212

¹⁶⁴⁹ Atılğan, a.g.e., s. 213

yöneticileri öldürüldü. Muhtıra verildiğinde Türkiye'nin en etkin sol partisinin genel başkanı olan Behice Boran'ın bu durumda sorumluluğu daha da artıyordu. Bu sorumluluklardan belki de en önemlisi tek yasal sol parti olmanın verdiği imkanlarla sıkıyönetim uygulamasına karşı yasal yollara başvurmaktı. Behice Boran 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanununun bazı maddelerinin iptali için Anayasa Mahkemesine başvurdu.¹⁶⁵⁰

Muhtıranın verildiğine günden tutuklamalarının yapıldığı güne kadar parti içinde partinin kapatılacağı, tutuklamalar yapılacağı tahmin ediliyordu. Bu amaçla Düzce'de toplanan son GYK toplantısında Boran'ın tutuklanması halinde kimin genel başkan olacağı dahi kararlaştırılmıştı. Behice Boran 26 Mayıs'ta, TİP Genel Başkanı olarak 27 Mayıs törenlerine katılmak için davetiye aldığı gün tutuklandı.¹⁶⁵¹

Ancak Boran ve diğer parti yöneticilerinin yargılanabilmesi için önce TİP'in kapatılması gerekiyordu. Bu amaçla TİP'in kapatılması istemiyle Anayasa Mahkemesine 11 Haziran 1971'de Siyasal Partiler Kanununun 87 ve 89. maddelerine aykırılıktan dava açıldı. 87. madde siyasi partilerin Türkiye Cumhuriyeti'nin ülke bütünlüğünü bozmak amacını güdemeyeceğini hükme bağlıyordu. Ancak Parti, "Siyasi Partiler, Türkiye Cumhuriyeti ülkesi üzerinde milli veya dini kültür farklılıklarına yahut dil farklılığına dayanan azınlıklar bulunduğunu ileri süremez. Siyasal Partiler, Türk dilinden ve kültüründen gayri dil ve kültürleri korumak veya geliştirmek yahut yaymak yoluyla Türkiye Cumhuriyeti üzerinde azınlıklar yaratarak millet bütünlüğünün bozulması amacını güdemezler" hükmünde bulunan 89. Maddeye dayanılarak kapatıldı.¹⁶⁵²

Dayanak noktası da Partinin IV. Büyük Kongresinde 'Türkiye'nin doğusunda Kürtlerin yaşadığını belirten' kararıydı. Bu bize TİP'in sosyalist bir parti olduğu gerekçesiyle kapatılmadığını göstermektedir. Oysa bu kararların alınmasının üzerinden neredeyse bir yıl geçmiş ve bu süre içinde dava

¹⁶⁵⁰ Atılğan, a.g.e., s. 215

¹⁶⁵¹ Atılğan, a.g.e., s. 216

¹⁶⁵² Atılğan, a.g.e., s. 217

açılmamıştı. Partinin kapatılması oldukça kısa bir sürede karara bağlanırken gerekçeli karar ancak 6 Ocak 1972’de açıklanmıştı.

Partinin Anayasa Mahkemesi tarafından kapatıldığı 20 Temmuz 1971’den hemen sonra Ankara 1 Nolu Sıkı Yönetim Mahkemesi tarafından 26 Temmuz’da Parti Yöneticilerine dava açıldı. TİP Siyasi Partiler Kanununun 89. Maddesine dayanılarak kapatılmış olsa da, Dava TCK’nın 141, 142, 311, 312, 79, 80, 71, 173, 11 ve 33. Maddelerine dayanılarak açıldı. Ancak hüküm giyişleri 141. maddeye göre ‘sınıf esasına dayalı cemiyet kurmak’ suçundan oldu.¹⁶⁵³

Böylece 1960 Darbesinin görece özgürlük ortamı içinde siyaset yapma imkanı bulan Türk solu tüm parti, örgüt ve yayınlarıyla 1971 Muhtırası tarafından tekrar susturuluyordu.

¹⁶⁵³ Behice Boran’ın mahkûmiyet kararı mahkemenin takdir hakkını kötüye kullanarak ‘Mahkemede savcı ve heyete karşı vaki hareket ve tezyif teşkil eden sözleriyle, hareketleri sebebiyle hakkında takdiri tahfife mahal olmadığından’ 15 yıla ağır hapse mahkum edildi.

SONUÇ

Kapitalizm, Avrupa'nın kendi iç dinamikleri çerçevesinde ortaya çıkıp ve belli bir çizgide oluşturduğu gelişim ve değişim ile birlikte burjuvazi ve işçi sınıfı olmak üzere, iki ayrı sınıfın ortaya çıkmasını sağlamıştır. Sosyalizm de bu iki ayrı sınıfın ortaya çıkış sürecine ve toplumsal, ekonomik sonuçlara bağlı olarak; üretim araçlarının mülkiyetinden uzaklaştırılan ve dolayısıyla emeğine yabancılaştırılan işçilerin düşük ücretlerle çalıştırılarak, burjuvazi adına artı değerın üretilmesine tepki şeklinde gelişen bir ideolojidir. Kapitalizmin de sosyalizmin de ortaya çıkış süreçleri, nedenleri ve sonuçları Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin koşullarının uzağındadır denilebilir. Osmanlı'nın ve Türkiye'nin tarihi konjoktürde karşı karşıya geldikleri ve ister istemez etkilendikleri Batılı gelişme içindeki kapitalizm ve Sovyetler Birliği'nde gelişen sosyalizmin yarattığı etkiler önem arz etmektedir.

Avrupa'da sanayi devrimiyle oluşan kapitalist üretim şekli ve ilişkilerinin, Osmanlı İmparatorluğu'nda sanayi devrim neticesinde gelişmemiş olması işçilerin oluşumu, hareketleri ve sol akımlarla ilişkisini büyük oranda etkilemiştir. Avrupa işçi sınıfı gibi yerel sermayenin antitezi olarak, onun sömürüsüne maruz kalmak yerine İmparatorluk'taki işçiler, yabancı sermayenin sömürüsüyle karşılaşmış olmalarından dolayı işçilerin asıl çatışması yabancı burjuvaziyle olmuştur. Bu nedenle Osmanlı işçileri, *ilksel sınıf bilincine sahip kendiliğinden sınıf* aşamasındaki bilince sahipken, bir siyasi öge olarak, burjuvaziyle sınıf karşıtlığı içinde olduğunun farkında olduğu bir aşama olan *kendisi için sınıf* aşamasında değildir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda 1908'e gelinceye kadar olan süreçte tam anlamıyla işçi örgütlenmelerinin varlığından bahsetmek güçtür. Bunun önemli nedenlerinden biri, devletin örgütlenmeye özellikle de işçi örgütlenmesine karşı olan olumsuz tutumudur diyebiliriz. Bunun yanısıra işçilerin de örgütlenme için önemli çabaları ve bilinçlerinin olduğu söylenemez, çalışma koşullarının iyileştirilmesini, ücretlerin artırılmasını isteyen bazı işçi hareketleri ve cemiyet faaliyetlerinin varlığından sözedebiliriz. Osmanlı'da büyük çapta fabrikaların ve Batılı anlamda modern kapitalist işletmelerin

olmaması, genelde geleneksel sistemde mevcut olan işçi-işveren ilişkilerinin devam etmesini sağlamıştır. İşçi örgütlenmelerinin önündeki önemli engellerden bir tanesi de işçilerin farklı milletler ve dinlerden olmalarının ortak hareket edebilmelerini önlemiş olmasıdır. İşverenlerin işçi örgütlenmesine ve işçi hareketlerine karşı olumsuz tavır sergilemelerinin yanısıra iş ve işsizlik güvencesi sağlama açısından Osmanlı'da herhangi bir işçi koruyucu yasanın olamaması da önemli bir unsurdur.

Hem Osmanlı döneminde hem de Cumhuriyet'de işçilerin ekonomik bilincini siyasi bilince dönüştürecek ve onların bir bütün olarak yönlendirilmelerini ve örgütlenmelerini sağlayacak parti ve örgütlerin oluşumunun yasaklanması, sol akımların güçlenmesi ve işçi hareketlerinin oluşumunun önünde önemli bir engel olmuştur denilebilir. Tüm baskı ve engellemelere rağmen, 1908'le birlikte ilk sol örgüt ve partiler kurulmuş, binlerce üyesi olan Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu, yine binlerce işçinin katıldığı siyasi grevler düzenlemiş, dört dilde yayınlar çıkarmış ve sosyalist bilinci yaymak için çalışmalar yapmaktaydı. Osmanlı Sosyalist Fırkası sosyalizme yönelik yayınlar çıkarıp, işçiler arasında örgütlenmeye çalışmış, Meclis içindeki sosyalist milletvekilleri işçi haklarını dile getirmeye başlamış ve grevlerde bizzat işçilerin yanında yer almışlardır. Ancak bu dönemdeki işçi örgütlenme ve grevlerinin nedenlerinin ülkeye ait bilinçli bir gelecek tasarımı çerçevesinde oluştuğunu söylemek zordur. Bunlar daha çok devlet ve işverenin engelleyici ve yasakçı anlayışlarına ve işçilerin ekonomik sıkıntılarına karşı gösterilen tepkilerdir. Dolayısıyla Osmanlı işçilerinin içinde yaşadıkları sosyal düzeni, gayrimeşru görüp yeni bir düzen arayışına girmesine yol açacak bir bilinçlenme süreci yaşamamıştır. Dolayısıyla da İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e devredilecek bir sosyalist miras da bulunmamaktadır.

1919 itibarıyla gerçekleşen grevlere sol partilerin hâkim olması ve işçilerin yoğun bir şekilde örgütlenmesi açısından siyasi kuruluşların işçi hareketleri üzerinde en fazla etkili oldukları dönem 1919-1923 arasındır. Ancak zaten İmparatorluk döneminde nicel ve siyasal bilinç açısından zayıf olan işçiler bu dönem de siyasal bir özne haline gelememiştir. Üstelik

“Mütareke Dönemi” ndeki “Milli Mücadele” dayanışması, işçiler arasında sınıf bilincinin önüne geçmiş, işçiler sınıf dayanışması yerine ulusal kaygılarla hareket etmişlerdir. Zira 1923 yılında gerçekleşen grevlerde “ulusal bilincin” hâkim olduğunu, Müslüman-Türk işçilerle yabancı ve gayrimüslim işçilerin bölündüğünü görmüştük.

Bu süreçten sonra da işçi hareketleri görülmekle birlikte artık sol siyasal kuruluşların işçi hareketleri üzerinde etkisi bulunmamaktadır. Üstelik Kurtuluş Savaşı'na verdiği maddi ve manevi destekler nedeniyle Sovyet Rusya ile gelişen ilişkilerle Anadolu'da sol havanın hakim olması ve sol partiler kurulmuş olmasına rağmen işçi hareketleriyle herhangi bir ilişkileri olmamıştır. Dolayısıyla işçilerin sınıf bilincine yönelmesinden bahsedebilsek de sınıf bilincine sahip bir işçi sınıfından bahsedemeyeceğimiz gibi grevlerin sol akımların etkisiyle gerçekleştiğini de savunmak güçtür. 12 Mart 1971 askeri darbesinin zihniyetinin kendisini ikinci Kuvay-i Milliye olarak ilan etmesine sebep olan da Milli Mücadele dönemindeki müttefikin Sovyet Rusya olması dolayısıyla Mustafa Kemal'in sosyalizme ve sola yönelmiş olması algısıdır. Türk solunda bu tür bir algı o dönemde oldukça yaygın olmakla birlikte, bu tür bir algıyı bugün hala sürdürenler bulunmaktadır diyebiliriz. Halbuki, Mustafa Kemal'in Marksist kuramdan haberdar olduğu söylenemez. Sınıf savaşımından ve bu anlamıyla işçinin ve köylünün yanında durduğundan bahsetmek ise büyük bir yanılgı olur. Mustafa Kemal hiçbir zaman sosyalist olmamış, zamanın gerekleri çerçevesinde Sovyetlerle konjktürel olarak belirli taktiksel geçici bağlar kurmaya çalışmıştır denilebilir. Doğan Avcıoğlu'nun bu görüşe dayalı tezleri de zaten zaman içerisinde dayanaksız kalmıştır.

1960'lara kadar Türkiye'de sosyalist geleneği temsil eden neredeyse tek oluşum TKP'dir. Özellikle yirmili yıllarda atılım gösteren solu aydın hareketi olmaktan çıkarıp, işçilerin arasında kök salmaya başlamasını sağlayan Partinin sol taban yaratmada gelecek nesillere büyük katkısı olmuştur. İşçiler arasında örgütlenip, siyasi nitelikli grevlerin gerçekleşmesine, işçilerin bilinçlenmesine yönelik çalışmalar hız kazanmıştır. Birçok gösteri ve mitingin yapılmasına da yine İstanbul TKP (TİÇSF) öncülük

eden ve literatür alanında hem entelektüel hem de işçi hareketlerine yönelik güncel haberler yayımlayıp ilk kez Türkiye üzerine tezler üreten sol parti TKP olmuştur. Ayrıca TKP, 1925-1950 yılları arasında da işçilerin örgütlenmelerine yönelik çalışmalarda bulunmuş ancak neredeyse tüm eylemleri ve girişimleri sonrasında tevkifatlara maruz kalmıştır. Bunun dışında gerek işçilerin dönem itibariyle, yarı- mülksüzleşmiş köylü-işçi olmasının işçilerin nesnel konumu açısından bilinçlenmelerinin önünde bir engel oluşturması gerekse Grev Kanunu ve Sendika Kanunlarıyla grev yapmalarının ve örgütlenmelerinin yasaklanması, işçilerin sınıf bilincine sahip olabilmemesinin önünde engel oluşturmuştur. Ayrıca 1945 itibariyle ülkede yaygınlaşan “anti-komünist” propagandadan sendikalar da nasibini almış, önceleri hükümet yanlısı sendikalar kurularak işçiler denetimde tutulmaya çalışılmış ardından 1947 itibariyle kurulan sendikalar işçiler arasında anti-komünist propagandayı yaygınlaştırmının etkili bir aracı haline gelmiştir. Dolayısıyla bu nesnel koşullar, İmparatorluk işçilerinin niteliklerinin Cumhuriyetin 1925-1960 yılları arasında da devam etmesine yol açmıştır.

Kurtuluş Savaşı’nda emperyalizme ve gericilikle mücadelede destek verilerek, kuruluştan sonra halk için yapacağı reformlarla demokratik devrim aşamasını tamamlayacağı düşünülen CHF’nin ülkedeki tüm muhalif unsurlara karşı sertleşmesinden TKP de nasibini almıştır. Kuruluşu gizlice gerçekleştirmiş, Anadolu’ya gelerek örgütsel faaliyetlerine devam edip, Anadolu hareketine destek olmak için dahi Ankara Hükümeti’nden izin alınmış olsa da ülkede CHF’nin iktidarını güçlendirmesiyle artan baskılarına maruz kalan diğer siyasi unsurlardan farklı olarak TKP, neredeyse hiç legalleşememiştir. Yasal olarak kurulamamasında Sovyet Rusya’nın stratejileri kadar Kemalist iktidarın engelleyici tavırları da etkili olduğu Türkiye Komünist Partisi, yıllar boyu legalleşemedi, yeraltı örgütü niteliğinde kalmıştır. Üstelik artarda yaşanan tutuklamalar Parti içinde güven bunalımı ve taktik tartışmalar yaratmış, yurt içi-yurt dışı olarak bölünen parti içinde izlenecek yola dair fikir ayrılıkları doğmuştur. Her görüş ayrılığı birbirlerine karşı ağır suçlamalarda bulunanların hesaplaşmalarına dönüşmüş ve Parti kadrosunun iyiden iyiye zayıflamasına neden olmuş; TKP içişlerine

gömülmüş bir “örgüt” haline gelmiştir. “Parti içi temizlik”le uğraşmaktan işçiler arasında örgütlenmek, yayın çıkarmak gibi örgütsel faaliyetlerden uzaklaşmıştır.

Sovyetler Birliği Komünist Partisi’nin öncülük ettiği Dünya Komünist Hareketine kuruluşundan itibaren hep sadık kalan TKP hiçbir zaman Sovyet çizgisi dışında bir politika izlememiştir. Sovyetler Birliği ise uluslararası çıkarlarını hep ön planda tuttuğundan TKP, Sovyetler için her zaman gözden çıkarılabilir bir olgu olmuştur. Zira SSCB, on yıllarca TKP ile ideolojik değil “pragmatik” bir ilişki sürdürmüştür.

Partinin doğuşundan itibaren Sovyetlerle olan bağımlı ilişkisinin en önemli sonuçlarından biri TKP’nin, SSCB’nin dış politikasına göre hareket etmesini zorunlu kılarak gelişimini baltalaması ve bağımsız strateji ve politika üretmesini engellemiş olmasıdır. Zira TKP, SSCB’nin çıkarlarıyla uyumlu cephe politikaları, desentralizyon kararları çoğunlukla eylemsizliğe itilmiştir. 1923 itibariyle nerdeyse her sene maruz kalınan tevkifatlar ve yayınlarının kapatılması karşısında Sovyetler Birliği’nden gerekli desteği bulamayan TKP, TİÇSF’den itibaren temel amacı olan işçiler arasında örgütlenme faaliyetlerini hiçbir zaman istenilen seviyeye getirememiştir. TKP Kemalist iktidarın baskılarını arttırdığı 1925 senesi itibariyle, ilerleyen yıllarda sanayileşme süreciyle birlikte işçi sayısı artmış olmasına rağmen, işçiler arasında örgütlenememiş, tabana kök salamamış, kitle partisi haline gelememiştir. Bu nedenle işçi sınıfına dayalı bir sol partinin kurulması için 1960’lı yılları beklemek gerekecektir.

TKP’nin hedeflerine ulaşamamasındaki bu somut gerekçeler dışında CHP özelinde, iktidarın, otoritesine yönelik muhalefeti bastırmaktaki refleksi de önemsenmelidir. Zira kuruluş sürecinin hemen ardından CHF’ye karşı başlayan ayaklanmalar(Şeyh Sait, Ağrı, Tunceli-Dersim Ayaklanması), suikast girişimleri(İzmir Suikastı), yeni parti denemeleri(Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Serbest Cumhuriyet Fırkası), CHF’nin iktidar bunalımı yaşamasına neden olmuştur. Muhalefetin artması karşısında CHF isyancıları yargılamak için İstiklal Mahkemeleri kurup, yüzlerce kişiyi idam etmiş, yüzlercesini de uzun süreli hapis cezasına çarptırmıştı. Dolayısıyla ülkedeki

bütün muhalif unsurlara karşı başlatılan bu bastırma operasyonu tek bir sınıf, zümre ya da kişiye yönelik değildir. Zira yargılananlar arasında komünistler dışında, eski İttihatçılar, şeriat taraftarları, toprak ağaları ve hatta Mustafa Kemal'in silah arkadaşları da vardır. Bu nedenle muhalefetin susturulması, sınıf çıkarlarına dayalı farklı çıkar gruplarının bastırılmasındaki temel amaç “toplum ve milli menfaat” ekseninde değerlendirilmelidir. Dolayısıyla rejimin TKP'ye yönelik baskıcı tavrı, ciddi bir sol muhalefete karşı alınan önlemlerden çok rejimin kendi krizinden kurtulmaya yönelik toplumdaki tüm muhalif kesime uyguladığı baskılar çerçevesinde değerlendirilmelidir. Başbakan İsmet İnönü ve Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'ün TKP'yi hedef alan söylevleri de iktidarın kendi otoritesini sağlamlaştırmak için toplumdaki tüm öğeleri homojenleştirmeye çalışması açısından düşünülmelidir.

Tüm ağır baskılara ve engellemelere rağmen yine de TKP diğer hiçbir sol partinin erişemediği bir sürekliliğe ve kadroya sahip olmuş, Türk sol geleneğini 1960'lara kadar getirebilmiştir.

1960'lar ise Türk solu için yasallaşmanın ve kitleselleşmenin yaşanacağı yılları olacaktır. 27 Mayıs Darbesi sonrası çıkartılan 1961 Anayasasının bireyler devlet karşısında anayasal haklarla koruma altına alan birey merkezli yaklaşımı Türk solu ve işçiler için nispi bir özgürlük ortamı sağlamıştı. İlk kez siyasi bir grev gerçekleştiren işçiler grev ve toplu sözleşme hakkını elderek, 1908 grevlerinden sonra ilk kez bu denli örgütlü ve yoğun grev ve gösteriler düzenlenmişlerdir.

1960 Darbesi'nden sonra yalnızca işçi hareketleri yoğunlaşmakla kalmamış, sol teorilerde de çeşitlenme yaşanmıştır. 1961 yılında kurulan TİP işçi ve sendikacılardan oluşan dolayısıyla sol hareket içinde solu “aydın hareketi olmaktan çıkaran” “tabana dayalı” ilk partidir. 1960 öncesinde Türk solunun tek temsilcisi olan TKP Sovyetler Birliği menşeli sol anlayışı yansıtıyordu. Ancak Yön Hareketi, TİP ve MDD Hareketinin doğuşu ile ilk kez sol Sovyetler Birliği'nden bağımsızlaşmış ve farklı teorilerin geliştiği bir çeşitlenme yaşamıştır. Üstelik Türk solu ilk kez yasal sol yayınlar da çıkarmış ve gündemi belirlemeyi başarmıştır.

1965 yılında TİP'nin 15 milletvekiliyle Meclise girmesi ise solun meşruiyet mücadelesini kazanması anlamına geliyordu. Yasallaşmanın da ötesinde parlamentoda sosyalist bir parti olarak meşruiyet kazanmak Türk solu için hem bir ilk hem de son olacaktır. Türkiye İşçi Partisi'nin 3 bin seçmenle Meclise girmesi bazı sol gruplar tarafından "başarısızlık" olarak değerlendirilse de aslında genel olarak belirli kitle partileri dışında oy kullanmayan bir seçmen kitlesinin yoğunlukta olduğu 1960'lar Türkiye'sinde küçümsenecek bir sayı değildir. Zira günümüze kadar bir daha hiçbir sol parti meclise girecek yeterlilikte oy alamamıştır.

Türkiye İşçi Partisi'nin Parlamenteoya girmesi, kendisine olan desteği daha da arttırmıştır. İşçiler, köylüler, sendikalar ve aydın kesimin desteğini alan TİP, sol için bir "merkez" haline gelmiştir. TİP Meclise girerek işçi sınıfı hak ve mücadelesini Mecliste savunmakla kalmamış, o güne kadar tartışılmayan dış politika ve ekonomideki dışa bağımlılık konusunda Mecliste yaptıkları konuşmalarla anti-emperyalist bilinç olmasını sağlamıştır. TİP onlarca yasa teklifi ve soru önergesi sunarak yaptığı aktif muhalefetle ana muhalefet partisi gibi çalışmış, böylece ilk kez bir sol parti ülke gündemini etkilemeye başlamıştır. Özellikle Meclis konuşmalarının radyodan dinlenebiliyor olması halkın önceleri fikir ve bilgi sahibi olmadığı dış politikayla ilgili hem bilgi edinmesini hem de farklı bakış açılarını öğrenmesini sağlamıştır. Toplumda oluşan anti-emperyalist bilinç 1965 itibarıyla emperyalizm karşıtı gösteri ve kampanyaların yapılmasına yol açmıştır.

1960'lı yıllara damgasını vuransa sol parti ve hareketler arasında yaşanan iktidar stratejisi ve öncülük konuları üzerinde yaşanan fikir ayrılıklarıdır. Sovyetler Birliği'nin aşamalı devrim tezini 1960'larda Lenin'in İki Taktik'teki tezlerine dayandırıp, 1960'larda az gelişmiş ülkelerdeki bağımsızlık hareketlerine uyarlayarak cephe politikasını değiştirmesi Türk solundaki bölünmenin kaynağını oluşturmuştur. MDD'ciler ve Yön Hareketi Milli Demokratik Devrim tezini kabul ederek 1960'ların uluslararası komünist hareketi içinde yer alıyordu. Ancak Türkiye İşçi Partisinin başından itibaren Lenin'in Nisan Tezlerinden hareketle, Türkiye'yi sanayileşmiş bir ülke olarak görüp, işçi sınıfı öncülüğünde gerçekleşecek sosyalist devrim tezini kabul

etmesi hem 1960'ların uluslararası komünist hareketi içinde yalnız kalmasına hem de Yön ve MDD ile teorik tartışmaya girmesine yol açmıştır. SBKP'nin teorileri dışında bir strateji geliştiren TİP bu anlamda hem SBKP çizgisinden hem de TKP geleneğinden kopma anlamını da taşımaktadır. Zira kuruluşundan itibaren TKP geleneğini övmekle birlikte sahiplenmediğini ve Sovyetler Birliği güdümünde politika uygulamaya karşı çıktığını görmüştük. TİP'in bu politikası öncelikle Yön Hareketi ve MDD karşısında eleştiri bombardımanına tutulmasına, ardından oluşan bu muhalefetin partiye sirayet edip TİP'in oldukça zayıflamasına yol açmıştır. Yön Hareketi ve MDD'cilerin partiyi ele geçirme çabaları Partide ihraçlara ve nihayetinde partinin gençlik kollarından ve hareketlerinden kopmasına neden olmuştur. Muhalifler Partiyi ele geçireme de TİP mücadele sürecinden oldukça yıpranmış, güç kaybetmiş çıkacaktır. Yön ve MDD tarih sahnesinden silinse de yarattıkları teorik tartışma Türkiye solunu bir daha birleşmemek üzere hem teorik hem de pratik açıdan bölecektir.

İktidar stratejisi ve cephe politikası konusunda yaşanan görüş ayrılıklarına rağmen her üç akımın da Kemalizm'i benimsiyor ve görüşlerinin onunla çelişmemesine dikkat ediyor olması önemlidir. Zira bu akımlar hem fikir olduğu bağımsızlık, anti-emperyalizm konularını da Milli Kurtuluş Savaşı'yla özdeşleştirilip emperyalizme karşı verilecek mücadelenin "II. Kurtuluş Savaşı" olacağını söylemişlerdir. Yine üç akımın da sahiplendiği halkçılık, devletçilik ve "kapitalist olmayan kalkınma yolu" da Kemalizm'e dayandırılmaktadır. Üstelik Yön Hareketi ve MDD'cilerin asker-sivil bürokrasiye "ilerici" nitelikler yüklemesinin de en önemli sebebi kuşkusuz Milli Kurtuluş Savaşının ve Cumhuriyetin kuruluş döneminde gerçekleşen "ilerici" olarak varsayılan reformların Kemalistler tarafından gerçekleştirilmiş olduğuna inanmalarıdır. Dolayısıyla Türkiye'nin 1960'lar solunda Kemalizm'in hakim bir kaynak olduğunu söyleyebiliriz. Ancak Yön, MDD hareketlerinin asker-sivil aydın zümreyi bir "sınıf" olarak görmeleri bu zümreye her zaman hegemonik nitelikler atfetmelerine neden olmuştur. Bu durum ilk olarak Türk solunun, ilerici askerin yapacağı darbelere onay veren "darbeci sol" ile TİP gibi demokratik yollarla iktidara ancak demokratik yollardan gelmeyi ve

iktidardan da demokratik yollardan gitmeyi meşru bulan “parlamentarist sol” ayrımının yaşanmasına yol açmıştır. İkinci olarak da sınıflarla bağımlı ilişki kuran dolayısıyla “ilerici” olduğu gibi “gerici” de olabilecek olan asker-sivil aydın zümreyi hem “sınıf” olarak niteleyip hem de tarihsel süreç itibariyle üstlendiği roller nedeniyle “ilerici” olarak tanımlamaları 9 Mart 1971 Darbe girişimine yol açtığı gibi, 12 Mart 1971 muhtırasının öngörülememesine de yol açmıştır. Dolayısıyla 12 Mart Muhtırası ilk anda “sol bir darbe” zannedilip TİP dışında tüm sol parti ve örgütler tarafından olumlu karşılanmıştı.

TİP’in kuruluşu itibariyle tezlerinde değişim yaşansa da her zaman toplumsal olayları sınıf çatışması üzerinden değerlendirmiştir. Bu nedenle emperyalizmin “içsel” bir olay olarak alması, anti-emperyalist mücadelenin anti-kapitalist mücadeleyle birlikte yürütüleceğini ve Kürt sorununu da yine hakim sınıfların hem ekonomik hem siyasi politikalarından kaynaklandığını saptamalarını sağlamıştır. Böylece Türk solunda ilk kez TİP, Kürt sorunuyla ilgili farklı tezler üretebilmiş ve hem siyasi hem de ekonomik açıdan değerlendirebilmiştir. Dolayısıyla TİP’in teorileri yaklaşık on yıllık süre içinde değişse de toplumsal, siyasi ve ekonomik olayları her zaman sınıf çatışması açısından değerlendirmiş ve sosyalist devrimi ve işçi sınıfının öncülüğünü kabul etmiştir.

TİP’in Türk solunda gerçekleştirdiği bir ilk de Sovyetler Birliği çizgisi dışında politikalar üretmekti. TİP, Türk solunda ilk kez klasik Stalinci Marksizm’in dışında kalmış bir sol parti olmuştur Genel Başkan Aybar’ın bağımsızlık anlayışı sadece Amerikan emperyalizmine karşı çıkmak dışında, diğer ülkelerle de bağımsızlığı zedeleyecek politikalar kurulmasına karşı çıkan nitelikteydi. Bu anlamda TİP, Amerikan emperyalizmine karşı çıkmakla beraber Sovyetler Birliğinin güdümünde de politika üretmemeliydi. Zira Sovyetler Birliğinin tezleri yanlışlanmıştı, bu nedenle de farklı tezler ortaya konulabilmeliydi. Bu durum Aybar’ın farklı sosyalizm tanımlarına yönelmesine yol açacak bu da parti içinde Aybar’a yönelik bir muhalefetin doğmasına ve nihayetinde Aybar’ın önce genel başkanlıktan sonra da partiden ayrılmasına yol açacaktır.

Parti içinde yaşanan bu mücadele partinin bu dönemde başlayan toplumsal muhalefet hareketlerinden de kopmasına yol açmıştır. Zira TİP, 68 Hareketi gibi gençlik hareketlerinin örgütleyicisi olması gerekirken bu hareketlerin dışında kalmıştır. Ancak parti içi çatışmalar ve Partinin gençlik kolları sayılan FKF'nın MDD'ciler tarafından ele geçirilmesi dışında, öğrenci hareketlerinin başlamasıyla eylem içinde gençliğin TİP'e karşı tavır alıp, TİP'i "pasifist", "parlamentarist" ve hatta "hain" olmakla suçlaması TİP'in gençlik hareketlerinden kopmasına yol açmış. Bu durum öğrenci hareketlerinin yalnızca TİP'ten değil yasal mücadele anlayışından da kopması anlamına gelecekti ki 1968 öğrenci eylemlerinin büyük çoğunluğu da bu nedenle sadece çatışmalarla geçecektir.

Devletin kararların alınmasında ve uygulanmasında tek egemen olduğuna yönelik modernist yaklaşım ve bireyi/özneyi "belirleyici" olmanın dışına çıkaran yapısalci anlayışa karşılık, bireyi, bağımsızlaşan özne olarak alan ve siyasete dâhil eden post-modernist/post-yapısalcı yaklaşımlar 1968'de bireylerin farklı sebeplerle bir araya gelerek siyaset yapmaya başladığı dönemin kaynakları olmuşlardır. 1968 Hareketleri, farklılıklara değer veren, bütünsel toplum algısı dışında modernist kimliklerin yerine postmodern kimlik siyasetinin doğuşuyla "ben kimim", "ne yapmalıyım" sorularına cevap arayan bireylerin toplumsal siyaset ve ekonomi dışındaki alanlarda gerçekleşen sömürülere karşı çıkmaya başladığı eylemlerdir. Türkiye'de gerçekleşen 1968 Hareketleri de dünya 68 hareketlerini besleyen kaynaklardan özellikle, bireyin siyasal özne haline gelmesiyle ülke politikalarına yönelik eylemlerde bulunmasından etkilenmiştir. Öncelikle o güne kadar siyasete hep siyasi partiler yön verirken bireyler ilk kez bir özne olarak siyasete dahil oluyorlardı. Üstelik ilk kez sol bilinç bu kadar kitleselleşebiliyordu. Türkiye'deki 68 Hareketleri Dünya 68 Hareketinde olduğu gibi bireyin politikleştigi, özneleştiği bir siyasi atmosfer yaratmış olsa da Türkiye'de çevreci ya da feminist oluşumlar ve hareketler görülmemiş; eylemler siyaset ve eğitim dışına çıkmamıştır. Kapitalist sistemin hâkim olduğu bu ülkelerde gençliğin anti-kapitalist, anti-emperyalist eylemler yapması Türk gençliğini de etkilemiş, ancak dünya 68 Hareketleri gibi

üniversitede reform isteyen eylemlerde bulunulsa da öğrenci hareketlerini 68'e götüren süreç anti-emperyalist hareketlerle başlamış ve 68 eylemlerinin ağırlık noktası anti-emperyalizm ve anti-Amerikancılık olmuştur. Dünya 68 hareketini etkileyen Maoculuk, Castroculuk ve Debray'ın tezleri Türkiye üzerindeki etkileri ise 1970'lerde görülmeye başlanacaktır. Ayrıca Türkiye 68 Hareketlerinde, "Mustafa Kemal Yürüyüşü", iktidarı Atatürk Devrimlerinden sapmakla suçlama, "II. Kurtuluş Savaşının başlaması" gibi teoriler ve polislerle çatışma yaşanmasına rağmen ordu lehine sloganlar atılması MDD tezlerinin etkisini yansıtmaktadır.

Dünya 68 Hareketlerinden farklı olarak gelişen sol hareketler Türkiye'de sağ görüşlü öğrencilerin karşı tepkisini de doğurmuştur. Sağ görüşlü öğrenciler ve polisle girilen çatışmalar 1968 eylemlerinde içinde doğup gelişen sol hareketleri hızla radikalleştirmiştir. Bu durum, TİP'i "pasifistlik"le suçlayıp MDD'ci çizgide yer alan gençliğin, artık MDD'ci Hareketin eylem stratejisini de yetersiz bulmasına yol açmıştır. Çünkü Dev-Genç ve MDD Hareketi içinde bulunup "legal" siyaset yapmanın artan "faşist baskının" daha da güçlenmesine yol açacağını düşünüyorlardı. Kır ve kent gerillalarının başlattığı halk savaşının Çin, Vietnam ve Küba deneyimlerinin başarısı ve legal siyaset zaman kaybı olmakla birlikte şiddete yönelik eylemler devrimci bilinci ve potansiyeli bulunan halkın mücadeleye katılmasını sağlayacağına olan inanç silahlı mücadeleye yönelen gençlerin temel dayanakları olmuştur. Dolayısıyla örgütlerin temellerinin atıldığı 1969 senesi, gençlik hareketleri için hem bir kopuş hem de yeni hareketlerin başladığı sene olmuştur.

Şiddete dayalı halk mücadelesini başlatan illegal örgütler amaçlarına ulaşamaları da açtıkları teorik ve pratik tartışmalarla ilerleyen yıllarda Türk solunda çok çeşitli örgütlerin kurulmasına yol açmışlardır. Üstelik kendi teorik çerçeveleri ışığında Türk siyasal hayatına getirdikleri farklı yaklaşımlar birçok tartışmaya da kaynaklık edecektir. İktidar stratejisi açısından her biri farklı yorumlara sahip olsa da ortak noktaları olan eylem ve şiddet, Türk sol hareketinde 1970'li ve 1980'li yıllarda temel alınmaya başlanmıştı. Dolayısıyla 1966 yılında Türkiye İşçi Partisi'nin *Yön* dergisi ile başladığı teorik

tartışma ve kendi içinde yaşadığı örgütsel bölünme ve nihayetinde MDD hareketinin Türkiye İşçi Partisi'nde yol açtığı yıkım Türk solunun bir daha toparlanmayacak şekilde dağılmasına yol açacaktır. Teorik ayrışmayla başlayan bölünme, pratik ayrışmalara, yani "gerilla" hareketine dönecek ve Türk solu geri dönüşü olmayacak bir şekilde parçalanacaktır. Üstelik 1960 itibariyle yasallaşan, meşrulaşan ve kitleselleşen Türk solu 1971 Muhtırasıyla yeniden baskı döneminin içine girmiştir. Ancak bu kez, yıllardır engellenen ve baskı altında tutulan sol daha örgütlü ve geniş bir kitleyi kapsamaması açısından daha güçlü; ancak yaşadığı teorik ve pratik ayrışmalardan ötürü daha zayıftır.

KAYNAKÇA

ADAKLI, Gülseren; “Post-Marksizmin Kuramsal ve Siyasal Açmazları”, **Praksis**, Sayı 1, 2001, s. 13-32

ADANIR, Fikret; “Osmanlı İmparatorluğu’nda Ulusal Sorun ile Sosyalizmin Oluşması ve Gelişmesi: Makedonya Örneği”, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyalizm ve Milliyetçilik 1876-1923: Türkiye’de Sosyalizmin Oluşmasında ve Gelişmesinde Etnik ve Dinsel Toplulukların(Makedon, Yahudi, Rum, Bulgar ve Ermeni Anasır’ın) Rolü**, der. Mete Tunçay, Erik Jan Zürcher, Çev. Mete Tunçay, 5. baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2010, s. 33-72.

AĞAOĞULLARI, Mehmet Ali; Köker, Levent; **İmparatorluktan Tanrı Devletine**, 5. Baskı, Ankara, İmge Kitabevi, 2004

AĞIN, Ömer; **Kürtler Kemalizm ve TKP**, Versus Kitap, 2006

AHMAD, Feroz; **Demokrasi Sürecinde Türkiye: 1945-1990**, çev. Ahmet Fethi, 3.baskı, İstanbul, Hil Yayınları, 2007

AHMAD, Feroz; “Osmanlı İmparatorluğu’nun Son Dönemlerinde Milliyetçilik ve Sosyalizm Üzerine Bazı Düşünceler” **Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyalizm ve Milliyetçilik 1876-1923**, der. Mete Tunçay, Erik Jan Zürcher, İstanbul, 5. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2010, s. 13-32.

AKBULUT, Erden; **Komintern Belgelerinde Nazım Hikmet**, İstanbul, TÜSTAV Yayınları, 2002

AKDERE, İlhan, KARADENİZ, Zeynep; **Türkiye Solu’nun Eleştirel Tarihi: 1908-1980**, Cilt I, 2. Baskı, İstanbul, Evrensel Basım Yayın, 1996

AKKAYA, Yüksel; **Cumhuriyet’in Hamalları: İşçiler**, yay.yön. Hayri Erdoğan, İstanbul, Yordam Kitap, 2010

AKKAYA, Yüksel; “Osmanlı’dan Türkiye Solu ve İşçi Sınıfı”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, “Sol”**, Cilt VIII, ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil, İstanbul, İletişim Yayınları, 2007, s. 790-810

AKSOY, A.Şerif; Nokta Yayınları, 2008
(Çevirimiçi) <http://www.dostyakasi.com/forum/tarih/3382-ittihat-ve-terakki-ve-milli-iktisat-dusuncesinin-uygulamaya-gecilmesi.html> 16.01.2012

AKŞİN, Sina; **Ana Çizgileriyle Türkiye’nin Yakın Tarihi: 1789-1890**, 6. Baskı, Ankara, İmaj Yayıncılık, 2006

AKYOL, Hüseyin, **Bölüne Bölüne Büyümek Türkiye’de Sol Örgütler**, 2.Baskı, Ankara, Phoenix Yayınevi, , 2010

ALKAN, Mehmet Ö. ; “II. Meşrutiyet’te İstanbul’da Sosyalist Basın ve Sosyalist Yayınlar”, **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, Cilt VI, s. 1834-1835

AREN, Saren; **TİP Olayı:1961-1971**, İstanbul, Cem Yayınevi, 1993

AREN, Saren; **Puslu Camın Arkasından**, 2. Baskı, Ankara, İmge Kitapevi, 2006

ARMAOĞLU, Fahir; **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi: 1914-1995**, 18. Baskı, İstanbul, Alkım Yayınevi, 2012

ASLAN, Yavuz; **Türkiye Komünist Fırkası’nın Kuruluşu ve Mustafa Suphi**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1997

ATILGAN, Gökhan, **Behice Boran: Öğretim Üyesi, Siyasetçi, Kuramcı**, İstanbul, Yordam Kitap, 2007

ATILGAN, Gökhan; “Yön-Devrim Hareketi” **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, “Sol”**, Cilt 8, Ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil, İstanbul, İletişim Yayınları, 2007, s. 597-646

ATILGAN, Gökhan, **Yön-Devrim Hareketi: Kemalizm ile Marksizm Arasında Geleneksel Aydınlar**, yay.yön. Hayriye Erdoğan, İstanbul, Yordam Kitap, 2008

AYBAR, Mehmet Ali; **Türkiye İşçi Partisi Tarihi**, Cilt I, İstanbul, BDS Yayınları, 1988

AYBAR, Mehmet Ali; **Türkiye İşçi Partisi Tarihi**, Cilt II, İstanbul, BDS Yayınları, 1988

AYBAR, Mehmet Ali; **Türkiye İşçi Partisi Tarihi**, Cilt III, İstanbul, BDS Yayınları, 1988

AYDINOĞLU, Ergun; **Türkiye Solu (1960-1980)**, 2. Baskı, İstanbul, Versus Kitap, 2008

AYDINOĞLU, Ergun; **“Sol Hakkında Her Şey” mi? : Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce- Sol Üzerine Bir Değerlendirme**, İstanbul, Versus Kitap, 2008

BEHRAM, Nihat; **Dar Ağacında Üç Fidan**, 6. Baskı, İstanbul, May Yayınları, 1976

BELEK, İlker; **Marksizm ve Sınıf Bilinci**, Ankara, Dipnot Yayınları, 2007

BENLİSOY Foti, ÇETİNKAYA, Y. Doğan; “İştirakçi Hilmi”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**, Cilt VIII, Sol, Ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil, İstanbul, İletişim Yayınları, 2007, s. 165-183

BİRAND, Mehmet Ali; DÜNDAR, Can; ÇAPLI, Bülent; **12 Mart: İhtilalin Pençesinde Demokrasi**, 8 baskı, Ankara, İmge Kitabevi, 2007

BERKES, Niyazi; **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, yay. haz. Ahmet Kuyaş, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2002

BORATAV, Korkut; **Türkiye İktisat Tarihi: 1908-1985**, 3. Baskı, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1990

BORATAV, Korkut; **Türkiye’de Devletçilik**, Ankara, İmge Kitabevi, 2006

BUDAK, H. Ömer; **Sevr Paylaşımı**, 2. Baskı, Ankara, Bilgi Yayınevi, 2002

BURAN, Hasan; **Türkiye’de Çok Partili Demokratik Hayata Geçiş(1945-1950)**, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yönetim Bilimi Anabilim dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1987

CEM, İsmail; **Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihi**, ed. Ali Berktaş, 20. Baskı, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010

CLARK, Terry Nicholls, LİPSET, Seymour Martin; “Toplumsal Sınıflar Ölüyor mu?”, **Sosyoloji: Başlangıç Okumaları**, ed. Anthony Giddens, 2. Baskı, yay. yön. Aslı Kurtsoy Hısım, çev. Günseli Altaylar, İstanbul, Say Yayınları, 2012, s. 287-294

ÇAĞLI, Elif; **Büyüyen İşçi Sınıfı: “Elveda Proleterya Diyenlere Yanıt”**, 2. Baskı, İstanbul, Tarih Bilinci Yayınları, 2005

ÇAVDAR, Tefik; **Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960: Yirminci Yüzyıl Türkiye İktisat Tarihi**, yay. yön. Şebnem Çiler Turan, Ankara, İmge Kitabevi, 2003

ÇAVDAR, Tefik; **Türkiye’nin Demokrasi Tarihi: 1950’den Günümüze**, 4. Baskı, İmge Kitabevi, 2008

ÇELENK, Halit; **Türkiye İşçi Partisi’nde Parti İçi Demokrasi: Yaşadıklarım**, İstanbul, Evrensel Basım Yayın, 2003

ÇETİNKAYA, Y. Doğan, DOĞAN, M. Görkem; “TKP’nin Sosyalizmi (1920-1990)”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, “Sol”**, Cilt VIII, Ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil, İstanbul, İletişim Yayınları, 2007, s. 275-338

ÇUBUKÇU, Aydın; **Bizim ‘68**, 4.Baskı, Evrensel Basım Yayın, 1997

ÇUBUKÇU, Sevgi Uçan, “Sosyal Demokrasi: Melez Bir Politik Gelenek”, **19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler**, der. H. Birsen Örs, 3. Baskı, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010, s. 252-303

DARENDELİOĞLU, İlhan; **Türkiye’de Komünist Hareketleri**, İstanbul, Bedir Yayınevi, 1973

DOĞRAMACI, H. Gülşen; **Demokrat Parti Dönemi Türk Amerikan İlişkileri (1949-1960)**, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, T.C. Tarih Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1998

DONOVAN, Josephine; **Feminist Teori**, çev. Aksu Bora- Meltem Ağduk Gevrek-Fevziye Sayılan, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009

ERİK, Şaban; "Behice Boran Üzerine", **Biyografya 2 Behice Boran**, yay.yön. Ayşegül Yaraman, İstanbul, Bağlam Yayınevi, 2002, s. 71-88

ERTUĞRUL, N. İlter; **1923-2008 Cumhuriyet Tarihi El Kitabı**, yay.yön. Levent Gönül, Ankara, ODTU Yayıncılık, 2008

GENÇ, Mehmet; **Türkiye İktisat Tarihi Semineri**, ed. Osman Akyar- Ünal Nalbantoğlu, Ankara, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 1975

GİDDENS, Anthony; "Marx, Weber ve Sınıf", **Sosyoloji: Başlangıç Okumaları**, ed. Anthony Giddens, 2. Baskı, yay. yön. Aslı Kurtsoy Hısım, çev. Günseli Altaylar, İstanbul, Say Yayınları, 2012, s. 295-302

GÖÇEK, Fatma Müge; **Burjuvazinin Yükselişi İmparatorluğun Çöküşü**, Ankara, Ayraç Yayınları, 1999

GÖKAY, Bülent; "Komünist Enternasyonal, Türkiye ve TKP", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, "Sol"**, Cilt VIII, ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil, İstanbul, İletişim Yayınları, 2007, s. 339-348

GÖZE, Ayferi; **Siyasal Düşünceler ve Yönetimler**, 9. Baskı, İstanbul, Beta Basım, 2000

GÜLMEZ, Mesut; "Tanzimat'tan Sonra İşçi Örgütlenmesi ve Çalışma Koşulları (1839-1919)", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt III, yay. yön.: Ertuğrul Kürkçü, İstanbul, İletişim Yayınları, 1986, s. 792-802.

GÜREL, Burak, ÖZKAN, Fulya; "İsmail Bilen (Laz İsmail)", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, "Sol"**, Cilt VIII, ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil, İstanbul, İletişim Yayınları, 2007, s. 294-309

GÜVEN, Mehmet; **Mevzuatımızda Sendika, Toplu İş Sözleşmesi ve Grev Hakları Açısından Memur ve İşçinin Durumu**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Yayınlanmış Yüksek Lisans tezi, Ankara, 2007

GÜZEL, Şehmus; "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İşçi Hareketi ve Grevler, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt III, İletişim Yayınları, 1986, s. 803-827.

GÜZEL, M. Şehmus; "İkinci Dünya Savaşı Boyunca Sermaye ve Emek", **Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler:1839-1950**", der. Donald Quataert- Erik Jan Zürcher, çev. Cahide Ekiz, 2.baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2007, s.197-224

GÜZEL, M. Şehmus; "İkinci Dünya Savaşı Boyunca Sermaye ve Emek", **Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler:1839-1950**, der. Donald Quataert- Erik Jan Zürcher, çev. Cahide Ekiz, 2.baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2007, s.197-224

HARRİS, S. George; **Türkiye'de Komünizmin Kaynakları**, 3. Baskı, İstanbul, Boğaziçi Yayınları, t.y.

HEYWOOD, Andrew; **Siyaset**, ed. Buğra Kalkan, çev. Bekir Berat Özipek vd., Ankara, Liberte Yayınları, 2006

İLERİ, Rasih Nuri; "1951 Tutuklamalarıyla Kapanan Bir Dönem", **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi: 1071-1960**, Cilt VI, yay. yön. Ertuğrul Kürkçü, İstanbul, İletişim Yayınları, 1988, s. 1958-1959

İNALCIK, Halil, **Devlet-i 'Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar- I**, ed. Birol Bayram, 23. Baskı, İstanbul, Türkiye İş bankası Kültür Yayınları, 2009

İNAN, Hüseyin; "Türkiye'de Devrimin Yolu"
(Çevirimiçi) <http://thko.files.wordpress.com/2009/03/huseyin-inan-turkiye-devriminin-yolu-turkiyefasizmi.pdf> 15.08.2010

İNAN, Hüseyin; "Türkiye'de Devrimin Yolu"
(Çevirimiçi) <http://thko.wordpress.com/2009/08/31/milli-mesele-2/> 15.08.2012

İş Hukuku Enstitüsü; Genel Olarak Grev ve Lokavt, (Çevirimiçi) http://www.ishukuku.org/index.php?option=com_content&task=view&id=155&Itemid=53 02.02.2012

İşçi Sınıfının Oluşumu: Batı Avrupa ve Amerika'da 19.yy Örüntüleri, ed. Ira Katznelson, Aristide R. Zolberg, çev. Reşide Adal Dünder, Özgür Balkılıç, Mehmet Kendirci, Onur Öncan, Ankara, Tan Kitabevi Yayınları, 2012

"İşte Vietnam'da Amerikan Vahşeti" Broşürü
(Çevirimiçi) http://tustav.org/dosya/Arsiv/tip/tip_yayinlari/vietnem.pdf, 10.04.2012

JAURES, Jean; **Demokrasi, Barış ve Sosyalizm**, çev. Asım Bezirci, 2. Basım, İstanbul, E Yayınları, 1991

"Kapitalist Ülkelerde Gençlik Hareketinin Gelişmesi" Yeni Çağ, 7 Temmuz 1968, no:49,
(Çevirimiçi) http://tustav.org/dosya/SureliYayinlar/yeni_cag/yc_68_07.pdf- 30.05.2012

KARAKIŞLA, Yavuz Selim; "Osmanlı İmparatorluğu'nda 1908 Grevleri", **Toplum ve Bilim**, sayı: 78, Güz, 1998, s.187-209

KARAKIŞLA, Yavuz Selim; "Osmanlı Sanayi İşçi Sınıfının Doğuşu: 1893-1923", **Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler:1839-1950**, der. Donald Quataert- Erik Jan Zürcher, çev. Cahide Ekiz, İletişim Yayınları, 2.baskı, İstanbul, 2007, s. 22-54.

KARABEKİR, Kazım, **İstiklal Harbimiz**, Cilt II, ed. Yücel Demirel, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2008

KARADENİZ, Harun; **Olaylı Yıllar ve Gençlik**, İstanbul, Belge Yayınları, 1995

KARPAT, Kemal H.; **Türkiye'de Siyasal Sitemin Evrimi:1876-1980**, çev. Esin Soğancılar, ed. Kudret Emiroğlu, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2007

KAYGALAK, Sevilay; "Post-Marksist Siyasetin Sefaleti: Radikal Demokrasi", **Praksis**, Sayı 1, 2001, s. 33-59

KAYNAR, Mete Kaan, v.d.; **Cumhuriyet Dönemi Siyasi Partileri 1923-2006**, der.Mete Kaan Kaynar, ed. Ülkü Doğanay, Ankara, İmge Kitabevi, 2007

KAZGAN, Gülten; **Tanzimat'tan XXI. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi: Birinci Küreselleşmeden İkinci Küreselleşmeye**, yay. haz. Nilgün Himmetoğlu, Oya Alpar, İstanbul, Altın Kitaplar Yayınevi, 1999

KEPENEK, Yakup; YENTÜRK, Nurhan, **Türkiye Ekonomisi**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2004.

KEYDER, Çağlar, **Türkiye'de Devlet ve Sınıflar**, İstanbul, 9. Baskı, İletişim Yayınları, 2003

KILIÇBAY, Mehmet Ali; **Feodalite ve Klasik Dönem Osmanlı Üretim Tarzı**, Ankara, Teori Yayınları, 1985

KIVILCIMLI, Hikmet; **Türkiye'de Kapitalizmin Gelişimi**, İstanbul, Sosyal İnsan Yayınları, 2007

KIZIK, Mete; **Küresel İsyan '68**, yay. yön. Zeynep Atayman, 2.baskı, İstanbul, Cumhuriyet Kitapları, 2011

KOÇ, Yıldırım; **Türkiye İşçi Sınıfı Tarihi: Osmanlı'dan 2010'a**, yay.haz., M. Serdar Kayaoğlu, Ankara, Epos Yayınları, 2010

Komintern Belgelerinde Türkiye- 5: Şefik Hüsnü Yazı ve Konuşmalar, 2. Baskı, İstanbul, Kaynak Yayınları, 1995

KUBALI, HAKAN, Liberal Demokrasi'nin Eleştirisi: Radikal Demokrasi: Modernite ve Postmodernite Açısından, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset ve Sosyal Bilimler Anabilim Dalı, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1997

KUMTEPE, MEHMET AKİF, Radikal Demokrasi: Müzakereci ve Agonistik Demokrasi Olarak Radikal Demokrasi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Siyaset ve Sosyal Bilimler Bilim Dalı, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2006.

LENİN, Vladimir İlyiç; **Ulusların Kaderlerini Tayin Hakkı**, çev. İlhan Erdost, 8. Baskı, Ankara, Sol Yayınları, 1989

LENİN, Vladimir İlyiç; **Demokratik Devrimde Sosyal Demokrasinin İki Taktiği**, çev. Muzaffer Erdost, 6. Baskı, Ankara, Sol Yayınları, 1992

LENİN, Vladimir İlyiç; **Nisan Tezleri ve Ekim Devrimi**, çev. Muzaffer Erdost, 7. Basım, Ankara, Sol Yayınları, 2010

LEWİS, Bernard; **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, çev. Boğaç Babür Turna, 3. basım, Ankara, Arkadaş Yayınevi, 2008

MARX, Karl; **Kapital**, I. Cilt, II. Kitap, çev. Mehmet Selik, Ankara, Sol Yayınları, 1966

MARX, Karl, ENGELS, Friedrich; **Komünist Manifesto ve Komünizmin İlkeleri**, çev. Muzaffer Erdost, 9.baskı, Ankara, Sol Yayınları, 2011

MARX, Karl; **Felsefenin Sefaleti**, çev. Ahmet Kardam, 4.baskı, Ankara, Sol Yayınları, 1992

Milli Demokratik Devrim ve İçyüzü, Uyan Yayınları, 1970
(Çevirimiçi) http://tustav.org/dosya/Arsiv/tkp/tkp_yayinlari/mdd.pdf, 20.05.2012

MİNASSIAN, Anahide Ter; , “1876- 1923 Döneminde Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyalist Hareketin Doğuşunda ve Gelişmesinde Ermeni Topluluğunun Rolü”, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyalizm ve Milliyetçilik 1876-1923**, der. Mete Tunçay, Erik Jan Zürcher, 5. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2010, s. 163- 237.

MİNKARİ, Ali Esen; **1950-1960 Yıllarında İktisadi Kalkınma ve Gelişme**, Ankara, Demokratlar Kulübü Yayınları, 1992

MORTAN, Kenan; ÇAKMAKLI, Cemil; **Geçmişten Geleceğe Kalkınma Arayışları**, İstanbul, Altın Kitaplar Yayınevi, 1987

MUMCU, Uğur; **Bir Uzun Yürüyüş**, İstanbul, Tekin Yayınevi, 1993

NOUTSOS, Panayot; “Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyalist Hareketin Oluşmasında ve Gelişmesinde Rum Toplumunun Rolü:1876-1925”, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyalizm ve Milliyetçilik 1876-1923: Türkiye’de Sosyalizmin Oluşmasında ve Gelişmesinde Etnik ve Dinsel Toplulukların(Makedon, Yahudi, Rum, Bulgar ve Ermeni Anasır’ın) Rolü**, der. Mete Tunçay, Erik Jan Zürcher, Çev. Mete Tunçay, 5. baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2010, s. 113-131.

ONUR, Hakkı; “1908 İşçi Hareketleri ve Jön Türkler”, **Yurt ve Dünya**, sayı:191, 277-295

ORTAYLI, İlber; **Türkiye İdare Tarihi**, Ankara, Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü, 1979

QUATAERT, Donald; “Selanik’teki İşçiler, 1850-1912”, **Osmanlı’dan Cumhuriyet Türkiye’sine İşçiler: 1839-1950**, der. Donald Quataert- Erik Jan Zürcher, çev. Cahide Ekiz, 2. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2007, s.97- 122

ÖKÇÜN, A. Gündüz; **Tatil-i Eşgal Kanunu 1909: Belgeler- Yorumlar**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları: 503, A.Ü. S.B.F Basın Yayın Yüksekokulu Basımevi, 1982

ÖZCAN, Ufuk; “Osmanlı’nın Son Yüzyılında İki İktisat Anlayışı: Liberal ve Ulusçu Akımlar”, **Türkiye’de Toplum Bilimlerinin Gelişimi-1, Türkiye’de Toplumbilimlerinin Kuruluş Koşulları ve Biçimlenmesi: Kıta Avrupa’sı Etkisi**, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2009, s. 308-325.

ÖZDEMİR, Hikmet; **1960’lar Türkiye’sinde Sol Kemalizm Yön Hareketi**, İstanbul, İz Yayıncılık, 1993

ÖZGÜDEN, Doğan; “Türkiye İşçi Partisi’nin Kuruluşu”, **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi: 1071-1960**, Cilt VI, yay. yön. Ertuğrul Kürkçü, İstanbul, İletişim Yayınları, 1988, s. 1998-1999

ÖZMAN, Aylin, “Mehmet Ali Aybar: Sosyalist Solda 40’lardan 90’lara Bir Köprü”, **Toplum ve Bilim**, sayı: 78, Güz, 1998, s.134-160.

ÖZMAN, Aylin, “Mehmet Ali Aybar”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**, “Sol”, Cilt 8, Ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil, İstanbul, İletişim Yayınları, 2007, s. 376-403

ÖZTÜRK, Yusuf Kemal; “Osmanlı Devleti’nin Son Döneminde İktisadi Düşünce Akımları:1838-1914”, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim dalı, Yayınlanmış Doktora Tezi, Ankara, 2007

PAMUK, Şevket; **Yüz Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi: 1500-1914**, İstanbul, K Kitaplığı, 2003

PARASIZ, M. İlker; **Türkiye Ekonomisi: 1923’ten Günümüze Türkiye’de İktisat ve İstikrar Uygulamaları**, Bursa, Ezgi Kitabevi Yayınları, 1998

Politika Sözlüğü, N. S. Aşukin v.d., çev. Mazlum Beyhan, İstanbul, Sosyal Yayınlar, 1979

SAYDAN, Ahmet; “Türkiye’de gençlik hareketinin yeni aşaması” Yeni Çağ, 7 Temmuz 1968, no:49, (Çevirimiçi)http://tustav.org/dosya/SureliYayinlar/yeni_cag/yc_68_07.pdf-30.05.2012

SANDER, Oral; **Siyasi Tarih: İlk Çağlardan 1918’e**, yay. yön. Şebnem Çiler Turan, 11. Baskı Ankara, İmge Kitabevi, 2003

SAYILGAN, Aclan; **Türkiye’de Sol Hareketler**, yay.yön. Erol Cihangir, 5. Baskı, İstanbul, Doğu Kütüphanesi, 2009

ŞAHİN, Hüseyin; **Türkiye Ekonomisi**, Bursa, Ezgi Kitabevi Yayınları, 1998

SELEK, Sabahattin; **Anadolu İhtilali: İstiklal Harbi ve Yeni Türk Devleti’nin Kuruluşu** Cilt I, 8. baskı, İstanbul, Kastaş Yayınevi,1987

SELEK, Sabahattin; **Anadolu İhtilali: İstiklal Harbi ve Yeni Türk Devleti'nin Kuruluşu**, Cilt II, 8. Baskı, İstanbul, Kastaş Yayınları, 1987

SENCER, Oya, **Türkiye'de İşçi Sınıfı: Doğuşu ve Yapısı**, Habora Kitabevi, 1969

Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi: 1071-1960, Cilt VI, yay. yön. Ertuğrul Kürkçü, İstanbul, İletişim Yayınları, 1988

Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi: 1960-1980, Cilt VII, yay. yön. Ertuğrul Kürkçü, İstanbul, İletişim Yayınları, 1988

Sosyoloji: Başlangıç Okumaları, ed. Anthony Giddens, 2. Baskı, yay. yön. Aslı Kurtsoy Hısım, çev. Günseli Altaylar, İstanbul, Say Yayınları, 2012

SOYSAL, Mümtaz; **100 Soruda Anayasanın Anlamı**, 9. Baskı, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1992

SOYSAL, Mümtaz; "Sosyalist Kültür Derneği", **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi: 1071-1960**, Cilt VI, yay. yön. Ertuğrul Kürkçü, İstanbul, İletişim Yayınları, 1988, s. 2022

SÖNMEZ, Mustafa; **Türkiye Ekonomisinin 80 Yılı**, İstanbul, İstanbul Ticaret Odası, 2004

SUR, Melda; **Grev Kavramı**, İzmir, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, 1987

ŞANDA; Hüseyin Avni, **1908 İşçi Hareketleri/Yarı Müstemleke Oluş Tarihi**, Gözlem Yayınları, İstanbul, t.y

ŞENEL, Alâeddin; **Siyasi Düşünceler Tarihi**, Ankara, Bilim ve Sanat Kitabevi, 2003

ŞENER, Mustafa; "Türkiye İşçi Partisi", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce**, "Sol", Cilt VIII, Ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil, İstanbul, İletişim Yayınları, 2007, s. 356-415

ŞENER, Mustafa; **Türkiye Solunda Üç Tarz-ı Siyaset: Yön, MDD ve TİP**, yay. yön. Hayri Erdoğan, İstanbul, Yordam Kitap, 2010,

TANİLLİ, Server, **Uygarlık Tarihi**, 8. Baskı, İstanbul, Adam Yayınları, 2002

TANÖR, Bülent; **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)**, ed. Korkut Tankuter, 9. Baskı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2002

TİMUR, Taner; **Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1994

TOPRAK, Zafer; **Türkiye’de Ekonomi ve Toplum(1908-1950): Milli İktisat-Milli Burjuvazi**, yay. haz. Ekrem Çakıroğlu, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınevi, 1985

TUNAYA, Tarık Zafer; **Türkiye’de Siyasal Partiler: II. Meşrutiyet Dönemi 1908-1918**, Cilt I, , Genişletilmiş 4. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2011

TUNAYA, Tarık Zafer; **Türkiye’de Siyasal Partiler: Mütareke Dönemi: 1918-1922**, Cilt II, Genişletilmiş 4. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2010

TUNÇAY, Mete; **Türkiye’de Sol Akımlar: 1908-1925**, Cilt I, ed. Kerem Ünüvar, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009

TUNÇAY, Mete; **Türkiye’de Sol Akımlar: 1908-1925**, Cilt II, ed. Kerem Ünüvar, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009

TUNÇAY, Mete, “ Sonuç Yerine”, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyalizm ve Milliyetçilik (1876-1923)**, der. Mete Tunçay, Zürcher, Erik Jan, çev. Mete Tunçay, İstanbul, İletişim Yayınları, 5. Baskı, 2010, s. 239-256

TUNÇAY, Mete, “Türkiye’de Komünist Akımın Geçmişi Üstüne”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**, “Sol”, Cilt VIII, Ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil, İstanbul, İletişim Yayınları, 2007, s. 349-355

TURGUT, Serdar, **Demokrat Parti Döneminde Türkiye Ekonomisi**, Ankara, Adalet Matbaacılık, 1991

Türkiye Komünist Partisi 1926 Viyana Konferansı, çev. Sinan Dervişoğlu, İstanbul, TÜSTAV Yayınları, 2004

ÜNSAL, Artun; **Umuttan Yalnızlığa Türkiye İşçi Partisi(1961-1971)**, yay. haz. Ayşe Ozil, 2. Basım, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2011

ÜSTÜNGEL, S. ; **TKP: Doğuşu, Kuruluşu, Gelişme Yolları**, İstanbul, Alev Yayınları, 2004

YALIMOV, İbrahim; “1876-1923 Döneminde Türkiye’de Bulgar Azınlığı ve Sosyalist Hareketin Gelişmesi”, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyalizm ve Milliyetçilik 1876-1923: Türkiye’de Sosyalizmin Oluşmasında ve Gelişmesinde Etnik ve Dinsel Toplulukların(Makedon, Yahudi, Rum, Bulgar ve Ermeni Anasır’ın) Rolü**, der. Mete Tunçay, Erik Jan Zürcher, Çev. Mete Tunçay, 5. baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2010, s. 133-162

YAVAŞGEL, Emine; **Temsilde Adalet ve Siyasal İstikrar Açısından Seçim Sistemleri ve Türkiye’deki Durum**, g.y.d. Hasan Bacanlı, Ankara, Nobel Yayınları, 2004

YAVUZ, Erdal; “Sanayideki İşgücünün Durumu, 1923-40”, **Osmanlı’dan Cumhuriyet Türkiye’sine İşçiler:1839-1950**, der. Donald Quataert- Erik Jan Zürcher, çev. Cahide Ekiz, 2.baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2007, s. 155-195

YILDIZ, Şaban; “Türk-İş’in Kuruluşu ve Bazı Gerçekler”, **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi: 1071-1960**, Cilt VI, yay. yön. Ertuğrul Kürkçü, İstanbul, İletişim Yayınları, 1988, s. 1966

YILMAZ; Ensar **Türkiye’de İşçi Sendikalarının Siyasal ve Sosyolojik Özellikleri Üzerinden Tarihsel Süreç İçinde Değerlendirilmesi**, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C. 14, S. 1, Erzurum, 2010

YURTSEVER, Haluk; **Yükseliş ve Düşüş: Türkiye Solu 1960-1980**, Yordam Kitap, 2008

TOKGÖZ, Erdinç, **Türkiye’nin İktisadi Gelişme Tarihi: 1914-1999**, Ankara, İmaj Yayınevi, 1999

Türkçe Sözlük, Haz. Hasan Eren vd., Atatürk Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Cilt I, Milliyet Tesisleri, İstanbul, 1992

ZARAKOLU, Ragıp, “Komintern ve Türkiye”, **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi:1071-1960**, Cilt VI, yay. yön. Ertuğrul Kürkçü, İstanbul, İletişim Yayınları, 1988, s.1854-1855

1926-1927 TKP MK Tutanakları Büyük Kırılma, çev. Sinan Dervişoğlu, İstanbul, TÜSTAV Yayınları, 2007

1929 TKP Davası, der. Erden Akbulut, İstanbul, TÜSTAV Yayınları, 2005,
(Erişim) <http://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa61.htm> 6.03.2012

ÖZET

ÜNALAN ALTAŞ, Burcu, Türk Solu'nda Ayrışma: 1920-1971, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2013

1920'den 1960 yılına kadar "TKP Dönemi" olarak anabileceğimiz sol çizginin, 1960 ve sonrasında kurulan sol partiler, gelişen akımlar ve örgütlerle yaşadığı değişimi ve bu değişimin teorik alt yapısını incelemek. Tez konusu sol ideolojiyle Türkiye ile sınırlı olduğundan yalnızca Türk solunu içermektedir. Ancak Türk solunu etkilediği ölçüde başka ülkelerde sol ideolojide yaşanan gelişmelere de değinilmiştir. Belirtilen "Türk Solu" ibaresi ırk ya da köken ifade etmemekle birlikte Türkiye içindeki sol ideolojileri/hareketleri ifade etmektedir. Ayrıca çalışma 1920 ve 1971 yılları arasındaki Türkiye sol tarihini incelemekte ancak sol geleneğin anlaşılması açısından Osmanlı İmparatorluğu'ndaki sol akımlar ve işçi hareketlerine de değinmektedir. Çalışmada veri toplama tekniği olarak dokümantasyon (kaynak taraması) tekniği kullanılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. yüzyılın sonunda gelişmeye başlayan işçi hareketleri ekonomik kaynaklı olup bilinçsiz ve örgütsüz işçiler tarafından gerçekleştirildiğinden oldukça zayıf kalmıştır. 20.yüzyılın başlarında artan işçi hareketlerinin yanında sol akımlar da ilk kez oluşmaya başlamıştır. Ancak sol akımlar işçi sınıfıyla bağlantı kurmayı başaramamıştır. Cumhuriyet'le birlikte Anadolu'da dağınık halde bulunan sol partileri çatısı altında toplamayı başaran TKP, işçiler arasında örgütlenmeye çalıştıysa da uzun yıllar engellenmiş, faaliyetleri yasaklanmış ve tutuklamalara maruz kalmıştır. Bu nedenle TKP işçi sınıfından kopuk, Sovyetler Birliği Komünist Partisi'ne bağımlı gelişen küçük bir "aydın hareketi", illegal bir "örgüt" olarak var olmuştur. Ancak Türk solu 1960 Darbesi'nden sonra TİP'le birlikte yasal faaliyet gösterme imkanı bulmuştur. Sol gelenek ilk kez bağımsız ve kitlelerle dayanan bir yapı kazanmıştır. Yıllarca "yeraltında" faaliyet göstermeye mahkum edilen Türk solu, 1965'te

Meclis'te temsil hakkı kazanarak meşruluk sorunu aşmış, siyasete dahil olmuştur. 1960'lar itibariyle Uluslararası alanda gerçekleşen devrimlerin sol ideolojide yarattığı değişimler Türkiye'de de ideolojik tartışmalar yaşanmasına neden olmuştur. İktidar stratejisine yönelik tartışmalar Türk solunda geri dönüşü olmayan bölünmelere yol açmıştır. 1960'ların başında yaşanan iktidar tartışmaları ve teorik ayrışma 1970'lerin başında pratik ayrışmalara da neden olmuştur.

ANAHTAR SÖZCÜKLER

1. Osmanlı İmparatorluğu'nda İşçi Hareketleri
2. Osmanlı İmparatorluğu'nda Sol Partiler
3. Türkiye Komünist Partisi
4. Türkiye İşçi Partisi
5. Milli Demokratik Devrim

ABSTRACT

ÜNALAN ALTAŞ, Burcu, Disintegration in the Turkish Left: 1920-1971, Post-Graduate Thesis, Ankara, 2013

This study is intended for reviewing the transformation and theoretical background of this transformation with regard to left-wing movement which could be called as "TKP (Communist Party of Turkey) Era" from 1920 to 1960 on the basis of leftist political parties established during and after 1960s as well as movements and organizations developed in the same time period. Being limited with leftist ideology in Turkey, hereby thesis solely focuses on the Turkish Left. However, developments of the leftist ideology in other countries are also taken into consideration to the extent of their influence on the Turkish Left. As a concept, "Turkish Left" is not aimed to express any racial or ethnic characteristic, but to imply leftist ideologies / movements in Turkey. Furthermore, although this study is directly related with history of Turkish Left between 1920 and 1971, leftist ideologies and worker movements in the Ottoman Empire are also taken into account so as to provide a better comprehension regarding leftist tradition. Documentation (literature review) technique is used for data collection within the context of this study. Worker movements emerging in the late 19th century in the Ottoman Empire were generally weak in nature since they were based on economic considerations and lack of consciousness and organization. Leftist movements first emerged in the early 20th century in parallel with the improving worker movements. Yet, leftist movements failed to provide connection with the worker class. Having achieved to integrate disseminated leftist parties in Anatolia immediately after Republican era, TKP was exposed to obstructive acts, prohibitions and detentions although it aimed to carry out organization activities among the worker class. Therefore, TKP could only develop as an illegal "organization" and "intellectual movement" disjointed from worker class and depending on Communist Party of the Soviet Union. Yet, Turkish Left took the opportunity of legal activity with TIP (Worker's Party

of Turkey) following the coup d'état in 1960. This was the first time that leftist tradition achieved an independent structure depending on the masses. Turkish Left, which had been forced to act "illegally" for a long time period, gained the right of representation within the Grand Assembly in 1965, and hence integrated with political life by overcoming the legitimacy problem. Revolutions as of 1960s in the international realm and transformations thereof, also led to ideological discussions in Turkey. Turkish Left was exposed to an irrevocable splits resulting from diverse opinions related with the strategy of Power. Those discussions concerning the Power and theoretical split in the early 1960s resulted in practical splits as of the early 1970s.

KEY WORDS

1. Worker Movements in the Ottoman Empire
2. Leftist Parties in the Ottoman Empire
3. Communist Party of Turkey
4. Worker Party of Turkey
5. National Democratic Revolution